

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BÜYÜK HUN

İMPARATORLUĞU TARİHİ

I

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL

TÜRK TARİH KURUMU

**BÜYÜK HUN
İMPARATORLUĞU
TARİHİ
I. CİLT**

Birinci Baskı: Kùltür Bakanlığı, 1981

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1.1 Dizi - Sayı 24^a

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU TARİHİ I. CİLT

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL

ANKARA, 2015

Ögel, Bahaeddin, 1924-1989

Büyük Hun İmparatorluğu tarihi, I.-II. cilt / Bahaeddin Ögel.—
2. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2015.

2 c. (xxviii, 455 s. ; xxvii, 465 s.) : harita ; 24 cm. — (AKDTYK Türk
Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-1.1 Dizi-Sayı 24^a-24^b)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3153 - 4 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3154 - 1 (1.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 3155 - 8 (2.c.)

1. Hun İmparatorluğu _ Tarih. 2. Hun İmparatorluğu _ Dış ilişkiler _
Tarih. 3. Çin _ Tarih. I. E.a. II. Dizi.

950.12

Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 26.02.2015 tarihli ve 698/18 sayılı kararı gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3153-4 (TK.)

978-975-16-3154-1 (1. C.)

ÜÇS BASIM LTD. ŞTİ.

İvedik OSB 1344 Sokak No:35

Yenimahalle - ANKARA

Tel: 0 312 395 94 45

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

A- HUNLARIN ATALARI VE İLK ÇAĞLARI (Çin yazılı kaynaklarına göre)

I. HUN VE ÇİN TARİHİNİN İLK ÇAĞLARI:	1
1. Gerekli metod	1
2. Çinliliğin ve Çin kültürünün anayurdu.....	2
3. Çin’de kültür çevreleri	3
II. ÇİN’İN SINIR KAVİMLERİ:	4
1. Kuzey-doğu kavimleri.....	6
2. Kuzey kavimleri: (Proto-Moğol Tunghular)	6
3. Kuzey-Batı kavimleri: (Hunlar ve Türkler)	7
4. Batı kavimleri: (Tibetliler).....	8
III. ÇİN’DE ALTAY TESİRLERİ:.....	10
1. Altay tesirlerinin Çin’de çoğalması.....	10
2. Hunlar ve Çin’i batıya bağlayan -Wei ırmağı-	10
IV. İLK ÇİN SÜLÂLELERİ VE HUNLAR:	11
1. Çin’de Hsia Sülâlesi ve tarih çağları	11
2. Hsiaların kuruluşu ve yabancılar	12
V. HUNLARIN, ÇİN’İN KUZEYİNDEKİ ATALARI:	13
1. Hunların ataları hakkında ilk bilgiler.....	13
2. Çin ve hayvancı kavimler.....	14

3. Kaynaklar ve kültür meseleleri.....	14
a) Üvey anneler ile evlenme	15
b) “Yer kültü ve devlet anlayışı.....	15
c) Altay bronz eserleri Çin’de	16
B. ÇİN’DE “COU SÜLÂLESİ” VE HUNLAR:	17
I. ÇİN’DE COU SÜLÂLESİNİN KURULUŞU VE HUNLAR:	17
1. Cou’ları kuranların ilk yurdu ve Hunlar	17
2. Yabancı kavimleri verilen Çince adlar.....	18
3. Türklerin yeri ve yönü	19
4. Kaynak seçimi ve gerçek bilgiler	20
5. Hunlar ile Tibetliler ve eski bilgiler.....	21
6. Hsia’ların kaçak Prensleri ve Hunlar	22
7. Çin’deki “Hunların ziraatçı olmaları”	23
8. Couların “Batı başkenti”	24
9. Couların, Hunlardan kaçmaları.....	25
10. Cou’lar “Hun gelenekleri”ni bırakıyor.....	26
11. Cou devletinde Tibet tesirleri.....	27
II. HUNLAR VE COU FEODAL DEVLETLERİ:	28
1. “Hun adı” ve ilk deyimler.....	28
2. “Hienyün”ler ve Hunlar	29
3. Çin’deki Hunların güçleri azalıyor	31
III. DOĞU COU DEVLETİNİN KURULUŞU VE HUNLAR	32
IV- HUNLARIN COU DEVLETİ ÜZERİNDEKİ BASKILARI	33

1. Ortaasya ve “Çin Hunları”:	33
2. Hunların Çin beylikleri ile kavgaları	34
3. Kuzeyden, “planlı Hun akınları”	35
a) Kuzey Hun akınları	35
b) Proto-Moğol akınları	36
C- “HUN ORDU DÜZENİ”NİN ÇİN’E TESİRLERİ:	36
I. ORTAASYA ORDU DÜZENLERİNİN ÇİN’E TESİRLERİ	36
Hunların tesiri ile Çin’de yeni değişmeler	37
a) Sınırlarda, asker köylü kolonizasyonları	39
b) Çin savunma duvarlarının yapılması	39
II. ÇİN’DE, “ORDU, SİLAH VE ELBİSE REFORMU	40
1. Reform ve konfüçyanistler	40
2. Atın, Çin’de görünüşü	41
III. HUNLARIN, “ATLI BİRLİK” DÜZENLERİ ve ÇİN	41
1. Çin “savaş arabaları”	41
2. Çin’de “atlı birlikler”	41
3. Çin’de reform istekleri	42
4. Atçılık	43
5. Çin’e “at satan kavimler”	44
IV. ÇİN’DE, “SİLAH VE ELBİSE REFORMU	45
1. Hun elbise ve silahları Çin’de	45
2. Çin’de elbise reformu	46
D- HUNLARIN GÜDÜMLÜ AKINLARININ BAŞLAMASI	47

I. ORTAASYA HUNLARI	48
1. Hunlar ve Batı ticaret yolları.....	48
2. Kuzey-batı Hunları ve Çin	48
3. Çin tarihçileri, “Hunları, Tibetlileri ve Moğolları” tanımaya başlıyorlar	49
a) Tibetliler.....	49
b) Hunlar	50
c) Proto-Moğollar	50
4. Hunların güçlenmeleri.....	50
II. ÇİN'DEKİ HUNLAR	53
1. Hunlar ve “Çin” devleti (M.Ö. 461-327).....	53
2. Çin Hunlarının Çinlileşmesi	53
3. Çin'deki “Yerli Hun devleti”	54
III. KUZHEY, YANI ORHUN HUNLARI:	55
1. “Chao” Çin beyliği ve Hunlar : (M.Ö.325-298)	55
2. Pazar yerleri ve at alışverişi	55
3. Hunlara karşı Hun askerleri kullanma.....	56
4. “Hiung-nu”, Hun adının görülmesi	57
5. Hun-Çin ilişkilerinin gelişmesi (M.Ö. 265-244)	58
IV. “HUN HAKANI” (ŞANYÜ) UNVANININ İLK DEFA GÖRÜLMESİ	60
1. Çin, Hunları tanımaya başlıyor.....	61
2. Hunlar ve Proto-Moğol Tunghu'lar.....	61
V. “HU” ve “Hiung-nu” (HUN) KAVİM ADLARI (Notlar).....	63

OKUMALAR

I. ESKİ ÇİN'DE SİLAH VE ORDU REFORMU.....	67
(Çin kaynaklarına göre)	

II. ESKİ ÇİN'DE ORDU VE ELBİSE REFORMU	73
(O. Frankeye göre)	
III. ESKİ ÇİN'DE SİLAH REFORMU.....	77
(B. Lauferie göre)	
ÇİNCE VESİKALAR.....	81

II. BÖLÜM

METE'NİN BABASI TUMAN (Teoman) HAN VEZAMANI

I. TUMAN HAN'DAN ÖNCEKİ HUN DEVLETİ	83
Hun devleti ne zaman kuruldu?	85

II. BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞUNU

DOĞURAN SEBEPLER	85
I. HUN DEVLETİ VE HUN İMPARATORLUĞU	85
II. TUMAN HAN'DAN ÖNCEKİ HUN DEVLETİ	86
1. Mete' den önceki Hun devletleri	86
2. "Hun devleti", Mete ile başlamadı	87
III. METE'NİN BABASI TUMAN HAN	88
1. İlk vesikalar	88
2. Çin kaynaklarına göre Ortaasya devletlerinin kuruluş ve yıkılışları.....	90
3. Hun veya Hiung-nu adlı ilk devlet.....	90
IV. ÇİN'DE GÜÇLÜ BİR İMPARATORLUK: ÇİN SÜLALESİ".....	91
1. Çin Sülâlesi ve İmparatorluğu.....	91
2. "Çin" İmparatorluğu, bir "Ortaasya sınır devleti" idi.....	92

3. Ortaasya ile Çin Sınırına sızan ilk Çin devleti	93
4. Çin devleti içindeki “yabancılar ve Ortaasyalılar”	94
III. METE’NİN BABASI TUMAN HAN VE ZAMANI	95
Tuman Han ve “Cin Sülâlesi”	95
I. TUMAN HAN’IN ORTAASYA YA İTİLMESİ (M.Ö. 215) ..	97
1. Savaşın sebepleri.....	97
2. Çin akınlarının başlaması.....	99
3. Hunların durumu ve kaynaklar.....	100
II- HUN ve ÇİN SAVAŞLARI:	101
1. Hun ve Çin bakımından savaşın sonuçları	102
2. “Çin duvarlarının tamamlanması” ve Çin’de sınır anlayışının doğuşu	103
3. Hun topraklarının Çinleştirilmesi ve “Çin koloni” politikası	103
4. Yolların yapılması	104
III. METE’NİN BABASI, “TUMAN HAN’IN KALESİ”	104
IV. METE’NİN BABASININ KUZEY ÇİN’DEKİ “KONAK YERLERİ”	106
1. Hunların otlak ve sınırları.....	106
2. Hun otlakları	106
3. Ordos bölgesi ve Hunlar	107
V. HUN VE GÖKTÜRKLERİN YAYLASI “YİNŞAN DAĞLARI”	108
VI. ORHUN’U ÇİN’E BAĞLAYAN BÜYÜK GEÇİTLER	110
1. Ortaasyanın güneydoğu kapısı: “Yüksek Hisar geçidi” (Kaoch’üeh).....	110
2. Göktürklerin başkenti Ötügen	111

IV. TUMAN HAN VE HUN BİRLİĞİNİN GÜÇLENMESİ	112
I. EKONOMİK SEBEPLER	112
1. Hunları birleştiren “ekonomik” sebepler.....	112
2. Hunlara karşı Çin’de reform.....	114
3. Hunların, Yinşan dağları ile olan bağları.....	115
4. Çin’de kalan Hunlar	116
At besleyicileri	116
II. TUMAN HAN’IN GÜÇLENİP, AKINA BAŞLAMASI ..	116
1. Çin’de karışıklık	116
2. Tuman Han’ın akınlara başlaması.....	117
III. TUMAN HAN’IN “HANLIK ÜNVANI” (Notlar)	119
1. Tuman’ın “İmparatorluk” (Şanyü) unvanı	119
2. Hun ve Çin devletlerinin dengesi	121
3. Türklerin “Kür-Han”ı ve Çin karşılığı.....	122
4. Türkçe Tengri’yi, Şanhü ile birleştirenler.....	123
5. Hun İmparatorunun unvanını, Han sözü ile birleştirenler ..	123
V. TUMAN ÇAĞINDA ORTAASYA	124
I. İPEKYOLU ÜZERİNDEKİ “YÜEÇİ”LER	125
1. Yüecilerin “ilk yurdu”, İpek yolu, Türkistan’ın doğu kapısı..	125
2. Yüeciler ve Çin Sülâlesi (Batı ticaret yolları)	127
VI. TUMAN HAN ÇAĞINDA “ORTA VE BATI ASYA”....	128
1. SAKALAR.....	128
2. MASSAGETLER	132

3. SARMATLAR	133
4. TOHARLAR.....	135
5. İSKİTLER.....	137
ÇİNCE VESİKALAR.....	141

III. BÖLÜM

METE

Mete'nin ortaya çıkışının başlıca sebepleri.....	143

I. METE'NİN GENÇLİĞİ

I. METE VE ÜVEY ANNESİ

1. Büyük oğul ve veliahtlık
2. "Ulu Hatunluk"

II. METE'NİN YÜEÇİLERE "REHİN" OLARAK VERİLMESİ.....

1. Rehin alma ve rehin verme
2. Mete, Yüecilerin yanında rehin iken neler öğrendi?
3. Mete ve ünlü atı

III. METE'NİN "TÜMEN KOMUTANLIĞI"

1. Hunlar ve "tümen teşkilâtı"
2. "Yirmi dört tümen"
3. Veliaht Mete'nin vazifeleri
4. Tümen komutanlığı

IV. METE'NİN "ORDU VE EĞİTİM DÜZENİ"

1. Ordu disiplini.....

2. Mete'nin "ünlü atı"	153
3. Mete'nin "Hatun ve kadınları"	153
4. "Devlet avı" ve askerlik eğitimi	153
V. METE'NİN BABASINI ÖLDÜRMESİ MESELESİ	154

II. METE'NİN HAKANLIĞI 155

I. METE'NİN TEMİZLİK HAREKETİ 156

1. Hanedan içinde temizliği.....	156
2. Devlet içinde temizliği.....	157

II. METE'NİN KENDİSİNİ "HAN" OLARAK

İLAN ETMESİ (Tahta çıkma töreni).	157

III. METE'NİN AKINI (Mete'nin İlk akını) 157

1. Metenin doğudaki Proto-Moğol Tunghu'lara karşı büyük akını.....	157
2. Devlet atı.....	159
3. Kurultay ve kengeş meclisi	159
4. Ulu Hatun ve diğer Hatunlar	160
5. Hunlara göre "ahlâk": "Kişi ve topluluk ahlâkı"	160
6. Hunlara göre, "Toprak ve devlet"	161
7. Sınır Karakolları ve "ordu" deyimi	162
8. Mete'nin tahta çıkış tarihi.....	163

OKUMA

METE'NİN ASKERLİK VE STRATEJİ DEHASI)	165
(B. Laufer'den)	

ÇİNCE VESİKALAR.....	174

IV. BÖLÜM

METE'NİN AKINLARI

(Hunlar ve Proto-Moğol dünyası) 177

I. METE'NİN “TUNGHU” AKINI 177

Mete'nin doğuda Proto-Moğol dünyasını dağıtması 177

I. METENİN DOĞU AKINI VE ASKERLİK TAKTİĞİ..... 177

II. METE'NİN DOĞU SINIRI 178

Türk ve Proto-Moğol dünyası 178

III. METE'NİN DOĞU AKINININ UNUTULMAMASI ... 181

Sonraki hatıralar 181

IV. MOĞOLLARIN METE'NİN AKININDAN

SONRAKİ YURTLARI 183

1. Kaynaklar 183

2. Araştırmalar..... 183

3. Wuhuan dağı 184

4. Sienbi dağı 184

V. MOĞOLLARIN BÜYÜK KOLU,

“SİENBİ”LERİN KÖKLERİ..... 185

Sienbilerin Ataları..... 185

VI. GÖKTÜRK VE PROTO-MOĞOL EFSANELERİ..... 186

“Efendi Hunlar” ve “Moğol köleler” 187

II. TÜRK VE MOĞOL DÜNYASI..... 188

(Mete çağında)

I. HUNLAR İLE PROTO-MOĞOLLARIN	
ÇİN TARİHLERİNDE İLK DEFA GÖRÜLMELERİ.....	190
1. Çin'in kuzeyindeki sınır kavimleri.....	190
2. Kültür benzerliği ve ayrılıkları.....	191
II. PROTO-MOĞOLLARIN ESAS YURDU	196
(Eski Çin notlarına göre)	
III. HUNLARIN YURDU	197
(Mete'den önce)	
IV. TUNGHU ETNİK ADI, “TUNGUZ” MU YOKSA	
DOĞU HUNLARI MI DEMEKTİ?	199

OKUMALAR

III. EN ESKİ MOĞOL KAVİMLERİ	201
(Mete'nin yendiği)	

I. WUHUANLAR	202
1. Hunlara bağlı iken	202
2. Güçlenmeleri.....	204
3. Hunların “aile mezarları” ve Moğollar.....	204
4. İsa'dan sonraki gelişmeler	205
5. Hunlarda kuraklık ve Moğollar (M. S. 46).....	206
6. Uzakdoğu Proto-Moğolları.....	207
II. PROTO-MOĞOL WUHUANLAR	207
Hunların Uzakdoğu sınırı.....	209
III. PROTO-MOĞOL SİENBİLER	210
1. Gelişmeleri.....	210
2. Mete tarafından yenilişleri.....	211
3. Sienbiler Tarih Sahnesinde	212
4. Sonraki gelişmeleri.....	212

5. Hunlara karşı Çinle Anlaşmaları.....	213
6. Hunları Batıya İtmeleri	214

IV. PROTO-MOĞOLLARIN KÜLTÜR VE GELENEKLERİ

1. Soyları ve kökleri.....	218
2. Günlük yaşayışları.....	218
3. Yiyecek ve giyecekleri	218
4. Aile hayatı.....	218
5. Topluluk hayatı.....	218
6. Evlenme ve düğünler.....	219
7. Savaş ve oturma düzeni	220
8. Saç tuvaletleri.....	220
9. Avlanma	221
10. Ziraat.....	221
11. Silahları ve Dericilik	221
12. Hastalık ve ölüm	222
13. Kurban törenleri.....	223
14. Cezalar	223

V. HUNLAR VE MOĞOL KÜLTÜRÜ

I. MOĞOL DİL VE KÜLTÜRÜNÜN GELİŞME ÇAĞLARI.....	224
II. ESKİ KORE VE TÜRKLER	226

VI. TÜRKLER VE ESKİ MOĞOL KÜLTÜRÜ

I. TÜRK VE MOĞOL KÜLTÜRLERİNİN GELİŞME

ÇAĞLARI..... 229

1. Kültür sızmaları 229
2. En eski Türk ve Moğol kültürleri 229
3. At besleme ve “atlı birlikler” 231
4. Göktürk çağında 232
5. Kitanlarda 232
6. Göktürk çağında 233

II. PROTO-MOĞOL KÜLTÜRÜNÜN UZAKDOĞU

KÖKLERİ..... 234

- Suşen, Mançurya ve Kore kültürleri 234

III. “DOMUZCU PROTO-MOĞOLLAR..... 236

- Güneyde, kuzeyde ve Mançurya’da 236

IV. PROTO-MOĞOLLARDA “SIĞIR” AZ..... 238

- Hunlar ile karşılaştırma 238

V. PROTO-MOĞOLLARDA “KOYUN” ÇOK AZ 240

- Koyun, keçe ve halı ekonomisi 240

VI. PROTO-MOĞOLLARDA “KÖPEĞE TAPMA” 243

- Köpek kurbanı ve derisi meselesi 243

VII. HUNLARIN, “BABA AİLESİ” VE

PROTO-MOĞOLLARIN “ANA AİLESİ” 244

1. Ekzogami, dışarıdan kız alma 245
2. Serbest seçimle evlenme..... 246
3. Ana hukuku 247
4. Levirat, üvey anneler ile evlenme 248
5. Sonuç..... 248

ÇİNCE VESİKALAR..... 249

V. BÖLÜM

METE'NİN BİRİNCİ YÜEÇİ ÇİN VE BATI AKINI

I. METE'NİN, I. YÜEÇİ AKINI	251
1. Yüeçi akınının değeri	251
2. Mete'nin yetişmesinde Yüeçilerin rolü	232
I. METE'NİN YÜEÇİLERE KARŞI YAPTIĞI AKINLAR ...	252
1. ve 2. akın	252
II. METE'NİN AKINLARININ SIRASI	253
III. YÜEÇİLER ARASINDA YAŞAYAN ESKİ HUNLAR... 255	
II. METE'NİN, BİRİNCİ ÇİN AKINI	259
I. HUNLARIN ÇİN'DEKİ ESKİ TOPRAKLARI.....	259
(Otlak davası)	
II. KUZEYDEKİ ÇİNLİ KRALLAR,	
HUNLARLA BİRLİKTE (Yeni Han Sülâlesine karşı)	261
III. ÇİN VE HUN KAVİMLERİNİN TABİİ SINIRLARI....	261
Çin'deki eski Hunlar ve Çinli halk.....	261
IV. M.Ö. 270 ve 215 ÇİN AKINLARI VE HUNLARIN	
ELİNDEN ÇIKAN TOPRAKLAR	262
Mete'nin 1. Çin akınının amacı	262
V. METE VE KUZEY ÇİN'DEKİ ÇİNLİ HALK.....	263
Çindeki Hunların sınırlarına göre	263
VI. METE'Yİ DESTEKLEYEN ÇİNLİ KRALLAR	263
(1. akında)	
VII. AKININ BAŞLAMASI VE SONU	264

III. METE’NİN KUZEY VE BATI AKINI	264
(Mete ve Prenslerinin 1. Batı akını)	
I. ORTA VE BATI ASYADAKİ KAVİMLER TABLOSU	
(SKC. 30’a göre)	266
II. METE’NİN KUZEY-BATI AKININDAKİ	
KAVİMLERİ (Kırgızlar vb.)	269
III. TİNLİNGLER HAKKINDA KRONOLOJİK NOTLAR..	271
IV. DAHA SONRAKİ “TİNLİNG” KAVİMLERİ	
HAKKINDA NOTLAR	272
1. Uzakdoğuda	272
2. Türkler ve Tınglingler.....	273
3. Kuzeydekiler	274
4. Kuzey-doğuda ve Kansu’dakiler	274
5. Türkistan’ın kuzeyindekiler	275
ÇİNCE VESİKALAR.....	276

VI. BÖLÜM

METE’NİN İKİNCİ BÜYÜK ÇİN AKINI

I. METE’NİN GÜNEYE DOĞRU İLERLEMESİ.....	277
II. METE’NİN ÇİNLİ KRAL HSİN’İ KUŞATMASI	278
(Dört ayrı kaynaktan)	
III. METE’NİN ALDATMA TAKTİĞİ	280
Okuma	281
IV. HUN ÖNCÜLERİNİN ÇİN İMPARATORUNU	
YORUP, METE’YE DOĞRU ÇEKMELERİ	282
Hun öncü tümeni.....	282

V. METE’NİN ÇİN İMPARATORUNU “KUŞATMASI”	284
(Kuşatmadan önce ve sonra)	
VI. METE’NİN ÇİN İMPARATORUNU KUŞATTIĞI “PETENG” YAYLASI	285
KUŞATMA BAŞLIYOR	285
I. KAYNAKLAR.....	286
II. HUNLARIN AT RENKLERİNE GÖRE KUŞATMALARI	286
III. ÇİN İMPARATORUNUN, METE’NİN HATUNUNDAN YARDIM İSTEMESİ	287
IV. HATUNUN, METE’YE SÖYLEDİKLERİ.....	287
1. Hatunun konuşması ve kaynaklar	287
2. Hunlarda, “Hatun ve devlet”	288
3. Hatuna göre, “Çin ve Hun Hakanları eş”	288
4. Çin imparatoru niçin mukaddes?	289
5. Mete’nin planlama ve düşünmesi	289
6. Kuşatmanın kaldırılması.....	289
7. Hun ordusunda, “boynuz ve köşe”	289
V. “AT RENKLERİNE GÖRE”, ORDU DÜZENİ	290
METE’NİN, KUŞATMAYI ÇÖZMESİ	291
Çin İmparatorunun kurtulması.....	291
I. KUŞATMA HAKKINDAKİ KAYNAKLAR (SC, 93, 110) ..	292
II. ÇİN İMPARATORUNUN KURTULUŞUNU SAĞLAYAN GİZLİ ANDLAŞMA.....	293
1. Kaynaklar	293
2. Söylentiler	294

3. Çin Generali Ch'en P'ing'in "gizli anlaşması"	294
III. HUNLAR İLE ÇİN ARASINDAKİ İLK ANDLAŞMA...295 (Okuma)	
Kaynaklar	296
IV. METE'NİN YANINDAN DÖNEN ÇİN ELÇİSİNİN ÇİN'DEKİ ÖĞÜTLERİ.....	298
General Liu Ch'eng'in görüşleri.	
ÇİNCE VESİKALAR.....	299

VII. BÖLÜM

METE'NİN MEKTUPLARI

I- METE'NİN "ÇİN İMPARATORİÇESİNE MEKTUBU"	301
Çin Sarayında görüşme	302
I. METE' NİN ÇİN İMPARATORİÇESİNE MEKTUBU	303
(Açıklamalı)	
II. MEKTUP HAKKINDA ÇİN SARAYINDA GÖRÜŞMELER (Okuma ve kaynaklar)	304
III. ÇİN İMPARATORİÇESİNİN METE'YE CEVABI	305
IV. METE'NİN ÇİN İMPARATORİÇESİNE CEVABI	306
V. METE'NİN BATIYA DÖNMESİ (M.Ö. 129-177).....	307
II. METE'NİN "ÇİN İMPARATORUNA MEKTUBU (M.Ö. 176).....	307

I. HUNLARIN SAĞ BİLGE PRENSİNİN AKINLARI	308
II. ÇİN SARAYINDA GÖRÜŞME.....	308
III. METE’NİN ÇİN İMPARATORUNA MEKTUBU	309
(Metin tercüme ve açıklama)	
IV. ÇİN SARAYINDA TOPLANTI	311
V. ÇİN İMPARATORUNUN METE’YE MEKTUBU	312
VI. METE’NİN MEKTUBU HAKKINDA NOTLAR	313
ÇİNCE VESİKALAR.....	315

VIII. BÖLÜM

ORTAASYA’DA BÜYÜK KAVİMLER GÖÇÜ

I. METE’NİN ORTA ASYA VE TÜRKİSTANI ALMASI ..317

I. METE’NİN MEKTUBUNA GÖRE ORTAASYA VE TÜRKİSTAN AKINI (Akın yollarına göre).....	317
II. “LOU-LAN”, TİCARET YOLLARININ DOĞU KAPISI	319
III. HUNLARIN, “İLİ” HAVZASI İLE ALT AYLARA KADAR UZAMASI (Hu- chiehler vb..)	321
Tanrı dağlarının doğusunda, “Barköl”ün alınışı.....	323

II. DOĞU TÜRKİSTAN’IN ALINIŞI 323 |

“YİRMİALTI KRALLIK” VE TÜRKİSTAN MESELESİ ...	323
(Kaynaklar ve notlar)	

III. İKİNCİ YÜEÇİ AKINI VE YÜEÇİLERİN GÖÇÜ..... 326 |

I. YÜEÇİLERİN, SAKALARI KOVMALARI	327
1. Yüecilerin Sakaları Yenmeleri	327
2. Bu zamanda Yüeciler,.....	327
3. Sakalar Keşmir’de, Yüeciler, Toharistan’da	328
4. Yüecilerin Toharistan’a geçişleri.....	328
5. Tanrıdağlarında kalan Yüeciler	328

OKUMALAR

II. ÇİNLİLERİN, HUNLARA KARŞI YÜEÇİLERİ ARAMALARI (Cang Çien’in elçiliği).....	329
III. YÜEÇİLERİN YERİ	330
(Çin kaynaklarına göre)	330
IV. YÜEÇİLERİN İLK YURDU VE GÖÇLERİ	332
(Eski Çin notlarına göre)	
V. ESKİ ÇİN NOTLARINA GÖRE YÜEÇİLERİN YURDU (Çin ve Batı kaynaklarına göre).....	334
VI. YÜEÇİLER AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN’DA	337
(Kuşan devletinin kuruluşu)	
VII. YÜEÇİLERİN GÖÇÜNDEN ÖNCEKİ “BATI ASYA” KAVİMLERİ.....	337
1. Saka’lar	337
2.“Sakaların göçü” (Batı kaynaklarına göre).....	339
3.“Part devleti ve Yüeciler”	340
4.“Grek devletleri”	340
5. Grek devletinin yıkılışı	341
6. Hindistana giden Grekler	341
IV. WUSUNLARIN VE WUSUNLARIN GÖÇÜ	342

OKUMALAR

Kaynaklar ve okuma: Yurtları, göçleri, kurt efsanesi Yüeciler tarafından yenilmeleri	345
I. WUSUN-SUNLARIN YURDU VE GELENEKLERİ	347
II. KURT EFSANESİ	348
1. Efsanedeki Türk Motifleri	348
2. Wusunlar da “yabguluk” ve “atabeylik”	349
3. Wusunların ikinci yeri	350
4. Wusunların ve sonraki yeri	350
5. Hunların Tanrıdağı Yüeci ve Wusunlar	351

IX. BÖLÜM**YÜKSELME ÇAĞI**

I. METE’NİN OĞLU	353
I. METE’NİN OĞLUNUN ADI.....	355
(Yaşlı ve üstün Han)	
II. ÜNLÜ BİR HUN VEZİRİ VE GÖRÜŞLERİ.....	356
II. HUN’LARIN BÜYÜK ÇİN AKINI (M.Ö. 166)	362
I. ÇİN İMPARATORUNUN HUN HAKANINA MEKTUBU.....	365
II. ÇİN İMPARATORUNUN FERMANI.....	369
(Barış için)	

OKUMALAR

III. ÇİN’DE HUN ORDU DÜZENİNİ ALMA İSTEĞİ	371
(Çin vezirinin konuşması (Okuma))	

VI. HUNLARIN, “KARTAL OKÇULARI.....	375
General Li Kuang’ın destanı	377
ÇİNCE VESİKALAR.....	381

X. BÖLÜM

METE’NİN TORUNU VE BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞLARI

I. METE’NİN TORUNU : (M.Ö. 160-126)	385

I. METE’NİN TORUNU VE ÇİN POLİTİKASI	385
(Yaptığı işler)	

II. ÇİN’DE İMPARATOR WU’NÜN TAHTA ÇIKIŞI	389

III. ÇİN’DE SAVAŞ POLİTİKASININ BAŞLAMASI.....	389
(Askerlik, ticaret, yollar ve onur meselesi yüzünden)	

IV. METE’NİN TORUNU VE KİŞİLİĞİ İLE KARAKTERİ	391

II. BÜYÜK SAVAŞLAR VE DURAKLAMA

(M.Ö. 139-129 savaşları)	393

I. ÇİN İMPARATORU WU’NUN TAHTA ÇIKIŞI VE HUNLAR

M.Ö. 139 Hun-Çin savaşı ve başarısız bir Çin planı.....	393

II. ÇİN’İN HUNLARA KARŞI YENİ SAVAŞ POLİTİKASI..	394
(Okuma): Hun gelenekleri ve savaş taktiği	

III. ÇİN SARAYINA SAVAŞ KARARI	397

IV. HEYKELE OK ATAN HUNLAR	400

ÇİNCE VESİKALAR.....	402

XI. BÖLÜM**I. BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞLARI (M.Ö. 129-121)**

Çin ordusunun bozgunu..... 403

I. HUNLARA KARŞI BAŞARISIZ BİR ÇİN AKINI

(M.Ö. 129) (Metin, tercüme ve kaynaklar)..... 404

II. ÇİN GENERALİ Lİ KUANG'IN DESTANI 406
(Okuma I)

III. ÇİN İMPARATORUNUN FERMANI 407
(Okuma, II)

IV. BİR ÇİN HUKUKÇUSUSUNUN GÖRÜŞLERİ..... 408
(Okuma, III)

II. BATIDA HUNLARIN GERİLEMESİ (M.Ö. 127-124).. 409

I. ÇİN'DE YENİ BİR HUN AKINI İÇİN, ALTYAPILARIN
HAZIRLANMASI (Okuma. I) 411

II. BATIDA ÇİN İSKAN VE ULAŞTIRMA POLİTİKASI.. 412
(Okuma, II)

III. HUN HAKANININ KARŞI AKINI (M.Ö. 127-124)..... 413

III. HUNLAR BATIDA BASILIYOR (M.Ö. 124).....414

I. HUN AKINLARI 414
(Hunlar, Çin yapılarına karşı çıkıyor)

II. ÇİN, HUNLARININ “SAĞ BİLGE BEYLERBEYİ”Nİ
BASILIYOR (M.Ö, 124) 414

III. HUNLARIN, “BAYRAĞI, OTOĞI VE TUĞLARI 416

IV. İKİNCİ KARŞI HUN AKINI	417
Çin Ordusunun Büyük Bozgunu (M.Ö. 123).....	417
I. ÇİN GENERALİ HO CH'Ü-P'İNG	
M.Ö. 123 HUN SAVAŞINDA.....	421
Generalin akını ve Çin imparatorunun fermanı: Notlar.....	421
II. ÇİN BOZGUNU (M.Ö. 121)	423
Kaynaklara ve General Li Kuang'ın destanına göre.....	423

XII. BÖLÜM

HUNLAR SAĞ KANAT BÖLGELERİNİ KAYBEDİYOR

I. BATIDA ÇİN AKINLARI (M.Ö. 121)	427
I. 1. BATI AKINI	430

OKUMALAR

II. 2. BATI AKINI.....	435
III. BATI AKINI	438
(Kansu, Hunların elinden çıkıyor)	
IV. BİR HUN PRENSİNİN PORTRESİ	445
(Okuma)	

II. BATI HUN PRENSLERİ HAKKINDA NOTLAR.....

I. HUNLARIN, "TANRIDAĞLARI".....	448
(Eski Çin notlarına göre)	
SAĞ (BATI) HUN PRENSLİKLERİ	451

II. HUNLARIN, HSIU-T'U PRENSLİĞİ	452
Prensliğin yeri, altın heykeli ve değeri	452
III. HUNLARIN, "HUN-HSIEH" VEYA "HUN-YA" PRENSLİĞİ	453
(Batıdaki yurtları ve yerlerinin Hunlardan boşalması)	
IV. HUNLARIN BATI BÖLGESİ VE İKİ HUN PRENSLİĞİ (Çin coğrafya deyimlerine göre)	455

I. BÖLÜM

HUNLARIN ATALARI VE İLK ÇAĞLARI

I - HUN VE ÇİN TARİHİNİN İLK ÇAĞI

Eski Türk tarihine Hunlar ile başlıyoruz. Her konuda olduğu gibi, burada da bilinen çağlardan başlayıp bilinmeyen çağlara ışık tutmaya çalışacağız. Göktürk Devleti ile kesin olarak tarih sahnesine çıkan Türk dünyasının, elbette ki çok önceleri vardı. Çin tarihleri de Türk kavimlerinin bu eski tarihlerini biliyorlardı. Bunun için Çin tarihçiliğinde, en eski çağlardan başlayan, Göktürk çağına kadar gelen ve hiç kesilmeyen bir tarihin, akışını ve anlatılışını görmek mümkündür.

Bu bölümümüz, Hunların ataları ile ilgilidir. Bu kitabımızda ele alınan her konuda olduğu gibi, Hunların ataları bölümünde de, yalnızca eski Çin yazılı kaynaklarına dayanacağız. Kaynaklara dayanan bu tarihte, söz benzeştirmeleri de pek fazla yer almayacaktır. Ayrıca arkeoloji buluntuları gibi daima gelişen ve türlü açıklamalara açık kapı bırakan kalıntılar da bu kitabımızda, çok az bir yer tutacaktır. İnsanlık tarihinin büyük bir kültür mirasını meydana getiren Çin yazılı tarih kaynaklarını ise şu veya bu yolla, kesinlikle zorlamayacağız. Zaten bu kaynaklar bizi, kendi kendilerine istediğimiz dileğe götüreceklerdir.

1- Gerekli Metod:

Bugün Çin bilgisi ile araştırmalar, çok ilerlemiştir. Fakat bunların hepsi, bizim için aynı değeri taşımamaktadır. Türk adını duymamış ve Ortaasya tarihi hakkında en ufak bir bilgisi bile bulunmayan bir Çin araştırmacısının eseri, elbetteki bizim için her konuda değerli görülemez. Ayrıca İsa'nın doğuşundan bin yıl önce yazılmaya başlanmış olan Çin tarih kaynaklarının sayıları bol fakat bilgileri sınırlıdır. Bunlara ileride olsun, yenilerinin eklenebileceği pek

düşünülemez. Bundan dolayı F. Hirth, E. Chavannes, O. Franke ve Eberhard gibi araştırmacıların kurdukları ve görüşleri kesinleşmiş yolları üzerinde durduk. Yenilerin türlü fikir spekülasyonlarına uymayı ise gereksiz gördük. Aslında Aurel Stein'in da dediği gibi, Çin dili ve kültürünü, E. Chavannes derinliğinde anlayabilecek ikinci bir araştırmacının yetişebileceği de şüphelidir. Üstelik bunlar, Ortaasya tarihi ile ilgili Çin kaynakları üzerinde, ölmez eserler de vermişlerdir. Buna rağmen bu bölümümüzde Haloun, Creel ve daha yeni araştırmacıların eserleri üzerindeki görüşlerimizi sunmaktan da, geri durmayacağız.

2- Çinliliğin ve Çin Kültürünün Anayurdu:

Bu konuya girmeden önce, şöyle bir soru sormak gereklidir: “Ana bir Çin kültürü var mı idi?” Bu sorunun, Prof. Eberhard’a göre bir tek cevabı vardır: “Ana Çin kültürü, küçük bir bölgede ve az sayıda, bir kavim tarafından oluşturulmuş bir kültür” idi (Randv. 419).

Ancak, “böyle küçük bir ölçüye, fakat büyük bir tesir gücüne sahip olan bu ana Çin kültürü, çevresine yayılabilmisti. Ayrıca çevresindeki kavimlerin hepsini, kendi tesirleri altına alabilmiş ve hatta onları kendisine bile benzetebilmiştir” (Aynı esr. a.y.).

Bu güçlü kültürün, oluşma ve gelişmesinin de, türlü sebepleri vardı. “Bu yüksek Çin kültürü, komşu kavimlerin kültürlerinin yığılmaları ile oluşmuştu. Onun bu canlılığı ile tesir gücü ve çevresine çabuk yayılma sebepleri de, ancak bu karakteri ile anlaşılabilir” (Randv. 421). “Çin’in sınır kavimleri de, kendi kültürlerinin yığılması ile oluşmuş ve gelişmiş olan bu Çin kültürünü, yadırgamamışlardı. Üstelik onlar, yanı başlarında doğmuş olan bu yeni Çin kültürünü, kendi yerli kültürlerinin bir devamı gibi görmüşlerdi” (A. esr. a.y.). Bu görüşler, daha çok eski Çin tarihi için geçerlidir. Az sonra göreceğimiz gibi Çin’in ana bölgelerinin içlerine kadar, Ortaasya’nın uç kavimleri girebilmişlerdi. Ayrıca onlar, buralarda eğreti olarak da dolaşmıyorlardı. Çin’in bu iç bölgeleri, onların anayurdu idi.

Ancak bu değerli araştırmalardan sonra, Çinliliğin kökleri ile komşu kavimleri arasındaki ilişkiler, akıl ve mantığa göre, yeni bir yola konmuştur. Yoksa, “ilk Çinlilerin üstün bir ırk olduklarını ileri süren görüşler üzerin-

de, durmak bile yersizdir” (Randv. 419). Yukarıda benimseyerek verdiğimiz görüşler, ciltler dolusu birçok araştırmaların sonucudur. Ayrıca, en orijinal kaynaklara ve fevkalâde geniş materyallere dayandıkları için bu görüşlerin eskime ihtimalleri de pek yoktur.

3- Çin’de, kültür çevreleri:

Çin, gerçekten uçsuz ve bucaksız denebilecek kadar, geniş bir bölgedir. Bu sebeple, bu geniş memlekette, her çeşitten kültürleri görmek mümkündür. Ancak Prof. Eberhard’ın, Çin araştırmalarına getirdiği yeni bir metod ve görüşü de, göz önünden uzak tutmamamız gereklidir. Her milletin oluşmasında görüldüğü gibi, Çin kültürü ile toplulukları da, oluşup ve gelişirken, dış tesirlerden arınmış ve uzak kalmış olamazlardı. Eski çağlarda Çin’in kuzeyi baştanbaşa Türk ve Moğol kavimleri tarafından kuşatılmıştı. Bunlardan, kimlerin Türk ve kimlerin de Moğol olduklarını, kesin olarak söylemek çok güçtür. Ancak bir gerçek varsa, doğuya doğru eski Moğol dünyasının başladığı ve batıya doğru da, Türklerin çoğaldığı idi.

Mançurya’dan inen kavimler ile onların kültür tesirleri, hiçbir zaman Doğu Çin’de eksik olmamıştı. Bu kitabımızda, Mançurya’dan inen bu kavimleri, “Proto-Moğol” veya “Eski Doğu Moğolları” adları ile adlandıracğıız. Otto Franke ile Prof. Eberhard ise, bunları biraz daha modern bir deyişle, Tunguz adı ile adlandırmıştır. Çin’in doğusunda doğan Ahyang ve Lungşan gibi kültür bölgeleri, sürekli olarak Mançurya’nın tesirinde kalmıştı. Bu ilk izleri, yüzyıllarca sürececek olan kavimler trafiğinin, ilk belirtileri olarak, kabul etmek de mümkündür. Buna rağmen bereketli Şantung ovalarında doğmuş olan bu gelişme, ziraatçı Çin kültürünün öncüleri olmalı idi.

Çin’in batısında ise, Çin kültürlerini arayıp bulmak, çok zordur. Çünkü bu bölgede kavimler trafiği, çok daha yoğundur. Ayrıca Çin’in en eski bir kültür merkezi sayılan Yangşao da, Çin’in, batısında değildi. Honan bölgesinde yayılan bu kültür, kuzeyden ve batıdan gelen yolların üzerinde bulunuyordu. Etrafı ise, hayvan yetiştiren Ortaasyalı ve Tibetli kavimlerle çevrilmişti. Bunun için Yangşao kültüründe, tarımın yanında, hayvancılık da yer alıyordu. Halbuki Çin’in doğusundaki Lungşan kültüründe ise ziraat, çok daha ağır basıyordu. Batıdaki Yangşao kültürü, Ortaasya ve Avrupa ile de, birçok ya-

kınlıklar gösteriyordu. Ortaasya kavimlerinin tarihi ile kültürleri hakkında açık bir bilgileri olmayan Çinli araştırmacılar için bu yakınlık, âdeta bir sürpriz olmuş ve birçok fantezilerin doğmasına yol açmıştı. Halbuki Ortaasya'daki “Hayvan üslubu” (Animal style) adı verilen san'at ve kültürün, Ortaavrupa ile olan ilişkileri, herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Arkeologların görüşleri yanında, tarihçilerin de geçerli sözleri vardır. Prof. Eberhard'ın da dedikleri gibi, Doğuasya etnolojisini her yönden tarihten önceki çağlara kadar inceleyebiliriz. Çünkü Çin yazılı kaynakları ile tarihten önceki çağlar arasında, ilişkiler vardır¹. Batı Çin kültüründe, bol sayıda batı izlerinin bulunmasının da elbette ki bir sebebi vardı.

“Yangşao kültürünü Çin'e getirenler, kimler olabilirdi?” Gerçi burası, batıya giden yollar üzerinde idi. Fakat bu kültür ovada değil, dağlık bölgede kurulmuştur. Prof. Eberhard, şöyle diyor: Çin'de oturan eski kavimler hakkında bilgilerimiz vardır. Bu bilgilerimize göre, bu bölgenin eski halkı, Türkler ile karışmış Tibetliler olmalı idi. Yangşao kültürünü yaratanlar arasında en başta gelenler, Tibetlilerdi. Ondan sonra da Türkler geliyorlardı. Bu kültürün oluşmasında üçüncü sırayı alan, Tai kavimlerinin tesirleri ise, zayıf kalıyordu. Bu sebeple Doğu Türkistan'da bulunan Çin keramiklerinin oraya nasıl gitmiş oldukları da, ancak bununla anlaşılabilir. Bu da herhalde Türk kavimleri tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır². Bu sözler, yazılı kaynaklara göre Çin tarihinin nasıl oluştuğunu, iyi bilenlerin bir görüşüdür. Bu kültürün şimdi-lik, M.Ö. 2000 yıllarında oluştuğu söyleniyor. Az sonra bu çağ ile ilgili tarih kaynaklarını inceleyeceğiz.

II- ÇİN'İN SINIR KAVİMLERİ:

Az önce Çin'in gelişmesinde büyük rol oynayan başlıca sebebin, sınır kavimleri olduğunu söylemiştik. Prof. Eberhard'ın kurup geliştirdiği bu görüş, bizim de görüşümüzdür. Şimdiye kadar görülmemiş derecede geniş materyal kullanılarak, erişilmiş bir görüştür. Bu sebeple Hun tarihine girerken, bu görüşleri savunmak, bize de onur verir.

¹ Prof. Eberhard, *Randvölker*, s. 413.

² Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 24-25.

1 - Kuzeydoğu kavimleri:

Çin'in sınır kavimlerini incelerken, doğudan başlamak en doğru yoldur. En eski çağlarda bu kavimlerin ana bölgeleri, bugünkü Peking çevreleri olmalı idi. En eski uçları ise herhalde güneyde, Şantung bölgesine kadar uzanıyorlardı. Bu kavimler, Mançurya ve biraz da eski Sibirya kavimlerinin karışmalarından oluşmuşlardı. M.Ö. X. yüzyılda bu bölgeden inen Eusin adlı kavimler, Çin'de artık görülüyorlardı³. M.Ö. 206'dan sonra, Çin kaynaklarındaki kavim adları değişmişti. Bundan önce söylenmiş olan kavim adları bir daha ağza alınmamışlardı. Fakat nedense bu kavmin adını, da Hun çağının sonlarına kadar, değişmemiş olarak görüyoruz. Bunların kökleri, Mançurya'ya kadar çıkıyordu. Fakat güneydeki uçları ise Çin'in içlerine kadar yayılmış görünüyordu. Aslında bunlar, Çin'de oturan Mançuryalı kavimlerdi. İsa'dan önceki X. yüzyılda Şantung bölgesine kadar inmişlerdi. Daha sonra ise, Hopei ve Şensi'ye kadar, yayıldıklarını da görüyoruz⁴.

Kültürleri başlangıçta, çok geri bir gelişme gösterir. Aslında onlardan kültür tesirleri alabilecek, belli başlı komşuları da yok gibiydi. Sonradan Hunların tesirleri altında kalacaklar ve bu yolla, Tunghular gibi yeni yeni kavimler doğacaklardır. Buna rağmen, Doğu Çin'deki kültürler ile devletlerin gelişmesinde büyük bir rol oynamışlardı. Bu Mançurya kavimleri, bizim yetiştiricileri idi. O. Franke ve Prof. Eberhard bunları, Tunguz adı ile birleştirirler. Fakat bu deyim, çok daha sonraki çağlarda doğmuş bir sözdür. Bunlara karşı korunmak için yapılan duvarlar da çok geç zamanlarda tamamlanmıştır. Bu duvarları, M.Ö. 300 ile 290 yılları arasında, kuzeyde kurulmuş olan Yen devleti tamamlamıştı. Çin'e inen çeşitli kavimler için, Çin tarihleri tarafından verilmiş türlü adlar da görüyoruz. Ancak bütün bu adların, burada incelenmesini gereksiz görüyoruz⁵.

2- Kuzey kavimleri, "Proto-Moğol Tunghular":

Bunlar eski Moğolların gerçek ataları idi. Sonraki çağlarda, Hunlar ile ölüm kalım savaşlarına girmişlerdi. Bu kitabımızda Tunghular için ayrı ve

³ *Randvölker*, s. 415.

⁴ *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 144.

⁵ O. Franke, *Geschichte*, III, s. 180. vd. *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 111-122 - Haloun, *ZDGM*, 91, s. 317 vd.

geniş bölümler ayrılmıştır (bk. s. 177). Proto-Moğollar, Doğu Moğolları veya Eski Moğollar adları ile adlandırdığımız Tunghular, Mançurya kavimleri ile Hunların, daha doğrusu Türk kavimlerinin aralarında yer alıyorlardı. M.Ö. III. yüzyıldaki Çin akımlarında güçsüz bir kavim olarak görünüyorlardı (bk. s. 59). Mete çağında ise büsbütün güçlenmiş olan bu kavimler, kuzeydoğu Asya'nın hepsini ellerinde tutuyorlardı (bk. s. 155). “Başlangıçta ekonomileri avcılığa dayanıyordu”. Sonradan, batı komşuları Hunların tesirleri ile, hayvan yetiştirici ve çoban oldular. Ev hayvanları arasında da sığır, birinci derecede yer almış oldu. Bunların hepsi Hun çağında görülen gelişmelerdi.

Çin kitapları İsa'dan ve hatta tarihten önceki kavimler için Ti, İ, Jung, Mo gibi geniş adlar vermişlerdi. Bu adlara göre kavimleri gruplayanlar ve hatta bunlardan, büyük sonuçlara varmak isteyen, araştırmacılar da görülmemiş değildir. Ancak bu deyimlere dayanan bütün görüşlerin, askıda ve şüpheli kaldıkları da bir gerçektir⁶. Çünkü aynı deyim, en batıdaki kavimler için olduğu kadar en doğuda kalan, kavimler için de kullanılmıştır. Uzun denemelerden sonra kitabımızda, bu konuya geniş bir yer vermemeye, karar verdik. Bizim için değerli olan, kaynaklardaki bölge ve zaman tanıtımlarıdır. Ti kavimler grubuna giren Tunghular, İsa'dan önceki X. yüzyıldan itibaren, daha çok Çin'in Şansi bölgelerinde yayılıyorlardı. Doğu uçları ise Jehol bölgesine kadar uzanıyordu. Bir gerçek varsa bunların, Hun ve Türk kavimlerinin yayıldıkları, Sarı ırmak kıvrımının içlerine kadar yeterince sızmamış olmaları idi. Aslında bu konular üzerinde derin araştırmalar da vardır⁷. Fakat hiçbir görüş kesin değildir. Bunlar, Moğolların ataları idiler.

3 - Kuzeybatı kavimleri, “Hunlar ve Türkler”:

Bu kitabımızın ana konusu budur. Bu sebeple bu yön üzerinde, dikkatle durulmuştur. Hirth, Chavannes, Otto Franke ve Prof. Eberhard gibi araştırmacılar, bu yöndeki kavimlerden söz edildikçe, çekinmeden Türkler deyimini kullanmışlardır. Haloun gibi araştırmacılar ise, Çin'deki İndi-Cermenlerin varlığından ısrarla söz ederlerken, eserlerinde bir kez olsun, Türk adından söz

⁶ A. esr., a. yer.

⁷ Karşıla: *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 117-20.

açmamışlardır. Her yerde sık sık söylediğimiz gibi, bilinen çağlardan bilinmeyenlere doğru gitmek, bu kitabımızın temel metodudur. Bundan sonraki bölümlerimizde verilecek kaynaklar buralarda kimlerin yaşadıklarını, zaten gösterecektir... Çin'in kuzeybatısında yayılan bu kültürün, Moğollar ile bir ilgisi yoktu... Bunların, sonraki Türk kavimlerinin ataları olduklarında hiçbir şüphemiz yoktur. Tarihte ilk göründükleri çağdan, yani M.Ö. 3. binden geç çağlara kadar, aynı özleri göstermişlerdi. Tabii olarak burada Türklerin anayurdunun, Şensi ile Kansu bölgeleri olduğunu söylemek istemiyoruz. Burası, ancak Türk kavimlerinin yayıldıkları anayurtlarının bir sınır bölgesi olabilirdi. Türklerin anayurdunu tanıtmak için, bu çağdaki Çin kaynakları bizim için yeterli olmamaktadırlar⁸.

Bunlar da başlangıçta, avcı kavimler idiler. Sonradan hayvancılık kültürü, daha ağır bastı. Buğday ve darı gibi, bitkileri de ekiyorlardı. Sığırları da vardı. Fakat ekonominin temeli atıcılık üzerine dayanıyordu. Çin'deki, Şensi ve Kansu bölgelerinin içlerine kadar giren bu atlı kavimler, daha çok düzlük yerlerde ve ovalarda yaşıyorlardı. Daha güneye inmiş olanların ise Tibet kavimleri ile karışmış olmaları, normal görülmelidir. Bu nedenle Hsia ve Cou gibi büyük Çin sülâlelerinin kurulma ve gelişmeleri incelenirken, bu gerçek göz önünden uzak bulundurulmamalıdır. İyi bilinen tarih çağlarında bile, Çin'in içlerine kadar Kansu bölgesinin düzlüklerinde Hunlar yayılırken, dağları da Tibetliler tarafından tutuluyordu (bk. s. 48). Çok eski çağlarda bu kavimlere. Hienyün ve Hunyü gibi adlar veriliyordu. Çin kaynakları, bunların sonraki Hunların ataları olduklarında, birliktirler. Çin'de yerli olarak oturanlar ise, şehirler kurmuşlar ve surlar ile kaleler yaptırmışlardı, (bk. s. 29).

4 - Batı kavimleri, "Tibetliler":

Kuzeybatılı Ortaasya kavimlerinin, Çin tarihindeki yerleri incelenirken, Tibetliler de gözden uzak tutulmamalıdır. Başlangıçta batıdan Çin'e gelen yolların bir kısmı, herhalde Tibetlilerin kontrolünde olmalı idi. Prof. Eberhard'ın Koyuncu Tibetliler tanıtmasının Ortaasya tarihinde

⁸ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 21-22.

bir yeri vardır. Koyuncu Tibetliler daha çok dağlık bölgelerde yaşarlardı. Bu sebeple, Kansu bölgesindeki batıya açılan kapıların hepsini Tibetlilere vermek, doğru değildir (bk. s. 448). Tibetlilere, Hun devlet deyimlerinin girmiş olması da, bu bölgede bir süre beraber yaşadıklarını gösterir (bk. s. 418). Zaten Kansu bölgesinin, Çinliler tarafından Hunların elinden nasıl alındığı da, bu kitapta geniş olarak açıklanmıştır (bk. s. 421). Hun çağından çok önceleri, Çin'in içlerinde yerleşmiş olan Tibetlilerin, şehirlileşme ve toprağa bağlılıklarını, kaynaklardan açık olarak görebiliyoruz. Çin'de savaşıma zorunda olan Tibetliler ise, Hunların taktiklerini alıyor, toprağa ve şehirlileşmeye daha az değer vererek, atlılaşma yolu ile gelişıyorlardı⁹. Çin'de oturan Hunlar ile Ortaasya'dan akın yapan Hunlar arasında da böyle bir ayrılık görölüyordu.

Ayrıca güneyden kuzeye göçen "ziraatçı Yao" kavimleri de, Tibetlilerin bazı bölümleri ile karışmışlardı. Bu yeni karışmalar ile de, yeni bir Tibetli-ler bölümü meydana geliyordu. Tibetlilerin anayurtları, Çin'deki ünlü Wei ırmağının kaynakları üzerindeydi. Çin'i doğudan batıya bağlayan, tek geçit de, bu Wei ırmağı idi. Tibetliler bu geçit üzerinden, Çin'in doğularına kadar yayılabilmişlerdi. Bu geçidin güneyi, yüksek dağlarla çevrili idi. Kuzeyi ise Ortaasya bozkırlarına açık bulunuyordu. Bu sebeple ırmak, Hun ve Tibet kavimlerinin bir karşılaşma bölgesi idi. Bu jeopolitik üstünlükleri bilmeden, kısır çekişmelere girmenin, bir gereğı yoktur. Mesela Çin'deki ünlü Cou sülâlesinin kuruluşunda Türkler mi, yoksa Tibetliler mi baskılı olmuşlardı sorusunu, yukarıdaki açıklama cevaplandırmaktadır.

"Köpek Ata" inancı, Tibet kültürünün sembolüdür. Hatta ünlü Göktürk Kağanı Bilge Kağan bile, Çin elçisi ile görüşürken, Köpek soyundan gelen Tibetliler diye bir tanıtmada bulunmuştur. Ortaasyalı Hunlar, ölülerini atları ile birlikte gömerlerken, Tibetliler ölülerini yakıyorlardı. Bunlar da bize gösteriyor ki, Ortaasyalı Türkler ile Tibetliler arasında, kesin inanç ayrılıkları da vardı. Buna rağmen, Tibetlileşmiş Türkler ile Türkleşmiş Tibetlilerin bulunduklarını da, ileride göreceğiz.

⁹ *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 115.

III- ÇİN'DE ALTAY TESİRLERİ

1- Çin'de Altay tesirlerinin çoğalması:

M.Ö. 1800 yıllarından sonra artık küçük topluluklar, küçük devletçikler olma yolunda, gelişmeye başlamışlardı. Çin kronolojisine bakılırsa, Çin devletlerinin oluşması, ta İsa'dan önce üçüncü binden başlamıştı. Fakat bu kronoloji ile sülâlelerin listeleri, sonraki Çin tarihçileri tarafından düzenlenmiştir. Biz bu kitapta, olanları daha çok, Prof. Eberhard'ın tarihlemelerine göre izleyeceğiz.

Küçük de olsa, devlet düzenleri kurulduktan sonra dış ilişkiler, daha genişliyor ve daha çok değer kazanıyordu. Herhalde bu nedenle olsa gerek ki, Yangşao kültürünün orta çağlarından itibaren, Çin'de Altay kültürü, kendini gittikçe daha çok göstermeye başladı. Çin'in kuzeyinde, bronz ve bakır gibi madenler çok azdı. Bundan dolayı, Çin'in batısında görülen bronz eserler Altaylar ile Sibirya'ya bağlı görülmüşlerdi. Buna karşılık Çin'in güneyinde ise, bronz ve bakır madenleri bol sayıda bulunmakta idi. Bu sebeple Doğu Çin'de Şang sülalesi, M.Ö. 1450 yıllarından sonra kurulunca, güney Çin ile de, ilişkiler arttı. Bu ilişkilerin yardımı ile, hem Çin'de maden çoğaldı ve hem de Çin kültürü böylece bağımsızlığını kazandı. Tarafsız araştırmacılar, şöyle diyorlar: Bundan da anlaşılıyor ki, Türk kavimleri tarafından hazırlanmış olan bronz endüstrisi Kuzey Çin'den, Güney ve Doğu Çin'e hemen yayılabiliyordu. Böylece, Çin'in bu bölgelerinde Çinli bir bronz endüstrisi oluşarak gelişmişti¹⁰. Meselenin, yeni buluntularla da değişmeyecek özü budur. Ancak Türk kavimlerinin doğusunda, Moğolların da bulunduğunu, unutmamamız gereklidir.

2 - Çin'i, doğudan batıya bağlayan, "Wei ırmağı":

Bu ırmağı tanımadan, Çin tarihinin gelişmesini ve hatta Ortaasya tarihini bile, anlamamanın bir yolu yoktur. Tarihin her çağında, yollar ve geçitler, birinci derecede rol oynamıştır. Bugün bile Önasya'dan veya Ortaasya'dan yola çıkan bir kimsenin, Wei ırmağının kıyılarını izlemeden,

¹⁰ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 27.

Çin'in içlerine girebilmesine imkân yoktur. Batıdan gelen bütün ticaret yolları bu ırmağın kaynaklarında birleşir. Çin'in en eski buluntu yerleri ile, Hia ve Cou gibi büyük sülâleleri de, hep bu ırmağın kıyılarında ve ırmakla beraber gelişmişlerdi.

Yabancı kültürleri getiren bu yol, Kamu vadilerinden başlıyor ve doğuya, Çin'in içlerine kadar gidiyordu... Kansu bölgesi ile orta Çin'deki Honan arasındaki ilişkiler, hiçbir zaman kesilmemiştir¹¹. İrmağın güneyi, geçit vermeyen dağlarla örtülüdür. Kuzeyinde ise, bozkırlar ile çöller vardır. Buna karşılık, ırmağın çevresi çok zengindir. Doğuasya ile Ortaasya arasındaki tek geçit de, burasıdır. Onun için bu ırmağın vadisi, en eski çağlardan beri, ister doğudan batıya, isterse batıdan doğuya olsun, bütün kavimlerin akımlarına geçitlik yapmıştı. Dolayısıyla böyle giriş ve çıkış bölgelerindeki dar geçitler, buradan geçen kavimler arasında da yakın ilişkiler oluşturmuşlardı¹². M.Ö. 122'ye kadar bu ırmağın doğusu, Hunların elindeydi (bk. s. 413).

Buradan başka da, Çin kültür kesimleri vardı. Fakat Hunlar ve Altay kavimleri bakımından bizi daha çok bu bölge ilgilendirmektedir. Ayrıca buranın, en eski Çin kültürünün oluşmaya başladığı bir bölge olduğunu da sözlerimize katmakta aynı bir fayda vardır.

IV- İLK ÇİN SÜLÂLELERİ VE HUNLAR:

1 - Hsia sülâlesi ve tarih çağları:

Okul kitaplarında bile okumuştuk. Çin tarihi, Hsia sülâlesi ile başlıyordu. Bu sülâlenin ilk imparatoru da Fuhi adlı ünlü hükümdardı. Modern tarih ise bunların birer mitolojiden başka bir şey olmadıklarını, göstermiştir. İsa'dan önce birinci yüzyılda yaşamış olan büyük Çin tarihçileri, aynı zamanda gerçek birer astronomi bilginleri idiler. Bu sebeple bir kaç tun yıl öncelerine kadar, Çin takvimlerini de düzenlemişlerdi. Eskiden tanrı gibi tapılan Çin kahramanları da, birer imparator gibi, bu takvim içinde yerlerini almışlardı. Çin tarihinin kronolojisi, İsa'dan önceki 1000 yılına kadar iyidir. Bundan ön-

¹¹ Franke, *a. esr.*, I. s. 86.

¹² *Eski Çin Kültürü ve Türkler*, DTCFD, s. 321.

ceki tarih ve kronoloji ise, sonraki Çin tarihçileri tarafından düzenlenmiştir. Tarih değeri azdır¹³.

“Hunların ataları” ile ilgili bilgiler, daha çok Hsia sülâlesinin son imparatoru dolayısıyla, tarih kaynaklarında yer alır.

Bu kaynaklar, az da olsa, tarih çağları ile ilgili olan Şang sülâlesini (M.Ö. 1450-1050) başlarına rastlamaları bakımından, biraz daha değerlenirler. Prof. Eberhard, biraz da yerinin darlığı sebebiyle, Hsia sülâlesine, hemen hemen hiçbir değer vermemiştir. Hocası Otto Franke’nin eserlerinde ise, Hsia sülâlesinin çöküşü ile Şang sülâlesinin yakılışına ait kaynaklar gözden geçirilmiştir. Otto Franke’nin izlediği yolu, gözden, uzak tutmamaaya çalışacağız.

Aslında o çağlarda, bir Çin devleti düşünmek doğru değildir. Hsia devletin kurulduğu ve yıkıldığı Wei ırmağının kıyıları, yabancı kavimlerin kaynaştıkları bir bölge idi.

2- Hsiaların kuruluşu ve yabancılar:

Yukarıda Sarı ırmağın kollarından biri olan Wei ırmağının, Çin ve Ortaasya tarihi bakımından taşıdığı büyük değeri belirtmeye çalışmıştık (bk. s. 10). İlk Çin tarihi de bu ırmağın kıyılarında doğmuştu. Hsia sülâlesinin ilk yeri, Şansi’nin güneybatısında ve Wei ırmağının üzerinde bulunmalı idi. Aslında burası, yabancı kavimlere ait bir yer de olabilirdi. Buna rağmen “İlk Çin Devleti”nin doğuşunu, ancak güney Şansi’de arayabiliriz. Böylece ilk Çin halkı da yabancılarla karışmış veya hiç olmazsa yabancı kültürler ile geliştirilmiş oluyordu¹⁴.

Bu bölgeye, batı ticaret yollarının geçtiği Kansu kapısından, hem Altaylı kavimler ve hem de aynı güçle Tibet kavimleri sızıyorlardı. Fakat Altay kavimlerinin asıl giriş ve çıkış yolları, kuzeybatı yönlerinde bulunuyordu. Bunların yanında, Moğolistan’dan inen kuzey kavimlerini de unutmamak gereklidir.

¹³ Eberhard, *Der Beginn der Chou Zeit*, Sinica, VIII, 1933, s. 182-188.

¹⁴ Franke, *a. esr.*, I, s. 87.

V- HUNLARIN ÇİN'DEKİ ATALARI

1-Hunların ataları ve ilk bilgiler:

Yukarıda da söylediğimiz gibi eski Çin, tarihi ve dolayısıyla komşuları hakkında bilgi veren Çin kitaplarının, sayıları oldukça kabarıktır. Bundan dolayı, kronoloji bakımından sağlam, tarihçilik yönünden ise, yalnızca Çin'de değil; dünyada bile bir devri açan Şici'yi, ana ve kılavuz bir kaynak olarak seçtik. Hunlar hakkında bize ilk toplu bilgileri veren de yine bu eserdir. Bu kaynak, Hunlar ile ilgili bölümüne şöyle başlıyordu: Hunlar (Hiungnu): Onların ilk ataları, Hsia sülâlesinin soylarından gelen Shun-wei adlı birisi idi¹⁵.

Adı geçen Şunwei kimdi? Mitolojik bir kişi olan bu atanın adına başka hiçbir kaynaktan rastlayamıyoruz. Bu atanın, -az sonra Hunyü şeklinde yazılıp ve söylenecek olan- Hunların ilk ataları ile ilgili olabileceği düşünülmüştür. Aslında Hsia sülâlesinin imparatorları hakkında verilen bilgiler de mitolojinin içindedir. Üzerinde durulması gereken nokta, Çin tarihlerinin Hunları, Hsia sülâlesinin yıkılışı ile ilgili görmeleridir. Bu sülâlenin son imparatoru Cie, (Çince yazılışı, Chieh) Çin edebiyatına göre, "Hunların bir atababası idi... Bir hakan olarak, erdemliğini yitirdiği ve halka eziyet etmeye başladığı için, Tanrı (Gök) onu cezalandırmıştı?. Bu nedenle de Şang sülâlesi kurulmuştu: Hsia sülâlesinin imparatoru Chieh, hakanlık erdemini (Tao) yitirmişti. Bu sebeple (Şang sülâlesinin kurucusu) Tangonu, Ming-t'iao adlı bir bölgeye sürdü. (Bu imparator), üç yıl sonra, sürgünde öldü. Oğlu Hsünchu, babasının kanları ile evlendi. Kuzey bölgelerine (giderek) orada yerleşti. (Bundan sonra da), sıkır sürülerinin peşinden dolaşmaya başladı¹⁶.

Yukarıdaki bilgi, bir mitoloji olmasına, mitolojidir. Ancak Otto Franke'nin de dediği gibi değerli olan, eski Çinlilerin Hunlar ile aralarında böyle bir ilişkinin varlığına inanmış olmalarıdır¹⁷. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hsia sülâlesinin içinde pek çok yabancı vardı. Belki de bu devlet, Hunlar ile diğer kavimlerin birleşmesi ile doğmuş, bir birlikti. Yeni Şang devletinin

¹⁵ Bk. Not. 16.

¹⁶ Bk. Çince metin.

¹⁷ Franke, *a. esr.*, I. 104, 125-136.

kurulması ile, bu yeni devlete bağlananlar eski yerlerinde kalmış ve bağlanmak istemeyenler de, kendi eski otlaklarına dönmüşlerdi.

2 - Çin ve “Hayvancı kavimler”:

Öyle anlaşıyor ki Çin’in ilkçağ tarihinde bir rol oynuyorlardı. Yukarıdaki bilgiyi destekleyen bir diğer bilgi de, şöyledir: İmparator T’ang ve Yü’den önce de, Dağ Jungları, Hsien-yünler ve Hun-cular gibi kavimler vardı. Kuzeydeki Man barbarlarında oturuyorlar ve sürülerini izleyerek, orada burada dolaşıyorlardı¹⁸. Modern sözlüklere göre Hunchu okunan bu kavim adı, eskiden Hunu, Hunok, Hunyok şeklinde söyleniyordu. Bu kaynakta adı geçen Çin hakanları, daha çok Yao ve Şun adı ile anılan, mitolojik Çin imparatorlarıdır. Çinliler Eski Çin notlarına göre, bu kavim adları, Hiung-nu (Hun)’nun eski söylenişleri idi. Çin görüşlerini, belgenin dipnotlarınınca verdik. Bu kavimlerin, Hunların ataları olduğunda, eski çağlardan beri birleşmişlerdi.

Nitekim M.S. 8. yüzyılda aynı kaynağın geniş dip notları ile yayımını yapan, ünlü Çin tarihçisi Sema Çeng bile, şöyle diyordu: Bunlar, Çin’de Hunların (Hiungnu) ataları olarak anılırlar. Hsia sülâlesinin soylarından geldikleri ileri sürülür. Herhalde bu da bir gerçek olsa gerekir (bk. not. 16).

Elimizdeki kaynaklar bu kadardır. Oğulların, annelerinin kumaları ile evlenmeleri, çok eski çağlardan beri Türk kavimlerinde görülen bir gelenektir. Bu konuyu az önce gözden geçirmiştik. Hunların atababaları sayılan, Hsia imparatorunun sürüldüğü yer olan Mingtiao da, Hsia devletinin içinde bulunuyordu¹⁹. Bundan da anlaşıyor ki bu çağa ait kaynaklar, çok dar bir bölgenin içinde kalıyorlardı.

3 - Kaynaklar ve kültür meseleleri:

Bu belgelerin, İsa’dan önce on beşinci yüzyılda yazılmış olmaları, mümkün değildir. Bunlar, Çin tarihinin eski hatıraları idiler. Sonradan yakıştı-

¹⁸ Bk. Çince metin.

¹⁹ Ming tiao dağı için bk. Franke, III, s. 56 vd.

rılmış olmaları da olağan görülebilir. Ancak bu bilgilerin ortaya çıkardıkları bazı kültür konularını da, gözden geçirmeden, yapamayacağız.

a. Üvey Anneler ile Evlenme

Kuma deyimi çok eski bir Türk sözüdür. Birinci ve baş hatundan sonra alınan kadınlara, kuma denirdi. Bu konu ile ilgili bilgiler üzerinde, ileride daha geniş olarak duracağız. Hun ve Göktürk tarihinde, babalar ölünce annelerin kumaları ile evlenmeler çok görülür. Bu daha çok, baba ölünce başsız kalan aileyi, bir çatı altında toplama geleneğidir. Çinlilere göre bu, “ahlak yolunu ve erdemliliği yitirme” demektir. Fakat öyle anlaşıyor ki bu gelenek, ilk Çin devletinde de vardı. Çin tarihleri bu geleneği yalnızca Hun ve Göktürklerle ait bir âdet olarak görürler. Halbuki bu geleneği, İsa’nın doğuş yıllarında Proto Moğollarda, yani Mançurya ve Kore kavimlerinde de, görüyoruz²⁰. Bunun, Hunlardan Moğollara gitmiş olması da, olağan görülebilir. Çünkü bu geleneğin doğuş sebeplerinin altında, sosyal bir dayanışma anlayışı yatar. İlk Çin devletlerinin doğuşlarında, Tibet kavimlerinin de bir yeri vardı. İsa’dan beş yüz yıl önce yazılmış Çin kaynaklarında, Tibet kavimleri hakkında yazılmış, epey bilgi bulunur²¹. Bu bilgiler içinde, levirat, yani üvey anneleri ile evlenme geleneğine rastlamıyoruz. Tibet kavimleri hakkındaki monografyalar, ancak İsa’nın doğuşundan sonra yazılmıştır. Tibetlilerde üvey anneler ile evlenme geleneğini ancak, bu geç kaynaklarda görebiliyoruz²². Bu örnek bile, Çin’in ilk tarihinin, Ortaasya gelenekleri ile ne kadar ilgili olabileceğini, bize göstermektedir.

b. Yer Kültürü ve Devlet Anlayışı

Türklerin “Yer ve Su Tanrıları”nın, “yurd” ve devlet toprağı ile olan ilgileri, kesin olarak bildiğimiz konulardır. Burada Türklerin bu inançlarını, İsa’nın doğuşundan 1500 yıl önce görülen inançlar ile karşılaştıracak değiliz. Ancak Çin ve Türk düşüncesinin paralel yanlarının, yeri geldikçe incelenmesi, faydalı olacaktır. Hsia sülâlesinin son imparatoru kaçtıktan sonra, yeni sülâlenin kurucusu eski mabedde, bazı değişiklikler yapıyor. Hsia sülâlesinin,

²⁰ Kore’deki levirat için bk. HHS, 115, 2ab.

²¹ *Çin’in Şimal Komşuları*, s. 113-142.

²² Bk. HHS, 117, lab; De Groot, II, s. 185.

Toprak Tanrısının altarını kaldırıyor²³. Bu zamana kadar bir Bereket Tanrısı olarak görülen Toprak Tanrısı, burada politik ve sosyal bir anlayışa da bürünmüştür. Mabel'deki bu değişiklik, Hsia sülâlesinin sona erişinin de, bir işareti idi. Çin'e biraz yabancı gelen bu düşüncenin köklerinde, başka sebepler de bulunuyordu²⁴. Öyle anlaşıyor ki her ailenin, bir de Yer Tanrısı vardı. Aynı zamanda bu, ülke mülkiyetinin de, bir sembolü idi. Bu Yer Tanrısı, aile toprağının da koruyucusu olarak geliyor ve böylece devlet toprağının bir sembolü hâline geliyordu. Bu düşünce de, birçok yönlerden ele alınıp yeniden incelenebilir. Bu gelişme, "devlet toprağının hakan ailesinin toprağı" gibi, görülmesiyle de ilgili olabilirdi.

Bu eski Çin düşüncesi, Türklerin Türk yer subı yani Türk yeri ve suyu ile bir ilgisi olabilirdi. Aslında bu çağda Çin'de de, henüz Çinli yoktu. Bu düşünce Çin'de zamanla, şehir devleti yönünde geliyordu. Türklerde ise bunun yerinde boy toprağı ve ili değer kazanıyordu. Türklerde de bu düşüncenin gelişmesinde, aile yurdu ile ilgili inanışların, tesirleri de büyük olmuştu. Otto Franke, Çin'de şehir devletlerinin gelişmesi ve bunların eski Yunanlıların Polisleri ile ilgileri üzerinde de geniş olarak durmuştur. Bu konular, bizi burada fazla ilgilendirmemektedir²⁵.

c. Altay Bronz Eserleri Çin'de

İsa'nın doğuşundan 1500 yıl önceki bilgiler hakkında, kesin bir şey söylemek, elbette çok güçtür. Ancak Çin'de görülen Altay eserlerinin, bazı gidiş sebepleri de vardı. Çin içindeki Altay kavimlerini bir yana bırakalım. Fakat Çin'in büyük merkezlerinde de, bu eserlere rastlanıyordu. Şu satırlar, bizi aydınlatma bakımından, ayrı bir önem taşırlar: Hsia sülâlesinin erdemlilik çağlarında yeni kurulan illerin başkanları, çok uzaklardan kendi özelliklerini taşıyan madenden yapılmış eşyalar gönderdiler. Bunlardan üç ayaklı kaplar döküldü²⁶. Bu üç ayaklı kaplar, devlet sembolü idi. Dokuz kap, dokuz ilin olduğu kadar, dokuz yıldız burcunun da sembolü idi. Bu üç ayaklı kaplar,

²³ Shu ching, Önsöz, 13: Franke, I, s. 89.

²⁴ Franke, I, s. 89-91.

²⁵ *A. esr.*, I. s. 91.

²⁶ *A. esr.*, I. s. 85.

buradan Şang sülâlesine ve oradan da Cou sülâlesinin başkentine geçmişti²⁷. Görülüyor ki Altay bronz eserlerinin Çin'e gitmelerinin, sebepleri de vardı. Çin'in kuzeyinde, bronz madeni yoktu. Bundan dolayı Altay eserleri, tam olarak taklit edilmiş olmalıydı. Daha doğuda kurulan Şang sülâlesinde ise, güney Çin'den gelen madenlerle birlikte, yerli motifler de yayılmaya başlamıştı.

B- ÇİN'DE COU SÜLÂLESİ VE HUNLAR

I. ÇİN'DE COU SÜLÂLESİNİN KURULUŞU VE HUNLAR (M.Ö. 1122):

Çin'de gerçek ve sürekli bir devlet anlayışı, Cou sülâlesi ile başlar. Çin tarihi ile Çinliliğin ilk temelleri de, bu devlet ile atılmıştır. Çin topluluğu ile aile düzeni de, yine bu çağdan sonra başlamıştır. Çin klasik eserleri, bu çağda yazılmıştır. Konfüçyüs, Laotse ve diğer büyük Çin filozofları da, hep bu çağın yetiştirdiği kişilerdir. Çin'de ziraat, ekonomi ve madencilik ile ilgili, öz ve değişmeyen gelenekler de, yine bu çağda gelişir. Kuzey ve güney Çin'i, kültür ve düşünce bakımından birleştirenler de, bunlardır. Büyük Çin haritası, bunlarla başlar. Silahla değil de, kültürlerini yayma yolu ile geniş bölgeleri idareleri altına alma taktiğini, başarı ile kullanan bu büyük ustaların, insanlık tarihinde de yerleri büyüktür.

Çin'i ve Çinliliği kuran bu devletin, yabancı köklerden gelmiş olmaları da, çok düşünülmüş ve söylenmiştir. Bu çağda kimlerin Çinli olduklarını ise, hiç kimse bilmemektedir. Gerçi doğuda, Lungşan kültürü ile yeni bir Çin gelişmeye başlamıştır. Fakat ona yön veren de ancak yine bu ünlü Cou devleti olmuştur.

1. Couları kuranların yurdu ve Hunlar:

Aşağıda Couların ilk yurdu ile ilgili bilgileri vereceğiz. Ancak ana konuya girmeden önce, durumu ve karşımıza çıkabilecek güçlükleri gözden geçirmede de bir fayda görüyoruz. Yeni tarihlemelere göre bu devlet, M.Ö.

²⁷ A. esr., a. yer.

1050 yıllarında kurulmuş ve 247 yıllarında da, sona ermişti. Yazılı Çin kaynaklarında ve M.Ö. 1050 yıllarında, Ortaasya kavimleri ile Hunlar hakkında kesin bilgiler bulmak, elbette ki çok güçtür. Bununla beraber, Çin klasik kitapları ile İsa'dan önce birinci yüzyılda yazılmaya başlanmış olan Çin devlet tarihlerinde, Çin'in sınırları ile içlerinde dolaşan, yabancı kavimler hakkında verilen bilgiler pek çoktur. Bunlara göre kesin sonuçlara varmak da, oldukça güç ve tehlikelidir. Bu kitabımızın her yerinde olduğu gibi biz bu konuda da, kavimler coğrafyasının sınırlarını, görüşlerimize göre zorlamamaya çalıştık. Bu metod daha önce Prof. Eberhard tarafından başarı ile yapılmıştı. Vereceğimiz kaynaklardan anlaşılacağı üzere, Cou sülâlesini kuranların yurdu olan Pin şehri, Şensi'nin kuzeybatısında, yani Çinlilerden ve Çinlilikten çok uzakta bulunan bir bölgede idi (bk. s. 25). Ortaasya kavimlerinin, ikinci bir uç yurdu olan Ordos bozkırları ise, bu bölgenin hemen kuzeyinde idi. Hun ve Göktürk çağında olduğu gibi, bu yerlerin etnik durumu, şimdi bile böyledir. Hun çağında ise, buraların etnik durumu büsbütün belirlenmişti (bk. s. 105). Bundan dolayı üç bin yıl önce yazılmış bir Çin işaretini değiştirerek, burada Kimerlerin bulunduğunu ileri süren metod ve iddialar, bu kitabımızda yer almamıştır.

2. Yabancılar verilen Çince adlar:

Çin tarihlerinde yabancı kavimlere verilen adlar, Han sülâlesi ile, yani İsa'dan önce ikinci yüzyılın başlarından itibaren, tam olarak değişmiştir. M.Ö. 206 yılından beri değişerek, oturmuş olan bu kavim adları, günümüzde bile kullanılmaktadır. Bu sebeple eski Çin'deki yabancı kavimleri inceleyen araştırmacılar, büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır. Eski ile yeni deyimler arasında bağlar bulmak, çok güçleşmişti. Eski Çin deyimleri, bazen batıdaki ve bazen da doğudaki kavimler için, rastgele kullanılmıştı. Bunun için Chavannes ve Otto Franke gibi büyük araştırmacılar, deyimler arasında kaybolmaktan ise, geniş tarih görüşleri ile yola çıkmayı, daha uygun bulmuşlardı. Nitekim Otto Franke'nin şu sözleriyle durum, bütün açıklığı ile anlatılmıştır. Bu kavimler, İçasya'nın uçsuz ve bucaksız bozkırları ile çöllerinden ve orman bölgelerinden, hiç durmadan akıp, geliyorlardı. Asya yaylalarından, dağları aşarak gelen bu kavimler, çok eski çağlarda Jung ve Ti gibi geniş adlar ile ad-

landırılıyorlardı. Çin’de Şang ve Cou gibi büyük devletler kurulduktan sonra, bu yabancı kavimler için söylenen adlar da, çoğalmaya başladı. Bunlardan birçokları da, artık Hun ve Hung gibi adlar almaya başladılar²⁸. Bundan da anlaşılıyor ki, tarihten önceki çağlarda doğmuş olan, geleneklere dayalı Jung ve Ti gibi deyimlerle sonuçlara varmak, bu kitabımızda yer almamalıdır. Aslında bu kavimlerin hepsinin, Ortaasya’dan gelmiş oldukları da, söylenemez. Bunların çoğu Çin’in kuzeyinde oturan yerli Hunlar ve kavimler idiler. Prof. Eberhard da, şöyle diyordu: Tabii olarak bu görüşle, Türklerin ilk yurtlarının, birer Çin eyaleti olan Şensi ve Kansu olduğu, ileri sürülmemektedir, Buraları, Türklere ait bölgelerin, yalnızca birer parçası idiler. Böyle düşünülmelidir. Bu çağa ait Çin kaynakları, “Türk bölgesinin ana merkezinin”, neresi olduğunu tesbit etmeye, yeterli değildirler²⁹.

3. Türklerin, yeri ve yönü:

Bu kitabımızda Hun adını taşıyan her kavmi, bir Türk kavmi olarak ele almıyoruz. Başlangıçta “Hun” adı kuzey kavimler konglomerasına verilmiş, geniş bir ad idi. Çin’in oluşmasında, batıda ve Wei ırmağı üzerinde yayılan, Tibet kavimlerinin tesirleri de, küçümsenmeyecek kadar büyük olmuştu. Doğu Tibet dağlarından, Çin’in içlerine doğru uzanıp gelen Tibetliler, Cou devletinin kuruluşundan sonra, baskılı bir rol oynamaya başlayacaklardı. Zaten Cou devletinin başkenti ile etrafındaki dağlık bölge, Tibetlilerin eski bir yurdu idi. Bu duruma göre Çin’in kuzey sınırındaki büyük kavimlerin çevrelerini şöyle sıralayabiliriz: 1) Tibet kavimleri: Bunların, eski yayılış bölgelerini, sınırlamaya çalışmıştık (bk. s. 48). 2) Kuzeybatı Hunları ve Türkler: Tibetliler, Kansu’nun güneyini çeviren dağlardan, Wei ırmağı yolu ile Çin içlerine sızarlarken; Türkler de, Kansu’nun ovalarından, Çin’in batısı ile kuzeybatısından girmiş ve yayılmışlardı. Daha sonraki kavimler coğrafyası da, bu görüşü güçlendirmektedir. Güneydeki Türk kavimlerinin ise, Tibetlilerle epey karışmış oldukları görülmektedir. Kuzeybatı Çin’deki Türk kavimlerini asıl besleyen ana bölge, Altay ve Tanrı dağlarının güneydoğu uçları idi. Bizim

²⁸ Franke, I, s. 134.

²⁹ Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, 113 vd.

bu kitabımızın ana konusu da, bu kavimler çevresidir. Bu eski Türk kavimlerini, Kuzeybatı Hunları adı ile tanıtacağız. Bu çevrenin uçtaki Hun kavimleri ise, Sarı ırmak kıvrımının içindeki Şensi bölgesinde, yerli halk olarak oturuyorlardı. 3) Kuzey Hunları: Bu yönde, Hun adını taşıyan kavimler, yazılı Çin kaynaklarında, M.Ö. IV. yüzyıldan sonra görünürler (bk. s. 55). Bu kitapta, Kuzey Hunları deyimi, daha çok Moğolistan'dan doğu Çin'deki Şansi eyaletine inen, kavimler için kullanılmıştır. Bu yöndeki Hunlarda, "Moğol kanı", oldukça çok idi. Yalnız, Sarı ırmak kıvrımının kuzeyindeki Yinşan dağlarına inen Kuzey Hunlarını, bunlardan ayırdetmek gereklidir. Çünkü Yinşan, Hün çağında olduğu kadar, Göktürk çağında da Orhun ve Ortaasya Hunlarının bir sıçrama bölgesi idi. 4) Proto-Moğol kavimleri: Kuzeydoğu Asya'daki bu kavimler üzerinde, bu kitabın birçok yerinde uzun uzun durulmuştur. Mançurya'nın güneybatısından kopan bu kavimler, Çin'in doğusundan, Şantung yarımadasına kadar iniyorlardı. Şansi'nin batılarına da sızan bu kavimler, Lungşan kültürü ile Şang sülâlesi üzerinde de, derin tesirler yapmaktan geri durmamışlardı. Çin tarihleri de bu kavimleri, Türk kavimleri çevresinden kesin olarak ayırmışlardı. Cou devleti çağındaki bu kavimlerin ilişkileri, daha çok, Çi Beyliği ile gelişecektir.

Çin'in çevresindeki kavimleri böylece gözden geçirdikten sonra, "Ortaasya Türk tarihi" bakımından, hangi bölümün daha önde olduğu, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kuzeybatı Hunları, bu kitabımızın ana ve temel konusudur. Ünlü Cou sülâlesini kuranların, tarihte ilk olarak göründükleri Pin bölgesi de, "Kuzeybatı Hun çevresi"nin içinde veya güney sınırında idi.

4. Kaynak seçimi ve gerçek bilgiler

Yukarıda da söylediğimiz gibi, eski çağlarda Çin'de yaşamış olan yabancı kavimler hakkında, bilgi veren kaynaklar, çok çeşitlidir. Bütün klasik Çin kitaplarının dışında, felsefe ve şiir kitaplarında da, bu kavimler hakkında bilgi bulmak, mümkündür. Bu dağınık bilgiler, bir tarih yazarını, her an şaşırtabilecek bir öz taşırlar. Bu sebeple, her konuda ilk elden kullanılacak bilgilerin, gerçek tarih eserleri olmasına dikkat edilmiştir. Ana ve öncü kaynağımız olan Şici'nin 4. bölümü, doğrudan doğruya Cou devletinin kuruluşu ile ilgilidir. Aynı kaynağın Hunlar ile ilgili bölümünde ise, 4. bölümde verilen bilgiler öz

olarak verilmiş ve âdeta Cou devletini Hunların ataları kurmuşlardı gibi, bir tutum ve anlatışla söze girilmiştir. Şici, İsa'dan önceki yüzyılda yazılmıştır. Hun çağında yaşamış olan yazarın, Hunları da çok iyi tanımış olması, gerekliydi. Nitekim Hunlara, ilk defa ayrı bir bölüm ayıran, “Çin devlet tarihi” de, budur. Türlü geleneklerin tesirleri altında bulunan bu kaynağın da, her konuda kesin bilgi sahibi olduğu, kabul edilemez. Ama o çağdaki Çinliler, kendilerinin ünlü Cou devleti ile Hunlar arasında bir ilişki görmüşlerse, bizim de her şeyi onlardan daha iyi bildiğimiz söylenemez. O. Franke'nin şu sözleri, bu kaynaklardan yararlananlar için, kılavuz bir görüş olmalıdır: Bu bilgiler bir kültür kavminin, yani Çin'in, kendi sülâleleri olan Couların kökleri konusunda, karanlık da olsa, Hunlar ile ne gibi ilişkileri bulunduğunu gösteren, kendi düşünceleridir. Bunlar aynı zamanda, uzun süre yaşamış hatıralardır³⁰.

Bununla beraber eski Çin düşüncesinde, Hun (Hiungnu) deyiminin, çok geniş bir anlayışı bulunduğu da, gözden kaçmamaktadır. Bu sebeple yukarıdaki bölümde görüldüğü gibi, kavimler belirli çevrelere ayrılmış ve konumuz dışında bulunan bilgiler ise, ayıklanmıştır.

5. Hunlar ile Tibetliler ve eski bilgiler:

Ortaasya tarihi araştırmalarında, Mançurya kavimleri ile Moğollar hakkındaki bilgilerin ne gibi yanılgılara yol açtığını, sık sık göreceğiz. Çinliler daha sonraki çağlarda, Türkler ile Tibetlileri, kesin olarak birbirlerinden ayırabilmişlerdi. Fakat ilk çağlarda, durum öyle değildir. Hunların ataları hakkındaki bölümlerde, Tibetlilerle ilgili bilgileri de, yan yana sıralanmış olarak bulabiliyoruz. “Tibet” bölümlerinde de, durum aynıdır. Bu karışıklık, M.Ö. 770 yılına kadar devam eder. Bu tarihten sonra artık Tibet kavimlerinin de, yerleri ve sınırları belirtilmeye başlanır. Sonraki Han sülâlesi tarihinin 117, yani Tibet bölümünde, bu durum açık olarak görülür. Bu bölümlerin hepsini Almancaya tercüme eden De Groot, şöyle diyordu: İsa'dan önceki Hun tarihini araştırmak isteyenler için türlü bilgiler, Tibet bölümünde de verilmiştir... İlk Han sülâlesi tarihinin 110. bölümüne katkılarda bulunmak isteyen

³⁰ Franke, I, s. 13-45.

bu tarihçi, hiçbir yerde Hunlar ile Tibetlileri, birbirinden ayırma zahmetine girmemiştir. Gerçi bu tutumunda, büsbütün haksız da değildir. Çünkü bu iki kavim, aynı potada yoğrulmuş gibiydiler. Her iki komşu kavim de, etnografya bakımından çok yakın akraba olduklarından, biri diğerinden ayrı olarak düşünülmemiştir³¹.

De Groot'un bu görüşü, ancak eski çağlardaki Kansu Hunları ile, Çin'in ortasındaki Wei ırmağına sızmış olan, Kuzeybatı Hunları için doğru olabilir. Zaten bu sözler de, onlar için söylenmiştir. Prof. Eberhard ile G. Haloun, eski Tibet kavimleri üzerindeki bilgileri toplamışlardır. Jung ve Ti deyimleri, bazılarına göre, yalnızca Tibetli demektir. Buna inanılırsa o zaman bütün kuzey Çin'de Tibetlilerden başka bir kimse yokmuş gibi, yanlış bir sonuca varılır. Çüan, Çiang ve Ciang deyimleri de, öyledir.

6. Hsiaların kaçan prensleri ve Hunlar:

Yukarıda, Hsia devletinin yıkılması ile bazı prenslerin, Altaylı kavimlerin en içlerine, nasıl kaçtıklarını görmüştük. Zaten bu prenslerin, gelenek bakımından da, Hunlardan pek fazla ayrıcalık göstermediklerini, Çin tarihleri söylemişti (bk. s. 15). Bunların yanında Hunların sınırlarında yerleşmekle yetinenler de, yok değildi. İşte ünlü Cou devletinin tarihi, böyle bir prensin hayat hikayesi ile söze başlıyordu. Böyle bir haber de, yalnızca "Hunların ataları" ile ilgili bir bölümde, yer alıyordu: Hsia devletinin iyi talihleri sona erdi ve yıkıldılar. Liu adlı bir prens de, (Hsia devletinde sahip olduğu), "darı ekme işleri" memurluğunu kaybetti. Bunun üzerine, Batı Junglarını idare etmeye başladı. Pin şehrini de, kendisine başkent yaparak, orada oturdu³². Bundan, Hunlar ile ilgili bölümde, yalnızca bu kadar söz açılıyor. Fakat Şici'nin ayrı olarak, "Cou devletinin kuruluşu" hakkında yazılmış, bir bölümü daha vardır. Orada bu olanlar, daha geniş olarak anlatılır: Puch'u'nun memuriyetinin son yılında Hsia devleti yıkıldı. Dolayısıyla, (Hsia devletinin), "darı ekme işleri"ne bakan, memuru da kovuldu. Bundan sonra, (tarım işleri için de), artık fazla çalışma gösterilmedi. Puch'u, bu memuriyetini kaybedince, Jung ve

³¹ De Groot, II, 185 vd.

³² SC, 110, 2a.

Ti (gibi yabancı kavimlere) kaçmak zorunda kaldı. Kendisi ölünce, yerine oğlu Ch'ü geçti. O da ölünce, yerine Liu adını taşıyan, oğlu çıktı. Jung ve Ti kavimlerinin idaresinde oturdu³³. Görülüyor ki iki kaynak arasında büyük ayrılıklar vardır. Bu eski Çin prensi, Hunlar arasına bir hükümdar olarak değil bir danışman olarak sığınmıştı.

7. Çin'deki Hunların “ziraatçı” olmaları:

Eski çağlarda, Çin'in Şensi gibi ana bölgelerinde, sığır ve koyun sürülerini güden, Altay ve Tibet kavimleri dolaşıyorlardı. Yine aynı bölgenin, güneydoğu bölgelerinde oluşan, Yangşao kültürü ile Hsia devletinde ise, ziraat kültürü gelişmeye başlamıştı. Hsia devleti yıkılınca, kuzeye kaçan ziraatçılar, hayvancıların arasına girmiş ve onlara, ziraat öğretmeye başlamışlardı: Ziraatçı Liu, eskiden “darı işleri veziri” (Hou-tsı) olan atasının yaptığı işleri, orada da sürdürdü. Sabanlama ve tohum ekme işlerini, durmadan yoluna koydu. Böylece ekin ekmeğe uygun, tarlalar yaptırdı. Bölgesini, Ch'i ve Ch'ü ırmaklarından, Wei ırmağına kadar uzattı. Faydalı ve yararlı bir tarım ile bitki bölgesine sahip oldu. Konar göçer kavimleri de, yerleştirmeyi başardı. Yerleşik hayata geçen bu kavimler ise, mal ve mülk sahibi oldular. Halk, bolluk içinde yaşamaya başladı. Yüzlerce boy, onlar için kalplerinde, sevgi ve saygı beslediler. Birçokları da yerlerini bırakarak, onlara geldiler ve onların himayesine sığındılar. Bu çağlarda artık, Cou sülâlesinin, yıldızı parlamıştı³⁴. Bu bilgi, yarı yarıya bir efsanedir. Buna rağmen, Altaylı ve Tibetli kavimleri, Çinlileştirmek için nasıl hazırlandıklarını göstermesi bakımından, değerlidir. Bu kaynakta adı geçen darı işleri veziri, mitolojik bir kişidir. Çin mitolojisine göre kendisi, İmparator Şun zamanında, “ziraat vezirliği” ve hocalığı yapıyordu. Aynı zamanda bu kişi Çin mitolojisinde, Bereket Tanrısı olarak da görülür. Başlangıçta güneylerde, yani Wei ırmağının kuzeyindeki, Tai bölgesinde yaşıyormuş³⁵. Onun soyları ise, Hsia devletinin yıkılışından sonra, kuzeye çıkmışlardı.

³³ SC, 4, 2ab.

³⁴ A. eser, a. yer.

³⁵ Franke, I, s. 103.

Tibet kavimlerinin, Wei ırmağı üzerindeki tesirleri, çok büyüktü. “Darı işleri veziri” olan bu ilk atanın, bir Tibet ailesinden gelmiş olması da çok muhtemeldir. Nitekim bu atanın anne tarafı, Ciang, yani “Tibetli” soyadını taşıyordu³⁶. Öyle anlaşıyor ki kuzeybatıya kaçan bu ailenin çocukları, Tibetli bir hanedan veya Türk soyundan gelen bir halk ile, Cou devletinin ilk temellerini, Pin şehri bölgesinde atmışlardı. Hunların, Ordos bozkırlarının güneyindeki bu bölgede, uzun zaman yaşamışlardı. Çünkü kaynaklar, 300 yıl sonra, yeniden konuşmaya başlayacaklardı.

8. Couların, “Batı başkenti”:

Cou sülâlesinin, iki ünlü başkenti vardır. Bunlardan birincisi ve en büyüğü, Batı başkentidir. Bu başkent, bugünkü Sianfu bölgesinde bulunuyordu. İlk çağlarda ise, bu başkente, “Chou-yüan”, yani Couların kaynağı adı veriliyordu. Doğu başkenti ise, Şansi bölgesinde idi. Şang devletinden Coulara geçen miras, bir bakımdan, burada devam ediyordu. VIII. yüzyıldan sonra Coular, Altay ve Tibet kavimlerinin baskıları ile, büsbütün Doğu başkentine çekileceklerdir.

Yine Hunların ataları ile ilgili bölüm, yukarıda anlatılanlardan 300 yıl sonra, Batı başkentine nasıl göçüldüğünü, anlatmaya başlar. Biz burada konumuza, yine Cou devleti ile ilgili bölümden devam edeceğiz: Kral Shu-tsu-lei ölünce, onun yerine oğlu Tanfu geçti. O da, “darı işleri veziri” ile kral Liu’nun başladığı işlere değer vererek, yürüttü. Öyle bir hizmet sorumluluğu içinde çalışıp, öyle bir saygı topladı ki, devletinin halkı onu başlarının üzerinde taşıdılar. Bu sırada Hunyü kavimleri ile Jung ve Tiler, onun sahip olduğu mal ve mülkü kıskanarak, akın yapmaya başladılar. (Bu kavimlere de) bir şeyler verdiği halde, onlar yine de durmadan hücum ettiler. Üstelik onun ülkesi ile halkını da, ele geçirmek istediler. Bunun üzerine halk kızarak, sabırsızlanmaya başladı. Artık herkes, savaş istemeye başlamıştı. Ancak kral Tanfu, savaş yapmaya yanaşmıyordu. Bu sebeple halkına şöyle dedi: Kendilerine yararlı olsun diye, başlarına (beni) hakan yapmış olan bir milletim var. Jung ve Ti

³⁶ Bk. *a. esr.*, III, s. 74: Ch’iang sözü

gibi yabancı kavimler ise, durmadan akına geçip, halkım ile toprağımı elde etmek istiyorlar. Bu halk ister benim, isterse onların olmuş, olsun. Aramızda, ne gibi bir ayrıcalık olabilir. Buna rağmen halkım benim için, savaşı bile göze almaktadır. Benim artık onlar için kalbimde bir yer olamaz (SC, 4, 3 a-b).

Çin devlet felsefesinin, deyimleri ve anlayışı ile yazılmış olan bu kaynakları, tam olarak Türkçeye çevirmek, çok güçtür. Bu sebeple tarih ile ilgili bilgileri, bunlardan ayıklamak gereklidir. Hunyü kavmi, Çin kaynaklarında ilk defa burada geçmektedir. Türlü yazılışları olan bu kavim adı, “Hunların ataları” ile ilgilidir. Aslında Cou devletinin kurucusu olan Kral Tanfu, Hunların üzerinde bulunan bir hakan değildi. Bu kralın durumu, devletin resmî tarihinde, biraz büyütülmüştür. Kendisi bağımsız bir kral değildi. Ataları gibi, Hunlara bağlı ve Hunların idaresi altında yaşayan, bir prensti. Nitekim daha bağımsız bir kaynak olan Mengdse, bu gerçeği daha açık olarak belirtmektedir³⁷: Kral Tanfu’nun ataları, Hunyü kavminin hizmetine girmişti. Buna rağmen Ti kavimleri ne de, vergi veriyordu. Fakat onların dayanılmaz baskıları üzerine, göç etmek zorunda kaldı...

9. Couların Hunlardan kaçması:

Yukarıdaki belgede de açık olarak görüldüğü gibi, Cou devletinin kurucusu kral Tanfu, halkın isteğine rağmen, Hunlara karşı savaşı göze alamamıştı. Kurtuluşu, halkını bile bırakarak kaçmada bulmuş ve güneye inmek zorunda kalmıştı. Pin bölgesinin halkı da, Hunlardan korkup, eski başkanlarını izlemişlerdi. Olanları, yine aynı kaynaktan okuyalım: Bunun üzerine (kral Tanfu), en yakın akrabalarını toplayarak, Pin şehrini terketti. Ch’i ve Chü ırmaklarını izleyerek, Liang dağı üzerinden, Ch’i dağına geldi ve orada durdu. Pin bölgesindeki, (yani kuzeydeki eski başkentteki) halk da, son kişilerine kadar toplanıp, yola çıktılar. Yaşlılar dayanarak ve zayıflar da, başkalarının ellerine tutunarak, krallarının peşlerinden geldiler ve Ch’i dağına ulaştılar. Böylece, yine onun idaresine, girmiş oldular. Oradaki komşu beylikler de, (bu kralın) halkına karşı beslediği büyük sevgiyi ve iyi idaresini duydular. Onların da, büyük bir bölümü ona sığındılar. Bu kaynaktan da açık olarak

³⁷ Mengdse, II, 3 ve 15.

görülyor ki, Couların başlangıçtaki kültürleri, bir dağlı kültür karakterini gösteriyordu. Tıpkı, eski Yangşao kültürü gibi. Devlet, doğuya açıldıkça ziraatçılık, ağır basacaktır.

10. Coular, “Hun geleneklerini” bırakıyor:

Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre, savaşırsız bir devlet kurulmaktadır. Çünkü kaynak, Çin devlet anlayışının, gereğine göre düzenlenmiştir. Aşağıdaki kaynak da, ünlü Cou devletini kuranların kuzeybatıda iken, konargöçer ve hayvancılara ait bir hayatı sürdürdüklerini göstermektedir: (Kral Tanfu) yeni yurdunda, Jung ve Ti kavimlerinin geleneklerini, bir dereceye kadar kendi halkından uzaklaştırdı. Evler ve kaleler yaptırdı. Böylece bir başkent kurdurdu. Kendisi de, bu yeni başkente oturdu³⁸.

Bazı kaynaklarda, Batı başkenti adı ile tanıtılan bu başkent, Çin tarihinde büyük bir rol oynamıştı. Bu şehrin adı, bazı kaynaklarda ise, “Chouyüan” adı ile geçer. Karşılığı da Couların kaynağı demektir³⁹. “Hayvancı ve konargöçer” yaşayan Cou devletinin eski kurucularının, bu yeni şehirde de, tam bir yerleşik hayata geçtikleri, söylenemez. Çünkü kaynakta yer alan, “bir dereceye kadar değişme” sözü yer almaktadır. Otto Franke bu sözü, “ılımlı değiştirme” şeklinde açıklamıştır.

Bu ilk değişmelere rağmen, Tanrı ve din anlayışı, ordu ve savaş düzeni, silahlar, at ve hayvan beslemeleri ile ilgili geleneklerin, birdenbire ortadan kalktığı da, söylenemez. Fakat bunun yanında, yeni surlu şehirlerin yapılması ile gerçek şehir hayatı da başlamıştı. O, Franke’nin de, gayet güzel belirttiği gibi, Çin devlet teşkilatının, “beş büyük memuriyeti ile dairesi” de, bu başlangıç devresinde kurulmuştu. Batı başkentinin, Wei ırmağının üzerinden geçen büyük “Batı ve Doğu Caddesi” üzerinde bulunması, yeni devlete türlü gelişme imkânları sağlamıştı. Daha sonra Loyang’da, Doğu başkenti kurulunca Cou devleti, Şang sülâlesinin de bir çeşit kültür mirasına konmuştu. Franke’nin de dediği gibi gerçi soyları çok yüksek değildi, fakat miras yetenek ve tesirleri büyük idi⁴⁰.

³⁸ Krşl. De Groot, I, s. 6; Franke, I, s. 104.

³⁹ Bk. Chouyüan: Franke, I, s. 104.

⁴⁰ Franke, I, s. 103.

11. Cou devletinde, “Tibet tesirleri”:

Biz burada, Haloun gibi üç bin yıl önce yazılmış Çin işaretlerini zorlayarak, okuyanlara heyecan verecek değiliz. Bizim metodumuz daha çok, bir Kavimler Coğrafyası üzerine dayanmıştır. Cou devletinin kurucuları, Ordos’un güneyindeki Pin şehrinde oluşup gelişirken, bu bölgelerdeki Tibet kavimlerinin rollerine değer vermemiştik. Çünkü bu bölge, bütün tarih boyunca Türk, Hun ve Altaylıların kaynaştığı bir bölge olmuştu. Fakat Coular güneydoğuya, yani Sianfu’daki başkentlerine inince, durum değişmişti. Çünkü bu bölge, Tibet kavimlerinin yayılma ve tesir bölgeleridir. Bu bölgede, hiçbir Türk kavminin bulunmadığı gibi, dar bir görüşe saplanıp kalmak da doğru değildir. M.Ö. 1050’de ve M.Ö. 771 baskınında, Tibetlilerin öncülüğünde, Hunlar da bulunuyorlardı⁴¹.

Şici’nin, Hunlara ait 110. bölümü, bu bölgedeki Tibetli Çüan kavimlerinden, “Hunların ataları” imiş gibi, söz açar. Hunlar bölümünde, değişik yazılışlarla görülen bu kavimler, De Groot’u da ümide kaptırmıştır. Ona göre, Tibet kavimlerinin adlarına benzeyen bu deyimler, aslında “Hunların ataları”ndan birisi olan, Hienyün kavimlerinin, değişik bir adı olmalı idi⁴². Biz, biraz daha gerçekçi olacağız. Çünkü Şici’nin Hunlar bölümü, Cou devletinin kuruluşu ile ilgili bilgileri verdikten sonra, yeniden eski Şang sülâlesine döner ve başka bir kaynaktan yeni bilgileri aktarmaya başlar.

Aslında Cou devletinin ikinci başkenti, Tibet kavimlerinin eski ve kaynaklarda sözü geçen, bir yurdu idi. Sonraki Han sülâlesi tarihinin “Tibet bölümü”, (Şang devletinin son imparatoru) Chieh zamanında karışıklıklar oldu. Bu sebeple Çüan kavimleri, yerlerinden çıkıp, Pin ile Ch’i arasında oturdular⁴³. Az önce verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü gibi Çi dağı, Cou devletinin Batı başkentinin bulunduğu yerde idi. Ünlü Çin tarihçisi Sema Çien’in, Tibetli Çüan kavimlerini Hunlar ile ilgili bölümlere almasının herhalde bazı sebepleri vardı. De Groot’ın da farkına vardığı gibi, Çin tarihlerindeki Tibet ve Hun bölümleri, birbirlerine karışıyorlardı (bk. s. 11). Nitekim daha

⁴¹ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Türkçe), s. 39.

⁴² De Groot, I, s. 6, n.

⁴³ A. eser, II, s. 186.

geç çağlarda yazılmış olan HHS. 117'de Çüan kavimleri, sınırlara baskınlar yapmaya başladılar ve bundan dolayı (Cou devletinin kurucusu) Tanfu, Liang dağları üzerinden, Ch'i dağına geçip, oraya sığındı⁴⁴. Eski kaynaklarda ise, Çüan kavimlerinin böyle bir rollerine rastlamıyoruz. (Krşl. s. 19).

Cou devletinin, Batı başkentinin bir Tibet bölgesi içinde bulunduğuna hiçbir itirazımız yoktur. Hatta Cou devletini kuran hanedanın, anne tarafından Tibetli oluşunu da, yerinde bir görüş olarak kabul etmiştik (bk. s. 25). Ancak Hsia devletinin yıkılması ile kuzeye kaçıp, Türk bölgesinin güney sınırındaki Pin şehrinde gelişen, Cou devletinin ataları, herhalde oradan geriye, çok şeylerle dönmüş olmalı idiler. Türk tarihi bakımından değerli olan budur.

II. HUNLAR VE "COU" FEODAL DEVLETLERİ:

1. "Hun adı" ve ilk deyimler:

Her yerde söylediğimiz gibi bu kitapta, Çin deyimlerini zorlayarak, elde edilen görüşlere yer vermeyeceğiz. Başlangıçta Çin kitapları yabancı kavimleri, Jung, Ti, İ, Man ve buna benzer geniş adlar ile adlandırıyorlardı. Cou devletinin kuruluşu ile, bu kavim adları, daha belirli olmaya başladılar. Ancak M.Ö. V. yüzyıldan önce bu deyimlere, fazla bel bağlamak da doğru değildir. Kral Tanfu tarafından, yeni başkentte Cou devletinin kurulmasından yüz yıl geçtikten sonra, çevredeki kavimlerin baskıları artmaya başladı: Cou (devletinin hükümdarı Batı beyi (Wen), Çüan kavimleri ile savaş yaptı. On yıl sonra onun oğlu Wu, (Doğu başkenti) Lo'yu kurdu... Ching ve Lo ırmaklarının kuzeyindeki, Jung ve İ kavimlerini, geriye attı. (Bu kavimlerin hepsi bundan sonra), belirli zamanlarda gelerek, vergi sundular. Bundan dolayı onlara, Hungfu adı verildi⁴⁵.

Buradaki Hungfu kavim adını, Hun veya Hiugnu deyiminin, aslı olarak kabul edenler de vardır. Bu ad, eski çağlarda Hungok şeklinde söylenirdi. Çince karşılığı ise, teslim olan bozkırlılar demektir. Aynı deymi, Kral Mu'nun Seyahatları adı ile ün salmış, bir kaynakta da bulabiliyoruz. Bu kay-

⁴⁴ A. esr, II. 187.

⁴⁵ SC, 110, 2a. Krşl. De Groot, I, s. 7.

nağı vaktiyle, tam metin olarak Türkçemize çevirmiştik⁴⁶. Ancak bu kaynağı, dikkatle kullanmak gereklidir. Yukarıdaki bilgileri tamamlayan bazı bilgileri bu kaynaktan da bulmaktayız: Kral Mu (M.Ö. 1001-947), (Tibetli?) Çüan kavimlerine akın yaptı. Beyaz renkli dört kurt ve dört geyik alarak geri döndü. Bu olanlar üzerine, Hunfular artık bir daha vergi getirmediler⁴⁷.

Yukarıda da görüldüğü gibi bu bilgiler, yalnızca deyimler bakımından faydalı olmaktadır. Yoksa tarih bakımından bir sonuca gidemiyoruz. O Franke'nin de dediği gibi bunlar, Cou devletinin Hun, Tibet ve Moğol kavimleri ile çevrilmiş olduğunu gösteren hatıralardır⁴⁸.

2. "Hienyün"ler ve Hunlar (M.Ö. 934-710):

Hemen hemen bütün Çin tarihleri, eski çağlarda Hienyün adı ile görülen kavimlerin, "Hunların ataları" oldukları üzerinde, birleşirler⁴⁹. Bu kavimler hakkındaki eski bilgiler de, tarafımızdan toplanmıştı⁵⁰. Haloun'a göre bunlar, Kimerler idiler⁵¹. Bu kitabımızda, böyle görüşlere yer vermeyeceğiz. Bununla beraber burada, Hun veya Hiungnu deyimini de, bir açıklığa kavuşturmamız gereklidir. Hunlar denince, hatıramıza yalnızca Türk kavimleri gelmemelidir. Aynı görüşü paylaşmamıza rağmen, bu konuyu O. Franke'nin yetkili kaleminden açıklamayı, daha uygun buluyoruz: Hunların köklerini, kesin olarak bilmemize imkân yoktur. Bu adın, sığır besleyen türlü kavimlerin hepsine verilen, geniş bir deyim olması muhtemeldir. Bunlar, orman ve bozkır bölgelerindeki yurtlarından güneye inip, ziraatçı kavimleri, baskıları altında tutmuşlardı. Hun adı, daha sonraki çağlarda olduğu gibi, çeşitli köklerden gelen kavimleri içinde toplayan, geniş bir ad olmalıdır. Tıpkı, İskit deymi gibi. Bunların çekirdeğini, her çağda ve her

⁴⁶ Mut'ientsechuarıa göre.

⁴⁷ De Groot, I, s. 8.

⁴⁸ Franke, I, s. 134.

⁴⁹ Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 120 vd. 131.

⁵⁰ B. Ögel, *Hsien-yün*, s. 135.

⁵¹ Haloun, ZDGM, 91, s. 312.

durumda, Türklerin meydana getirmiş olmaları düşünülebilir⁵². O. Franke bu görüşlerini, burada konumuz olan, “Hienyün kavimleri” dolayısıyla açıklıyordu.

Daha önce görüşlerimizi, bu kavimler ile ilgili bilgileri toplarken, açıklamıştık. Bu kavim adının tarihte, ilk defa ve ne zaman görüldüğü üzerinde, durmayacağız. Bilgileri de seçerek vereceğiz. Öyle anlaşıyor ki, Jung ve Ti geniş etnik deyimleri Hienyünleri de, içine alıyordu. Cou kralı Ĭ zamanında (M.Ö. 934-910?), Jung ve Ti kavimleri, Çin’i idareleri altına almak için, akına geçtiler. Bundan dolayı Çin, türlü felaketlere uğradı. Bunun üzerine Çin şairleri de, üzüldüler ve ağıtlar düzmeye başladılar. Onların ağıt şarkıları, şöyle idi: “Ne evimiz kaldı ve ne de yurdumuz. Bu Hienyünlerin yüzündendir. Hienyünlere ve böyle bir tehlikeye karşı, niçin bir tedbir alınmadı⁵³.

Bu çağda, Hienyünlerin akınlarından dolayı, pek çok şiir yazılmıştır⁵⁴. Biz yolumuzdan ayrılmamak için, yalnızca tarih kaynaklarında söylenmiş olan, şiirleri veriyoruz. M.Ö. 827-782 yıllarında yaşamış olan Cou imparatoru, Hienyün baskınlarını önlemek için kesin hazırlıklar yapar: Kral Hsüan, yeni bir ordu kurdu ve bu ordunun başına da, komutanlar tayin ederek, (Hienyünlere) karşı akına geçti. Elde edilen bu zaferi şairler, şu sözlerle yücelttiler: Hienyünler, ezilip ufalanıncaya kadar, mağlup edildiler. T’ai-yüan bölgesine kadar itildiler. Savaş arabaları nasıl yola çıktılar ise, yine öyle zafer ve gururla döndüler! Dünyanın dört yanındaki yabancı kavimleri (Ĭ), Çin’e bağlanmak için geldiler⁵⁵.

Bu şiirlerde sözü edilen Hunlar daha çok Kuzey Hunları idi. Çünkü bu Hunların, Taiyüan’a kadar itildikleri söyleniyordu. Bunlar Moğolistan’dan, kuzey Şansi’ye iniyorlardı.

⁵² Franke, I, s. 135.

⁵³ Bk. Çince vesika: CHS, 94A, 2b. SC 4’de yoktur.

⁵⁴ Legge, *Chinese classics*, Shuching, s. 258, 165, vd. Krşl. Franke, I, s. 135.

⁵⁵ CHS, 94A, 2b, De Groot, I, s. 8.

3. Çin'deki Hunların güçleri azalıyor (M.Ö. 934-910):

Hunların Çin'e yaptıkları akınlar her çağda, başlıca iki öz gösteriyordu: 1) Devlet halinde ve planlı Hun akınları. 2) Çin içindeki Hunların rastgele yağma akınları. Bu kitapta, Hunların bu iki türlü akınları, dikkatle birbirinden ayırt edilmiştir. Kuzeybatıdan planlı devlet akınları hakkında, bir sonuca varmamıza, Çin kaynaklarında verilen bilgiler yetmemektedir. Az önce kaynaklarını verdiğimiz, M.Ö. 934-910 yıllarına ait Kuzey Hun akınları, planlı devlet akınlarının bir başlangıcı olarak görülmektedir. Az sonra Moğolistan'dan, Şansi'ye doğru yönelecek Hienyün akınları, Çin tarihine ağırlıklarını koyacaklardır (bk. s. 29). Fakat bu çeşit akınlar henüz pek sık değillerdi. Çünkü şimdiye kadar Çin tarihinin akışına, Çin içinde oturan Türkler, Moğollar ve Tibetliler baskı yapıyorlardı. Cou devleti gibi, bir "Kültür İmparatorluğunun" kurulması ile, durum değişmişti. Bu devleti kuran ve idare edenler aynı zamanda, halkın kolonizasyonu gibi işlerin ustası idiler. Couların, kolonizasyon politikası üzerinde, çok durulmuştur⁵⁶. Bu politika Çin'deki yabancı kavimlerin tarihini de, doğrudan doğruya damgalamıştır. Şu bilgi, bu gerçeğin tam bir ifadesidir: Coular, Çin içinde, birçok garnizonlar kurmuşlardı. Kendi kendine yaşamak zorunda olan bu garnizonların çevresine, zanaatçılarla köylülerden, birçok kimseler de, yerleştirilmişti. Bu sebeple, Türk ve Moğol konar göçer hayvancılarının, otlakları da küçülmüştü⁵⁷.

Yerleşik Çin garnizonlarının çoğalması, "Türk ve Moğol hayvancı kavimlerin birçoklarının yerleşerek Çinlileşmesine", yol açmıştı. Yerleri ile yurtlarını kaybeden Türk ve Moğollar ise, eskiden az çok yaptıkları, ziraatçılığı da bırakmışlardı. Ziraatçılığı bırakmakla da, çok zor bir duruma girmişlerdi. Çinliler bazen onlara, yiyecek vermiyorlardı. Bazen de yiyecek için, çok yüksek bir fiyat istiyorlardı. Bu her iki durumda da aç kalmak zorunda kalıyorlardı. Bundan dolayı da, kendi ihtiyaçları olan hububatı, zorla ve soygunculukla, elde etmek zorunda kalıyorlardı⁵⁸. Bu çağ ile ilgili Çin tarihleri, bu türlü yağmalarla doludur. Bizim isteğimiz ise 'devlet hayatı'nı belirtme-

⁵⁶ Franke, I, s. 135.

⁵⁷ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 38.

⁵⁸ *A. esr.*, s. 39.

ye yönelmiştir. Bundan dolayı, Çin tarihlerinde sayfeler dolusu yer alan bu akınları, kitabımıza almakta bir fayda görmüyoruz.

III. DOĞU COU DEVLETİNİN KURULUŞU VE HUNLAR

Yukarıda da sık sık belirttiğimiz gibi, Couların batıdaki esas başkentleri, Türk, Tibet ve Moğol kavimlerinin ortasında idi. O. Franke'nin de belirttiği gibi, Cou sülalesini oluşturan bölge ile devleti kuran soylu halkın çevresi, ırk, kök, gelenek ve dil bakımından türlü ve geniş kavimler ile çevrili idi... Önce, azar azar ve yavaş yavaş başlayan Ortaasya ilişkileri, sonradan birdenbire, kuzey ile kuzeybatıdan gelen akınlar üzerine, güçlenmeye ve çoğalmaya başladı... Yıkıcı ve yağmacı olan bu akıncılar, sonradan yapıcı ve hükmedici olmaya başladılar. Nitekim Cou sülalesinin kendisi bile bu yere, aynı metod ile gelmişti⁵⁹.

M.Ö. 771 yılında, batıdan ve kuzeyden kopan büyük akınlar, batıdaki Cou devletine son vereceklerdi. Şici'nin "Hunlar bölümü" Derebeyi Şen, Çüan kavimleri ile birleşerek, korkunç bir hücumla geçti. Cou kralı Yü'yü Li adlı çağda öldürdü, diye söze başlıyordu. Sonraki Han sülalesinin tarihinde, "Tibet bölümünde" ise, konu daha geniş olarak ele alınıyordu. Bu tarihin 117. bölümü, Tibetliler için yazıldığı halde, Tibetlilerden söz edilmemektedir⁶⁰. Aslında Çüan etnik deyişi, bu çağda geniş olarak, Tibet kavimleri için kullanılıyordu. Ancak Çin'de bu gibi akınların tek yönden, yalnızca Tibet tarafından, gelmiş oldukları şüphelidir. Nitekim Çin tarihleri de, Yabancı kavimler, (Couların) ülkesine, dört taraftan hücumla geçtiler, diyorlardı. Bu cümleyi Çin tarihlerinin Tibet bölümünden alıyoruz⁶¹. Bunlar yalnız gelmemişlerdi. Birçok kabileleri de sürükleyerek Şensi'ye dolmuşlardı. Bu kabilelerin arasında Türkler de vardı⁶². Bütün bunlara rağmen Hunların, devlet halinde oluşmuş bir varlığından söz etmek çok erkendir.

⁵⁹ Franke, I, s. 134.

⁶⁰ HHS, 117: De Groot, II, s. 190.

⁶¹ A. esr., a. yer.

⁶² Eberhard, *Çin Tarihi*, (Türkçe), s. 39.

IV - HUNLARIN COU DEVLETİ ÜZERİNDEKİ BASKILARI

770 bozgunundan sonra, Çin tarihlerinin gözleri doğuya doğru çevrilmişti. Batıdan ve kuzeyden gelen yabancı kavimler, Cou hükümdarını öldürmüşler ve hanedanı da, kılıçtan geçirmişlerdi. Cou hükümdar ailesinden bir prens, onlara sadık kalan bazı beylikler tarafından kurtarılmış ve doğuya kaçırılmıştı. Yukarıda da söylediğimiz gibi, dünya tarihinde gerçekten büyük bir ünü ve yeri olan bu devletin, iki başkenti vardı. Doğu Çin'deki, Loyang şehrinde bulunan bu ikinci başkentte, şimdiye kadar hiçbir Cou hükümdarı, oturmamıştı. Kurtarılan prens, bu şehre götürülerek, yeniden tahta çıkarıldı. Prensi kurtaran Çin adlı feodal beylik, Cou devletinin eski başkentinin, yakınında bulunuyordu. Bundan dolayı bu beylik, batıda Cou devletinin yerine geçmiş ve Türkler, Tibetliler gibi yabancı kavimleri de, yeniden idaresi altında toplamayı başarmıştı. Bu beyliğin ilk çalışmaları, sonraki Çin imparatorluğunun kuruluşu için, bir hazırlık olmuştu.

Diğer yandan, Cou devletinin doğuya geçmesi, doğudaki Çin birliğinin de, gerçekleşmesine yardım etti. Zaten bu bölgede, daha önceki Şang sülalesi tarafından ilk tohumlar atılmıştı. Aslında bu eski sülâlenin, Coular üzerindeki tesirleri de, çok derin olmuştu⁶³. Çin tarihinin özlemeyi, bu kadarla yetinerek, hemen Kuzey Hunları ile ilgilenelim. Ancak Kuzey Hunlarını anlayabilmek için de, Cou devletinin bazı feodal karakterlerini bilmek gereklidir. Aslında Cou devleti, beylikler ortasında, küçük bir ada gibi idi.

1. Ortaasya ve “Çin Hunları”:

Çin'de oturan yerli Hunların, yerleri ile rollerini başlangıçtan beri izlemiştik. Mc Govern, Hun adını taşıyan bütün kavimleri tek bir kavim olarak görmüştü. Franke ve Eberhard'ın görüşlerinde ise konu daha geniş olarak ele alınmıştır. Türkler, Moğollar, Tunguzlar ve Tibetliler denmiştir. Doğu Cou sülâlesi zamanında, yani M.Ö. 770-481 yılları arasında, Çin'in kuzeyinde yaşayan yabancı kavimler hakkında, pek çok bilgi vardır. Fakat bunlar, Ortaasya tarihi bakımından, bir değer taşımamaktadırlar. Bu çağda tesirlerini gösterenler, daha çok Moğolistan ile Şansi arasındaki, Kuzey Hunları idi. Bu

⁶³ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Türkçe), s. 39.

çağdaki Hun akınlarını, başlıca iki bakımdan inceleyeceğiz: 1) Çin'deki yağmaları ve savaşları, 2) Ortaasya'dan ve Moğolistan'dan gelen planlı akınlar.

2. Hunların, Çin Beylikleriyle Kavgaları (M.Ö. 771):

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu çağda büyük bir Çin devleti yoktu⁶⁴. Çin, birçok beyliklere ayrılmıştı. Bu beylikler de güya Cou sarayına bağlı idiler. Bu beyliklerin çoğu da, henüz Çinli değildi. Ayrıca Hunların ataları sayılan, Hienyün gibi kavimlerin de, Çinliler ile uzun ilişkileri olmuştu. Bundan dolayı, bunların da ırk bakımından değişmemiş oldukları, söylenemezdi⁶⁵. Tabii olarak bu görüş, yalnızca Çin'in içinde uzun zaman kalmış olan Hunlar için söylenebilirdi. Ayrıca bu yabancı kuzey kavimlerinin kavgaları, doğrudan doğruya Cou devleti ile de değildi. Her beyliğin kendi ordusu vardı. Herkes kendi sınırındaki, yabancılarla savaşıyordu. Ayrıca her beyliğin de, Şici adlı tarihte ayrı bir bölümü vardı. Böylece bölünmüş olan savaşlar arasında, hangisinin tesirli olduğunu bulmak, gerçekten güçtür.

Burada Franke ve Eberhard okulunun, hayvancı kavimlerin zamanla ve yavaş yavaş Çin'in doğusuna doğru çekilmiş olmaları ile ilgili görüşlerine de, değer vermek gereklidir: Cou devletinin garnizonları arasında yaşayan göçebeler, kısmen büyüyen baskılarından kaçarak, Couların baskılarının az olduğu ve derebeylik sayılarının da, henüz artmadığı Şatısı eyaletine çekilmişlerdi. Bazıları da savaşlar sırasında, yok edilmişlerdi. Başka bir bölümü de, efendilerinden öğrenerek efendi olmuşlardı⁶⁶. Büyük ve planlı akınlar durmuştu. Olanlar da, daha çok Çin'in doğusundaki Şansi bölgesinde görülmüyordu. Çin'in doğusundaki Şandung yarımadasında, Çi adlı bir derebeylik, ekonomi bakımından az zamanda gelişmiş ve güçlü bir devlet hâlini almıştı. Çin kaynakları tarafından, Ti adı ile adlandırılan bu hayvancılar, Cou ve Çi devletleriyle, kesintisiz savaş hâlinde idiler⁶⁷. Sici'nin, Hunlar ile ilgili bölümü de, bu savaşlarla doludur.

⁶⁴ A. *esr.*, a. yer.

⁶⁵ Mc Gown, a. *esr.*, s. 94.

⁶⁶ Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 39.

⁶⁷ SC, 110: De Groot, I, s. 931.

M.Ö. 640 yılında Cou devleti doğuda kendisine bağlı bir beylik tarafından, sıkıştırılmıştı. Cou hükümdarı kendini korumak için, Hunların atalarından biri sayılan, Ti kavimlerini yardıma çağırmış ve onlarla anlaşmıştır. Ti beyinin kızı ile evlenmek zorunda da kalan bu ünlü imparator, bu yabancı imparatoriçeye, sonradan birçok savaflara sebep olabilecek, bir yer de vermişti. Ti İmparatoriçesi adı verilen bu yabancı, bu çağın renkli kişilerinden birisiydi. Bundan da anlaşılıyor ki, Cou devleti içinde, bir de Ti veya Hun devleti veya beyliği vardı. Hem de Coular gibi, ünlü ve büyük bir hanedana, kız verebilen bir beylik⁶⁸.

Güneydekilere Kırmızı Ti ve kuzeydekilere de, Beyaz Ti adı verilen bu kavimlerin, savafları hakkında Çin kaynaklarında verilen bilgiler, birçok bölümleri doldurur. Bu konuyu artık, burada kesmekle yetineceğiz.

3. Kuzeyden plânlı Hun akınları (M.Ö. 730-640):

Kuzeybatı Hunları, yani Altay bölgesi ile batıdaki Kansu'dan gelen Hunlar, M.Ö. 771'deki büyük akın dışında, Çin kaynaklarının verdikleri bilgiler arasında, büyük bir yer almıyorlardı. 771'de Çin'deki bir beylikle anlaşarak, Cou hükümdarını öldürüp, hanedanı da doğuya itmişlerdi⁶⁹. Bu büyük hareket içinde, güneydeki Tibetlilerin de payı vardı. 730 yılından sonra, Kuzey Hunları harekete geçecekler ve Moğolistan ile Şansi arasındaki bölgeyi, durmadan tarayacaklardır. Bu çağdaki akınları da iki bölüm içinde sunmamız gerekmektedir:

a. Kuzey Hun Akınları:

Bu akınlar, Moğolistan ile Şansi arasında, meydana geliyordu. Çi, Wei, Sung, Çin gibi beylikler ile Cou bölgesi, bu akınların içine giriyordu. Bu akıncılara, çoğu yerlerde, Hienyün adı da veriliyordu. Bu akınlar arasında, 706, 652, 640 yıllarındakiler, büyüktür⁷⁰. Hatta, bu kavimlerin dolaştığı böl-

⁶⁸ SC, 4 ve 110: De Groot, I, s. 18, 20.

⁶⁹ SC, 4, 5, 110: De Groot, I, s. 910.

⁷⁰ SC, 4, 28; 32, 11.

gelerde bulunan bir ırmağın, Hun adını taşıması da, bu çağın bir hatırası olarak görülmüştür⁷¹. Bu çağ, Çin klasik eserleri ile bütün büyük Çin kitaplarının yazıldığı bir çağdır. Bundan dolayı her kaynakta bu kuzeyli yabancılar için söylenmiş ayrı bir deyimi bulabiliriz. Hienyün Hünyü, Kuni, Kueifang gibi “Hun kavim adları”, ünlü Çinli araştırmacı Wang Kuo-wei tarafından toplanmıştır⁷². Bu geniş etnik deyimleri, burada bir spekülasyon konusu yapmayacağız.

b. Proto-Moğol Akınları:

Bunlar Mançurya'nın güneybatısından kopup, Peçili eyâletinden, Peking ve Şantung'a inen akınlardır. Bunları, daha batıdaki Yinşan ve Kuzey Hunlarından, ayırmak gereklidir. Bu kavimler, sonradan Tunghu, Sienbi ve Wuhuan adlarıyla, Hunlardan büsbütün ayrı kavimler topluluğu olarak, ortaya çıkacaklardır⁷³. M.Ö. 706'da, Dağ Jungları (Şanjung) adı ile baskılarını artıran bu kavimler, Cou çağının en kuzeyindeki bir derebeyliği olan Yen beyliğini sıkıştırmaya başlamakla tanınmışlardı⁷⁴. 685 ile 642 yılları arasında, Honan'a kadar inmişlerdi. Bunlarla ilgili bilgiler de, Şici'nin Hunlar bölümünde verilmiştir⁷⁵.

C- HUN ORDU DÜZENİNİN, ÇİN'E TESİRLERİ

1. ORTAASYA ORDU DÜZENLERİ'NİN ÇİN'DE YAYILMASI (M.Ö. 481-256):

Cou devleti ile onu temsil eden soylu aile, hiçbir zaman çok büyük bir araziye sahip olamamışlardı. Bu sebeple Cou sülalesine, “küçük bir Çin devleti” diyenler de yok değildir. Ancak konuyu kültür açısından ele aldığımız

⁷¹ De Groot, I, s. 18-20.

⁷² Wang Kouwei, Kueifang Kuni, Hsienyün kao Kuan T'ang Chilin, XIII, lab. Krşl. Franke, III, s. 89, 181. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 129-131. De Groot, I, s. 22.

⁷³ Franke, I. s. 38; III, s. 169.

⁷⁴ SC, 32,5; 34,3; 42,4.

⁷⁵ Bk. De Groot, I, s. 22.

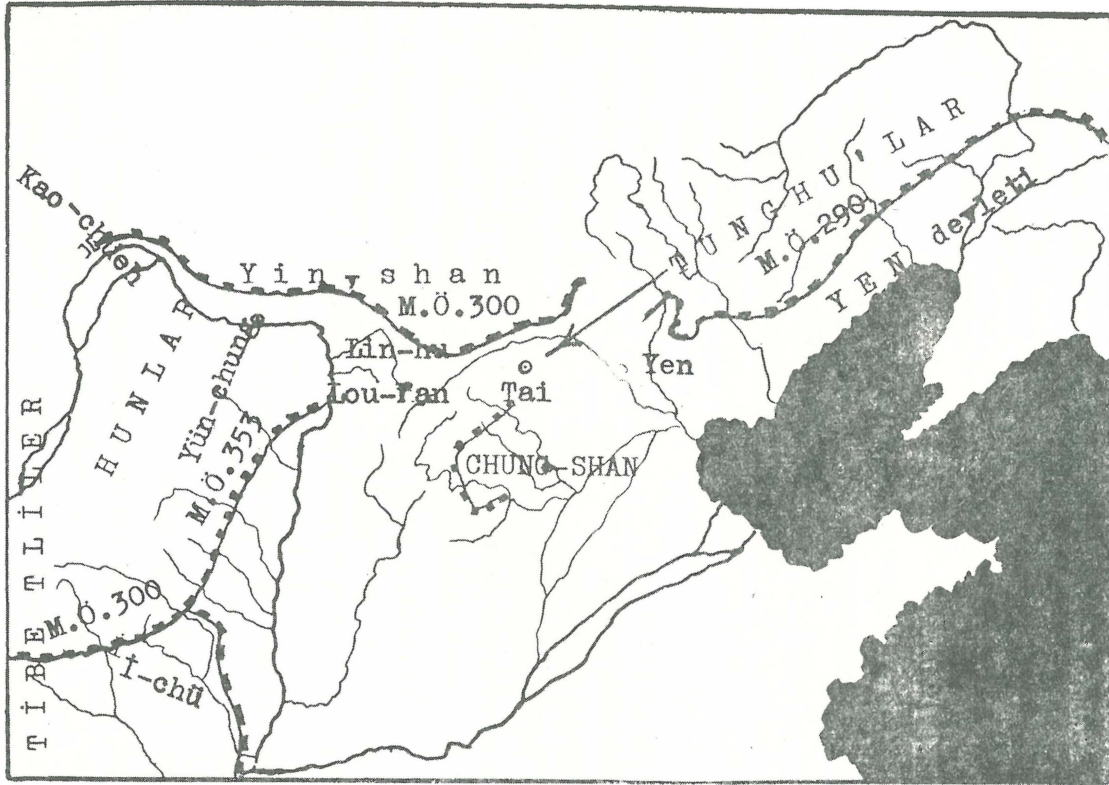
zaman durum biraz daha değişmektedir. Coular şaşılacak derecede, büyük bir kültür enerjisine ve tesir gücüne sahip idiler. Bu devlet, kültür gücü ile henüz daha barbar ve vahşi karaktere sahip olan birçok beylikleri, kendine bağlayan bir topluluk idi. Otto Franke'nin de belirttiği gibi, bu ünlü Cou devletini kuranların da, başlangıçtaki barbar ve savaşçı yanları gözden kaçmıyordu. Fakat şaşılacak nokta bunların, nasıl olup da bir kültür öncüsü ve elçisi olarak, bu kadar büyük bir başarıya ulaştıkları idi. Bizce bu da, Türk kavimlerine ait bir yetenek olmalıydı.

Cou devletinin sonlarında, Kuzey Çin'de 1000 kadar derebeylik türemişti. Bunlar da savaşa savaşa, zamanla sayılarını, on dörde indirmişlerdi. Bu beylikler imparatora karşı olan bağlılık hislerini kaybetmişlerdi. Hepsi de, birer bağımsız devlet gibi, durmadan yine savaşa devam etmişlerdi. Bu sebeple, Çin tarihinin M.Ö. 481 ile 256 yılları arasındaki çağına, savaşçı devletler çağı adı verilmiştir.

Bu çağda artık, her şey savaş için düşünülmüyordu. Beyler birbirlerini yenmek için, her türlü yolu normal görüyorlardı. Savaşan beyler için, çok sayıda asker gerekli idi. Yenilip de, saf dışı edilen eski soylu beylerin arazileri ise, boş kalıyordu. Bu boş arazilere, hemen yeni köylüler yerleştiriliyor ve bu köylüler de, birer hazır asker gibi yetiştiriliyorlardı. Böylece, bir de toprak sahibi olan, savaşçı köylüler sınıfı türemiş oluyordu. Kölelik ortadan kalkıyordu. Savaş için gerekli yollar yapılıyor ve bu sebeple, ulaşım da geliyordu. Askerleri kolayca taşımak için, ırmaklardan faydalanılıyor ve yeni kanallar açılıyordu. Silah yapmak için ise, çok miktarda demir gerekli idi. Bu sebeple demircilik geliyor ve bunun yanında da saban ve diğer ziraat aletleri, bu gelişmeyi izliyorlardı.

Hunlar ve Çin'de Değişmeler

Çin'deki beylikler birbirleriyle vuruşurlarken, kuzeybatı ile kuzeyden, yeni bir güdümlü akınlar da başlamıştı. Çin'de tek bir devlet yoktu. Bu sebeple o çağda, Çin'in "dış politikası" diye bir şey de düşünülemezdi. Her devlet kendi başının çaresine bakıyordu. Kuzey Çin'deki önemli tarım bölgeleri gittikçe gelişmiş ve dolmuşlardı. Bu sebeple yeni gelen köylüler, kuzey sınırlarına gönderilerek yerleştirilmişlerdi. Bundan dolayı da bazı değişmeler meydana gelmişti.

Harita 2: M.Ö. 300'de Çin duvarlarının yapılışı.

a. Sınırlarda, “asker köylü kolonizasyon”:

Bu çeşit koloni düzenini Çinliler, Hunlar ile Göktürkler’e karşı, başarı ile kullanmışlardı. Bu koloni düzeninin temelleri ise, bu çağda, yani “savaşçı beylikler” çağında atılmıştır. M.Ö. 481-256 yılları arasında beylerin ellerinde olan askerler, ancak birbirleri ile savaşmak için yetişiyordu.

Kendi askerlerini akıncılarına karşı kullanamazlardı. Bundan dolayı yeni yeni asker stokları bulma gerekleri ortaya çıkmıştı. Büyük tarım bölgelerinde fazla olan köylüler ile yeni göçmenler, sınır bölgelerine yerleştirilmeye başlandılar. Bu yeni sınır Çin kolonileri, hem tarım yapacaklar ve hem de, kendilerini korumak için savaşacaklardı. Çünkü beyler, kendi kendileri ile savaşmaktan, sınır bölgelerine asker ayıracak bir durumda değil idiler. Otto Franke hemen hemen her kitabında, bu Çin sınır kolonilerine önemli bir yer ayırmıştı. Ona göre bu Çin koloni düzeni, eski Roma sınır kolonilerine çok benziyordu. Yeri geldikçe bu düzen hakkındaki görüşlerimizi biz de sık sık belirteceğiz.

b. Savunma duvarlarının yapılmaya başlanması:

Çin duvarı hepimizin çok iyi bildiği büyük bir eserdir. Bu büyük duvarın ilk temelleri de, yine bu çağda atılmaya başlanmıştı. Gerçi Şang ve Cou devletindeki şehirlerin de, geniş duvarları vardı. Hatta M.Ö. 827-782 yıllarında, Hunların ataları olan Hienyünlere karşı, Taiyüan bölgesine ilk duvarların yapıldığından bile söz edilmiştir⁷⁶. Fakat bunlar, geliş güzel tedbirler idiler. Gerçek sınır kolonizasyonları ile bunların savunmaları için gerekli olan duvarlar, ancak “savaşçı beylikler” çağında başlamıştır: Çin sınırlarına yerleştirilen Çinli köylüler, kuzey kavimlerinin akınlarına karşı beyleri tarafından korunma gereğini duymaya başlamışlardı. Beyler ise ordularını, Çin’deki iç savaşlar için kullanmak zorunda kalıyorlardı. Bu sebeple kuzeyden gelen akınlara karşı köylüleri korumak için, yeni sınır duvarları yapma gereği duyuldu. Böylece Çin duvarının, ilk şekli doğmuş oluyordu. Çinliler ile Çinli olmayanlar arasında, gerçek ve değişmeyen bir “sınır” anlayışı da, Çin’de ilk defa bu çağda başlıyordu. Bu sınırlar bir bakıma, şehir duvarlarına da benzi-

⁷⁶ CHS, 94A, 2a. Bu bilgi, SC, 110’da yoktur. Ayrıca bk. De Groot, I, s. 8.

yordu. Duvarların yanında, büyük pazarlar kuruluyordu. Köylüler bu pazarlarda ürünlerini, Çinli olmayanlar ile değiş-tirme imkânlarını da buluyorlardı. Böyle (Hunlar) ile Çinliler, karşılıklı ticaret yapma tecrübelerine alışmış oluyorlardı. Ayrıca bu alışveriş, her iki kavim için de yararlı oluyordu. Ticaret o kadar geliyordu ki, konargöçer (Hunlardan) at satın alıp, Çin'in içlerinde satan, büyük tüccarların adlarına bile kaynaklarımızda rastlıyoruz⁷⁷.

Hocamızın yukarıdaki özeti her şeyi, gerçek yönü ile gözümüzün önünde sergilemektedir. Tabii olarak her şey, böyle romantik başlayıp bitmemiştir. Bunun ayrıntılarını, olaylarla ilgili belgeleri verirken göreceğiz.

II- ÇİN'DE ORDU, SİLAH VE ELBİSE REFORMU:

1. Reform ve Konfüçyanisler:

Bu bölümümüzün başlığında reform deyimini kullandık. Aslında eski Çin'de, reform diye bir şey düşünülemez. Çünkü Konfüçyanist felsefeye göre, her şeyin en iyisi eski Çin beylerinin gelenekleri idiler. Fakat dördüncü yüzyılda Mohist hukuk felsefesinin tesiri ile, Çin devlet anlayışında büyük değişiklikler oldu. Yeni devlet anlayışı, O. Franke'nin de dediği gibi yalnızca, devletin gelişme ve güçlenmesini esas tutuyordu (II, s. 120). Bu felsefe ve devlet görüşü, Türklere yakın olan Çin sülalesinde yapılmış ve Çin imparatorluğunun kuruluşuna, imkân veren disiplinli bir ordu ve toplum meydana getirmiştir. Çin beyliğinin veziri Şang Yang, bu gerçekçi devlet idaresinin ünlü ve başarılı bir öncüsü idi. Burada konumuz olan Cáo beyliği de, onun etkisi altında kalmıştı. "Eski gelenekler değiştirilmeli midir?" Bu soruya Cao hükümdarı, "evet" diyordu. Çünkü, komşu beyliklerin güçleri kırılmalı ve Hun akınları da durdurulmalı idi. Halbuki eski ordu düzeni ve silahlar bu iş için yeterli değildi. Bu girişimler, Çinli tarihçilerin inandırmak istedikleri gibi, Çin kültürünün çok yüksek ve yabancı komşu kavimleri kültürünün ise, çok geri oldukları hakkındaki görüşlerini doğrulamıyorlardı. O. Franke, Çin Tarihi'nde haklı olarak böyle bir sonuca varıyordu (III, s. 120). Hun kültürünün Çin'e yayılma sebepleri, böyle bir görüş olarak ele alınmalıdır.

⁷⁷ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 79.

2. “Atın Çin’de görünüşü” ve değeri üzerinde durmuştuk. Aslında at yetiştirme, Ortaasya kavimlerine uygun bir gelenek idi. Çin’de ise atın değeri, Ortaasya’da görülenlerden daha başka bir yönde, kendini göstermişti Eski Çin’de at, binilmek için değil, savaş arabalarına koşulmak için kullanılıyordu. At eski Çin’de, Ortaasya’daki gibi topluluğun hepsine de yayılmamıştı.

III- HUNLARIN “ATLI BİRLİK” DÜZENİ VE ÇİN:

1. Çin “Savaş arabaları”:

Biz burada Çin’deki savaş arabalarının kökleri üzerinde durmayacağız. Hele belgelere dayanmadan, her şeyi batıya bağlayan ve duygu üzerine kurulmuş, teorilerin ise bu kitapta yeri yoktur. Şang sülalesinin (M.Ö. 1450-1050) ortalarına doğru, Çin’de köklü kültür değişimleri görülmeye başlandı. At kültürünün Çin’de gittikçe yayılmaya başlaması, bu çağın kültürüne bazı yeni özler de veriyordu. İki tekerlekli savaş arabaları da bu çağın tarihine yön veren yeni bir teknik olarak, karşımıza çıkıyordu. Bu yeni savaş tekniği henüz daha halka mal olmamıştı. Bunlar ancak, belirli sosyal sınıflarını elinde bulunuyorlardı. Savaş arabalarına dayanan ailelere, bu yeni savaş tekniği güç kazandırmış ve yeni bir feodal sınıfın doğmasına da yol açmıştı. Çünkü savaş arabalarını iyi kullanabilenler, diğerleri üzerinde kolaylıkla üstünlük sağlayabiliyorlardı. Ancak Şang sülalesinin yayıldığı bölgenin, dağlık olmadığını hatırlatmakta da bir fayda vardır. Savaş arabalarına sahip olan feodallerin çok olmamasının sebebi de, Çin’de atın çok yaygın bir hayvan olmamasından ileri geliyordu. Zaten bu çağda kuzeybatıdan gelen Ortaasya tesirleri, Şensi ve Şansi gibi, geniş Çin bölgelerinin iç bölümlerinde, gittikçe çoğalmaya başlamışlardı.

2. Çin’de “atlı birlikler”:

Çin’de Cao beyliği çağında, ilk atlı birliklerin kurulması ile ilgili belgeyi, az sonra sunacağız. Bu belgeye göre, Çin’de ilk atlı birliklerin kurulması, M.Ö. IV. yüzyılın ortalarında ve Kuzey Hunlarının tesiri ile başlamıştı. Ama herhalde bunun, daha önceleri de vardı. Gerek Cou çağında ve gerekse Coulardan sonra, batı ticaret yollarını ellerinde tutan ve herhangi bir zayıflık işareti göstermemiş olan, Çin Beyliği üzerinde önemle durulmalıdır. Ortaasya

Hunlarına en yakın olan bu beylik, Çin'de en disiplinli bir orduya sahip idi. Bu beylik, sonradan da bir imparatorluk olacaktır. M.Ö. V. yüzyılın ortasında, Çin'in kuzeyindeki beylikler, savaş arabası yerine, atlı birlikler kullanmayı, Çin beyliği aracılığı ile ve Türk asıllı Hun kavimlerinden öğrenmişlerdi⁷⁸. Çünkü bu çağ ordu reformunun yanında, büyük duvarların da yapılmaya başlandığı, bir çağ idi. İmparator buyruğuyla kuzeyde bir duvar yapıldı diye başlayan şiirler bile bu çağda söyleniyordu⁷⁹.

3. Çin'de reform istekleri:

M.Ö. IV. yüzyılın ortalarında Çin'in kuzeyindeki beylikler yine birbirleri ile, sonu gelmeyen savaşlara girişmişlerdi. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, Cao adlı bir kuzey beyliği, yavaş yavaş kendisini göstermeye başladı. Beyliğin başında bulunan Wu Ling adlı bir kral, akıllı ve ileri görüşlü bir devlet adamı idi. Komşularını kendisine yaklaştırdı ve diğer beyleri de birbirine düşürdü. Kendi komşuları olan Kuzey Hunları, bu beylik üzerindeki baskılarını, gittikçe çoğaltmaya başladılar:

Bunun üzerine kral Wu Ling'in, Hunları ve Hunların savaş taktiklerini iyi bilen generalleri arayıp bulduğunu görüyoruz. Tecrübeli askerleri komşularından çekerek kendi ordusunda çalıştıran bu bey, diğer yandan da kuzey sınırına uzun duvarlar yaptırmıştı. Belgeler şöyle başlıyordu: 1. Chao beyliğinin kralı Wu Ling (M.Ö. 325-298) kendi devletindeki gelenekleri değiştirdi. Hunların (Hu) giyindikleri elbiseleri giyinmeye başladılar. Bundan başka orduda atlı ve yay çekebilen birlikler de oluşturdu...

Kuzeyde, Lin-hu ve Lou-fan kavimlerini yendi. Uzun bir duvar yaptırdı. Ayrıca Tai bölgesinden başlayıp, Yin-Shan dağları boyunca uzanan, ondan sonra aşağı doğru Kao-chüeh geçidine kadar inen bir savunma duvarı (daha) yaptırdı. Yün-chug, Yen-men ve Tai illerini kurdu⁸⁰.

⁷⁸ Franke, I, s. 188.

⁷⁹ Shihching, (Hsiaoya), I, 8; krşl. Franke, I, s. 188.

⁸⁰ SC, 110, 5ab; Franke, I, s. 195; De Groot, s. 34. *Chao Beyliğinin Tarihi*, (SC, 43) 'de yer alır. TSTC, II, 107'ye göre bu konuşmalar, M.Ö. 307 yılında yapılmıştı, bk. Çince metin.

Çin tarihlerinin Hunların ataları ile ilgili bölümünde yer alan bu belge birçok eleştirilere yol açmıştır. Mc Govern'e göre "Hunlar daha önce atlı birlikleri bilmiyorlardı"⁸¹. Bu sebeple yukarıdaki belge de, onun için bir sürpriz olmuştu. Mc Govern'i yanıltan nokta, Hun adını taşıyan bütün kavimleri, bir tek kavim olarak kabul etmesidir. Az önce görüldüğü gibi batıdaki Çin beyliğine biz bu konuda öncelik tanımıştık. Aslında Mete'den önceki Çin kaynakları güneybatı Mançurya'dan inen ve Prof. Eberhard'ın yerinde olarak, Sushen kavimleri diye adlandırdığı, Proto-Moğolları da Hun adı altında topluyorlar. Başlangıçta Proto-Moğol ordularının yaya askerleri ile oluşmuş olması normal görülmelidir. Çünkü bu Mançurya ve Doğu Moğolistan kavimlerinde at kültürü yok denecek kadar azdı.

4. Atçılık:

Batıdaki Hunlara doğru gidildikçe at çoğalıyordu⁸². Ayrıca burada adı geçen Cao beyliği, Çin'in kuzeybatı sınırlarında ve Hunların komşuları idiler. M.Ö. 714 tarihli bir belgeye göre, Çinliler, Jung kavimlerine kendi savaş arabaları ile hücum ettiler. Onlar ise yaya olarak kaçıyorlardı⁸³. Bir savaş sahnesini anlatan Dsocuan adlı kitabın verdiği bu bilgi, Çin içinde oturan yabancı kavimlerle ilgili idi. Bu durumda büyük atlı birlikler ise, ancak Ortaasya'dan gelen güdümlü akınlar dolayısıyla söz konusu edilebilirdi.

M.Ö. 541 yılında da, Çin içinde oturan ve Ti adı ile anılan kavimlerin, yaya askerleri hakkında bazı bilgilere rastlıyoruz. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu çağda Şansi'nin güneyindeki yabancı kavimlere Kırmızı Ti ve kuzeyindekilere ise, Beyaz Ti adları veriliyordu. Bunlar Çin'in yerli kavimleri idiler. Bunlarla daha sonraları çarpışan Çin generali Chaots'o şöyle diyordu: Biz savaş arabaları ile savaşırken, düşman ise yaya olarak savaşmaktadır. Bazen onlar ile dar boğazlarda savaşmak gerekmektedir. Bu gibi yerlerde savaş arabaları ile manevra yapma imkanımız kalmamaktadır. (Eğer böyle yerlerde), bir savaş arabası yerine, yalnızca on yaya er kullanabilirsek, zafer kuşkusuz

⁸¹ Mc Govern, s. 100.

⁸² Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 44, 121.

⁸³ Tsa Chuan, s. 12: (*Yinlerin 12. yılı*), krşl. Mc Gowern, s. 100 vd.

olarak bizim olacaktır. Bu sebeple, ben kendim de onlara katılarak, savaşlarda askerleri yaya olarak yönetiyorum⁸⁴.

Bu yaya askerler, Hunlar değil; Proto-Moğollar idiler. Bundan da anlaşılıyor ki savaş arabaları yalnızca düz yerlerde başarılı olabiliyorlardı. Bu çağda Çin ordusunda belirli bir şekilde başlayan atlı birlikler Mete çağında Çin ordularının ana ve temel düzeni haline girecektir (bk. s. 163). Çin sınır kolonilerinin kurulmaları ile at ticaretinin de geliştiğini göstermiştik.

5. Çin'e at satan kavimler:

Çin'in kuzeydoğusundaki Proto-Moğollarda, at kültürü çok gelişmemişti. Bunları temsil eden Şu şen kültürü daha çok domuzculuk veya domuz besleme ekonomisine dayanan bir karakter gösteriyordu⁸⁵. Bu sebeple, Yen ve Çi gibi eski Çin beyliklerinin, bu yöreden gelen yaya akıncılar ile karşılaşmaları, olağan idi. Fakat kuzeybatıda durum böyle değildi. Çin'in batısında bulunan kavimler ise, Çüan ve Jung gibi, genel adlar ile anılıyorlardı. Ordos bölgesinin güneyinde oturan İ-ch'ü Hunları ise Cou çağında, Çin'e vergi olarak bir ak at sunarlar. M.Ö. IV. yüzyılda yazılmış bir kaynakta geçen bu bilginin ayrı bir önemi vardır⁸⁶. Çünkü bu bölgede oturan Kuzeybatı Hunları, Çin kaynaklarının genel bir ad olarak kullandıkları, Çüan-Jung adı ile adlandırılıyorlardı. Bu ad ile adlandırılan en eski kavimlerde, sık sık atların varlığına rastlanır⁸⁷. Aslında bu deyim. "Köpek barbarları" anlayışına geliyordu. "Güzel atların bulunduğu bir bölgede, bir köpek yeri bulunur mu idi?" Bu soru, Çin kaynaklarını da kuşkulandırmıştı⁸⁸. Bir gerçek varsa, Kansu'nun kuzey ovalarında Türklerin ve güney dağlarında da Tibetlilerin oturdukları idi. Öyle anlaşılıyor ki atı, Türkler ile Tibetliler hep birlikte Çin'e sokmuşlardı. Tibetliler, Wei ırmağı boyunca; Türkler de Alaşan bozkırlarından, Çin'in içlerine giriyorlardı. İşin mantık tarafı bu olmalı idi. Çünkü eski Tibetlileri

⁸⁴ Aynı eser: (Chao'ların ilk yılı).

⁸⁵ Çin'in Şimal Komşuları, s. 144.

⁸⁶ Chichung Chou hu, krşl. Çin'in Şimal Komşuları, s. 152.

⁸⁷ Yer ve tarihi belli olmayan bilgiler için bk. Çin'in Şimal Komşuları, s. 126.

⁸⁸ A. esr., a. yer.

tanımlayan Çiyang ve Ciyang adlı kavimlerde, at ile ilgili herhangi bir bilgi bulamıyoruz⁸⁹. Ayrıca, sonraki Han sülâlesi tarihinin, Tibetlilerle ilgili 117. özel bölümünde de Çin sınırındaki Tibet kavimlerinin önemli bir at kültürüne sahip olduklarını gösteren bir bilgiye rastlamıyoruz. Bu sebeple eski Çinliler tarafından yabancı kavimler için söylenmiş olan genel etnik deyimleri, şu veya bu kavme malederek, önemli sonuçlara varmak doğru değildir. Kansu'da atçılığın önemli bir yeri vardı. Fakat burası, yalnızca Tibetlilerin bulunduğu bir bölge değildi.

IV - ÇİN'DE SİLAH VE ELBİSE REFORMU

1. Hun elbise ve silâhları Çin'de:

Moda, bazan bir taklid ve icâd gereği olduğu kadar, bazan da bazı gerekler sebebiyle doğmuş ve gelişmiştir. O. Franke'nin de dediği gibi, Çin'in kuzeyindeki Cao Çin devletinin kralı Wu Ling, yalnızca Çin, Han ve Yen gibi (güçlü Çin devletlerinden) gelecek tehlikelere karşı değil, kuzeyden ve kuzeydoğudan kendisini tehdit eden Hun bölüklerine karşı da, yepyeni tedbirler almak zorunda kalmıştır⁹⁰. Bu sebeple Cao devletinin sarayında, geniş toplantılar yapılmış ve bu konu, enine ve boyuna uzun uzun münakaşa edilmişti. Bu konuşma ve tenkidleri M.Ö. IV. yüzyılda yazılmış olan Savaşçı Devletler Tarihi'nin 9. bölümünde buluyoruz⁹¹. Bu toplantılarda başta elbise reformu olmak üzere, silahların ve hatta bazı Çin geleneklerinin değiştirilmesi ile ilgili konular uzun uzun konuşulmuş ve bu konuşmalar da tarihe geçmiştir. Hun giyimleri ile Hun ordusunun her türlü donanımının Çin sarayında kullanılması, devletin yüksek yararları için bunun gerekli olduğu, ileri sürülmüştü. Bu, devletin yararları için de gerekli idi. Bu yolla, memleketin gösterdiği tabii ihtiyaçlar ile halk arasındaki ilişkiler de, en iyi bir şekilde birbirine uydurulmuş olacaktı⁹². Çünkü artık eski Çin gelenekleri ile ve araçları ihtiyacı karşılamıyorlardı.

⁸⁹ *Aynı esr.*, s. 127.

⁹⁰ Franke, III, s. 120.

⁹¹ Chankou ts'e, 9, 6a.

⁹² Franke, III, s. 120.

2. “Çin’de elbise reformu” hakkındaki ünlü Çin bilgini Wang Kuo-wei’in, diğer bir araştırması üzerinde de, biraz durmak zorundayız. Şaşılacak derecede geniş bir kaynak bilgisine sahip olan bu bilgin, Hunların Elbiseleri Hakkında Bir Araştırma adlı bir yazı da yazmıştır⁹³. Toplu eserleri arasında yayınlanan bu yazı, Pelliot’u da heyecanlandırmıştır⁹⁴. Bu yazıyı O. Franke de “görülmemiş derecede değerli bir araştırma” demek yolu ile övmüştür⁹⁵. Bu gerçekten büyük Çin bilgini, özellikle bu çağdaki Hun elbiselerinin incelenmesini kendisine bir amaç edinmişti. Bu araştırmanın hepsini burada verebilecek durumda değiliz. Ancak ulaştığı sonuçlar şu noktalarda toplanıyordu: Çinliler, Hun giyimlerini alırken, giyimlerin bölümlerine ait adları da, değiştirmeden ve yabancı deyimler ile birlikte almışlardı. Bu yabancı deyimler, biraz değiştirilmiş olarak, şimdiki Çince de bile yaşamaktadırlar. Bu giyim reformunun izleri, uzun çağlar boyunca Çin’de yaşamıştır.

“Giyim reformu” ile Çin’de varılan yenilikler nelerdi? Hun giyimlerini giymeye başlama, yalnızca (kuzeydeki) Chao devleti içinde kalmıyordu. Bu alışkanlık ve yeni gelenekler, yavaş yavaş askerlerin hepsi içinde de yayılıyordu. (Bu yeni alışkanlıklar), daha sonraki yüzyıllarda ise, halka kadar inmiş bulunuyordu. Bu değişme ile, Çinlilerin eskiden beri giydikleri uzun elbiseler, yerlerini tokalı kısa ceketlere bırakıyorlardı. Ata binenler için uygun gelen pantolon giyme âdeti de, yayılmaya başlıyordu.

Çinlilerin, ağır hareket eden savaş arabalarını bırakarak, Hunlar gibi hafif, atlı birlikler kurmak istemeleri ile, böyle bir değişme de, artık gerekli oluyordu. Bunlardan başka, Çinlilerin eskiden giydikleri ayakkabıların yerlerini de, Hunların çizmeleri almaya başlamışlardı. Daha sonra, Hunların süs eşyaları ile, madenden yapılmış silâh ve donanım eşyaları da, Çin’e gelmiş ve yayılmışlardı.

(Mete çağındaki) Hun ve Çin savaşlarında, artık Çin ordu düzeni ile silâh ve savaş taktiklerinin, (Hun biçiminde) değişmiş olduğundan hiçbir şüphemiz kalmamıştır. Ayrıca yeri geldikçe bu çağda Hun san’atının Çin sa-

⁹³ Hufu k’ao, *Aynı esr.*, XVIII.

⁹⁴ P. Pelliot, TP, XXVI, s. 137 vd.

⁹⁵ Franke, III, s. 120.

natına ne gibi etkilerde bulunduğunu göstereceğiz⁹⁶. Tarafsız kalabilmek için, bizim söyleyeceklerimizi, böylece O. Franke'den alarak yukarıda verdik. Bu konuda, hâlâ eski bir Çinli gibi düşünen batılılar da yok değildir. Mesela De Groot'a göre, Çinliler, Hunların kalplerini kazanabilmek için, Hunlar gibi giyinmeye başlıyorlardı. Böylece Hunları kendi istekleri ile ve kolaylıkla, Çin idaresi altına almış olacaktı⁹⁷. Halka kadar inmiş, topluluğun değişmesinde, elbetteki böyle görüşlerin bir yeri olamazdı.

D- HUNLARIN PLANLI AKINLARININ BAŞLAMASI

Yukarıda da söylediğimiz gibi M.Ö. 481-256 yılları, Çin tarihinin Çinleşme, birleşme ve güçlenme çağıdır. Bu çağın kaynakları da, daha belirli ve daha bilgilidirler. Artık bu çağda Kuzey Hunları da tesirli bir şekilde, bas-kılarını artırmaya başlamışlardır. Burada ilk defa sözünü ettiğimiz güdümlü akın, deyimi, Ortaasya tarihi bakımından, çok mühimdir. Ortaasya'dan gelen akınları başlıca iki taktik içinde toplamamız gereklidir: 1) Bir devlete dayanan ve bu devlet tarafından, güdümlü olarak planlanan akınlar. Bu akınlar için, "güdümlü akın" deyimini kullanıyoruz. 2) Yağma akınları: Bu akınlar gelişigüze'dirler. Bu akınlar, bir boy düzeni ile yapılıyordu. Tarih ise, değerini, devletlerin kurulması ile kazanır.

Kuzeybatı Hunları, bu çağda biraz daha talihsiz idiler. Çünkü bunların karşısında Çin sülâleleri gibi gerçekten güçlü ve düzenli bir devlet vardı. Bunlar Ortaasya atlı savaş taktiğini çoktan benimsemiş ve başarı ile kullanmışlardı. Türklerden ve Tibetlilerden oluşan bu devlet Çin'de, "yabancı kavimlerin çoklukla temsil ettikleri", bir devlet idi⁹⁸. Diğer Çin devletlerinde her şeyi ellerinde tutan derebeyler ile büyük aileler, artık değerlerini kaybetmiş ve otoritelerini devlete bırakmışlardı. Bu yeni devlet görüşü, "askeri ruh ile itaat fikrini" de geliştiriyordu. Bu devlet anlayışına göre düzenlenen Çin devletindeki halk, dışarıdan gelebilecek düşman akınlarını durdurabilecek bir hazırlık idi. Zaten M.Ö. III. yüzyılın ortasında Çin'in büyük bir kısmı bu

⁹⁶ Franke, I, s. 195 vd.; Mc Gown, s. 1000.

⁹⁷ De Groot, I, s. 35: Elbiseler hakkında.

⁹⁸ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 73 vd.

Çin devletinin elinde bulunuyordu⁹⁹. Bu devlet M.Ö. 256 yılından sonra bir imparatorluğa dönüşecektir. Bu sebeple aynı konuya, yeniden döneceğiz (bk. s. 90). Ancak Çin kaynaklarında, karışık olarak verilen bilgileri değerlendirirken, böyle bir giriş yapmak da gereklidir.

I. ORTAASYA HUNLARI

1. Hunlar ve batı ticaret yolları:

Batıdan, Çin'e gelen ticaret yolları hakkında, kesin bilgilerimiz vardır. Ancak incelediğimiz bu çağda ve hatta daha sonra bile, Çin'in batı kapıları, Çinlilerin elinde değildi. Tanrıdağları, Doğu Türkistan ve Kansu üzerinden gelen ticaret yolları, Ortaasya kavimlerinin yurtları idi. Bu kavimler, Çin'in içindeki Wei ırmağı kıyılarına kadar iniyorlardı (bk. s. 10). M.Ö. 461 yılından sonra Çinlilerin ilgileri, bu kapıya doğru yönelecektir. Ancak Çin sınırlarını aşamayacaktır. Çünkü Kansu bölgesi Hun çağında bile henüz daha Hunların bir yurdu halinde idi (bk. s. 398). Güney dağlarında oturan Tibetlilerin de, bu bölgelere sızmaları olağan görülmeliydi. Buna rağmen Çin'in batıdaki sınırları, Lunghsi ve Lintao sınırını uzun zaman aşamamıştı. Zaten bu bölgede, sürekli olarak pekiştirilip genişletilen Çin duvarları da, bunu göstermektedir. Lintao ile Tüchung arasındaki duvarlar, M. Ö. 300 yılından çok sonra yapılabilmişlerdi (bk. s. 49).

2 - Kuzeybatı Hunları:

Büyük Cou sülâlesini kuran soyluların, kuzeybatı Hunlarının bölgesinde bulunan Pin bölgesinden geldiklerini, yukarıda açıklamıştık. Cou devletinin güçlü çağlarında, bu bölge Hunlarının baskıları pek fazla duyulmuyordu. M.Ö. 771 akınının öncüleri herhalde bu bölge Hunları olmalıydılar. Çüan yani Köpek barbarlarının, deyim bakımından, Hunlarla olan ilgileri üzerinde, ayrıca durulmuştu (bk. s. 28).

M.Ö. 638, 635, 569 yıllarında Cou beyliklerinden Cin kralları, Çin içersindeki Hun ve Tibetli kavimle re karşı, tesirli akın ve savaşlarda bulunur-

⁹⁹ Aynı esr., a. yer.

lar¹⁰⁰. Şici'nin 110. Hun bölümünde de yer alan bu bilgiler, daha çok Çin'de yerli olarak oturan, Hun ve Tibet kavimleri ile ilgilidir. Bu bakımdan bizim için değerli olan bilgiler ise, batıdaki Çin devleti ile ilgili olaylar içinde bulunur: Çin kralı Mu (M.Ö. 659-620), (Hunlar içinde kaybolan elçi) Yüyü'yü arayarak buldu. Oradaki batı kavimlerinin sekiz beyliği ona tâbi oldu (Bk. N. 103). (Elçi krala) yol gösterdi ve bu yol üzerinden gidilerek, 623 yılında Jung kralına hücum edildi. Böylece onun arazisi, on iki krallık daha genişledi. Binlerce mil genişlikteki bir arazi, kendisine katıldı. Batı Jungları onun idaresi altına girdi¹⁰¹. Biraz da efsane ile karışık olan bu bilgiler, Çin devletinin batıdaki akınları ile ilgilidir. Bunlara, "Türkistan akınları" diyenler de, yok değildir. 8 ve 12 sayıları, astronomik rakamlardır. Sonraki Han sülâlesi tarihinin 117. bölümü ise, bu batı kavimlerini, kaybolan Çin elçisinin adı ile tanıtmaktadır: Çin kralı Mu, Yüyü Junglarının kalplerini kazandı. Bu sebeple Batı Jungları, onun idaresi altına girdiler. Böylece kralın arazisi, bin mil kadar genişledi¹⁰². Bu bilgiden de anlaşılıyor ki tarihçi, bu kavimler için ayrı bir tanıtmaya yaparak, onları Tibetliler ve diğer kavimlerle ayırmak istiyordu.

3 - Çin tarihçilerinin Hun, Tibetli Moğolları tanımaya başlamaları:

Sonraki Han sülâlesi tarihinin, 117. Tibet bölümüne değer vermeyen veya göz atmayan tarihçiler. Hun ve Tibet kavimlerini birbirine karıştırmışlardır. Halbuki bu bölüm, daha önceki tarihlerin, Hun bölümlerini âdeta tamamlamak için kaleme alınmıştır¹⁰³. Hunların atalarını açıklayan Şici de Hunlar ile Tibetli ve Moğolları ayrıntılı olarak göstermek için, M.Ö. 600'den sonra yeni açıklamalara girişir¹⁰⁴:

a. Güneydeki Tibet kavimleri (bk. n. 100 A):

"Lung dağlarının batısında: Pien-chu'nun Kun Junglar ve Huan'lar bulunur. (CHS, 944), durumu biraz daha değişik bildiriyor (bk. n. 100 B): Lung

¹⁰⁰ SC, 110, 3b. De Groot, I, s. 18, 20, II, 190-195.

¹⁰¹ SC, 110, 3b; De Groot, I, 21; SC, 5, 23.

¹⁰² HHS, 117, 5: De Groot, II, s. 192.

¹⁰³ Aynı esr., a. yer.

¹⁰⁴ SC, 110, 3b; De Groot, I, s. 21 vd.

bölgesinin batısında, Mienchu'nun Ch'üan Jungları ile Ti ve Huan Jungları bulunur. Her iki kaynak arasında, büyük değişiklikler yoktur. Yen Shih-ku'nun notlarına göre burası, Tien-shuei ilçesi olmalı idi. (bk. n. 100 B, n.).

b. Hun kavimleri batı ve kuzeybatıda:

Batı ve kuzeybatıda (bk. n. 100 c). Ch'i ve Liang dağları ile Ching ve Ch'i ırmaklarının kuzeyinde de, İ - ch'ü, Ta - li, Wu - chi ve Hu - yen kavimleri bulunuyorlardı. Bu bölge Şensi'nin kuzeyi ile Ordos bozkırlarının güney kısımlarını içine alıyordu. Bu kavimlerin adları, bundan sonraki olanlarda, sık sık geçecektir. Fakat buradaki Huyen boyu hakkında ki not, çok değerlidir. Bilindiği üzere bu oymak, Mete'nin soylu boylarından birisi idi.

c. Kuzey Hun ve Moğol kavimleri:

Chin devletinin kuzeyinde, Lin-hu, ve Lou-huan kavimleri bulunur. Yen devletinin kuzeyinde ise, Tung-hu kavimleri bulunur.

Hunların ataları ile ilgili bölümde verilen, yukarıdaki kavimler tablosu, gerçekten çok büyük bir değer taşımaktadır. Bu kavimlerin yaşamaları da, aşağı yukarı birbirlerine benziyordu. Bu değerli kaynağımız, yani (Şici, 110) sözlerine şöyle devam ediyordu: Bu kavimlerden her biri ayrı ayrı dağılmış olarak, kendi başkanlarının buyruğu altında vadilerde dolaşıyorlardı. Çoğu zaman (bir başkanın buyruğu altında) 100 veya daha fazla kişiden meydana gelen bir topluluk bulunuyordu. (Fakat bunların hepsi) bir başkanın buyruğu altında karşılıklı birleşerek bir (birlik kuramamışlardı)¹⁰⁵ (bk. N. 100 D ve SC, 110: 2883).

4 - Hunların güçlenmeleri (M.Ö. 461):

Eski büyük Çin devletleri, Şensi ve kuzeyinde oturan Kuzeybatı Hunlarına, Çin tarihçilerinin dedikleri gibi, hiç de bir barbar gözü ile bakmamışlardı. Aslında bunlar, Cou ve Çin gibi ünlü Çin sülâlelerinin, ataları arasında bulunuyorlardı. Bu iki kavmin en eski ilişkilerine ait bir kaynağı, sonraki Han sülâlesi tarihinin, 117. bölümünde buluyoruz: Başlangıçta, Jung adını alan kavimlerin, soylu başkanları yoktu. Hsi sülâlesinin sonunda ve Cou

¹⁰⁵ SC, 110, 4a.

sülâlesinin de, Şang devletini (yıkıp yerine) geçtiği çağda, (Cou) beylerinin yanında olarak, akınlara çıktılar. Bu akınlarda sırasında, birçok hizmetlerde bulundular. Bu sebeple Çin imparatoru, onlara beylik verdi. Onlar da (Couların etrafında), “Çin’e bağlı muhafızlar bölgesi” adını alan, bir çevre kurdular... Savaşçı devletler çağından sonra, (yani M.Ö. 481 yılından itibaren), Tali ve İ-ch’ü kavimlerinin başkanları, prens ve kral (Wang) ünvanını kazandılar. Güçleri kaybolunca da (kralları yok oldu) ve geriye, yine oymaklar kaldılar. Her oymak da, yine eskiden olduğu gibi, kendi başkanının emrinde yaşamaya başladı¹⁰⁶.

Artık bundan sonra, Çin devleti ile Şensi Hunlarının savaşları, durmadan devam edecektir. Çin tarihleri her savaşta, bunların ortadan kaldırdıklarını ileri sürerler. Fakat sonraki savaşlar, bu iddiaları doğrulamazlar. Bu nedenle verdiğimiz kaynaklar, bu görüş açısından değerlendirilmelidir.

“Tibetlilerin durumu”na gelince, bu sırada büsbütün kötüye gitmekte idi. Çin’in doğusunda yaşayan Tibetlilerin durumu, Cou devletinin kuruluşunda oynadıkları rol sebebiyle, oldukça iyi idi. Fakat bu sırada, Çin’in batı kapılarında oturan esas Tibetliler hakkında, iyi haberler gelmiyordu. Tibetlilere değer veren araştırmacılar, sonraki Han sülâlesi tarihinin, 117. bölümünde verilen bu bilgileri, dikkatle okumalıdır. Kültür tarihi bakımından bir değer taşımasından dolayı, bu metinden bir kısmını, burada vereceğiz: Çin devletinin kralı Li zamanında (M.Ö. 471-444) Tibetlilerin başkanı Wui Vancien esir edilmiş ve köle yapılmış. Yabancı kavimlerin (Jung) hangi bölümüne ait olduğu bilinmiyormuş. Az sonra kaçmayı başarmış ve memleketinin yolunu tutmuş. Çin devletinin askerleri de, onun arkasından giderek, onu izlemişler. Bir mağaraya girerek gizlenmiş ve böylece izini kaybetmek istemiş. Mağarada otururken askerler yetişmişler ve mağaraya ateş salmışlar. Söylendiğine göre, kaplan şeklinde bir ruh ortaya çıkmış ve onu ateşten korumuş. Böylece, onu yanmaktan korumuş.

Sonradan mağaradan çıkan bu Tibetli (Çiang), yolda giderken bir kadına rastlamış. Kadının burnu kesikmiş. Bu kadınla evlenerek, karıkoca olmuşlar.

¹⁰⁶ HHS, 117, 4a,; De Groot, II, s. 193.

Kadın dıştan çok çirkin görünmesi sebebiyle, utancından saçları ile örterek, yüzünü saklamış. Tibetlilerin (Çiang), saçları ile yüzlerini örtme geleneği buradan gelirmiş.

Beraberce üç ırmak arasından kaçmışlar. Tibetliler mağarada yakıldığını zannettikleri başkanlarını görünce, şaşırmışlar. Onun artık gerçek ve kutlu güce sahip olduğuna inanmışlar. Korkularından, hepsi birden ona bağlanmışlar ve başlarına, bir başkan olarak çıkarmışlar. O sıralarda, Sarı ırmak ile Hung kıyıları arasında, hububat çeşitleri çok az imiş. Buna karşılık pek çok çeşit de hayvan yaşarmış. Bu sebeple hayatlarını, ok ve yay kullanarak, avcılıkla sürdürmüşler. O sıralarda biraz ziraat ve biraz da, hayvancılık yapmayı öğrenmişler. Onlara güven, biraz daha artmış. Gün geçtikçe, ona bağlanan yurt sahibi boyların, sayıları artmaya başlamış¹⁰⁷...

Bu kaynaktan da anlaşılıyor ki esas Tibetliler çok güneybatılarda, yani Sarı ırmağın kaynak bölgelerinde idiler. Çünkü üç ırmak, yani Suchi, Hung ve Sarı ırmak, bu bölgelerdir. Daha sonraki soyları, kuzeye doğru çıktılar. Fakat Çin devletinin gücü karşısında ürktüler. Kendi kavimleri ile etrafındaki adamlarını toplayarak, güneye doğru gittiler¹⁰⁸. Seçuan ve Kansu'nun, en güneylerine kadar giden bu Tibet boyları, üç bölüme ayrıldılar. Bu bölümlerin adları Türk kültür tarihi bakımından bir değer taşıdığından aradaki uzun yer adlarını kaldırarak, vermeyi faydalı buluyoruz: Bu boylardan birincisi, Yak boyu (Çincesi, uzun tüylü sığır). İkincisi, Ak at boyu (Çincesi, Poma). Üçüncüsü, Melez kurt veya Üç kurt boyu adını aldılar¹⁰⁹. Burada Çince yazılışı ile geçen Poma deyiminin, Türk kültürü bakımından ayrı bir önemi vardır. Alaca at veya Alaat anlayışına gelen bu deyim, Göktürk çağında, Kansu'da yeniden bir Türk boyu olarak, ortaya çıkıyordu. Bu boy bazan da, Holan, Holay şeklinde, Türk deyimini ile görülüyordu¹¹⁰.

¹⁰⁷ *A. esr.*, s. 194.

¹⁰⁸ *Aynı esr.*, a. yer.

¹⁰⁹ *Aynı esr.*, a. yer.

¹¹⁰ Chav. Documents, s. 24, 56; *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 65-66.

II. ÇİN'DEKİ HUNLAR

1- Hunlar ve Çin Devleti (M.Ö. 461-327):

Yukarıda Çin sülâlelerinin batıda, nasıl yavaş yavaş güçlendiğini anlatmıştık (bk. s...). Onların doğusunda, yani Şansi'de de, Çin devleti bulunuyordu. Bu iki devlet, Çin'in kuzeyinde uzun süre, kuvvet dengesini sürdürmüşlerdi. Çin devleti yıkılınca, bütün güç Çin sülâlesinin eline geçmiş bulunuyordu. Yukarıda, Tali ve İçü Hunlarından söz açmıştık. İşte bu Hunlara, Çin devleti ilk akınım M.Ö. 461 yılında açıyordu: 461 yılında Çin kralı, 20.000 asker ile yola çıktı. Tali krallığını aldı. Ayrıca, kralın oturduğu şehri de elde etti. 444 yılında ise, İçüler ile savaştı. 430 yılında İçüler, Wei ırmağının güneyine itildiler¹¹¹.

Yukarıda adı geçen kavimler, Sarı ırmak kıvrımının içindeydiler. Yukarıda görüldüğü gibi, bazan Wei ırmağının güneyine kadar da, iniyorlardı. Bundan sonra kaynaklar, nedense susarlar. Bu kavimler hakkında bilgiler, ancak 327 yılından sonra verilmeye başlanır.

“Batı ticaret yolu” da, gittikçe güçlenen Çin devleti için bir değer kazanmaya başlamıştı. Çin kaynakları, 361 yılında Çin kralı Huan barbarlarını yendi ve onların kralının başını kesti (TSTC, 2. 44) diyorlardı. Bu kavimler, batı ticaret yollarının Kansu'dan geçip, tam Çin'e girdikleri geçit bölgelelerinde, yani Lunghsi çevrelerinde oturuyorlardı. De Groot'un bunları, Hun saymasına rağmen, biraz Tibet karışımı olduklarını söylemek, herhalde daha yerinde olur¹¹². Hunlar daha çok batıda, yani Kansu ve Alaşan ovalarında, yayılmış olmalıydılar.

2- Çin Hunlarının Çinlileşmeleri (M.Ö. 328):

Kaynaklar yeniden konuşmaya başlayınca, yani M.Ö. 328 yılından sonra, çok büyük savaşlar olacaktı. Durumlarını aydınlatmaya çalıştığımız İçü kavmi, ünlü Çin beyliğinin kuzey sınırlarında oturuyordu. Albert Herrmann'ın

¹¹¹ SC, 5, 19-20: De Groot, I, s. 33.

¹¹² SC, a. yer; Kumatichi, 8, 2a: De Groot, I, s. 21, 23.

Çin Atlasında bunlar bazan daha kuzeye konurlar (Nr. 5, 7, 8). Yani Ortaasya kavimlerinin, uç bölgelerine, Mete'nin oymağına benzeyen Huyeriler de herhalde, daha kuzeydeydiler (bk. s. 85).

Şehirleri, kaleleri ve karakol kuleleri bulunan bu İçü Hunları Çin'de çoktan yerleşmiş ve şehirlileşmişlerdi. Zaten onların güneyindeki ünlü Çin beyliği veya devleti de Çinli değildi: 328 yılında Çin kralı bu devleti bir il haline soktu. Onların kralı da, Çin devletinin egemenliği altına girdi¹¹³. Bu, ancak bir yenilme idi. Savaşlar daha sonra da devam edecekti. Çin'in kuzeyindeki bu kavimlerin kalelerinden de söz açılıyordu: 315 yılında Çin kralı, İçü devletinin 25 kalesini aldı¹¹⁴. Kaynaklarda bunlar için, "Devlet" (kuo) deyiimi de kullanılıyordu. Hunların ataları ile ilgili bölümde ise şu bilgi veriliyordu: İ-ch'ü kavimleri, kendilerini savunmak için kaleler yapmışlardı. Fakat Çin kralı, onların memleketini tarladan tırtılları ayıklar gibi temizledi. Böylece onların 25 kalesini aldı¹¹⁵.

3 - Çin'deki yerli Hun devleti

Bütün yenilmelere rağmen, ortadan kaldırılamamıştı. Ancak hile yolu ile, Çin sınırları içine alınabileceklerdi: Çin beyliği kralı Chao çağında (M.Ö. 306-250), (Hunların ataları olan) İçülerin kralı, dul Çin kraliçesi bayan Hsü-an ile tanıştırıldı. Onların sevişebilmeleri için de, uyum yaratıldı. Bu sevişme sonunda, kraliçenin iki oğlu oldu. Kraliçe, sevgilisi olan kralı kandırarak, Kanch'üan bölgesine götürdü. Orada da, bir baskın yapıp, kralı öldürdü... Böylece İçü devleti de, Çin beyliğine katılmış oldu¹¹⁶.

Zaten, Çinlileşmiş olan bu devlet de, böyle sona eriyordu. Bu bilgilerde, Çin tarihlerinin "Hunların ataları" ile ilgili bölümlerde, veriliyordu. M.Ö. 300'de, ilk "Kuzey Şensi duvarı" da yapılır.

¹¹³ Aynı yer.

¹¹⁴ SC, 5, 20: DG, I, s. 34.

¹¹⁵ SC, 110, 5a: DG, I, s. 34.

¹¹⁶ CHS, 94A, 4a: DG, I, 34.

III. ORHUN HUNLARI

1. “Chao” Çin Beyliği ve Hunlar (M.Ö. 325-248):

Yukarıda, Cao (Çince yazılışı, Chao) beyliğinin ünlü kralı Wu Ling’in (M.Ö. 325-298), ordu, elbise, ve silah reformu üzerinde, geniş olarak durmuştuk (bk. s. 72). Bu beyliğin yanına düşen Hunlar için, Kuzey Hunları ve Orhun Hunları diye, iki deyim kullandık. Elbetteki bunları kuzeybatı, yani Altay ve Tanrıdağları Hunlarından ayırmak gereklidir. Fakat batılı yazarların dedikleri gibi bunlar, “Moğolistan Hunları” değildi. Cao Çin beyliğinin sınırlarına, yani Yinşan dağlarına, bütün tarih boyunca akınlar, hep Orhun’dan gelmişlerdi. Hun, Göktürk ve Uygur çağlarında da, durum böyle idi.

Kuzey Çin’deki bu Cao Çin beyliğinin kralı Wuling’in (M.Ö. 306-250) bütün kaygısı Sarı ırmak kıvrımının kuzeyini Hun akınlarına karşı emniyet altına almaktı. Yukarıda adı geçen Chao kralı, geleneklerini değiştirdi, Hunların giyimlerini giydi, ata binip, ok atma talimleri yaptıktan sonra, savaş için kuzeye doğru çıktı. Orada, Orman Hunları (Lin Hu) ile Lo’u-huan kavmini yendi (bk. s. 74). Ayrıca, uzun bir savunma duvarı (Çin seddi), yaptırdı. Tai bölgesinden başlayıp, Yinşan dağlarının eteklerinden yürüdü ve Kao-ch’üeh (büyük hisar) geçidine geldi. Orada da bir kale yaptırdı¹¹⁷. Bu kalelerin yanında da büyük “Pazaryerleri” kurulmuştu. Yukarıda da Hun sınırlarında kurulan pazar yerleri üzerinde durmuştuk (bk. s. 54). Kaynak şöyle diyor: Kuzey sınırındaki, Yün-chung, Yenmen ve Tai bölgelerinde, ‘pazar yerleri’ kuruldu^{117a}.

2. Pazar yerleri ve at alışverişinde büyük bir yer tutuyordu.

Nitekim aynı kral, 306 yılında Ting bölgesini aldıktan sonra, batıya döndü, Hunların Yün-chung adlı yerini aldı. Bunun üzerine, Orman Hunları ona, atlar gönderdiler.

Bu kaynaklarda adı geçen, Sarı ırmak kıvrımının kuzeybatısındaki Kao-ch’üeh geçidi de, Ortaasya tarihinde çok stratejik bir yer tutan, bir kapıdır. Yüksek hisar demektir. Ortaasya kavimlerinin, kaynaştıkları bir bölge olan

¹¹⁷ Bk. Çince vesika.

^{117a} SC, 110, 5a: DG, I, s. 34.

buralara, eski Çin tarihçileri, Şofang derlerdi. Çince yazılışı Shuo-fang'dır. "Kuzey" demektir.

Sonradan, Sarı ırmak kıvrımının kuzeybatısı için söylenmiştir. Göktürk çağında yazılmış ünlü bir notta, şöyle deniyordu: Ling-jung şehrinin, kuzeyine düşen Şuofang bölgesinde, büyük bir dağ zinciri bulunur. Bu dağın yamaçları, âdeta bir duvar gibidir. Bu dağın ortasında, çok yüksek iki zirve yükselmiştir. Bunlar da dik yamaçlıdır. Bu bölgeye halk dilinde Kao-ch'üeh, yani 'Yüksek hisar', adı verilmiştir¹¹⁸. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, Göktürk çağında da sık sık adı geçen bu geçit, adını tabiattan almıştı. Yine Göktürk çağından az önce yazılmış bir kaynak, burası en eski çağlarda olduğu gibi şimdi de, Çin sınırlarının kesin savunmaları için, en değerli yerdir¹¹⁹, diyordu. Yine aynı kaynak, burada konumuz olan Cao kralının yaptırdığı eski surlarını, M.S. VI. yüzyılda bile hâlâ yıkılmamış olduğunu söylüyordu.

Göktürk çağında, Türklerin yurdu ve ordu yeri olan Yinşan dağları, savunma değerini, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren kazanmaya başlamıştı. Aynı Cao kralı, bu dağların önündeki Şangyang ve Socou şehirleri arasında bir sur daha yaptırmıştı. Göktürk çağında da So-chou, Yinşan dağlarının güneyinde idi. Bu şehrin ötesinde, Göktürkler oturuyorlardı¹²⁰.

Hunların ünlü bir sınır şehri olan Mai, yani At şehri de, burada idi. Yukarıda adı geçen, Şang yang'ın yerinde ve Socou'un da, az doğusundaydı (bk. s. 279). Görülüyor ki, coğrafya gereklerine uyan strateji ve jeopolitik, hemen hemen her çağda, büyük değişiklikler göstermiyordu.

3 - Hunlara karşı Hun askerleri:

Yukarıda Çin'in kuzeyindeki Cao Çin kralının eski Çin ordu düzeni ile elbise ve silahlarını nasıl değiştirdiklerini görmüştük. Bu eğilim, Çin'in kuzeyinde kalmamış ve Çin'in güneyinde de yayılmıştı. Yine aynı krallığın, Tai bölgesini idare eden valisi Caoku, Hun (Hu) askerlerinin başına geçti ve

¹¹⁸ SC Cheng I, SC, 110, 6b: Franke, III, s. 121; DG, I, 35.

¹¹⁹ Kaynaklar için bk. Franke, III, s. 121 vd.

¹²⁰ Kuatichi, 3, 19a: Franke, III, s. 121.

kralının ordusuna katıldı... Bir yıl sonra aynı krallığın diğer bir valisi ordusunu sağ, sol ve orta, olmak üzere üçe ayırarak hücum etti. Böylece üç bölümlü ordu ve taktik düzenleri de Çin’de, yeni yeni görülmeye başlanmıştı. M.Ö. 300 yılında Hunları emrine alan kral Caohi yeni bir akına geçti. Bir yıl sonra onun oğlu, Hun giyimleri giyinip, savaş vezirinin başına geçip, kuzey batıya doğru akına geçti¹²¹... Bu bilgileri, Şici’nin Cao krallığı ile ilgili 43. bölümünden, birer örnek olsun diye alıp verdik. M.Ö. 297 yılından sonra da bu krallığın, Hun bölgelerine büyük akınları vardır. Konuyu artık, daha fazla uzatmayacağız. Ancak Hun askerlerine, sık sık yeniden döneceğiz.

4 - Kuzeybatı Hunlar görülmesi:

Hiungnu, yani Hun adına, Çin tarihlerinde ilk defa, M.Ö. IV. yüzyılın başlarında rastlamaktayız. Bu deyimini ilkini, Yen devletinin komutanlarından, Çin kai’in akınları sebebiyle verilen bilgilerde görüyoruz: Bu general, Hunlar arasında uzun süre esir kalmış, bir asker idi. Hunlar arasında da güven kazanmıştı. Esirlikten kurtulup, geri döndü. Görev alarak, Tunghuları yendi ve onları, bin mil kadar öteye itti¹²². İşte kuzey kavimlerine karşı, tecrübe sahibi olan bu general, bu defa da batıdaki Cao krallığı tarafından davet ediliyor ve ona, yeni bir vazife veriliyordu. Bu çağda, çoğu zaman Hiungnu deyimini, kuzey kavimleri için, geniş bir ad olarak söyleniyordu. Fakat daha bilgili kaynaklar, doğudaki Proto-Moğollar için, Tunghu adını kullanıyorlardı. Şici’nin “Hun bölümü” Çin’in kuzeyinde bulunan Çin beyliklerinden söz açarken, kuzeydeki bütün kavimleri, Hiungnu (Hun) adı ile adlandırıyor: Bu sırada, birbiri ile savaş halinde bulunan ve taç ile kemer sahibi olan kralların sayısı, yedi tane idi. Bunlardan üçü, (yani Yen, Cao ve Çin) krallıkları, Hiungnu’lar ile, komşu idiler¹²³. Az sonra aynı kaynak, doğudaki Proto Moğollardan söz açılınca, General Çinkai Tunghulara hücum ederek, onları yenip kaçırdı ve bin mil (kuzeye) itti¹²⁴ diyor ve doğudaki Tunghuları, böylece Hiunglardan ayırmış oluyordu.

¹²¹ Elbise ve ordu reformu hakkında en çok bilgi, SC. 43’de bulunur.

¹²² Çinkai için bk. Franke, I, s. 190.

¹²³ SC, 110, 6ab: DG, 1, s. 36.

¹²⁴ SC, 81, 3a: DG, I, s. 39.

5 - Hun-Çin ilişkileri gelişiyor (M.Ö. 265-244):

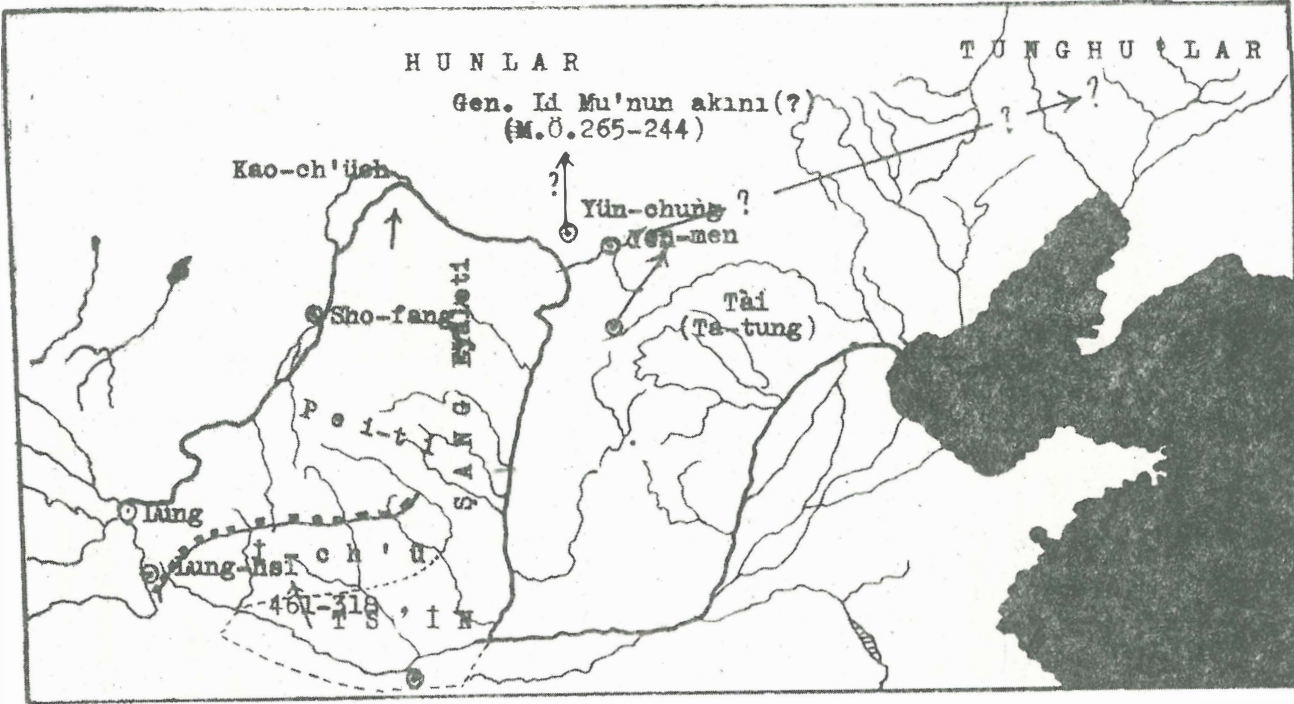
Yukarıda, Çin beyliklerinin sınır politikalarından, söz açmıştık. Kuzey Çin beylikleri arasında en bilgili ve ılımlı sınır politikası, yine Cao krallığı tarafından güdülüyordu. Bu politika, Çin’de bin yıl daha yaşayacak ve gelişecektir. Bu politikanın öncülerinden biri, Cao devletinin Hun sınırlarında komutanlık eden, Çin generali Li Mu idi. Şici’nin 81. bölümünde bu generalin, iyi bir talih rastlantısı olarak biyografyasını da bulabiliyoruz: General Li Mu, Cao devletinin kuzey sınırlarında vazife yapan, bir komutan idi. Tai ve Yenmen bölgelerini, Hunlara karşı korumak için, devamlı olarak burada otururdu. Bu bölgelerde, iyi bir çevre oluşturmuştu. Savaş giderlerini karşılamak için de, sınırlarda bazı ‘pazar yerleri’ kurdurmuş ve bu pazarların başına da, birer idareci tayin etmişti. Böylece ziraat yapan köylüler, hem kalkınmış olacaklar ve hem de vergilerini, bu pazarların idarecilerine, kolaylıkla vermiş olacaklardı.

Askerler için her gün, birkaç sığır kestiriyordu. Onların, ata binme ve ok atma eğitimlerini, daha ılımlı yaptırmıştı. Ateş kulelerindeki nöbetçileri, günün her saatinde uyanık tutturmuştu. Askerlere bol izin vererek, onların kalplerini kazanmıştı. Askerlere, şöyle bir emir vermişti: Hunlar, akın için Çin sınırlarına geldikleri zaman, siz hemen savunma düzenine geçeceksiniz. Hunlardan esir almaya kalkanların, hemen başlarını keseceğiz¹²⁵.

Bu eski Çin kaynakları, kolaylıkla anlaşılamıyorlar. Bu satırlarda gerçekler ile “sulhçu Çin devlet felsefesinin görüşleri, birbirine karışmıştır. Kaynak yine devam ediyor: Sınırlardaki Çin nöbetçi ateş kuleleri o kadar iyi vazife yapıyorlardı ki, hemen savunma gerekleri almıyor; Hunlar da, savaş yapmaya cesaret edemiyorlardı. Bazı yıllar, insan kaybı olmaksızın geçiyordu. Fakat Hunlar, bu Çin generalini bir korkak olarak sayıyorlar ve ona hakaret ediyorlardı. Sınırlardaki Çin askerleri de, komutanlarının korkak olmasından dolayı, üzüliyorlardı. Bunun üzerine Cao kralı kızdı. Onu komutanlıktan alarak, başka bir vazifeye tayin etti¹²⁶...

¹²⁵ Bk. ilişikteki Çince vesikalar.

¹²⁶ Bk. ilişikteki Çince vesikalar.

Harita 3: Kuzey Çin'de yabancı kavimlere karşı ilk akınlar.

Öyle anlaşıyor ki bu Çin generali, Hunlar ile anlaşıyor ve bu yolla, sınırlardaki sulhun korunmasını da başarıyordu. Nitekim, onun çekilmesi ile durum, büsbütün kötüleşmişti: Bundan sonra Hunlar, akınlara bütün yıl boyunca, daha sık olarak başladılar. Hunlara karşı yapılan akınlarda, elde edilen başarılar, çok az oldu. Buna karşılık uğranılan zararlar ise, çok büyüktü. Sınır bölgelerinde artık ziraat yapılamaz ve mahsul alınamaz olmuş... Bunun üzerine kral, General Li Mu'yu, yeniden eski yerine tayin etti. Onun iş başına gelmesi üzerine, Hunların akınları daha az görülmeye başlandı. (Hunlar Çin sınırlarına sık sık gelmemekle beraber), onu korkak diye, azarlamaktan da geri durmadılar¹²⁷.

IV. "HUN HAKANI" (ŞANYÜ) UNVANININ İLK DEFA GÖRÜNMESİ:

Mete'den itibaren Hun imparatorları, Şanyü unvanını kullanırlardı (bk. s. 58). Mete'den önce ise, yalnızca bu generalin biyografyası ile birkaç yerde, Şanyü unvanına rastlıyoruz. Ancak bu bölümler, Mete'den sonraki çağlarda da, yazılmış olabilirler. Fakat bunu ispatlamak, oldukça güçtür. Aşağıdaki kaynakta da, gerçekler ile Çin felsefesi ve devlet görüşü, birbirine uyuşturularak anlatılmıştır. Buna rağmen, gerçekleri bulmaya çalışacağız.

Aşağıda görüleceği üzere bu sırada, yani M.Ö. 250 yıllarında, Hun İmparatoru çok güçlüdür. Bu çağda doğudaki Proto-Moğolları temsil eden Tunghu kavmi ise, güçsüz bir boy gibi görülmüştür:

(General Li Mu), askerleri savaş yapmasalar da, onların maaşlarını vermeyi ihmal etmedi, Askerler de, hiç olmazsa bir defa olsun, savaş yapmak istiyorlardı... General ordusunu durmadan eğitirken, şehirdeki sürülerin dışarı çıkarılmasını emretti. Öyle olmuştu ki, bütün ovalar, (şehirden dışarı çıkan) Çinliler ile dolmuştu. Bu bölgeye giren Hunlardan (Hiungnu), bazıları bunu gördüler.

Hunlar, kuzey bölgelerinde kendilerinin üzerinde, daha büyük bir gücün olmadığına inanıyorlardı. (Çinlilerin surlardan dışarı çıktıklarını görünce),

¹²⁷ SC, 110, 6a:

birkaç bin kişi gelerek, dışarıdaki halk ve sığırları alarak götürdüler. Hun hükümdarı da (Şanyü), bu durumla ilgili haberleri almıştı. Büyük bir ordu toplayarak, baskına geldi. Çin generali ise, (Hunlara karşı) birçok baskın tuzakları kurdu. Kendi ordusunu da, sağ ve sol olmak üzere, iki bölüme ayırdı. Hunlara karşı hücumla geçti ve onları büyük bir yenilmeye uğrattı. Yüz binden fazla Hun atlısı öldürüldü¹²⁸...

Yukarıdaki olanlar, yarı yarıya bir efsane gibi anlatılmıştır. Buna rağmen, hakanlı ve sürekli bir Hun devletinden haber vermesi bakımından, büyük bir değer taşımaktadır. Yüz bin Hun atlısı deyimi de, biraz büyütülmüş olarak söylenmiştir. Fakat bu da, Hun ordularındaki atlı birliklerin büyüklüğünü gösteren, bir delil olarak gösterilebilir. Aslında yukarı da, hayat ve görüşlerini kaynaklardan okuduğumuz bu askerin, böyle bir başarı kazanabileceği, olağan görülemez.

1 - Çin, Hunları tanımaya başlıyor:

Daha önceki bölümlerimizde, Çinlilerin kendilerinden olmayan yabancı kavimler arasında, pek fazla bir ayrıntı yapmadıklarını söylemiştik. Nasıl eski Yunanlılar, kuzeydeki kavimlere geniş olarak İskit adını kullanmışlarsa, Çinliler de yabancılar için, Jung ve Ti gibi geniş manalı deyimler kullanıyorlardı. M.Ö. 250 yıllarına gelince, Çinliler daha bilgili konuşmaya başlamışlardı: (General Li Mu), Hun imparatoruna, Hiungnu şanyü'süne hücum ederek, Hunları ağır bir, yenilmeye uğrattı. Onların, 100.000 atlısını öldürdü. On dan sonra, Tan-lin kavmini yok etti. Bundan sonra da, Tung-hu kavimlerini yendi. Ayrıca Orman Hunlarını da, (Linhu) idaresi altına aldı. Burada Çinlilerin artık esas Hunlar ile, doğudaki Proto-Moğol Tunghu'ları, birbirlerinden kesin olarak, ayırdıklarını görüyoruz.

2. Hunlar ve Moğol "Tunghu"lar:

Bu kitapta Proto-Moğollar ile, Türkleri birbirinden ayırdedebilmek için, kesin bir çalışma gösterilmiştir. Çin kralı Mu zamanında (M.Ö. 659-620),

¹²⁸ SC, 110, 4b vd.: DGI, S. 36.

Çin tarihleri tarafından verilen bir kavimler tablosunu, yukarıda vermiştik (bk. s. 28). Tunghu kavimlerinin Çin ile olan ilişkileri, daha çok Mançurya sınırındaki, Yen devleti yolu ile olmuştu: Yen devletinde Çinkai adlı, iyi bir general vardı. Bu general kuzeydeki kavimler arasında esir (veya rehine) kalmış ve güven kazanmıştı. Dönüşünde, Tunghulara hücum edip, onları yendi ve bin mil geriye attı... Bundan sonra Yen devleti, Chaoyang'dan Hsiang-p'ing'e kadar uzayan, bir duvar yaptırdı. Ayrıca burada Shang-ku, Yü-yang, Yu-peip'ing, Liao-hsi ve Liao-tung garnizonlarını, kuzeyden gelen kavimlere karşı korunmak için, kurdurdu. Bu kaynak, Proto-Moğol Tunghu kavimlerinin sınırlarını, kesin olarak göstermektedir. Bu kavimlerin Çin ile ilişkileri daha çok Yen ve Çi devletleri ile olmuştu. Uzun bir yer tutan bu bilgileri, kitabımıza almadık. Bu konu ile ilgili bilgileri, "Mete" bölümünde vereceğiz (bk. s. 201).

ÇİN'İN BATI KAPISINDAKİ HUNLAR

Aşağıda Kansu'nun doğu ucundaki Hsiu-t'u adlı Hun prensliğinden geniş olarak söz açacağız. Eski Çin notlarından "HS, Yen I" ye göre, Çin'in ortasında, Wei ırmağının kuzeyindeki Yün-yang'daki Kan ch'üan mabedinde, Hunların göğe kurban verdikleri, altın bir heykel vardır. Çin sülâlesi, oradaki Hunları yendi ve batıya kovdu. Bundan sonra Hunlar altın heykeli batıya götürmüşlerdi. Kan-chou'da yeni bir Kan-ch'üan mabedi kurmuşlar ve altın heykeli oraya yerleştirmişlerdi. Bundan sonra da ünlü Çin generali Ho Ch'ü-ping Hunları yenerek bu heykeli almıştı. Bu Hun prensi Çin'e yenilmeden önce Wu-wei, yani Liang-chou'da oturuyordu. Çin'in batıya açılan kapılarında Hunların bir çeşit ileri karakolluğunu ve bekçiliğini yapıyordu. İleride bu konu üzerinde, vesikaları ile birlikte geniş olarak durulmuştur. Kesin olmamakla beraber bu vesikalar tarihin derinliklerinden bize bazı gerçekleri getiriyorlar. Demek ki Hunlar Çin sülâlesinden önce Çin'in kalbine, Hsien-yang'a kadar sokulmuşlardı (bk. s. 446).

Yüeciler arasında da Hun kavimleri vardı. Mete'den önce bile bu Hun kavimleri Yüeciler'le birlikte yaşıyorlardı. Bu mesele üzerinde de, ileride geniş olarak duracağız (bk. s. 329).

V. “HU” VE “HUN” (HİUNG-NU) KAVİM ADLARI (Notlar):

Çok eski Çin kaynaklarında, Çin’in kuzeyinde yaşayan kavimler, çok geniş olarak, Hu sözü ile adlandırılırdı. Biz bu kitabımızda, kuzeybatıdaki Hu kavimleri için, Hun tanıtmasını kullandık. Kuzey-doğudaki Hu kavimleri için ise Proto-Moğolları etnik deyişini söyledik. Güneybatıdaki Hu kavimleri için de, ayrı bir tanıtma yaptık ve bunlara Tibet kavimleri dedik. Prof. Eberhard’ın tutumu da böyledir.

Fakat ünlü Japon araştırmacısı K. Shiratori bir yazısında ayrı bir dilek güttüğünden meseleyi daha başka türlü ele alıyordu (JA, 1923, 80). Çok geniş bir bilgiye sahip olan bu eski ilim adamlarının görüşlerini, kısa olarak anlatıp ve bir tenkid süzgecinden geçirmede, büyük faydalar vardır. K. Shiratori şöyle diyordu:

Bugün birçok ilim adamları, (Mete’nin ezdiği) Tunghuların Tunguz ırkından geldiklerine inanmakta ve bunun için de, bu kavim adının Tonguz şeklinde yazılması gerektiğini söylerler. Ben de Tonguz adının, kendi doğularındaki kavimlere, Türkler tarafından verilmiş olabileceğine işaret etmek isterim. Türkler böylece kendi dillerinde, “domuz” karşılığı olan Tonguz adını, bu kavimler için söylemekle onları küçük görmüşlerdi.

Fakat durum böyle değildir. Çin tarihlerinde görülen Tung-hu sözü, Çin tarihlerinde ‘Doğu Huları karşılığı olarak söylenmiştir. SC’nin So-yin notlarına göre, Fu Ch’ien adlı bir Çinli, şöyle demiştir: ‘Tunghular, Wu-huanların ve daha sonra da Hsienpilerin atalarıdır. Hunların (Hiunghu), doğularında oturdukları için, bunlara Tunghu, yani Doğu Hu’lar adı verilmiştir’. Sonradan, Çinliler, batıda yaşayan bütün kavimlere de, Hu adını vermişlerdi. Fakat bu deyiş ve anlayış, daha çok İsa’nın doğuşundan az önce başlamıştır.

K. Shiratori’nin, buraya kadar meseleleri ortaya koyuşu, güzeldir. Bundan sonra kendi amacını sergilemeye, başlar ve şöyle der: SC ve HS gibi, Çin tarihlerinde görülen Hu sözü ise, yalnızca Hunları, yani Hiun-nuları tanıtmak için kullanılıyordu (a.e., s 80). K. Shiratori bu görüşünü desteklemek için, bazı vesikalar da ileri sürüyordu. Gerçekten Mete, Çin imparatoruna yazdığı mektubunda, “kuzeydeki Hunların”, yani kendisinin bütün Asya İmparatorluğu’ndan söz ediyordu. Bunu destekleyen, bazı bir kaç unvan da vardı. Fakat ne de olsa Hu, bütün yabancıları tanıtan geniş bir sözdü. Shi-

ratori bunları söyledikten sonra, “Tunghular da Hu adını taşıdıklarına göre; onların da Hunların doğu kanadı ve Hunlar ile aynı ırktan olmalı idiler”, gibi geniş bir nazariyeye giriyordu. Ayrıca ona göre Hunların da ırk bakımından, Moğol olmaları gerekiyordu. Ancak Hunlar ile bu Proto-Moğol kavimleri arasında, Gobi çölü ve daha binlerce kilometrelik engeller vardı.

Zaten Shiratori, yazısının başında da bu amacını açıklıyordu: Hunların, Türk ırkından geldikleri görüşü, şimdi gittikçe daha çok kabul edilmekte ve güç bulmaktadır. Ben de daha önceleri, aynı görüşü paylaşan, bir kimse idim,.. Fakat şimdi şu görüşe vardım ki Hunlar, Tunguz ve Moğol karışımı idiler (a.e., s. 71). Bundan sonra Shiratori’nin yaptığı ise, Hun çağından kalma birkaç sözün, Tunguzca olduğunu göstermek için, bazı etimoloji zorlamalarıdır. Hele Çin tarihlerinde, Göktürklerden kalma sözlerin bile Türkçe karşılıklarını bulamazken.

Hu sözü, Çinlilerin kendilerinden olmayan, bütün kuzey ve batı kavimlerini tanıtmak için kullandıkları, gayet geniş bir deyiştir. Çin kaynaklarına inemeyenler de bu konuda, O. Franke’nin Çin Tarihi adlı ünlü eserine bakabilirler (III, s. 39). Çinlilerin Hu deymi, eski Yunanlıların yabancı kavimlere, “İskit” demelerine benzer. H u deymi üzerinde en derin araştırmayı, ünlü Çin ansiklopedisti ve ilim adamı Wang Kuo-wei yapmıştır. Bu büyük araştırmacının adı ve araştırmaları, bu kitabımızda sık sık yer almıştır. Kuan t’ang-chilin, 13, 14 adlı eserindeki bu araştırma Kui-fang, Hien-yün, Kun-i gibi, eski Çinlilerin kuzey kavimleri için söyledikleri sözleri, eski Çin klasiklerinden toplayarak bir araya getirmiştir. Fevkalâde geniş bir kaynak bilgisine sahip olan bu araştırmacıya göre, Hu sözü başlangıçta Hun veya Hiung-nu kavim adlarının başka bir yazılışı idi. Fakat zamanla Çinliler bu sözü diğer yabancı kavimler için de kullanmaya başlamışlardı. Bu ünlü ilim adamı, bir sonuca giderken daima son derece zengin vesika veriyordu. O. Franke de eserinde, sık sık bu görüşü benimser görünmektedir (III, 181). Bütün bu görüşleri, öz olarak vermek için bile yeterli yerimiz yoktur.

Çinliler, batıyı ve Türkistan’ı, oldukça geç çağlarda tanıdılar. Çinliler batıyı tanıdıktan sonra, her iki Türkistan halkına da, Hu demeye başlamışlardı. Bu deyimler az sonra, daha da gelişeceklerdi. Çinliler Türkistan şehir halkına Hsi-hu yani Batı Hunları demek yolu ile onları, çevrelerindeki diğer

yabancılardan da ayırmak istemişlerdi. Yukarıda adı geçen Wang Kouwei, bunları bol miktarda vesika kullanma yolu ile, çok derin olarak incelemiştir.

Prof. Eberhard da, Kui-fang, K'un-i, Hun-i Hsien-yün, Hsün-yü gibi Çin'in kuzeyindeki eski kavimler üzerinde durmuştur (Randwölker s. 394-400). Çin tarihlerine yapılan eski Çin şerh ve notlarına göre bu kavimler, Hunların, yani Hiung-nu kavimlerinin ataları idiler. Çin edebiyatında böyle bir inanış, köklü ve yerlidir. Biz de vaktiyle, DTCTF Dergisi'nde bu kavimler ile ilgili vesikaları, bir araya getirmiştik. Fakat bu çok eski vesikalardan, kesin sonuçlara gitmek doğru değildir. Bundan dolayı kitabımızda, kavimler coğrafyasını esas aldık. Çin tarihlerinde kuzeybatı kavimleri için Hu sözü kullanıldıkça, bu deymi Hunlar diye belirledik. Çünkü ana Hun kitlelerinin bulunduğu bölgeler, bu yönde idi. Yoksa Çinlilerin zamanla değişen geniş etnik deyimlerine bakarak ırk ve kavim birlikleri kurmak, elbette ki doğru olamazdı.

OKUMA: I

ESKİ ÇİN'DE SİLAH VE ORDU REFORMU

Çin tarihlerine göre:

Yukarıda, Çin elbiseleri ile silah ve ordu düzenlerinin, Ortaasyalı kavimlerin karşısında, yeterli ve tesirli olmadığı üzerinde durmuştuk. Bundan dolayı Çinliler, Hunlar gibi giyinme, Hunlar gibi yay çekme ve Hunlar gibi atlı birlikler kurma zorunda kalmışlardı. Aşağıdaki okuma, Mete'den önceki Çin tarihlerinden alınmıştır. Fakat eski Çin tarihlerinin anlatışları, felsefe ve düşünce ile doludur. Bundan dolayı okuyucularımızın, Çin tarihlerini, o çağın düşüncesine inerek, okumalarında fayda vardır.

M.Ö. 307 yılında, yani Mete'nin ortaya çıkışından yüz yıl önce, Çin'in kuzeyinde bulunan bir Çin sarayında, elbise ve silahların değiştirilmesi üzerinde, uzun konuşmalar yapılıyordu. Chao adını taşıyan bu Çin krallığı üzerinde, birçok yerlerde durmuştuk (bk. s. 49). Bu Çin devleti veya beyliği, batıda Hunlar, doğuda ise, Proto-Moğolların ataları ile, komşu idi. Bu çağlarda, Çin'in kuzeyinde yaşayan Hunlar için de, Proto-Türkler diyebiliriz. Bu Çin krallığı yaşamak için, güçlü komşularına karşı koymak zorunda idi.

Bu Çin krallığının, resmi Çin sülâleleri arasında sayılmasına rağmen, hânedanı ile halkının, ne derece Çinli olduğu da şüphelidir. Bununla beraber Konfüçyüs ve düşüncesinin tesirleri, Çin'in bu gibi sınır beyliklerinde bile yayılmıştı. Elbise ve giyim, Konfüçyanist protokol ile törenlerde, büyük bir yer tutuyordu. Bunun için Konfüçyanist geleneklere karşı gelerek, giyim ve kuşamları değiştirebilmek, o çağ için, çok güçlü.

Askerlerin hayatları ise, at üzerinde ve dağlarda geçiyordu. Geniş deri çizmeler ile, deri pantolonlar giymeleri gerekiyordu. Onlar, elbette ki törenlerde kullanılan, uzun etekli Çin entarilerini giyinemez ve yine, Çin'in meşhur ipekli kuşaklarını, bellerine dolayamazlardı. Onlara, silah ve koşumlarını asabilecek kalın deri palaskalar sırtlarına da, sıcak ile soğuğa karşı koruya-

bilecek, dikenlere takılıp yırtılmayacak, elbiseler gerekti. Buna benzer daha birçok ihtiyaçlar askerleri, bir elbise reformuna doğru zorluyordu. Aslında Çin'in kuzeyindeki bu Çin beyliğinin, askerleri ile köylülerinin, dışarıda ve tarlada Konfüçyanist elbiseler giydiklerine, inanabilmek de çok güçtür.

Fakat mühim olan, bu Çin kralının yalnızca dışarıda değil saray içinde de, Hun elbiselerinin giyilmesini istemesidir. Çin tarihlerinden alarak, aşağıda sunduğumuz konuşmalar, Çin'de yeni bir düşünce ve doktrinin başladığını gösteriyordu. Kralın, Hun elbisesi giyinirsem herkes benimle alay eder gibi sözleri, gerçek sanılmamalı ve büyütülmemelidir. Chao kralı Wu-ling'in, sadece yaptırdığı uzun ve muazzam savunma duvarları bile, onun kendi memleketindeki gerçek gücünü göstermeye yeter. Aslında bu sözler, fikre karşı fikirle ileri sürülen yeni bir doktrin mücadelesidir. Ayrıca geleneğe dayanan giyim protokolüne karşı da, alınmış bir cephedir.

Çin'deki "Hukuk Felsefesi" okulu ile bunu temsil eden filozoflar da, yukarıda adı geçen ve elbise reformu isteyen kralın, yanında idiler. Bunu, O. Franke'nin görüşlerini, okuma halinde okurken de göreceğiz. Çin sarayındaki görüşmelerde söylenen, insana en uygun elbise, en iyi giyimdir, gibi sözler, bugün de geçerlidir.

"Elbise ve silah", birbirini tamamlayan iki şeydir. Çünkü kral, yalnız elbise değil; iyi oklar ile yaylar ve at üzerinde ok atabilen atlı birliklerin yetiştirilmesini de istiyordu. Protokola aykırı olmayan böyle bir ordu reformuna ise, karşı gelinmiyordu. Fakat eski Çin'de elbise şekilleri, protokol ile sınırlandırılmıştı. Görüşmelerin uzaması da, bu yüzdendi. Şimdi olup bitenleri Çin kaynaklarından dinleyelim:

M.Ö. 307 yılında (Chao kralı Wu-ling kuzeye bir akın yaptı.) Vezir Lou Huan'ı, konuşmak için yanına çağırdı ve ona şöyle dedi.

- Benden önceki krallar, güneydeki sınırlarını genişletmek için, kendi zamanlarında yaptıkları, değişikliklerden yararlanmışlardı. Chang ve Fu ırmaklarının önlere, setler çekmişlerdi. Ayrıca, uzun bir (savunma) duvarı da yaptırmışlardı. Yen adlı bir yerde, Lin-hu (Orman Hularını) da yenmişlerdi. Fakat onların bu parlak başarıları, henüz sona ermiş değildir. (Bizi tehdit eden) Chungshan, âdeta karnımızın ve kalbimizin içine girmiş gibidir.

Kuzeyde, Yen; doğuda, (Proto-Moğol) Tunghular; batıda, Linhu (yani Orman Huları); sınırlarımızda ise Ch'in ve Han gibi devletler vardır.

Eğer bizi kurtaracak iyi askerlere sahip olmazsak, bu bizim Toprak Tanrımız ile mahsullerimizin, bir sonu olur. O halde ne yapmalıyız? Geleneklerden gelen âdetlerimiz, çeşitli güçlükler altında ezilmiş olan neslimizin üzerine basarak, yeniden yükselmek ve şöhret yapmak istiyor. (Bu geleneklerde), bazı değişiklikler yapmalıyız. Ben, Hunların giyinişlerini kabul etmek istiyorum!

Vezir Lou Huan kralın bu isteğini yerinde buldu. Fei İ ise, krala şöyle dedi ;

- Majesteleri! Çağımızdaki yaşayışı, değiştirmek mi istiyorsunuz? Siz, (Hunların) savaşlarda kullandıkları, zırhlar ile silahları, daha mı üstün buluyorsunuz? Chien ve Hsiang gibi krallar, (eskiden kuzey kavimlerine karşı) başarı elde etmişlerdi. Onlardan bize kalan askeri taktikleri, örnek olarak almayı mı düşünüyorsunuz? Kral da ona şöyle cevap verdi:

- ...Evet! Chien ve Hsiang gibi, başarılı kralların, izlerinden gitmek istiyorum. Hu ve Ti gibi, (kuzey kavimlerinin) ülkelerini, elde etmek isteğin deyim. Fakat bütün dünyada ise, bunun yapabilecek bir kişi göremiyorum. Eğer onların elbise ile silahlarını kullanacak olursam, düşmanlarımı zayıflatmış olurum. Halkım yorulup, tükenmez. Zaferim büyük olur. Eskilerin kazandıkları başarıları da, yenilemiş olurum. Eski krallar, gelenek ve âdetlerin yetersizliklerinden dolayı ezilmiş olan nesillerine, hizmet etmek yolu ile yükselmişlerdi. Bu korkak, şüpheli ve âdi kişiler ile küstah halkın kinlerine karşı vurulmuş bir sed, fevkalâde bir bilgelik ve yeni bir düşünce idi.

Yukarıdaki sözler, bu kaynakta sık sık geçmektedir. Eski âdet ve gelenekler, çağımızı ve nesillerimizi ezmiştir. Bundan sonra da, nesillerimizi ezme yolu ile de, yükselmesini sağlamıştır, denmektedir. Bu sözler, daha çok Konfüçyanist gelenek ve protokollerini korumak için çalışan, filozof ve din adamlarına karşı söylenmişti. Onlara göre, elbise değişmezdi. Bu yolla onlar, yükselmişler ve büyük şöhret sahibi de olmuşlardı. Fakat onların değişmeyen bu görüşleri, zamana ve duruma uygun gelmemişti. Bunun için de halk, ezilmişti. Çünkü düşmana karşı, kendini uyduramamıştı. Az sonra Çin devletinin meşhur imparatoru Shih Hoang-ti'nin filozoflara karşı kızgınlığı, çok daha sert olacaktır. Filozofların, diri diri toprağa gömülmesi ve yakılması, M.Ö. 307'de başlayan bu hareketin, bir devamı idi. Kral, filozoflara karşı bu çok sert hücumunu yaptıktan sonra, sözlerine şöyle devam etmişti:

- Ben şimdi, Hunların elbiselerinin alınıp giyilmesini ve at üzerinde nasıl ok atılabileceğinin, eğitimle halkıma öğretilmesini istiyorum. Fakat herkes beni tenkid edecektir! 'Bu nasıl olabilir', diyeceklerdir!

Görülüyor ki kralın esas istediği, ordu reformudur. Buna karşı gelen de yoktur. Fakat elbiseleri değiştirmek, mümkün değildir. Entari ile de, ata binilemezdi. Konuşma devam ediyordu:

Bunun üzerine vezir Fei İ, krala şöyle dedi:

- İşittiğime göre, çekingen olan kimseler, hiç bir zafer kazanamazlar-mış. Kendi işlerinde kuşkulu olanlar ise, şöhret elde edemezlermiş. Ey kral mademki, yeni gelenekler kurmak için, kendinizi vermiş bulunuyorsunuz, başkalarının tenkidlerine bir değer vermeyiniz! Çünkü gerçeği tam olarak bilebilenler, lalettayin kimselerle anlaşılamazlar... Bunun için ey kral, çekinmeyiniz!

Vezirin bu sözleri üzerine, kral da şöyle dedi:

- Hunların (Hu) elbiselerim alıp, giyinmek gereklidir. Bundan, hiç çekinmiyorum. Fakat korkuyorum ki, herkes benimle alay edecektir. Böylece akılsızların neşesi, akıllı selim sahibi olan kimseleri, rahatsız edebilir. Düşünmeyen budalaların gülmeleri, ileriye gören akıl sahiplerini, kederlendirebilir! Eğer bu çağda, beni izleyebilecek kimseler bulunabilirse, Hun elbiseleri ile (silahlarını) kullanma yolu ile, elde edeceğimiz zaferler sayısız olabilir! İsterlerse herkes, benimle alay etsin. Hunlar ile Chungshan'ın arazisi, benim elime geçecektir!

Kral bundan sonra karar verdi ve Hunların elbiselerini, kabul etti. Kral bundan sonra kendi amcasına, Wang Hsieh adlı birisini, (elçi olarak) gönderdi ve şöyle dedi:

- Ben, Hunların elbiselerini giymeyi, kabul ettim. Bundan sonra saraydaki resmî kabuller ve törenlerde de, bu elbiselerin giyinişini istiyorum. Siz, amcamın da, bunları giymenizi arzu ediyorum. Ailede büyüklere, devlette ise krallara itaat edilir. Bu, çok eski çağlardan günümüze kadar gelen, bir gelenektir. Oğul babaya, vezir de kralına isyan edemez!... Size yeni elbiseleri, giymeniz için emir veriyorum! Eğer siz benim amcam, bu yeni elbiseleri giymezeniz, korkarım ki başkaları da, (benim bu yeni kararımı), tenkid edeceklerdir...

Şimdi, Hun elbiseleri (ile silahlarını), kabul etmiş bulunuyorum. Bu, beni de memnun eden ve duygularımı karşılayan, bir şey değildir. Benim bu hareketim, bir amaç içindir. Ayrıca bunlar, gerçekleştirmek istediğimiz büyük bir zafer için, kullanacağım vasıtalar!...

Kralın amcası, yabancılara ait elbiseleri giymeyi, çok nazik olarak birkaç defa reddeder. Fakat kral, o sıralarda çok güçlüdür. Kaynağımız söze şöyle devam eder:

Ertesi gün, (kralın amcası da) Hun elbiselerini giyinip, saraya geldi. Böylece Hun elbiselerinin giyilmesi ile ilgili buyruk, ilk defa resmen yürürlüğe girmiş oldu.

Buna rağmen bazı okumuşlar, buna karşı geldiler. Ancak sonradan, şu prensip kararı üzerinde anlaşıldı: Halk, yine eski geleneklerini devam ettirebilir. Fakat devlet adamları, elbiselerini değiştireceklerdir kararına varıldı.

Okçu askerler: Öyle anlaşıyor ki Çinliler, daha önceleri, at üzerinde yay çekmesini ve ok atmasını, bilmiyorlardı. Bunun için kaynağımız, kısa olarak şöyle diyordu: Kral Hun elbiselerini giydi ve orduya, at üzerinde, yay çekebilen askerler kaydetti (SC, 43: Mem. hist., V, s. 84). Ayrıca Hunlara karşı savaşmak için, yine Hunlardan toplanmış, asker birlikleri de kurulmuştu (Aynı esr., 85). Demek ki Hunları, Hunlara karşı vurdurma siyaseti, Çin'de çok eski çağlardan beri başlamıştı.

At alımı: Çin'de at azdı. Daha doğrusu, büyük ordu birliklerine yetecek kadar, at yoktu. Yukarıda kuzey Çin'de, büyük at pazarlarının kurulduğunu söylemiştik Çinliler, Ortaasya'dan getirilen atları, takas yolu ile alıyorlardı. Kaynağımız, bu ünlü Çin kralının, nerelerden at bulduğunu da, bize söylüyor ve bu konuda, kısa bilgiler veriyordu:

“Kral, batıdaki Hun (Hu) arazisini baştan başa geçti. (Sarı ırmağın kuzeyindeki Yü-chung'a geldi. Lin-hu, (yani Orman Hunları), ona at gönderdiler.” (Aynı esr., s. 85). Mete ile ilgili bölümümüzde, bu Orman Hunları üzerinde geniş olarak duracağız, (bk. s 42). Bunlar, Çin'in kuzeybatısındaki eski Hun veya Proto-Türk kavimleri idiler. ProtoMoğollar ise çok daha kuzeydoğuda kalıyorlardı. Çin'in Proto-Moğollardan at aldığına dair, en ufak bir kayıt ve vesika yoktur.

Bu okuma parçasının kaynakları için bk. SC. 43, 16, Chan ku ots'e, 19, 4; Chavannes, Mém, hist., V, s. 70-89.

OKUMA: II

ESKİ ÇİN'DE ORDU VE ELBİSE REFORMU

(Otto Franke'ye göre):

O. Franke, eski Çin'deki silah ve elbise reformlarını, kısa; fakat Çin düşüncesinin gelişme ve değişmesi içinde araştırmıştır. Çin'de eski görüşler, giyinme ve yaşama geleneklerinin değişmesine, şiddetle karşı idiler. Çünkü Konfüçyanizm'de, giyim, müzik ve törenler büyük bir yer tutuyordu. Fakat bu katı töreler de, yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Daha doğrusu yeni düşünce akımları, bu katı törelere karşı gelmişlerdi. Çin'de gelişen bu yeni felsefe doktrinlerinin başında, yeni hukuk felsefesi geliyordu. Bu Çin filozofları, günlük yaşayışı düzenleyen törelere, Çince fa-chia, yani hukuk demek yolu ile, daha gerçekçi bir yol vermişlerdi. O. Franke'nin, ağırlık verdiği yeni görüş, bu idi. Aslında bu görüş çok yeni de sayılmazdı. Fakat çok sayıda taraftar bulması, ancak bu çağa rastlamıştı.

Yukarıdan beri Çin'in kuzeyinde yaşayan Chao adlı Çin devletinin kralı Wu-ling'in, Hun elbiselerini giyerek, Hunların ordu sistemini aldığı üzerinde durmuştuk. Aslında böyle bir reform, o çağdaki bir Çin kralı için çok zor bir işti. O. Franke'ye göre kral, bu reformlarını silah zoru ile değil, Çin'de gelişen, yeni bir düşünce tabanına da oturtmuştu. Çin devlet felsefesini çok iyi bilen O. Franke, bu konuda çok haklı idi. Çünkü kuzeydeki komşularının tehdidi altında böyle bir reform gerekli idi. Yukarıdaki okumamızda da görüldüğü gibi, yaşamak için reformdan kaçınılamazdı.

Roma imparatorluğunda da, böyle örnekler görülüyordu. Romalılar, kendilerini tehdit eden Cermenlerin de, bazı silah ve askeri taktikleri almışlardı. Hatta O. Franke, Sezar'ın bazı sözlerini de alıyor ve Çin'in kuzeyindeki, Chao kralının konuşmaları ile karşılaştırıyordu. Bu Çin kralının, Ortaasyalılara karşı yaptırdığı duvarları inceliyor ve bu kralın, güçlü ve gerçekçi bir kimse olduğunu da, göstermeye çalışıyordu. O Franke'nin bu teknik ve

ince meseleler hakkındaki bütün araştırmasını, burada verecek değiliz. Onun görüşlerini ancak seçme yolu ile vereceğiz. Şimdi sözü Franke'ye bırakalım:

“... Bu hareketler, (Chan kuo ts'ê, 9, 6b)'de geniş olarak anlatılmıştır. Kral Wu-ling, o çağda çevresinde bulunan Çin, Han ve Yen gibi devletlere, pek fazla bir değer vermiyordu. O, Çinlilerden gelecek tehlikeler için değil kendisini, kuzeyden ve kuzeydoğudan tehdit eden, Orman Hunları (Lin-hu), Lou-fan, Tung-hu gibi Hun kavimleri için, tedbirler almak zorunda kalmıştı. Bu tedbirler, tamamı ile yeni idiler.

Kendisinin sadık veziri Fei İ ve Prens Ch'êng, yaptıkları uzun konuşmaları ile, kralı bu yola itmişlerdi. Bundan sonra artık, Hun elbiselerinin sarayda giyinilmesinin ve Hun silahları ile komşularının, orduda kullanılmasının önüne geçilemedi. Çünkü bu, devletin menfaatleri için gerekli idi. Ayrıca memleketin ve halkın durumu da, böyle bir değişikliği gerektiriyordu.

Ancak bunun yanında, açıklığa kavuşturulması gereken, bazı noktalar da vardır. Eski gelenekler, değiştirilebilir miydi? Bu konuda değişiklik isteyen kral, cesaretle görüşlerini ortaya koydu. Böylece Çin filozofu Shang Yang ve Çin felsefesindeki yeni Hukuk okulu'nun bir taraftarı olduğunu da göstermişti (bk. 153). (Reformlarını yeni felsefe düşüncelerine dayadı). Şiddetli bir muhalefete ve karşı koymalara rağmen ayrıca o, iradesini de ortaya koydu. Hiç şüphe yok ki bu kral, yeni bir hayat yolu kurmakla da, büyük bir başarıya erişti.

Ayrıca bu hadise bize, başka şeyler de öğretiyordu. Bu gerçek, Çinli tarihçilerin yazdıkları gibi, hayat ve kültürün Çin'de çok yüksek, kuzey komşularında ise, çok geri olmadığını da gösteriyordu.

Hunların elbiseleri ile bu elbiselerin Çin'deki tesirleri, adı geçen Çin kralının yaptığı, bu çok manâli reformdan sonra başlamıştı. Bu değişme, Çinli araştırmacı Wang Kuo-wei'in bir yazışma da, konu olmuştu. Bu araştırma, gerçekten görülmemiş derecede değerlidir. Kuan t'ang chilin adlı eserinin, 18. bölümünde, Hu fu kao adını taşıyan bu çalışmada, tamamı ile yeni ve heyecan verici neticeler elde edilmektedir. Bu çalışmaya göre, Çin elbiselerinin birçok bölümleri ile küçük parçalarının adları da, yabancı kavimlerden alınmıştı. Bugünkü Çin elbiselerinin, tamamı ile değişmiş olmasına rağmen, bu eski sözler Çin dilinde hâlâ söylenmekte ve eski elbise reformlarının izleri

hâlinde bugün de yaşamaktadır. Bu araştırma P. Pelliot tarafından gözden geçirilmiş ve bazı tamamlamalar yapılmıştır (TP, 26, s. 137).

Çin silahları da, Çin'deki Han sülâlesi çağında derin değişmelere uğramıştır. Bu mesele ile ilgili materyali B. Laufer, *Chinese clay figures*, (s. 201 vd.) adlı eserinde, incelemiştir. Ona göre, Çin'de görülen bu yeni taktik ve onunla birlikte gelen yeni silahlar, kök bakımından İranlı idi. Fakat Çinliler onları, Ortaasya'da yaşayan Türk kavimlerinden almışlardı (s. 155).

Otto Franke, bütün Hunları Türk olarak kabul eder. Bu sebeple Türk kavimleri sözünü, çok sık olarak söyler. Okuma: III parçamız, Franke'nin sözünü ettiği B. Laufer'in araştırmasından alınmıştır. Tabii olarak tenkid yolu ile. Yine O. Franke'nin bazı görüşlerini vermeye devam edelim:

“Hatırlanırsa Romalılar da, kuzeylerindeki kavimlere karşı, böyle tutum içine girmişlerdi. Romalılar, Cermenlerin sınır ve savunma yerlerinde yaptıkları, ağaç ve toprak tabyaları taklid etmişlerdi. Ayrıca İtalyanlar için de, Cermen silahları çok çekici olmuştu. Bu konular üzerinde pek çok araştırma vardır”.

O. Franke bundan sonra, elbise reformu yapan Çin kralının yaptırdığı, duvarların sayımını yapmaya başlar. Bu görüşler. O. Franke'nin şu eserinden alınmıştır: O. Franke, *Geschichte des chinesischen Reiches*, III, s. 120 vd.

OKUMA: III

ESKİ ÇİN'DE SİLAH REFORMU

(B. Laufer'e göre)

Ortaasyalıların altınlarından bıkip ve bunalan, sınırlardaki Çin devletleri, bu akınları durdurma gayretine girişmişlerdi. Kuzey Çin'de, yeni olarak görülen Ortaasya biçimindeki giyim ve çizmelerden, yukarıda söz açmıştık. Bundan başka kuzeydeki Çin devletleri, Ortaasya'dan gelen akınları durdurabilmek için, ordularında da köklü değişiklikler yapma zorunda kalmışlardı. Düşmanı durdurabilmek için en iyi yol, onun savaş taktiği ile silâhını kullanmaktır. Kuzeydeki Çin devletleri de, bunu yapmak istemişlerdi.

Çin ve Ortaasya kültür tarihi araştırmalarının en önde gelen liderlerinden biri Berthold Laufer idi. Bu sebeple Kuzey Çin devletlerinin giriştikleri bu reform gayretlerini, en iyisi Laufer'in kaleminden dinlemeyi, daha yararlı gördük. B. Laufer ile eserlerinden bu kitabımızda sık sık söz açılmıştır. Konuyu daha iyi açıklayabilmek için, Laufer'in yalnızca adını vererek geçtiği bazı Çin kaynaklarını, biz tercüme ettik. Bu tercümeleri, bu yazıya katma yolu ile Laufer'in görüşlerine katkıda bulunmayı daha faydalı gördük. Şimdi Laufer'in bu çok değerli görüşlerini dinleyelim:

“Hirth, Hun ve Çin savaş güçleri arasında, bazan denge sağlanabilmiş olmasını, bazı sebeplere bağlar. Ona göre Çinlilerde hem silâh üstünlükleri ve hem de Çin ordularının düzenlerinde, biçim ve kuruluş bakımından, bir birlik vardı. Çin askerî teşkilâtında, kuruluş ve biçim bakımından bir birliğin bulunduğu konusunda, biz şüpheliyiz. Fakat Çin silâhlarının, Hunlarınkinden daha üstün oldukları iddiası, herhalde gerçeğe daha yakın olsa gerektir. Fakat Ortaasya'da bulunan Hun silâhları da, Çinlilerin silâhları kadar mükemmel görünmektedirler. Hunların bilmedikleri silâhları belki de yalnızca “arbalet” çeşidinden olan yaylardı. Çinlilerin silâh üstünlüğü de, belki bu yönden olabilirdi.

(M.Ö. 206 yılında kurulan) Han sülâlesi, organizasyon ve donanım bakımından daha önceki Chou sülâlesi ile karşılaştırılsa, aralarında birçok köklü değişmelerin olduğu açık olarak görülebilir. Bu yeni sülâle çağında, savaş taktiği ve strateji metodlarında köklü reformlar yapılmıştı. Bu çalışma ile ilgili, açık görüntüler de vardır. Bu yenilenme hareketinin başlıca özelliği, ata verilen değerin artmış olması idi. Nitekim ünlü Çin generali Ma Yüan şöyle diyordu: “Askerî hareketlerin tek temeli, attır!” (HHS, 54, 9). Atlı birliklerin yayalara üstün sayılması, birleşik yayların basit yaylardan daha değerli görülmesi, at üzerindeki savaşçıların bile zırh kuşanmış olmaları, askerlik dehâsının Çinlilerde de yavaş yavaş gelişmiş olması, ayrıca düzenli atlı birliklerin kurulması, bu yenilenme gayretlerinin, ana çizgilerini meydana getirmişlerdir.

Çin’de askerlik ile ilgili reformların birdenbire görülmeye başlamasının başlıca bir sebebi vardı. Bu sebep, kuzeybatısındaki konargöçer kavimlerin, durup dinlenmeden ve sonu gelmeyen savaşlar ile, Çin’i tehdit etmeleri idi. Bu sebeple Çinliler, kuzeydoğudaki kavimlerin savaş taktiklerini, taklid etmek zorunda kalmışlardı.

Atlı kavimlerin de zırh giyme gelenekleri vardı. Hunların kendi geleneklerine göre savaş giyinişleri de böyle idi. Çinliler de bu gibi savaş donanımlarını, Hunlardan izleme yolu ile almışlardı. Bu konu ile ilgili görüşümüz, yalnızca bir hislenme sonucu olarak kabul edilmemelidir. Nitekim bu eğilim, M.Ö. 169 yılında Çin imparatoruna Çinli general Ch’ao Ts’o tarafından sunulan raporda açık olarak görülmektedir”.

Yukarıda adı geçen generalin bu raporunu, hemen hemen her Çin tarihinde ve türlü konuları içine alan Çin ansiklopedilerinde bile bulabiliriz. Hunlar ile ilgili kitabımızın türlü yerlerinde bu rapordan söz açılmıştır. Bu çok ünlü ve önemli raporun Türkçeye tam çevirmesini de adı geçen kitabımızda bulabilirsiniz. B. Laufer’in bu konu ile ilgili görüşlerini vermeye devam edelim:

“Bu raporda ‘Hun ve Çin savaş taktikler i’nin özellikleri üzerinde geniş olarak durulmuştur. Çin generali bu raporunda ‘hafif atlı birlik’lerin, (Corps of chevaulegers, Çincesi, Chin-chi), kurulmalarını istemiştir (s. 230). Çünkü ağır şekilde donanmış Çin yaya askerleri ile savaş arabaları, Hanların kar-

şısında güçsüz kalıyorlardı. ‘Hafif atlı birlikler’ anlamına gelen “Chin-chi” deyiminin diğer bir karşılığı da, “p’iao-chi” idi. Bunun karşılığı da, ‘hızlı atlı birlikler’ (Fleet cavaliers) demektir. Bu söz, Türkçe ‘çapkunç’ deyiminin bir karşılığı da olmalıdır. (Görülüyor ki B. Laufer, Türkçe deyimlere de önem veriyordu). Ayrıca bu raporda Hunların, Hunlara vurdurulması da, tavsiye ediliyordu. Çin imparatoru bu görüşlerinden dolayı, generale teşekkür etmiş ve onu önemli bir mevkiye tayin etmişti. Fakat imparator, bu görüşlerin hiçbirini yapmak için, herhangi bir gayret göstermemişti...”

Bu görüşler ancak M.Ö. 140 yılından sonra değer kazanacak ve ünlü Çin imparatoru Wu-ti tarafından gerçekleştirilecektir.

Çin Savaş Arabaları:

Eski Çin ordularında kullanılan savaş arabalarından, bu kitabımızda sık sık söz açmıştık. Fakat bu arabaların, Hunlara karşı tesirsiz kalmaları sebebi ile, sonradan kaldırılmıştı. Bu konu üzerinde yazılmış bazı görüş ve sonuçları da, yine B. Laufer’ in, Kilden Yapılmış Çin figürleri (Chinese clay fi gures, s. 185 vd.) adlı eserinde verilmiştir. En iyisi, bu konuyu da, yine en salahi yetli bir ağızdan dinleyelim:

“Eski Çin’de her devlet savaşlara, aşağı yukarı bin arabalık bir kuvvet gönderirlerdi. Savaş arabalarının Mezopotamya’dan çıkıp yayıldığına inanılmıştır. Fakat büyük eski çağda, bunların Çin’e Önyasya’dan gelmiş olmalarını düşünebilmek, biraz zordur. Çünkü Çin’deki durum biraz daha ayrı idi. Gerçi eski Çin’de, Ortadoğu ile aynı olan, birçok şeyler de vardır. Belki bunların kökleri, tarihten önceki çağlara kadar da, gidebilirler. Fakat araba gibi bazı şeylerin doğuşunu, biraz daha başka sebeplere bağlamak gereklidir. Çünkü bu gibi şeyler, buğday ve arpa ziraatı toprağı sürmek, sabanı bir öküz ile çekmek ve tarlayı su çekerek sulama gibi işler ile yakından ilgilidir. Sığır besleme, sığırın bir çekme hayvanı olarak kullanılması, birleşik yayların yapımı, arabayı bir tekerlek üzerine oturtma düşüncesi çömlekçi çarkı gibi düşünceler, hep birbirine bağlı olarak doğmuş fikirlerdi, (s. 185 186, n.).

Eski Çin’de, savaş arabalarının her birinin içinde, üç kişi bulunurdu. Arabayı süren asker ortada, mızrakçı sağda ve okçu asker de solda dururlardı. Her arabayı, yetmiş iki yaya asker izler ve onların arkasından da, yirmi beş

kişilik bir “artçı” grubu gelirdi. Böylece her savaş arabasının çevresinde, yüz kadar asker bulunurdu. Daha büyük devletler ise, üç savaş arabası ordusu, bulundurulardı. Bu üç orduda bulunan, 375 savaş arabası, 30.500 yaya asker tarafından izlenirlerdi. Arabalardaki askerlerin, zırh giymedikleri de anlaşıyordu. Çünkü bunlar, korunmak için, ejderha resimleri ve tüyler ile süslenmiş, kalkanların arkasına gizlenirlerdi (s. 131)...

Çin’de Miğferlerin Görünüşü:

Bilindiği üzere miğfer veya eski Türkçemizdeki tugulga, tulga, Ortaasya ve İran kültür çevrelerine ait bir şeydir. Miğfer Çin’de daha geç zamanlarda deri bir şapka şeklinde görülürdü. Bu konular üzerinde, çok derin araştırmalar yapmış olan B. Laufer’den yine kısa olarak alalım:

“Chouli adlı Çin kitabında, miğfer hakkında bir bilginin bulunmaması bir önem taşır... Shiching’de ise, Lu ülkesi hakkında yazılmış bir şiirde, istiridye kabukları ile süslenmiş bir miğferden söz açılmıştır, Bu kitabın eski bir notuna göre, buradaki istiridye kabukları, al veya zencefre rengindeki teller anlayışına geliyordu. Aslında bu miğferler, Romalıların “galea” dedikleri, deri başlıklardan başka bir şey, değil idiler.

Eski Çin’de miğfer ve zırh, cesaret ile güçlülüğü gösteren, bir sembol idiler. Bunları giyinenlere, hiçbir kimse hücum etmeye cesaret edemezmiş. Bu sebeple de miğfer gibi şeyler, en değerli hediyeler arasında yer alırlardı (s. 181)...

Görülüyor ki böyle teknik konular üzerinde yazılmış araştırmaları, anlamak bile, bir uzmanlığı gerektirmektedir. Yukarıdaki parçayı, ancak buraya alabildik.

ÇİNCE VESİKALAR

I. BÖLÜM

●● MÜHÜRİNİN BİR ESKİ ATALARI NAKKEDİNDİ BİLGİ VE-
HİT İLK ÇİN KAYNAKLARI : (SC, 110, 1b) : (Eski çin not-
lara ile birlikte) :

15. 匈奴, 其先祖夏后氏之苗裔也, 曰淳維。

a. 漢書音義曰 : 「匈奴始祖曰。」

b. 張晏曰 : 「淳維以殷時奔北邊。」

c. 師古曰 : 「以殷時始奔北邊。」

★● ÇİN'DEKİ ESKİ HİT DEĞERİ VE NÜMER :

32. 夏道衰, 而公劉失其祿官, 變于西戎, 邑于豳。

★● "H V N" ARKIN ÇİN KAYNAKLARINDA GÖRÜLMESİ :

45. 後十有餘十武王伐紂而營維
邑復居于鄴部, 放逐戎夷涇洛之北,
以時入貢, 命曰荒服, 其後二百有餘
年周道衰。-(史記: 一百十)。

53. 至穆王之孫懿王時, 王室遂衰,
戎狄交侵, 暴虐中國, 中國被其苦, 詩
大始作疾, 而歌之, 曰靡室靡家, 玁狁
之故, 豈不曰玁狁允孔棘。至懿王曾
孫宣王與師命將以征伐之, 詩人美
大其功, 曰薄伐玁狁, 至於太原, 出車
彭彭, 城彼朔方。-(漢書: 九十四上)。

79. 趙武靈王亦變俗胡服, 習騎射,
北破林胡樓煩, 築長城, 自代並狼山
下至高闕為塞, 置雲中, 鴈門, 代郡。
-(史記: 一百十)。(ESKİ ÇİNDE FARKLI DEĞERLER)。

★ ÇİN TARİHLERİNİN "H U N, MOĞOL VE TİBET" KAVİMLERİNİ, BİRBİRİNDEN AYIRMAĞA BAŞLAMALARI : (M.Ö.600) :

100. 秦穆公得由余西戎八國服於秦故自隴以西有隸諸緄戎翟獫狁之戎岐梁山涇漆之北有義渠大荔烏氏朐衍之戎而晉北有林胡樓煩之戎燕北有東胡山戎朐衍之戎。

★ ●● ESKİ ÇİN KRALLARININ ÇELEMLERİNİ DEĞİSTİRMELERİ :

(一): 音傍, 白浪反。

(二): 徐廣云:「五原西安陽縣北有陰山, 陰山在河南, 陽山(在河北)並音傍, 白浪反。」抱地志云:「陰山在朔州北塞外安歡界。」

★ ●● ÇİMLERİN HUN BİRLİKLERİNİ GİTMELERİ: (300):

120. 二十年, 王略中山北, 至寧葭; (一) 西略胡地, 至榆中, (二) 林胡王獻馬。代相趙固主胡, 致其笑。...

★ ●● "HUN HAKANI" (SARVE) UNVANININ GÖRÜLMESİ :

125. 匈奴自入烽火謀, 執入收保, 不敢戰。如是數歲, 亦不亡失。然匈奴以李牧為怯, 趙邊兵亦以為吾將怯。趙王讓李牧, 李牧如故。趙王怒, 召之使他人代將。 (Sg. 110).

★ ●● ÇİN TARİHLERİNİN, HUNLARI BİR DEVLET OLARAK TANIMAĞA MAGA. BAŞLAMALARI : (M.Ö.250) :

126. 歲餘, 匈奴自來, 出戰, 出戰數不利, 死亡多, 還不得田畜。復請李牧。牧杜門不出, 固稱疾。趙王乃復彊起使將矣。牧曰:「王必用臣, 臣如前, 乃敢奉命。」王許之。 (Sg. 110).

II. BÖLÜM

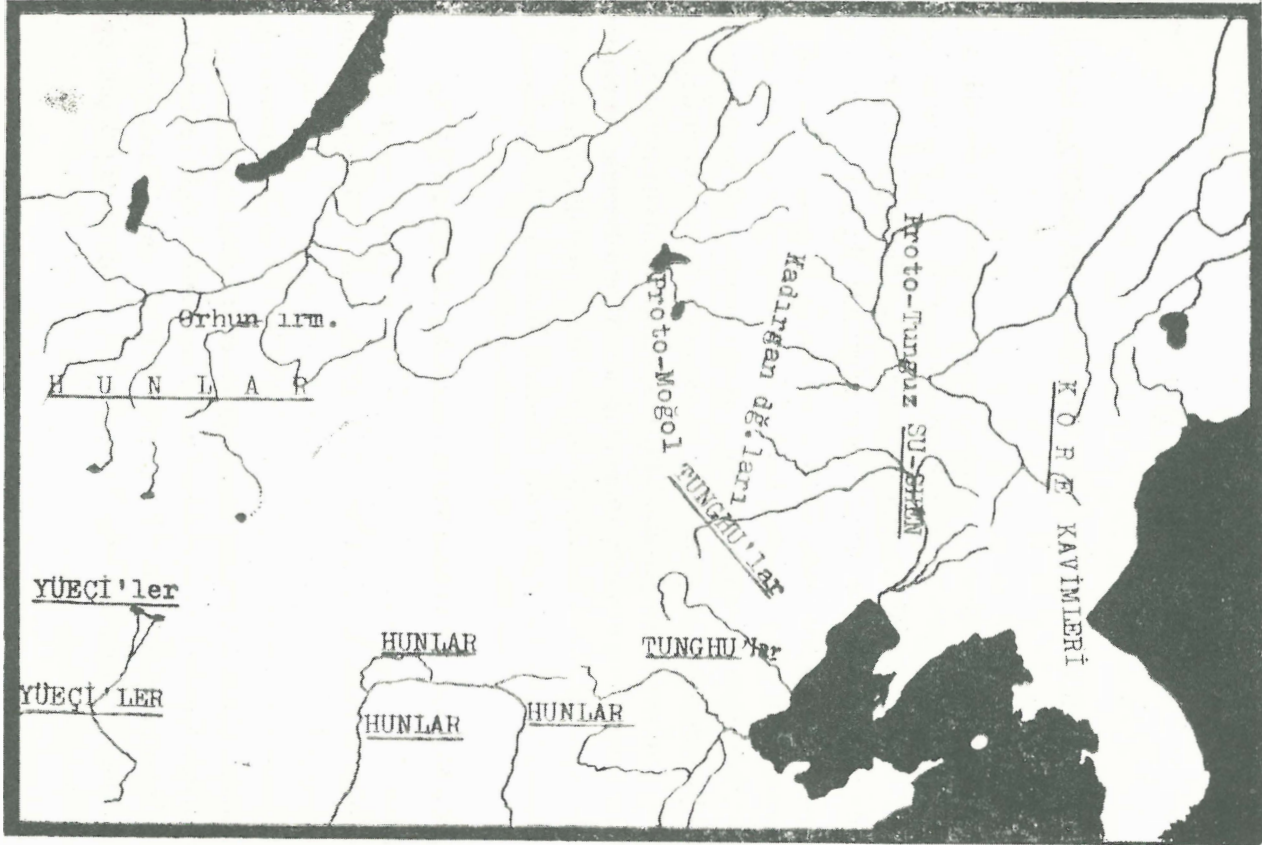
METE’NİN BABASI TUMAN (TEOMAN) HAN VE ZAMANI

Şimdi birdenbire, Mete’nin babası Tuman’a geliyoruz. Tabii olarak biz de kaynakların bize verdikleri bilgiler kadar konuşabiliyoruz. Zamanımızdan ikiyüz yıl önce Hun tarihi üzerinde durmuş olan tarihçiler, Mete’nin babasının adını, Çince işaretlere göre, Teoman şeklinde okuyarak, yazmışlardı. Şimdi ise, bu Çince işaretleri, T’ouman yazılışı ile okuyoruz. Hun çağında yazılmış olan eski Çince sözlükler ise, bu Çince karakterlerin, Toban sekleri ile söylenebileceğini de yazmaktadırlar. Aslında konulan çok karıştırmadan, Altay dillerindeki kişi adları ile ilgili bilgilerimize danışmak, en doğru yol olur. Eski Türklerdeki Tuman adı, bu Çince yazılışlar için en uygun ve en yakışıklı bir karşılık olsa gerektir. Tuman kişi adı, Altay dillerinde çok yayılmış bir addır. Ayrıca derin bir manası da vardır¹²⁹. Bazen tırnak içinde açıklamalar yapmakla beraber, bu kitabımızda Teoman’ı, Tuman adı ile karşılayacağız.

I. TUMAN (TEOMAN)’DAN ÖNCEKİ HUN DEVLETİ:

Yukarıda da söylediğimiz gibi, her konuda, kaynaklarımızın bize verdikleri bilgiler kadar konuşacağız. M.Ö. 121’de, yani ünlü Çin sülâlesinin imparatoru Şi Huangdi tahta çıktığı zaman, Hun Hakanı Tuman’ın da, kendi devleti başında bulunması gerekiyordu. Çünkü bu Çin imparatorunun orduları, Tuman’ı Çin’in kuzeyinde dayandığı yerleri sökmüş ve Hunları, kuzeye atmışlardı. Çünkü Çin kaynakları, ancak kendileri ile ilgili şeyler olduğu zaman, konuşmaya başlarlardı. Bir gerçek varsa, bu çağda özlü ve büyük bir imparatorluğa dönüşen Çin İmparatorluğundan, Hunların da pek çok şeyler öğrendikleri idi.

¹²⁹ Tuman adı için bk. B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 236.

Harita 4: Hunlar ve Proto-Moğol kavimlerinin yayılış bölgeleri

Hun devleti ne zaman kuruldu?

Çin tarihlerinin Hunlar ile ilgili bölümleri, türlü kaynakların yan yana getirilmesi ile oluşmuştur. Ünlü Çin tarihi Şici, Mete'nin dört yöne yaptığı akınları anlattıktan sonra, birdenbire durur ve Hunların daha öncelerine geçer ve şöyle der (Bk. Not, 7): (Çin'deki Hsia sülâlesinin prenslerinden) Shun-wei'den (Hun Hakanı) Tumana kadar, binden fazla yıl geçmiştir¹³⁰. Yukarıdaki bölümlerimizde, Hsia sülâlesinin bu prensi üzerinde durmuştuk (bk. s. 14). Çin'deki Şang Sülâlesinin M.Ö. 1450 yıllarında kurulmuş olduğu düşünülürse, Tuman Han ile bu çağ arasında, 1200 yıl geçmiş demektir. Yuvarlak bir hesap ile arada pek büyük bir aynlık yoktur. Geleneğe dayanan Çin kronolojisine göre ise, aradan en az 2000 yü geçmişti yukarıdaki vesika, daha doğru olsa gerektir.

II. BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞUNU DOĞURAN SEBEP- LER

I- HUN DEVLETİ VE HUN İMPARATORLUĞU:

Hun ve Çin devleti (Çin tarihlerine göre):

“Büyük Hun İmparatorluğu”nun tarihi şimdiye kadar, Mete'nin tarih kaynaklarında görünmesi ile başlatılmıştır. Halbuki büyük kişileri ve devletleri oluşturan belirli sebepler vardır. Geri ve gelişmemiş bir topluluktan, 600 yıl yaşamış ve Asya tarihine derin tesirlerde bulunmuş, “Büyük Hun İmparatorluğu” gibi bir kuruluş, elbette ki, birdenbire doğamazdı. Tarih, tesadüfler ve rastlantılar zinciri değildir. Asya tarihinde büyük devletler, ancak ve ancak belirli kavimler tarafından oluşturulmuş ve geliştirilmişlerdir. Bu sebeple kitabımızın amacı savaşımlardan önce, kavimlerin incelenmesine dönüktür. Bu yolu izlerken, tarihin gelişmesinde topluluklar kadar, kişilerin tesirlerini de, göz önünden uzak tutmayacağız.

“Mete'nin kişiliği” bu kitabımızda, hiç olmazsa bir yarım yüzyıl önceden başlanarak, incelenecektir. Ayrıca bu yol, ilk defa bizim tarafımız-

¹³⁰ SC, 110: HS, 94A, 6b7a: DG I, s. 53.

dan denenmiş, bir yol da değildir. İsa'dan önceki ikinci yüzyılda yaşamış olan ünlü Çin tarihçisi Sema Çien bile, (ölümü, M.Ö. 86), Mete ile Hun İmparatorluğu'nun tarihini, aynı tarih görüşü ve anlayışı ile yazmıştı. Bu tarihçi, Hun tarihine mitoloji çağlarından itibaren başlayarak, Mete'ye kadar gelmiş ve Hun İmparatorluğu'nun kuruluş sebeplerine, bir açıklık vermeye çalışmıştı. Çin'deki Han sülalesinin en güçlü çağlarında yaşamış olan bu tarihçi, Hun tarihine giriş yaparken, Hun devleti'nin de Çin devleti kadar eski olduğunu belirtmek için, uzun bir çalışma göstermiştir. Hun çağında yaşamış olan bir Çin tarihçisinin bu tutumunu elbetteki biz de değerlendirmeden geçemeyeceğiz. Zaten daha önceki bölümlerde, bu konular üzerinde, yeterince durmuştuk.

Büyük Hun İmparatorluğu deyimi, bu kitabımızda olduğu kadar eski Çinliler yanında da geçerli bir söz idi. İmparatorluk'lar, birçok kavimleri içinde toplayan bir kuruluştur. Eski Çin imparatorluklarında da, Çinli olan kavimler, azınlıkta idi. Fakat bunun yanında” tesirli bir Çin devlet anlayışı ve felsefesi vardı. Bu anlayış ve inanç, beraber olma ve yaşama isteği, ırk ve dil ayrılıklarına rağmen, Çin devletlerini sık sık doğurmuş ve yeniden geliştirmişti, işte Çin'in ilk ve en büyük tarihçisi Sema Çien, bu gerçeği biliyor ve Hun tarihini de buna göre izliyor ve araştırıyordu. Hun veya, Hiungnu deyimlerim, “imparatorluk kavimleri” karşılığında ve çok geniş olarak anlıyordu. Hun ve Hiungnu deyimlerinin eski çağlardaki etnik karşılıkları üzerinde durmuştuk (bk. s. 88). “Hun İmparatorluğu”na imparatorluk ve büyüklük özünü veren bilgileri de, ayrıca sunacağız (bk. s. 85). Çin'de Cou sülâlesi, derebeyliklerden oluşan, bir devlet idi. Bu sebeple, kendi dar dünyalarının içine çekilmiş olan eski Çin klasik kitaplarında, büyük devlet anlayışım, bulabilmek, çok güçtür. İmparatorluk anlayışı Çin'de, gerçek büyük imparatorlukların, doğmasından sonra başlamıştı.

II- TUMAN HAN'DAN ÖNCEKİ HUN DEVLETİ

1. Mete'den Önceki Hun Devleti:

Tek kaynağımız, sözüne şöyle devam ediyordu: Bu bin yıl süresince (Hun devleti), bazen büyüdü ve bazen da küçüldü. Bölümlere ayrılarak da-

ğıldılar. Parçalandılar, başlarını alıp gittiler ve uzaklaştılar¹³¹. (bk. Not. 7). Çinceden Türkçemize yaptığımız bu çevirmede, her işarete tam karşılığını vermeye çalıştık. Yoksa bunun özü, “parçalandılar ve dağıldılar” demektir. Geniş anlayışı ise, “birleşip büyüdüler, parçalanıp dağıldılar ve yeniden, birleşip büyüdüler”, demektir. Yoksa bütün tarihte, bir kez birleşip, sonra da dağılma gibi birşey hatıra gelmemelidir. Nitekim Hunlar, Tuman ve Mete ile, yeniden büyümüşlerdi.

Aslında, büyüme ve parçalanarak küçülme deyiimi, Çin tarihlerinde ilk defa Hunlar için söylenmiş, bir söz de değildir. Sonraki Ortaasya devletleri için de, aynı deyişler kullanılmıştı. Sienbi devletinin büyüme ve küçülmesi için de, aynı deyimler kullanılıyordu¹³². Shih-Ching adlı klasik Çin kitabında da, yukarıdaki bölümlerimizde sık sık adı geçen, Cao sülâlesi için, şöyle deniyordu: Bu devletin arazisi, her gün bin mil büyüyordu. Şimdi ise, her gün bin mil küçülmektedir¹³³. Burada işaretler teknik deyimler üzerinde daha fazla durabilmek için yeterli yerimiz yoktur. Bunların incelenmesi de ayrıca yapılmıştır¹³⁴.

2. Hun Devleti, Mete ile Başlamadı:

Kaynağımız, Hunların ‘büyüme ve küçülme’ çağlarından söz açtıktan sonra, şöyle diyordu: Onların soylarının, biyografya ve tarihleri hakkında yazılmış, raporlar elde edemedik. Bu sebeple de (olanları) sıraya koyup, (anlatamadık). Maotun, (yani Mete) çağma gelince, Hunlar güçlendiler. Güçleri büsbütün büyüyünce de, kuzeydeki yabancı kavimlerin hepsini, idareleri altına aldılar. Güneyde ise Çin ile karşılaşp, (Çinle) düşmanlık gütmeye başladılar. İşte bundan sonra onların soyları, boyları ve büyük memurları tanındı öğrenilmeye başlandı. Böylece, (devletin resmi raporlarına göre), onlar hakkında yazılmaya başlandı¹³⁵. Çin tarihleri, devlet arşivlerinin yan yana geti-

¹³¹ Aynı eser., a. yer. Çince metin için bk. n. 7.

¹³² Schreiber, *Monu menta Serica XII*, s. 196.

¹³³ L. Couvreur, *Le Chou King*, s. 418.

¹³⁴ Schreiber, a. eser, s. 196, n. 129.

¹³⁵ HS, 94A, 6b.: DG, I, s. 53.

rilmesi ile meydana gelmiş eserlerdir. Bundan dolayı yukarıdaki kaynakta da, devlet yazıları ile raporlara, büyük bir değer verilmiştir.

Yukarıdaki kaynak, Hun tarihinin hepsi bakımından, çok büyük bir değer taşımaktadır. Hun tarihi, Mete ile başlamamıştı. De Groot da bu kaynağı değerlendirirken şöyle diyordu: Tarihçi bize bununla, Hunların devlet kurmaları ile ilgili, geniş bir görüntü vermektedir. Maodun, (yani Mete'nin) kendisinin, Hunların ilk kurucusu olduğunu söylememekle beraber, bu ihtimal üzerinde de, bizi düşündürmek istemektedir. Çünkü böyle bir devlet kurma işi, Çin'deki örneklerle ters düşmüştür. Bu sebeple de (bu devlet Çinliler için) manasız görülmüştür¹³⁶. Bazan, De Groot'un söyleyişleri de, Çin kaynakları kadar karanlıklaşır. Burada, ünlü Çin tarihçisi Sema Çien'in söyledikleri, açıktır. "Hun tarihi Mete ile başlamıyordu", demektedir. Nitekim yine De Groot, M.Ö. 660 yılında kuzeyden Çin'e yapılan akınlar için, şöyle diyordu:

III- METE'NİN BABASI TUMAN HAN:

Çin tarihleri, Mete'nin hayatı ile ilgili bilgiler verirlerken, baba Tuman Han'ı, kötü bir kişi ve kötü bir baba olarak anlatmışlardır. Mete'nin gençliği ile ilgili bölümlerin, yarı yarıya mitoloji olduklarını, birçok yerlerde belirtmeye çalışmıştık. Tuman Han hakkında ise elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Buna rağmen Tuman Han'ın, hiç de kabiliyetsiz bir hükümdar olmadığını, açık olarak görebiliyoruz?

1. İlk vesikalar

Çin'de ilk defa birliği sağlayan Çin sülâlesinin kuruluşu, amaçları, sosyal yapısı ile Ortaasya ile olan ilişkileri üzerinde sık sık durmuştuk (bk. s. 90). Çin sülâlesi, eskiden beri parça parça yapılmış olan Çin duvarlarını birleştirerek, tamamlamış ve bu duvarların da, bir "Çin sınırı, düşünce ve ideali", olabileceğini bütün tarih boyunca aşlamıştı. Bu bakımdan Çin sülâlesinin, Çin tarihinde ayrı bir değer ve yeri vardır. Bu çağa kadar Çin tarih görüşü, küçük derebeyliklerin sınırları içinde sıkışıp, kalmış ve daha uzaklara gide-

¹³⁶ Aynı esr., a. yer.

memiştir. Fakat Çin sülâlesinin, bütün Çin'i birleştirmesi ve Ortaasya'daki güçlü kavimleri, kendi sınırlarının ötesine atması, Çin'in hem bilgisine ve hem de dünya hakkındaki görüş açısına, bir genişlik vermiştir.

Hun çağında yaşamış olan ünlü Çin tarihçisi Sema Çien, Çin devletinin kuzeye yaptığı akınlar, yaptırdığı kaleler ve yollardan söz açtıktan sonra, birdenbire susuyor ve Ortaasya'nın durumunu, açıklamaya başlıyordu: Bu çağda Tunghular güçlü ve Yüeciler ise kuvvetli idiler. Hunların (Hiungnu) hakanının adı ise Tuman (T'ou-man) idi. Çin tarihleri, raporların yan yana getirilmesi ile oluşmuşlardır. Bu sebeple, tarihlerde geçen her söze, değerli ve eski bir vesika gözü ile bakmak gereği vardır. Bundan dolayı çok kısa; fakat çok değerli olan bu bilgileri iyice değerlendirmek gereklidir:

Tunghular güçlü idiler denirken vesikada "Tung-hu ch'iang" gibi, Çince işaretleri kullanılmıştır. Belgedeki işaretlerin, kesin karşılıklarını verirsek, şöyle geniş bir açıklamaya doğru gidebiliriz: Tunghular, güçlü saldırgan ve enerjik bir durumda idiler. Bilindiği üzere Tunghular, Moğolistan'ın doğusunda oturan, eski Proto-Moğol kavimleri idiler. Bu kitapta Tunghular üzerinde geniş olarak durulmuştur (bk. s. 172).

Yüeciler kuvvetli idiler sözünün ise, yukarıda kinden daha ayrı bir anlamı vardır. "Yüeh-chi sh êng" Çince işaretlerini kesin karşılıkları ile Türkçeye geniş olarak, şöyle çevirebiliriz: Yüeciler ise çokluk, kalabalık ve refah içinde idiler. Belki de bu bilgiyi yazan Çin devlet sekreteri, deyimleri sözgelimi veya güzel dille yazma için böyle yazmıştı. Fakat ne olursa olsun, azıcık, ama çok değerli olan bu bilgileri birer birer didiklememiz gerekmektedir.

Yüeci'lerin çok olması ve zenginlik içinde yaşamaları, normal görülme-lidir. Çünkü, Kansu'nun bereketli ovalarında yaşıyorlardı. Ayrıca Batı ticaret yolları da, onların yaşadıkları bölgelerin, içlerinden geçiyordu. Proto-Moğol kavimlerinin ataları olan Tunghular ise, Mançurya ile Moğolistan'ın güneyindeki, çorak bölgelerinde yaşıyorlardı. Daha iyi yaşamak için, Çin sınırlarına saldırmak zorunda idiler. Çin kaynaklarının bunları "saldırgan ve korku saçan" deyimleri ile tanıtmış olmaları, bizce yerindedir.

Bu sırada, kuzey kavimlerinin güneyin, (yani Çinin) en iç kısımlarına yaptıkları baskın ve akınlar hakkında, o kadar çok bilgi verilmiştir ki, bunların dağınık ve yağmacı savaşımların işleri olduğunu düşünebilmek, ol-

dukça güçleşmektedir. Bundan dolayı çoğu zaman bizde, bunların plan gereğince yapılmış istila ve akınlar olduğu, ihtimal ve düşüncesi belirmektedir. Bu akınların idaresi, güçlü bir devlet tarafından, güdümlenmiş olabilirdi¹³⁷. Hun tarihine ait kaynaklar üzerinde en çok çalışmış bir araştırmacı olarak, De Groot'un bu görüşlerinin, büyük bir değeri vardır. Çünkü bu eski akınlar da zaman zaman çok güdümlü ve düzenli bir hâle giriyorlardı.

2. Ortaasya İmparatorlukları (Kuruluş ve Yıkılışları):

Bu kitabımızın ana konusudur. Dolayısıyla Hunlar tarafından düzenlenmiş ve güdümlenmiş akınlar, yoksa, Çin'in etrafına yayılmış, küçük kavimler ile geri Proto-Moğollar, konumuzun çok dışında kalmaktadırlar. Nitekim M.Ö. 659 ile 620 yılları arasında, bu geri kavimlerden söz açan Çin tarihleri, şöyle diyorlardı: Bu kavimlerden her biri, kendilerine verilmiş yerlerde ve dağınık olarak, vadilerin kıyılarında dolaşarak, kendi başkanlarının emri altında yaşarlardı. Çoğu zaman, yüz kişiden veya daha fazla kişiden oluşurlardı. Fakat bu gruplar arasında, hiçbir zaman birleşme olamamıştı¹³⁸. (bk. s. 85). Bu durum, Çin'in yakınlarında böyle idi. Fakat Ortaasya'da kimler vardı? Hun çağında yaşamış olan ünlü Çin tarihçisi Sema Çien'in de dediği gibi, ancak bunu Mete'den sonra öğrenebiliyoruz. Bilgi yokluğuna rağmen, nasıl oluyordu da bu tarihçi Hunlar hakkında yazdığı bölümün başında "Hunları ataları" hakkında, o kadar geniş bir bilgi verebiliyordu? Aslında tarihçi, devlet arşivlerindeki bilgi ve raporların yokluğundan şikâyet ediyordu. Yoksa Çin'de geçerli inanç ve bilgiler vardı ve onları toplayarak zaten vermişti (bk. s. 17).

3. Hun ve Hiungnu Adlı İlk Devlet:

Nasıl, Göktürk adını taşıyan devletten önce de Türk kavmi var idiyse; Mete'den önce de, Hunların var olması bir mantık gereğidir. Ancak Hiungnu adını, Çin kaynaklarında M.Ö. IV. yüzyılın sonlarından itibaren görmeye başlıyoruz (bk. s. 61). Bu kaynakların, sonradan yeniden kaleme alınmış oldukları üzerinde, kuşku da yok değildir. Bu kaynaklardaki eski adlar,

¹³⁷ DG, I. s. I3n.

¹³⁸ SC, 110, 3b: DG, I, s. 23. Çincesi için bk. Not. 104B.

sonraki yazarlar tarafından, Hiungnu şeklinde düzeltilmiş de olabilirdi. Ancak bu da bir ihtimalden ileri gidemezdi. Ünlü Çin tarihi Şici'nin 81. bölümünde ve M.Ö. 265 ile 244 yılları arasındaki olaylar sırasında, gerçek bir Hun devleti ile onun büyük imparatorundan (Şanyü) sık sık söz açılırdı (bk. s.). Yine aynı eserin 6. bölümünde, yani İmparator Şihu-angdi'nin biyografyasında da, yeri geldikçe Hiungnu devlet ve kavim adlarına rastlanmıyor değildi. Yine Şici'nin 88. bölümünde, yani M.Ö. 224 yılından sonra Hunlara karşı, başarılı akınlar yapan general Meng Tien'in biyografyasında, Hun devleti veya imparatorluğu için, kullanılan deyimlerin de, sık sık geçtiğini görüyoruz (bk. s. 98).

IV-ÇİN'DE GÜÇLÜ BİR İMPARATORLUK: ÇİN SÜLÂLESİ

1. Çin Sülâlesi İmparatorluğu:

Böylece, Çin'e adım veren ünlü Çin Sülâlesi ile yine onun ünlü imparatoru, Çihuangdi'ye gelmiş bulunuyoruz. Okul kitaplarında bile, bu ünlü Çin imparatorunun, kitapları yaktırdığı, rahip ve bilgeleri diri diri toprağa gömdüğü ve yüzbinlerce işçiyi, Çin duvarlarının yapılışında zorla çalıştırdığı, heyecan verici bir dil ile yazılmıştır. Bizim burada heyecanlı hikâyeler üzerinde değil gerçekler üzerinde durmamız tabii görülmelidir. Aslında Çin'in batısındaki çok stratejik bir bölgede bulunan bu Çin Beyliği, ünlü bir Çin imparatoru ile başlamış değildir. Çin Beyliğinin, Ortaasya kavimleri ile olan ilişkilerini, yukarıda geniş olarak gözden geçirmiştik (bk. s. 90).

Çin beyliği veya devleti, başlangıçtan beri Konfüçyüs ile onun okulunun görüşlerine, karşı çıkmıştı. Hukuk felsefesi okulu adını alan gerçekçi görüşler, bu devletin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştı. Bu görüş daha sonra, Cao devleti gibi, Hunlar ile sınırdaş olan Çin devletlerinde de, tutunmuş ve gelişmişti (bk. s. 49). Konfüçyanistler, tutucu idiler. Devletin gelişmesi ile idaresini amaç edinen, gerçekçi "Hukuk felsefesi okulu" ise, gerekli her türlü değişikliklere, izin veriyordu. Bu sebeple, Hunların disiplini, ordu düzeni, giyimleri, silahları ve hatta ekonomik düzenleri, Çin'in bu sınır devletleri üzerine, derin tesirler yapmıştı (bk. s. 65).

Sınır devletlerinin bu biçimde hazırlanmalarının başlıca sebepleri şunlardı: Çin beyliğinin M.Ö. IV. yüzyıldan beri, Hien ve Hiao gibi kralları

tarafından, uzun hazırlıklardan sonra gücünün artırılması ve içteki birliğin kurulması. O. Franke bu devleti, 18. ve 19. yüzyıldaki Prusya devletine benzetiyordu¹³⁹: Çin beyliği, küçük devletleri ortadan kaldırmak yolu ile, kendine yeni bir devlet biçimi verebilmek için, uygun bir çevre yaratmıştı. Böylece küçük beylikler sistemi, birliğe dayanan ve merkezden idare edilen, büyük bir devlete dönüşmüştü. Gerçi Çin beyliği de, Cou sülâlesinin kültür tesirleri ve baskıları ile oluşmuş ve gelişmiş, bir devlet idi. Fakat İmparator Şihuangdi buna, güçlü ve otoriter devlet anlayışını da, eklemişti. Devlet anlayışında bir “Çin imparatorluğundan”, ancak bundan sonra söz edebiliriz¹⁴⁰. Altay kavimleri ile batı ticaret yollarının hemen yanı başında bulunan ve Çinlilerin de az olduğu bu yeni devlette görülen, birçok yenilikler vardı: Katı bir organizasyon ve güçlü bir başkent idaresine dayanan, bir memur devleti idi. İmparatorun isteği kesin ve her şeyin üzerinde idi. Devletin direği, ordu ve ziraat idi. Gerçek bir iç düzen, tehlikesiz bir ulaştırma, sert, fakat herkese aynı biçimde uygulanan kanunlar, halkın refahı, bu devletin ana idare sistemi içinde idi. Asıl önemlisi, devletin ana yapısının, sınırlardan gelecek Ortaasyalı kavimlere karşı memur, asker ve halkın, sonsuz bir disiplin ile korunma hazırlığına dayanması idi¹⁴¹. Aslında Çin’de, yeni olarak görülen bu devlet yapısı, Ortaasya devletlerinin, sürekli ve değişmeyen bir karakteriydi.

2. Çin İmparatorluğu Bir Ortaasya Sınır Devleti:

Çin’in ortasında ve doğusunda birçok Çin devletleri var iken, Ortaasya’nın hemen yanında bulunan Çin beyliğinin gelişerek büyük bir imparatorluğa dönüşmesinin, elbette ki bazı sebepleri vardı. “Çin devleti bugünkü Şensi ile Kansu’nun doğu taraflarında kurulmuştu. Burası bir geçit bölgesi idi. Kuzeyi bozkırlar ve çöller ile, güneyi ise, geçit vermeyen dağlarla çevrilmişti”. Bu sebeple devlet, batıdan gelen ve doğuya giden yollar üzerinde idi. Bu bölgedeki Wei ırmağının, Ortaasya tarihi bakımından değeri üzerinde, yukarıda geniş olarak durmuştuk (bk. s. 10). Türkistan’a giden ve gelen bütün kervanlar (Çin

¹³⁹ Franke, I, s. 223.

¹⁴⁰ *Aynı esr.*, I, s. 224.

¹⁴¹ *Aynı esr.*, a. yer.

devletinin bulunduğu), bu bölgeden geçiyordu. Elimizde kesin yazılı bilgilerin bulunmamasına rağmen, Çin devleti ile Doğu Türkistan arasındaki dış ticaretin bu çağda başladığını ve Çin devletinin bundan, büyük kazançlar elde etmiş olduğunu da, söyleyebiliriz¹⁴². Çünkü devletlerin gelişmesinde, ekonominin tesirlerini de, unutmamamız gereklidir.

Çin sülâlesinin, içte ve dışta güçlü bir devlet kurabildiği, bir gerçektir. Ancak bu devlet de, Cao (bk. s...), Yen gibi, kuzey kavimleri ile sınırdış olan eski Çin devletlerinin biçiminden gelen, bir kuruluş olmuştur. Bu devletler gibi, Çin sülâlesi de, kuzeyden ve kuzeydoğudan gelen akınlara karşı korunma ihtiyacı içinde idi. Bu Çin beyliği de, kuzeybatıdan gelen Hunlara karşı, yorulmak bilmeyen, savaşımlara girişmişti. Ayrıca kuzeyle kuzeydoğudaki Hiungnu ve Tunghu adlarını taşıyan, yan göçebe, Türk ve Tunguz aşitlerden gelen kavimlere karşı da, savunmaya geçmişti... Sınırlarda barışı kurma savaşları M.Ö. 270 yıllarında başlamış general Meng Tien ile de (bk. s. 98) istek gerçekleştirilmişti¹⁴³. Görülüyor ki Çin sülâlesi, daha çok sınırdaki gereklere göre düzenlenmiş, bir kuruluş idi.

3. Ortaasya ile Çin Sınırını Çizen İlk Çin Devleti:

Şimdiye kadar Çin sülâlesinin iç kuruluşlarına, daha çok değeri verilmiştir. Aslında ise Çin sülâlesi, Ortaasya sınırlarındaki gereklere karşı oluşmuş ve gelişmiş bir devlettir. Çin duvarını, bugünkü Çin sınırları ile birleştiren ve tamamlayan da, yine bu devlet olmuştur. Gerçi bu duvarlar, Ortaasya kavimlerini Çin devletinden uzak tutabilecek yükseklikte, engeller idiler. Fakat daha baskılı olanı, bu duvarlar ile onların içlerinde kurulmuş olan kuruluşların taşıdıkları, yeni moral anlayışı idi. Buralardaki asker kolonileri, (şehir ve köy) idareleri ile ulaştırmaya elverişli iyi ve yeni yollar geliştirilmişti¹⁴⁴. Böylece Çin'in Ortaasya sınırları yalnızca bir sınır çizgisi ile oluşmuyor, aynı zamanda sosyal kuruluşlar ile de yeni bir anlayış kazanıyordu. Gerçi bu kuruluşlar daha önce, Hunlara karşı Cao devleti tarafından da yapılmıştı (bk. s.

¹⁴² Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almancası), s. 77.

¹⁴³ Franke, I, s. 240.

¹⁴⁴ *Aynı esr.*, s. 243.

54). Ayrıca Çin sülâlesinin bu ünlü imparatoru Şihuangdi de, gençliğini Cao devletinde geçirmiş. Fakat bu imparatorluğun bir cihân devleti olma iddiasına rağmen, duvarlar ile çevrili kesin bir sınır içine hapsolünmüş bulunması, bu düşünce ile ters düşüyordu¹⁴⁵.

4. Çin Sülâlesi İçindeki Yabancılar ve Ortaasyalılar:

Çin sülâlesi, Çin'in hemen batı kapılarında yer almıştı. Bu bölgede, kesin ve baskılı olarak Hun ve Tibet kavimleri de yayılmışlardı. Yukarıda da çok defa söylediğimiz gibi, bu çağda Hun ve Tibetlileri, birbirinden ayırabilmek çok güçtür (bk. s. 48). Çin'in batı sınırlarında yer alan Çin beyliği, Çin'in diğer yerlerindeki beyliklerin kültürleri ile, başlangıçtan beri, bir türlü kaynaşamamıştır. Bunun sebebi de, idare edenler de dahil, bu beyliğin halkının Çinli ol-mamasından ileri geliyordu. Halk, Türkler den ve Tibetlilerden oluşmuştu. Bu konuda Çinliler bile, Çin beyliğine Barbar devleti diyebilecek kadar ileri gidiyorlardı. Bu devletteki yabancı tesirlerin azalması şöyle dursun, gün geçtikçe çoğaldığı bile görülmüştür. Böylece Çin'in eski beylikler sisteminden, yeni bir dönüş olmuş ve yolla da, Çin'in sosyal yapısında, derin değişiklikler başlamıştı. Köylüler de dahil olmak üzere, devlet içindeki halkın hepsi, savaş gerekleri için donatılmışlardı. Bu da ancak devlet ı gerekleri için donatılmışlardı. Bu da ancak devlet i derin tesirleri ile açıklanabilirdi¹⁴⁶.

Kısa, fakat bütün gerçekleri içinde toplayan, O çağdaki durumun özü böyledir. Çin sülâlesinin, ünlü devlet adamlarından biri olan Yoyü'nün, bir Çinli olmadığım, iyi biliyoruz. Yukarıda Çin beyliklerinden, Cao beyliğinin çok daha önce Hunlar ile ilişkiler kurduklarım, göstermiştik (bk. s. 53). Çin beyliklerinde atlı birlikler kurulmaya başlayınca, at ticareti de, hızla değer kazanmaya başlamıştır. Cao beyliğinin kuzeyindeki sınır pazarları yolu ile at satın alan Çinliler atları diğer beyliklere satıyorlar ve bunlardan, büyük paralar kazanıyorlardı. Daha doğrusu bu çağdaki büyük ticaret, daha çok at ticareti idi. Çin sülâlesinin ünlü imparatoru Şihuangdi'nin babası, öncele-ri Cao beyliğinde rehin olarak bulunuyordu. Sonradan Lü Pu Wei adlı bir

¹⁴⁵ *Aym esr.*, a. yer.

¹⁴⁶ Eberhard, *aym esr.*, s. 77.

tüccar, bu prensi koruyarak, Çin beyliğinin tahtına oturtmuş ve kendisi de, aynı beyliğin başbakanı olmuştu. Çin'de yaygın olarak tüccarlar, halkın en aşağı sınıfları içinde yer alırlardı. Ayrıca bütün Çin tarihinde, bir tüccarın başbakan olduğu da görülmemiştir. Çin sülâlesinin kuruluşunda büyük bir rol oynayan Lü Puwei'in, hangi çeşit ticaret ile uğraştığını bilmiyoruz. Fakat yaşadığı Cao beyliğinin başta gelen ihraç ve ticaret malı, at idi. Ayrıca bu çağda at, (bütün Çin beyliklerinin) ordularının başta gelen bir ihtiyacı idi. Bu sebeple bir at tüccarının, politikada nasıl büyük bir tesire sahip olabildiğini, daha iyi anlayabiliriz¹⁴⁷. Bu, Prof. Eberhard'ın mantık ve derin bir görüş ile eriştiği çok değerli sonuçlardır.

III. METE'NİN BABASI TUMAN HAN VE ZAMANI

Tuman Han ve Çin Sülâlesi:

Çin'de ünlü Çin sülâlesinin kuruluşu, genişlemesi üzerinde, bu kitabın birçok yerlerinde, yeterince durmuştuk (bk. s. 49). Türkistan Altay ve Orhun'dan gelen yolların ürerinde kurulan bu Çin sülâlesi, oldukça eski bir geçmişe de sahip idi. Prof. Eberhard'ın da çok haklı olarak dedikleri gibi, bu devlet birçok yabancılardan oluşmuştu. Türkler ve Tibetlilerden oluşan halk ise, ayrı dil ve kültürlerine rağmen, disiplinli bir askeri idare altında kaynaşarak, güçlü bir devlet hâlinde gelişmişlerdi. Çin'de, ilk gerçek imparatorluğu kuran ve Çin'e kendi adlarını, yani Çin adını veren de, bunlar olmuşlardı:

Çin sülâlesinin gelişmesi yavaş olmuş. Çin'deki yirmi beylik yediye indirilerek milli birlik ve sosyal gelişme sağlanmıştı. Diğer beyleri kendilerine katarken, kuzeydeki kavimlerden gelen büyük tehlikelere karşı da, savunma zorunda kalmışlardı. Zaten üç beylik, yani, Yen, Cao ve Çin beylikleri eskiden beri kuzey kavimlerinin, sınırlarında bulunuyorlardı. Bundan dolayı, kuzey sınırlarına, duvarlar yaptırarak, kendi kendilerini savunmaya çalışmışlardı. Fakat (Mete'nin babası Tuman) çağında, yaşamış olan Çin sülâlesi imparatoru Şihuangdi ile bu çalışmalar, büsbütün hızlanmıştı. Bu imparator, Çin'i idaresi altına aldıktan sonra, büyük Çin duvarının yapımı için, sonsuz bir emek ve servet döktü. Onun da amacı, aynı idi. Ona göre yapılması ge-

¹⁴⁷ Aynı esr., s. 78.

reken en acele şey, kuzeyden gelen istilacı kavimlere karşı, kuzey sınırlarını korumak ve bu yolla, imparatorluğun emniyetini korumak idi. Bu büyük çalışmalar bize, (kuzey ve kuzeybatı) kavimlerinin eski Çin'de, ne kadar derin tesirler yarattıklarını gösteren örneklerdir¹⁴⁸.

Ünlü Japon bilgini Şiratori'den aldığımız yukarıdaki satırlar, o çağın çok güzel bir tanıtmasıdır. Çin tarihi ile uğraşanların çoğu, eski Çin derebeyleri gibi, Çin'in sınırlarının ötesini görememişlerdir. Halbuki Şiratori, bir Ortaasyacı idi. Hem de Japon İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının, araştırıcı bir taktikçisi. Tuman Han'ın Çin sülâlesi karşısında gerilemesine rağmen, gücünü küçümsemek doğru değildir. Hun (Hiungnu) kavmi temel bakımdan, Türk kanma dayalı idi. Bununla beraber onlara, (batıda) Sarmat ve İskit kanları da, karışmamış değildi. Irklarından gelen gururlu ve savaşçı özlerine rağmen, Çin imparatoru Şihuangti tarafından, sınırlarda alman kesin tedbirler üzerine, durdurulmuşlardı. Bu Çin sülâlesinin yıkılması ve Çin'de iç savaşların başlaması üzerine, Çin'e yeniden akınlar düzenlemeye başlamışlardı. Hunların (Hiungnu) en savaşçı komutanlarının başlarında bulunduğu bir çağda, Çin'in zayıflamış olması, çok acı sonuçlar doğurmuştur¹⁴⁹.

Yukarıda da görüldüğü gibi O. Franke, konuları sosyal yapı ve düşünceler bakımından ele alıyordu. Bundan dolayı geri bir aşiretten, bir imparatorluk doğabileceğine, inanmıyordu. Yukarıdaki satırlar, onun bu görüşünün bir yanıdır. Tuman Han, bütün Ortaasya'yı elinde bulunduran bir imparator değildi. Güneyde, yine kendi akrabalarından Yüeci'ler ve doğuda da Moğol Tunghu'lar vardı.

Görülüyor ki Tuman Han çağında, Ortaasya'daki güçler arasında bir denge vardı. Gerçi Tuman, güney ve doğudaki atlı komşularına göre, biraz zayıf kalıyordu. Fakat hepsinin de, akın bölgeleri ayrı idi. Yüeci'ler, Çin'in batı; Tunghu'lar ise, kuzeydoğu sınırlarında idiler. Tuman Han'ın Hunları ise, Orhun kıyıları ile Altaylardan Çin'in kuzeybatısına iniyorlardı. Tuman kalesi Wuyüan, Yinşan dağları, Tuman'ın konak bölgeleri idi (bk. s. 106). Göktürk kağanlarının ünlü konak bölgeleri de buraları idi. Göktürkler bu-

¹⁴⁸ Şiratori, *Hsiut'u Prince*, s. 2.

¹⁴⁹ Franke, I, s. 328.

ralara nereden geliyorlarsa, Tuman'ın da oradan gelmiş olması, bir mantık gereği olmalıdır.

I- TUMAN HAN'IN ORTAASYA'YA İTİLMESİ (M.Ö. 215):

Çin sülâlesi gerçek bir imparatorluk hâlinde oluşunca, Çin'in dış politikasının ana çizgileri de, bir daha değişmeyecek şekilde belirlenmişti: Çin'in kuzeyinden gelen güçleri ancak kuvvet durdurabilirdi. Çinin sınırlarında konaklamış olan Hunlar, kuvvet ile Gobi çölünün ötelere atılmalı idiler. Böylece bir amaç gerçekleşirse, yabancılardan arınmış olan Çin devletinin sınırları da ortaya çıkmış olacaktı. Çin devlet düşüncesindeki sınır anlamı da canlanmış olacaktı¹⁵⁰. Tabii olarak bunlar sonradan söylenmiştir. Kuvvet gösterisine karıştırılmış yumuşatıcı bir devlet felsefesi kırıntılarıdır.

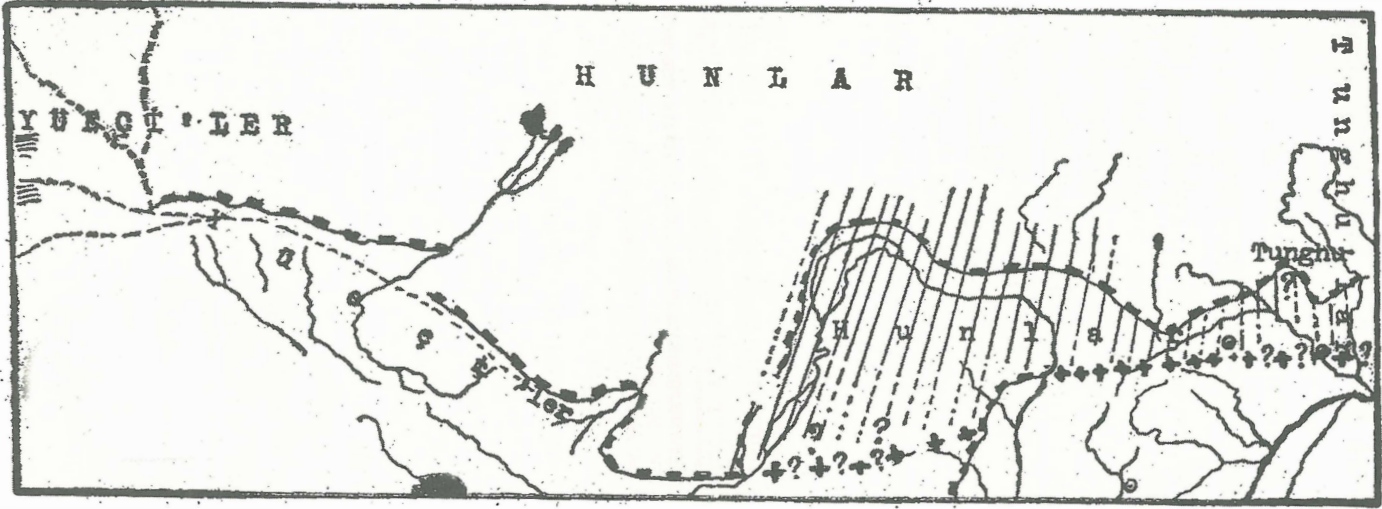
1. Savaşın Sebepleri:

Çin sülâlesinin ünlü imparatoru Şı Huangdi, M.Ö. 221 yılında Çin tah-tına oturdu. Kendisi Konfüçyüs taraftarlarının, büyük bir düşmanı idi. Bundan dolayı, Konfüçyanistler onun hakkında, hatıra ve hayâle gelmeyen, türlü zulüm ve iftira sahneleri yaratmış ve yaymışlardı. Çin tarihçilerinin çoğunun Konfüçyanist olmaları sebebiyle, bu imparatorun gerçek kişiliğini öğrenmek, çok güçleşmiştir¹⁵¹. Bu imparatorun biyografyasına göre Hun akınları şöyle başlamıştı: M.Ö. 215 yılında imparator Şıhuangti, devletin kuzey sınırlarında bir geziye çıkmıştı. İmparator Şang bölgesine de uğrayarak, oradan başkentine dönmüştü. Bu sırada, Yen beyliğinde, Lu adını taşıyan, bir rahip gelmişti. Denizde de seyahat eden bu rahip, tanrılar ve ruhlar hakkında birçok bilgiler edinerek, geri dönmüştü. Bu rahip imparatora, Yazılı Resimler adlı bir kitap hediye etti. Bu kitapta Çin devletini yok edecekler, Hunlar (Hu) olacaklardır, diye yazılmıştı. İmparator bu yazıyı görünce, General Meng T'ien'e, üç yüz bin kişilik bir ordu almasını ve Hunlara karşı akına çıkmasını emretti¹⁵².

¹⁵⁰ Franke, I. s. 240 vd.

¹⁵¹ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Al.), s. 82.

¹⁵² SC, 6, 5a: DG, I, s. 39 vd.

Harita 5: Mete'nin babası Tuman Han'ın Kuzey Çin'deki arazisi.

İmparatora gösterilen ve büyük Hun akınlarının başlamasına sebep olan bu kitap hakkında, bazı bilgilerimiz vardır¹⁵³. Konfüçyanist tarihçilerin tarafsız olmamaları sebebiyle, gerçek kişiliğini iyice tanıyamadığımız bu imparatorun, çok mistik bir kimse olduğunu da biliyoruz¹⁵⁴. Ancak bu çapta büyük bir akını, böyle küçük bir sebebe bağlamak da, çok güçtür. Aslında bu fal kitabında Hunlar (Hu) diye okunan yazı, imparatorun kendi oğlunun adından başka bir şey de değildi¹⁵⁵. Nitekim oğlundan sonra, kendi sülâlesi de batıp gitmişti. Buna rağmen De Groot, bu olanlar küçük sebepler yüzünden, dünya tarihinin nasıl deşebildiğim gösteren, bir örnektir, demektedir¹⁵⁶. Aslında bu imparatorun, “sınır bölgelerinde” yaptığı gezilerin, pratik yararları da az idi. Bu geziler, ibâdet gereği olarak yapılan gezilerdi¹⁵⁷.

Yukarıdaki bölümlerimizde de belirttiğimiz gibi Çin beyliğinde, çok daha önceleri bir Hukuk Felsefesi Okulu olmuştur (bk. s. 65). Konfüçyanistler, devlet idaresinde tutucu idiler. Hukuk felsefecileri ise devletin gelişmesi için, her türlü değişikliği hoş görüyorlar ve reformları teşvik ediyorlardı. Bu sebeple, devletin idaresi ana çizgileri ile uzun zamandır hukuk felsefesine göre oluşup, gelişmiş, bir devlet bürokrasisine dayanıyordu¹⁵⁸. Bu bürokrasi, disiplinli bir devlet ve köylüleri bile içine alan, bir ordu düzeni kurmuştu. “Hun akınlarının başlama nedenini efsaneye göre değil; gerçek tarihe bağlamak gereklidir.

2. Çin Akınlarının Başlaması

M.Ö. 215 yılında, Hunlara karşı yürütülen Çin akınları hakkında, başlıca üç kaynağımız vardır. Bunların hepsi de, ünlü ilk Çin tarihi Şici’nin içindedirler. Bu tarihin Hunlara ait olan 110. bölümü, hiç şüphe yok ki en baş-

¹⁵³ De Groot, *There Ugiou system of China*, VI, s. 1024.

¹⁵⁴ Eberhard, *aynı esr.*, s. 82.

¹⁵⁵ De Groot, *Hunen*, I, s. 40.

¹⁵⁶ *Aynı esr.*, a. yer.

¹⁵⁷ Eberhard, *aynı esr.*, s. 82.

¹⁵⁸ *Aynı esr.*, a. yer.

ta gelen bir kaynaktır. İmparator Şihuangti'ye ait olan 6. bölümdeki bilgiler ise, efsane ile karışmışlardır. Fakat bu bölüm, kronoloji düzeni bakımından, bize çok faydalı olmaktadır. Bilindiği üzere bu akınları ünlü Çin Generali Mengt'ien idare etmişti. Bu general sonradan cezalandırılarak, öldürülmüştür. Bu sebeple onun biyografyasını içine alan 88. bölümde, bu akınlara daha az yer verilmiştir. Fakat bazı konulara açıklık getirmesi bakımından bunun da ayrı bir değeri vardır.

İlk defa ve büyük çapta Hunlara karşı yapılan bu Çin akınlarının, Ortaasya tarihinde de büyük tesirleri olmuştur. Bu büyük tehlike, Hunları birleştirmiş ve onları, milli bir birliğe doğru götürmüştü. Çin sınırlarındaki otlaklarını kaybeden Hunlar, daha büyük bir güçle, yeni akınlar için hazırlanacaklardır.

3. Hunların Durumu ve Kaynaklar:

Kaynaklar bize gösteriyor ki, Hunlara karşı koyabilmek için, bütün Çin tarihindeki en büyük seferberliklerinden birini yapmıştı Çin tarihlerinin Hunlar ile ilgili bölümleri, Çin ordusunun sayısını on bin olarak belirliyorlar. Diğer kasmaklar ise, bu ordunun üç yüz bin kişiden oluşmuş olduğunu, ileri sürmüşlerdir. Üç yüz bin sayısı, biraz da eski Çin gelenekleri ile ilgilidir. Onlara göre Mete'nin ordusu da, üç yüz bin kişiden oluşmuştu. Bir gerçek varsa, bu sayıların pek fazla kabartılmış olmadıkları idi. Çin sülâlesinin yol ve duvar yapımında gösterdiği büyük çalışma göz önünde tutulursa, hiç olmazsa yüz bin kişilik bir ordunun harekete geçirilmiş olması, normal görülmelidir. Çünkü bu sülâlenin her işi, böyle büyük bir çapta hazırlanmış ve gerçekleştirilmişti.

Hunar, ünlü askeri taktikleri gereği ile geri çekilip Gobi çölünün kuzeyine, Orhun ile Altay bölgelerine gitmişlerdi. Hun ve Çin ordularının büyük bir savaşa giriştiklerine dair, bir belirti yoktur. Çünkü kaynaklarda, Çin ordusu, kovdu, sürdü, temizledi gibi, deyimlere çok yer verilmektedir.

Çin ordularının izledikleri akın yolları bize Hunların güneydoğudaki yurtları ile yayıldıktan bölgeler hakkında da çok değerli bilgiler vermektedir. Bunları ayrıca inceleyeceğiz.

II- HUN-ÇİN SAVAŞLARI (M.Ö. 215-212):

1. Hunlar ile ilgili 110. bölüm, bu büyük Çin akınlarını şöyle anlatıyordu: Çin sülâlesi altı devleti ortadan kaldırıncı, (M.Ö. 215 yılında) Çin İmparatoru Şihuangti, General Mengtien'e 100.000 kişilik bir ordu ile kuzeye ilerlemesini ve Hunlara hücum ederek, onları yenmesini emretti. General ilerleyerek, Sarı ırmağın güneyinde bulunan bütün bölgelerin hepsini aldı. (Yani Ordos bölgesini). Irmağın kıyıları boyunca duvarlar yaptırıldı. Çevreleri surlar ile çevrili, 44 ilçe merkezi kuruldu. Bu bölgeleri insanla doldurmak için, sürgünlerden oluşmuş yeni askeri koloniler yerleştirdi.

Chiu-yüan ile Yün-yang arasını, doğrudan doğruya birleştiren büyük bir cadde yaptırdı. Bu cadde, dağların tepelerinden gidiyor, vadileri ve uçurumları aşıyor ve ırmakları da keserek uzuyordu. Nerede düzeltilmesi gerekli bir yol var ise, hep böyle çalışıldı.

Lin-t'ao bölgesinden Liao-t'ung'a ulaşan ve uzunluğu 10.000 milden fazla olan büyük bir duvar yaptırdı. Bundan sonra da Sarı ırmağı aşarak (kuzeye?) gitti. Oradaki Yangşan, (yani Güney dağını) aldı¹⁵⁹...

2. İmparatorun biyografyasında ise şöyle deniyordu: İmparator Şihuangti, (Hunlardan büyük bir tehlike gelebileceğini fal kitabından öğrenince), General Mengtien'e 300.000 kişilik bir orduyu emrine alarak Hunlara hücum etmesini emretti. General Hunları yendi ve San ırmağın güneyinde kalan bölgenin, (yani Ordos bölgesinin) hepsini ele geçirdi.

214 yılında Hunları (Hiungnu), kuzeybatıya doğru püskürttü. Yü-chung bölgesinden yola çıkarak, Sarı ırmak boyunca doğruya doğru gitti. Tam Yinshan dağlarına eriştiği yerde, 34 tane çevreleri surlar ile çevrilmiş ilçe merkezleri kurdurdu. Ayrıca, Sarı ırmağın kuzey kıyıları boyunca da, bir duvar yaptırdı.

Bundan sonra imparator General Mengdien'e Sarı ırmağı aşarak ilerlemesini emretti. Bunun üzerine general, To dağı ile Peichia'nın ortalarından ilerleyerek Yüksekhisar'ı (Kaoch'ueh) aldı. Orada, yabancılara (Hunlara) karşı korunabilmek için, nöbetçi kuleleri ile donanmış, bir duvar yaptırdı. Bu bölgelere de, sürgün edilmiş Çinli suçluları yerleştirdi. Böylece ilk olarak oralarda, Çin ilçeleri kurulmuş oluyordu.

¹⁵⁹ SS, 110, 4a: DG, I, s. 39. Çincesi için bk. Not. 33.

213 yılında imparator, haksız karar veren yargıçları toplatarak, (Hun sınırındaki) duvarlarda çalıştırılmak üzere gönderdi. (Bu yargıçların bir bölümünü de), güneydeki Yüeh ülkesine gönderdi.

212 yılında, Chiuyüan'dan Yünyang'a kadar uzanan bir yol yapıldı. Yolun doğrudan doğruya ve kese olarak gitmesi için, dağlar kesilip, delindi. Vadiler ise dolduruldu¹⁶⁰.

3. Hunlara karşı bu tesirli akınları yapan Çin generali sonradan cezalandırılarak, öldürülmüştü. Bu sebeple onun biyografyasında, daha fazla bilgi yer almamıştır. Bununla beraber, ayrı bir anlatış ve söyleyişle yazılmış olan bu biyografyadan, bazı bölümleri almayı faydalı görüyoruz:

Çin sülâlesi, göğün altındaki bütün dünyayı kendi idaresi altında topladığı zaman, (General) Meng-tien'in buyruğuna da, 300.000 kişilik bir ordu vererek, kuzeye doğru gönderdi. Yabancı kavimleri, (Jung ve Ti'leri) sürdü ve Sarı ırmağın güneyini, (Ordos bölgesini) aldı. (Orada), uzun bir duvar yaptırdı. Duvarı yerin durumuna uydurdu. (Duvarın eteklerinden ise, savunma yeri olarak yararlandı. Lint'oa'dan Liaotung'a kadar uzanan bu duvarın uzunluğu, 10.000 milden fazla idi.

Bundan sonra Sarı ırmağı aştı ve Güney dağı (Yang-shan) aldı. Onun birlikleri, bir yılan gibi ırmağı kıvrılarak kuzeye döndüler. Orduları on yıldan fazla bu bölgelerde, güçleri ile üstün oldular. Kendisi de Shang bölgesinde oturdu. Bu çağda Hunların hepsi, korkularından sarsılıp titrediler...

Bu sırada imparator Şihuangti, bütün devletini baştan başa gezmek istedi. İmparator, Chiu-yüan'dan Kan-ch'üan'a (yani Yün-yang), doğrudan doğruya ve kese olarak gitmek istedi. Bundan dolayı generale, bu iki yer arasında, kısa bir yol yapılmasını emretti. Dağlar kesilip ve (delinerek), vadiler de doldurularak, yalnızca 1800 mil uzunlukta, kısa bir yol yapıldı¹⁶¹.

1. Savaşın Sonuçları (Hun ve Çin Tarihi Bakımından):

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu Çin sülâlesi çağında her şey hayale sığmaz bir girişme ile ele alınmıştı. Bu hamle, sonraki Çin tarihi için de, bi-

¹⁶⁰ SC, 6, 5a vd.: DG, I, s. 39 vd. Bk. Not. 33.

¹⁶¹ SC, 88, 2a vd.: DG, I, s. 43.

tip, tükenmeyen bir örnek ve enerji kaynağı olmuştur. Çin, Türk kavimlerini itmeyi ve yenmeyi öğrenmiş, Türkler de, bu büyük tehlike karşısında birleşerek, daha da güçlenmişlerdi.

2. Duvarların Tamamlanması ve Çin'de Sınır Anlayışının Doğuşu:

Bilindiği üzere Çin'de duvarların yapımına çok önceleri başlanmıştı (bk. s. 141). M.Ö. 350 ve 300 yıllarında yapılan duvarlar, Şensi'nin ortasından geçiyorlardı (bk. harita 5). Çin sülâlesi sınırın daha batıya alarak, Sarı ırmak kıyılarındaki kaleleri birleştirmiş ve bugünkü Çin sınır anlayışını yaratmıştır. Yukarıdaki kaynaklarda adı geçen Şang ve Peiti gibi yerler ve Ordos bölgesi, Sarı ırmak sınırı içine girmiş oluyordu. Bu bölgelerin bir kısmı, Hunların otlaktan idiler.

Kaynaklarda görüldüğü gibi, 213 yılında imparator, haksız karar veren yargıçları toplatarak, (Hun sınırlarında yapılan) duvarlarda çalıştırılmak üzere gönderdi. Aslında bu, Konfüçyanistlere karşı açılmış bir savaştı. Bu duvarların yapımında, yüzbinlerce kişi çalıştırılmış ve çalışanların birçokları da açlık, susuzluk ve hastalıktan ölmüştü. O günler için, Çin edebiyatında yazılmış, pek çok şiirler ve ağıtlar vardır¹⁶².

3. Hun Topraklarının Çinlileştirilmesi ve Çin Koloni Politikası:

Sınırlara, Çin köylülerinin yerleştirilmesi yolu ile yeni Çin şehirlerinin kurulmasına daha önceleri, yine Hunlara karşı başlanmıştı (bk. s. 102). Bu politika, mesela kuzeydeki Cao devletine, hem savunma ve hem de ekonomi bakımından, büyük yararlar sağlamıştı. Çin'in bu ünlü politikası Göktürk çağında da devam edecektir. Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü gibi, Sarı ırmağın kıyıları boyunca duvarlar yaptırıldı. (Buralarda), çevreleri surlar ile çevrili 44 ilçe merkezi kuruldu. Bu bölgeleri insan ile doldurmak için de, sürgünlerden oluşmuş yeni asker kolonileri yerleştirildi. Hunların otlak ve konak yerleri Yinşan dağlarında ise, çevreleri sur ile çevrilmiş, 34 tane ilçe merkezi kuruldu. Çin'in bu iskân politikası Hunların ta iç bölgelerine, yani Yüksek-

¹⁶² Çin duvarının yapılışında ölenler için söylenmiş ağıtlar şu kitapta toplanmıştır: *Shu-ei Chingchu*, 3, 6a vd

hisar (Kaoch'üeh)a kadar uzuyordu: Orada, yabancılara (Hunlara) bölgelere, sürgün edilmiş Çinli suçluları yerleştirdi. Böylece oralarda ilk olarak, Çin ilçeleri kurulmuş oluyordu. Kaynaklardan seçerek aldığımız bu satırlar, okuyanlarımıza yeterince bir fikir verebilecektir.

4. Yolların yapılması:

Çin sülâlesinin büyük işleri içinde yer alır. Çin'de yol, kanal yapma ve sulama çalışmaları bakımından, bu sülâlenin büyük bir yeri vardır. Bundan dolayı Hun sınırlarını, başkente bağlamak için yapılan büyük yolların yön ve çaplarını, yine yukarıdaki kaynaklarda görebiliyoruz. Kaynakların dedikleri gibi bu yollar dağların kesilip delinmesi ve vadilerin doldurulması ile yapılmıştı.

III- METE'NİN BABASI TUMAN HAN'IN KALESİ

Çin tarihlerinde Hunlar hakkındaki bilgilerin, ancak Mete ile başladığını ve bundan öncesi için ise çok az şeyler bildiğimizi yukarıda söylemiştik. Bazen de güzel rastlantılar, bu bilgilerimizi pekiştirmek için yeni yollar hazırlar. Bu kitapta, yollar ile konak yerlerinden söz açan Çin Coğrafya Ansiklopedilerinden sık sık faydalanılmıştır. İsa'dan sonraki VII. yüzyılda toplanmış ve şimdi birçokları kaybolmuş kaynaklardaki bilgileri de içinde toplayan, çok büyük bir Çin Coğrafya Ansiklopedisi vardır. Kuatichi adlı bu çok değerli eserin büyük bir kısmı, maalesef kaybolmuştur¹⁶³. İşte bu eser, Sarı ırmak kıvrımının kuzeybatı köşesinden, Ortaasya'ya giden yolları ve konak yerlerini anlatırken, bir de Tuman kalesi (T'ouman ch'eng) 'den söz açar¹⁶⁴. Bu konuya girmeden önce, Çin'de kullanılan iki türlü kale veya istihkâm deyimleri üzerinde durmayı faydalı görüyoruz. Eski Çin'de her şehrin etrafında, iyi veya kötü bir duvar vardı. Şimdi bile Çin'de köyler, kaplan veya haydutlara karşı çitler ile çevrilmişlerdir. Çin'de duvar ile çevrilmiş büyük şehirlere Ch'eng adı verildi. İşte Tuman'ın Çin sınırındaki konak yeri, böyle bir şehirli kale olarak tanımlanmıştır. Bir de sınır boyunca uzanan Çin duvarları vardır ki, bunlar

¹⁶³ Kuatichi'deki notlar için bk. Franke, IIIs. 78.

¹⁶⁴ Kuatichi, 3, 4ab.

ise Sai deyimini ile diğerinden ayrılmıştır¹⁶⁵. Buraya Tuman kalesi adının verilmesinin de bir sebebi olmalı idi. Burası, ya Tuman tarafından kurulmuş veyahut da ona bir konak yeri olmuştu¹⁶⁶.

Kaynağımızdan anlaşıldığına göre burası, Çin'in ünlü kuzeybatı kalesi ve eyaleti Wu- yüan'dan Ortaasya'ya giden yol üzerinde bulunuyordu. Wu-yüan, Göktürk ve Uygur tarihinde de çok stratejik bir rol oynamıştı. Çin'e gelen Göktürk orduları hep bu yol üzerinden inmişlerdi.

Yollar görülüyor ki, tarih boyunca tarihçilere yardımcı olmuşlardır. Göktürkler bu yol ile nereden geliyorlar ise Tuman ile Mete'de, oradan gelmiş olmalı idi. Çok ağır ve teknik olmasına rağmen bu değerli kaynağı, burada vermeyi faydalı buluyoruz:

Wu-yüan ilindeki Ku-yang ilçesinin kuzeyinden gidilirse, Taşkapı tabyaları (Shih-mên-chang) geçilir. Oradan Kuang-lu kalesine gelinir.

Oradan da kuzeybatıya doğru gidilirse, Chih-chiu ilçesine erişilir. Oradan daha kuzeybatıya gidilirse, Tuman kalesi 'ne (T'ou-man ch'eng) varılır.

Yine kuzeybatıya yönelip, devam edilirse, Lao kalesi ırmağına (La-och'engho) gelinir. Yeniden kuzeybatıya yönelip gidilirse, Hsüanlu kalesine varılır. Bu yerlerin hepsi Luch'ü adlı yere kadar kaleler, tabyalar ve nöbetçiler için ateş kuleleri olarak yapılmışlardır¹⁶⁷.

Burada adı geçen Kuyang ilçesi Çin duvarının yanında bir kale idi. M.Ö. 352 yılında, Wei beyliğinin prensi uzun bir duvar yaptırmış ve oradaki Ku-yang ilçesini de büyük hisarlar ile pekiştirmişti¹⁶⁸.

Bu çok değerli kaynaktan da anlaşıyor ki Tuman kalesi, Orhun ve Altay dağlarına giden anayol üzerinde kurulmuştu. Bu yönden gelen akınlar Çin'i, çok daha önceleri de rahatsız etmişti. Bundan dolayı M.Ö. 352 yılında, buraya ilk duvarlar yapılmıştı. Bunlar, hemen hemen Çin'de yapılan ilk savunma duvarlarıdır. Bu yolun stratejik gereği olarak, Göktürk kağanlarına da konak-

¹⁶⁵ Kale ve sur deyimleri için bk. DG, I, s. 35.

¹⁶⁶ SC, 44, 5a vd.

¹⁶⁷ Kuatichi, aynı yer.

¹⁶⁸ SC, 44, 5a vd.

lık yapan ünlü Yinşan dağlarının da, Tuman'ın elinde bulunması bir mantık gereğidir. Tuman kalesi veya Tuman Hisarı'nın bulunduğu bu yol hakkında, sonraki kaynaklarda verilen bilgiler, yukarıdaki bilgiyi, aşağı yukarı doğrulamaktadırlar¹⁶⁹.

IV- METE'NİN BABASININ, KUZEY ÇİN'DEKİ "KONAK YERLERİ":

1 - Hunların Otlak ve Sınırları:

Daha önceleri Çin'in iç bölgelerinde, eskiden beri yerli olarak oturan Hunlardan, söz açmıştık (bk. s...). Zamanla Ortaasya geleneklerini kaybeden bu Hunlar, ya Çinlileşmiş veyahut da sindirilmişlerdi. Bundan sonra Ortaasya'dan, yeni Hun dalgaları gelmeye başlamıştı. Otto Franke'ye göre: M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Hunlar, daha önceleri aynı bölgelerde yaşayan ve Jung adı ile anılan kavimlerden, çok daha savaşçı ve çok daha iyi donanmışlardı. Bundan dolayı Sarı ırmağın (içlerine doğru), çok daha iyi sızabilmişlerdi. Ayrıca Ortaasya'dan Çin'e gelen yolun girişini de, kuzeybatıdan kapamışlardı¹⁷⁰. Aslında Ortaasya'dan gelen Hun alanlarının, İsa'dan önce dördüncü yüzyılda başlamış olması, çok şüphelidir. Çünkü bundan önceki akınları öğrenmek için kaynaklarımız yeterli değildir. Ayrıca Hunlar, yalnız Sarı ırmağa kadar değil; Çin'in, en içlerine kadar sızmışlardı: 270 yılına kadar, Cao sülâlesinin liderleri, Hunları, (Çin'in iç bölümlerindeki Wei ve Sarı ırmak vadilerinden, (batıya) itmişlerdi, (bk. s. 56). 215 ve 212 yıllarında ise, kuzey bölgeleri sıkı olarak taranmış ve sınırlardaki düzen, yoluna konmuştur¹⁷¹.

2. Hun Otlakları:

Öyle anlaşıyor ki Tuman çağında Hun ve Çin mücadelelerinin, ana sebeplerinden biri idi: (Çin sülâlesi çağında) geriye itilen Hunlar, Ordos bölgesi

¹⁶⁹ HS, 28B, 7a: DG, I, s. 48.

¹⁷⁰ Franke, I, s. 241.

¹⁷¹ Aynı esr., a. yer.

gibi en iyi otlak bölgelerini kaybetmişlerdi. Bu hayvancı kavimler, kötü bir ekonomik duruma zorlanmış ve açlık tehlikesi ile, karşı karşıya kalmışlardı. Bunun üzerine, ayrı ayrı oymakların hepsi, bir araya gelmişler ve bir başkanın emrinde toplanmışlardı. İyi hayat şartları ve uygun otlaklar elde etmek için anlaşmış olan bu kavimler, topluca yapılan akınlara iştirak etmişlerdi. Böylece, Çin'in kuzeyinde ilk büyük oymaklar birliği, bu çağda oluşmuştu. Bu da, ilk lider olan Tuman'ın buyruğunda kurulmuş olan, Hiungnu devleti idi¹⁷². Bu görüşler, Çin sınırlarında oturan Hunlar için doğru idi. Ancak Hunların anayurdunda, durumun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Sınırlarda oturan Hunların, yalnızca otlaklardan değil; akınlara ve ticaret yolu ile de, türlü yararları vardı.

3. Ordos bölgesi:

Sarı ırmak kıvrımının güneyi, M.Ö. 215 Çin akınının ana hedefini meydana getiriyordu. Nitekim tam olarak tercümelerini verdiğimiz kaynakların her üçü de, bir konuda birleşmişlerdi: General Mengtien, Sarı ırmağın güneyindeki bütün bölgeleri aldı. Irmağın kıyıları boyunca duvarlar yaptırdı... Çevreleri surlar ile çevrili 44 ilçe merkezi kuruldu... Bu generalin, Hunları Sarı ırmak kıvrımının dışına atması, Çin ordusunun başta gelen bir başarısı olarak görülüyordu. Wu-yüan bölgesi, Göktürk çağında olduğu gibi, Tuman çağında da strateji bakımından, büyük bir değer taşıyordu. Tuman Kalesi'nin, bu ilden Ortaasya'ya giden yol üzerinde bulunduğunu görmüştük (bk. s. 102). Sarı ırmak kıvrımının kuzeybatısında bulunan bu değerli ilin adı, Çin sülâlesi zamanında Chiu-yüan, (yani Dokuz Pınar) idi. Han sülâlesinin imparatoru Wu, bu ilin adını Wu-yüan, (yani Beş Pınar) şeklinde değiştirdi¹⁷³. Kesin olarak konuşmuyoruz. Fakat bir ihtimal üzerinde duruyoruz: Dokuz rakamı, Altay kavimlerinde daha yaygın ve daha kutlu idi. Bundan dolayı ilin daha önceki adı, Hunlar tarafından da verilmiş olabilirdi. İşte dünyanın büyük eserlerinden biri sayılan ve kaynaklarda sözü geçen bu yol da, bu ili Çin başkentine bağlamak için yapılmıştı (bk. s. 102).

¹⁷² Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 83.

¹⁷³ HS, 28B. 7a; Kuatichi, a. yer.

Yine Şici'nin 110. Hun bölümünde geçen Peichia Hun bölgesi de, bu Wu-yüan ilinin içinde idi. Wu-yüan ilinde bulunan ve eski bir şehir olan Homu, Pei-chia ilçesinde idi¹⁷⁴.

Görülüyor ki 215 yılındaki Hun akınları, hep aynı bölgelerde dönüp dolaşıyordu. Bundan dolayı, Sarı ırmak kıvrımının doğusunda, Hunların bulunmadığı sonucuna varmayalım. Hunların ana bölgeleri ile kuvvetleri batıda olduğu için, Çin orduları ilk önce hep, kuzeybatıya doğru yönelmişlerdi.

V- HUN VE GÖKTÜRKLERİN YAYLASI YİNŞAN DAĞLARI:

Sarı ırmak kıvrımının kuzeyinde yer alan bu dağların güney etekleri, hem Hun ve hem de Göktürk çağında, birinci derecede değer taşıyan bir bölge idi. Eskiden Sarı ırmak yatağı kuzeybatıya, yani Ortaasya içlerine doğru, oldukça geniş bir çıkıntı yapıyordu. Zamanla kuzeybatı kıvrımı küçülmüş ve bugünkü yatağına çekilmiştir. Bununla beraber, yine de ırmağın suyunun bol olduğu zamanlarda, eski yatak içindeki bozkırlara, birçok kolların yayılmış olduğu görülür. Bundan sonra Ortaasya'yı Çin'e birleştiren, büyük dağlar ve geçitler başlar. Sarı ırmak kuzeyde, âdeta bu dağların eteklerini yalayarak geçer, işte Sarı ırmağın kuzeyindeki bu dağlara Yinşan adı verilmiştir. Bu dağlar üzerinde, çok uygun konak yerleri ve otlaklar vardır¹⁷⁵.

Çin sülâlesinin ünlü ve bilgin generali Mengtien, 214 yılında Hunları, kuzeybatıya doğru Yü-chung bölgesinden yola çıkararak, Sarı ırmak boyunca doğruya doğru itti. Tam Yinşan dağlarına eriştiği yerde, çevreleri surla çevrili, 34 tane ilçe merkezi kurdurdu. Ayrıca Sarı ırmağın kıyıları boyunca da, uzun bir duvar yaptırdı. İmparator biyografyasında, yani Şici'nin 6. bölümünde görülen bu kayıt, çok değerlidir (bk. s. 101). 88. bölümde bu olanlar, biraz daha karanlık; fakat değişik bir söyleyişle anlatılır: ...Bundan sonra Sarı ırmağı aştı ve Yangşan'ı aldı... Yinşan dağlarının güney eteklerinin çok güneş görmesi sebebiyle, burasına Yangşan adı da verilmiştir. Fakat bazı Çin coğrafya ansiklopedilerinde burası, Yinşan dağlarının 40 mil güneydoğusunda bir yer

¹⁷⁴ Aynı eser, a. yer, bk. Not. 45.

¹⁷⁵ Gaubil'in Yinşan dağları hakkındaki görüşü için bk. Chavannes, *Mem. Hist.*, II, s. 137, 11.

adı olarak da geçmektedir¹⁷⁶. Öyle anlaşıyor ki Çin orduları, San ırmağın kuzeyindeki Yün-chung'un ötesine geçerek, oralarda yeni Çin kolonileri kurmuşlardı. De Groot bazı yer adlarını açıklama yolu ile Çin akınlarını, doğuya doğru daha çok uzatmak istemiştir¹⁷⁷. Fakat O. Franke'nin de belirttiği gibi, bu açıklamaların hepsini doğru kabul etmek çok zordur¹⁷⁸.

Görülüyor ki Çin ve Ortaasya tarihinde çok büyük bir yeri olan M.Ö. 215 akını, Hunlara karşı ve kuzeybatıya doğru yapılmış bir savaştı. Bununla beraber her çağ için Hunların, Yinşan'da var olduklarını kabul edebiliriz. Yinşan dağları yalnızca Şensi'nin değil, Şensi'nin de kuzeyinin, bir kısmını çeviriyordu. Nitekim M.Ö. IV. yüzyıl başlarında Cao beyliğinin yaptırdığı duvarlar, Tai bölgesinden başlıyor ve Hsüan-hua üzerinde Ta-t'ung'a kadar uzanıyordu¹⁷⁹. (Ayrıca bk. s. 36). Çin coğrafya ansiklopedilerine göre, Cao beyliğinin kralı Wuling'in yaptırdığı duvar, Shang-yang hien'den So-chou'a kadar uzuyordu... Yinşan, So-chou'un kuzeyinde idi. Göktürkler, ise, Çin duvarının dışındaki, (yani kuzeyindeki) Yinşan'da oturuyorlardı¹⁸⁰.

Bu çağda Hunların doğuda, nereye kadar uzadıklarını kesin olarak bilemiyoruz. Fakat Şensi kuzeyinin de, Hunların akın yapmak için en çok seçtikleri bir bölge olduğu da, bir gerçek idi¹⁸¹. M.Ö. IV. yüzyıldan beri Hunların, bu bölgelerde bulunduklarını biliyoruz (bk. s. 58).

Hun ve Göktürk kağanlarının ünlü konak ve otlak yerleri olan Yinşan dağlarının tanıtmasına girmişken, konuyu biraz daha genişletelim: Eski Çin tarihlerinde geçen Yinşan deyiimi modern Çin atlaslarında görüldüğü gibi, yalnızca Şensi'nin kuzeyinde uzayan ve bir parça sıra dağlarını tanıtan, bir coğrafya deyiimi değil idi. E. Chavannes'ın, haklı olarak dediği gibi, Yinşan, Şensi'deki Sho ilinin kuzeyinde bulunan yüksek sıradağlardır. Yinşan, yalnızca Sarı ırmak kıvrımının doğusunda kalan dağlar için değil; batıya doğru

¹⁷⁶ It'ung chi, 408, 1: DG, I, s. 41. Bk. Not, II, 45.

¹⁷⁷ DG, I, s. 41.

¹⁷⁸ Franke, III, s. 121 vd.

¹⁷⁹ Aynı esr., a. yer.

¹⁸⁰ A. esr., a. yer.

¹⁸¹ Franke, III, s. 12.

uzanan sıradağlar için de söylenmiştir. Bu dağlar (kuzeyden), Ordos bölgesini de ayırırlar¹⁸².

Görülüyor ki modern deyimler ile eski Çin tarihlerinde geçen tanıtımlar arasında, birçok ayrılıklar vardır. Yinşan, eskiden Sarı ırmağın kuzeyindeki dağlar ile onların doğuya doğru giden uzantılarının hepsi ile meydana geliyordu. Geçen yüzyılda bir Fransız misyoneri bu dağları gezmişti. Misyoner P. Gaubil'in kitabından kısa bir parçayı burada vermeyi faydalı buluyoruz: Yinşan adını alan bu sıradağlar, kuzeybatıya da epey uzaklara doğru uzanırlar. Bu dağlar, ormanlarla kaplanmış. Üzerlerinde küçük tepeler ile güzel otlaklar da görülür. Geçit ve boğazlar, savunmak için kolaylık gösterirler. Burası Hunların, büyük otağ yeri (grand campement) olmuştu. Onlardan sonra gelen diğer (Ortaasyalı) kavimler de, bu dağlara dayandılar. Burası onların bir sığınma ve çekilme yeri oldu. Buralarda şaşılacak derecede, çok sayıda hayvan yetiştir eildiler. Avlanmak için, uygun bölgeler vardır. Ayrıca demir cevheri de çoktur¹⁸³.

VI- ORHUN'U ÇİN'E BAĞLAYAN BÜYÜK GEÇİTLER

1. Ortaasya'nın Güneydoğu Kapısı: "Yüksekhisar (Kaoch'üeh)":

Orhun, Altay ve Tanrıdağlar ı'ndan gelen orduların, kese yoldan Çin'e girebilmeleri için, ünlü bir kapı vardı. Çin tarihlerinde Kaoch'üeh adı ile anılan bu ünlü geçidi, biz Türkçemize Yüksekhisar karşılığı ile çevirdik. Burası, San ırmağın kuzeybatı kıvrımının batısındaki, yüksek dağlar içinde bulunan, bir geçidin adıdır. Yerini kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Göktürk çağında yazılmış olan bazı Çin notlarında şöyle denmektedir: Burası, Sho-fang ilindeki Lin-jung hsien ilçesinin kuzeyinde kalan bir sıradağdır. Öyle dik yamaçlar ve uçurumları vardır ki, bundan dolayı buraya, "Uzun duvar" adı bile verilmiştir. Bu dağlar arasında dik yamaçlı iki zirve, göğe doğru yükselmiştir. (Bu iki dağ zirvesi), halk dilinde Yüksekhisar (kao-ch'üeh) olarak adlandırılmıştır¹⁸⁴.

¹⁸² Chavannes, *Mem. Hist.*, II, s. 168 vd.

¹⁸³ P. Gaubil, *Memories concernant les Chinois*, XVI, s. 275.

¹⁸⁴ SC Chen I: SC, 110, 6alb: DG, I, s. 35; Franke, III, s. 121.

Bir dargeçit bölgesi olduğundan kuşumuz bulunmayan bu stratejik yer, Tuman Han'dan önce de, büyük bir değer taşımıştı. Bu geçit, Göktürk ve Uygur çağında da çok stratejik bir yerdi. Ötüken bölgesinden, yani Göktürkler'in başkentinden gelip ve giden yollar, buradan geçiyordu. M.S. 713-741 yılları arasında Çin'e, birçok yağma akınları yapmışlardı. Çin de, artık kendisini rahatsız eden bu akınları, durdurmaya karar vermişti: (Çin İmparatoru), Uygurların yenilerek cezalandırılmalarını emretti. (Uygurlar), Çin ordusunu görünce kaçtılar ve Ötüken'e sığındılar. Ötüken, Hsi-cheng'in, (yani Batı şehrinin) 1700 mil kuzeyindedir. Han sülâlesi çağında, (yani Hun çağında) burasına Kao-ch'üeh, (yani Yüksekhisar) adı verilirdi. Hsi-ch'eng şehri, (yani Batı şehri) ise, "taşlı bozkırın taş boğazı"nın (Ch'ishihk'ou), 300 mil güneyindedir¹⁸⁵...

Görülüyor ki Göktürk çağında artık Çinliler bu geçidin kuzeyine veya güneyine sularla çevrilmiş bir şehir yaptırmışlardı. Bu kentin kuzeyinde de, taşlı bozkırın taş boğazı gibi, bir geçit yer alıyordu. Burası da Hun çağındaki Yüksekhisar geçidi veya diğer boğazlardan biri olabilirdi.

2. Göktürklerin başkenti Ötügen:

Ötügen'in yolları bu geçitten geçiyorlardı. Nitekim yukarıda Tang sülâlesi tarihinden aldığımız bilgide bu durum, açık olarak görülmektedir. Uygurlar, buradan Ötüken'e geçmişlerdi. E. Chavannes, daha çok eski kaynaklara dayanarak, "Yüksekhisar" (Kao-ch'üeh) geçidi için, şöyle diyordu: Bu, iki dağa verilen bir addır. Bu dağlar, Ordos kuzeyinde bulunuyordu. Biri, diğerinin karşısında dikilen bu dağlar, tıpkı bir kapının, iki kenarı gibidirlen¹⁸⁶. Bu büyük araştırmacı da, geçidin nerede olduğunu bildiğinden değil ancak eski Çin kaynaklarına göre tanıtmamasını yapmıştır.

Uygurlar, M.S. 647 yılında kolay idare edilebilmeleri için, Çin tarafından yeni bir düzene konmuşlardı Çinliler, her Uygur boyunun belirli bir yerde oturmalarını, zorunlu kılmışlardı. Bu düzene göre Husa (Kazar, Hazar?)

¹⁸⁵ Chavannes, Documents, s. 93 vd.

¹⁸⁶ Mem. Hist., II, s. 168, n.

boyu, Yüksekhisar (Kao-ch'üeh)'de oturmakta idi¹⁸⁷. 650 yılında Çinliler yalnızca çok eski kaynaklarda görülen "Yüksekhisar" adını değiştirdiler ve burasına Chi-lu adını verdiler¹⁸⁸. Chi-lu yer adının belirli bir karşılığı yoktur. Fakat bu yer, İsa'dan sonraki yıllarda, Hunların bir konak yeri olmuştu. M.S. 89 yılında Çin generali Touhien, Hunları bu yerde yenmişti (bk. 2. c.). Ayrıca Çinliler bu yerde, bir zafer anıtı ve yazıtı da dikmişlerdi¹⁸⁹. Buna rağmen bu yerin, Yüksekhisar ile ayrı yer olup, olmadığını bilemiyoruz. Görülüyor ki, elimize birçok ip uçlarının geçmesine rağmen, bunları değerlendiremiyoruz. Çünkü buralar, Çin'e çok uzak idiler. Bunlar, Gobi çölünün güneyinde yer alan Hun, Göktürk ve Uygur ordularının yağmak yerleri idi.

Aslında bu kitabımızda, Ortaasya'daki yer adları üzerinde, her zaman bu kadar derin olarak duramayacağız. Ancak Met e'yi tanıyıp, anlayabilmek için, böyle bir girişmeyi faydalı görüyoruz.

IV. TUMAN HAN VE HUN BİRLİĞİNİN GÜÇLENMESİ

Çin'de güçlü ve çok ünlü Çin sülâlesinin yıkılması ile, Ortaasya daha birleşmiş ve daha güçlenmiş olarak ortaya çıkacaktır. Çin'de başlayan karışıklıklar, Ortaasya'daki birliği, Mete'ye doğru daha da hızlandıracaktır. Çünkü Ortaasya artık anlamıştır ki, Çin'in güçlenmesi kendileri için gerçek bir felâket olacaktır. Yukarıda bu sebepler üzerinde, gereği kadar durmuştuk. Şimdi Hunların yenilenmelerinin, türlü yönleri üzerinde duralım:

I- EKONOMİK SEBEPLER:

1. Hunları birleştiren ekonomik sebepler:

Eski ve ortaçağlarda, Çin'in kuzey bölgelerini, Ortaasya'nın bir uzantısı olarak kabul etme zorundayız. Yoksa bugünkü modern Çin sınır anlayışı ile,

¹⁸⁷ CTS, 195, Ia: Chavannes, Documents, s. 91.

¹⁸⁸ TS, 43B, 3a.

¹⁸⁹ Bu yazıt için bk. Chavannes, Dix inscriptions chinoise de l'Asie Central, s. 193 vd. Ayrıca, bk. Franke, I, 398; III, 207.

tarih yazmanın, bir yolu yoktur. Tarihte sınırlar, kavimlerin yayılışı ile kültür çevrelerinin gelişmeleri ve tesirleri ile çizilmelidir. Hunların yayıldıkları Çin'in kuzey bölgelerinde, Çinli denen topluluklar, ya hiç yok veyahut da sayıca çok az idiler. M.Ö. 215 yılından sonra, Çin sülâlesinin Çin'in kuzeyindeki Hunları, yurtları ile otlaklarını bırakmaya zorladıklarını söylemiştik. Gerçi bu ekonomik bunalma, Hun devletinin yalnızca güneydoğu bölgelerinde baş göstermişti. Bunun yanında, devlet içindeki bunalmaları da, bir bütün olarak ele almak gereklidir. Hunların bunalmaları ile ilgili bir vesikayı, Çin tarihlerinde bulduk. Bunu okuyucularımıza ilk olarak sunuyoruz:

... (Çin sülâlesi) bundan sonra (kuzeye), General Meng-t'ien'i gönderdi. (Kuzey bölgelerinde) uzun duvarlar yaptırdı. Türü savunma engelleri kazdırdı. Hunları (Hiungnu), sınırlardan 700 milden fazla öteye itti. Hunlar (Hu), atlarını otlatmak için, artık güneye inmeye cesaret edemez oldular. Onların alp ve cesur kişileri ise, bundan sonra artık yağmaya girişmek için, yürek bulamaz oldular. Onların yay ve okları da, yeniden oç almak hissini duymaz oldular¹⁹⁰...

Kısa, fakat çok değerli olan bu vesika, bize birçok şeyler öğretmektedir. Çin, Hunların baskısı altında, yüzyıllar boyunca ezilmişti. Bundan dolayı bu başarı, Çin'de yeni bir dünya görüşünün doğmasına yol açmıştı. Ezilen ve basılan eski düzenlere, artık bir son vermek gerekiyordu. İşte yukarıdaki Tuman ile çağdaş olan bu vesika, Hunların bu durumunu anlattıktan sonra, sözüne şöyle devam ediyordu: ...Bu sebeple (Çin sülâlesi), eski Çin krallarının izledikleri (devlet idare etme) yolunu, izleyip izlememe konusunda, şüpheye düştü. (Eski Çin'den gelen) 'Yüz Okul'un, öğretim araç ve gereçlerini, yıktırdı ve yaktırdı. Tembellik ve uyuşukluk aşıl原因, Karabaşlı kişileri yok etti. Ünlü şehirleri yıktırdı. Ün salmış eski büyük kişileri öldürdü¹⁹¹...

Bu kaynak bize, birçok yeni şeyler öğretmektedir. Şimdiye kadar Çin sülâlesinin kitapları yaktırdığı bilgeleri diri diri gömdürdüğü, okul kitaplarımıza bile girmiştir. Fakat bu gereğin Hunlar ile olan ilişkilerden doğduğu

¹⁹⁰ Chavannes, *Mem. Hist.*, II, s. 228.

¹⁹¹ *Aynı esr.*, a. yer.

üzerinde hiçbir kimse durmamıştır. İşte bu gerçeği de o çağdaki Çinlilerin yazdıklarından öğrenmiş oluyoruz.

2. Hunlara karşı, Çin’de reform:

İlk önce Çin sülâlesi ile başlamış değildi. Bu değişiklik, M.Ö. 300’den önce başlamıştı. Ayrıca M. Ö. 215’den sonra, Hunlara karşı yapılan bu duvarlara da, ilk önce Çin sülâlesi tarafından başlanmamıştı. M.Ö. 300 yılından önce başlanan bu duvarların, ancak tamamlanması Çin sülâlesine düşmüştü. Aynı amaç ve aynı yön için yapılan daha eski duvarların da, bir yapılma sebebi olmalı idi. “Hun devleti Tuman ile başladı” gibi yanlış bir görüş, önünü ve arkasını göremeyenler tarafından ileri sürülmüştür. 215 yılından olanları görebilmek için, kaynakları, biraz daha çok konuşturmamız gerekmektedir.

Ekonomik güçlükler ile Hunlar daha önce de karşılaşmışlardı Fakat az sonra, yeniden ve daha büyük bir güçle harekete geçebilmişlerdi. Ortaasya’nın güneydoğu kapısı “Yüksekhisar” (Kao-chueh) burçlarının temeli daha önce, yani M.Ö. 325-298 yılları arasında atılmıştı: ...(Chao beyliğinin kralı Wu Ling), Tai bölgesinden yola çıktı ve Yinşan dağları boyunca ilerledi. Ondan sonra aşağıya doğru gitti ve Yüksekhisar (Kao-ch’üeh)’te bir kale (sai) kurdu. Bundan sonra da (doğuya doğru geriye döndü ve), Yün-chung, Yenmen ve Tai gibi kent merkezlerini kurdu¹⁹².

Yüksekhisar (Kao-ch’üeh) kalesinin temelleri veya genişletilmesi, bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, daha önceleri atılmıştı. Toba çağının sonlarında, yani M.S. VI. yüzyılda derlenen Shui-ching-chu adlı kitaptan, Çin duvarını yaparken ölen binlerce işçi hakkında yazılmış ağıtları içinde toplaması sebebiyle söz etmiştik. 1933’te Şanghay’da basılmış olan bu kitapta, şimdi kaybolmuş olan birçok değerli kaynak toplanmıştır. Bu kitapta Yüksekhisar için şöyle deniyor: Yüksekhisar (Kao-ch’üeh), dar bir geçittir...

Çok eski çağlardan beri burası, sınırların koruması bakımından, en değerli bir kale idi... Burada, dağın eteğinde Chao devleti tarafından yapılmış olan kalenin (M.Ö. 306-295), kalıntıları görülür¹⁹³...

¹⁹² HS, 94A, 4b: DG, I, s. 34.

¹⁹³ Shui ching chu, III, s. 3a vd.

3. Hunların YİNŞAN DAĞLARI ile olan ekonomik ilişkileri:

Bu konu yukarıda, daha çok coğrafya ve jeopolitik bakımından incelenmişti. Aslında ise zengin otlaklar ve av yerleri veren bu dağların hepsi, Hun tarihi ve ekonomisi ile ilgilidir. İmparator Şihuangti'den (M.Ö. 221-209), yani büyük Çin sülâlesinin kuruluşundan önceki Çin beyliği de, Yinşan dağlarındaki Hunları çok iyi tanıyordu: ...M.Ö. 318 yılında Çin beyliklerinden Han, Chao, Wei ve Ch'u beylikleri, Çin devletine hücum etmek için Hunların (Hiungnu) başlarına geçtiler¹⁹⁴... Bu değerli kaynaktan da anlaşılıyor ki, güçlü Çin beyliğine karşı kendilerini yeter derecede koruyamayan diğer Çin derebeyliklerinin hepsi birden Hun (Hiungnu) ordularına dayanmak zorunluğunu duyuyorlardı.

Öyle anlaşılıyor ki Hunlar eskiden beri Yinşan dağlarının doğularına kadar uzanıyorlardı, örnek olarak şu kaynağı verebiliriz: ...(Chao beyliğinden) Tai bölgesi valisi Chao Ku, Hunların (Hu) başına geçti. Kendi kralının ordusunu takviye etmek için gitti¹⁹⁵... Ertesi yıl Cungşan kralının başkanlığında düzenlenen orduya, Tai bölgesinin Hun (Hu) savaşçıları adını taşıyan bir ordu, Chao Hsi'nin komutası altında girdi.

Hunlar, yukarıda adı geçen Cao beylerinin kuzeyinde bulunmuyorlar; aynı zamanda kuzeybatıya doğru da üzüyorlardı: ...M.Ö. 299 yılında Cao kralı Hunlar (Hu) gibi giyindi. Kuzeybatıya doğru akına geçti. Hunların (Hu) oradaki arazilerini almak istiyordu. Bu akın ile güttüğü amaç ise, Yün-chung'dan Chiu-yüan'a gitmek ve oradan da güneye inerek, Çin beyliğini ortadan kaldırmak idi¹⁹⁶... Bu yer adlarının stratejik değerleri üzerinde, saikanda durmuştuk. Adları, Çin sülâlesi çağında yapılan büyük yol dolayısı ile geçiyordu (bk. s. 102). Bu Hunlar, daha çok Sarı ırmağın kuzeyinde oturan Hunlardır. Çünkü buradaki Yün-cung şehri, Sarı ırmağın kuzeyinin tam ortasında bulunuyordu (bk. harita 5).

¹⁹⁴ *Mem. Historiques*, II, s. 71; karşılaştırmalı TSTC, III, s. 83.

¹⁹⁵ SC, 110: DG, I, s. 35. Bk. Çince not, I, 79, 119.

¹⁹⁶ *Aynı esr.*, a. yer.

4. Çin’de Kalan Hunlar:

Yukarıda Tuman çağında Hunların, Çin’in kuzeyinde çok geniş bir bölgeye yayıldıklarını, kaynaklarla göstermeye çalıştık. Elbette ki bu geniş bölgede yalnızca Hunların yaşadığını düşünmek çok zordur: ...M.Ö. 306 yılında (Chao beyliğinin kralı), batıya doğru akına başladı. Hunların arazisine girdi. (Ordos bölgesinin kuzeyindeki) Yü-chung bölgesine kadar geldi. Orman Hunları’nın (Linhu) kralı ona atlar gönderdi¹⁹⁷... Bu önemli belgede adı geçen Orman. Hunları, (yani Linhular), bundan daha önceki bölümlerimizde de konumuz içine girmişti. Sonraki Türk tarihinde de Orman Türkleri’ne rastlıyoruz. Göktürk çağındaki Bökli il ile sonraki Türklerden Agaç-eriler’i burada hatırlatmada bir fayda görüyoruz. Orman Hunları Tuman Han’ın yurdunun tam ortasında idi. Yücong şehrinin yeri hakkında, De Groot’un görüşlerini kabul etmek çok güçtür¹⁹⁸. Bunları, “Ordos bölgesinin kuzeyinde” gösteren O. Franke’nin görüşü, bizce daha doğrudur¹⁹⁹.

O. Franke bu yerin geniş bir incelemesini yapmıştır²⁰⁰.

At besleyicisi olarak görülen Orman Hunları’nın bu ekonomik durumlarında da, bir çelişki görülüyor. Yukarıdaki bilgide görüldüğü gibi Orman Hunları, Çin’deki Cao kralına, atlar veriyorlardı. At besleme işi, yalnızca bozkır kavimlerine ait bir iştir. Ormanda ise at beslenemez. Orman Hunları’nın, önce ormanda yaşayıp, sonradan bozkıra çıkmış olmaları da, olağan görülebilir. Bundan dolayı da eski adları unutulmamış ve aynı adla anılmış olabilirlerdi.

II- TUMAN HAN’IN GÜÇLENİP AKINA BAŞLAMASI:

1- Çin’de Karışıklıklar:

Çin sülâlesinin ünlü imparatoru, M.Ö. 209 yılında ölünce, herkes için beklenen fırsat böylece ortaya çıkmış oldu: Onun ölümü, karşısında bulunan

¹⁹⁷ SC, 43, 3a: DG, I, s. 35.

¹⁹⁸ DG, I, s. 35.

¹⁹⁹ Franke, I, s. 241.

²⁰⁰ *Aynı esr.*, III, s. 121 vd.

herkese, harekete geçmek için bir işaret oldu. Soylular, yeniden üstünlüğü ellerine geçirmek ve devlet içinde daha tesirli olabilmek için, isyan etmişlerdi. Generaller de, başkentten gelen sürekli baskılardan bıkmışlar ve isyana başlamışlardı. Çünkü onlar da, hareketlerinin sürekli olarak kontrol altında tutulmasından, hoşlanmıyorlardı. İsyân edenler arasından çıkmış bazı âdi yurtdaşlar da vardı. Çünkü onlar da, zor yolu ile işçi çalıştırılmasından şikâyetçi idi. Yurt ve yuvalarından alınarak, uzaklaştırılmışlardı. Birkaç ay içinde, atlı isyân patladı ve böylece de, altı yeni hükümdar ortaya çıkmış oldu²⁰¹...

Prof. Eberhard'ın yukarıdaki görüşlere, Çin sülâlesinden sonra, Çin'de ortaya çıkan kanşık durumu, çok açık olarak belirtmektedir. Artık Hunlar ile Çin'in kuzey sınırlarındaki tehlikeler unutulmuştu. Hunlara karşı gerçekten başarılı bir akın düzenleyen, hem bilge ve hem de büyük bir asker olan başkomutan Meng Tien'in sonu ise, çok acı oldu. Bize kadar gelen bilgilere göre bu başkomutan, Çin yazışım fırça ile yazan, ilk Çinli idi. Eski Çin'de, nabız ile ilgili bilgiler çok ilerlemişti. Onlara göre yerin nabızı da vardı. Yerin nabzını yaralamak ve durdurmak, insanlığın başına, belki de büyük felâketler açabilirdi²⁰². Bundan dolayı ünlü general tutuklandı ve şöyle bir sorguya çekildi: ...Siz, gerçek bir ölüm cezası sanığısınız! Siz, yerin karnını, Lint'ao'dan Liaotung'a kadar uzayan on bin mü uzunluğundaki duvarı yaptırmakla, yarmış bulunuyorsunuz! Bu kadar uzun bir yarık ile, "yerin nabızı"nın kesilmiş olması, çok mümkündür. İşte senin büyük suçun budur! Bu sözler üzerine general Meng T'ien, bir yudum zehir içerek, hayatına son verdi²⁰³...

2 - Tuman'ın Akınlara Başlaması:

Çin sülâlesinin güçlü çağlarında, yani M.Ö. 215 206 sıralarında Hunların başkanı Tuman'ın oldukça zor günler geçirdiği bir gerçektir. Bu yenilmenin sonucu olarak, Ortaasya'daki diğer komşularına karşı da, herhalde durumu sarsılmıştı. Nitekim büyük oğlu ve veliahtı Mete'yi Yüceilerin yanına rehin olarak vermesi de bunu gösteriyordu (bk. s. 148). Elbette ki güçlü bir

²⁰¹ Eberhard, *Çin Tarihi*, (Almanca), s. 83 vd.

²⁰² De Groot, *The religious system of China*, III, s. 955.

²⁰³ SC, 88, 5a: DG, I, s. 44.

devlet, kendisinden zayıf olan bir komşusuna, kendi veliahtını rehin olarak veremezdi. Fakat bununla beraber Çin sülâlesinin, en tehlikeli komşu olarak Hunları gördükleri de, bir gerçektir. Çünkü bu ünlü sülâlenin tarihinde Yüe-çi'lere, yani batıya ve Kansu'ya karşı yapılmış bir hareketi görmüyoruz. Belki de bu konuda kaynaklarımız susmaktadır:

...İsa'dan önceki dördüncü yüzyıldan beri Hunlar, yabancı kavimler arasında en savaşçı ve en iyi donanmış olanları idi. Bu bir gerçektir. Hunlar (Hiungnu), Sarı ırmağın her yönüne iyice sızmışlar ve kuzeybatı yönünden, Çin'e gelen büyük giriş yollarını da tutmuşlardı. Bundan dolayı dış dünyadan içeriye, bu yollar ile hiçbir haber sızılmıyordu. Çin imparatoru Şihuarıgti bile, bu yolları açamamıştı. O, kendinden sonraki soylarına, yalnızca devletin kuzey sınırlarını göstermiş ve bu sınırların, sıkı tutulmasına işaret etmişti²⁰⁴... Görülüyor ki O. Franke de, yalnızca Hunlara önem veriyordu. Çünkü bu çağdaki Çin'in her yönünü birer birer, derin ve geniş olarak gözden geçiriyor ve böyle bir sonuca varıyordu. Çin, henüz daha Hunların esas kapılarını açamamıştı. Hunların yalnızca sol kollarını, o da on yıl için batıya itmişti.

Şimdi, Mete'nin babası Tuman hakkında yazılmış ilk ve tek vesikanın incelenmesine geliyoruz: Bu vesika, Şici'nin 110. Hunlar bölümü içinde kronolojik bir sıraya göre yer alır. Fakat başında ve sonunda, boşluklar vardır. Konular bitmeden, kesilir. Bilindiği üzere Çin tarihleri, raporların kesilip, yan yana getirilmeleri ile oluşurlardı. İlk Çin tarihi olan Şici, Tuman ve çağını şöyle anlatıyor:

... Bu çağda, Tunghu'lar güçlü ve Yüeçi'ler ise kuvvetli idi. Hunları (Hiungnu) Şanyü'sünün (yani Hakanının) adı, Tuman (T'ou-man) idi.

Tuman, Çin (sülâlesine karşı), artık savaşmaya cesaret edemedi ve kuzeye çekildi.

On yıldan az sonra General Meng-T'ien öldü. Derebeylerin hepsi, Çin (sülâlesine) karşı isyan ettiler. Böylece Çin İmparatorluğu, üzüntü verici karışıklıklar içinde kaldı. Çin sülâlesi tarafından, sınırlara gönderilerek yerleştirilmiş olan halkın hepsi, geriye dönerek, yeniden (Çin'e) geldi.

²⁰⁴ Franke, I, s. 241.

Artık bundan sonra Hunlar serbest kaldılar. Yeniden yavaş yavaş Sarı ırmağı geçtiler. Bundan sonra güneye döndüler. Çin'in sınırlarının içlerine girdiler. (Çin'in) eski savunma kalelerini (zorlamaya) başladılar²⁰⁵.

İşte Mete'nin babası Tuman hakkında çok değerli fakat bir tek olan vesika budur. Vesika, önceki türlü olup bitenleri özleyerek, konuya girmektedir. Biz, her Çin işaretinin karşılığını bularak yaptığımız bu tercümede, ayrı savaşlar için ayrı satırbaşları açarak, hadiseleri birbirinden ayırmaya çalıştık. Buradaki eski savunma kaleleri (Kusai) deyimi, pek açık değildir. Hunlar, Çin sülâlesi tarafından yaptırılmış olan duvarları aşarak, eski Çin savunma yerlerine gelmiş olabilirlerdi.

Kaynağımız hemen bundan sonra Tuman'ın, oğlu Mete ile olan ilişkilerine geçer. Bunları da Mete ile ilgili olan bölümümüzde Türkçemize çevireceğiz.

III- METE'NİN BABASI TUMAN HAN'IN HANLIK ÜNVANI (Notlar)

1- Tuman'ın "İmparatorluk" (Şanyü) Ünvanı:

Bilindiği üzere bütün Hun imparatorları, "Büyük Han" ve "İmparator" karşılığı olarak söylenen Şanyü ünvanım kullanıyorlardı. Bu ünvanın Şanyü şeklinde okunuşu, bugünkü modern ve Wade-Giles adı verilen, Çin transkripsiyon sistemine göredir. Hun çağında yazılmış olan, Çin sözcüklerine göre ise bu ünvan Tanhu şeklinde söylenmekte idi. Eski sözlüklerde, bunun daha başka ve değişik söylenişleri de vardır. Mete çağının sosyal yapısı ile ilgilenirken, bu konu üzerinde daha geniş olarak duracağız.

Mete'nin babası Tuman, kendi çağında Şanyü ünvanını kullanıyor muydu? Yoksa bu ünvan ilk defa, Mete'nin büyük bir imparatorluk kurmasından sonra mı, kullanılmaya başlanmıştı? Bu iki soruya, kesin bir karşılık bulmak çok güçtür. Ancak Tuman'dan çok önceki çağlarda da Çin tarihlerinde Hiungnu Hanlarının kullandıkları Şanyü ünvanma rastlamıyor değiliz (bk. s. 58). Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bu vesikalar, Mete'den sonraki çağlarda da yazılmış veya yeniden kaleme alınmış olabilirlerdi²⁰⁶.

²⁰⁵ HS, 94A, 5b: DG, I, s. 48.

²⁰⁶ DG, I, s. 43.

Kaynağımız, Hiungnu Şanyü'sünün adı Tuman idi, diye söze başlıyordu. Buna göre, o zamanda, bir Tuman Şanyü vardı. Hem de bir İmparator ünvanı ile! Bu gibi hükümdar ünvanları, birdenbire ortaya çıkmazlardı. Sonraki Türk tarihinde olduğu gibi, eskiden de hükümdar ünvanları uzun gelişmeler sonunda oluşurlardı. Zamanla bu imparatorluk ünvanlarına, yeni ek ünvanlar da takılırdı. Nitekim Mete'den sonra Ulu Şanyü, (Çincesi, Ta Shanyü) deyimi, sık sık görülmeye başlanmıştı (bk. s. 364). Öyle anlaşıyor ki, Tuman çağında henüz daha hakan olan Hun hükümdarları, Mete ile devletin bir imparatorluğa dönüşmesi üzerine, Çin'deki imparator ünvanlarını da kendilerine örnek almışlar ve Ulu Hakan olmaya özenmişlerdi.

Eski Hun hükümdarlarının, bir imparatorluk ünvanı olan Şanyü sözünün köklerine gelince, karşımıza iki durum çıkmaktadır: a) Şanyü deyimi, bir Altay sözünün Çin işaretleri ile yazılmış bir transkripsiyonu idi. b) Eski bir Altay ünvanının mânâsı Çinceye çevrilmiş olabilirdi. Bu sebeple Çinliler, Hun imparatorlarını, Altay dillerinden gelen ünvanları ile değil; bu adın, mânâsı ile anabilirlerdi.

Ancak Hun imparatorlarının ünvanı olan “Şanyü” sözünün Altay dillerindeki hangi sözü karşıladığını bulabilmek de çok güçtür. Bu konu üzerinde sonradan yeniden duracağız.

Ünvanın mânâsı ise, bize türlü kolaylıklar getirmektedir. Çin'deki Han sülâlesi tarihinin 94A, yani “Hun bölümü”nde bize, Hun imparatorlarına ait Şanyü ünvanının mânâsı da, kesin olarak açıklanmaktadır. Bu vesikanın değeri, bizce büyüktür. Çünkü bu tarih, Çinlilerin Hunları daha iyi tanıdıkları bir çağda yazılmıştır. Üstelik bu tarihi yazan, Doğu Türkistan'ı zapteden ünlü bir Çin generalinin de, kardeşidir. Bu ünlü tarihe göre, Şanyü sözünün karşılığı, Sonsuz genişlik ve büyüklük demektir²⁰⁷. Bu ünvana takılmış diğer ekler de vardır ki, bunları yeri geldikçe, ayrıca inceleyeceğiz. Şiratori'ye göre bu, devletin büyüklüğü ile ilgili bir deyim de olabilirdi²⁰⁸. Bunu, Unversismus ve Universal devlet yani “dünya devleti” anlayışına göre eleştirip

²⁰⁷ Şanyü ünvanının manası: HS, 94A, 7a: Şiratori, *Kagha and Khatun*, s. 12; DG, I, s. 54; Franke, I, s. 329.

²⁰⁸ Şiratori, *Kaghan.*, s. 12.

açıklamak isteyenler, bizce doğru yolu seçmiş olmalıydılar²⁰⁹. Türklerde cihan şümül devlet anlayışı, herhalde köklerini, bu çağlardan alıyordu. Bu sebeple, bu anlayışın öncülüğünü yapan F. W. K. Müller gibi araştırmacıların adlarını, burada anmayı bir borç biliyoruz²¹⁰. Bilindiği üzere Hun imparatorlarının Şanyü ünvanını, Göktürk devletinin kurucuları bile kullanıyorlardı. Türk dünyasında bu ünvan, 750 yıldan fazla kullanılmıştı.

2. Hun ve Çin devletlerinin dengesi:

Bir imparatorluk sembolü olan bu ünvanların gelişmesinde, rol oynamıştı. Mete'nin babası Tuman Han çağında, Çin'de büyük bir Çin imparatoru da yaşıyordu. Şı-huangti, (Çince çevri yazısı: Shih Huang-ti), Çin'i birleştirmeyi başarmış ve Tuman Han'ı da, Çin sınırlarından sökmüş ve kuzeybatıya itmişti. Huangti Çin imparatorluk ünvanı da Çin'de, ilk defa onunla beraber görülmüştü. Bu sebeple Japon bilgini Şiratori, şu görüşü ileri sürmüştü: "Hunların Şanyü ünvanı, Çin'deki Huangti ünvanının bir taklidi olmalıdır. Çünkü Hunların hanlık ünvanları daha geç çağlarda görülmüyordu. Hunların başkanı Tuman, Çin imparatoru Şıhuang-ti ile aynı çağda yaşamıştı. Çin imparatorunu taklid ederek Hunlarda böyle yeni bir ünvanın doğmuş olması, beklenebilirdi." Şiratori, Hunların imparatorluk ünvanlarının köklerini ararken, sonradan fikrini değiştirmiştir: Tarih bize gösteriyor ki, Hunların durumu bu çağda, pek iyi değildi. Hunlar varlıklarını korumak için doğuda Tunghulara ve batıda da Yüeci'lere karşı çetin savaşlar vermek zorunda idi. Güneyde ise, Çin sülâlesi tarafından, (Cobi) çölünün kuzeyine itilerek atılmış bulunuyorlardı... Böyle kötü bir durumda bulunan bir kavmin başkanının, "Huangti" gibi en yüksek bir Çin ünvanına eş olan bir imparatorluk ünvanını alarak yeniden kullanmak istemesi, akla pek yakın bir şey olmasa gerekti²¹¹. Bu kitabımızda Japon Şiratori'nin etimoloji ile ilgili görüşlerine pek fazla yer verilmemiştir. Fakat onun, Çin tarihi hakkındaki bilgileri, daima geniş, de-

²⁰⁹ DG, I, s. 54.

²¹⁰ Şanyü'nün Göktürklerle karşılaştırılması: F. W. K. Müller, *Türkisch Glossen*, Fr, Hirth's Festschrift (OZ), s. 269 vd.

²¹¹ Şiratori, *aynı esr.*, s. 11.

rin ve çok yönlüdür. Bundan da anlaşılıyor ki, Hunların “Şanyü” yani “İmparatorluk” ünvanı, Tuman çağında ve Tuman’dan önce de vardı. Mete ile birlikte bu ünvana yeni veya eskiden beri gelen bazı sözler de, eklenmişti.

3. Türklerin Kür-Han’ı ve Çin karşılığı:

Bu sözün Moğol karşılığı ise, Gur-Han idi. P. Pelliot, bu ünvanın Moğol karşılığını, Türkçeye yakınlıktırabilmek için, bazan Gür-Kan ve Gür-Han şeklinde de okumuştur²¹². Moğolların Gizli Tarihi’nde ki yazılış, bu ünvanın Moğol karşılığının ancak ve ancak Gur-Han okunmasına izin veriyordu²¹³. Reşideddin ile Cüveynide, Kitan-Moğol asıllı Karahıtay hükümdarlarını, Gur-Han yazılışları ile anmışlardı²¹⁴. Reşideddin ise, Nayman hükümdarlarının, Uygur hükümdarı Kür-Han’ın soyundan geldiklerinden, bu ünvanı kullandıklarını, söylüyordu²¹⁵. Türk mitolojisinde de, Kür-Han ile Kür-Tag deyimleri, sık sık kendilerini, göstermekten geri durmuyorlardı²¹⁶. Reşideddin, Türkçe Kür ile Moğolca Gur deyimlerini, birbirinden kesin olarak ayırıyordu. Bu konu üzerinde daha fazla durmayacağız. Ayrıca Moğol çağından çok önce yazılmış Kaşgarlı’nın kitabında Kürer, yani “yiğit er” ve Kutadgu Bilig’de de Kür-Alp deyimleri geçiyordu²¹⁷. Buna, eski Türkçedeki Kür yürekli deyimini de, katabiliriz²¹⁸.

Şimdi asıl konumuza gelebiliriz: Bilindiği üzere Moğolların Gizli Tarihinde, sözlerin karşılıkları, Çince işaretler ile verilmiştir. Bu kitapta, Türkçe Kür Han ve Moğolca Gur-Han’ın karşılığı olarak, Tuman Han çağındaki Çince Huang-ti ünvanı konmuştur²¹⁹. Yukarıda, Japon bilgini Şiratori ile diğerlerinin, Hun imparatorlarının ünvanı olan “Şanyü” sözünün kökleri üzerindeki, düşünceleri üzerinde durmuştuk. Onlara göre Hunların bu ün-

²¹² P. Pelliot, *Histoire Secrete*, par. 141; Genghis Khan, s. 248.

²¹³ E. Haenisch, *Gebeime Gesc hichte der Mongolen*, par. 141.

²¹⁴ Bk. Reşideddin, (Nayhan bölümü).

²¹⁵ Reşideddin, Kürhan için, Uygurların Hakanıdır, diyor.

²¹⁶ Kürhan ve Kürtag için bk. B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 372, bk. İndeks.

²¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divan*, I, 324; Kutadgu Bilig, *Herat*, 224, 5.

²¹⁸ Kutadgu Bilig, 156, 7 (A).

²¹⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, Haenisch, Wörterbuch, s. 52.

vanı, Çin imparatorlarının Huangti ünvanının bir taklidinden başka bir şey değildi. Halbuki Türkleri “Kür-Han”, Moğolların “Gur-Han” ünvanları da, Çinlilerin “Huang-ti” sözünün karşılığı idi.

Cihân İmparatoru, (Empereur universal) anlayışı da, Türk. Moğol ve Çinlilerde, Kür-Han ile Gur-Han’da olduğu gibi aynı idi. Türk devlet anlayışı, gelişi güzel rastlantılarla gelişmiş bir düşünce, düzen değildi.

4. Türkçe “Tengri” Yani Tanrı’yı “Şanyü” Ünvanı İle Benzeştirenler:

Dipnot 92 (220) nin yeri yok!!!²²⁰

Bazılarına göre, Hunların imparator ünvanı Şanyü, Türkçe Tengri sözünün, Çinliler tarafından bozularak yazılmış, eski bir yazılışı idi. Radlof gibi, iyi bir Türkolog olmasına rağmen, Çincenin eski özleri hakkında, bir bilgiye sahip olmayanlar tarafından ileri sürülmüştür. De Groot, eski Çin sözlüklerine göre Şanyü sözünün, Hun çağında Çinliler tarafından, Tanhu şeklinde söylenebileceğini ileri sürmüştü. Ayrıca Tanhu sözünün de, yeni Türkçedeki Tanrı sözü ile ilişkisi olabileceğini düşünmüştü²²¹. De Groot’un, Türkçe bilgisi yoktur. Radlof ise; yine aynı Hun ünvanının, Tanyü okunuşunu almakta ve bunu eski Türkçedeki, Tengri, Tengri-oglu ile karşılaştırmaktadır²²². Az sonra göreceğimiz gibi Türkçe Tengri sözü, Mete çağında, Çin kaynaklarında bir ‘imparator’ ünvanı olarak ve kesin bir Tengri (Tengli) yazılışı ile yazılmıştır.

Şiratori, Hunların bu imparator ünvanını Türkçe Sun, Moğolca Çinggis, suniyahu ve Mançuca saniyambi sözleri ile birleştirmiştir²²³. Bu görüş de, tutunamamıştır.

5. Hun “İmparator” Ünvanının ‘Han’ Deyimi İle İlgisi:

Bir Çinliye göre, Hunların bu ünlü imparator ünvanları, iki sözden oluşmuştu. İsa’dan sonraki I. yüzyılın başında, Çin’de karışıklıklar olmuş ve hanedandan olmayan, Wang Mang adlı birisi, Çin’i ele geçirmişti. Bu

²²⁰ Peliot Genghis, *Khan*, s. 248.

²²¹ DG, I, s. 54.

²²² Radlof, *Des Kutatku Bilik*, I, LXXX.

²²³ Şiratori, *Sur l’origine des Hioungnou*, JA, 1923,1, s. 71 vd; Kaghan and Khatun, *Toyo Bunko*, I, s. 8 vd.

çağa kadar Çin, Hunlara karşı saygı duymuş ve onları da, kendileri gibi eş ve benzer bir imparatorluk olarak, kabul etmişti. Fakat Çin tahtına geçen Wangmang, Hiungnu kavim adı ile Şanyü ünvanlarının, bundan sonra yeni Çin işaretleriyle yazılmasını emretti. Bu adların ayrı Çin işaretleri ile yazılması üzerine durum karıştı ve Hun ülkelerinde büyük isyanlar başgösterdi. Çünkü bu yeni Çin işaretleri ile Hiungnu, kavim adı saygıdeğer köleler ve Hun imparatorlarının ünvanı olan “Şanyü” de, İyi Yü anlayışını karşılıyordu. Bu çağ, Hunların yaşadığı ve Hunlar ile ilgili her şeyin, iyi bilindiği bir çağ idi. Bu duruma göre, Hunların hanlık ünvanı Yü olmalıydı. Şanyü ünvanının başındaki Şan veya Tan ise, tanıtmaya yapan, bir ekten başka bir şey değildi. Fakat Yü diye hiçbir Altay adına veya ünvanına rastlamıyoruz. Ancak, Yü ve Kan, yani Han seslerini veren Çin işaretleri, birbirlerine o kadar yalandırlar ki, bunların birbirlerine karışmış olması, her zaman için olağan görülebilirdi. Bu olay bir teori idi ve köklü sebeplere dayanıyordu. Çünkü Han sözümüz, eski Türkçede Kan şeklinde söyleniyor ve yazılıyordu²²⁴. Çünkü Tuman ve Mete çağında, Çin’de görülen ve “Büyük İmparator” karşılığında söylenen Huangti deyiminde de, “imparator”u Çince Tı karşılıyordu. Huang sözü ise, o imparatoru tanıtan, ikinci bir ünvan oluyordu. Bu görüş, çok karanlık fakat gerçeğe çok yakındır.

V. TUMAN HAN ÇAĞINDA ORTAASYA

Çin tarihleri, kronoloji ve coğrafya bakımından en sağlam bilgileri veren kaynaklardır. Çünkü Çin tarihleri daha çok savaşlarda ordularda tutulan günlükler ile öncülerin verdikleri raporlardan, oluşmuşlardır. Karşılarındaki düşman ile stratejik bölgeleri ve yolları tanımak, savaş yapmak isteyen askerlerin tek isteğidir. Fakat Çin sülâlesinden önce Çin, birçok derebeyliklere ayrılmış ve bundan dolayı da derebeyliklerin tarihçileri, dünya görüşü bakımından, kendi beyliklerinin sınırları dışına çıkamamışlardı. Çin sülâlesi zamanında (M.Ö. 255-215), Tuman ile onun idaresi altındaki Hunları, San ırmağın kuzeybatısına itmek bile, onlara büyük bir zafer gibi görünmüştü. Böylece San ırmağın bu kesimleri hakkında edinilen bilgiler de, Çin tarihlerinde yeni olarak görülmeye başlanmıştır.

²²⁴ Fang Chuangyu, Hiungnu hakanlarının adı hakkında (Çince), Yenching Journal of Chinese stuoies, 1930, VIII, s. 1417 vd.

Büyük Hun İmparatorluğu ile Mete ise, Çin'i dış dünyaya açmıştı. Aslında bu açılış, Mete'nin babası Tuman çağında başlamıştı. Fakat bu açılma, henüz daha çok dar bir bölge içinde gelişmişti. Mete çağından sonra artık Çinliler, Ortaasya hakkında çok şeyler yazacaklar ve biz de, birçok şeyler öğrenmiş olacağız. Mete'den önceki Ortaasya'nın, yalnızca iki yönü üzerinde kesin bilgilerimiz vardır. Bunlardan birincisi, Kansu'dan Doğu Türkistan'a uzayan İpek yolu üzerindeki Yüeci kavmi; diğeri de, Mançurya ile Doğu Moğolistan'ın güneylerinde yayılan ve Proto-Moğol köklerden gelen, geniş olarak Tung-hu adı ile anılan, bir "kavimler birliği" idi. Bu çağda yaşayan ve Asya'nın ortası ile batısında bulunan, kavimlere de ayrıca kısa bir göz atacağız:

I- İPEKYOLU ÜZERİNDEKİ YÜECİLER:

Yukarıda, Ortaasya hakkındaki ilk bilgileri, Çinlilerin kendi dünyalarının dışına açılmaları ile öğrenmeye başladığımızı söylemiştik. Bu bilgileri de, ancak Batı Türkistan'ı gezerek, Çin'e dönmüş olan ünlü Çin seyyahı Chang K'ien'in raporlarından öğrenebiliyoruz. Bu ünlü seyyah, M.Ö. 138 yılında Çin'den yola çıkmış ve 125 yılında da Çin'e geri dönmüştü. Her gördüğü şeyi ve hatta, her bitkiyi bile değerlendiren bu büyük Çinli üzerinde, daha geniş olarak, ayrıca duracağız. İlk Çin tarihi olan Şici'nin 123. bölümü, bu gezinin hatıraları ile doludur. Görülüyor ki bu tek kaynağımız da çok eski bir karakter taşımamaktadır. Mete'nin babası Tuman ile bu kaynak arasında, nerdeyse yüzyıl vardır. Fakat her şeyi görebilmiş ve değerlendirmiş olan bu gezgin, on yıl da Hunların yanında tutsak olarak kalmıştı. Bu tutsaklık ona, eski Ortaasya ve Hun tarihi hakkında birçok şeyler öğretmişti (bk. s. 2.c.).

1. Yüecilerin İlk Yurtları:

Yukarıda kendisinden söz açtığımız ünlü Çin gezgini, raporunun bir yerinde, Yüecilerin ilk yurtları hakkında şöyle diyordu: Yüe-çiler, Tun-huang ile Ch'i-lien arasında idiler²²⁵...İkinci önemli kaynağımız da, "sonraki Han

²²⁵ SC, 123, 2b; ayrıca bk. HS, 61, 2b; 96A, 7a. B. Ögel Yüeciler, DTCF Dergisi, 1957, s. 250.

sülâlesinin tarihi” içindeki, 117. bölümde bulunur. Bu kaynak da, Yüe-çiler, Chang-yeh üe Çhiu-ch’üan kentleri arasında idiler, der²²⁶. Gerçi bu sonuncu kaynak oldukça geç bir çağda yazılmıştır. Fakat bu bilgileri, Küçük Yüe-çiler ile ilgili bölümünde verir. Kaybolmuş veya eski kaynaklarda yer almamış eski raporların, yeniden bu kaynaktan yer alması, Çin tarihleri için olağandır. Yüeçi’ler batıya göçüp gittikten sonra, onlardan bir bölüm de, Kansu’da kalmışlardı. İşte bu geri kalan Kansu Yüeçilerine, sonradan Küçük Yüeçiler adı verilmişti (Krşl. s. 107).

İpekyolu veya Ortaasya ticaret yolları bakımından, yukarıdaki bilgileri değerlendirecek olursak, bu bilgilerin bir gerçeğe dayandığını görürüz. 1957 yılında, Yüeçilerle ilgili bütün Çin belgelerini toplamış ve eleştirerek yayınlamıştık²²⁷. Yüeçilerin ilk yurtları ile ilgili, yukarıda adları geçen yer adlarını, herhangi bir Çin atlasında kolaylıkla bulabilmek mümkündür. Bu bilgilere göre Yüeçilerin başlangıçta, Çin’in epeyce batısında oturdukları anlaşılıyor. Bilindiği üzere Tunhuang bölgesi, Doğu Türkistan’ın büyük bir doğu kapısıdır. Batıya giden bütün ticaret yolları, Tunhuang’dan başlayarak, yayılır. Tunhuang, Türkistan ticaret yollarının birleştiği bir yerdi. Chang-yeh ve Chiu-ch’üan ise, Kansu’nun ünlü ticaret kentleri olan Kan ve Su-cuhou’un eski adları idiler. Üstelik bu ünlü Su şehrinde Ortaasya’ya giden büyük bir yol da vardı. Bu yol, Etsin-gol vadileri üzerinden bütün Ortaasya’ya yayılıyordu.

Türkistan’ın doğu kapısı, yukarıda da görüldüğü gibi, Yüeçilerin elinde bulunuyordu. Yüeçilerin sınırları üzerinde, Mete ile ilgili bölümümüzde, daha geniş olarak durulacaktır (bk. s. 325). Japon bilginleri Shigero Kato ile Hsiao Matsuda, bu konu üzerinde geniş olarak durmuşlardı²²⁸: Onlara göre de, Wusun boyları, Kansu’nun batı bölümlerinde veya Hohsi’de, (yani Alaşan’da), Yüeçiler ile birlikte yaşıyorlardı... Onlara göre Wusun kavimleri, Tanrıdağlarının doğu eteklerinde idiler. Biz de aynı görüşteyiz (bk. s. 339).

²²⁶ HHS, 117, 1a; B. Ögel, *aynı esr.*, s. 251.

²²⁷ *Aynı esr.*, s. 247, 78.

²²⁸ H. Matsuda, Tanrıdağlarının; eski tarihi ve coğrafyası hakkında araştırmalar (Japonca), Tokyo, 1953, s. 41.

Öyle anlaşıyor ki Yüecilerin tesirleri, doğuda Çin'in batı kapısı olan Lanchou kentine veya daha doğuya kadar uzanıyordu²²⁹.

2. Yüeciler Çin Sülâlesi:

Tuman Han zamanındaki, Yüecilerin durumu üzerinde, az önce durmuştuk. Aslında Yüecilerin, Çin'in batı sınırı olan Kansu'nun doğusundaki, dağlık bölgelere kadar uzayıp uzamadıklarını, bilmiyoruz. Kansu'nun Sucou ve Kancou gibi bereketli bölgeleri ile batı ticaret yollarının kontrolü, onların elinde idi. Batıda Yüecilerin veya Hunların sınırları, herhalde Lanchou şehrinden sonra başlıyordu. Ana kaynaklarımız olan Şici'nin 110. Hunlar bölümü ile Çin sülâlesi imparatoru Şihuangti'nin biyografyasına ayrılan 6. bölüm, batıya yapılan Çin savaşlarından söz açmamaktadırlar. Yalnızca, Lin-t'ao'dan Liao-tung'a kadar yapılan uzun duvarın uzunluğu, 10.000 milden fazla idi. demekle yetindikleri görülür. Lin-t'ao ilçesi, Çin sülâlesi çağında (M.Ö. 256-207), Lung-hsi iline bağlı idi. Bugünkü (yani Göktürk çağındaki) Min bölgesinin başkenti idi. Çin sülâlesinin yaptırdığı duvar, başlangıçta Min ilinin 12 mil batısından başlıyordu²³⁰. Bu çok değerli kaynak, Tuman çağındaki Çin'in batı sınırları hakkında, bize açık bilgiler vermektedir.

Batı ticaret yolları üzerinde yapılan bu duvarın yapımına, Tuman'dan daha önce başlanmıştı. Yukarıda da adı geçen Lung-hsi duvarı üzerinde, şöyle deniyordu: M.Ö. 306-250 yılları arasında, Lung-hsi, Peiti, Shang gibi bölgelerin, Çin beyliği eline geçmesi üzerine, Hunlara (Hu) karşı korunmak için buralara uzun bir duvar yapıldı²³¹. Görülüyor ki, daha önceleri başlayan Çin'in batı sınırları ile ilgili hazırlıklar, Tuman çağında daha da hızlandırılmış ve tamamlanmıştı. Bu ünlü Çin sülâlesi, nedense batı ticaret yolları üzerinde herhangi bir ilerleme gayretine girişmemişti. Bazılarına göre, İmparator Şihuangti'nin (batı) yolunu yeniden açmaya gücü yetmemişti. Yaptığı girişimler ile ancak Çin'in kuzey sınırlarını çizme bilmişti. Böylece bu kuzey

²²⁹ B. Ögel, *a. esr.*, s. 251.

²³⁰ Kuatichi, 8,2: DG, I, s. 41.

²³¹ SC, 110, 4: DG, I, s. 34. Franke, I, s. 241.

sınırlarının, kendisinden sonrakiler için de, birer örnek olabilmesini başara-bilmişti. Çizdiği sınırın sembolü de, tamamlattığı duvarlar oldu²³².

Tuman çağında, Çin imparatorluğunun batı ve doğu politikası, daha çok barışçı bir temele dayanıyordu. Bu imparatorluk, kuzeybatı ile yalnızca sa-vaş düşünürken, “Çin içindeki beylikler kendine zorla katmıyor ve onların düşman olmasını istemiyordu. Onları kendi idare düzeni ile tek bir vücut (organismus) içinde birleştirirken, barışın bozulmasına yanaşmıyordu. Ama kuzeyi tek bir şey (o da ancak kuvvet), durdurabilirdi”²³³.

VI. TUMAN ÇAĞINDA ORTA VE BATI ASYA

Sakalar, Massagetler, Sarmatlar, Toharlar, İskitler:

Şimdi herkesin, kendi gönüllerince, ayrı şeyler söyledikleri bir konuya geliyoruz. Türk tarihinin derin olarak incelenmesi gereken o kadar çok mese-leri var iken, burada birbirini tutmayan bir kaç düzine teoriyi, ayrı ayrı elden geçirmeye, yeter derecede yerimiz yoktur. Biz burada yalnızca, elimizdeki kaynaklar ile onların verdikleri kesin bilgileri gözden geçireceğiz. Elbette ki doğru görüşler üzerinde de durmayacak değiliz.

Tuman çağındaki, yani M.Ö. III. yüzyıldaki orta ve Batı Asya hakkın-daki bilgileri, ancak Yunan ve Roma kaynaklarında bulabiliyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Çin kaynakları ordu için düzenlenmiş raporlardan doğ-muştur. Bundan dolayı, kesin ve sağlamdırlar. Yunan ve Roma kaynaklarında verilen bilgiler ise, söylentilere dayanır. Biz burada, şimdiye kadar yapıldığı gibi, İskit ve Sarmatların hikâyelerini anlatacak değiliz. Gerçek tarih ile ilgili ne gibi kaynaklar var ise onları gözden geçireceğiz:

1 - Sakalar

Ortaasya’da Sakalar

Mete, Yüce’leri yenmiş ve Yüce’ler de, Mete’nin oğlu zamanında batıya göçmek zorunda kalmışlardı. Yüce’ler de, batıya göçerlerken, İsiğ-göl bölge-

²³² Franke, a. yer.

²³³ A. esr., a. yer.

sinde karşılarına çıkan Saka (?) kavmini yenmişler ve onları da, batıya doğru itmişlerdi:

... Hunlar, Büyük Yüecileri yendikleri zaman, Büyük Yüeciler batıya gitmişler ve Tahsia'yı, (yani Baktriya yı) ele geçirmişlerdi. Sai-wanglar da, (yani Saka?), güney de Chipin'i, (yani Keşmir'i) aldılar²³⁴...

Saka'lar Çin tarihlerinde, ilk defa Sai ve Sai-wang adları ile geçiyorlardı. Fakat aşağıda bu her iki etnik deyimini de, ayrı ayrı kavimleri tanıtabilecekleri üzerinde, ayrıca duracağız. Başka bir Çin kaynağında ise, hem Sai ve hem de Sai-wang deyimleri, yanyana görülmektedir:

...(Burası), başlangıçta Sai'lerin yeri idi. Büyük Yüeciler, batıya doğru gelerek Sai w a n g'ları yendiler. Sai-wanglar da güneye (giderek) Hsientu'u'ya, (yani Hindistan'a) indiler. Büyük Yüeciler ise, onların yerlerinde oturdular²³⁵... Bu bilgide ise Sai-wanglar, Sai adını taşıyan oymaklar federasyonunun, bir kolu gibi görünmektedir. Görülüyor ki konuya girer girmez, karşımıza birçok meseleler çıkmaktadır. Bundan dolayı konuyu başlangıçtan toplayarak, yeniden kaynaklara gelelim:

Saka adını taşıyan kavimlerden Yunan ve İran kaynakları, M.Ö. VI. yüzyıldan sonra söz açmaya başlarlar. İlk bilgiler, İran kralı Darayos'un, Sakalara karşı yaptığı akınlar dolayısıyla görülmeye başlanmıştır²³⁶. Sakalar daha önceleri İran Kralı Kyros'u da yenmişler ve büyük bir güce sahip olduklarını göstermişlerdi²³⁷. Bazı bilgilere göre ise bunların Fergana bölgesinin -herhalde dağlık çevresinde-, oturmuş olmaları olağan görülmüştür²³⁸.

Bazı araştırmalar ise Sakaların, Sirderya'nın ötesinde de, yayılmış olabileceklerini ileri sürmüşlerdi²³⁹.

²³⁴ HS, 96A, 5a: B. Ögel, *Yüeci*, s. 258.

²³⁵ HS. 96A, 1b.

²³⁶ Behistun inscriptions: (British Museum col. 74): B. Ögel, a. esr., s. 259.

²³⁷ Strabon, XI, VII, 5.

²³⁸ Herzfeld, *Sakastan*, AM, I, s. 110.

²³⁹ Gutschmidt, *Geschichte İrans*, s. 140.

Ancak burada bir görüş ayrılığı vardır ve üzerinde durmak gereklidir: Ortaasya tarihinin gelişmesine yeterince inemeyen İranistler, Sakaları İran'ın yerli veya çok eski çağlarda, İran'da yerleşmiş bir kavim olarak görürler²⁴⁰. Bazıları da Sakaların Sicistan'a, Pamir yolu ile geldiklerini düşünmüşlerdi. Çin kaynakları karşısında, bugün artık bu görüşlerin değeri kalmamıştır. Zaten Hind kaynaklarında da, Sakaların Hindistan'a M.Ö. 150-100 yılları arasında indiklerine dair, açık görüntüler vardır²⁴¹. M.Ö. 329 yılında İskender Sirderya boylarına ilerlerken, Sakalar, Soğdiyana ile Sirderya'nın ötelerinde oturuyorlardı²⁴².

1. Sakaların batıya göçü ancak Yüecilerin baskısı ile başlamıştı. Kaynağımızın birinde, Sakaların Keşmir'e gitmelerinden sonra olanlar ise şöyle açıklanıyor: ...(Keşmir'e) giden Saiwanglar, (yani Sakalar) parçalanarak birkaç devlet kurdular, Sulo'nun, (yani Kaşgar'ın) kuzeybatısındaki Hsiuhsiin ve Chüantu, başlangıçta Sai soyundan idiler²⁴³... Bu Çin belgesi dikkatle incelenirse, bazı meseleler görülebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu bilgide, Hindistan'a göçen Sakalar, Saiwang; Ortaasya'daki Saka kavimler konfederasyonu ise, Sai etnik adı ile adlandırılmışlardır.

2. Ortaasya Sakaları, tam olarak batıya ve Hindistan'a göçmemişlerdi. Kaşgar Sakaları, çok geniş bölgelere yayılan Ortaasya Sakalarının bir bölümü idi. Yüeciler ilk önce, İsiğgöl Sakaları'nın batıya iterek, onların yerlerinde oturmuşlardı (bk. s. 326). Bundan sonrakileri ise, bir başka kaynağımız şöyle anlatıyor: Büyük Yüeciler batıya giderek Ta-hsia, (yani Baktriya'yı) idareleri altına aldılar. Wusun'ların (kralı) Kun-mo ise, gelerek onların, (yani Yüecilerin) yerlerinde oturdu. (Bu sebeple) Wu-sunların (içlerinde), Yüeci ve Sai soyundan (gelen kavim artıkları) kalmışlardı²⁴⁴. Bu çok değerli bilgidende anlaşılıyor ki, Yüeciler ile Sakaların hepsi, Batı Türkistan'a gidememişlerdi.

²⁴⁰ Thomas, *JRAS*, 1906, s. 181.

²⁴¹ A. Smith, *Sakas in North India*, ZDMG, 61 (1907), 83; Rapson, *Cambridge history of India*, s. 582.

²⁴² Strabon, XI, VIII, 21; Herzfeld, *a. esr.*, s. 1314.

²⁴³ HHS, 96A, 5a; B. Ögel, *Yüeci*, s. 258.

²⁴⁴ HHS, 96B, 1b.

3. Saka kavim adı, Herodot'un da gayet kesin olarak dediği gibi, Saca, Greklerin İskit sözü gibi geniş bir deyimdir²⁴⁵. Çin kaynakları da yabancı kavimlerin hepsini içine alan, geniş adlar kullanmamış değillerdi. Bu kitabımızda Çinlilerin geniş etnik deyimlerinin, çıkardıkları güçlükler üzerinde, sık sık durulmuştur. Nitekim Çin kaynaklarında da, Sakalara geniş olarak, Sai deniyordu. Batı Türkistan'a giden Sakalar ise, Sai-wang adı ile tanıtılıyordu. Çincece wang sözü, "kral, prens" demektir. Bundan dolayı bu boyu, Saka kral soyu şeklinde tanıtanlar bile olmuştur. Fakat O. Franke'nin haklı olarak belirttiği gibi, Sai-wang sözünün hepsi, ancak bir boy adı olabilirdi²⁴⁶. Çünkü Çinliler bu çağda, Ortaasya kavimlerini hiç tanımıyorlardı ki, onların "kral soyu"nu veya "Saka kralı"nı ayırt edebilsinlerdi. Ayrıca batı kaynakları, Ortaasya Sakaları arasında görülen, bir Sacaraucae boyundan da söz açıyorlardı. Bunlar hakkında yarı bir araştırma yapan A. Herrmann bunların, Sirderya boyu Sakalarından, bir boy olduğu görüşünde idi²⁴⁷.

İranlılar, ise yazıtlarından anlaşıldığına göre Ortaasya kavimlerinin hepsini birden, Saka deyimi ile tanıtıyorlardı. Mesela Roma çağında bu bölge kavimlerini tanıtmak için kullanılan Sarmatae etnik deyimi, İran kaynaklarında görülüyordu²⁴⁸. Bundan dolayı A. Herrmann, Hazar denizinin doğusundaki Sarmat'ların, İran kasmaklarında geçen Saka Tigraghauda'lar ile aynı olduğunu ileri sürmüştür. Yine ona göre Pamir'deki Sakalar ise, Saka Haumarga (Grek, Amurgian Sacae) adı ile anılıyorlardı²⁴⁹.

Strabon ise, Sirderya ötesindeki kavimlerin hepsini, Sacae, yani "Sakalar" adı ile adlandırıyordu. O çağlarda, Greklerin elinde bulunan Sogdiyana'nın sınırlarını bulmak isterken, şöyle diyordu: Yaxart (yani Sirderya), Sogdiyana ile göçebeleri birbirinden ayırır. Bu göçebeler kimlerdi? Bu sorunun açıklamasını da yine az sonra Strabon veriyordu: Yaxart (yani Sirderya), Sakalar

²⁴⁵ Mc Gövern s. 464; Franke, *Türkvölker*, s. 47.

²⁴⁶ Franke, *Türkvölker*, a. yer.

²⁴⁷ A. Hermann, "Sacaraucae", Paulys Wissowa Real Encyclopaedia: (Madde).

²⁴⁸ A. Hermann, *Sakai*, aynı yer.

²⁴⁹ Aynı eser.; ayıca bk. Marquart, *Eranşahr*, s. 140; Mc Gowern, s. 464.

(Zaxoi) ile Sogdîy anayı birbirinden ayırır²⁵⁰. Ortaasya'daki bu atlı kavimler için, bazan da geniş olarak, Saka yerine İskit deyimi kullanılır. Bundan da anlaşılıyor ki Saka kavim adı, yalnızca İndo-Cermen kavimlerini belirten, bir deyim değildi. Bunlar içinde, Türkler ve hatta Moğollar bile vardı.

2. Massagetler

Biz bu kitabımızda, Batı Asya ile İran'ın kuzeyinde yaşayan İndo-Cermen soyu'nun varlığını kabul ettik Mete'nin ortaya çıkması ile, Ortaasya'da oluşup gelişen kavimler göçü, İndo-Cermen kavimlerini güneye ve batıya doğru iyice itmeyi başarmıştı. Bu da bir gerçektir Eski Yunan kaynaklarına göre Massagetler Batı Türkistan'ın kuzeyi ile kuzeybatısında yaşıyorlardı. M.S. VI. yüzyıldan itibaren, eski İran'daki büyük imparatorlukları sıkıştır-maya başlamışlardı. Bu kavimlerden, ilk önce Herodot ve sonra da, Strabon ile Ptoleme söz açmışlardı. Bu kavimler, eski İran'da rol oynamışlardı. Fakat nedense onların adları, eski İran yazıtlarının hiçbir yerinde geçmemektedir. Çünkü eski İranlılar bu kavimlerin hepsini, Saka adı ile tanıtmışlardı²⁵¹. M.Ö. II. yüzyılda Yüeci'lerin Batı Türkistan'a gelmeleri ile, bu bölgedeki kavimlerin eski düzenlerinin altüst olduğunu görüyoruz. Bu sebeple olacak ki, Massaget'ler zayıflamış ve bölgedeki üstünlüğü, Aorsi adı ile anılan bir kavim, ele almıştı. Bu Aorsi kavim adı üzerinde de türlü açıklamalar yapılmıştır ve hiçbirisi kesin değildir. 1957'de bu açıklamaların "Yüeciler" adlı yazımızda toplamış ve Çin kaynaklarına göre ele almıştık²⁵². Bu teorilerin bazılarına göre, Aorsi veya Ars sözleriyle Yüeci kavim adları birleştirilmeliydi. Batı Türkistan'a Kansu'dan gelen Yüeciler, Batı Asya'nın eski ve yerli kavimleri ile aynı değillerdi. Hatta bazılarına göre, Massa-Get deyimi, "Balıkçı Yüeciler" karşılığından başka bir şey değildi²⁵³. Bütün bu zayıf teorilerin ele alınması için bu kitabımızda, yeterince yerimiz yoktur. M.S. I. yüzyılda Aorsiler de güçten düşecek ve onların yerine üstünlüğü, Hazar denizi kuzeyindeki Alani adını taşıyan kavimler birliği alacaktır.

²⁵⁰ Strabon, XI, 2 . Herzfeld, *Sakastan*, s. 9. vd.

²⁵¹ Bk. A. Hermann, *Massagetae*, Paulys Wissowa Real Ene. (madde).

²⁵² B. Ögel, *Yüeciler*, s. 247-279.

²⁵³ Marquart, *Untersuchungen zur Geschichte von İran*, I, s. 78.

Hazar denizinin kıyılarında oturan Surmatların adı, yaygın olarak, balık yiyenler karşılığı olarak belirlenmiştir. Sakaların doğusunda idiler. Bazan Sakalar ile karıştırılmıştır. Bunlara, Sivri miğferli Sakalar diyenler de vardır. PaulysWissowa ansiklopedisinde Massagetler maddesini, Ortaasya tarihini çok iyi tanıyan, A. Herrmann yazmıştır. Ona göre onların bir bölümü, Batı Türkistan'ın içleri ile Aral gölü kıyılarına kadar girmiştir.

Gelenekleri: Adalarda, bataklıklarda ve dağlarda yaşayan Massagetlerin, duruma göre ayrı ayrı beslenme şekilleri vardı. Daha çok sürüleri ile, balık ve ot köklerini yiyerek yaşıyorlardı. Yani, toplayıcı bir kavim idi. Elbiseleri, koyun kürkündendi. Urallardaki altın bölgesine yakın olduklarından, altından yapılmış süsleri çoktu. Diğer bozkır konar göçerlerinde olduğu gibi, tek kadınla evlenme yaygındı. Zinanın cezası ölümdü. Güneşe tapma veya güneş kültü, onların tek din ve inançları idi. Yaşlıları, kurban ettikleri de söylenir. Sonra da eti pişirilip yenirmiş. Endokannibalismus denen bu gelenek, çok geri kuzey kavimlerinde görülür. Görülüyor ki Massagetler, toplayıcı, avcı, balıkçı ve biraz da koyuncu, geri bir Batı Asya kavmi idiler. Bunun için A. Herrmann bunları, Ortaasya kavimleri ile karşılaştırmaya bile, gerek görmemişti. Yalnızca Urallara yakınlıkları dolayısıyla ve altınları bol olduğundan, bu san'atta ileridirler.

3. Sarmatlar

Heredot'a göre Sauromatae kavmi, Don ırmağının doğusunda yaşıyorlardı. İskitlerin güçten düştükleri çağlarda, sayıca çok idiler ve Türkistan'ın kuzey bölgelerini ellerinde tutuyorlardı. M.Ö. II. yüzyılda İskitler iyice zayıflayınca, yavaş yavaş batıya geçip ilerlemeye başladılar. Aslında Avrupa tarihçilerinin bu sıralarda Ortaasya'da olup bitenlerden, haberleri yoktu. Ancak şunu, bilenler vardır: Bu sıralarda Hunlardan korkup, Yüeciler ile birlikte Batı Asya'ya geçen Ortaasya kavimleri, Sarmatların batıya doğru kaymalarında herhalde baskılı bir rol oynamış, olsalar gerekti. Eski Yunan ve Roma kaynakları da, bu bölgelere çok uzak idiler. Edinilen bilgiler ise, ancak söylentilerden oluşuyorlardı. Ayrıca Sarmat sözü de diğerleri gibi geniş anlayışla kullanılan, etnik bir deyim idi. Çok geniş bir bölge içindeki türlü kavimlerin hepsi, Sarmat adı ile adlandırılmışlardı²⁵⁴.

²⁵⁴ Kretschmer, *Sarmatae*, Paulys Wissowa R. Ene. (madde).

Sarmatia: Kavim adından doğmuş, bir yer adıdır. Ptoleme çağında Sarmatlar, Avrupa'nın içlerine doğru da yayılmışlardı. Bunun için, Asya ve Avrupa Sarmatyası diye, iki deyim görülür. Doğuda, Hazar denizinin kuzeyi ile güneyini içine alıyordu. Kafkaslardan, Volga kıyılarına doğru uzanıyordu. İskitlerle karıştırılmışlardı. İskitlerden, yalnızca dil bakımından ayrılıyorlardı. Kretschmer'e göre Roma kaynakları onların, Media, yani İran'dan geldiklerini söylüyorlardı. Herodot ise, onları daha çok Amazonlar ile akraba görüyordu. Hunların güçlenmesi ve Yüeci'lerin batıya sürülmesi ile Sarmat kavimleri de, yerlerini birdenbire değiştirmişlerdi. M.Ö. 130' da Baktriya devletinin yıkılışı ve Sakaların göçü, Kretschmer ve diğer büyük Germanistler tarafından, Ortaasya'daki büyük bir kavimler göçüne bağlanmaktadır. Aynı değişiklik, Güney Rusya'daki İskitler de de görülüyor (Kretschmer, s. 2544). Chunoi, yani Hunlar sözü de, Ptoleme tarafından Kırım'ın doğusu için söylemeye başlanmıştı. Araştırmacılar bunu da, Hunların batıya doğru harekete geçmiş olduklarını gösteren, bir belirti olarak kabul ediyorlardı (aynı yer).

Gelenekleri: Klasik kaynaklara göre kadınları, ata biniyorlar, erkeklerle birlikte veya erkeksiz olarak savaşa gidiyorlardı. Elbiseleri de, erkeklerinki gibi idi. Bunun için kadınlara saygı duyuluyordu. Bu çağ kavimlerinin birçoklarında bu gelenek görülür. Bu daha çok, matriarkal, yani ana ailesinin, bir belirtisi olarak görülmektedir. Bu gelenek, uzakdoğudaki Proto-Moğollarda da görülür. Hunlar ise, bu çağı çoktan aşmış ve baba ailesine erişmişlerdi. Diodor'a göre Sarmatlarda kadınlar, tahta bile çıkabilirlerdi. Kaynaklar, biraz da Amazonların tesir ve baskısı altında kalmışlardır.

Devlet düzeni ise, Sarmatlarda pek görülüyor. Herodot ve Mela'ya göre onların gelenekleri İskitle rinkine benzer. Bozkır, gelenekler arasında bir birlik yaratmıştı. Hırslı, vahşi ve kararsız idiler. Tacitus'a göre savaşları, gerilla savaşı, yani bir çeşit soygundu. Kılıç ve mızrak kullandıklarından ve demir levhalı, deri zırhlar giydiklerinden, söz açılmaktadır. Miğferleri ise, işlenmemiş öküz derisinden yapılmış. Ok ve yayları varmış. "Marah, Marah" deyip, düşmana saldırırlarmış. Pausanis'e göre, demiri tanımazlarmış. Oklarını, ağaçtan yaparlarmış. Düşman atlılarını yakalamak için, uzun kement kullandıklarını. Kızlar da, bir düşman öldürmeden, evlenemezlermiş. Tacitus'a göre, yalnız iken korkak; sürü hâlinde ise, çok korkunç oluyorlarmış.

Geleneklerini, konargöçer hayattan alıyorlardı. Köyleri yoktu. Hunlarda, az veya çok, bir ziraat hayatı vardır. Sürülerini otlatıyorlardı. Sığırlar tarafından çekilen, arabaları vardı. Üzeri, kaim bir örtü ile kaplanmıştı. Hun ve Göktürk araba çadırları, keçedendir. Yiyecekleri, süt, yoğurt ve ettir. Başlıca hayvanları ise, at ve sığırdır. Strabon'a göre Sarmatlar İskitlerden çok daha katı, vahşi ve sert idi. İnsan da yerlerdi.

Görülüyor ki Sarmatlar, henüz devlet düzenine orişememiş, bir sürü idiler. Bunun için, teşkilâth Hunlar veya batıya geçen Hun serpintileri, onları her zaman, kendi idarelerine alabilirlerdi.

4. Toharlar

Tohar deyimi, Ortaasya ile uzaktan veya yakından ilgilenen, herkesin ilgisini çekmiş bir konudur. Bundan dolayı da herkes, bu konuda kendine göre bir şeyler söylemiştir. Bunun sebebi de Tohar'ların, Ortaasya'daki İndo-Cermen'lerin, öncüleri olarak kabul edilmesine dayanır. Aslında Tohar yer ve kavim adı, çok eski bir deyim de değildir. Yüeci'lerin batıya göçleri sırasında görülen bu deyim, türlü teorilere yol açmıştır. Ortaasya tarihinin gelişmesinde bir yeri olan bu deyim, türlü açılardan gözden geçirilmesinde yarar vardır:

a. Çince "Tahsia" ile Tohar ilişkileri: Çin'de Ta-hsia, (okunuşu: Dahia), yer adı, çok eski çağlardan itibaren Çin kaynaklarında görülmeye başlar. Yüeci'lerin, Kansu'dan Batı Türkistan'a göçmesinden sonra, aynı Çin yer adı, yani Tahsia, bu defa da Batı Türkistan'daki yer adları arasında, görülmeye başlandı. İşte bütün mesele, buradan çıkıyordu. Eski Çin'deki yer adları ile Batı Türkistan'daki bazı yer adları, aynı Çince işaretler ile, Tahsia şeklinde, yazılmaya başlanmıştı. Aşağıda daha geniş olarak belirteceğimiz gibi, bazılarına göre Tahsia deyimi, Tohar sözünün Çince transkripsiyonundan başka bir şey olamazdı. İşte böyle bir düşüncenin çıkış noktası, bu ad benzerliği olmuştu. Bu benzeşim araştırmacılar arasında, büyük bir heyecan yaratmış ve bu konu üzerinde, birkaç düzine yazı yazılmıştı. Birçok teorileri içine alan bu yazıları gözden geçirmeden, işin aslını öğrenmek, daha yararlı olacaktır.

Tohar adının, Çince transkripsiyonu olarak gösterilmek istenen Tahsia yer adı, Çin'de çok eski çağlardan ve hatta mitolojik çağlardan beri, görüle-

bilen bir coğrafya deyimi idi. Bu konuyu kesin ve gerçekçi bir davranış ile ilk defa ele alan ise, soy bakımından bir Çek olan ve sonradan Londra'da uzun süre Sinoloji profesörlüğü yapan G. Haloun oldu. G. Haloun'un, M.Ö. 126 yılından önceki Çin kaynaklarında Ta-hsia adlı geniş yazısından, onun görüşlerini şöyle özetleyebiliriz: Ta-hsia deyimi, Çince Büyük-Hsia demektir. Bu sözün kökleri de, ilk Çin sülâlesi olan Hsia sülâlesine kadar uzanıyordu. Bundan dolayı, mitolojik bir deyim idi. Daha sonraları bu ad kuzeyde, batıda veya güneyde, çok uzaklarda bulunan ve Çinlilerce iyi tanınmayan yerler içinde, yer adı olarak kullanılmaya başlandı. Bu bölgeler, Çinliler için çok uzak ve ötelere ötesi olan ve efsane ile karışık bilgiler veren, yerler idiler. Zamanla Çincedeki deyim anlaşıldı, daha da değişti ve tuzakların uzağı, ötelere ötesi karşılığında söylenmeye başlandı. Ünlü Çin gezgini Chang K'ien, Batı Türkistan ve Baktriya'ya geldiği zaman, gezisinin sonuna gelmiş bulunuyordu. Bundan dolayı da Baktriya'ya bu mitolojik adı, yani Tahsia adını verdi²⁵⁵. Biz de Haloun'un bu görüşünü paylaşıyoruz. 1957'de yayınlanan bir yazımızda bu konuları çok daha geniş ele almıştık²⁵⁶.

O. Franke Türk Kavimleri ile İskitler Üzerinde, Çin Kaynaklarında Verilen Bilgiler Hakkında adım taşıyan yazısında, Ta-hsia deyiminin, Çin'de yerli bir yer adı olduğunu savunmuştu²⁵⁷. Fakat sonradan yazdığı, Çinlilerin Eski Tahsia Deyimi adlı yazısında ise eski görüşünü birdenbire değiştirmişti²⁵⁸. Franke'nin bu yeni görüş değişikliğinde Alman olma sebebi yanında, başka bir sebep daha vardı. O da, ünlü Çinli Wang Kuwei'in, Batı Huları Hakkında adlı bir yazısının, yayınlanmış olması idi²⁵⁹. Bu büyük Çinli araştırmacının adı, bu kitabımızın birçok yerlerinde, saygı ile anılmıştır. Gerçekten, M.Ö. XII. yüzyılda, Kansu'nun batısındaki Kun-lun sıradağlarının eteklerinde, Kansunun kuzeybatısı ile Gobi çölünün güneydoğusuna düşen bölge-

²⁵⁵ G. Haloun, *Tahsia in den chinesischen Quellen*, Leipzig, 1928.

²⁵⁶ B. Ögel, *Yüeciler*, s. 267.

²⁵⁷ Franke, *Türkvölker*, s. 46.

²⁵⁸ O. Franke, *Das alte Tabia der chinesen*, Hirthfestschrift, s. 117. vd.

²⁵⁹ Wang Kuo wei, *Hsihu k'ao*, Kuant'angchilin, XIII, 14a, 17a.

de, bir Ta-hisa devletinden, Çin kaynakları söz açıyorlardı²⁶⁰. Aslında Çin sülâlesi gibi, çok daha yakın bir çağda bile oralarda neler olup bittiğini bilmeyen Çin kaynakları için bu, fazla bir zorlama olurdu. O zaman, Halon'un da dediği gibi, Çin'in en güneyindeki ve Şansi'nin kuzeyindeki aynı adı taşıyan yerleri nasıl açıklayabilecektik. Aslında Çinliler, Tohar yer veya kavim adını çok sonraları tanımış ve deyimini, Çin işaretleri ile Tuho-lo şeklinde yazmışlardı. Bu yeni bilgiyi de, ancak Toba çağında görebiliyoruz.

Bu konudaki teori sahiplerinin çoğu, Batı Asya tarihi üzerinde çalışan; fakat Çin kaynaklarını tanımayan araştırmacılarıdır. Teorilerin kesinlik derecesini anlayabilmek için de, teori sahiplerinin kimliklerini bilmek gerekmektedir. 1) Vaktiyle Alman coğrafyacısı Richtofen, Tüeci = Tohra, Tahsia teorisini ileri sürmüştü. Bugün için hiçbir değeri kalmayan bu teorinin, hâlâ bazı kitaplarda yer aldığını görüyoruz²⁶¹. Bunun sebebi de, Ortaasya'da güçlü bir İndo-Cermen kavmi bulma isteğidir. 2) Ta-hsia - Tohar teorisinin, başlıca iki yönü vardır: Çin'deki Tahsia yer adının, Tohar deyimini ile benzeştirilmesi. Yukarıda Çin kaynaklarını çok iyi bilen iki otoritenin, yani Franke ile Haloun'un görüşlerini vermekle, bu konuya yeterince bir açıklık getirebildik. Diğer teoriler ise daha çok, Yüeci'lerin Batı Türkistan'a gelişleri ile Batı Türkistan'ın tarihi üzerine kurulmuştur. Mesela bunlardan "Tahsia = Tohar" teorisi, hadiselerin gelişmesine bağlanmıştı²⁶². Fakat bu çıkışın da birçok güç yönleri vardır. Çünkü bu her iki deyim de kaynaklarda bir kavim adı olmaktan çok; coğrafya ve yer adları ile ilgili, deyimler olarak görülmüşlerdir. Bu konulara, ilerideki bölümlerimizde, sık sık döneceğiz (bk. s. 325).

5. İskitler

İskitler, eski çağlarda Güney Rusya'da yaşayan ve birlik halinde görülen, bir kavimler topluluğudur. Karadenizin kıyı kesimlerinde oturan Kimerler de, onlardan bir bölüm idi. M.Ö. VIII. yüzyılda, Önasya'ya gittiler. Onlardan boşalan yerleri de yine İskitler doldurdular. Konargöçer bir kavimler birliği

²⁶⁰ Aynı esr., a. yer.

²⁶¹ Haloun, *Zur Üe-tsi Frage* ZDMG, 1937, s. 256

²⁶² Marquart, *Eranşahr*, s. 205.

idi. Bunun için Herodot da onlara, Gezici İskitler demişti. Antropoloji'leri, Hippokrat'a göre, yağlı, korkunç, et yığını biçiminde, yumuşak, sarsak idi ve sakalları yoktu. Renkleri, kırmızı idi. Kiepert'e göre ise sarı benizli idiler.

Gelenek ve yaşayışları, bozkırlarda yaşayan atlı göçebe kavimleri ile aynıdır. İç Asya'dan taşıp gelen kavimlerden oluşmuş olmalıydılar. Kretschmer'in de' dediği gibi Güney Rusya, İç Asya'nın bir uzantısı hâlinde bulunuyordu. Kuzeylerinde Fin kavimleri ile biraz da İslavlar vardı. Güneyde, Karadeniz kıyıları ile Hazar ve Aral göllerinin çevrelerinde, eski İran kavimleri ile karışmış olmalı idiler. Bu bakımdan, Sarmat kavimlerinin çoğu da, bu eski İran kesimlerinden oluşmuş olabilirlerdi. İskit kavimlerinin doğuşu ile İskitlerin çeşitli boylara ayrılmalrı ve Güney Rusya içinde yayılmaları hakkında, Herodot ve diğer Yunan tarihçilerinin kitaplarında, pek çok bilgi yer almıştır. Bunlar daha çok İskitlerle, Karadeniz kıyılarında bulunan Yunan kolonileri dolayısıyla ilgilenir mişlerdir. Tepegöz ile tek gözlü ata hakkındaki efsaneler de, bu doğuş efsaneleri içinde yer almıştır.

Yunan kolonileri, M.Ö. VII-VI. yüzyıllar arasında, İskitlerin işlerine kadar yayılmışlardı. Ancak bunlar ile Tyras ve Olbia gibi yerlerdeki Yunan kolonileri, bizim konumuzun dışında kalmaktadır. Dareios'un İskit akını da, bizi burada ilgilendirmiyor. Ancak bu İran kralının, idaresi altına aldığı İskit kavimlerinin, ziraat ile uğraştıkları da gözden kaçmıyordu. Bu arada, Don ve Tuna ırmakları arasında, büyük bir İskit kralı da görülüyordu.

Ural kesimi İskitleri, daha çok Ural dağlarına doğru uzanıyorlardı. Herodot, kendisinden önceki kaynaklara dayanarak, bu yöne doğru giden bir kervan yolunu tanıtmıştı. Bu yolunun ucundaki, İç Asya kavimlerini ise, Avcılar diye adlandırmıştı. Bunlar, Kıpçak bozkırındaki kavimlerdi. Yurkai veya Turcae kavimleri de burada otururlardı. Yurkai kavmi araştırmacılar tarafından, yaygın olarak, Macarların ilk yurdu, Yugra ile birleştirilmiştir.

Mongoloid İskitler de, Ural dağlarının doğusunda yaşıyorlardı. Herodot'un Argippae diye andığı bu kavimler, ona göre dil ve yüz bakımından, diğerlerinden ayrılıyorlardı. Burunları basık, geniş çeneli, dazlak kafalı kimselerdi. Yalnızca giyimleri, İskitlerinkilere benziyordu. Onların doğusunda, İssedon kavimleri oturuyorlardı. Bundan sonra da, İç Asya kavimleri başlıyordu. Oğuzlar gibi aşağıya sarkan saçları, onları diğerlerinden ayırıyordu.

Urallardaki, altın arayıcı kavimler üzerinde de, geniş olarak durulmuştur. Daha kuzeyde ise, keçi ayaklı ve altı ay uyuyan, Aristeas kavimleri yer alıyordu. Bunlar artık Sibiryâ'nın kuzeyine düşen kavimlerdi.

İskit gelenekleri, daha çok toprağın, tabiat ve özüne uygun olarak doğmuş ve gelişmişti. Onların yaşadığı bozkırlar, tek ve benzer bir örtü ile örtülmüştü. Güney Rusya bozkırlarında oturan her kavim, konargöçer hayatın, gereklerine uyma zorunda idi. Bunun için de oralarda yaşayan kavimler, günlük hayat bakımından, birbirlerine benzediler. Herodot'un da dediği gibi, bozkırların benzer yanı, ağaçsız oluşlarında idi. Bunun için bu kavimlerin yakacak şeyleri, çalı, tezek ve kemiklerdi. Bozkır İskitleri, kuzeyde ormanların başladığı Fin ve İslav kavimleri ile Kırım yarımadasında Yunan tesirinde kalmış, yerleşik Güney Rusya bozkırlarından ayrılıyorlardı.

Sığır besleme, onlarda birinci derecede rol oynuyordu. Araba, öküzle çekiliyordu. At sütü ve bu süttten çıkarılan şeyler, günlük hayatın temeli idi. Süt, bir şeyle çalkalanır ve üzerindeki değerli kaymağı, yani yağı alınırdı. Altında, daha az değerli olan şeyler kalırdı. Herhalde bu yoğurt veya çökelek idi. Hippokrat ve Herodot, bu konuda geniş bilgi verirler. Köleler, kör edilir ve onlara süt çalkatılırdı. Sığır ve koyun, onların en değerli şeyleri idi. Düşman gelince, sığır ve koyunları, güvenliğe alırlardı. Kadın ve çocukları ise, arabaevler içinde, uzaklaştırılırdı. Yerleşik İskitlerde ise, okçular, oturmaz, sığır otlatmaya giderlerdi. Bu duruma göre savaşçı İskitler, yine hayvancılardı. Ziraatçı İskitlerde ise Yunan tesirleri vardı. Sabanları, Yunan tipinde idi. Fakat diğer gelenekleri, değişmemişti. Kanaatkâr, gamsız ve ihmalcı bir kavim oldukları, bütün kaynaklarda söylenmektedir. Ayrıca kirli idiler ve hiç yıkanmıyorlardı. Esrar, yani kenevir tohumunu, kızgın bir taş üzerine döküyorlar ve esrar dumanından kendilerinden geçiyorlardı. İçki içmede, çok aşırı idiler. Bunlar daha çok, Yunanlıların saçtıkları, kötüilük tohumları idi.

Savaşta, çok kaba ve vahşi idiler. Hunlar gibi disiplin ve topluluk ruhuna sahip değillerdi. Esirleri, kurban ediyorlardı. Esirlerin önce başlarına, bir saç yapıyorlardı. Ondan sonra da fiçılar üzerinde, başlarını kesiyorlardı. Toplanan bu kanla, kan seremonisi yapıyorlardı. Esirlerin sağ kollarını kesiyorlar. Kol nereye düşerse, cesedi oraya gömüyorlardı (Herod., IV, 62). Ortaasya kavimlerinde, böyle bir vahşilik yoktur. İskit gençleri, ilk öldürdükleri düşmanın,

kanını içme töreni yaparlardı. Kafa derisini debbağ edip, mendil olarak kullanırlardı. Bazan atın üzengisine takarlardı. En çok ve en iyi mendilleri olanlar, en kahraman kişiler olarak kabul edilirlerdi. Kafa derilerini toplayıp, ceket yaptıranlar bile vardı (Herod., IV, 6466). Hunlarda, kafa avcılığı yoktur. Askerlerin, savaşta kafa derisi topladıklarına dair, bir vesika da yoktur. İskitler, kafatasının dışını sığır derisi ile, içini de altınla kaplarlar ve ondan içki kabı yaparlar ve kemerde taşırlar. Hunlarda bu, yalnızca devlet geleneği olarak kalmıştı. Hunlar, kişilere böyle bir izin vermiyorlardı. Çünkü vesika yoktur. Yoksa Çinliler, bunu kesin olarak yazarlardı. İskitler, savaşta elde ettikleri başları şeflerine götürerek, yağmadan paylarını alırlardı.

Giyimlerine gelince, burada, kazılarda elde edilenler üzerinde durmayacağız. Bununla beraber, çok eski veya daha geç çağlarda yaşamış olan, bozkır kavimlerinin giyimleri arasında, büyük bir ayrılık yoktur. Eski İskitler ve Sarmatlar arasında olduğu gibi, iklim ve sert rüzgârlar kuzey kavimleri arasında, kaim giyimleri gerektiriyordu. Yazları da çok kısa olduğu için, giyimlerini değiştirmeye bir gerek görmüyorlardı. İskitlerin erkek pantolonları, her çağda görülüyordu. Uzun etekli ve uzun kollu ceketleri ile kemerleri de çoktur. Hunların'da böyledir. İskitler de, Asya'daki Sakalar gibi uzun külâh giyinirlerdi (Herod., VIII, 64). Kadınların giyimleri, erkeklerinkinden ayrı idi. Altın süsler, daha çok Ural İskitlerin de yaygındır.

ÇİNCE VESİKALAR

II. BÖLÜM

3

★ EN ESKİ HUN DEVLETLERİNİN ZAMANLA BÜYÜYÜP - KÜÇÜMELERİ HAKKINDA ÇOK DEĞERLİ BİR ÇİN KAYDI:

7... 自淳維以至頭曼十有餘歲,時大時小,別散分離,尚矣,其世傳不可得而次云。然至冒頓而匈奴最彊大,盡服從北夷,而南與中國為敵國,其世傳國官號乃可得而記云。(史記:一百+)。

★ ●MÖRE'NİN BABASI TUMAN KAN CAĞINDAKİ DURUM:

77... 當是之時,東胡彊而月氏盛。匈奴單于不勝秦,北徙十餘年而蒙恬死,請侯畔秦中國擾亂,諸秦所徙適戍邊者皆復去,於是匈奴得寬復稍度河南與中國界於故塞。(史記:卷一百一)。
初匈奴畏秦,北徙十餘年,及秦滅匈奴復稍南近河。(資治通鑑:三十一)。

VIII. BÖLÜM

METENİN ORTAASYA VE TÜRKİSTANI AINASI:

47... 1... 劉右賢王,使之西求月氏擊之。以天之福,吏卒良,馬彊力,以夷滅月氏,盡殺降下之。定樓蘭、烏孫、呼揭及其旁二十六國,皆以為匈奴。諸引弓之民并為一家,北州以定。(史記:五十四)。

48... 1... 先是宣帝時匈奴亂,五單于爭立。到支由是遂西破呼焉,豎昆,丁令,兼三國而吞之。(漢書:九十四)。

III. B Ö L Ü M

METE

Mete'nin Ortaya Çıkışının Başlıca Sebepleri

Ortaasya'nın vahşi ve kültürsüz kavimlerinin, bir rastlantı ile güçlü liderlerin etrafında toplanarak, imparatorluklar kurmuş olmaları düşünülemez. Bu görüşü ileri süren bazı kişiler ve görüşleri artık eskimiştir. Unutmamalıyız ki, Ortaasya'da Hun imparatorluğu, üç yüz elli yıl yaşamıştır. Çin topraklarında, Mete' nin soylarından geldiklerini öne sürerek, sülâleler kuran Hunlar da vardı. Onlar da buna eklenirse, Mete'nin kurduğu imparatorluğun, altı yüz elli yıl yaşadığını kesin ve kolaylıkla görebiliriz. Göktürk İmparatorluğu da, inanış, teşkilât ve ünvanları bakımından yine Mete 'nin kurduğu töre ve geleneklerin bir devamı idi.

İsa'dan çok sonraki çağlarda bile Çinlilerde, s-ıların Mete çağını hatırlamalarının tehlikeli olabileceği düşüncesinin yaşamakta olduğunu yeri geldikçe sık sık göstereceğiz. M.S. IV. yüzyıl boylarında, Çin'de bir devlet kurmuş olan ünlü Hun soylusu Liu Yüan için Çin tarihlerinde şöyle deniyordu: Liu Yüan-hai bir Hun (Hiungnu) idi. Kendisi, Hsinhsing kasabasında (oturan Hunlardan) geliyordu. Mete, (yani Mao-dun)'nin ise torunlarından biri idi. "Chin Sülâlesi Tarihi"nin 101. bölümünde yer alan bu inanış, sonradan devlet kurmuş Hun büyüklerinin soykütükleri ne de yazılıyordu. Büyük olmak için Mete'den gelmek şart idi. Göktürk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili bilgiler bile Göktürk Devleti'nin, Çin'deki soylu P'ingli- ang Hunları tarafından kurulduğundan söz açılıyordu.

Ünlü Japon bilgini K. Shiratori, Mete ile birlikte böyle güçlü bir imparatorluğun doğuş sebeplerini, doğrudan doğruya Çin'de Ch'in sülâlesi gibi, gerçekten büyük ve köklü bir devletin kuruluşuna bağlıyordu. Bilindiği üzere Shiratori, Çin'in komşu kavimleri hakkında pek çok araştırma yap-

mıştı. Kendisi derin bilgili ve geniş görüşlü biriydi. Özellikle Çin tarihinin gelişmesi üzerinde, Japonya'da eski bir eğitim yolu ile yetiştirilmiş ve sağlam görüşlere sahipti: Çin'de prenslerin tesir ve güçleri arttıkça, komşu kavimler de, Çin'e karşı koyabilmek için kendi güçlerini de birleştirmek zorunluğunu duydular. Çin'in hepsi, Ch'in sülâlesinin kurucusu Shih-huang-ti tarafından birleştirilince, de bu defa komşu kavimler, kendi aralarında, üç grup halinde toplanmak zorunda kaldılar. (Bu üç grup, Hunlar, Yüeciler ve Tunghular idiler). Bu kavimler, kendi aralarında böyle birleşmeyip de, birbirleri ile mücadeleyle devam ederlerse, kendi varlıklarının (Çin tarafından) yok edileceğini iyi biliyorlardı. Bu sebeple onlar, kendi milli varlıklarını koruyabilmek için, birleşerek güçlerini, Çin'e karşı koyabilecek derecede geliştirmek zorunda idiler. Bu durumun yarattığı avantaj ile ve bu kavimlere bağlı halkın birleşme isteği üzerine, Hunların Maotun Şanyüsü, (yani Mete), sahneye çıkmış oluyordu.

Ch'in sülâlesinin imparatoru Shih-huang-ti yaşadıkça ve ünlü general Meng T'ien Çin sınırlarını korudukça, yabancı kavimler surların kuzeyindeki bozkır ve çöllere çekilme zorunda kalmışlardı. Sarı ırmak bölgesine ayaklarını basamamışlardı. Fakat bu imparatorun ölümü ve Ch'in devletinin de süratle gücünün azalması üzerine, bütün Çin karışıklıklar içine gömülmüştü. Han ve Ch'u beylikleri ise birbirlerine karşı üstünlük savaşlarına girmişlerdi.

Hunların Mao-tun Şanyüsü, (yani Mete), bu durumdan hemen yararlandı ve Tunghu'ları, (yani Proto-Moğolları) yenilgiye uğrattı. Batıda, Yüçi'ler ile Wusun'ları yenerek kovdu. Moğolistan yaylasının hepsini kontrolü altına aldı. Doğu (Çin'de) Liao-tung bölgesine kadar uzanan kesimi ele geçirdi. Batıda Tanrıdağları ile Pamir'e kadar uzadı. (TB, I. s. 3).

Gerçi Japon Shiratori yukarıdaki satırları, biraz da romantik bir dil ve anlayışla kaleme almıştır. Ama toplam sonuç yine de bir gerçeğin ifadesidir. Kendi fikirlerimizden önce, Shiratori gibi geniş bir araştırma ve tecrübe süzgecinden geçmiş bilginlerin görüşlerini, Türk okuyucularına sunmayı daha yararlı gördük. Gerçi Hunlar bu çağda kuzey Çin'deki otlaklarını kaybetmiş ve diğer yararlarını da yitirmişlerdi. Bu Japon bilgininin de dediği gibi, Hunların birleşmesinde bu kayıplar, önemli bir sebep olmuştu. Fakat bundan sonra Proto-Moğol aslından gelen Tunghular ile güneydeki Yüeciler de, Hunları artık iyiden iyiye, tehdit eder olmuşlardı. Doğu Türkistan ise, her çağda ol-

duğu gibi, Mete çağında da bir yiyecek ve azık ambarı idi. Aslında Mete'den önce de, bunun böyle olmadığı pek söylenemezdi. Bu sebeple Shiratori'nin dediği gibi, Ortaasya kavimlerinin Çin'e karşı kendi kendilerine birleşmesi değil; Mete tarafından birleştirilmesi, söz konusu idi:

Chou sülâlesinin (M.Ö. 122-255) kuruluşunda, kuzey kavimlerinin tesirleri çok olmuştu... Mao-dun, (yani Mete'nin) ortaya çıkışı da Ch'in sülâlesinin akınlarına karşı bir tepme idi (a.e.). Shiratori'nin bu görüşü birçok bakımlardan doğrudur. Fakat Mete'nin de Çin tarihine büyük tesirleri olmuştu. A. Herrmann'ın da dediği gibi, Han sülâlesi çağında, Çin'in dış dünyaya doğru açılması, Hunların tesirleri ile olmuştu (a.e.). Görülüyor ki Mete'yi doğu ve Ortaasya tarihinin, büyük bir başlangıcı olarak incelemede yarar vardır. Konuyu uzatmadan, şimdi elimizde bulunan ilk belgelerin durumu ile tenkidlerine geçelim:

Kaynaklar: Üzülerek söyleyelim ki mevcut belgeler bir tek metin ve bir tek nüshadırlar. Bunları karşılaştırıp, tenkid edebilmemiz için elimizde daha başka bir belge yoktur. Yalnız bu belgeler hakkında, eski çağlardan beri, Çinliler tarafından bazı notlar ve kommentarlar yazılmıştır. Bu sebeple, belgeleri incelerken, notların fazlaca tesirlerinde kalmamakla beraber, eski ve sağlam kommentarlara da, büyük bir önem vereceğiz. Shihchi soyin ve Shih-chi cheng-i, adlı notlar bu kommentarların başında geleceklerdir. Ayrıca Ch'ien Han-shu kommentarlarına da önem vereceğiz Bu son eserin en ünlü tarihi, 579-645 yıllarında yaşamış olan Yen Shih-ku'dur. Bu arada, 425 yılında ölen Hsü Kuang'ın Shih-chi yini de saymak gereklidir. Ana bilgiyi bu Çin notları ile karşılaştıracğız.

I. METE'NİN GENÇLİĞİ

Diğer büyük hükümdarlar gibi, Mete'nin gençlik çağından söz açan tek belgemiz de, yine efsane ile karışmış olan bilgiler ile konuşmaya başlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bundan önceki çağda Çin çok güçlenmiş ve Hunlar ise zayıflamışlardı. Daha çok askerlerin raporları ile oluşan Çin tarihleri, başlangıçtaki Çin-Hun ilişkileri hakkında, bundan daha fazla bilgi bulamamışlardı. Mete'nin gençliği ile ilgili belgelerin Mete'nin büyük bir imparator olmasından ve hatta ölümünden sonra anlatılan veya söylenenlerin toplanmaları ile meydana gelmiş olmaları da, çok muhtemeldir. Zaten kaynağın dili ile anlatışı da, Çin tarihlerinin alışılmış söyleyişlerinden çok, bir mitoloji üslubunu andırmakta idi.

I- METE VE ÜVEYANNESİ

Mete hakkında bize kadar gelebilen tek vesika, söze mitolojik bir üvey anne motifi ile başlıyordu:

Şanyü (Tuman'ın) bir büyük oğlu, (veya velir ahtı) vardı. Adı ise Maotun idi. Sonradan (Tuman) çok sevdiği bir hatun, (yani Yen-shih) aldı. (Bu hatun, Tuman'a) bir küçük oğul doğurdu. Bundan sonra Şanyü (Tuman), Maotun'u bir tarafa iterek, küçük oğlunu tahta çıkarmak istedi²⁶³.

1. Büyük oğul ve veliahtlık:

Türkçeye yapılacak tercümelerin, bir anlam taşıması ve anlaşılabilir olması da gereklidir. Yoksa, sonra bir hatun aldı yerine, Çince belgeye bağlı kalalım diye, sonradan çok sevgili bir hatunu vardı gibi, anlamsız sözler kullanma eğilimlerine sapmak bizce gereksizdir. Veliaht veya büyük oğul Çince t'ai-tse deyiimi ile anlatılırdı. Kaynaktan açık olarak anlaşıldığına göre Mete,

²⁶³ Şiratori, Hsiut'u s. 1.

babasının en büyük oğlu ve veliahtı idi. De Groot da haklı olarak Çince metni, böyle çevirmiştir. Aşağıdaki bölümümüzde de göstermeye çalıştığımız gibi babanın yerine yaygın olarak büyük oğullar geçerdi. Büyük oğul küçük, hasta veya yetersiz ise onun yerine de hükümdarın kardeşi geçerdi. Mete'nin, Ulu Hatun yani ilk hatundan doğmuş olduğu anlaşılıyor. Belge oğullar arasında, büyük oğul²⁶⁴ (t'ai-tse) ve küçük oğul²⁶⁵ (hsiao-tse) şeklinde iki ayırım yapmaktadır. İlk bakışta bundan Tuman'ın ulu ve kuma-hatun'dan yalnızca iki oğlu olduğu duygusu alınmaktadır. Aslında ise bunun, bir söz uyumundan başka birşey olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim De Groot da deyimini, "küçük oğul" yerine "bir oğul" şeklinde çevirmiştir.

2. Ulu Hatun:

Yani birinci veya baş hatundan sonra gelen, hükümdarın diğer kadınları hakkında verilen bilgiler de, istatistik bir metod ile incelenecektir. Burada "küçük oğul", kuma, yani ikinci kadından doğmuştur²⁶⁶. Bu sebeple aynı konu üzerinde, yeniden durmak gereksizdir. Hunların Kağan karşılığı olan Şanyü ile, yine Hatun anlamına söyledikleri Yen-shih unvanları da, Gök-türklerin ataları ile kendilerinde devam etmiştir.

II- METE'NİN YÜEÇİLERE REHİN OLARAK VERİLMESİ

Bundan önceki bölümümüzde, Mete'nin babası Tuman ile ilgili şöyle bir bilgi vermiştik: Bu çağda Tunghu'lar güçlü, Yüeçi'ler ise kuvvetli idiler. Hunların Şanyü'sünün, (yani hükümdarlarının) adı da Tuman idi²⁶⁷. Tek kaynağımız, Tuman ile ilgili bilgilerine böyle başlıyordu. Bu çağda, Yüeçilerin çok güçlü oldukları, yukarıdaki bu sözlerden anlaşılmaktadır. Buna dayanarak, Mete'nin gençliği ile ilgili diğer sözleri daha iyi anlayabileceğiz:

(Üvey annesinin ısrarı üzerine Tuman, büyük oğlu) Mao-dun, (yani Mete'yi) Yüeçilere rehin olarak gönderdi. Mao-dun, (böylece) Yüeçi'lerin yanında rehin olarak kaldı.

²⁶⁴ Aynı eser. a. yer.

²⁶⁵ A. esr., a. yer.

²⁶⁶ A. Herrmann, Gobi, s. 131.

²⁶⁷ O. Franke, Gesc hichte, I. s. 329.

Az sonra (babası) Tuman, Yüecilere ani olarak bir baskın yaptı. Yüeciler, Mao-dun'u öldürmek istediler. Fakat Mao-dun, kendisinin iyi, (veya ünlü) atını aldı (veya çaldı). Bu atına binerek, kaçtı ve geri döndü²⁶⁸.

Yukarıdaki bilgi Ortaasya tarihinin en değerli ve tek nüsha vesikalarından birisidir. Vesikayı, güzel ve anlaşılır bir dille çevirmeye çalışırken, Çince deyimlerin esas anlayışlarını da, tırnak içinde olsun, vermeyi ihmal edemedik.

1. Rehin Alma ve Rehin Verme:

Rehin alma ve verme devletler arasında uygulanan bir işlemdir. Fakat büyük ve güçlü bir devlet tarafından küçük bir devlete, veliaht gibi önemli bir kişinin, rehine olarak verildiği pek görülmemiştir. Vesikanın anlatışına göre Yüeciler, Hunlardan büyük bir rehin istemişler ve Mete de gönlü ile veya zor karşısında, böyle bir sorumluluğu üzerine almıştır. Kullanılan Çince chih deyim, rehine anlamındadır. Bu deyim, Çince çok kullanılmıştır. Örnek olarak, Çince chih-tse sözü, “rehin olarak verilen hükümdar oğlu”, demektir. Bu deyim, güvenilir Çince-İngilizce sözlüklerde, “a hostage, as a king's son” diye, açıklıyorlardı. Güçleri eş olan devletler karşılıklı ve eşit rehine verme yolunu kullanırlardı. Bu rehine değiştirme işine Çinliler, chiao-chih, yani “ing. to exchange hostages”, derlerdi²⁶⁹. Bu örnekler de bize gösteriyor ki, Hunlar aleyhine işleyen ağır “bir rehin verme” işi söz konusu idi. (Vesika, III, 7a) Yoksa Hunların ufak bir baskını veya hatası sonunda, Mete öldürülmüş olacaktı. (Vesika, III, 7b, 7c) Bunun için de Mete, ünlü atına atlayıp, kaçmış ve yurduna geri dönmüştü. (Vesika, III, 8)

2. Mete Yüecilerde Rehinken Neler Öğrendi?:

Büyük Hun İmparatorluğunun kuruluş ve gelişmesini anlayabilmek için, Mete'nin bu rehine çağı çok önemlidir. Mete'nin görgüsünü artıran bu çok önemli mesele üzerinde, ilk olarak yine Japon bilgini K. Shiratori durmuş-

²⁶⁸ B. Laufer, Chinese clay figures, s. 224.

²⁶⁹ HS, 94B, 2ab: DG, I, s. 272.

tu. Islık çalan ok gibi buluşları, Mete'nin Yüecilerden görerek alıp yaptığı, pek kesin olarak söylenemez. Ama bir gerçek var ise, Mete'nin Yüecilerden çok şeyler öğrendiği idi. Mete'nin Yüecilerin yanında, kaç yıl rehine olarak kaldığını bilmiyoruz. Fakat Yüeciler, ana İpek yolu'nun Doğu Türkistan'a ve belki de Tanrıdağlarına kadar uzayan kesimlerini, kontrollerinde tuttukları bir gerçek idi. Büyük ticaret kentleri ile, birçok bereketli topraklar da, onların ellerinde veya kontrollerinde bulunuyordu. Yüecilerin, o çağın ünlü savaşçıları olmalarına rağmen, gelişmiş bir kültür ve toplum hayatına sahip oldukları da şüphesizdir. Ayrıca Yüecilerin yayıldıkları bölgelerde Hunlar da çoktu.

3. Mete ve Ünlü Atı:

Yukarıdaki vesika, dikkat edilecek olunursa, Mete'nin iyi cinsten bir atı üzerinde, tekrar tekrar durmaktadır. (Vesika, III, 8a) Aynı belgeler, bu atı, "binli (yani 300 mil) koşan at" diye de tanıtmıştır. Kaynakta kullanılan Çince shan-ma' deyimini, iyi at anlamınadır. Fakat bu deyim sonradan, yalnızca bir at ünvanı gibi, sık sık da söylenecektir. Shan-ma, "sakin ve iyi huylu at", İngilizce "quiet horse" anlayışına gelirse de bu anlayış üzerinde fazla durmayacağız. Aşağıda devlet atı ile ilgili bölümümüzde bu konuya yeniden döneceğiz. Belge, Mete, iyi cinsten kendi atını çaldı, diyor. B. Laufer ise, bu atın bir Yüeci atı olduğunu ileri sürmektedir (bk. s. 163-169). Fakat belgede, kendi atı deyimini, kesin olarak söylenmiştir.

III- METE'NİN "TÜMEN KOMUTANLIĞI"

Bu vesikadaki kısa bilgi, Ortaasya imparatorluklarının kurulmaları bakımından, ayrı bir değer taşımaktadır. B. Laufer'in de dediği gibi kaynağın anlatışı son derecede hikâyemsi (highly anecdotal) bir söyleniş taşımakta idi (bk. s. 163).

Mete, Yüecilerin elinden kaçıp geri dönünce) üstün yetenekleri, (babası) Tuman tarafından öğüldü. (Tuman, oğlu Mete'nin) on bin atlı bir birliğe komuta etmesi için bir buyrultu çıkardı. (Vesika, III, 10b)

1. Tümen teşkilâtı:

Hunlarda on bin atlıdan meydana gelen birliklerin varlığını, kesin olarak biliyoruz. Birliklerin büyüğü on binlik, küçüğü ise, binlik idi. (Vesika, III, 10) Bu bilgilere ilk önce, Çin kaynaklarının, “Hunların hayatı ve devlet teşkilâtı” ile ilgili bölümlerinde rastlıyoruz. Bu bölümde verilen Hunların başlangıç çağına ait bilgilerdi. Sonradan geniş olarak verilen haberlerden, daha öncelerine ait idiler. Bundan sonraki tarih olaylarında, bu ondalık ordu düzeni hakkında nedense fazla bir bilgi bulamıyoruz. Yalnız M.Ö. 10 yılında Çin kaynakları bir olay sebebi ile, yüzlük ve binlik düzende yeniden söz açıyorlardı. (Vesika, III, 10) Bu belgeden de anlaşılıyor ki, “tümen düzeni” Hunlarda başlangıçtan beri vardı.

2. “Yirmi dört Tümen” düzeninin Hunlarda ne zaman başladığını iyice bilemiyoruz. (Vesika, III, 10a)

Fakat başlangıçta Hunların, bu kadar çok tümenlerinin bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Veliaht Mete’nin bir tek tümene komuta ettiğine bakılırsa, (Vesika, III, 10b) diğer tümenlere kimlerin komuta ettikleri karanlık kalmaktadır. Kağanların tümeni ile boyların tümenleri de, başlangıçta belirli olarak görülemiyorlardı. Soylardan gelen memuriyet ve komutanlıklar, sonradan daha açık olarak görülmeye başlar. (Vesika, III, 10c)

3. Veliaht Mete’nin Vazifeleri:

Bilindiği üzere Hun imparatorunun büyük oğlu, yani veliahtı, Sol Bilge Bey, (Çincesi, Tso-Hsien-wang) olurdu. Bu mevki, imparatorun sonra gelen, bir öneme sahip idi. Aynı zamanda bu mevki, yarı görünümü ile, bir sivil teşkilât özelliğinde idi (bk. 2.c.). Aslında Hunlarda, tam anlamı ile “sivil bir teşkilât”ın varlığını düşünebilmek de çok zordur. Çünkü Hunlar, ordu halk, halk ordu gibi sosyal yapı ile düzenlenmişlerdi.

4. Tümen Komutanlığı:

Mete’nin ilk görevinin olmasına bakılırsa, veliahtların tayin edildiği Sol Bilge Beyliği’nin de sonradan, yani devletin imparatorluğa dönüşmesinden

sonra, kurulduğu anlaşıyor. Bilge Kağan da, henüz daha kağan olmadan önce, Göktürk Devleti'nde bir Sol Bilge Beyi idi. Bilge Kağan unvanının da, bu vazifesinden dolayı gelmiş olması, çok muhtemeldir. Bu gibi konuları ayrı bir araştırmamızda, geniş ve derin olarak yeniden ele alacağız.

IV- METE'NİN ORDU VE EĞİTİM DÜZENİ:

Yarı yarıya efsane olmasına rağmen, aşağıdaki vesika, Türk sosyal yapısı bakımından çok değerlidir. Bu bölüm, Mete'nin kendi tümenini eğitmesi ile ilgilidir. Ayrıca çok güzel bir hikâyedir. Ancak bu çeşitli bir eğitim, herhalde Mete'nin, tümen komutanı olmasından sonra başlamıştır. Bu sebeple hukuk ve idare bakımından belki de ilk defa yapılan bu tümen komutanlığına atanmasını Mete'nin daha sonraki tümen eğitimi bölümünden ayırmayı, daha doğru buldu:

Mete, 'ıslık çalan' bir (çavuş) oku yaptı. Kendi okçu atlılarına eğitim yapmalarını, (ayrıca) bir buyruktu ile de emretti. (Bundan sonra ordusuna) şöyle dedi. 'Islıklı ok nereye atılırsa, (herkes kendi okunu da aynı hedefe) ok atacaktır. Okunu (bu hedefe) atmayanların ise, başları kesilecektir!'

(Bundan sonra Mete), ava gitti. Avda, (Mete'nin) ıslıklı okunu attığı (hedefe), ok atmayanların başları, hemen orada kesildi. Bundan sonra da Mete, (bir gün) bizzat kendisi, (ünlü) ve iyi cins atına, bir ıslıklı ok attı. Fakat (Mete'nin) sağında ve solunda bulunan bazı (askerler), Mete'nin atına ok atma cesaretini gösteremediler. (Bunun üzerine) Mete harekete geçti ve (hep birlikte aynı hedefe, yani) ata ok atmayanların başlarını, yine hemen kestirdi.

Yine (orada) Mete, bu defa da çok sevdiği karılarından birini gözleyerek, (kadına) ıslıklı bir ok attı. Fakat yine çevresindekilerden bazıları, korkup ve ürktüler. Bu sebeple de (hatuna), hep birlikte ok atmaya cesaret edemediler. Onların da başları, hemen Mete tarafından (yine) kesildi. (Vesika, 11)

1. Ordu Disiplini:

Yukarıda, Mete'nin disiplinli bir ordu elde edebilmek için uyguladığı, katı bir disiplin sistemi hakkında, örnek bir belge okuduk. Aslında Hun toplumunun hepsinin, katı bir disiplin düzeni içinde yaşadıklarını, diğer belgelerden de öğrenmiştik.

Nitekim Çin tarihleri, Mete'den çok önceki Hunların yaşamalarını şöyle anlatıyorlardı: ...Çocuklar koyunlara binip, kuşlara, gelinciklere ve farelere, ok atarlardı... Savaşçıların güç ve yetenekleri, yay çekmelerindeki ustalıkları ile ölçülürdü... Erkekler, savaş için eğitim yaparlardı. Çok âni baskın ve taarruzlarda bulunurlardı. Bu, onların doğuş ve tabiatlarındandır. (Vesika, 11a) Mete de zaten toplumda var olan sosyal disiplini daha da düzene koymuş ve bir imparatorluk kalıbı içinde potalamıştır. Mete'nin ıslıklı oku ve bunun izleme zorluğu da, bu disiplinin bir örneğidir. (Vesika, 11b)

2. Mete'nin Ünlü Atı:

Vesikanın bu bölümünde de görünmektedir. Bu at, Yüecilerin elinden binerek kaçıp kurtulduğu ünlü at mıydı? Bizce, kaynağın Shan-ma dediği bu ikinci at, seçkin devlet atlarından biri olsa gerekti. Tang sülâlesi tarihinin de dediği gibi, yılın belirli günlerinde atlar güreştirilir ve birinci gelen, devletin atı olurdu. Güreşte ve yarışta birinci gelen atlar, herhalde devlete mal edilerek, birer damızlık at olarak, tutuluyorlardı. Bin mil (koşan) at unvanı ile diğer bir atı yine Mete'nin, Tunghu'lar ile olan ilişkileri sırasında göreceğiz.

3. Mete'nin Hatunu (ve Kadınları):

Görülüyor ki, veliahtın annesi olan Ulu Hatun dışındaki, Mete'nin diğer kadınları üzerinde, sık sık durmak zorunluğunu duyuyoruz. Bu kadınlardan birisi, oklanarak öldürülmüş ve diğeri de, Tunghu elçisine verilmişti (bk s. 163). Mete'nin asıl Ulu Hatun'u Çin ile yapılan büyük savaşta görülmüş ve savaşın sonucu üzerinde bir rol oynamıştı. Zaten kaynaklarımızda, ıslıklı oku, kendi sevgili kadınına attığını söylemekte idi. (Vesika, 12) Eğitim sırasında, bir nişan hedefi olarak kullanılıp, öldürülen bu kadına, herhalde bir imparatorçe özelliği vermiyorlardı. Ancak eğitim sırasında ona ok atmayan veya atamayan askerlerin ise başları hemen orada kesiliyordu. (Vesika, 12a)

4. "Devlet Avı" ve Askerlik Eğitimi:

Hunlar ile Göktürklerde, kağanın bizzat başlık ettiği büyük devlet avlarının, askerlik eğitimleri ile olan ilişkileri üzerinde ayrıca duracağız (bk. 2.c.).

Bu ve bundan sonraki belgelerde ise iki büyük devlet avından söz açılıyordu. Birinci büyük av, Mete'nin başkanlığındaki kendi tümeni ile; (Vesika, 13) İkincisi ise, babası Tuman Han başkanlığındaki (Vesika, 13a) büyük devlet avı idi. Bu eğitimler çoğu zaman, atlıların ok atma tâlimlerinden meydana geliyorlardı. Kaynağımızın ünlü tenkidcisi Yen Shihku, böyle diyordu. (Vesika, 13b) Bu duruma göre, iki türlü av eğitimi görülüyordu:

1) Tümen eğitim avı. 2) Büyük devlet avı. İkinci ava, devletin bütün ordularının iştirâk etmesi normal idi. Fakat herhalde çok uzakta bulunan oymak orduları, bu genel manevraya gelemiyorlardı. Uç birlikleri de uzakta idiler. Sonraki Türk devletlerinde de, durum böyle idi.

V- METE'NİN BABASINI ÖLDÜRMESİ MESELESİ

Kaynağımız, B. Laufer'in de haklı olarak söylediği gibi, olağanüstü hikâyemsi (high anectodal) bir anlatış ile yazılmıştır. Rahmetli Ziya Gökalp, bu olayı Oğuz Kağan Destanı ile karşılaştırarak, Mete'nin Oğuz Kağan olabileceğini, birçok eserlerinde yazmıştı. De Guignes ise, aynı eğilmeyi, çok daha önceleri göstermişti. B. Laufer, daha gerçekçi olarak bu anlatışta baba ve oğul ordularının çarpıştıkları büyük politik hadiselerin, izlerinin bulunabileceğini düşünmüştü. Yine Laufer'in haklı olarak dediği gibi, Mete'nin babası Tumana bağlı birçok birlikler de olmalı idi. Çin ile uzun savaşlar yapmış olan Tuman Man gibi bir hükümdarın, av sırasında ve ıslık çalan ok ile yapılan bir eğitim sonunda, olaysızca ortadan kaldırılabilirdiği düşünülemezdi.

Tarih ve mitoloji, yukarıda da belirttiğimiz gibir Mete'nin gençlik yıllarını saran, siyah bir perdedir. Çinliler de bu karanlık yıllar ile ilgili, ne öğrenmişlerse, bize fazlası ile vermişlerdir. Hatta B. Laufer bile, tarihçi Sema Ts'ien, Mete'yi anlatabilmek için çok çaba göstermiştir, diyordu. Gerçekten Çinliler, hiçbir yabancı hükümdar için, böyle güzel bir edebiyat yapmamışlardır. Bizce şöyle demek daha doğru olur: Tarihçi Sema Ts'ien, kitabına şiir halinde yazılmış bir destanı aktarmış olabilirdi. Çince metin, gerçekten bir yarı şiir görünümündedir. Şimdi, kaynağın bu bölümünü okuyalım:

Az sonra Mete birgün (yine) ava çıktı. (Bu defa da) ıslıklı okunu, (babası) hakanın iyi cinsten atına attı. Bunun üzerine (Mete'nin) sağında ve solunda (yer almış olan kendi adamlarının), hepsi de oklarını baba (Tuman'ın) atına attılar. Artık bundan sonra Mete, kendi buyruğu altındakilere, güvenileceğini öğrenmişti.

Mete birgün de, babası Hakan Tuman'ın (başkanlığında yapılan) bir ava çıkmıştı. Avda (bu defa) ıslıklı okunu, (babası) Tuman'a attı. Mete'nin sağında ve solunda (yer alan kendi adamları da hepsi birden (Mete'nin) ıslıklı okunu izlediler ve Tuman (Han'ı) öldürdüler. Bundan sonra üvey annesi ile küçük kardeşini ve kendisini izlemeyen devlet büyüklerinin hepsini öldürdü. (Böylece) kendisini hakan olarak tahta çıkardı. (Vesika, 14)

İşte büyük efsane, böyle sona eriyor ve artık tarih başlıyordu. Gerçi Mete'nin, doğudaki Proto-Moğol Tunghu kavimleri ile olan ilişkilerinde de, mitoloji vardır. Fakat Mete'nin büyük Tunghu akını tarihi bir gerçektir.

“Tümen Eğitim Avı”

Bu belgede açık olarak görülmektedir. Belgenin ünlü tenkidcisi Yen Shihku'nun da dediği gibi, eğitim daha çok ok atışları ile başlıyor ve gelişiyordu. Bu eğitim sırasında, Mete'nin babası Tuman Han'ın atının, orada niçin bulunduğunu da, iyice anlamıyoruz.

Devlet avı ise, ikinci defa baba Tuman'ın başkanlığında yapılan avdır. Bu çeşit avlar üzerinde, yukarıda durmuştuk. B. Laufer'in de haklı olarak dediği gibi bu avda, Tuman'ın kendisi ile birlikte, uzun yıllar savaşmış askerleri de vardı. Bu sebeple, baba Tuman'ın, bir işaret ile öldürülmesi ve bundan sonra da, meselenin hemen kapanmış olmasını düşünebilmek de, oldukça zordur.

Devlet atı bu kaynakta yine ortaya çıkmaktadır. Mete, kendi tümenine eğitim yaptırırken, hükümdarın at'ını ıslıklı oku ile hedef olarak seçiyor ve tümeni de, kendisini izleyerek, atı öldürüyorlardı. Belgede kağan atı (shan-yü shan-ma) Çince deyimi ile yer alıyordu. Tümenin gösterdiği bu cesaret ve bağlılık da Mete'nin kesin güvenini sağlıyordu. Hatta kağan atının bayrak gibi kutsal bir sembol olduğu bile düşünülebilir.

II. METE'NİN HAKANLIĞI

I- METE'NİN TEMİZLİK HAREKETLERİ:

Göktürklerde Bilge Kağan ve Kültegin'in, yaptıkları gibi, Mete'nin de babası Tuman'ın öldürülmesinden sonra, devlet içinde büyük bir temizlik hareketine giriştiği görülmektedir. Gerçi belgeler, bu olayı Göktürklerde olduğu kadar, geniş bir şekilde anlatmıyorlardı. Fakat birkaç söz bile, bu kanlı hareket hakkında, bize bazı ipuçlarını vermektedirler:

1. Mete'nin Hanedanda Temizliği:

Kaynaklarımız Mete'nin yalnızca, üvey annesi ile üvey kardeşinin öldürülmesinden söz açıyorlardı. Fakat Hunlarda büyük memuriyetler, genel olarak kağan soyundan gelen kimseler arasında paylaşıldı. Bu sebeple Kağan soyu içindeki temizliğin de büyük çapta yapıldığı düşünülebilir. Belgemiz, yalnızca şöyle diyordu:

Bundan sonra, (yani Tuman Han'ın öldürülmesinden sonra), üvey annesi ile küçük kardeşini öldürdü.

Belge, Mete'nin annesi için kesinlikle "sonraki annesi" yani üvey anne Çince, hou-mu dediği halde üvey kardeş için ise, yalnızca "küçük kardeşi" demekle yetinmekte idi. Gerçi burada kullanılan üvey anne yani Çince houmu sözü Çince de yoktur. Bu, sonraki anne anlayışı, yapma bir söz de olabilir. Nitekim De Groot da bu sözü, ikinci anne adıyla çevirmiştir (s. 50). Ancak kaçınıcı kuma olduğunu, kesin olarak söylemek de çok güçtür.

2. Mete'nin Devlet İçindeki Temizliği:

Mete'nin devlet içinde, büyük temizlik hareketlerine girişmiş olması da normal görülmelidir. Bu sebeple belgemiz, bu konuya da bir cümle ile olsun, dokunmadan geçememiştir. Çin tarihi şöyle diyordu.

(Mete) ayrıca, kendisine itaat etmemiş olan, büyük memurları da (öldürdü). Burada, devlet büyüğü veya büyük memur anlamına gelen Çince Ta-chên deyiminin içine, soylular ile devlet içinde büyük görevler de giriyordu. Bu büyük memurların çoğu, veraset yolu ile gelmiş soylu kişilerdi. Yine Çin şerhlerinden, Shih-chi Chi-chai'n dediği gibi, büyük komutanlar boy beyleri de olabilirlerdi. Bunlar Çin tarihlerinin dili ile, Mete'yi iştmemiş ve kendisine koşulmamışlardı. Tabii olarak, Mete'ye eskiden beri bağlanmamış olanların yanında, sonradan itaat etmeyen kavimler de vardı. Kaynağın bu bölümünü Türkçemize, şöyle de çevirebiliriz: (Mete), kendisini iştterek, koşulmamış olan büyük memurları da öldürdü. Bu çevirme, sözlerin anlayışına bağlı kalınarak yapılmıştır. Bu duruma göre, Mete'nin onlara daha önce, bir çağrı yapmış olduğu da düşünülebilir.

II- METE'NİN KENDİSİNİ HAKAN OLARAK İLÂN ETMESİ:

Bu kitabımızda Hunların hükümdarlık unvanları ile ilgili ayrı bir bölümümüz vardır. Bu sebeple, Mete'nin hükümdarlık ünvanı üzerinde, ayrıca durmayacağız. Hunların hükümdar ünvanı olan Şanyü'nün Mete'den önce de kullanılıp kullanılmadığı, başka bir çalışmamızda ayrıca gözden geçirilmiştir. Aslında Mete, töreye göre veliaht idi. Devlet içinde, bu mücadeleyi kazandıktan sonra, zaten hükümdar olmuş oluyordu. Buna rağmen kaynağımız, bundan sonra Mete kendi kendisini Şanyü, (yani Han) olarak tahta çıkardı, diyordu. Bunun bir anlayışı olmalı idi. Yine ünlü "Shih-chih yin-i" dipnotunu yazmış olan Hsü Kuang'a göre Mete, 209 yılında tahta çıkmıştı. Bu Çin not yazıcısı M.S. 425 yılında ölmüştü.

Tahta çıkma töreni de Mete'nin hükümdar olarak ilânının gecikmesinde, bir rol oynamış olabilir. Hunlarda tahta çıkma törenleri, önemli bir yer tutuyorlardı. Japon Takayoshi Tezuka'nın, bu konu ile ilgili bir araştırması da vardır. Japon Shien dergisinde çıkan bu değerli yazıda (1959. ss. 1727), verilen örnekler biraz geç çağlara ait idiler. Bu belgelerden de, Hunların tahta çıkma törenlerine büyük bir değer verdikleri anlaşıyordu.

III- METE'NİN İLK AKINI

1. Doğuda Proto-Moğol Tunghulara Karşı Büyük Akını:

Mete'nin doğuya yaptığı bu büyük akın, yüzyıllar boyunca unutulmamış ve Çin kitaplarında yer almış idi. Bu daha çok, Türk ve Moğol ırklarının büyük bir savaşı idi. Bu kitabın her yerinde görüleceği gibi, Tunghu soylarından gelen daha sonraki kavimler de, bu büyük ve kanlı savaşı bir türlü unutmamışlardı. Bunun öcünü Hunlardan alabilmek için, sonu gelmeyen savaş ve uğraşmalara girişmişlerdi.

Türk mitolojisinin en güzel bölümlerinden birini oluşturan bu belgenin Türkçe tercümelerini birçok yazılarımızda vermiştik. Fakat buradaki çevirimiz, çok daha başka bir anlayışla olacaktır. Burada, Çince deyimleri bütün hakları ve karşılıkları ile vermek kararındayız. Bu metodla eski Hun devlet anlayışı ile topluluk ve ahlâk düzeni hakkında, kesin bilgiler elde etmiş olacağız:

(Mete tahta çıkarken), Tunghu'lar en güçlü (çağlarını yaşıyorlardı).

(Tunghular), Mete'nin babasını öldürüp, kendisinin tahta çıktığını duyular. Bunun üzerine, Mete'ye bir elçi gönderdiler. Tuman'ın o çağlarda sahip olduğu ve bin mil koşabilen atının kendilerine verilmesini istediler.

Mete, devletin ileri gelenlerinin hepsini çağırdı. Devletin ileri gelenleri (toplanarak Mete'ye) şöyle dediler Bin mil koşabilen at, Hunların değerli bir atıdır. (Bu sebeple at, Tunghulara) verilemez! Bunun üzerine Mete ise (onlara) şöyle dedi: - Ne! Bir atı komşu bir devletten, nasıl daha üstün tutabiliriz? Bundan sonra da "bin mil koşabilen atı" (alıp) Tunghulara verdi.

(Atı vermesine rağmen), Tunghular, Mete'nin buna çok kızmış olduğunu anlamışlardı. (Bunun üzerine) Mete'den (Hun) hükümdarı, (yani Şanyüsünün) hatunlarından birini istemek için, yeniden bir elçi gönderdiler.

Mete, kendi sağında ve solunda yer alan, (devlet büyüklerini) çağırdı. Herkes (Tunghuların bu isteğine) kızarak şöyle dediler: - Bu Tunghularda, ahlâk denen bir şey yok! Şimdi de bir Hatun (Yin-cü) istiyorlar! Biz, onlara taarruz edilmesini istiyoruz! Bunun üzerine ise, Mete şöyle dedi - Ne! Bir hatun kişiyi, bir komşu devletten nasıl daha üstün tutabiliriz! dedi ve bundan sonra, sevgili hatununu alarak Tunghulara verdi.

Bunun üzerine, Tunghuların başkanının gurur ve küstahlığı, daha da artmıştı. (Ordusunu alarak), yavaş yavaş batıya doğru yürüdü.

Hunlar ile (Tunghuların arasında), otsuz ve terkedilmiş bir bölge vardı. Burada hiç kimse oturmazdı. Çevresi ise, bin mil kadar vardı. Her iki (kavim de, yani Hunlar ile Tunghular, bu çölün doğu ve batı sınırlarında otururlardı. (Bu sınırda?) Ao-t'o (ordu, yani karargâh veya bir otağ yeri) vardı.

Tunghular, Mete'ye bir elçi göndererek şöyle dediler. - Bu terkedilmiş bölge, Hunlar ile bizim, sınırlarımızdaki ordu (yani otağ yerlerimizin) dışındadır. Hunlar da buraya kadar gidemiyorlar. Biz, burasını sizden istiyoruz!

Mete yine devlet büyüklerini toplayarak onlara sordu Devlet büyüklerinden bazıları ise şöyle dediler: - Bu terkedilmiş, (boş) araziye vermenin de, vermemenin de, hiçbir değeri yoktur! (Yani, onu verebiliriz de, vermeyebiliriz de!) Bunun üzerine Mete çok kızdı ve şöyle dedi -Toprak, (veya arazi) devletin

temeli (ve köküdür). (Biz burasını onlara) nasıl hediye edebiliriz! dedi ve burasını (Tunghulara) verelim, diyenlerin hepsinin başını kestirdi. (Vesika, 15)

Artık bundan sonra, yüzyıllar boyunca unutulmayacak olan, büyük ve çok kanlı Tunghu, yani Moğol ve Hun savaşı başlayacaktır. Türk ve Moğol kavimlerinin ilk ve büyük, aynı zamanda bu sembolik savaşını, bundan sonraki bölümde inceleyeceğiz. Şimdi bu çok değerli ve tek kaynağı, değerlendirmeye çalışalım:

2. Devlet Atı ve Atın Ünvanı:

Bu yarı mitolojik belgede yine kendisini gösteriyordu. Fakat belgenin bu bölümünde görülen bu at, Mete'ye değil; babası Tuman'a ait olan bir attır. Tuman ölmüştür. Fakat atı, hâlâ devletin en değerli sembolleri arasında yer almaktadır. Bundan önce de görmüştük ki. Tuman'ın yine böyle bir atını Mete, kendi tümeninin eğitimi sırasında, kendi askerlerine öldürtmüş ve böylece tümeni üzerindeki güvenini artırmıştı. Bizce bu atı, yalnızca Tuman'a mal etmek de doğru değildir. Bu bilgiden anlaşıldığına göre bu at, Tuman Han çağından kalan Hunların değerli bir atı idi. Bu ata, Çince iyi cinsten at (shan-ma), Hun imparatorunun iyi türden atı (shan-yü shan-ma) bin mil koşabilen at (ch-i-en-li ma), değerli at (pao-ma) ve Hunların değerli atı gibi ad ve ünvanlar verilmişti. Şunu da unutmamalıyız ki, eski Türk geleneklerinde, ordu ve devlet içindeki atların da ünvanları vardı.

3. Kurultay ve “Kengeş Meclisi”:

Hunlardaki kurultay müessesesi üzerinde ayrıca duracağız. Ancak Mete ile ilgili bu çok eski ve değerli bilgilerde, kurultay toplama geleneğinin, devlet idaresinin âdeta, temelini oluşturduğunu görüyoruz. Mete, Çince belcelerimizin Çince ta-chên dedikleri, devlet büyüklerini toplamadan önce hiçbir şey yapmamaktadır. Gerçi son söz, yine hep kendisindir. Fakat komşu devlet elçisinin her gelişinde Mete, devlet büyüklerini çağırıp, töreye göre onların görüşlerini almak zorunda kalmıştı. Belgelerimiz, belki de soylu memurlardan oluşan devlet danışma kurulu'nu, Çince ch'ün-chen deyiimi ile tanımlamıştır. Mete, onları çağırmış, sormuş ve onlar da görüşlerini bildirmişlerdir. Bu kuruluşun üyeleri ise bazan yalnızca sol ve sağ veyahut da sol ve sağın hepsi deyimleri ile tanıtmışlardır. Mete, sol ve sağma sordu veya sola ve sağı kızarak şöyle dediler gibi, deyimleri az sonra yine göreceğiz.

4. Ulu Hatun ve Diğer Hatunlar Meselesi:

Hunların ve Mete'nin başlangıcı ile ilgili, bu çok değerli bilgileri incelerken, hatun ile ilgili olarak da, sık sık başlık açtığımız görülmektedir. Bizce Türk kültür tarihi ile, eski Türk topluluk düzenini ilgilendiren bu gibi konular biraz derinliğine olarak incelenmelidir. Çünkü bu konu ile ilgili Çince belgelerin her bölümünde, ayrı yazılış ve incelikleri ile derinlikler vardır. Şimdiye kadar geçerli olan, Mete kendi karısını oklattı, Mete kendi karısını düşmanlara verdi gibi, amatörce görüş ve anlayışlara artık bir son verilmelidir.

Belgemiz açık olarak konuşmaktadır: Tunghular, Hun hükümdarları, (yani Şanyü'nün) bir hatununu istediler. Bir söz, kesin olarak görülmektedir. Ayrıca Mete, devlet büyüklerinin itirazı üzerine, bir kadını, komşu devletten nasıl daha çok sevebiliriz demektedir. Bu sebeple bilgilerimizi, yeni ve doğru olarak, tesbit etmemiz gereklidir.

5. Hunlara Göre Ahlak:

“Kişi ve Topluluk Ahlâkı”:

Kaynağı dikkatle incelediğimiz zaman, karşımıza daha birçok değerli meseleler çıkmaktadır. Tunghuların, Mete'nin kadınlarından birini istemele-ri üzerine, Hunların devlet büyükleri kızarak şöyle bağırışlardı: Bu Tung-hu kavminde ahlâk diye bir şey yok! Buradaki Çince wu-tao deyimini, ahlâk yoksulu demektir. İlk Hsia sülâlesinin son imparatoru Chieh, ahlâk yoksulu olduğundan, tann tarafından sülâlesine son verilmişti. Burada ahlâk karşılığı olarak kullanılan tao deyimini, gök ve yerin dönüşmesi ile oludan kader yolu idi. Gök yerin olduğu kadar, insanın da izlemesi gereken bir kader yolu vardır. Bu görünüşü, bizim felek deyimimiz ile de karşılayabiliriz Felek hükümdarın ahlâkını iyilik, fâzilet sahibi olma ve doğruluk gibi özler ile sınırlamıştır. Hsia sülâlesinin son hükümdarları gibi, bu iyilik yolunun dışına çıkan ve kötü hareketlerde bulunan, -daha doğrusu feleğin çizdiği fâzilet yolunun dışına çıkan- bir hakanı, Tanrı desteklemezdi. Çünkü bu eski Çin hakanı, babasının ölümünden sonra annesi ile evlenmişti. Annesi ile evlenen ve “ahlâk yoksulu” (wu-tao) olan bu hakan, Tanrı tarafından cezalandırılmış ve hayatı ile sülâlesine de son verilmişti. Çince yazılmış olan bu bilgilerde, Çince deyimleri derin olarak incelemeden bir açıklığa kavuşmanın imkânı yoktur.

Kişi ve topluluk ahlâkı yönünden, komşu devletin, Hun hakanının kadınlarından birini istemesi, Hun büyüklerince ahlâksızlık veya ahlâk denen töreyi bilmeme şeklinde yorumlanmıştır. Aslında uzakdoğudaki bu geri Proto-Moğol kavimlerinin, ahlâk yollarını ne derece bildikleri de şüphelidir. Fakat Tunghuların bu isteğinin, Hunları çok kızdırmış olduğu da bir gerçek idi.

Uluslararası ilişkiler bakımından Mete ise, olanı böyle yorumlamamıştır: Bir atı, komşu bir devletten nasıl daha çok sevebiliriz? Bir kadını, komşu devletten nasıl daha çok sevebiliriz? diyerek, meseleyi kapatmıştır. Uluslararası ilişkiler, kişilerin sevgilerinin üstünde olmalı idi. Nitekim kaynağımızın deyimi ile Mete, sevgili hatununu alarak komşu devletin elçisine vermişti. Fakat durum, toprak isteme konusuna gelince, değişmişti. Çünkü toprak devletin idi. Belki de Mete, zaman kazanmak için, at ile kadını vermişti. Fakat ne olursa olsun kaynağımız bunları, olanların sırası ve mantığı içinde anlatmaktadır.

6. Hunlara Göre Toprak ve Devlet:

Bu konu üzerinde Hunların devlet anlayışı ile ilgili bölümümüzde daha geniş olarak duracağız. Buna rağmen buradaki belgeyi, derin bir tenkid ile bir açıklığa kavuşturmadan geçmeyi de, doğru bulmuyoruz. Mete ile ilgili Çince belgede devlet anlamına kullanılan kuo deyimi de, Çin'de birçok gelişmelere uğramıştır. Eski Çin'de, göğün altındaki dünya, (yani t'i-en-hsia), Çin imparatorunun devleti idi. Bu dünya, devleti de, derebeylerin idaresi altında birçok devletlere (kuo) ayrılıyorlardı. Bu devletlerin içindeki beyler ile vezirlerin aileleri ise, (kuochia)'yı meydana getiriyorlardı. Bu konuların gerçek uzmanı O. Franke eski Çin'deki devlet ile ilgili görüşleri, böyle veriyor (III, s. 83, 87). Büyük Hun İmparatorluğu'nun ortaya çıkması ile, Çinliler de dünyanın tek Çin devleti olmadıklarını, anlamışlar ve görüşlerinde değişiklik yapmışlardı. Böylece Mete'nin de kullandığı gerek devlet karşılığı olan Çince kuo deyimi, bugüne kadar devam edegelmiştir.

Konuyu fazla uzatmayalım. Düşmanın istediği bu yer terkedilmiş bir bölge idi. Fakat Mete diyordu ki, devletin dayandığı kökünü ve hayatını aldığı ve tek temeli topraktır. At ve kadın gibi kişiye ait ve geçici şeyler ise töreye göre değerli olsalar bile devleti meydana getiren unsurlar (elements) ile karşılaştırılamazlardı.

7. Ordu Karakolları ve Ordu Deyimi:

Mete ile ilgili yarı-mitoloji görünümündeki ilk ve tek Çin kaynaklarında, çok değerli Türkçe bir deyimde rastlıyoruz. Bu da ordu sözüdür. Türkçe ortu sözü yani “orta” sözünün kökleri ile oluşup, Moğolcaya da ordu şeklinde geçmiştir. Türkçede, karargâh, otağyeri ve bazan da başkent anlamına kullanılıyordu. Uygurların başkenti Ordu-Balığ ile Karahanlılar çağındaki, Kuz-Ordu ve Ordu-Kend, bu deyimden yaygın Türkçe örnekleri arasında yer alırlar.

Anlaşıldığına göre, Tunghular bu son elçiye gönderirlerken, yalnızca terkedilmiş ve boş bir çölü, isteme eğiliminde değil idiler. “Tunghuların başı, ordusunu alarak yavaş yavaş batıya ilerlemişti. Burasına Hunlar da gidemiyorlardı. Bu sebeple, biz burasına sahip olmak istiyoruz gibi, nezâket dışı ve bir buyruk söyleyişi ile, konuşuyorlardı.

Metinde, sınır ordu (ao-t’o)ları deyimini de açıkça görülmekte idi. Ayrıca, Hunlar ile bizim sınır ordularımızın dışındaki terkedilmiş, boş arazi sözü de açık olarak yazılmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki gerek Hunlar ve gerekse Proto-Moğollar, bu beş araziye korumak için, çölün içine sınır karakolları koymamışlardı. Her iki devletin de sınır karakolları, çölün batı ve doğu kıyılarına konmuştu.

Bu bilgileri, dipnotları yazmak yolu ile gözden geçirenlerin görüşleri de, birbirinden ayrılmaktadır. Bazılarına göre, ordu veya ao-t’o, sınırlara yerleştirilmiş olan karakolların bulundukları yerler idi. Bazıları ise bunun, topraktan yapılmış evler olduğunu ileri sürerler. Ordunun, bir yer adı olması ihtimalini düşünmeyenler de yok değildir. Çin kaynaklarına şerh yapanlar, Hunların sınır ordularını, Çin sınır kulelerine benzetmek isterler. Bu sebeple Çin sınır karakol kuleleri ile karşılaştırırlardı.

Ordu deyiminin yazıldığı Çince işaretler, o çağda ao-t’ot, o-t’ot şeklinde telâffuz ediliyorlardı (De Groot. I, s. 52). Kaynağımız, insanların yaşamadıkları bu bölge veya çölün genişliğinin, bin Çin mili olduğunu da söylemektedirler. 300 kilometre kadar bir genişlikte olan bu çölün, Gobi çölü olamayacağı haklı olarak düşünülebilir.

Tuman çağında Hunların, Çin’in kuzeybatısındaki bölgelere büyük bir değer verdiklerini belirtmiştik. Hunlar Tuman çağında, Çin’in kuzeyindeki otlaklarını kaybettikten sonra, zor bir durumda kalmışlardı. Çin’in kuzeydo-

ğusunda ise, bu çağda Moğolların ataları olan Tunghu'lar vardı. Bu sebeple, belgemizde anlatılan sınır kavgasının, Çin'in kuzeyinde geçmiş olduğu da düşünülebilir. De Groot, belki de bu bakımdan haklı idi (I, s. 52). De Groot'a göre bu ıssız bölgenin, Ch'êng-tê veya Shing-ching eyâletleri içinde bulunması da çok muhtemeldi. Tabii olarak bu, kesin bir görüş değildir.

8. Mete'nin Tahta Çıkış Tarihi:

SC, 110, söze başlarken, Tuman'ın Ch'in sülâlesine yenilişinden 10 yıl geçti, diyordu. Çin generali Mênk T'ien'in Tuman Han'a karşı yaptığı akın, M.Ö. 215 yılında oldu. Bu durumda bazılarına göre Mete, 205 yılında tahta çıkmış olmalıdır. Fakat Çin İmparatoru Katsu ile aynı zamanda yaşamıştı. Bu Çin imparatorunun M.Ö. 206 yılında tahta çıktığını göz önünde tutan bazıları ise, Mete'nin de bu sırada tahtta oturduğunu düşünmüşlerdir. Hsü Kuang ise, M.Ö. 209 yılında tahta çıktığı görüşündedir. Bu yılda ünlü Çin Generali Mêng T'ien ölmüş ve Hunların önünde, Çin'e akın yapabilmek için başka bir engel kalmamıştı. Şiratori ise Mete'nin tahta çıkışını daha geç tarihlere koymak istemektedir. Ancak sebepleri pek inandırıcı değildir (Wusun, s. 114). Mete, doğudaki Tunghu ve batıdaki Yüeçi akınlarını tamamladıktan sonra, M.Ö. 202'de Çin'e geldi. Bizce Mete, M.Ö. 209 ile yılları arasında tahta çıkmış olmalı idi.

OKUMA

METE'NİN ASKERLİK VE STRATEJİ DEHASI

(B. Laufer'e göre)

B. Laufer, Sinoloji ve kültür tarihinin en başta gelen önderlerinden biridir. Alman Sinoloji okulunda çok sağlam bir formasyon ile yetişen B. Laufer, Çin ve Ortaasya kültür tarihinin her konusu üzerinde yazmış ve söz sahibi olmuştur. Sino-İranica adlı ünlü eseri, yirminci yüzyıl ilminin şaheserleri arasında yer alır. Her sahifesi bir çok keşifler ile dolu olan bu eserde, Türk kültür bitkileri ile maden bilgisi de, önemli yer almıştır. Türk, Moğol, Tibet ve Çin ilişkilerinin birçok önemli konuları da, yine Laufer'in yazılarında gerçekten tam bir aydınlığa kavuşmuştur.

B. Laufer Amerika'ya göçtükten sonra, "Tabiat Tarihi Müzesi"nde çalışmış ve bu sebeple de, araştırmalarına daha yeni bir yön vermiştir. B. Laufer, Amerika'da daha çok "maddi kültür tarihi"ne yönelmiştir. Üzüntü ile söyleyelim ki, bu araştırma çağında yaptığı çok önemli araştırmaları, "Çin toprak kapları" veya "Kilden yapılmış Çin figürleri" gibi, konu ile ilişkileri olmayan başlıklar taşıyan kitapların, sahifeleri arasında kaybolmuşlardır. Laufer'in Chinese clay figures (s. 220-229) adlı eserinde, Mete'nin savaş taktiği ve stratejisi ile ilgili, önemli bir araştırması vardır. Bizim söyleyeceğimiz şeyleri, çok önceden yazmış olan Laufer'e bırakarak, onun kaleminden dinlemeyi daha yararlı görüyoruz. Onun sözlerini aktarırken, elbette ki kendi görüşlerimizi de sunmaktan geri durmayacağız:

1. Atlı Birliklerin Doğuşu:

Eski İranlıların zincirlerden yapılmış zırhları, eski Yunanlılarda Kataf-raktoi deyiimi ile tanınmıştı. Sonradan bunlara 'cataphraota' veya 'cataph rac-tarii' de denmiştir. Anlamı, 'zırhlı giyim' demektir. Trajan sütunundaki Sar-

matların zırhları da, bu çeşit zırhlı giyimlerden idiler. Bunlara benzer zırhların parçalarını, Güney Rusya'daki mezarlarda bulunmuş, eserler arasında da görüyoruz. Fakat eski klasik kaynaklar, bu çeşit zırhlar hakkında, bize daha fazla bir bilgi verememektedirler...

Yeni yeni kurulmaya başlayan atlı birlikler, bir tek komutanın, bir sözü ile, hemen harekete geçebiliyorlardı. Atlı askerlerin çevikçe hareket edebilmeleri sağlandığı sürece, atlı birlikler, birbirlerinden ayrılmaz bir gövde gibi ve işbirliği ile işleyebiliyorlardı. Bu birliklerin başarıları ise, hız, çeviklik, emniyet ve baskın yapabilme yetenek ve güçlerine bağlı idi. Atlı birlikler, bunları yitirdikleri an, kendileri de yok olurlardı.

Bu yeni atlı ordu taktiğinin, ne zaman ve kimin tarafından bulunup, uygulandığı iyice bilinmiyor. Ksenofon çağında, bu atlı birliklerin yalnızca İranlılarda bulunduğunu yukarıda görmüştük. Bu sebeple de atlı orduların İranlılardan çıkıp, batıya yayılmış olduğu kabul edilegelmiştir. Daha sonra, Anthiochus Epiphanes'in ordusunda da bu atlı birlikleri görüyoruz. Antho-nius Pius çağından sonra da atlı birlikler, Roma'da, ordu içindeki yerlerini almışlardı. Bu çağla ilgili yazıtlarda, atlı birliklerden sık sık söz açılır. Romalılar bu atlı birlikler ile ilgili stratejiyi, düşmanlarından öğrenmişlerdir.

Tarihin, başka bir bölümüne göz atalım: Roma'da görülen atlı birlikler ile ilgili aynı uygulamayı, Çin'de de görebiliyoruz. İranlılar, atlar ile askerleri genel olarak zırhlar ile donatırlardı. Bu donanımın, Hunlar ile Sibiry'a ve kuzeyde hatta Yenisey vadilerine bile yayılmış olduğunu görüyoruz.

Laufer, aşağıda da göreceğimiz gibi, Ortaasya'daki atlı birliklere, daha çok önem vermesine rağmen, en eski İran tekniğini de unutmamaktadır. Aslında İran toprağında at az idi. Yıllık ekonomisi, yani at sürülerine dayanan ekonomi Ortaasya'da bulunuyordu. Atı yalnızca savaş için beslemek başka şeydir. Atın etini yiyip, sütünü içip ve savaş ile avda ise üstüne binmek ise başka şeydir. Ortaasya'da at ekonominin temeli idi.

2. Ortaasya'da ve Türklerde Atlı Birlikler:

Yenisey'de kayalar üzerine çizilmiş bir atlı resminde, zincirlerden yapılmış bir zırh giymiş ve elinde de bir mızrak tutan, bir savaşçı görüyoruz. Bu da cataphractus adı verilen, bir atlı örneği idi. Kaba olarak, Sibirya'nın demirça-

ğı ile tarihlenmiştir. Aynı zamanda bu eser, Çin'de Han sülâlesi çağındaki, Türk-Çin ilişkilerini yansıtan, çağdaş (coeval) bir hatıra idi (s. 221).

Türk oymakları da Çinliler ile savaşıırken, öyle anlaşılıyor ki, benzer gelişmelerden geçirmişlerdi. İlk önce işe, ilkel ve kaba bir düzeyde, bindirilmiş okçulardan başlamışlardı. Daha sonra da İranlı komşuları gibi, düzenli ve organize edilmiş atlı birlikler sistemine kavuşmuşlardı. Buna rağmen Çin tarihleri Türklere gereken önemi vermemişler ve onları, ikinci derecede bir plâna itmişlerdi.

Eski Çin'de atlı birliklerin bulunmadığını, yeterince ve kesin olarak biliyoruz. Eski Çinliler savaşlarını, yaya olarak veyahut da savaş arabaları ile yapıyorlardı. Ayrıca biliyoruz ki, Çinlilerde bindirilmiş okçuları savaşlarda kullanılma taktiği, Türklerin uyguladığı pratiğin, bir taklidinden başka bir şey değildi. Çin'de atlı birlikler ilk defa, Chao devletinin kralı Wu-ling tarafından, M.Ö. 325-299 yılları arasında uygulanmıştır

3. Ortaasya Düzeni ile Kurulan Çin Atlı Birlikleri:

Türkleri taklid yolu ile alınan bu çağdaki Çin giyimleri, dar yelekler ile vücuda sıkı sıkıya yapışmış, barbar kostümlerine dönüşmüşlerdi. Ayrıca bu yeni atlı birliklere, at üstünde ok atma eğitimi de yaptırılıyordu (bk. Laufer, Chinese pottery, s. 216). Çin'de düzenli atlı birlikleri ise, ilk Han sülâlesinden, yani M.Ö. 206 yıllarından sonra görüyoruz. Bu yeni düzen, ile eski 'bindirilmiş Çin yayaları'ndan ayrılıyorlardı (s. 222).

Hem Hunlar ve hem de Çinliler, tıpkı İranlılar gibi, tarihin olağanüstü ve çapraşık olayları içinde, aynı gelişme çağlarını, bağımsız olarak aşmak zorunda kalmışlardır. (Çeşitli kavimlerde) bu ilerlemeler, içten benzerlikleri sebebi ile, üç ihtiyaç üzerinden gelişmişlerdi. Bunlardan birincisi, kavimlerin, birbirlerine benzer bir biçimle savaşma istekleri idi. Bunun yanında, madenden yararlanma yolu ile, benzer zırhlar ile örtünme gereği de vardı. Ayrıca bu eğilimler, kavimlerin birinin diğerinden, sürekli olarak, birşeyler öğrenerek, onlardan yararlanma ihtiyacını da doğuruyordu.

4. Hunların Zırhla Donanmış Atlı ve Okçu Birlikleri:

Çin tarihlerinin Hiung-nu dedikleri Hunlar, doğuştan savaşçı, atlı oymaklardan kurulu ve okçuluğun da uzmanı olan bir kavim idi. Tarihçi Sema

Ts'ien'in anlattıklarına göre çocuklarına, koyunların üzerine bindirerek, kuşlar ile kemirici hayvanlara, ok atmasını öğretirlerdi. Askerlerin yetenekleri, okçuluk derecelerine göre ölçülürdü. Çin tarihlerini de, türlü şekillerde anlatanlar olmuştur. Bence, E.H. Parker'in (China Review, XX, s. D'deki, (Çin tarihlerinden yaptığı) şu tercüme daha doğru olmalıdır: 'Hunlarda her asker, yayını kullanışına göre, yeterli bir zırhlı atlı olabilirdi.' Bu belgeyi Hirth ise, (Ancient History of China, s. 162) adlı eserinde, şöyle bir anlayış içinde çeviriyordu: 'Askerler yetişirken, eğitimle çok iyi bir okçu olurlardı. Bu arada at üzerinde iken de, zırh ile donatılırlardı.' Bizce Hirth'in tercümesi çok geniştir. Belgedeki Çince "Kiaki" sözü, teknik bir deyimdir. Ayrıca manası da cümlelerin hepsi içindedir. Bu sözün esas anlamı ise, 'deriden zırh giymiş atlı asker' demektir... Görülüyor ki bu zırhlar, madenlerden değil deriden yapılmışlardı.

Yukarıdaki açıklamamızdan da anlaşılıyor ki, Hun askerleri, açık düzende ve kişisel yetenekleri ile, savaşabilen, 'bindirilmiş okçulardan' meydana geliyorlardı. Tıpkı İskitler gibi. Çin tarihçilerinin anlattıklarına göre Hunlar, uzaktan yapılan savaşlar için, ok ve yay kullanıyorlardı. Avrupa'da görülen çevik ve bindirilmiş Hun okçuları da (Jornandes, XXIV) ve Çingiz Han Moğolları gibi idiler. Yakından ve göğüs göğüse yapılan savaşlarda ise, kılıçları ile, kısa mızraklarından yararlanıyorlardı. Bunların 'yaya savaşları', yapıp yapmadıklarını ise bilmiyoruz.

Ayrıca Çin tarihçilerinin de dedikleri gibi onlar, kaçırmaktan veya geri çekilmekten de utanmıyorlardı. Bu taktik, onların savaş düzeni ile yakından ilgili idi. Eski İran ve İskit ordularında olduğu gibi. Marco Polo da bu askeri taktikten söz açmıştır (s. 224). Onlar, bu yapmacık geri çekilmeler ile, karşılarında kileri aldatıyorlar ve düşmanlarının güçlerini tüketmeye çalışıyorlardı. 'Geri çekilme' manevrasını uygularken de, arkalarına doğru ok atmayı da ihmal etmiyorlardı.

Zırhları, Çinlilerin (kia) dedikleri zırh çeşidinden idi. Bu zırhlar, ev hayvanlarının derilerinden hazırlanırdı. Ayrıca bu zırhlar, günlük bir giyim olabilecek biçimde yapılırdı. Üzeri, deriden yapılmış süsler ile süslenirdi. Bunun üzerine de keçeden bir aba giyilirdi.

5. Mete'nin Ordu Düzeni:

Hun askeri gücünün yeniden kurucusu (re-or ganizer), hiç şüphe yok ki ünlü Maotun, (yani Mete) idi. Dağılmış Hun boylarını, M.Ö. III. yüzyılın sonlarında, sıkı bir birliğe kavuşturmuştu. Babası tarafından Yüecilere rehin olarak verilmiş ve sonra da kaçıp yurduna dönmüştü (bk. s. 147)... Çinli tarihçi Sema Ts'ien, onun yetişmesi ile gelişmesini anlatabilmek için, elinden ne gelmişse onu yapmıştır. Fakat onun hayatı çok 'hikâyemsi' bir deyişle, (a highly anectodal form) ile anlatılmıştır. Çinli tarihçi, Mete'yi iyi anlatayım diye, en önemli olayları bile atlamıştır. Yukarıda, Çinli tarihçilerin Mete'nin gençliği hakkında daha fazla bir şey bilmediklerini ve yalnızca kendilerine kadar gelen söylenti ile efsaneleri tarihlerine alabildiklerini, belirtmiştik (bk. s. 144).

Islıklı bir ok yapan Mete, iyi binicilerinden (equestrian) oluşan, okçuları ile birlikte eğitim yapmıştı. Kendisi ıslıklı ok ile hangi hedefe atarsa, askerlerinin de aynı şeyi yapması gereği ile, yeni bir düzen kurmuştu. Buna uymayanların ise başları kesilmişti (s. 225). Böylece askerlerini, kesin ve hızlı sınavlarla denemişti... Sonradan aynı yol ile, babasını da öldürerek, bir devlet darbesi (coup d'état) yapmıştı.

Bu hikâyenin özünde, büyük ve geniş politik olayların bulunduğundan, hiçbir kuşumuz yoktur. Bir manga asker veya iki atlı ile, (Tuman) gibi bir hükümdarın, kişiliğini ortadan kaldırılabilmek, olağan bir şey gibi görülemezdi. Bu olaylarda ancak, devlet içinde iki büyük ordunun, çatışmaları söz konusu olmalı idi. Önemli olan Maotun'un, yani Mete'nin devletin gerçek sahibi olan büyük bir hükümdarı, (yani babasını) nasıl yıkabildiğidir.

6. Mete'nin Reformcu Kişiliği ve Dehası:

Devleti ele geçirmesinde tesirli olan, (Mete'nin) reformcu kişiliğidir. O, üstün yetenekli okçularının, bir eğitim hocası idi. Ayrıca genel olarak atlı birliklerin olağanüstü bir taktik uygulayıcısı da o idi.

İnsanlar, silahlarını boşaltabilmek için, sınırsız hürriyet istemişlerdir. Aynı zamanda savaş meydanlarındaki kendi hareket ve uygulamalarına, dışarıdan bir tesir olmasını da istemezler. İnsanlar, kendi komutaları altında, kesin bir zafer elde edebilmek için, kendilerini zorlamışlardır. Kurşunlarını

hedeflerine, büyük bir titizlik ile ateşlemek için de, zorunluk duyarlardı. İşte deha sahibi olan bir şövalyenin kahramanlığı da, bu hisleri duyabilmesinden ileri geliyordu.

Ksenofon'un, İran Kralı Küros için dediği (Cum grano salis) deyimini, Maotun, (yani Mete) için de ge çerlidir... Maotun (Mete), kendi askeri metodu ile ileri bir katı ve kesin 'saf düzeni' de geliştirmişti. O nun bu yenileştirme hareketlerinin reformcu özelliği, kendi halkı içinde de bir şaşkınlık ve heyecan kaynağı olması idi. Eğitimden sonra, yavaş yavaş deneme sınavlarına girmek de, onun prensiplerinden biri idi. Deneme ve sınavlarda en ufak bir ihmal gösterenleri bile (Mete), katı bir şekilde cezalandırmıştı. Onun askerlik dehası, köklü bir şekilde uygulanan yeni askerlik taktiklerine, özellikle atak plânlara akıl erdirebilmiş olmasında görülmüştür. Düzenli ve toplu bir halde hareket edebilen kendi atlı birlikleri, babasının düzensiz birliklerini alt edebilmişti (Kırs. s. 154). O, amatör savaşçıların, uyguladıkları 'savaş san'atı ile stratejiden, kendini kurtarabilmiştir. Bir prensibe dayanmayan ve sürü halinde akın yapan, atlı birliklerde görülen metodlara da karşı gelmiştir.

Bu yeni askeri taktik ilminin, ilk bulucu ve uygulayıcısı, Maotun, (yani Mete) mi idi? Kesin olarak böyle düşünebiliriz. Onun Yüeciler'de, bir süre rehin olarak, kaldığını da biliyoruz (bk. s. 147). Bu sıralarda Yüeciler, kendi yurtları olan Kansu'nun, kuzey kesimlerinde oturuyorlardı (bk. s. 124)... Mete, bu askerlik bilgilerini, Yüecilerden öğrenmiş olamaz mıydı? Olup bitenlere bakılırsa, İran Kralı Küros'un ruhu ve soğukkanlılığı, âdeta Mete'de toplanmıştır. İranlıların kullandığı standartlar, onun uygulamalarında da açık olarak görülüyorlardı. İranlıların atlı birliklerinde görülen aynı stratejiyi, sonradan Romalılar da almışlardı. Türk kavimleri de, bundan derin olarak, etkilenmiş olamazlar mı idiler? Fakat (Türk kavimlerinde) bu reformun üstün lideri ve bu düzenin büyük uygulayıcısı, Maotun, (yani Mete) idi. Bu konular, yukarıda geniş olarak incelenmiş ve münakaşa edilmiştir (bk. s. 140).

Hunların, Çinliler ile yaptıkları savaşlar hakkında verilen bilgiler, az ve noksandır. Buna rağmen, Çin tarihlerini dikkatle okuduğumuz zaman, Hunların atlı birliklerin en iyi taktikçisi ve uzmanı olduklarını, açık olarak görebiliriz. Hunlar, Büyük Frederik'in Mollwitz savaşından sonra kullandığı taktiği tam olarak uygulamışlardı. Büyük Frederik'in taktiği şöyle idi: 'Atlı

birliklerin her subayı, düşmanı yenebilmek için, gerekli şu iki şeyi hatırlarından çıkarmamalı idiler:

Birincisi düşmana, mümkün olabilecek en büyük hız ve güçle yüklenmektir. İkincisi ise, düşmanı çevirmektir (s. 228).

Manevralar ile savaş alanlarında yapılan hareketlerde, Hunlar arazide herhangi bir yanlış yapmaksızın, (Büyük Frederik'in) taktığının en iyilerini, uygulayabildiklerini göstermiş idiler. Çin generali Li Ling'e karşı yaptıkları haşin ve hırs dolu savaş, bunun en güzel bir örneği idi. Öncü ve keşif birlikleri, bu savaşta kendilerine verilen taktığın daha ötesine geçmemişlerdi.

7. Mete ile Çin Arasındaki Savaş:

Görülmemiş soğuk bir kış günü, Maotun, (yani Mete), kendi özel taktığı ile, ilk Han sülâlesinin imparatoruna taarruz etmişti. 320.000 kişilik bir ordu ile Çin imparatorunu kuşatma hareketine girişmişti. En iyi birliklerini pusu da bekletirken, önce imparatoru yapmacık gerilemelerle tahrik etmiş ve kaçır gibi görünmüştü. Bu onun, askerlik dehâsının, (military genius) bir zafer idi. Bu tek meydan savaşının, bütün ayrıntıları ile yazılmamış olması, gerçekten büyük bir kayıptır.

(Not): Eski Çin klasik kitaplarında görülen geniş bilgi verme geleneği, Çin devlet tarihlerinde görülmemektedir. Çin tarihlerinde, savaşlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Bu da askerlik konuları ile, savaş tarihi araştırmalarının gelişmesi için, bir engel olmuştur. Çin tarihçileri, orduların durumu, komutanların adları, savaşın yapıldığı yer ve tarih ile alınan esir sayısı gibi, kuru sonuçlara daha çok önem vermişlerdir. Savaş taktığının gelişmeleri hakkında, yalnızca bazı ünlü Çin komutanlarının, biyografyalarında bazı bilgiler bulabiliyoruz. Fakat bu bilgiler de, noksandırlar. Çünkü bazı sebepler ile, Çin tarihçilerinin bazı konularda, susmaları da gerekmiştir (s. 228, n.). Konfüçyanist yazarlar ise, olayların askerlik yönleri ile ilgilenmemişlerdir.

Mete'nin Çin savaşları üzerinde bu kitabımızda geniş olarak durulmuştur. Zaten Laufer de bu konuda daha fazla birşey söyleyememektedir. Laufer tundan sonra da, Çin'de kayalar üzerine çizilmiş, Hun-Çin savaşlarına geçmektedir:

Hunlar ile Çinliler arasındaki bir savaşın resmi, Hiao-t'ang dağındaki taş anıtlar üzerinde bulunur. Bu resimlerde, küçük; fakat çevik atlar üzerinde, dörtnala giden ve bu arada da, ok ile yaylarını atan, askerler görülür. Bu resimlerden de anlaşıldığına göre Hunlar da, 'zincirden yapılmış zırhlar' (Cataphracti) giyiniyorlardı. Atlılardan birinin diğerini, elinde tuttuğu 'kancalı mızrağı' ile, atının üzerinden alma gayreti içinde olduğu görülür. Bu gibi kancalı mızrakların resimlerini, savaş san'atı ile ilgili, Wupeichi adlı Çin kitabında da görebiliyoruz.

Atından inmiş ve zırh giymiş diğer bir savaşçı ise, elinde tuttuğu kılıcı ile, bir başkasının başını kesme gayreti içindedir. At üzerindeki okçuların da zırhları vardır. Arka plânda ise, pusuda bekleyen yedek askerler görülür. Yedekler, tepelerin veyahut da tabya olarak yükseltilmiş, siperlerin arkasında toplanmışlardı. Chavannes'a göre, bu tepeciklere benzer şeyler, asker çadırları idiler. Ön tarafta, bir şeyin üzerine oturmuş olan Hun hakanının ise, önünde saygı ile diz çöken birisine, bazı emirler verdiği görülmektedir.

Bu resimlerin kopyaları, Chavannes'ın, iki eserinde toplanmıştır, (bk. Mission, No. 47; la sculpture Chi-nolse, s. 82). İsa'dan sonraki birinci yüzyılda, Wang-Yen-shên adlı bir yazar, Konfüçyüs'ün Ch'u-fu adlı sarayını, bir şiirinde geniş olarak anlatmıştır. Bu şiirden anlaşıldığına göre, sarayın sütunlarının alt kemerlerinde, Ortaasyalıların (Hu-jên) resimleri varmış... Şair bu şiirinde Ortaasyalıların resimlerini geniş olarak anlatmıştır... (Bu resimler Hunlardan çok, Doğu Türkistanlılar ile ilgili idi. Bu şiir için bk. J. Edkins, Chinese recorder, vol. XV, 1884, s. 345.

8. Hun ve Çin Generallerini Karşılaştırma:

B. Laufer, Çin generallerinin özellikleri üzerinde de durmuştur. Bu kitabımızın birçok yerlerinde belirttiğimiz gibi, Hun generalleri daha çok, Hun soylularından gelirdi. Hun generalleri, ya büyük oymakların başkanları veyahut da uzun eğitim ve tecrübelerden geçmiş, hakan soyundan gelen kişiler idiler. Bu sebeple sorumluluktan fazla korkmayan ve kendi kendilerine karar verebilen Hun soyluları idiler. Çin generallerinin durumu ise, yine B. Laufer'den dinleyelim:

Chavannes'ın da dediği gibi Hunlar, Çinlilerden daha bilimsel bir strateji (scientific strategy) tatbik etmişlerdi. Çin generalleri, yenilgilerinin cezası-

nı, çok ağır olarak öderlerdi. Onlar yenildikleri zaman, Çin sarayı tarafından tutuklanıp, yargılanacaklarından korkarlardı. Bu sebeple, düşmana teslim olmayı daha yararlı ve yerinde bulurlardı. Bilindiği üzere Hunlara esir düşen, ünlü Çin Generali Li Ling'in uyguladığı 'savaş san'atı' (The art of war), daha sonraki Çin orduları tarafından taklid edilerek, izlenmeye ve uygulamaya çalışılmıştı. Buna rağmen Çin imparatoru, onun Hunlara (elinde olmayarak) esir düştüğünü duyunca, çok kızmış ve onu bir hâin olarak ilân etmişti. Bu da yetmiyormuş gibi, esir düşen generalin annesini, karısını ve çocuklarını da, ölüme mahkûm etmişti (s. 229).

Bundan da anlaşılıyor ki, Hunlarda orduyu, ordunun içindeki askerler idare ediyor ve sorumluluklarını kendi kendilerine paylaşıyorlardı. Çin'de ise ordu, saray tarafından idare ediliyor ve bazan da, sorumsuz kişilerin insafına kalmış oluyordu.

ÇİNCE VESİKALAR

XXI. BÖLÜM

METE'NİN GENÇLİĞİ VE HAKANLIĞI İLE İLGİLİ ÇİNCE
VESİKALAR VE ESKİ ÇİN NOTLARI :

1- 單于有太子名冒頓。後有所愛閼氏。生少子而單于欲廢冒頓而立少子。

2- 太子：單于有太子名曰冒頓。

3- 少子：生少子頭曼欲廢冒頓而立少子。 (METE'NİN VELIAHTLIĞI) :

4- 後有愛閼氏。 : (METE'NİN HATUNLARI MESELESİ).

5- 當是之時東胡疆而月氏盛。 匈奴單于曰頭曼。 : (TUMAN HAN ÇAĞINDAKİ DURUM).

6- 乃使冒頓質於月氏。冒頓既質於月氏而頭曼急擊月氏。月氏欲殺冒頓。冒頓盜其善馬騎之亡歸。 : (YÜBÇİLERDEN KAÇMASI)

7- 質質子交質。 a. 乃使冒頓質於月氏。 b. 冒頓既質於月氏。 c. 而頭曼急擊月氏欲殺冒頓。 : (METE'NİN YÜBÇİLERDEN KAÇMASI).

8- 冒頓盜其善馬騎亡歸。 9- 其善馬。

10- 大者萬小者數千。 a. 凡二十四長立口萬騎。 b. 頭曼以為壯今將萬騎。 c. 諸大匠皆世官。 : (HUNLARIN 24 TÖMENİ).

11- 冒頓乃作為鳴鏑習勒其騎射。今曰：鳴鏑所射而不悉射者斬之。行獵鳥獸有不射鳴鏑所射者輒斬之。

11- 其畜之所多則馬羊牛犬奇畜則橐駝驢羸馱駃騠驢驘...

- 11^b. 令曰:鳴鏑所射而不悉射者斬...
12. 受妻復以鳴鏑自射其愛妻. 12^a 左右或恐不敢射.
13. 行獵鳥獸有不射鏑者輒斬之. 冒頓出獵以鳴鏑射單于善馬. 13^a 從其父單于頭曼獵. 13^b 習勒其騎射. (師古, 曰: 勒其所部騎皆習射也.)
14. 右頃之, 冒頓出獵, 以鳴鏑射單于善馬, 左右皆射之....
15. 冒頓既立是時東胡彊盛聞冒頓殺父自立乃使使謂冒頓欲得頭曼時有千里馬. 冒頓問群臣皆曰:.....

IV. BÖLÜM

METE'NİN AKINLARI (Hunlar ve Proto-Moğol Dünyası)

I. METE'NİN DOĞU AKINI

Doğuda Proto-Moğol Dünyasını Dağıtması:

Başlığımıza dikkat edilirse, “Mete'nin Proto-Moğolları yenmesi” gibi bir başlıkla söze başlamadık. Olanların; yenme veya yenilmeden çok, daha derinlere inen, başka bir mânâsı vardır. Bunda, Türk ve Moğol kavimlerinin gelenekleşmiş düşmanlığı, en ince ayrıntıları ile, anlatılmak istenmiştir. Bu gelenekleşmiş düşmanlığın türlü gösterileri, bu kitabımızın her yerinde karşımıza çıkacaktır. Mete, Proto-Moğol dünyasını kılıçtan geçirmiş ve yok etmiştir. Kılıçtan kurtulanlar ise, büyük dağların derin vadilerine sığınarak canlarını kurtarmışlardır. Bu sebeple sonradan tarih sahnesine çıkacak olan Wuhuan ve Sienbi gibi Proto-Moğol kavimleri, sığındıkları dağların adlarını alarak, güneye ve batıya doğru yayılmaya başlayacaklardır.

I- METE'NİN DOĞU AKINI VE ASKERLİK TAKTİĞİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Çin tarihçileri bu çağı, olağanüstü hikâyemsi (high anectodal), bir söyleyişle anlatmaktadırlar. Büna rağmen akının gelişmesini, kaynaktaki sözlere göre şöyle belirleyebiliriz:(Vesika, 16)

1) Mete atına atladı. 2) Atına atlamakta gecikenleri öldürttü. 3) Doğudaki Tunghulara hücumu geçti. 4) Tunghular çok güçlü idiler. 5) Mete'yi azımsamışlar ve hazırlıklı değil idiler. 6) Mete ilerledi ve taarruz etti. 7) Tunghu kralını büyük bir yenilgiye uğrattı ve halkı ile herşeyini ele geçirdi. Kanaatımıza göre bu akın, bazı merhaleler ile yapılmıştı. Belgemiz, Mete'nin

bundan sonra yaptığı akınlar için, böyle bir ayrıntı vermemektedirler. Belki de Çin tarihçileri, Mete efsanesinin bir devamı olması bakımından, bu akına daha çok önem vermişlerdi.

Bu olayın üzerinden üç yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, ProtoMoğol dünyasının bu acı ve korkunç yenilgisi unutulmamış ve sonraki kaynaklarda da, daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır: Wuhunan denen kavim, soy ve kök bakımından Tunghulardan idiler. Han sülâlesinin başlangıcında, onların devleti, Hunlardan Mete (Mao-tun) tarafından, büyük bir yenilgiye uğratıldı. Onların geriye kalan soylarından bazıları, Wusuan adını taşıyan bir dağa sığındılar. Bu sebeple de onlar, bundan sonra Wuhuan adı ile adlandırıldılar... (Vesika, 17) Sonradan uzakdoğu tarihinde çok önemli bir rol oynayacak olan, ünlü Proto-Moğol Sienbi kavimleri için, ise daha geç kaynaklarımız şöyle diyorlardı. Sienbi denilen kavmin, Tunghuların bir kolu idiler onlar bölünerek Sienbi dağına sığındılar. Bu sebeple onlar, Sienbi adı ile adlandırıldılar. Onların dilleri ve gelenekleri, tıpkı Wuhuan'larıinki gibidir.

II. METE'NİN DOĞU SINIRI:

Türk ve Moğol dünyası:

Mete'nin doğudaki Proto-Moğol kavimlerini karşı yaptığı akının kaynaklarımızda efsane ile karıştırılmış olmasına rağmen bir gerçek olduğu da şüphesizdi. Diğer bölümlerimizde sunacağımız vesikalarda da görüleceği gibi, Mete'nin bu akınının hatıraları yüzlerce yıl sonra bile unutulmamıştır. İlim adamları da aynı görüş üzerinde birleşmişlerdi. Nitekim Otto Franke de, Mete, Hunların doğusunda oturan Tunghu kavimlerine ezici bir akın yaptı, diyebiliyordu. Daha mühim olanı, O. Franke'nin Tunghuları tek bir devlet veya kavim değil; bir kavimler konglomerası veya karışması halinde bir birlik olarak kabul etmesi idi. Gerçekte böyle idi. O çağda Proto-Moğol kavimlerinin hepsi bu ad ile adlandırılıyorlardı. Başlarında ünlü ve büyük bir hükümdarın bulunduğunu da zannetmiyoruz. Bunların torunları olan Sienbiler hakkında vereceğimiz vesikalarda da görüleceği gibi, M.S. II. yüzyılda bile bu Proto-Moğol kavimleri henüz daha yüksek bir devlet anlayışına sahip değildi (bk. s. 214).

O. Franke yukarıdaki girişi yaptıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyordu. Mete böylece hâkimiyetini Moğolistan'ın doğu bölgelerine ve (Çin'in kuzeydoğusundaki) Jehol eyâletine kadar uzatmış oldu (III, 324). Bu kitabımızda eski Proto-Moğollar ile Tunghu'lar hakkında geniş bölümlerimiz vardır. Okuyucularımızın eski Proto-Moğolların oturdukları ve yayıldıkları bölgeler hakkında geniş bilgi bulacaklardır. Proto-Moğolların bazı güney uçları, Çin'in kuzeydoğusunda da yayılmışlardı. Bunu göz önünde tutan O. Franke yukarıdaki girişten sonra, şu değerli görüşe de varıyordu: Mete doğudaki kavimlerin bütün birliklerini yok edip dağıtmıştı. Buna göre onların arazisi de Hunların eline geçmişti (a.e.). Franke, bu görüşten hareket ederek Çin'in kuzeydoğusundaki Jehol eyâletinin de Hunların eline geçmiş olduğunu düşünmüştü. Sonraki hadiseler de, bu görüşü doğrulayacaktır.

Yukarıda metinlerini sunduğumuz doğu akınına Mete, biraz da hazırlıksız olarak başlamıştı. Fakat bu onun, büyük ve kalıcı doğu akınına bir gölge düşürmemelidir. Japon Shiratori, Mete'nin kuzeydeki bu büyük başarılarını, Çin'in içişleri ile meşgul olmasına bağlıyordu. Kaghan and Khatun, s. 12 adlı yazısında Shiratori'nin bu görüşü doğru olamaz. Kendisi de iyi bilir ki bu çağda Çin, değil kuzeyde olup bitenleri, kuzeydeki ülkeler hakkında bile açık bir bilgiye sahip değildi.

Mete, Büyük Okyanus kıyılarına kadar sınırlarını uzatabildi mi? Mc Gown, Mete'nin Tunghu akınından sonra, Hunların doğu sınırlarını, hemen hemen Büyük Okyanus'a kadar uzattığı görüşündedir (s. 118). Ortaasya tarihinin, uzakdoğudaki gelişmeleri sürekli olarak göz önünde tutulursa, böyle bir görüşe katılma, bizim için çok zor olacaktır. Çok daha gelişmiş olan Göktürk çağında bile sınırlar Büyük Okyanus'a kadar uzamamıştı. Nitekim İltiş Kağan, da, Şandung'a kadar akın yaptım, fakat Taluyka, (yani Büyük Okyanus'a), değmedim, erişmedim, diyordu.

Kadırgan yış, yani Kadırgan dağlarındaki ormanlar, Göktürk Devleti'nin de, bir doğu sınırı olarak görülüyordu. Fakat Kitan, Tatar gibi birçok doğu kavimleri de, Göktürk Devleti'ne bağlı vassal kavimler idiler. Göktürk devletindeki bu vassal doğu kavimleri ile Çin sınırındaki garnizonlar zaman zaman bir Küçük Kağan tarafından idare ediliyordu. Uzak doğudaki sınır meselesini anlayabilmek için, Ortaasya devletlerinin yapı ve karakterini de bilmek ge-

reklidir. Aşağıda da üzerinde duracağımız gibi, Göktürk Devleti'nin şuurları içinde görülmeyen Hsi ve Humohsi gibi Moğol kavimleri, Türk kültürünün derin tesirleri altında kalmışlardı. Göktürk tarihi hakkında, ufak bir bilgisi olan herkesin, bu gibi gerçekleri bilmesi gerekir.

Uygur çağında da durum böyledir. Uygur devletinin her yöndeki sınırları belli iken, doğu sınırı hakkında açık bir bilgimiz yoktur. Uygurlar, Göktürklerin vassal doğu kavimleri sistemini de geliştirerek, daha feodal bir idare tatbik etmişlerdi. 840'da Uygur devleti yıkılırken, doğudaki kavimlerin Uygurlara sadık kalmaları ve onları korumaları bunu gösterir. Kitan ve Tatar kavimlerinin Uygurların sığırları ile atlarını; Calayır kavminin ise Uygur Hakanlarının develerini otlatmaları hakkındaki haberler, bu Uygur feodal sisteminden kalan hatıralardır. Bu haberlerden birincisini Wang Yent'e adlı Çin elçisi, ikincisini ise Reşideddin haber veriyordu. Herhalde buralara gönderilen "Uygur Beyleri", bu geri Moğol kavimlerini düzene sokmuş ve refaha erdirmişlerdi. X. yüzyıl ortasında Hıtay (Liao) devletini kuran Proto-Moğol Kitan başkanının kraliçesi, Kitanlar arasında kalmış bu eski Uygur beylerinden birisinin karısı idi. Ayrı ordu ve aykırı haklara sahipti. Bu sebeple Hıtay devletinin başlangıçtaki yazısı da, Uygur alfabesi ile yazılıyordu. Ortaasya Türk devletlerinin, uzakdoğu kavimlerini idare etmek için kullandıkları sistemlerin hepsini, burada anlatamayız. Ancak, Mete'nin uzakdoğu siyâsetini anlayabilmek için, Ortaasya devletlerinden bazı örnekler vermede de, büyük bir fayda vardır.

Mete Proto-Moğol dünyasını ele geçirdikten sonra orada yaşayan kavimleri nasıl bir sistem ile idare etti? Bizce Göktürklerin doğu kavimleri için tatbik ettikleri idare düzeni, Mete'nin sisteminin biraz daha gelişmiş bir şekli idi. Mc Govem'e göre durum şöyle oldu: Proto-Moğol Tunghu'ların arazisi, Mete'nin eline geçtikten sonra, bu doğu kavimlerinin çoğu, bir bütün olarak (incorporated bodily), Hun kabile organizasyonu ile birleştiler (s. 118). Merkez idaresi, çok kuvvetli olan Mete'nin imparatorluğunda, böyle bir kavimler karışmasını düşünebilmek çok zordur. Hele kavimlerden biri efendi ve diğeri de köle, kul olursa.

Bir boyun diğer bir boya koşulması, ıkta veya köle olarak verilmesi, eski Türk ve Moğol devlet geleneklerinde yok değildir. Mc Gower'nin, bu

eski Türk geleneğinden haberi yoktur. Büyük Hun İmparatorluğu'nda boy-lar, devlet idaresi ile hiyerarşisinde büyük bir rol oynuyorlardı. Fakat Büyük Hun İmparatorluğu'nun, doğu sınırlarında siyasette ağırlığı olan ve adı geçen Hun boylarına, rastlamıyoruz. Bu konulara ileride de sık sık döneceğiz. Fakat kaynaklarımız, böyle demiyorlardı. Az önce sunduğumuz vesikada bu Proto-Moğol kavimlerinin, Hunlara bağlı kaldıkları, her yıl Hunlara sığır, at ve koyun gibi şeyleri vergi olarak verdikleri, vergi ödeme zamanı gelip de bun-ları ödeyemezler ise, kadınlar ile çocukların köle olarak alınıp (Büyük Hun İmparatorluğunun içlerine) götürüldükleri, açık olarak yazılıyordu (bk. 2.c).

Hun mezarlarında, örnek olarak doğudaki Noyın-Ula Hun kurganların-da, katı ve kesin Mongoloid bir karakter taşıyan Hun büyüklerine de rastlı-yoruz. Büyük Hun imparatorluğu'nun içinde, çeşitli kavimleri ve zümreleri de topladığı da unutulmamalıdır. Bu sebeple Noyın Ula'daki iskeletler, doğuda-ki Hun beylerine olduğu kadar; Vassal Proto-Moğol beyleri'ne de ait olabilir-lerdi. Bir tarihçi olarak sonuçlara, biraz da esnek olarak girmek zorundayız.

III. METE'NİN DOĞU AKINININ UNUTULMAMASI:

Sonraki hatıralar:

Çeşitli Çin kaynaklarından derleyerek, bir araya getirdiğimiz Çince bil-giler arasında, derin ayrılıklar yoktur. Bunlardan bazıları, Proto-Moğol dün-yasının Mete tarafından; bazıları ise, sadece Hunlar tarafından yenildiklerini söylemekle yetinip geçmişlerdir. Mesele, bu yenilme ve dağılma ile de sona ermez. Kayraklar, bu eski olayları anlattıktan sonra, böylece doğan düşman-lığın sonraki hatıralarını da hemen söylemeden duramazlar. Aslı kaybolmuş olan Toba sülâlesi Tarihi'nin, - ancak başka kaynakların dipnotlarında anıl-mış olan kalıntıları-, bir araya getirerek sunmayı da bir vazife olarak kabul ettik. Eski Çin kaynaklarının dipnotlarında kalmış olan bu orijinal bilgiler-de, eskiden olmuşlar ile yeniler, birbirlerine bağlı olarak anlatılmaktadırlar: ...Wuhuanlar, Mete tarafından yenilmeye uğratılmışlardı. (Bu sebeple) ondan sonraki soyları, yalnız kalmış ve zayıflamışlardı. Bundan sonra Hunlara bağlı kaldılar ve her yıl Hunlara, sığır, at ve koyun gibi şeyleri, vergi olarak verdiler. Vergi ödeme zamanı gelip de bunu ödeyemezler ise, kadınları ile çocukları hemen köle olarak alınıp Hunlara götürülüyorlardı.

Hun hükümdarı İ-yen-t'i Şanyü zamanında (M.Ö. 85-68), Wuhuan'lar yavaş yavaş yeniden güçlenmeye başlamışlardı. Hun hükümdarlarının mezarlarını kazarak, (bozdular). Böylece, Mete tarafından uğratılan, kendi (eski) yenilmelerinin öcünü almak istemişlerdi.

Hun hükümdarı İ-yen-t'i Şanyü buna çok kızdı ve Wuhuan'lara taarruz etmeleri için 20.000 kişilik atlı bir ordu gönderdi.(Vesika, 18)

Kaybolan "Toba Sülâlesi Tarihi"nin, diğer kaynakların dipnotlarında kalmış olan, bölümlerinden derlediğimiz bu bilgi ayrı bir değere sahiptir. Aradan 150 yıl geçtiği halde Proto -Moğollar, Hun mezarlarını bozma yolu ile öç alma yoluna gidiyorlardı. Hunlar da kutlu ata mezarları'nı bozanlardan öç almak için yirmi bin kişilik bir ordu ile yola çıkıyorlardı. Bunu bir fırsat bilen Çin orduları, Hunları Moğolistan'ın güney bölgelerinden söküp atmayı başaracaklardır. Hunların batıya göçleri de bu çağdan sonra başlayacaktır. Yeri gelince bu konuya daha geniş olarak döneceğiz.

Mete'nin Proto-Moğolları yenerek dağıtmasının hatıraları, bununla da bitmiyor. M.S. 907 yılından sonra gelişmeye başlamış, 1125 yılına kadar yaşamış ve Proto-Moğol Kitan boyları tarafından kurulmuş olan Hıтай Devleti'nde bu hatıra yeniden canlanmıştı. Bilindiği üzere Çinliler bu kuzey sülâlesine Liao adı vermişlerdir. Bu sülâlenin resmî tarihi olan Liao-shih, 63, 2a. söze şöyle başlıyordu:

... Maotun, (yani Mete) Kağan, Tunghu'lara bir ordu ile hücum etmiş ve onları kökten bir yenilmeye uğratmıştı. Onların geri kalan halkı, sığınacak bir yer arayarak Hsien-pi dağına sığınmışlardı. Bu, nedenle onlar, bundan sonra Hsien-pi ile adlandırıldılar... (M.S. 337-345 yılları arasında) Kitan boylarının yurdu, Ku-mo-hsilerin doğusunda bulunuyorlar, onlar, çeşitli boylardan oluşuyor; fakat aynı soydan geliyorlardı. Kitanlar, Hsien-pi'lerin doğu kesimlerinden bir kol idiler... (M.S. 588-600 yılları arasında) sekiz boy halinde düzenlenip, Göktürkler (T'u- chüeh)'e bağlandılar ve İrkin ünvanını kazandılar... Hsi (Proto-Moğolları ile barış içinde yaşayamıyorlardı. Çatışmalarda yenilince, (Kitanlar) hemen kaçıyorlar ve Hsien-pi dağına sığınmıyorlardı (63, 4a)...

Bu bilgi de bize gösteriyor ki Mete'nin hatıraları, X, ve hatta XII. yüzyılda bile anılıyordu.

IV. MOĞOLLARIN METE'NİN AKININDAN SONRAKİ YURLARI:

Proto-Moğol kavimlerinin Mete tarafından büyük bir yenilmeye uğratılmalarından sonra dağıldıklarını ve Hunların gözlerinden uzak yerlere saklandıklarını yukarıda sunduğumuz bilgilerden öğrenmiştik. Önceleri Proto-Moğol kavimlerinin hepsi, si, Tunghu adı ile anılıyorlardı. Sonradan bu kavimler, Wuhuan ve Sienbi (Hsien-pi) adı altında toplanan iki kol üzere, gelişip ve dağılacaklardır. Bunların arasında, adlarını bilmediğimiz daha birçok Proto-Moğol oymaklarının, kaynaşmış olmaları da bir gerçektir. Kaynaklarımıza göre, bu her iki kavim de gizlenmek için iki ayrı büyük dağa sığınmış ve sonradan da, bu dağların adı ile anılarak yeniden ortaya çıkmışlardır. Wuhuan ve Sienbi dağları ne-nerede bulunuyorlardı? Bu dağların yerinin bulunması, bize Hun ve Proto-Moğol dünyalarının, sınırları hakkında kesin bir bilgi verebilecektir:

1. Kaynaklar:

Wuhuan ve Sienbi'ler gibi iki büyük ve ana Proto-Moğol kolunun sığındıkları dağlar hakkında sonraki Çin coğrafya kitaplarında da bilgiler verilmiş olması, bizim için sevinilecek bir noktadır. Bu kaynakların başlıcalarını, bölüm ve sahifeleri ile şöyle sıralayabiliriz: a) LiaoShih, 37, 8b.

b) T'ai-p'ing-huan-yü-chi, 193, 1a, c) Tu-shih fang-yü chih-yao, 18, chih-li 9, 35a. d) Ta-Ch'ing i-t'ung-chih, 404, 4b; 405 A, 1b. e) Mêng-ku Yu-mu-chi, 1, s. 4a.

2. Araştırmalar:

Büyük Japon bilgini K. Shiratori, Shikagu Zashshi SZ dergisinde, 1910-13 yılları arasında, Tunghu kavmi hakkında, (Japonca: Toko Minzoku ko) başlığı altında on dört tane yazı yayınlamıştır. Adı geçen derginin 1910 yılının XXI. cildinin 9. sayısı Sienbi ve Wuhuan'ların eski yerleri ile dağları üzerindeki yazıya hasredilmiştir. Bundan başka Belçikalı rahip Jos. Mullie, TP, XXX, 1933, s. 183-223'deki La riviere Jao-lo adlı yazısında bu konuyu içtenlikle ve derin olarak yeniden ele almıştır. Gerhard Schreiber, saygı duyduğu bu iki bilginin görüşlerini dikkatle özetlemiştir: (Monumen ta Serica, XII, s.

147 ve 166). K. Wittfogel ise, Sienbi dağının yerini kesin olarak bilemiyoruz, belki de bugünkü Jehol eyâletinin kuzeybatı kesimlerindedir, diyerek konuyu önemsememektedir (Liao Society, s. 470). Biz ise bu iki bilginin yani Shiatori ile Mullie'nin derin ve belgelere bağlı görüşlerine bu kitabımızın her yerinde saygı duyduk.

3. Wuhuandağı:

Liao çağı kaynakları Wuchou bölgesinde gösteriyorlar. Mulie, haklı olarak araştırmasını bu iz üzerinden geliştirmiştir²⁷⁰. Kaynakları Liao çağının Wu-chou bölgesine göre değerlendirmesini de bilmiştir. Daha sonraki kaynaklarda ise bu dağın, Moğol Ar-Horçin beyliğinin bölgesinde bulunduğu söylenmiştir²⁷¹. Bu iki bölge birbirine çok uzak değildir. Kaynakları ve bu ipuçlarını verdikten sonra bu konu ayrıca incelenecektir.

4. Sienbi dağı:

Bu dağların yerinin bulunması, Mete'den sonraki Proto-Moğolların yurtlarının tanınması bakımından, ayrı bir değeri vardır. Bu yolla Türk ve Moğol kavimlerinin sınırları da çizilmiş olacaktır. Bu konu ile ilgili bilgileri de, ancak yukarıda verdiğimiz kaynaklarda bulabiliriz. Bu gibi konuların en ince ayrıntılarına girebilmek için, buraca yerimiz yoktur. Biz burada yalnızca konunun çözülüp ve aydınlanabilmesi için gerekli, kilit ve çıkış noktalarını göstermek ile yetineceğiz.

Kaynaklar arasında, Wuhuan Proto-Moğol kollarının sığındıkları dağ meselesinde olduğu gibi bir birlik yoktur. Bundan dolayı kaynakların görüşlerini birleştiren Mullie, şöyle diyordu: ...Anlaşıldığına göre, bugünkü Chao-yang-hsien bölgesinin doğusunda ve batısında olmak üzere iki Sienbi dağı'ndan söz açılıyordu. Ancak Mete'nin önünden kaçan Sienbi kavimlerinin yalnızca bir dağa sığınmış olmaları düşünülmemelidir. Eğer savaşçı Sienbi kavimleri, adları geçen bu Sienbi dağlarına Mete çağında sığınmış

²⁷⁰ Jos. Mullie, TP, 1933, s. 184.

²⁷¹ Mengku, *Yü-muchi*, III, s. 18a.

olsalardı, onların Çin'e yaptıkları yağma akınları, daha iki yüz yıl öncesinden başlamış olurdu...

Mullie, bu görüşünde haklıdır. Çünkü Sienbiler, tarih sahnesine oldukça geç çağlarda çıkmışlardı. Halbuki adı geçen bu bölge ise, Çin'e çok yakın idi. Zaten Sienbiler ile ilgili Çin kaynakları da sık sık, Çinliler, Sienbilerin adlarını o çağlarda bilmiyorlardı, şeklinde söyler. Bu nedenle Mete'nin büyük bir baskıya uğrattığı Proto-Moğol'ların Sienbi kolunun sığındığı dağın çok daha kuzeyde olması gerekmektedir. Nitekim kaynaklarımızın bazıları, Moğol-
ların Horçin oymağının sağ kanadının batı bölgesinde, bir Sienbi dağından söz açmaktadırlar. Bu bölge oldukça kuzeydedir. Fakat Wuhuan dağına da yakındır²⁷².

V. MOĞOLLARIN BÜYÜK KOLU “SİENBİ”LERİN KÖKLERİ:

Sienbi kavminin, Proto-Moğol dünyasının en güçlü ve en ünlü bir kolu olduğundan hiç bir kuşku yoktur. Bu kavmin Hunlar ile olan ilişkileri üzerinde kitabımızın birçok yerlerinde durduk. Bu ünlü Moğol kavminin kökleri ve etnik durumları üzerinde de, Mete ile ilgili bölümümüzde kısa olarak durmayı uygun bulduk. Sienbi kavmi tarih sahnesine çok geç çağlarda, yani M.S. 25-56 veya daha az önceki yıllarda çıkmışlardır. Bunların Mete'den 200 yıl sonra oluşup ve gelişmelerinin sebepleri, ne olabilirdi? Yine aym kavmin, akraba bir kolu olan Wuhuan bölümleri ise, Hun ilişkilerinde çok daha önceleri rol oynamaya başlamışlardı (bk. s. 201).

Sienbilerin kuzeyde ve Wuhuanların ise çok daha güneyde olmaları ile ilgili görüş, bundan dolayı daha çok güç kazanmaktadır. Güneye ve batıya doğru genişleyip yayılan Wuhuan Proto-Moğol kavimlerinin yerlerini kuzeyden inen Sienbiler almış olmalı idi.

Sienbilerin Ataları:

Mete'nin Proto-Moğol dünyasını perişan edip dağıtmasından sonra doğan yeni durumu yukarıda yeter derecede incelemiştik. Şimdi, Proto-Moğol-
ların büyük kolu Sienbilerin atalarından söz açan tek kaynağımıza bir göz

²⁷² Ta Ch'ing It'ungchih, 405, A, 11b; Mullie, a. yer; Schreiber, *Mon. Serica*, VII, n. 44.

atalım. Bu bilgiyi bize, yalnızca ünlü Çin ansiklopedicisi Szuma Kuang vermektedir. Diğer eski kaynakların hepsi, nedense bu konuda susmaktadırlar.

Bu ünlü yazar şimdi elimizde bulunmayan bir kaynağa göre, bize şu bilgileri veriyordu: Sienbi kavmi, So-t'ou oymağındandır. Kuzeyin vahşi bölgelerinde oturlardı. Güneydeki Çin ile bağları yoktu. Mao Kağan çağına gelince, güçlenip çoğalmaya başladılar. Onların devleti 36 ve büyük aileleri de 99 bölüm halinde düzenlendi. Aradan beş nesil geçti.

Tueiyin Kağan zamanında güneye indiler ve Büyük Bataklık'a geldiler. Aradan yedi nesil geçmişti. Bu çağdaki kağanları 'Kağan Lin', büyük ve küçük kardeşlerinden yedi kişi ile, İ-Chan ve Ch'ê-kun adlı aileleri bir araya getirdi. Onları On-soy halinde bölerek bir düzen kurdu.

Lin (Kağan) ihtiyarlamıştı. Bu nedenle tahtını kendi oğlu Chieh-fên'e verdi. O da Hunların (Hsiung-nu) eski yerlerini alıp (oturmak için) güneye indi. Fakat bu sırada öldü.

Onun yerine Li-wei geçti. Bundan sonra göçerek Çin sınırlarına geldiler... Kabileleri yavaş yavaş güçlenip çoğaldılar. Bu sırada, (yani M.S. 261 yılında), bu kağan kendi oğlu Sha-mo Han'ı, saygı ve vergi sunmak üzere Çin sarayına gönderdi. (Bu Sienbi prensi), rehin olarak kaldı...

Çok değerli olduğu kadar, yalnızca bir kaynaktan örülen bu bilgi, böylece sona eriyor. Fakat bundan sonraki Çin ve uzakdoğu tarihinde Sienbi'lerin ülleri çok baskılı bir biçimde görülecektir. Bu kaynaktan da anlaşılıyor ki, Proto-Moğol Sienbilerin ilk yurtları, Hunların çok daha kuzeylerinde idi. Bu kaynağın başlangıç bölümleri, mitolojik bir karakter taşırlar.

VI. GÖKTÜRK VE PROTO-MOĞOL EFSANESİ:

Yukarıda sunduğumuz tek ve değerli bilgi, eski Türk tarihi'ne de bazı ışıklar tutmaktadır. Gök-kurt'tan önce, Göktürklerin düşmanları tarafından yok edilip, yalnızca bir çocuğun kaldığını Çin tarihlerinde yazılı söylentilerden öğreniyoruz. Göktürklerin atalarını yok eden So ülkesi ve Lin devleti gibi deyimlerin, Proto-Moğol Sienbilerin hikâyelerinde geçmiş olması çok değerlidir. Öyle anlaşılıyor ki Türk-Moğol düşmanlığı, Göktürklerin menşee efsanelerinde de görülüyordu.

Türk Mitolojisi adlı eserlerimizde belirtmiştik. Proto-Moğolların en güçlü kolu olan Sienbilerin Büyük Bataklik bölgesinde oluşup ve gelişmeleri, Wusun, Göktürk ve Macar efsaneleri ile bir benzerlik göstermektedir. Wieger'e göre Büyük Bataklik, Baykal gölü idi²⁷³. Fakat O. Franke bu görüşü haklı olarak kabul etmiyor. Çünkü Çinliler Baykal gölü'ne, Peihai, yani Kuzeydenizi adı verirdiler²⁷⁴. Yine O. Franke'ye göre onların yurdu, Liao ırmağının doğularında olmalı idi. Doğuya ve güneye, bu kuzeydoğu bölgelelerinden göçmüş olmaları düşünülebilirdi. Bu görüş, kaynaklara ve gerçeklere uygun bir açıklamadır.

Öyle anlaşıyor ki kaynak, Sienbi Proto-Moğollarının İsa'dan sonraki çağlarda Hunların eski yerlerini ele geçirmelerinden söz açmak istemektedir. Fakat mitolojik bir anlatışla, Sienbilerin Orhun bölgesini ele geçirmeleri üzerinde, bu kitabımızda geniş olarak duracağız (bk. 2.c.). Güçten düşen Hunlar, batıya ve güneye doğru çekildikçe, onların yerlerini Sienbi Proto-Moğolları ele geçirmişlerdi²⁷⁵.

Efendi Hunlar ve Moğol Köleler:

Eski Hun tarihini bilmeyen bazı araştırmacılar, Proto-Moğol Wuhuan ile Sienbi kavimlerine büyük bir değer vermişlerdir. Gerçi İsa'dan çok sonraki çağlarda Hunlar ile Sienbi'lerin batı kolları karışarak, yeni bir Moğol veya Türk zümresi meydana getirmişlerdi²⁷⁶. Fakat eski çağlarda durum böyle değildi. Hunlar ile Moğollar arasında, kesin bir düşmanlık ve ayrılık vardı. Ros-tovtsev "İranlılar ve Grekler" adlı kitabında (s. 199), Hunların idaresi altında bulunan Sarmatların yüksek bir kültürü vardı. Hunların ise yoktu, şeklinde bir görüş ileri sürmüştü. Bu görüş karşısında tarafsız olan O. Franke, bu iddiada dikkatli olmak gereklidir. (Sarmatların), uzun zaman idareleri altında bulunduktan Hunlar için, bu nasıl söylenebilir? dedikten sonra hemen şunu da ilâve etmekten geri durmuyordu: Kültürsüz veya kültür yoksulu, (Kulturlos

²⁷³ L. Wieger, *Textes historiques*, 1, s. 850.

²⁷⁴ O. Franke, III, s. 237-238.

²⁷⁵ Franke, II, s. 32; II;I, s. 195; Herrmann, *Gobi*, s. 131 vd.

²⁷⁶ Eberhard, *Das Toba Reich*, s 300.

oder Kulturarm) kavimler olarak daha çok doğudan ilerleyip gelen Wuhuan ve Sienbi ve diğer Tunguz oymakları da görülebilirler²⁷⁷.

O. Franke'nin bu sözlerine, katabilecek bizim başka bir görüş ve sözü-müz yoktur.

II. METE ÇAĞINDA TÜRK VE MOĞOL DÜNYASI

Türkler ile Moğollar, hemen hemen her yerde ve her çağda, aynı kavimler gibi görülmüşlerdir. Halbuki bu, gerçeğe aykırı ve yanlış bir görüştür. Türklerin de, Moğolların da, çok eski çağlardan beri, ayrı ayrı dünyaları vardı. Her iki kavmin de yurtları ayrı, gelenekleri ayrı ve zaman zaman, siyasi bir birlik halinde görülmelerine sebep olan, menfaatleri de ayrı idi. Eski Çinliler ile Çin tarihçileri, Türkler ile Moğollar arasındaki bu ayrılığı çok iyi biliyorlardı. Çünkü onlar bu kavimleri elde etmenin, ancak onları iyi tanımakla mümkün olabileceğini çok iyi anlamışlardı.

Çinliler, Mete tarafından yenilen bu kavimlerin kalplerinde yaşayan intikam ateşini alevleyecekler; M.Ö. 132 yılından sonra, yeniden Hunlara karşı kullanacaklardır. Kitabımızın başlangıç bölümünde, bu Proto-Moğol kavimlen üzerinde, sık sık durmuştuk. Bu kavimler, Moğolların eski ataları olduklarından, onlar için kitabımızda Proto-Moğol deyişini kullandık. Elbette ki bu kavimler ile sonraki Moğollar arasında, tarihin uzun bir gelişmesi içinde epey ayrımlıklar olmuştu.

Kitabımızın başlangıcı, Hunların Mete'den önceki en eski tarihleri ile ilgilidir. Çin tarihçiliğinin ilk ve belki de en büyük eseri olan Şici, Hunların kökleri ve ataları hakkında ayrı bir giriş yazmıştır. Daha doğrusu Çinliler böyle inanmışlar ve Hunların ataları hakkında yazılmış gibi gösterilen bu bölümde, Çin'in kuzeyi ile batısında yaşayan bütün kavimler üzerinde durulmuştu. Aslında eski çağlarda Çin'in kuzeyinde, Çinli diye bir kavim yoktu. Çin'in kuzeyi, Hunların, Moğolların ve Tibetlilerin bir anayurdu halinde idi. Öyle gelmiş ve öyle gidiyordu. Zaten Çinlilerin de, onlar hakkında pek fazla bir şey bildikleri yoktu. Bu kavimleri birbirlerine karıştırıyorlar ve onlar hakkında çok kısa bilgiler vererek geçiyorlardı. İşte bundan dolayıdır ki kitabımızın I. bölümü, bu karışık bilgilerin ayıklanması ve tenkidi ile geçmiştir. Türk

²⁷⁷ Franke, III, s. 183.

Moğol ve Tibetli kavimler, nerelerde yaşamışlardı? Bu kavimleri birbirinden ayıran kesin şuurlar nereler olabilirdi? Etnik sınırlar, bizi en çok ilgilendiren meseleler olmuşlardı. Yoksa henüz daha tarihe malolmamış bir yığın karanlık bilgiyi, aktarmada bir fayda yoktu.

Bundan dolayı kitabımızın 1. bölümünde Moğolların ataları hakkında, -biraz karanlık da olsa-, birçok bilgiler bulabileceksiniz. Bu bölümde yapacağımız giriş ise daha aydın ve tarihle daha çok ilgili vesikaları içine alacaktır.

Zaten zaman geçtikçe, Çin'de de bir Çinlilik şuuru doğmuş ve Çin de yavaş yavaş Çinleşmeye başlamıştı. Böylece Çin'in kuzeyinde, birçok Çin devletleri kurulmuş ve bu devletlerin tarihleri de, yazılmaya başlanmıştı. Bu beylikler, Çinleşme hareketini daha da hızlandırmışlardı. M.Ö. V. yüzyılın sonlarında, artık bir tarih çağına giriliyor ve açık tarih vesikaları da, elimize geçiyordu.

Çin'in kuzeyinde kurulan beylikler arasında, Chao adını taşıyan Çin krallığı ve bu krallık ile ilgili Çin vesikaları eski Türk tarihi bakımından büyük bir değer taşırlar. Çin'in kuzeydoğusunu ele geçirmeye çalışan bu krallık hakkındaki vesikaları, Şici adlı ünlü Çin tarihinin 43. bölümünde bulabiliyoruz. Ortaasya'ya giden yollar da, yine bu krallığın içinden geçiyordu. Kitabımızın birinci bölümünde bu krallığın Ortaasya kapılarını nasıl ele geçirmek istediğini incelemiştik (b.k. s. 50). Ayrıca bu krallık eski Hunlara karşı durabilmek için elbise, silah ve ordu reformları da yapmıştı. Bu reformlar hakkındaki vesikalar ile görüşleri de birer okuma parçası hâlinde yukarıda vermiştik (bk. s. 61).

Bu kitabımızda Chao krallığına büyük bir yer verilmiştir. Çünkü Hunlar ile doğrudan doğruya teması olan ilk Çin kuruluşu idi. Kuzey ve kuzeydoğudaki halkının çoğu da, Hunlardı. Mete'nin babası Tuman'ın otlakları ile şehirleri de yine bu Çin devletinin toprakları olarak gösterilen arazi içinde idi. Hun hakanının orduları, M.Ö. 300 ve 215 yıllarında kuzeye itilmişlerdi. Otlaksız bırakılan Hunların karşı hareketleri çok sert olmuştu. Bu meseleleri, Tuman ve Mete ile ilgili bölümlerimizde incelemiştik.

Fakat nedense, Mete çağında çok güçlü oldukları söylenen Proto-Moğol Tunghu kavimlerinin, Çin'in eski tarihinde, tesirli bir rolleri görülmemektedir. Eski ve misyoner bir Sinolog olan Jos. L. M. Mullie bile, buna şaşmakta ve şöyle demektedir: Tunghuların karışmış oldukları bu hadiseler, bir

tarih değeri taşımamaktadırlar. Bize biraz genişçe bir bilgi veren tek kayıt da, (Mete tarafından) yok edilmeleri ile ilgili notlar görünmektedir. Ayrıca Tunghular ile Yen devleti arasındaki savaşlar da bize az güçlük çıkarmamaktadırlar. Bu da, şaşılacak bir şeydir (CAJ, s. 249).

Mete'den önce, Çin'in kuzeydoğusunda, Çinlilerin Yen devleti bulunmakta idi. Fakat Proto-Moğolların anayurdu olan bu bölgede, Tunghular ile Yen devleti arasında meydana gelen sürekli savaşlardan, hiç söz açılmıyordu. Yalnızca, M.Ö. 255-222 yılları arasında, silik bir kayıt görülüyordu. O da Çin tarihlerinin Hunlar ile ilgili bölümünde. Bu sebeple Mete'den önce Proto-Moğolların, çok güçlü olduklarını söylemek, oldukça güçtür. Aşağıda, Hunlar ile Proto-Moğollar arasındaki eski münasebetler, mevcut vesikalara göre incelenmiştir. Bunların dışında, başka bir vesika yoktur. Kayıtların büyük bir bölümü de (SC, 43)'deki Chao krallığının tarihinden alınmıştır. Metin çok eskidir. Chavannes, metni tenkid etmiş ve çoğu yerde, yeniden kurmuştur (Mem. hist., V, 7131). Metinler sunulurken, bu gibi tenkidler de göz önünde tutulmuştur.

Türk tarihini çeşitli spekülasyonlardan kurtarmak için, ne kadar vesika varsa, bir araya getirip incelemek gereklidir. Yeni bir vesika bulabilenler, elbette ki konuşabileceklerdir. Vesikaları olmayanların ise, kendi hislerine göre, Moğol'u Türk'e, Türk'ü Moğol'a karıştırmaya hakları olmayacaktır.

I. HUNLAR İLE PROTO-MOĞOLLARIN ÇİN TARİHLERİNDE GÖRÜNMESİ:

1. Çin'in Kuzeyindeki Sınır Kavimleri (Hunlar ve Proto-Moğollar):

Kitabımızın birinci bölümünde yeri geldikçe, Çin'in kuzeyindeki eski kavimler coğrafyası üzerinde, sık sık durmuştuk. Birinci bölümde, bu konular çağlara ve bölgelere göre ele alındıklarından, olanların gelişmeleri için de, dağınık olarak incelenmişlerdi. Şunu da söylemek gereklidir ki, bu eski Çin bilgilerine göre, kesin sonuçlara varmak da, her zaman mümkün değildir. Buna rağmen, M.Ö 659-620 yılları arasındaki oluşları içine alan, aşağıdaki şu çok değerli kaynağı, kısa açıklamalar ile Türkçemize çevirmeden de, geçemeyeceğiz. Bu çok bilginin, en eski Çin notlarının görüşleri ile birlikte, Çince metnini de veriyoruz:

(a) Çin (beyliğinin) kontu Mu (M.Ö. 659-620), Yuyü'yü elde etti. Batıdaki Jung kavimlerini Çin beyliğine bağladı ve onları sekiz devlet halinde düzenledi.

(b) Lung (dağlarının) batısında, ekiden beri Mien-chu ve Kun Jungları ile Ti ve Huan kavimleri otururlardı.

(c) Ch'i ve Liang dağları ile Ching ve Ch'i (ırmaklarının) kuzeyinde ise, İ-ch'ü Jungları ile Ta-li Wu-shih ve Hun gibi Yen kavimleri vardı.

(d) Chin'in kuzeyinde ise, Lin-hu (Orman Hunları) ve Lou-fan (veya Lou-huan) kavimleri yaşıyorlardı. (Bunlar, Hun kavimleridir).

(e) Yen'in kuzeyine gelince, Tung-hu'lar ile Dağ-Jungları, (veya Tunghu-larm Dağ-Jungları) yaşıyorlardı...

Yukarıda sunduğumuz vesika, çok eski çağlarda Çin'in kuzeyinde yaşayan kavimlerin durumunu belirten değerli bir Çin hatırasıdır. Bu kaynaktaki kavim adlarını, kendi eğilmelerine göre değiştirerek türlü yorumlar yapanlar, çok olmuştur. Fakat bizim için e sas olan kaynaktır. Böyle yorumlara burada, ne vaktimiz ve ne de yerimiz vardır.

Kaynağın 1. bölümü daha çok batıdaki Tibet kavimleri ile ilgilidir. 2. bölümde de Tibetli kavimler çokluktadır. Fakat bunlar arasında Kansu'dan Wei ırmağı havzasına sızmış Ortaasya kavimleri de yok değillerdi (bk. s. 49). 3. bölge, Şensi'nin kuzeybatı kesimleridir. Bunlar, Ortaasya'dan Çin'e giren kapılar üzerinde oturan kavimler idiler. Çin tarihinin ünlü Chou sülâlesi de, bu bölgenin içinde veya güneydoğu kesimlerinde kurulmuştu (bk. s. 28). Burada adı geçen Huyen kavmi, yazılış ve söyleniş bakımından, Hunların ünlü Huyen oymağı ile kesin bir benzerlik gösterir (bk. Çince n. 19). Bu bilgileri, eski Çin not düşenlerinin görüşlerini de katarak veriyoruz. Bu çağda Çinlilerin Ortaasya hakkında bir bilgileri bulunduğu söylenemez. Bu kavimlerin yayılışı, coğrafya bakımından belki de Ordos bozkırlarına kadar bile uzanıyordu.

2. Kültür Benzerliği ve Ayrılıkları (vesikalar):

a- Bu vesika, Çin'in kuzeyinde yaşayan bu üç eski kavimden söz açan en eski yazılı kaynaktır. Ne zaman yazıldığını da, kesin olarak bilemiyoruz. İkinci yazılı kaynağımız, M.Ö. 454 yılına aittir ve yine Çin tarihlerinde bu-

lunur. Kaynaklarımıza göre, 454 yılında birbirleri ile mücadele eden Çin beylerinden biri, diğerine şöyle bir teklifte bulunuyordu (bk. Çince notlar, n. 20):

- Siz bize, kendi tarafınızdan yüz kent veriniz. Buna karşılık biz de size, Lin-hu, (yani Orman Hunlarının) arazisini hediye edelim. Böylece sizden sonra gelecek olan soylarınız, güçlü birer kral olmuş olacaklar... Elbiselerinin iliklerini, sol tarafa ilikleyecekler. Zırhlara bürünmüş olarak, atlara binecekler! (Sc, 43, 1795; Mem. Hist., V 468).

“Elbiselerini, sola ilikleyenler”. Metinden, bizim için gerekli olmayan bilgileri çıkardık. Fakat bu küçük vesika, Çin ve Türk kültürü tarihi bakımından, büyük bir değer sahiptir. Aynı zamanda Çin’de, 150 yıl sonra yapılacak olan ordu reformunun da, ilk habercisidir. Aslında bu çağda adı geçen bölgeler, Çin krallarının elinde değildi. Metin eskidir. Fakat metinde, M.Ö. 307 yılında yaşayan, ünlü Chao Kralı Wuling’e, bir atıf vardır. Bilindiği üzere. Çinliler elbiselerini sağa, Türkler ise sola iliklerlerdi. Bu, Göktürkler için bile söylenen ve bilinen bir gerçektir. Metinden anlaşıldığına göre Linhu, (yani Orman Hunları’nın) ülkesindeki elbiseler, Türkler gibi sola ilikleniyordu. Oraya kral olacaklar da, bu geleneğe uyarak, onlar gibi elbiselerini sola ilikleyeceklerdi.

Zırh ve at da bu çağda Çin’de yoktu veya çok azdı. Çin’de savaş arabaları kullanılıyordu. Ata zırhlanarak binme geleneği de, Çin kültürü için yabancı bir tutumdur. Bu meseleyi en iyisi, metni tenkid edip düzelteren Chavannes’dan dinleyelim: Kral Wuling askerlerine, ata zırhlanmış olarak binmeyi öğretmişti. Çünkü kral böylece, kuzeydeki komşularına uymak istemişti. Bunun için de o zamana kadar Çin’de kullanılmış olan savaş arabalarını kaldırmış ve onun yerine, atlı birlikler koymuştu. (Mem hist. V, s. 46, n. 6).

b- Türkler gibi, elbiselerini sola ilikleyen ve zırhlar giyerek ata binen Lin-hu ülkesi için, Çin tarihleri sonradan, Tan-lin, Tan-lan, Tai-lin adlarını da vermişlerdir. Bu bölge, Mete’nin babası Tuman’ın arazisi içinde idi. M.Ö. 215 yılında Çinlilerin eline geçti. Sonra yine Mete tarafından, geriye alındı. Bu hadiseler üzerinde, kitabımızın başlangıç bölümü ile Tuman ve Mete’nin hayat hikâyesinde, geniş olarak durmuştuk. Bu yer adının Tai-lin şeklinde yazılışı, daha çok Hun çağında başlar.

Niçin bu yere, bu kadar çok değer veriliyordu? Hun çağında da, bu yerin ayrı bir değeri vardı. Çünkü, “Hunların toplandıkları ve sayım yaptıkları” yer

burası idi. (SC, 110) şöyle diyordu: ...Sonbaharda atlar semizlenip güçlendikleri zaman Hunlar, Tai-lin adını taşıyan yerde büyük bir toplantı düzenlerlerdi. Bu toplantıda kendi halkı ile hayvanlarının sayımını yaparlardı (Çince n. 206). Bu kitabımızda, yukarıdaki vesika üzerinde çok yerde durulmuştur. Kaynağımıza yapılan eski Çin açıklamalarına ve notlarına göre bu toplantı, Hunlar tarafından 8. ayda, yani ağustos ayında yapılırdı. Bundan da anlaşıyor ki bu bölge, Hunların eski geleneklere göre toplanmaya alıştıkları bir yer idi.

Bu bilgiler de bize gösteriyor ki Tuman'dan önce Çin tarihlerinde görülen Lin-hu sözünü, Orman Hunları şeklinde açıklamak zordur. Bununla beraber Orhun yazıtlarındaki böklü il, yani orman halk veya devlet sözünü de unutmamak gereklidir.

Kaynağımıza notlar yazan Yen-shih-ku, meseleyi daha başka türlü ele almakta ve bu yer adındaki Çince sözlere göre, şöyle bir mânâ vermektedir:

Tai sözü, kurban vermek için, ormanda ağaçların etrafından dönmek demektir. Bu Sienbilerin çok eski çağlardan beri, yaptıkları bir gelenektir. Göge (t'ien) verilen bu burkan (veya sunak) töreni, sonbaharda yapılırdı. Eğer (kurban verilecek) yerde orman yoksa, yere söğüt dalları dikilir ve bir miktar atlı, atları ile dört nala (bu fidanların) etrafında üç defa dönerlerdi. Bundan sonra da, dururlardı. Bu onların atalarından kalmış eski bir töredir...

Eski Çin notları bunu, yerine getirilmesi gereken bir töre ve kanun (Çin. Fa) olarak görüyordu. Hunların bu bölgede büyük bir kurultay yaparak halkı ve hayvanları saymaları hakkında kaynağımız SC'nin verdiği bilgi, altı yüz yıl sonra yapılmış olan bu yorumdan daha eskidir. Ayrıca bu çağda Sienbiler de henüz daha güneye inmemişlerdi. Aşağıda da göstereceğimiz gibi bu törenlerin, Toba devleti zamanında yapılmış olmaları, daha yerinde görülme-lidir.

Hunların böyle büyük bir toplantıyı ve sayımları yapabilmeleri için bu bölgenin halkının hiç olmazsa çoğunun Hun olması gerekiyordu. Fakat ağustos ayı, Çin'de Hunların yağma mevsimi için, bir başlangıçtı. Bu bakımdan Ortaasya'dan yağma için gelen pek çok Hun kitlelerinin, burada bir bayrak altında toplanmış oldukları da düşünülebilirdi. Bu bakımdan meseleleri, her yönü ile düşünmek gereklidir.

c- Orman dikme, aslında Toba devletinde görülen bir devlet geleneği idi. Esasen T'ung-chih, 199 gibi mühim kaynaklarımız, bu geleneğin Hunlarda da bulunduğunu yazmışlardır. Prof. Eberhard bu konuya Çin'in Şimal Komşuları, (s. 76) adlı eserinde de, kısa olarak dokunmuştu. Adı geçen Çin eserindeki Çince metin ile tercümesi şöyledir: ...Tai demek, ormanın etrafında dönmek ve kurban vermek demektir. Sonbaharda yere kurban verirler. 8. ayın ortasında da kurban verirler. Eğer (o yerde) orman yoksa, söğüt dallarından işaret dikerler. Halk ata binerek (bu dalların) etrafında üç defa dolanır. Bundan sonra da sayım yapılarak insanlar ile hayvanların sayısı tesbit edilir (T'C, 199, s. 3181a).

Görülüyor ki mesele o kadar basit değildir. Çok eski Çin kaynaklarının bu bölgede oturduklarını söyledikleri Lin-hu (Orman Hunları)'nin adları da, sonraki Hunların bu orman kültü ile bir ilgisi olsa gerekti. Burasının Hunların kavimce bir toy, tören ve kurultay yeri olduğuna göre, bu konuya biraz daha ağırlık vermek gereklidir. Birçok bölümleri kaybolmuş Kua-ti-chi adlı eski bir Çin eserine göre burası, Şansi'deki Sho eyâleti idi.

O zaman mesele, daha da aydınlığa kavuşmuş oluyordu. Çünkü Hunların At, yani Ma-i şehri de burada idi (Mêm. hist., V. 45 n.; De Groot I, 23). M.Ö. 307 yılında, Chao kralına at hediye eden atçı kavimler de burada idiler. Aynı konu üzerine, az sonra yeniden döneceğiz,

d- M.Ö. 307 tarihli (SC, 43)'deki vesika da, Türk ve Moğol kavimlerinin anayurtlarını öğrenme bakımından, ayrı bir değer taşımaktadır. Bu vesika da, Çin'in kuzeyinde yaşayan yabancı kavimler, kuzeydoğudan batıya doğru sıralanmışlardır:

Kuzeyde Yen devleti, doğuda ise Hu'lar, (yani Proto-Moğol Tung-hular vardır. Batıda Lin-hu ve Lou-fan'lar bulunur. Ch'in ve Han devletleri ise, hemen sınırlarımızdadır. Eğer bizi kurtaracak cesur ve değerli askerler bulamazsak, bu bizim 'Toprak Tanrımızla' mahsûllerimizin bir sonu olur. Pekâlâ bunun için ne yapabiliriz? 'Eski geleneklerimizi kaybetmeden onları, kesin olarak izleyelim, diyen bazı kimseler, nesillerimizi ezerek onların üzerinde yükselmişlerdir. Ben, Hun (Hu) elbiseleri (ile yaşayışını) almak istiyorum. (Bu sözler üzerine) Lou Huan adlı bir vezir, "Bu çok güzel", diye tasdik etti. Fakat diğer vezirlerin hepsi ise, buna karşı geldiler.

Bu vesikadan da anlaşılıyor ki Tunghu, yani Proto-Moğollar, Chao adlı bu Çin devletinin doğusunda yaşıyorlardı. Batıdaki kavimler ise, Lin-hu ve Lou-huan gibi Hun kesimleri idi. Bu vesikayı yukarıda, Çin'de elbise reformu adlı okuma parçamıza da almıştık (bk. s. 71).

Mete, babası Tuman'ın kaybettiği yerleri alırken, bu kaybedilmiş topraklar arasında Lou-fan'ı da geri almıştı. SC Chengi'ye göre burası Lan, yani bugünkü T'ai-yüan eyâletinde idi. Bu yer üzerinde, Chavannes'ın da çok değerli notları vardır (Mem. hist., V, 71 n.).

M.Ö. 307 tarihli bir vesikamız daha vardır. Bilindiği üzere bu çağda Yen devleti, Mançurya'nın güneyine doğru uzanıyordu. Daha sonraki Sienbi ve Kitan adlı Proto-Moğol kavimler gibi, Tunghuların da eski yurtları, burada idi. Nitekim şu vesikadaki konuşmalarda da, bu gerçeği görebiliyoruz:

Doğuda, Yen devleti ve Tunghu'lar ile sınırdaşız. Ayrıca batıda, Lou-fan, Ch'in ve Han devletleri ile de sınırlarımız var. Fakat (bu güçlü komşularımıza rağmen), at üzerinde ok atabilen askerlerimiz ve buna benzer hazırlığımız yok. Ayrıca ne kayıklarımız ve ne de kürek çekebilecek kürekçilerimiz de yok. Biz böylelikle, Ho ve Polo gibi ırmakları nasıl savunabileceğiz?

Ben elbisemi değiştireceğim ve ok çekebilen atlı birlikler (kuracağım). Böylece Yen devletinden, Üçhu (San-hu) kavimlerinden, Çin ve Han devletlerinden gelebilecek akınlara karşı, sınırlarımı koruyacağım...

Üçhu (San-hu) deyimi bu kaynağımızda ilk defa geçmektedir (Mem. hist., V, 44, 81 n.). SC So-yin notlarında da görüleceği gibi Üç-Hu, yani üçyabancı kavim, Lin-hu, Lou-fan ve Tung-hulardı. Batıdaki kavimlerin ilk ikisi, Hun veya Proto-Türk; doğudaki Tung-hular ise, Proto-Moğol kavimlerden idiler. Bunlar, -Mete'nin de söylediği gibi-, yay çekebilen kavimlerdi. Yukarıdaki kaynakta geçen konuşmaları değerlendirebilmek için, bunları daha önceden bilmede, bir yarar vardır.

e- M.Ö. 306 tarihli bir diğer vesikamız ise batıdaki Lin-hu kavminin, atçı ve at yetiştiren bir kavim olduğunu göstermektedir:

Chao kralı Wu-ling, batıdaki Hu, (yani yabancı kavimlerin) memleketini bir taraftan diğer tarafa geçme yolu ile aldı. Yü-chung'a kadar gitti. Lin-hu kralı ona at hediye etti...

Bu vesikada Lin-hu, (yani Orman Hunlarının) yerini iyice bulabilmek için, bir diğer yer adı verilmiştir. SC Sheng'i'ye göre Yü-chung, Sarı ırmağın kıvrımının tam doğu açısında, bulunuyordu. Ayrıca bu vesika Orman Hunları'nın, daha da batıya götürmüş oluyordu (Mem. hist., V, 85, n. 1).

Kaynaklarımızda, Çin krallarına at hediye eden ilk kavim, de Orman Hunları idiler. Başka bir yerde, böyle bir kayda rastlamıyoruz. Yeni vesikalar çıkmadıkça, Kuzey Çin'de at kültürünün hangi bölgede gelişmiş olduğunu, ancak bu kayıt ile anlayabiliyoruz. Bu Çin krallığının diğer prensleri de, kuzeybatıdaki bu Hun veya Proto-Türk kavimlerine, değer ve ağırlık vermişlerdi. Prens Ho'nun bu bölgeyi ziyaretini, buna bir örnek olarak gösterebiliriz (Mem. hist.. V. 88)

f- Mete'nin öncelikle aldığı Lou-fan bölgesi, öyle anlaşılıyor ki "Lin-Hu", yani Orman Hunlarının daha güneyinde idi. M.Ö. 297 yılına ait şu vesikada, bunu açık olarak görmekteyiz:

Kral Huei-wên'in 2. yılında (M.Ö. 297), hükümdarın babası yeni ülkeleri gezdi. Tai bölgesinin dışına kadar çıktı. Batıda Hsi-ho ırmağını geçerken, Lou-fan kralına rastladı. Onun askerlerini de alıp getirdi...

g- Hun askerlerini kulanma, kuzeydeki bu Çin krallığının, sık sık başvurduğu çarelerden biridir. Bu vesikada adı geçen baba kral, Proto-Moğol yurtlarına yakın bölgelerden yola çıkarak, batıya gelmiş ve böylece Lou-fan kralına rastlamıştır. Hun veya Proto-Türk olması gereken bu kral, Sarı ırmağın kıyılarında oturuyordu. Baba kralın yola çıktığı doğudaki Tai bölgesi ise, Tunghu Proto-Moğolların yurtlarına oldukça yakındı. Bu vesikadan da anlaşılıyor ki, Proto-Moğollar ile Proto-Türkler arasında, epey uzun bir mesafe vardı. Sarı ırmağın kıyıları Hunların, Tai bölgesinin doğusu ise Proto-Moğolların yaşadıkları bölgeler idi.

II. PROTO-MOĞOLLARIN ESAS YURDU:

M.Ö. 273 tarihli bir vesikada, Proto-Moğol Tunghuların batı sınırlarını daha açık olarak görebiliyoruz. Aşağıda Tunghu'ların, Tai bölgesini yağma ettikleri söylenmektedir. Bu vesikaya bakarak, Proto-Moğolların Tai bölgesinin hemen batısında oturdukları da söylenemez. Çünkü kuzey kavimleri, Çin'e yağma için, çok uzak bölgelerden gelirlerdi. Buna rağmen Tai bölgesi,

bu bilgilere göre, Proto-Moğolların batı sınırlarının bir nirengi noktası olarak kabul, edilebilir. Vesika şöyledir:

26. yılda (M.Ö. 273). Tung-hular tarafından basılmış ve yağma edilmiş olan Tai bölgesini aldı...

Chavannes, eski Çin notlarında verilen bilgilere göre metni düzeltmiştir. SC Chengi notlarında şüpheli olarak, burası Ying-chou'dur denmektedir. Chavannes'ın bulduğu diğer bir kaynağa göre ise Tunghular Ying-chou'da otururlar, denmektedir. (Mem. hist., V, 108). Ona göre bu yer, Ch'angli ilinde idi. Bu il, Mançurya'nın güneyindeki Mukden bölgesindedir. Chavannes'in bu görüşü, her zaman olduğu gibi, tarih gerçeklerine uygundur. Mullie ise, Chavannes'in vermiş olduğu yer adlarını bile yanlış olarak aktarmıştı (CAJ, s. 246). Ayrıca dalgınlıkla Chavannes'in Yang-p'ing diye yazdığı yer adım, Yung-p'ing yaparak, bu yerin bugünkü Hopei'de olduğunu ileri sürmüştür. Bu çağda Pekin bölgesi ile daha batısının, bir Moğol anayurdu olabileceğini düşünmek, oldukça zordur.

III. HUNLARIN YURDU:

Kitabımızın başlangıcında Çin generali Li Mu' nun, M.Ö. 265-245 yıllarında Hunlara karşı yaptığı savaşlardan söz açmış ve bu akınlar ile ilgili vesikaları sunmuştuk (bk. s. 57). Bu akınlara ait vesikalarda Hunların adı, klasik olarak Hiung-nu şeklinde yazılmaya başlanmıştı. Bunun içindir ki vesikaların daha sonradan yazılmış olabileceği üzerinde de durmuştuk. Bu generalin savunma bölgesi, Yen-men ile Tai bölgeleri arasında idi. Yen-men, eski Orman Hunlarının yeri idi. Lou-fan da, bunun güneyinde kalıyordu. Aynı generalin, savunma bölgesinin doğu kanadındaki Tai bölgesi ise, Proto-Moğol Tunghuların yurtlarına yakındı. Proto-Moğolların, Tai bölgesi ile olan ilişkilerini, az önce vermiş olduğumuz M.Ö. 273 tarihli vesikada görmüştük.

Mete çağında çok büyük bir güce sahip oldukları söylenen Proto-Moğol Tunghuları, nedense eski çağların tarih sahnesinde çok az görülüyorlardı. Kaynaklardaki bu boşluk üzerinde, dikkatle durmak gereklidir.

M.Ö. IV. yüzyılda, Sarıdeniz'in kuzeyi ile Mançurya'nın güneyini, -Çin tarihlerine göre-, Yen adını taşıyan bir Çin krallığı elinde tutmakta idi. Yahut

da kaynaklarımız durumu, bize öyle gösteriyorlardı. Ama bu bölgede, güçlü Çin derebeylerinin bulunduğu şüphesizdi. Yen devletinin toprakları ile kuzeyi ise Proto-Moğolların gerçek yurdu idi. Fakat nedense, sonraki Moğolların eski ataları olarak sayılan Tung-hular, Yen devletinin tarihinde de baskılı bir yer tutmuyorlardı. Buna rağmen Yen devleti, M.Ö. 290 yılından itibaren, kuzey sınırındaki savunma duvarlarını hafif de olsa, yaptırmaya başlamıştı. Eğer kuzeyde kendilerini tehdit eden bir tehlike olmasaydı, böyle gerçekten büyük bir zahmete katlanmaya, hiç gerek yoktu.

Proto-Moğol Tung-hular, Yen devletinin sınırlarında ilk defa M.Ö. 255 ile 222 yılları arasında tarih sahnesine çıkmışlardı. Yen devletinin generallerinden Ch'in Kai, Tunghuların arasında on yıl esir kalmış ve saygı görmüştü. Memleketine döndükten sonra Tunghulara hücum etti. Onları yenerek, bin mil kadar kuzeye itti... Bu vesikanın tamamını, Hunların başlangıçları ile ilgili bölümümüzde vermiştik (bk. s. 60). Proto-Moğollara karşı yaptığı bu akınlardan sonra yine aynı general, Yen devletinin kuzeyine birçok savunma duvarları da yaptırmıştı.

Mühim olan nokta, Proto-Moğolların ilk büyük faaliyetine ait bu vesikanın da (SC, 110), yani Çin tarihlerinin Hunlar ile ilgili bölümlerinin içinde verilmesi idi. Çinlilerin zihinlerin meşgul eden dağınık Proto-Moğol kavimleri değil; teşkilâtlı ve büyük devlet düzenine sahip olan Büyük Hun İmparatorluğu idi. Bu hadiselerden sonra kaynaklarımız, Proto-Moğol hakkında yine habersiz ve susarak kalmışlardır. Ta ki Mete'nin çıkışına ve onun meşhur Tunghu ve doğu akınına kadar. Mete'nin Tunghular ile olan görüşmeleri ve yaptığı büyük akın üzerinde ise, Mete bölümünde durmuştuk.

IV. TUNGHU ETNİK ADI, "TONGUZ" MU; YOKSA "DOĞU HUNLARI" MI DEMEKTİ?

Bu konu ile ilgili görüşleri ayrıca incelemiştik (bk. s 48). Burada daha çok, kasmaklar üzerinde duracağız. 1. Doğu Hunları sözü, Tunghu kavim adının tam bir karşılığıdır. Çünkü bu çağlarda Çinliler, yabancı kavimler için geniş olarak, Hu deyimini kullanıyorlardı. Bundan dolayı böyle bir çevirme ve açıklama yanlış değildir. 2. Tonguz veya Tunguz şeklinde bir açıklama yapmak da, yanlış değildir. Çünkü Çin kaynakları, sözün mânâsına girmiyorlar ve kavim adı, olarak yalnızca Tunghu deyip, geçiyorlardı. Biz de De

Groot gibi, bu iki şıktan birini, seçme durumunda olmadığımızı söylemek zorundayız.

“Hun” (Hsiung-nu) ve Proto-Moğol “Tung-hu” deyimlerinin kesin olarak ortaya çıkmaları: Sarıdeniz’in kuzeybatısındaki Yen beyliğinin Generali Ch’in K’ai dolayısıyla, Tunghu kavim adı yeniden ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili belgeyi yukarıda sunduk (bk. belge 57). Bu bilgiyi yukarıda daha geniş olarak incelemiştik. Bu kaynağa göre Proto-Moğollar, çok doğuda idiler. M.Ö. 265-244 yılları arasında da hem Hsiungnu ve Tunghu adlarına rastlamaktayız. Fakat bu deyimlerin geçtiği Şici’nin 81. bölümünün, sonradan kaleme alınmış olması muhtemeldir (bk. s. 55).

Görüşümüze göre Hsiungnu ve Tunghu gibi kavim adları, ancak Büyük Hun imparatorluğunun kuruluşundan, yani Meteden sonra oluşmuş deyimler olmalı idiler.

OKUMA I

III. METE'NİN YENDİĞİ EN ESKİ MOĞOL KAVİMLERİ

Mete'nin, doğudaki Proto-Moğol dünyasını yenip ve dağıtması, kaynaklarımızda âdeta bir efsane dili ile yazılmıştır. Fakat bu büyük akın, aslında bir efsane değildi. Çünkü Mete'nin bu ünlü akını, uzakdoğuda yüzyıllar boyunca unutulmamış ve çeşitli hatıralar ve izler bırakmıştı. Ancak bu akın hakkında, kaynaklarımızda verilen bilgiler, çok azdı. Mete çağında meydana gelen bu hadiseleri, Çin tarihlerinin verdikleri bir satırlık bilgi ile anlayabilmek, elbette ki çok zordu. Bunun için de, başka yollar ve başka metodlar aramamız gerekiyordu. Zaten o çağlarda Çinliler de, kuzeylerinde yaşayan Hunlar ile diğer komşuları hakkında, fazla birşey bilmiyorlardı.

Büyük Hun İmparatorluğu güçten düşmeye başlayınca, Mete'nin yendiği sinmiş ve yılmış olan kavimler, yavaş yavaş tarih sahnesinde görünmeye başladılar. Örnek olarak, eski Moğol kavimlerinin en güçlülerinden biri olan Sienbilerin adları, yüzyıllar boyunca Çin'de duyulmamıştı. Aşağıda da göreceğimiz gibi, Mete'den sonra yılmış olan bu kavimlerin, komşuları ile olsun, savaşmak için cesaretleri kalmamıştı. Bu eski Moğol kavimleri tarih sahnesine yeniden ancak çok geç çağlarda çıkacaklardı. Onlar göründükçe, Çinlilerin bilgileri de genişlemeye başlayacaktı. Hatta Mete çağına ait bilgiler bile, daha açık ve daha belirli bir durum kazanacaktı.

Bundan da anlaşılıyor ki tarihte konuları, daha iyi bilinen yakın çağlardan başlayarak, gerilere doğru izleme, bize daha bir çok şeyler kazandırmaktadır. Bunun için aşağıda, tarih sahnesine çok sonraları çıkan, Moğol kavimlerini ele aldık. Çin tarihlerinde, onlar hakkında yazılmış olan bilgileri de, Hun tarihinin bütünü içinde değerlendirmeye çalıştık. Aşağıda Çin tarihlerinde yazılmış olan monoğrafyalarını okuyacağımız kavimler, Mete'nin çok önceleri yendiği Tunghu adlı kavimler grubunun bölümleri ve torunları idiler. Çin tarihleri, bu gerçeği çok iyi bilmekte ve bize açık olarak, söylemek-

teydiler. Ancak bizim buradaki konumuz, en eski Moğol kavimlerinin geniş bir tarihini yazmak değildir. Bizi burada yalnızca Mete ve Hunlar ile ilgili bulunan haberler ilgilendirmektedir.

Aşağıda sunacağımız kaynaklarda, eski Moğol kavimlerinin, Hunlardan daha geri bir kültüre ve gevşek bir sosyal düzene sahip olduklarını da göreceğiz. Ancak bu kavimlerin, Hunların idaresi altında uzun zaman yaşadıklarını da, unutmamamız gereklidir. Bunun içindir ki Hunlardan öğrendikleri, ordu ve devlet disiplini ile, az zamanda güneye ve batıya doğru genişleyebilmişlerdi. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu gelişmeler, oldukça geç zamanlarda, yani İsa'dan sonraki çağlarda, mümkün olabilmişti. Böyle geç çağlarda bile, bu eski Moğollar, Mete ve Hunlar ile olan eski kan davalarını unutmamışlardı. Bunun için de, Hunlara karşı giriştikleri her harekette, Mete ile Hunlardan öğ alma davası, Çin tarihlerinde söz konusu edilmişti. Mete'nin tam bir biyografyasını yazmak için sonraki kaynaklar da, eskileri tamamlamaları bakımından, değer taşırlar.

Kaynaklar

Birer okuma parçası olarak sunduğumuz aşağıdaki vesikaları, Hun tarihinin sonraki çağlarında yeri geldikçe ayrıca değerlendireceğiz. Bunun için de metinlerin, yalnızca başlangıç ve girişlerini sunmaya çalıştık. Çünkü Mete hakkındaki eski hatıralar ile kan davaları daha çok bu bölümlerde yer almaktadırlar. Ayrıca bu en eski Proto-Moğol kavimlerinin kültürleri ile tarihleri hakkındaki bilgileri, aynı kaynaklarda ve hep birlikte yazılmış olarak görmekteyiz. Okuyucularımıza kolaylık olsun diye, gelenekler ile tarih hadiselelerini ayrı ayrı okuma parçaları halinde sunmaya daha faydalı bulduk.

I- WUHUANLAR (HHS, 120):

1. Hunlara bağlı iken:

Wuhuanlar, Mete'nin yendiği Tunghu kavimler grubunun, iki büyük kolundan biridir. Mete ile Hunların korkusundan, uzun zaman gizlendikleri yerden çıkamamışlardır. Hunların güçten düşmesi ile birlikte, onlarda yavaş yavaş güçlenmeye ve yayılmaya başlamışlardır. Tarih sahnesinde ilk olarak

görünen ve büyük bir Proto-Moğol kesimi olmaları bakımından, konuya bunlar ile giriyoruz (SKC, 30):

Wuhuanlar, (Hun hakanı) Mete tarafından yenilmişlerdi. Bundan sonra artık onların halkı yalnız olarak yaşamaya başlamış ve güçten de düşmüşlerdi. Böylece Hunlara, sürekli olarak bağlı kalmışlardı. (Hunlara) her yıl sığır, at, koyun ve deri gibi şeyleri 'vergi' karşılığı olarak vermişlerdi. Eğer 'vergi vâdesi', veya zamanı geçer de, bunları veremezlerse, (Hunlar) birdenbire gelip, onların kadınları ile çocuklarını alır ve götürürlerdi.

(Çin) İmparatoru Wu-ti (M.Ö. 146-87). Çin hafif atlı birliklerinin generali Ho Ch'ü-ping'i, Hunların 'Sol-bölge'sine taarruz etmesi için gönderdi.

Bunun üzerine Wuhuanlar da (Kuzey Çin'deki) Shang-ku, Yü-yang, Yu Pei-p'ing, Liao-hsi ve Liao-tung gibi, beş ili çevreleyen surların dışına nakledildi. Bu kavimler Çinliler için Hun ordularının hareketlerini gözleyeceklerdi. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, Proto-Moğolların büyük bir kesimi olan Wuhuanların, bu çağda fazla bir savaş güçleri yoktu. Bunun için de Çinliler onlara, yalnızca gözcülük ve casusluk vazifesini vermişlerdi. Yukarıda adı geçen şehirlerin hepsi de, kuzeydoğu Çin'de ve Sarıdeniz'in kuzeylerinde bulunuyordu. Bu şehirlerin yardımı ile, eski Proto-Moğolların yurtları ile dağıldıkları bölgeleri de, öğrenebiliyoruz. Bu bölgelerde Hunların, yalnızca büyük asker garnizonları bulunuyordu. Bu vesikadan da anlaşılıyor ki Hunlar, Moğolistan'dan başka Mançurya'nın güney bölgelerini de ellerinde tutuyorlardı. Çünkü gözcü çıkarılan bu şehirler oralarda bulunuyordu.

Artık bu çağdan sonra Çinliler, ProtoMoğol Wu-huanları hoş tutup ve onları Hunlara karşı kullanmaya başladılar: (Wu-huanların) başkanlar, yılda bir defa Çin sarayına gelerek, vergi ile hediyeler sundular. Bundan sonra bir 'Wuhuan Savunma Komutanlığı' da kurulmaya başlandı. Ayrıca onlar baskı altında tutuldular ve idareleri de kontrol altına alındı. Hunlar ile bağ kurmalarını sağlamak için ise, 200 ölçek hububat verilmesi karar altına alındı (a.y). Çinlilerin amacı bu Proto-Moğol kavimlerini Hunlara karşı kullanmaktı. Bunun için Wuhuan askerlerinden oluşan, bir garnizon komutanlığı kuruluyordu. Fakat Çinlilerin, onlara pek fazla itimatları da yoktu. Onların Hunlar ile bağ kurmamaları için, yiyecek yardımı da yapılmıyordu. Sıkı bir baskı rejimi ve kontrol altına da almıyorlardı. Bundan da anlaşılıyor ki bu eski Proto-Moğol kavimleri Çinliler kadar Hunlara da yakın idiler..

2. Güçlenmeleri:

Büyük Hun İmparatorluğu güçten düştükçe, eski Proto-Moğol kavimleri için de meydan açık kalmıştı. Ancak Hunların eski ve büyük devlet geleneği, bu geri kavimleri zaman zaman dizginlemekten geri durmamıştı. Şimdi, o çağda olup bitenleri, kaynaklarımızdan okuyalım: (Çin İmparatoru) Chao zamanında (M.Ö. 86-74), Wuhuanlar yavaş yavaş güçlendiler. Mete'nin (eskiden kendilerine yaptıklarının) öcünü almak için, Hun hakanlarının 'aile mezarları'nı açtılar. Bunu duyan Hunlar çok kızdılar. Doğuya bir akın yaparak, Wuhuanlara taarruz ettiler ve onları yendiler (HHS, 90).

Çin büyük Generali Kuo Kuang, (Hunların bu akını) haber aldı. Liao ırmağını geçerek General Fan Ming-yu'yu, 20.000 kişilik bir atlı birlikle gönderdi. General (Fan), Liao-tung şehrinden yola çıktı ve Hunlar ile karşılaşmak istedi. Fakat Hunlar, çoktan çekilip gitmişlerdi. (Çin) generali Wuhuanların bu yenilmelerinden yararlanmak istedi. Onlara karşı taarruza geçti. 6000'den fazla kişinin başını kesti. Üç başkanlarının başlarını da alarak (Çin'e) geri döndü (5.6). Görülüyor ki Çinlilerin yabancı kavimlere karşı dostluk ve vefaları yoktu (SKC, 30).

Bundan sonra Wuhuanlar, (Çin'in içlerinde) yeni bir yağma akını yaptılar. (Yine aynı Çin generali) Ming-yu bir baskın yaptı ve onları yendi. Yukarıdaki satırlar bize çok şey öğretmektedir. Aradan 150 yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Proto-Moğol kavimleri tarafından Mete'nin yaptıklarının öcü hâlâ unutulmamıştı. Bu kavimlerin güçleri yetmese bile, Hunların uzakdoğudaki mezarlarını açma yolu ile olsun öç almak istiyorlardı.

3. Hunların aile mezarları ve Moğollar:

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılıyor ki Hunlar, aile mezarlarına büyük bir değer veriyorlardı. Yine bundan mezar açmanın bir çeşit hakaret etme ve öç alma yerine geçtiği de görülüyordu. Çin kaynaklarında açık olarak, Hun hakanlarının aile mezarları uzak doğudaki Proto-Moğolların yakınlarında, Hun garnizonları ile oraları idare eden Hun prensleri vardı. Nitekim Noyın-Ula'daki meşhur Hun mezarları da, bu gibi Hun idarecilerine veya vassal krallara aitti. Ne olursa olsun Hunların uzakdoğuda büyük bir değer verdikleri bazı mezarlıklarının bulunduğu bu vesikalardan anlaşılıyordu (23, 7).

Gerçi kaynaklarımız, Proto-Moğol Wuhuanlar, bu çağda güçlendiler, diyordu. Fakat hem Hunlar ve hem de Çinliler bir gidişte bu kavimleri dağıtıyorlar; üstelik bir yığın baş keserek de dönüyorlardı.

4. İsadın Sonraki Gelişmeler:

İsadan sonraki çağlarda bile, Mançurya'nın güneylerinde hâlâ Hun orduları görünüyordu. Proto-Moğol kavimleri ise Çinlilerden çok, Hunlara bağlı idiler: (Çin İmparatoru Hsüan-ti zamanında (M.Ö. 73-49) ise (Proto-Moğol Wuhuanlar), az veya çok Çin sınırlarını korudular.

Wang Mang (M.S. 623) Çin tahtını ele geçirdiği zaman, Hunlara da bir akın yapmak istedi. On iki boyun ordularını seferber etti. Doğu bölgelerin komutanı (general) Yen Yu'yu da, Wuhuan, Ting-ling gibi (kuzey) kavimlerinden meydana gelen bir ordunun komutasına geçirdi. (Bu kuzey kavimlerinin hepsi), Tai garnizonunda kamp kurdular. Ayrıca (general), onların kadınları ile çocuklarını da garnizonun bir ilçesinde rehin olarak tuttu. (Fakat bu kavimler), bu yerin suyu ile toprağından pek hoşlanmadılar. Ayrıca oradaki kampta uzun zaman kalıp, ayrılamayacaklarından da korktular. Bunun için pek rahat edemediler. Ordan ayrılıp gitmek için birkaç defa izin istediler. Fakat Wang Mang, onların ayrılmalarına izin vermedi. Bunun üzerine garnizonu bırakıp kaçtılar ve böylece isyan ettiler. Üstelik çapulculuk ile yağmaya da başladılar. Bundan dolayı garnizonun bir ilçesinde rehin tutulan, onlardan kim varsa, hepsi öldürüldü. Onlar da artık bu andan sonra, Wang Mang'dan öç almak için hepsi birleştiler.

Hunlarda bu durumdan yararlandılar. Onların iyi ve cesur şeflerinin, kendi subayları olmalarını istediler. Böylece bu kavimlerden geri kalanların hepsi, (Hunların) kontrolü altına girdiler veyahut da onlara koşuldular.

Bu vesika da bize gösteriyor ki İsa'dan sonraki çağlarda bile Gobi çölünün güneyleri ile buralarda yaşayan Proto-Moğol kavimleri Hunların kontrolü altında bulunuyordu. Tai garnizonundan da söz açıldığına göre bunlar, Batı Wuhuanlar olmalı idi. Çünkü bu kavimlerin asü büyük kesimleri, Mançurya'nın güneylerinde oturuyordu. Tingling kavimleri ise, Orhun çevrelerinde oturuyorlardı. Bu kitabımızda Tinghingler hakkında ayrı bölümümüz vardır. Şimdi yine Batı Wuhuanları hakkındaki bilgileri okuyalım:

(Çin) İmparatoru Kuangwu'nun (M.S. 2556) saltanatının başında, Wuhuan (Proto-Moğolları) ile Hunlar yağma yapmak için ordularını birleştirdiler. Tai bölgesi (Çin) garnizonunun (chün) doğu tarafları, onların yaptıkları yağmalardan dolayı çok zarara uğradı. (Çin) sınırlarının hemen yakınlarında yerleşip oturdular. Sabahları geçeden yapılmış kubbeli çadırlarını kurup oturuyorlar geceleri ise, il ve ilçelerin içlerine giriyorlardı. Beş garnizon bölgesinin halkı, onların birçok zararlarına uğradı... Bu şurada Hunların, Tai bölgesinin doğularını yağmalamaları, Hun tarihi bakımından değerli bir haberdır. Bu vesika ile Hunların doğudaki sınırlarını da öğrenmiş oluyoruz. Fakat bu sırada Proto-Moğollar, Hunlara tam olarak koşulmuş görünmüyorlar. Her iki kavmin de ayrı ayrı orduları vardı. Akınları, kendi ordularını birleştirerek yapıyorlardı. Çin tarihlerini okumaya devam edelim:

M.S. 45 yılında (Çin imparatoru), Ma Yüan adlı bir generali, 30.000 kişilik bir atlı birlikle gönderdi. General, Wu-yüan geçidinden çıktı. Yoluna gizlice devam etti. Onlara taarruz etti. Wuhuanlar Çin generalini görünce, hep bir araya gelip toplandılar ve kaçtılar. Fakat general onları izledi. 100 kişinin başını kesti ve geri döndü. Fakat Wuhuanlar (birdenbire geri döndüler) ve (Çin) generaline yeniden bir baskın yaptılar. Bunun üzerine general, gece gündüz durmadan yürüyerek kaçtı ve Çin'e geri döndü. Fakat Çin sınırına geldiği zaman, birkaç bin atı ölmüştü (a.y.). Buradaki Wu-yüan geçidi de, Tai bölgesi sınırındadır. Bu geçit, batıdaki Wu-yüan şehri ile karıştırılmamalıdır.

5. Hunlarda Kuraklık ve Kıtlık:

M.S. 45 yılından sonra büyük bir kuraklık ve kıtlık olmuştu. Bu kuraklık yalnızca Çin'in kuzeyindeki Hunları değil, bütün Hun İmparatorluğunu temellerinden sarsmıştı. Böylece Hun imparatorluğu'nun güneşi kararmış ve Çin'in kuzeyindeki Hun garnizonları ile orduları da dağılmıştı. Hunlar başlarını alıp, batıya veya güneye inmişlerdi. Böylece boşalan topraklar da, Proto-Moğollara kalmışlardı. Ortaasya tarihinin bu yoksulluk çağı için Çin kaynakları şöyle diyorlardı: M.S. 46 yılında Hunların devletinin içinde karışıklıklar ve (ekonomik) bunalmalar oldu. (Hunların) güçten düşmelerini bir fırsat bilen Wuhuan (Proto-Moğolları) ise Hunlara taarruz ettiler ve onları yendiler. Hunlar kuzeye döndüler ve birkaç bin mil kuzeye gitmek zorunda

kaldılar. (Gobi) çölünün güneyi âdeta boşalmıştı. (Çin) imparatoru Wuhuanlara (başarılarından dolayı) çeşitli ipekli kumaşlar hediye etti. Kaynağımızın, çölün güneyi dediği yer Yin-Şan dağlarındaki Hunların zengin otlak yerleri idi.

6. Uzakdoğu Proto-Moğolları:

Çin'in orta kuzeyinde bulunan Tai bölgesi Proto-Moğolları o kadar güçlü değillerdi. Wuhuanların asıl büyük ve güçlü kesimleri uzakdoğuda, yani Mançurya'nın güneylerinde yaşıyorlardı. Artık bundan sonra tarih sahnesinde, Mançurya'daki bu güçlü Proto-Moğollar görünmeye başlayacaklardır. Fakat Proto-Moğolların uzakdoğu kesimleri, bizi ve Hun tarihini ilgilendirmemektedir. Kaynaklarda çok geniş bir yer tutan bu konunun, yalnızca giriş kısmını, sunup, sözlerimize son vereceğiz: M.S. 49 yılında Liaohsi Wuhuanları, büyük başkanları Hotan ile diğerleri, 922 kişi ile birlikte saygılarını sunmak için Çin sınırına geldiler. Hediye olarak hizmetçiler, köleler, sığırlar, atlar, yaylar, kaplan, leopar ve samur derileri sundular (HHS, 10. 16 b.)...

II – PROTO-MOĞOL WUHUANLAR:

(SKC, 30'a göre)

1. 2. kaynak (SKC, 30), çok daha orijinal bir kaynaktır. Yukarıda sunduğumuz (HHS, 120) ise daha geniştir. Fakat çok geç çağlarda kaleme alınmıştır. Bu metinler, Schreiber tarafından yayınlanmıştır (s. 169). Şimdi (SKC, 30)'da yer alan, Wei sülâlesi tarihinin kaybolmuş parçalarından okumaya devam edelim:

Suching (adlı klasik Çin kitabı), Çin'i rahatsız eden Man ve İ (gibi yabancı kavimlerden) söz açmıştı. Ayrıca Shih-ching (adlı kitap da), uzun zamandan beri sayıları çok ve kalabalık olan Hsien-yün (kavimleri hakkında bir şeyler) yazmıştı. Bu kavimler Çin'e (çeşitli) felâketler getirmişlerdi.

Ch'in ve Han (gibi Çin sülâlelerine) gelince, (o çağlarda da) Hunlar (Hsiungnu), Çin sınırları için uzun zaman şiddetli karın ağrıları olmuşlardı... Bundan sonra bizi burada ilgilendirmeyen bazı konulara giriliyor ve sonra da şöyle deniyordu: ...Fakat bütün bu (yabancı) ülkeler Çin'in Huang-fu sınırla-

rının, (yani 2000 yeya 2500 millik çevresinin) dışında kalıyorlardı. Bundan dolayı da onlar, Çin devleti için büyük bir ağır ve değer taşıyorlardı.

Hunlar ise, Çin'in her yanında çok ağır baskılarda bulundular. Hun atlı birlikleri güneye inerek (Çin'in içlerinde) yağma hareketleri yaptılar. Çin'in üç yöndeki sınırları, (yani batısı, kuzeyi ve doğusu), onların akınları ile düşmanca hareketlerine uğradı. Bunun üzerine Çin, Wei (Ch'ing) ve Ho (Ch'ü-ping) gibi generalleri gönderdi. Bunların amacı, onların kuzeydeki yurtlarına girerek savaşmak, (Hunların hakanları olan) Shanyüleri kovalamak ve (Hunların) geniş arazilerini Çin'e katmak idi.

Aradan zaman geçti. Hunlar da (güçten düştüler), sınırlarımızı koruyan ve Çin'e vergi veren kimseler oldular. Nesilden nesile güçlerini yitirdiler ve iyice zayıfladılar...

Artık bundan sonra kaynağımız İsa'dan sonraki V yüzyıla kadar Çin'de yaşayan Hunlardan söz açar. Bu konular ise bizi burada ilgilendirmemektedir. Bizim için asıl değer taşıyan notlar, bundan sonra başlamaktadır. Çin'deki Wei sülâlesinin tarihi kaybolmuştur. Kaybolan bu tarihin bazı bölümlerini ancak bu gibi eski notlarda bulabiliyoruz:

Wu-huan ile Sienbi (kavimleri) eski çağlarda Tunghu adı ile adlandırılırlardı. Onların gelenekleri ve tarihleri hakkında Çin kitaplarında çok şeyler yazılmış ve notlar verilmiştir. Biz ise burada yalnızca, sonraki Han sülâlesi (M.Ö. 25-M.S. 220) ile Wei sülâlesinin tarihini hazırlamak için, Çin'in dört yönündeki yabancı kavimlerin gelişmelerini göstereceğiz. Biz bu eski Proto-Moğol kavimlerinin âdet ve geleneklerini ayrı bir okuma parçası halinde vereceğiz. Burada ise daha çok tarih hadiseleri ve Hunlar ile ilgili parçaları seçip alacağız:

Wei sülâlesinin tarihi diyor ki: Wu-wan, (yani Wu-huan denilen kavimler eski) Tunghu'lardır. Eski Han sülâlesinin başlangıcında (M.Ö. 206), Mete onların devletini yıktı. Onlardan geriye kalan soylar ise, Wu-wan dağına sığındılar. Bundan dolayı da onların adı, (bu dağın adı ile) söylendi...

Onların atalarının Hunlar tarafından yenilmeye uğratılmasından sonra gelen nesillerinin (hepsi), yalnız kalmışlar ve güçten düşmüşlerdi. Bunun için de Hunların, âdi birer kölesi olmuşlardı.

Her yıl onlar sürekli olarak sığır, at ve koyun gibi şeyleri (Hunlara) vergi

olarak veriyorlardı. Eğer verginin vâdesi geçer de, vergilerini veremezlerse, Hunlar birdenbire gelip, onların kadınları ile çocuklarını alarak götürürlerdi.

Hun Hakanı İ-yen-ti zamanına (M.Ö. 85-68) kadar durum böylece devam etti. Fakat Wuhuanlar da yavaş yavaş güçlendiler. (Hun) sınırını geçerek, Hun hakanın mezarını açtılar. Böylece Mete'ye yenilmelerinin öcünü almak istediler. Fakat Hun hakanı İ-yen-ti buna çok kızdı. Wuhuanlara hücum etmek üzere 20.000 kişilik bir ordu hazırlayıp gönderdi.

HS ve HHS gibi kaynaklarımız, Hun hakanlarının aile mezarlarını açtılar diyorlar. Burada ise bir Hun hakanının mezarını açtılar, deniyordu Moğolistan ile diğer uzakdoğu bölgeleri büyük Hun imparatorluğunun bağlı bir eyâleti halinde idi. Bu bölgeler Hun prensleri tarafından idare edilirdi. Doğuya gidip de orada ölmüş bir hakandan da haberim yoktur. Ayrıca burada mezarların açılmasına hakanın kızdığı söylenmektedir. Diğer kaynaklarımızda ise yalnızca, Hunlar kızdılar deniyordu. Kaynağı okumaya yine devam edelim: Çin büyük generali Huo Kuang, (böyle bir Hun ordusunun geldiğini) haber aldı. Liao ırmağını geçti. General Fan Mingyu'nun emrine 30.000 kişilik bir ordu verdi. General, Liao-tung'dan geçti. Hücum etmek için Hunları izledi. Fakat Çin ordusu oraya geldiği zaman, Hunlar çoktan çekilip gitmişlerdi. Wuhuanlar, Hunlar tarafından yeniden ağır bir yenilme-ye uğratılmışlardı. Onların zayıflama ve güçten düşmelerini bir fırsat bilen Çin Generali Wuhuanları kovalayarak, hücum etti. 6000 baş kesti. Üç büyük şeflerinin başlarını da yanına alıp, geri döndü. Fakat sonradan onlar yine durmadılar. Birkaç defa Çin sınırından içeri girip, yağma yaptılar. Fakat aynı Çin generali âni baskınlar yaparak onları yendi.

Hunların Uzakdoğu Sınırı:

Bu vesika ile aydınlığa kavuşmaktadır. M.Ö. 85-68 yıllarında bile Hun orduları halâ Mançurya'nın ortalarında görülüyorlardı. Çin ordusunun harekete geçiş yerinin Liao-tung şehrinin olması, bize bunu göstermektedir. (HHS, 120) ise Liao-hsi diyordu. Bu her iki yer de birbirinden çok uzak sayılmazlardı. Çok değerli bir kaynak olan (SKC, 30), Proto-Moğol kavimlerinin gelişmelerini ana çizgileri ile verip, hemen M. S. 25 yılına geçiyordu:

Wan Mang zamanında (M.S. 923), Wuhuanlar ile Hunlar Çin'i beraberce yağmalamak için anlaştılar ve gelip, yağmaya giriştiler.

İmparator Kuangwu zamanında (M.S. 25-26) ise, Çin'de artık dirlik ile düzenlik kurulmuştu. İmparator, general Ma Yüan'ı 30.000 kişilik atlı bir ordunun başına tayin etti ve (onlara) gönderdi. General, (Tai bölgesindeki) Wu-yüan geçidinden geçti. Hücum etti. Fakat bir başarı elde edemedi. Yalnızca binden fazla düşman atı öldürdü. Wuhuanlar harekete geçtiler ve Hunlara sert bir baskın yaptılar. Hunları yendiler. Hunlar bin mil geriye çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Gobi çölünün güneyi âdeta boşalmış oldu (SKC, 30).

Bu son savaşların devamını (HHS, 120), yan kaynaklardan da yararlanarak, M.S. 46 yılında daha geniş olarak anlatıyor. Bundan dolayı 46 ile 49 yıllarına ait haberleri, adı geçen kaynaktan okuduk. Ayrıca bu çağda Hunların yurdunda büyük bir kuraklık ve kıtlık baş göstermişti. Artık bu tarihten sonra Hunlar, batıya doğru çekilecekler ve Proto-Moğol kavimleri de onlardan boşalan yerlere yerleşeceklerdir.

Uzakdoğu Wuhuanları, M.S. 49 yılından sonra Çin tarihlerinde daha sık olarak görüleceklerdir. Fakat bu uzakdoğu Proto-Moğolları, bizim buradaki konumuzun dışında kalmaktadır.

III – PROTO-MOĞOL SİENBİLER:

1. Sienbilerin Gelişmesi:

İsa'dan sonraki çağlarda Çin tarihinde çok büyük bir rol oynamışlardır. Bu güçlü Proto-Moğol kavimlerinin peşinden gelen diğerleri, Çin'in ve Tibet'in kuzeylerinde yer tutup, devlet kurmuşlar ve böylece Moğol ırkının yayılmasına yol açmışlardır. M.S. 91 yılında Orhun'daki Hun başkentini de ele geçirmişlerdi. Hunlar ile iyi anlaşıp ve kolaylıkla birleşebilen Sienbi kavimlerinin, çeşitli kolları, sonradan Toba devletini de kurmuşlardı. Bizi burada Mete'nin yendiği Proto-Moğolların yalnızca eski çağları ilgilendirmektedir. Sienbiler hakkında bilgileri, en eski ve en değerli kaynağımız olan kaybolmuş Wei sülâlesi tarihinin, (SKC, 30)'daki bölümlerinden okuyalım:

Sienbi'ler de (Mete'nin yendiği eski) Tunghuların geri kalan bir koludur. Onlar da ayrılarak, Sienbi dağına sığındılar ve orada oturdular. Onların dilleri ile âdet ve gelenekleri, Wuhuanlarla aynıdır. Onların toprakları do-

ğuda, Liao ırmağına kadar dayanır. Batıda ise güçleri, batı memleketlerine kadar uzanır. Kaynağımız burada Sienbilerin güçlü zamanlarından söz açmak istiyor. M.S. II. yüzyıl sonlarında durum böyle idi. Kaynağımız bundan sonra Sienbilerin âdet ve geleneklerinden söz açmaktadır: Onlar her zaman ilkbaharın 3. ayında, Lo ırmağının yukarısında büyük bir toplantı yaparlar. (Bu toplantıda evlenmek isteyenler), görücüsüz ve serbest olarak (chia) bir kız seçerler. Düğünlerini de orada yaparlar. (Düğünde) saçlarını keserler ve içki içerler. Bahar bayramında yapılan bu serbest evlenmeler için, en eski Proto-Moğolların kültürü ile ilgili bölümümüzde durmuştuk. Onlarda bulunup da Çin’de görülmeyen yaban hayvanları şunlardır: Yaban atı, yaban koyunu ve Tuan sığırı, (veya ren geyiği) Bu sığırın boynuzlarından yay yapılır. Buna chüen-tuan adı verilir.

Sienbilerde görülen ren geyiği veya bir gergedan (?) cinsi üzerinde ayrıca durmuştuk. Ren geyiği veya buna benzer hayvanların görülmesi de, Sienbilerin çok kuzeylerinden geldiklerini göstermektedir. Başlıca kaynaklarımız olan (SKC, 30) ile (HHS, 120)’deki hayvan adları, biraz değişik olarak yazılmıştır. (HHS)’daki eski Çin notlarına göre bu hayvanların çok uzun boynuzları vardı ve batı memleketlerinde görülüyordu. HS’daki Yin İ’nin notlarına göre ise ‘Chüehtuan’ denen hayvan, sığıra benzer ve boynuzundan yay yapılırdı. Boynuzdan yapılan yaylar, Altay kavimlerine ait bir kültür özelliğidir. Ayrıca onlarda samur, su samuru ve sincaba benzer bir hayvan vardır. Onun derisi ve tüyleri çok yumuşaktır. Bundan dolayı dünyada en iyi kürk elbiseler bundan yapılır. Bunlar da bize gösteriyor ki Sienbiler bir kuzey kavmi idiler. Bu hayvanların cinsleri hakkında eski Çin notlarında bazı açıklamalar vardır.

2. Mete Tarafından Yenilişleri:

Sienbiler Mete tarafından yenildikten sonra, Liao-tung (bölgesindeki) Çin sınırının dışında kalan uzak yerlere kaçtılar. Bundan sonra artık geri kalan devletlerle bir daha da savaş yapmadılar. Fakat o çağda onların adları Çin’de yaygın olarak tanınmıyordu. Bu çok değerli kaynakta da görülüyor ki Sienbilerin ataları Mete tarafından yenildikten sonra iyice korkmuş ve sinmişlerdi. Hatta o kadar yılmışlardı ki, komşuları ile savaşma cesaretini bile kaybetmişlerdi. Çin’e çok uzak oldukları için de Çinlilerin onlardan uzun çağlar boyunca haberleri olmamıştı. (HHS, 120), Sienbiler hakkındaki bil-

gileri çeşitli kaynaklardan toplayarak bir araya getirmiştir. Fakat Sienbilerin gelişme çağlarını, (SKC, 30) kadar açık bir şekilde belirtmemiştir.

3. Sienbiler Tarih Sahnesinde:

(Durum böylece devam etti). İmparator Kuangwu zamanına (M.S. 2557) gelince: Hunların kuzey ve güney hakanları arasındaki karşılıklı hücumlar ile savaşlar gittikçe kızıştı. Hunlar böylece güçten düşmeye başladılar. Sienbiler de bundan yararlanıp güç kazandılar. (HHS, 120) ise bu çağ için şöyle diyor: Bu çağda Hunlar çok güçlü idiler. (Hunlar), Sienbiler ile Wuhuanların kendi buyrukları altında toplayarak, Çin'in kuzey sınırına geldiler. Ve yağma yaptılar. Çin halkı ile Çin memurlarını öldürdüler. Bu yıl, hiç de mutlu bir yıl olmadı.

(HHS, penchi) ise, daha derin olarak şöyle diyor: O çağda Hunlar, Sienbi ve Kızıldağ Wuhuanları ile birleştiler. Çin sınırının iç kısımlarında kalan bölgelere arka arkaya indiler. Halkı ve memurları öldürüp, mallarını yağmaladılar. (Çin) sarayında korku ve heyecan duyuldu. Sınırdaki birlikler çoğaltıldı. Her ilde asker sayısı birkaç bin kişi daha artırıldı. Bütün generaller, birlikleri ile sınır savunmasına memur edildi...

Kızıldağ, Yü-yang bölgesinde idi. Fakat burada Wuhuanlar değil Sienbiler oturuyorlardı. Bu yer üzerinde Schreiber, derin olarak durmuştur (a.e., 167, n. 54). M.S. 41 yılına ait kayıtlar ise, yalnızca (HHS, 9, 12) de bulunur. Fakat (HHS, 120) M.S. 40'da bile Hunların hâlâ Liao-tung gibi uzakdoğu sınırlarında görüldüklerinden söz açıyordu: M.S. 45'de Sienbiler Hunlar ile birlikte Liao-tung'a girdiler (HHS, 120).

4. Sonraki Gelişleri:

Hunların yurtlarında büyük kuraklık ile kıtlıkların baş göstermesi, Sienbi Proto-Moğollarının gelişip genişlemeleri için iyi bir fırsat olmuştur. Aşağıdaki vesikalardan anlaşıldığına göre Sienbiler bu çağ içinde Mançurya'da, yeteri kadar gelişmişlerdi. Nitekim Kore kavimlerini bile idareleri altına aldıkları görülüyordu. Çin kaynaklarında Kore-Sienbi gibi etnik ve birleşik deyimlerin geçmesi, bize böyle bir kaynaşmayı haber veriyorlardı. Çinliler bu Proto-Moğol kavimlerini Hunlara karşı kullanmak için, daha önceleri onları kendilerine göre bir düzene de sokmuşlardı. Bir Sienbi başkanının Ta tu-hu

Çin unvanını taşıması da bunu gösterse gerekti. Yine bu kaynaklardan öğrendiğimize göre iyi Sienbi atları da vardı. Çinliler, Hunlara karşı kullanmak için, onların yerleşik hayata geçmeleri için, bazı zorlamalarda da bulunmuşlardı. Çünkü böylece, kontrol altına alınmış olacaktı. Şimdi Sienbilerin gelişmelerini çeşitli Çin kaynaklarından izleyelim:

M.S. 49'da Sienbiler Çin ile bağlar kurup, elçi göndermeye çalıştılar (HHS, 120). General Yung şu görüşte idi: Eğer üç kavim, (yani Hunlar, Sienbiler ve Wuhuanlar) birleşirlerse, Çin'in sınır bölgelerinin durumu çok güçleşir. En iyisi Sienbiler ile elçilerini çağırmak ve onlara değerli hediyeler vermektir. (Bunun üzerine) onların Ta tu-hu'su P'ien-ho, bir elçi gönderdi. Hediyelerini verdi ve Çin ile birleşmek için dilekte bulundu. General Yung, elçinin hediyelerini kabul etti ve buna karşılık da, hediyeler verdi. Böylece onların (Çin tarafından) tanınması, yeniden tescil edilmiş oldu (HHS, 10).

Bu ana Sienbi kesimlerinin, nerelerde oturdukları hakkında elimizde bir kaynak yoktur. Fakat bundan sonra yeni yeni Sienbi kesimleri ortaya çıkıyordu. Bunlar arasında görülen Uzakdoğu Sienbileri de vardı. Bundan da anlaşılıyor ki Proto-Moğolların Sienbi bölümleri oldukça geniş bölgelere yayılmışlardı:

Man-li ve Kao-ko-li gibi diğer Sienbi boyları da bağlılıklarını göstermek için, sık sık (Çin'e) geliyorlardı. Kürklerle atlar sunuyorlardı. (Çin imparatoru da) onlara verdiği hediyelerini, her defasında iki kat çoğaltıyordu. Bundan sonra (Sienbilerin büyük şefleri) P'ien-ho ile bütün diğer boyları da Çin'e karşı birleşmiş oldular. (Çin'e) hizmette bulunmak için, istekte bulundular (HHS, 10, 12 a).

5. Hunlara Karşı Çin ile Anlaşma:

Kıtlık ve kuraklık yıllarında bunalmış olan Hunları yok etmek için Çin'e tam bir fırsat çıkmıştı. Fakat bu vesikanın ayrı bir değeri vardı. M.S. 49 yılında Mançurya'nın batısında bile Hun prensleri ile orduları bulunuyordu. Çünkü Hunlar ile Sienbiler arasındaki savaşlar, Liao-tung yakınlarında oluyordu. Proto-Moğolların selâm ve yeminleri hakkındaki bilgileri de yalnızca bu vesika içinde bulabiliyoruz:

Sienbilerin Çin'e yemin etmek istemeleri üzerine Çin generali Yung on-

lara şöyle dedi: Evet! Siz bize yararlı olmak isteği ile yanıp tutuşuyorsunuz! Bunun için önce kendi yurdunuza dönünüz ve sonra da Hunlara hücum ediniz. Eğer (Hunlardan) öldürdüklerinizin başlarını bize getirirseniz, ancak o zaman size inanabiliriz! (Sienbilerin başkanı) P'ienho ile diğerleri, hepsi birden gözlerini havaya diktiler ve ellerini de kalplerinin üzerine koyarak, yemin ettiler. Ondan sonra da şöyle dediler: Biz (Çin'e) faydalı olacağız, bundan şüphe etmeyiniz!

Bundan sonra Hunların, İ-chih-tze (ünvanını taşıyan) prensine ve onun idaresi altında yaşayan Hun boylarına hücum ettiler. 2000'den fazla Hun askerini yendiler. Onların başlarını keserek, (Çin'in) Liao-tung iline getirdiler.

Artık bundan Proto-Moğol Sienbi tarihinde, bir Hun başı ödülü çağı ve modası başlayacaktır. Böylece uzakdoğudaki Hunlar da, eriyip veyahut da karışıp gideceklerdir: Bundan sonra Sienbilerin Hunlara karşı yaptıkları akınlar yıldan yıla çoğaldı. Her savaştan sonra kestikleri Hunların başlarını Çin'e getiriyorlar ve buna karşılık ödülleri alıyorlardı. Hunlar artık bundan sonra zayıfladılar. Artık bundan sonra düşmanın (yani Hunların) Çin sınırlarına geldiklerini gösteren alarmların verilmesine bir gerek kalmamıştı. Buna rağmen Sienbiler ile Wuhuanlar, yine de Çin sarayına geldiler ve vergilerini getirdiler (HHS, 10. 16b-17a). (Ayrıca bk. TCTC, 404, 394.)

6. Hunları Batıya İtmeleri:

Bizim buradaki konumuz, uzakdoğuda yaşayan bir Proto-Moğol kavminin tarihini araştırmak değildir. Biz yalnızca Mete ve Hunlar ile bağları bulunan meseleler üzerinde duracağız. Şimdi Hun tarihinin, Orhun'u bırakıp gitmeleri çağına geliyoruz: (M. S. 89-106) yıllarında Büyük General Tou Hsien ile Keng K'uei, Hunlara hücum edip, onları yenmek için gönderildi. Kuzey Hun hakanı geri çekilerek, (batıya) kaçtı. Bundan yararlanarak ilerleyen Sienbiler ise, Hunların yurdunu aldılar. Hunlardan geriye 100.000 aile veya bölüm (10) kalmıştı. (Geriye kalan bu) Hunlarda, artık bundan sonra Sienbi diye adlandırıldılar. Artık bundan sonra Sienbiler, gittikçe kuvvetlendiler (HHS, 120)...

Aşağıda yeri geldikçe yeniden duracağımız bu bilgiler, Hun imparatorluğunun tarihi ve Hun kavminin hayatı bakımından çok büyük bir değer

taşırılar. Bundan da anlaşılıyor ki, Sienbiler Orhun'u Çin generallerinin başarılarından faydalanarak almışlardı. Bu bilgi, (SKC, 30)'da yoktur. (HHS, 79, 20ab)'ye göre bu savaşlar M.S. 91 yılında olmuştur. (HHS, 9, 186) da ise Çin generallerinin Orhun'daki bu savaşları daha geniş olarak anlatılır. Bize göre Çinliler Hunların yurdunu, kendilerine yardım eden Batı Sienbileri'ne vermişlerdir.

Ayrıca kaynağımız Orhun'da Hunlardan 100.000 aile veya obanın (Çince: lo) geri kaldığını söylüyordu. Çincedeki lo sözü, bir köy veya yerleşme yeri (a dwelling place) anlayışını karşılar. Bu da büyük bir Hun kitlesi demektir. Schreiber, kuzey hakanı (Pei Shan-yü) sözünü, "Hunların hakanı kuzeye kaçtı", diye tercüme ediyordu. Halbuki en doğrusunu, (HHS, 79, 20a) yazıyordu: Hunların kuzey hakanı kaçtı ve onun nereye gittiğini hiç kimse bilemedi. Aslında onun Batı Türkistan'a gittiğini ileride geniş olarak anlatacağız.

Sonradan Wuhuanlar "Hun İmparatoru"nun ünvanını alacaklar ve şeffelinin adı Wuwan Shan-yü olacaktır. Bu yolla kendilerini tatmin edeceklerdir.

OKUMA

IV- PROTO-MOĞOLLARIN KÜLTÜR VE GELENEKLERİ

Hunlar ile Proto-Türklerin kültürleri, günlük yaşantı ve gelenekleri hakkında kitabımızın sonunda özel bir bölüm bulunacaktır. Burada sunduğumuz bilgiler, -belki de birkaç satırla- Türk kültürü için birer karşılaştırma malzemesi olarak, bölümlerimizde de yer alacaklardır. Ancak bu gibi bilgilerin toplu olarak okunmasında büyük bir fayda vardır. Bu okuma parçasından da anlaşılacağı üzere, Proto-Moğollar başlangıçta, çok geri bir kültüre sahip idiler. Böyle geri bir günlük hayat ile kültür, kuzeyin çorak ve ıssız tundralarında yaşayan kavimlerin kaderleri idi. Fakat Wuhuan ve Sienbi gibi eski Proto Moğol kavimleri, güneye ve batıya doğru yayıldıkça, Hunlar ile yeni bağlar kurmaya başlamışlardı. Bazan da Hunlar ile birlikte yaşamışlardı. Zamanla Hunların doğu bölümlerinden bazılarını hakimiyetleri altına almışlardı ama, yine de onlara özenmişlerdi. Böylece bir Türk ve Proto-Moğol kültür karışımı özel liğini gösteren, yeni gelenekler edindiler. Aynı kültür olayını, sonradan Toba, Juanjuan, Hıtay (Liao) ve hatta Çingiz- Han devletinde bile göreceğiz.

Bu bilgilerin çoğu, Toba devletinin tarihi (Wei-shu) ile onun kaybolmuş bölümlerinden alınmıştır. Burada verilen bilgilerin fazla bir tenkidine girmeyeceğiz. Tenkidlerimizi diğer bölümlerimize bırakırken, aydınlanması gerekli karanlık konular üzerinde bazı açıklamalar yapmadan da geri durmayacağız.

Bibliyografya: SKC, 30, 1b. HHS, 120, 1a3a. Kaynakların incelenmesi için bk. Gerhard Schreiber, Monumenta Serica, XII, 1917, s. 147 vd. Yanlış tercümeleri: E. H. Parker, China Review, XX, 1892, XX, s. 71 vd. Araştırma ve tercüme: CAJ, 1965, s. 241268. Ayrıca bk. Prof. Eberhard, Randvölker, s. 37; Çin'in Şimal Komşuları, s. 4849. Franke, Geschichte, I. s. 393; III, S. 169 vd.

1. Soyları ve Kökleri:

Wuhuanlar, (eski) Tunghulardır. Onların devleti, (Çin'deki) Han sülâlesinin başlangıcında (M.Ö. 206), Hunların Maotun (Mete) (adını taşıyan hakanları) onların devletini büyük bir yenilgiye uğratmıştı (bk. s. 219). (Bu sebeple Tunghuların) geriye kalanlarından bir bölüm, (kurtulmak için) Wuhuan adlı bir dağa sığınmışlardı. Bundan dolayı artık onların adları, bu dağın adı ile adlandırılmıştı.

2. Günlük Yaşayışları:

Onlar iyi ata biner ve yay kullanırlar, oklar atarlar. Avlanırlar, sürülerini otlatmak için, su ve otlakları izleyerek konup göçerler. Sürekli evleri yoktur. Üzeri kubbe şeklinde yapılmış çadır veya kulübelerde otururlar. Evlerinin kapılarını ise doğuya, güneşin doğduğu yöne çevirirler. (Onlar her gün ava giderler ve avlarını ok ve yay ile avlarlar (SKwe).

3. Yiyecek ve Giyecekleri:

Yiyecekleri, et ile mayalanmış süt, yani kımızdır. Giyecekleri ise, yumuşak kıl, tüy ve kürklerinin hazırlanması ile yapılır.

4. Aile Hayatı:

Gençlere büyük bir değer verirler. Yaşlılara ise, az saygı gösterirler. Yaratılış bakımından çok hırslıdırlar ve hislerini frenleyemezler. Kızdıkları zaman kendi baba ve büyük kardeşlerinin bile hayatlarına son verirler. Fakat annelerine zarar vermezler. Çünkü (çocukların), kendi annelerinin geldikleri (ayrı) oymaklar ile (ileride) bir kan davası çıkabilir. Baba ile büyük kardeşi ise (katilin) kendi oymağına ve kendi soyuna bağlı kimselerdir. Bundan dolayı (aynı boy içindeki akrabalarından hiçbir kimse) kan davası güdemaz.

Bu bir örnek olsa gerektir. Bu duruma göre bir oymak içinde kan davası ve kin gütmeye diye bir şey olamaz. Kan davaları ancak ayrı oymaklar arasında olabilir. Dünür oymaklar arasında düşmanlık olmaması için de, son derece dikkat ediliyordu.

5. Topluluk Hayatı:

Başkanları, yaygın olarak kendi aralarındaki anlaşmazlıkları ve (görüş) ayrılıklarını veya ayrılıkları giderebilecek cesur ve güçlü kişilerden seçerler.

Fakat (onlarda küçük boy) başkanlığı, babadan oğula geçemez. Her köy ve boyun küçük bir başkanı vardır. Yüz veya bin boy (birleşerek) bir bölüm (Pu) meydana getirirler. Eğer büyük başkanlar, boyları çağırarak veya onlara bir emir vermek isterse, bir ağaç (parçasının) üzerine bıçakla çizgiler çizerek boylara gönderir. (Bu ağaç parçası) boydan boya gönderilerek, (böylece başkanın) haberi yayılırdı. Gerçi onların, (Çinlilerin anladıkları mânâda) bir yazıları yoktur. Fakat onlarda, emirleri yerine getirmeme gibi bir şeye hiç kimse cesaret edemezdi.

Soyadları yoktur. (Çinlilerin anladıkları mânâda soyadları) sürekli olarak kullanılmaz. Büyük başkanların adlarını, (boy veya soyadı olarak (?)), kendilerinin soyadları gibi kullanırlar.

(Aile ekonomisi 'ne gelince) büyük başkanlara bağlı olan herkes kendi sürülerini gütmeye (ve yine herkesin) kendi yiyeceğini kendisinin temin etmesi zorunluluğu vardır. Onlarda, başkalarının hizmetinde çalışmak gibi bir gelenek yoktu.

6. Evlenme ve düğünleri:

Evlenme geleneklerine gelince erkekler düğünden önce, bir kadın seçerler ve his (bakımından) bir bağ kurarlar. Erkekler, bundan sonra kadını kaçırmazlar. Aradan, altı ay veya yüz gün geçer. (Bundan sonra) evlenme anlaşması (veya nişan) için, (bir aracı ile) (başlık) veya hediye olarak, at, sığır ve koyun gibi hayvanlar gönderirler.

Nişan armağanı, olan ve ilk gönderilen hediyeler bunlardır. Bundan sonra damat, nişanlısı ile birlikte kadının ailesinin yanına giderdi.

Matrimonial aile düzeni, bizim deyimimizle anne egemenliği ailesi, bu geri Proto-Moğol kavimlerinin başlıca bir geleneğidir. Halbuki Hunlar, Göktürkler ile diğer Türk topluluklarında ise, ana ailesi, yani Cognat topluluk düzeni çoktan aşılmış ve baba ailesi, yani Agnat düzene erişmişlerdi. Moğollar yalnızca Hun çağında değil; Çingiz Han çağında bile çoğu yerde, henüz daha "ana ailesi", yani Cognat düzeni yaşıyorlardı. Şimdi yine bu değerli kaynağın verdiği bilgileri sunmaya devam edelim:

(Kadın tarafı), ayrılık gözetmeksizin (damattan ister büyük, isterse küçük olsun veya (sosyal bakımdan) kendisinden aşağı olsun) her zaman saygı görürdü. Kadının akrabaları ile karşılaşan damat, onları hergün selâmlar ve saygılarını sunar. (Artık bundan sonra damat), kendi (akrabaları ile) annesini ve babasını bile (gördüğü zaman) selâmlamazdı,

Damat, karısının evinde hizmet eder. (Karı koca), kadının ailesinin evinde böyle iki yıl otururlar. (İki yıl geçtikten sonra ise), kadının ailesi, onlara bol hediyeler verirlerdi. Ev, mal ve davar gibi şeylerin hepsi (evlilere), kadının ailesi tarafından verilirdi. Bu sebeple kocaların hayat düzenleri, yaygın bir gelenek olarak, kadının ailesi tarafından düzenlenirdi. Kaynağımız, Proto-Moğolların aile düzenleri ile aile geleneklerini burada bitirmektedir. Savaş, oturma düzeni ve saç tuvaletleri gibi konularda bazı bilgiler verdikten sonra, yine aynı konuya döner. Konumuzun bölünmemesi bakımından, sonradan verilen bu bilgileri de, buraya aktarmayı yararlı görüyoruz. Bunlar, Levirat aile düzeni ile ilgili geleneklerdir:

Onların babaları veya büyük kardeşleri öldüğü zaman, oğulları (veya küçük kardeşleri), üvey anneleri veya (dul kalmış) büyük kardeşlerinin karıları ile evlenebilirler. Eğer dul kalan kadının evlenebilecek bir kayınbiraderi yok ise, bu durumda kayınbiraderlerinin çocukları, (yani kocasının yeğenleri) ile de evlenebilir. Bu gelenek, Hunlar ile Göktürklerde de vardır. Bu inanç, daha çok sosyal ve insancıl amaçlar için uygulanırdı. Dul kalan kardeş eşlerinin çocukları ile birlikte yalnız kalıp, perişan olmamaları için yapılır.

7. Savaş ve oturma düzeni:

Savaşta erkekler, ordu içinde asker olurlar, (veyahut da) durumu kendileri idare ederlerdi. Oturma düzenlerine gelince, onların bu gelenekleri (Çinlilerinkinden ayrı ve başka türdür). Baba-oğul ve karı-koca, hep yanyana ve karşı karşıya otururlardı.

Türklerde de oturma geleneği böyledir. Fakat eski Çin'de baba-oğul ve karı-koca, böyle yanyana ve içli dışlı olarak oturamazlardı.

8. Saç tuvaletleri:

Saçları yaygın olarak kısa kesilirdi. (Hunlar ile Göktürkler ve diğer Türklerde âdet böyle değildi). Böyle daha rahat olduğunu (söylerdi). Fakat

düğün zamanı gelince kadınlar saçlarını uzatırlardı. Saçlarını ikiye ayırıp, yukarıya doğru yükselen iki örgü yaparlardı. Bu örgüler (ayrıca) başın üzerinden bağlanır ve böylece bir topuz yapıldı. (Başın tepesindeki bu topuz, çoğu zaman), altın ve mücevherler ile süslenirdi. Onların bu gelenekleri, Çinlilerin kuei ve pu-yao dedikleri saç tuvaletlerine benzerdi.

9. Avlanma:

Onlar mevsimleri, kuşların kuluçka ve hayvanların da göç, yavrulama ve yem zamanları gibi çağlara göre ayırırlardı. Bu, onların bir alışkanlığı idi. Görülüyor ki Proto-Moğollar arasında, avcılar daha çok idi. Hunlar ise daha çok hayvancılık ve hayvan yetiştirme düzenine dayanan güdümlü bir ekonomiye sahip idiler. Bu sebeple Türkler mevsimleri, otların yeşermesi ve sararmaları üzerine düzenliyorlardı.

10. Ziraat:

Mançurya'nın güneyi ile Moğolistan'ın güneydoğularında yaşayan Proto-Moğollarda, çok az miktarda ziraat kültürü görülüyordu. Aslında darı türlerinden başka bir şey yetişmeyen bu bölgelerde, tarım çok geri idi: Onlar, ekin ekme ve tohum zamanının geldiğini, guguk kuşunun ötmeye başlaması ile anırlardı. (Guguk kuşunun) ötmesini duyunca da, hemen ekinlerini ekmeye başlardı. Tarlalar, ancak iki türlü darı ekmek için hazırlanırdı. (Çünkü onların tarlaları yalnızca) bu ziraat için uygundu. Onların, Tung-chiang adı verilen darı çeşitleri, Çin'de P'eng-ts'ao denen tanelere çok benzerdi. Ayrıca bu taneler, ebegümeci tohumlarını da andırırlar. Ekim ayı içinde olgunlaşırlar. Bu tanelerden beyaz rakı da yapılabilir. Fakat onlar, maya yapmayı ve (içkilerini) (?) mayalamayı bilmezlerdi. Darı ile ilgili diğer şeyler, (tıpkı) Çin'de olduğu ve bilindiği gibidir.

11. Silahları ve dericilik:

Onların silahları, (yay ve oktan) ibaret idiler. Yayları ile oklarını, atlarının eğerlerini, dizgin ve üzengilerinin hepsini, erkekler (ve başkanlar) kendileri yaparlar. Ayrıca demircilik de bilirler ve demir silahlarını kendileri hazır-

larlar. Geyik derisi üzerine döğün ile süs yaparlar. Kumaş da dokuyabilirler. Kadınlar, deri üzerine döğün yaparak, (derileri) süslerler. Kumaş dokuyup, keçe yapanlar da (yine kadınlardır). Erkekler ise yay ve ok yaparlar. Ayrıca atları için eğer, dizgin ve üzengi gibi şeyleri de kendileri hazırlarlar.

12. Hastalık ve ölüm:

Birisi hastalanırsa (veya hastalık olursa), hastaya vermut (veya miskotu) ile dağlama yaparlar. Bazan bir taşı ısıtıp hastanın üzerine de korlar. Toprak üzerinde ateş yakıp, toprağı iyice ısıttıktan sonra, hastayı bu sıcak toprak üzerine bıraktıkları da (olur). Ağrıyan veya hastalık izleri görülen yerin kan damarlarını bir bıçakla çizerler ve (buradan biraz) kan akıtırlar. Bundan başka, Gök, Yer, Dağ ve Irmak Tanrıları'na (yalvardıkları) da görülür. Çin'deki iğne tedavisini bilmezler. Ayrıca onların (her zaman) kullandıkları ilaçları da yoktur.

Savaşta ölen erlerin etrafını çevirirler ve tören yaparlar. Ölüye elbise, (kefen) (?) giydirdikten sonra bir tabutun içine koyarlar. Ölenlere çok ağlarlar. Fakat ölü mezara konurken, ölü toyuna iştirâk edenler dans ederler ve şarkılar söylerler. (Önceden) bir köpeğı iyice beslerler. (Köpek yağlandıktan sonra) onu, boynundan renkli bir ipe bağlarlar. Ayrıca ölünün elbiseleri ile hayatta iken sevip taktığı süsleri ve bindiğı atını alırlar. Bunların hepsini yakarlar. Bu yolla, (ölünün kendi eşyalarını), kendisine gönderdiklerine inanırlar.

Kızıl-dağ'a gelecek olan ölünün ruhunun, kendisine (kurban edilen) köpek tarafından korunacağına bilhassa inanırlar. Kızıldağ, Liao-t'ung'un bin mil kadar kuzeybatısındadır. (Bu inanca paralel olarak, Çinliler de ölen kişilerin ruhlarının gezip dolaşarak, en sonunda T'ai-shan dağına dönüp geleceğine inanırlar. (HHS'daki metin noksandır).

Ölü-aşı için, ölü gömüldükten sonra akşamleyin ölenin arkadaşları ile akrabaları toplanırlar. Bir çember şeklinde çevrelenerek otururlardı. (Kurban edilecek) köpek ile at, bir ipe bağlanmış olarak gezdirilirdi. (Proto-Moğolların köpek ve at kurbanlarını ayrıca bir inceleme konusu olarak ele alacağız. Türklerde köpek kültü ve kurbanı yoktur). Şarkılar söylerler, ağlarlar ve bu arada da köpeğe et parçaları atarlardı. Oturanlardan iki kişi (kalkıp) dua ederdi. (Bu dua ve dileklerde), ölünün ruhunun, (kutsal Kızıl) dağa (dö-

nerken), kötü ruhların (dünyasına) girmemesi ve kötü ruhların, onun yolunu keserek, Kızıl-dağ'a dönmesine engel olmamaları, (Tanrıdan) dilenirdi. Bundan sonra köpek ile atı öldürürler ve ölünün elbiseleri ile birlikte yakarlardı.

13. Kurban törenleri:

Öyle anlaşıyor ki bu bölüm, birçok belgelerin derlenmesi yolu ile meydana gelmişti. Az önce geri kalmış Proto-Moğolların köpek kurbanlarından söz açılırken, şimdi gelişmiş Hunlarınkine benzer koyun ve sığır kurbanlarından söz edilmeye başlanıyordu: Onlar, ruhlara (çok) saygı gösterirler. Göğe, yere, güneşe, aya, yıldızlara, ırmaklara, cesaret ve hizmeti ile ün kazanmış eski başkanlarına kurban verirler. (Kurban töreni bittikten sonra da), cesetlerini yakarlardı. Onlar, kurban verilmeden önce ne yer ve ne de içerlerdi. Kurban edilen sığır ve koyunlar tamamı ile yakılırdı (HHS).

14. Cezalar:

Onların törelerine göre, her kim başkanın emirlerine karşı gelir ve emirleri yerine getirmezse, bunun cezasını hayatı ile öderdi. Islah edilemeyen haydutlar da, (yine töreye göre) öldürülürlerdi. Bir öldürme olayı olursa, oymaklar da birbirlerine düşman olurlar ve kan davası güderlerdi. Bazan bu kan davaları sona ermez ve sürüp giderdi. O zaman bütün oymakların (büyük) başkanı aranıp, bulunur ve başkan da onları barıştırır ve anlaştırırdı.

Suçlular, işledikleri suçun önemine göre, sığır ve koyun vermek yolu ile tazminat öderlerdi. (Böylece de cezadan kurtulurlardı). Babalarını veya kardeşlerini öldürenler, hiçbir şekilde cezasız bırakılmazlardı.

Kaçanlar, karışıklık çıkaranlar, başkan tarafından yakalanmaları emredilenler, hiçbir boy ve topluluk tarafından kabul edilemezlerdi. Suçlular, Wusunların kuzeydoğusunda ve Tingling'lerin güneybatısında bulunan, otlakların, dağların ve ırmakların bulunmadığı fakat yılanların kaynaştığı ve bir insanın yaşaması için hiçbir imkân bulunmayan, ıssız bir bölgeye sürülürlerdi.

V- HUNLAR VE MOĞOL KÜLTÜRÜ

Mete'nin meşhur ve kanlı doğu akınına gelmişken, bu akın ile ilgili çeşitli meseleleri askıda bırakmak doğru değildir. Çünkü Çin tarihleri Mete'nin

bu büyük akımdan, ancak birkaç cümle ile söz açıyorlardı. Bu kısa, fakat öz bilgileri çeşitli yan kaynaklar ile beslememiz ve bir tarih sentezine doğru gitmemiz gereklidir. Mete doğuya doğru büyük bir akın yapıyordu. Mete'nin bu ilk ve büyük savaşı, onun hakanlığını güçlendiriyor ve devletinin meşruiyetini sağlıyordu. Fakat Mete'nin bu büyük akını sırasında onun karşısında kimler bulunuyordu? Mete'nin düşmanının etnik yayılımı ve gücü ne idi? Ekonomileri nelere dayanıyordu ve nasıl bir hayat yaşıyorlardı? Kültür ve gelenekleri nasıldı? İşte bütün bunlardan dolayıdır ki, tarihi ve o çağda olup bitenleri canlandırabilmek için, bilgilerimizi yan kaynaklardan da besleyerek, o çağın bir tablosunu çizmemiz gerekmektedir.

I. MOĞOL DİL VE KÜLTÜRÜNÜN GELİŞME ÇAĞLARI:

a) Mete ve Mete çağından önce Hunların doğusunda kimlerin bulundukları ve nasıl yaşadıkları hakkında bazı bilgilerimiz vardır. Bu kavimler hakkında bize bilgi veren başlıca tarih vesikaları üzerinde bundan önceki bölümlerimizde durmuştuk. Hunların doğusunda oturan bu kavimlerin yalnız tarihleri ile etnik yapılan hakkında değil; kültür çevreleri ve günlük yaşayışları hakkında da çeşitli bilgilerimiz vardır. En iyisi bunları, yine Prof. Eberhard'ın kaleminden dinlemektir. Çünkü sayın hocamızın neticeleri, istatistik bir metodla toplanmış binlerce vesikaya dayanmaktadır. Prof. Eberhard, Hunlar ile Proto-Moğol dünyasının durumunu şöyle anlatıyordu:

Çin'in kuzeyinde eski, fakat birbirinden ayrı, başlıca iki kültür vardı. Bunlardan biri, 'at yetiştiren Hunlar; diğeri ise domuz besleyen, Su-shên kültürü idi. Bu her iki kültürün de kendilerine göre tipik temelleri ve ayrılıkları vardı. Kendi özleri ile geniş olarak her yerde kendilerini tanıtıyor ve birbirinden ayrılıyorlardı. Her iki kültür de eski idi. Birkaç sağlam vesika ile bunların gelişmelerini, ta birinci 1000 yılın başlangıçlarına kadar izleyebiliyoruz. (Randwölker, 416). Bu görüşlerin anlaşılmas ve bozuk bir Türkçesi, Çin'in Şimal Komşuları, (s. 144) adlı eserlerde de vardır.

En eski Türk ve Moğol kültürlerinin ayrılıklarını, yalnızca at ve domuz yetiştirme görüntülerine dayandırmak ne kadar doğru olabilir, biz bunu da bilmiyoruz. Prof. Eberhard sözlerine böyle devam ediyordu. Çünkü Türk ve Moğol kültürleri arasında, buna benzer daha birçok ayrılıklar vardı. Ancak

böyle bir belirleme ile mesele daha kolay ve daha açık olarak anlatılabiliyordu. Bu daha çok, kaba çizgiler ile verilmiş bir tablo idi. Çünkü atçılık ve domuzculuk, Proto-Türk ve Proto-Moğol kültürlerini birbirinden ayıran başlıca birer sembol idiler. Bundan da anlaşıyor ki, en eski Proto-Moğol dünyasının varlığı da, inkâr edilemez bir gerçek idi. Proto-Moğol dünyasının ilk ataları veya temsilcileri olarak sayılan Su-shen kavimler grubu üzerinde, O. Franke de durmuştu. Ona göre bu kavimler grubu, yazılı ilk Çin kaynaklarından itibaren, Tung-İ, yani Doğu Barbarları adı ile görülüyordu. Bu da, meseleyi başka bir yönde ele almıştır (Franke, III, 256).

b) Ortaasya'daki Proto-Türkler ile, Mançurya'daki Proto-Moğollar arasında, yeni bir kavimler grubu ile yeni bir kültür çevresi meydana geliyordu. Hocamız bu ikinci gelişmeyi de şöyle anlatıyordu:

Bu iki eski kültür, -(yani Türkler ile Mançurya'daki kavimler)- arasında ise, Tung-hu ve Shih-wei kültürleri bulunuyordu. Hocamızın bu ikinci gelişme çağı ile ilgili görüşlerini verirken, bu arada şu açıklamayı yapmamızda da bir fayda vardır. Prof. Eberhard'ın söz açtığı ikinci kültür, yani Şiweiler, daha çok Toba çağı ile Göktürk çağında olgunlaşmaya ve tarihte kendilerini göstermeye başlamışlardı. Bizim burada üzerinde durduğumuz çağ ise, İsa'dan önceki 1000 yıllarıdır. Bundan dolayı daha geç çağlarda görülen Şiwei kavimler grubu, bizim buradaki konumuz dışında kalmaktadır. Hocamız, yine devam ediyordu:

Arada kalan bu iki kültür, (yani Tunghu ve Şiwei kültürleri), bazan biri ile, (yani Proto-Türkler ile bozan da diğeri ile (yani Mançurya'daki ilk Proto-Moğollar ile), bağlılık ve benzer benzerlikler gösteriyorlardı. Bunun için (Mete'nin ezdiği) Tunghu kavimler grubunun kültürü, hemen hemen M.Ö. VIII. yüzyıla kadar inen çok eski bir öz gösteriyordu. Buna rağmen Tunghu kültürü, (en eski Türk ve Mançurya kültürlerinin) karışmış şekliiden başka bir şey olmamalı idi. Arada kalan bu kavimlerin, Hun ve (Mançurya'daki) Su-shên kültürleri ile sürdürdükleri yakın bağ ve ilişkileri vardı. Bundan dolayı da böyle karışık bir kültüre sahip olarak ortaya çıkmış olmalı idiler. (Proto-Moğol) Tunghuların ayrıca bağ kurdukları, belki, başka kavimler de bulunabilirdi. Bütün bunlara rağmen Tunghuların doğuşu herhalde en az İsa'dan

önceki birinci yılın başlarında, gerçekleşmiş olmalı idi (a.e., 416). Hocamızın kısa olarak anlattığı bu görüşleri, binlerce vesikaya dayanır.

c) Bundan sonra, üçüncü gelişme çağına geliyoruz. Bu çağ, dilciler için de çok büyük bir değer taşır. Bu üçüncü çağ için de, hocamız Prof. Eberhard şöyle diyordu:

Biz Hun kavim gruplarının, Türk kültürüne sahip oldukları ve başlangıçtan beri de, Türkçe konuştukları inancındayız. (Mançurya'daki) Sushen kavim grupları ise, Tunguz kültürüne sahip idiler ve yine başlangıçtan beri Tunguzca konuşuyorlardı. (Bu iki eski grup arasında yaşayan Mete'nin yendiği) Tunghular ile (sonraki) Şiweiler ise, Moğolca veya Moğol dil gruplarını konuşuyorlardı. Buna göre Moğolca, Türk ve Tunguz dilleri arasında meydana gelmiş olmalı idi (a.e., a.y.). Bu görüş de vesikalara ve tarih gelişmelerine dayandığından, değerini hiçbir zaman kaybetmeyecektir.

II. ESKİ KORE VE TÜRKLER:

Kore ise, en eski Tunguz dünyasının doğusunda kalıyordu. Buna rağmen Prof. Eberhard, vesikalardan edindiği sonuçlara göre şöyle diyordu:

Görüşümüze göre Kore kültürü de her türlü dış tesirlerden arınmış ve saf bir kültür değildi. Kore kültürü de, eski Asya köklerini taşıyan ve çeşitli gelişme çağlarını geçiren Su-shên, (yani eski Tunguz) kültürünün uzakdoğudaki katlarından biri olmalı idi. Ayrıca Çin'den gelen (Yüeh) kültüründen de bazı tesirler almıştı. Bunlara (Proto-Moğol) Tunghular ile Hunlardan Kore'ye gelmiş olan tesirleri de katmak gereklidir. Bunun içindir ki Korece ile Türkçe ve Tunguz dilleri arasında bir akrabalık ve yakınlığın bulunduğu söylenebilir. (Kore'ye gelen kültür tesirleri yalnızca bunlardan ibaret değildir). Kore dilinin gelişmesinde rol oynayan, en az başka bir kavim ile bir dil grubunun daha bulunması da gerekiyordu (a.e., s. 416). Binlerce vesikanın elden geçirilmesi, işte bizi böyle bir sonuca eriştiriyordu.

Ural-Altay dilleri ve bu diller arasındaki akrabalıkların meydana geliş sebepleri üzerinde de, bu konuya gelmişken biraz duralım. Dilleri ile kültür gelişmelerinin tarih içinde meydana geldiğini de unutmamalıyız. Bu konuda en sağlam görüşler, yine Prof. Eberhard'a aittir. Eski Türk ve Kore kültürleri

arasındaki bağların neler olduklarını, yine çok sayıda vesikaya dayanarak bir sonuca giden Prof. Eberhard'dan dinleyelim:

Baba ölünce, oğulun üvey anneleri ile evlenmelerine, levirat denir. Ayrıca bunun yanında bir kardeşin, ölen küçük veya büyük bir kardeşin kanları ile evlendikleri de görülür. Bu her iki gelenek de, vesikalarımızda görüldüğü gibi, Hunlar arasında çok yaygındı. 'At yetiştirme' ve 'at kurbanı' geleneklerinin de, Hunlara ait bir âdet olduğu, birçok kimseler tarafından kabul edilmiştir. Bu gibi inanışları biz, en eski Kore'de de görebiliyoruz.

Kore kültürüne ait bu vesikalar, (Çin'de) Han sülâlesi çağında, (yani İsa'dan az önce) karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu kültürün daha eski olması ve çeşitli köklerden yeşererek gelişip ve bu çağda ortaya çıkması gerekmektedir. Kore kültürünün gelişmesinde, Güney Çin kültürü ile Tunguz kültürünün tesirleri de çoktur. Fakat Hun kültürünün, çeşitli baskılarını da burada düşünmek ve söylemek zorundayız. Buna rağmen, bu konuda fazla direnmeyeceğiz.

Kuzey Kore'deki bazı kesimlerin dinlerinde göğes kurban verme, yıldızlara tapma gibi inanışlar, derin bir yer tutuyordu. Güneş kültü ise, daha ağır basıyordu. Eski Kore dinlerinde ayrıca gök (astral) ve güneş (solar) gibi din sistemlerine de ağırlık tanınıyordu. Bunlar da, Hunlara ait olan bir din sistemi ile, yakın bir bağlılık göstermekte idiler.

Kore'deki mağara tanrısı ile ateş yakma âdetlerinin de, Çin kültürünün dışında kalan kuzey kültürleri ile yakın bir bağı vardı. Çünkü Kore'de görülen 'mağaraya tapınma' geleneği bize ister istemez Hunların 'ata mağarası'nı hatırlatmakta idi. Bilindiği üzere böyle bir mağara Hunlar için büyük bir değer taşıyordu... Aslında Kore kültürünü ana çizgileri, çok karışıktır. Bu, tek bir kültür değil; çeşitli çağlarda, çeşitli kitlelerin üstüste yığılmaları ile (überlagerung) meydana gelmiştir (a.e., 267).

Bu da bize gösteriyor ki, mesele o kadar basit değildir. Mete'nin Proto-Moğol dünyasını yıkması ve Proto-Moğol dünyasının da Mete'nin torunlarına karşı direnmiş olması, bize sosyal patlamaların ancak dış görüntülerini sergiliyordu. Ayrı kavimler ile kültür dünyalarının doğması ve gelişmesi ise, binlerce yıllık bir beklemeyi gerektirmişti. Türkler ile Moğol dünyası arasındaki bu ayrılık, Göktürk ve Çengiz çağlarında bile devam etmişti.

VI - TÜRKLER VE ESKİ MOĞOL KÜLTÜRÜ

Türkler ile Proto-Moğol kavimleri arasında Gobi çölü gibi geniş çöller ve büyük sıradağlar vardı. Bu kavimlerin hayatlarını sürdürdükleri hem yurtları ve hem de yaşayışları ayrı idi. Buna rağmen atlı ve konargöçer bir hayat yaşayan böyle kavimler için, haritalarda görülen uzaklıkların fazla bir değeri yoktu. Gerçi Hunların izin vermedikleri yerlere yabancı kavimler istedikleri gibi gelip konamazlardı. Fakat herkes, uçsuz ve bucaksız bu bozkırlarda serbestçe dolaşabilme hakkına sahipti.

Kavimler ile geleneklerin ve çeşitli kültürlerin gelişmelerinde, yaşanan arazi ile çeşitli hayat şartlarının da büyük bir rolü vardı. Konuyu böyle ele alınca Türkler ile Proto-Moğollar arasındaki ayrılıkların sebepleri, zaten kendiliğinden ortaya çıkmış oluyordu. Ancak şu da unutulmamalıdır ki Proto-Moğollar yüzyıllar boyunca Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin sınırları içinde yaşamışlardı. Bundan dolayı Türklere ait yüksek devlet kültürünün, bu geri kavimler arasında yer yer yayılmış olması da normal görülmelidir.

Mete, Proto-Moğol dünyasını ezdi ve dağıttı. Bu büyük kin ve düşmanlık, Mete'den sonra bile, 300 yıl devam etti. Mete'den önce neler olduğunu ise, çok iyi bilmiyoruz. Fakat zamanla, Hunların güçlü devirleri de sona erdi. Çinliler bunu bir fırsat bilerek, Hunları yıkmak için her türlü yola başvurdular. Aşağıdaki bölümlerimizde de geniş olarak göreceğimiz gibi Çinliler, doğudaki Proto-Moğol kavimlerini zaman zaman korudular ve onları Hunlara karşı saldırttılar. Böylece Moğolistan M.Ö. 130 yılından sonra, hemen hemen Hunların elinden çıkmış oldu. Aslında Proto-Moğolların büyük Wuhuan grubu, Hunlar karşısında her zaman tesirli olamamıştı (bk. s. 281). Hunların henüz daha güçlerini tam olarak yitirmemiş olmaları da buna sebep olmuştu. Fakat onların arkasından veya kuzeyinden inen Proto-Moğol Sienbi grubu için durum daha uygun idi. Sienbiler Hunların daha güçsüz bir zamanlarında geldiler. M.S. 80 yıllarında Orhun bölgesini bile Hunların ellerinden aldılar ve Hun hakanını da batıya ittiler. Daha güneyden ise, Orta-asya sınırlarını zorlamaya başladılar. Bu gelişmeler, kitabımızda yeri geldikçe geniş olarak ele alınmıştır.

Böylece Proto-Moğol kavimlerinin batıya doğru yayılma ve sızma çağları da başlamış oluyordu. Batıya göç edemeyip de, onların aldıkları bölgelerde

kalan Hunlar ise, onlarla uyuşma yolunu seçmiş ve kendilerini de, Sienbi saymışlardı. Böylece, yeni bir Hun Proto-Moğol işbirliği çağı başlamış oluyordu. Toba devletinin kuruluşu ile birçok Hun ve Moğol siyasî birlikleri de, bu eski işbirliği ile ortaya çıkmış oluyordu. Toba devletini Hunlar mı, yoksa Sienbi Moğolları mı kurdu gibi sorular bunları bilenler için, tarihi ve gerçekleri hafife almak demektir.

Bu girişi yaptıktan sonra, Türk ve Proto-Moğol kültürlerinin özleri ile temellerini daha açık olarak gösterebiliriz. Mete'nin ezdiği Proto-Moğol Tunghu kavimlerinin en önde gelen veya daha önce tarih sahnesinde görülen grubu, Wuhuan adını taşıyan bir koldu.

I - TÜRK VE MOĞOL KÜLTÜRLERİNİN GELİŞME ÇAĞLARI

Bu kavimler, gerek eski bir düşman ve gerekse Hunların hâkimiyeti altında birkaç yüzyıl yaşamış bir komşu olarak, Hunlar ile çok yakın bağlar kurmuşlardı. Üstelik Çinliler de bu Proto-Moğol Wuhuan kavimlerini çok iyi tanıyorlardı. Çünkü Çin tarihlerinde âdet ve gelenekleri hakkında en geniş bilgi verilen Proto-Moğol kesimi, bunlar idiler. Bu kavmin yaşayış ve gelenekleri hakkındaki bilgileri, bölümümüzün sonunda, (HHS, I20)'den Türkçemize çevirerek bir okuma parçası halinde sunacağız.

1. Kültür sızmaları ve yayılmaları üzerinde, ilk defa biz durmuş değiliz. Sayın hocamız Prof. Eberhard, Randvölker Chinas (Leiden, 1942) adlı eserinde, bu çağda görülen kültürler ile yerleşmeleri çok geniş olarak incelenmişti. Binlerce vesikaya dayanan hocamızın bu kitabının modası hiçbir zaman geçmeyecek ve hiçbir zaman da eskimeyecektir. Bu eserin kuzey kavimleri ile ilgili bölümü, gayet bozuk bir Türkçe ve karanlık ifadeler ile, Çin'in Şimal Komşuları, (Ankara, 1942) adı altında, Türkçemize çevrilmiştir. Bu sebeple Prof. Eberhard'ın görüşlerini, yeri geldikçe Almanca baskısından çevirme yolu ile okuyucularımıza sunacağız.

2. Eski Türk ve Moğol kültürleri arasındaki ayrılık ve benzerlikleri, en doğrusu karşılaştırma yolu ile göstermelidir. Bunun için de Proto-Moğolların ilk önce tarih sahnesine çıkan ve en büyük kolu Wuhuanlar ile söze başlamamız gerekmektedir. Bu kavmin yaşayış ve gelenekleri için, kaynaklarımız şöyle diyorlardı:

Wuhuanlar kök bakımından Tunghu'lardan gelirler. Çin'deki Han sülâlesinin başlangıcında (M. Ö. 205) onların devleti (kuo), Hunlardan Mete tarafından yıkıldı. Onlardan geri kalanlar ise, Wuhuan adlı bir dağa sığındılar. Bundan dolayı da bu dağın adını aldılar. Onların âdet ve gelenekleri ise şöyledir:

Onlar ata iyi binerler. İyi yay çekerler. Bir ip bağlanmış (?) oklar atarlar. Avlanırlar. Sürülerini otlatmak için, konup göçerler. Üzeri kubbe ile kaplanmış (ve Hunların Chiunglu dedikleri tipte) çadırları vardır. Çadırlarının kapıları ise, doğuya yani güneşin doğduğu yöne dönüktür (HHS, 120).

Bu kavim, Proto-Moğolların en gelişmiş bir bölümü idi. Ayrıca Hunlara yakın oldukları için, Hun kültürü onların günlük yaşayışlarına bile tesir edebilmişti. Görüldüğü gibi ata binme ve ok atma gelenekleri, Hunlara çok yakındır. Çok tanınmış ve üzeri kubbe ile örtülmüş Hun çadırları, bunlarda da görülür. Bilindiği üzere Çinlilerin Chiunglu dedikleri bu Hun ve Göktürk çadırları hakkında, birçok Çin şiirleri bile yazılmıştı. Anlaşıldığına göre kültür seviyesi yüksek olan Proto-Moğol kesimlerinde bu çadırlar Türklerin ki gibi, keçeden yapılıyordu. Fakat az sonra göstereceğimiz gibi bu kavimlerde, koyun ve keçe kültürü henüz daha gelişmemişti. Evin kapısını doğuya çevirme, geleneği Göktürk çağında da görülen bir alışkanlık idi. Daha doğrusu bu, eski Türk dininin vazgeçilemez bir gereği idi. Kımız yapma geleneği de yalnızca bu Proto-Moğol kesimlerinde görülüyordu. Nitekim Çin tarihleri şöyle diyorlardı: Yiyecekleri, et ile mayalanmış süt, (yani kımız)'dır. Giyecekleri ise, kıl ve tüylerin hazırlanması ile yapılır. Schreiber bu metni, elbiseleri kürklerin hazırlanması ile yapılır, diye çevirmiştir. Bu anlayış bizce yanlıştır. Çünkü metnin altında yer alan eski Çin notlarında da, bunların "ince tüyler" oldukları belirtilmiştir. Bu Proto-Moğol kesiminin Hunlar gibi dokuma kültürüne erişmiş oldukları da, bu notlardan anlaşılmaktadır. Bundan sonra kaynaklarımız, bu kavimler de sosyal hayatın nasıl olduğunu anlatmaya başlarlar. Fakat kaynaklarda, Hunlardan gelen yüksek devlet kültürünün yanında, çok geri bir aile düzeni anlatılmaya başlar. Bundan sonra Wuhuanların arkasından, belki de daha kuzeylerinden Sienbi adını taşıyan yeni bir Proto-Moğol kesimi ortaya çıkmaya başlar. Bunlar, tarihte daha güçlü ve daha tesirli olmuşlardır. Bunun için de kaynaklarımız, onlar hakkında daha geç olarak konuşmaya başlarlar:

Hsienpiler, Tunghuların bir kolu idiler (Mete'nin akınmdan sonra) ayrılarak Hsienpi dağına sığındılar. Bunun için onlara böyle dendi. Onların dilleri ve gelenekleri Wuhuanlarınkı gibidir. Yalnız evlenmeden önce saçları kesilir ve başları kazıtılır. İlkbaharın 3. ayında Lo (veya Jao-lo) ırmağının yukarısında büyük bir toplantı veya kurultay (Ta-huei) yaparlar. Serbest seçimler ile düşünleri (veya evlenmeleri) burada olur. Yemek şöenleri verirler ve bundan sonra da hep birlikte (kımız) içerler.

Onlarda bulunup, da Çin'de görülmeyen hayvanlar şunlardır Bir çeşit yaban atı, yaban koyunu ile boynuzlu uçları bulunan ve Chüehtuan (gerge-dan?) adı verilen yaban inekleri. Bu hayvanın boynuzlarından yay yapılı ve kendi dillerinde ona Chüeh-tuan derler. Bunlardan başka onlarda samur, su samuru ve bir çeşit sincap da çok bulunur. Bu hayvanların tüyleri çok yumuşaktır. Kürkler yapıp, Çin'e ihraç ederler.

Sienbiler (Çin'deki) Han sülâlesinin başlangıcında Mete tarafından yenilgiye uğratılınca, Liaotung'daki Çin duvarlarının dışında kalan uzak yerlere kaçtılar. Wuhuanlar ile sınırdaş olarak yanyana oturdular. (SKWC: Geri kalan memleketler ile bir daha da savaşa cesaret edemediler). O çağlarda onların adları Çin'de sürekli olarak duyulmuyordu.

Çin İmparatoru Kuang-wu'ya (M.S. 25-57) kadar, durum böyle devam etti (HHS, 120, 6b; SKC, 30, 5a-6b).

Bundan sonra kaynağımız, başlangıçta onlar Mete tarafından yenilmeye uğratıldılar der ve tarih hadiselerine geçer. Proto-Moğolların yeniden güçlenmeleri ve yayılmaları üzerinde, bundan önceki bölümümüzde durmuştuk. Yukarıdaki metinde (HHS, 120) ile (SKC, 30) arasında, pek büyük bir ayrılık görülmemektedir. (SKC, 30), yalnızca ırmağın yukarısında büyük toplantı yapıldığı zaman evlenecek erkeklerin saçlarının kesildiğini ilâve eder. Ana kaynak olarak böyle bir belirleme yapması, onun değerini daha çok artırmaktadır.

3. At besleme ve atlı birlikler hakkında, Sienbilerin bu ana kaynaklarının içinde hiçbir bilgi bulamamaktayız. Yoksa bunlar Çinliler tarafından normal birşey olarak görüldüğü için mi, ayrıca yazılmaya değer görülmemiştir. Gerçi kaynaklarımız Sienbilerin dil ve geleneklerinin Wuhuanlar ile aynı olduğunu yazıyorlardı. Fakat Sienbiler onların daha kuzeyinde yaşamışlar ve

tarih sahnesine de, daha geç olarak çıkmışlardı. Ayrıca Sienbi Proto-Moğollarının at, sığır ve koyun sürülerinden de hiç söz açılmıyor da Çin’de görül-meyen yaban atı ve yaban koyunları söz konusu ediliyordu. Onların Cüeh-tuan adını verdikleri tek boynuzlu yaban inekleri’ne gelince, bu da gerçekten üzerinde durulacak bir noktadır. Klasik Çin kitaplarında bu hayvan, gerge-dan (Ch’ilin) olarak belirlenmiştir. Fakat Sienbilerin o turduğu soğuk bölge-lerde, gergedanın varlığını düşünebilmek ise çok zordur. Üstelik onun boy-nuzundan iyi yaylar da yapılıyordu. Prof. Eberhard’a göre bu hayvan bir geyik cinsi veya ren geyiği olmalıydı. Hocamız bu Çince sözün, dik boynuzlu diye anlaması gerektiğini söyler. Ren geyikleri normal geyik ve ev hayvanların-dan daha büyüktür. Bundan dolayı ona, “yaban ineği” adı verilmiş olabilirdi. Bütün bunlara rağmen, bu konuda fazla bir şey söylemek de mümkün değil-dir (Randvölker, 39). Bu da, bize birşey öğretiyordu: Sienbi Proto-Moğolları, oldukça kuzeyden gelen, bir kavimler grubu olmalı idiler. Kürkçü bir kavim oldukları da bunu göstermektedir. Bu bakımdan Proto-Moğolların Wuhuan kolu ise daha erken çağlarda tarih sahnesine çıkmış ve gelişmiş olmalı idiler.

4. Göktürk Çağında Proto-Moğolların bu iki güçlü kolları, yani Wu-huanlar ile Sienbiler, zamanla güneye doğru inip, Çin’in kuzeyinde de, yayıl-dılar. Fakat bu göçler ile onların eski yurtları da, tamamen boşalmış olma-dı. Bu defa kuzeydeki bu yurtlarda, yeni adlar ile yeni birçok Proto-Moğol kavimler görülmeye başladı. Fakat bu yeni Proto-Moğol kavimleri Hunlar ile Göktürklerin kültür çevreleri içlerine iyice girmişler. (Franke, 111, 260; Randvölker, 41). Örnek olarak Hsi ve Kumohsi kavim leri için (HTS), 219), şöyle diyordu: adet ve gelenekleri, Göktürk’lerinkine benzer... İyi atları ile kara koyunları ve domuzları vardır... Göktürkler gibi göç ederler. Memur ün-vanları, Türklerin ki ile aynıdır... Bu sözlere rağmen Çinliler, bu kavimlerin soy bakımından Proto-Moğol olduklarını da çok iyi biliyorlardı: Kumohsiler, kök bakımından Tunghu Yü-Wenlerin bir soyudur... iyi ok atıp, avlanırlar... Savaşta onlardan at, sığır ve domuz alınmıştır (WS, 100, 6b). Görülüyor ki Proto-Moğol kavimlerin de at ve büyükbaş hayvan kültürü gelişmişti. Fa-kat eski domuz besleme gelenekleri ise henüz, daha tam olarak silinmemişti. Hunlar ile Göktürklerden, araba da bu kavimler arasına girmişti (WS, 94; Randvölker s. 41).

5. Kitan kavmi de, Proto-Moğolların soylarından geliyordu. Uzun za-man Türklerin idaresinde kalan Kitanlar, Proto-Moğolların en gelişmiş kol-

larından biri idi. Bunlar, X. yüzyılın ortalarında Çin'in kuzeyinde, Hıтай (Liao) devletini de kuracaklardır. Kara Hıтай devletini de kuran bunlardı. Uzun çağlar boyunca Göktürk ve Uygurların idaresi altında yaşayan bu kavmin, atlı birlikler bakımından, Türklerden pek fazla bir ayrılıkları yoktu. Bizim doçentlik tezimizde, Kitanların ilk çağlarına ait bütün metinler, tam olarak Türkçemize çevrilmiştir. Bu kavmin kurduğu Hıтай devletinde yüksek devlet gelenekleri Türk ve Çin karışması idi. Bunun yanında devlet içinde en eski Proto-Moğol gelenekleri de, - resmî olmayarak - yaşamaya devam etmişti. Bunlar arasında domuz kültü de kaybolmamıştı. Konuyu uzatmıyacağız. Daha fazla bilgi için, bizim geniş Türk Mitolojisi, I adlı eserimizle. K. Wittfogel'in Liao society adlı kitabına bakılmalıdır.

6. Göktürk çağında Proto-Moğol kavimleri çok geniş alanlara yayılmış olarak oturuyorlardı. Örnek olarak Çinlilerin Shih-wei veya Şiwei adı ile andıkları Proto-Moğol kavimler grubu, Mançurya'nın ortalarında Göktürk ve daha sonraki Uygur devletinin sınırlarına kadar uzanıyordu. Bunlar hakkında ki Çin vesikalarını ünlü Çin bilgini Wang Kuo-wei, (Kuan tang chin, XV, 1a) adlı eserinde bir araya getirmişti. O. Franke'ye göre bu kavimler, Sienbilerin soylarından gelmiş olmalı idiler (III, 250). Fakat Sienbilerden bu yana çok zaman geçmiş ve birçok kavimler yerlerinden oynamışlardı. Şiwei kavimlerinin kuzeyde soğuk ve verimsiz bölgelerde yaşayan kesimleri, hâlâ en eski Proto-Moğol geleneklerini sürdürüyorlardı. Bunların kuzey ve doğuda oturan kesimleri için Çin kaynakları, atları, sığırları az, domuzları ise çoktur, diyorlardı. Göktürlere yakın olan Büyük Şiweiler de ise, kültür ve yaşayış daha çok gelişmişti: Yazın şehirlerde otururlar, kışın ise otlar ile suları izleyerek sürülerini otlatırlar. Kürk hayvanları çoktur. Erkekler saçlarını toplu olarak bağlarlar. Boynuzdan yapılmış yaylar kullanırlar. Okları ise uzundur (?). Kadınlar da saçlarını bağlarlar. (WS, 100, 5a-6b)... Bu bilgileri Göktürk çağından önceki kaynaklarda buluyoruz. Göktürk çağında ise bu kavimlerin yayılışları daha belirli bir duruma gelmişti. Fakat bu gibi geç çağlar, bizi burada konumuz bakımından ilgilendirmemektedir. Bu kavimlerin Göktürk sınırına yakın olanları, at ve sığır besleme gibi gelişmiş bir kültüre erişmişlerdi. Doğu ve kuzeyde yaşayan kesimlerin ekonomileri ise, hâlâ, domuz üzerine dayanıyordu. Bundan dolayı vesikalar toplanırken, kültür coğrafyasına bilhassa dikkat edilmelidir.

II- PROTO-MOĞOL KÜLTÜRÜNÜN UZAKDOĞU KÖKLERİ

Suşen, Mançurya ve Kore Kültürleri:

Türk kültürü doğuda Orhun'da güçleniyor ve batıya doğru dağılıyordu. Türk kültürünün ana merkezinin Ortaasya'da bulunması daha muhtemeldi. Proto-Moğol kültürü ise, köklerini Uzakdoğu ile Mançurya'dan alıyor ve Orhun kıyılarına doğru genişliyordu. Böylece Türk ve Moğol dünyaları arasında bir karışma alanı veya bir diffusion bölgesi meydana geliyordu. Şimdi Proto-Moğol kültürünün köklerini doğuya, yani ta Kore'ye kadar izleyelim:

1. Suşen veya Çince yazılışı ile "Su-shên" adını taşıyan Mançurya'nın en eski kavimler grubu, Çin klasik kaynaklarında da yer almışlardır. Görünüşe göre Çinliler, M.Ö. 1000 yıllarında bile bu kavimleri tanıyordu. Prof. Eberhard'ın bulduğu bir kaynağa göre bunlar, yazın ağaçlar üzerinde yaptıkları çardaklar da, kışın ise mağaralarda yaşarlar, atları, koyunları ve sığırları vardır, fakat ata binmezler atı bir mal ve sermaye olarak değerlendirirler, domuz kıllarından elbise yaparlardı (Randvölker, 30)... Fakat biz bu kaynağın çok eski olduğuna inanmıyoruz. Çünkü Hu ağacından yapılan yayların Çin'e hediye olarak verilmesi (CS, 113, 24b)'de bile geçmektedir. Bu bilgiler, daha çok Toba çağı ile ilgili olmalı idiler (Franke, III, 87). Zaten yazın çardaklarda ve kışın da mağaralarda oturan bir kavimde, at kültürü veya at sürülerinin bulunması biraz zordu. At, bir lükstü.

2. Mançurya'nın ortalarında oturan ve kaynaklarda adları daha çok geçen, Wu-chi veya Mukrilere gelelim: Sığırları yoktur. Memleketleri düzdür. At ve arabaları vardır. Sabanlarını bir çift insan ile sürerler. Darı ve buğday ekerler. Sebze olarak ebegümeceye benzer bir bitkiyi yerler. Domuzu çok beslerler. Koyunu ise hiç beslemezler. Darı şarabı içerler... (Bu bilgiler WS, 100, 5a'da da yer alır, bk. Randvölker, 31). Görülüyor ki at ve araba, kuzeye ve doğuya gidildikçe, Hun ve Çin tesiri ile ortaya çıkıyor ve fakat ancak bir lüks olarak kalıyordu. Sığır ve koyun ise büsbütün kayboluyordu. Sabanlarını da insanlar çekiyordu. Zamanla bu kavimler de güneye doğru incekler ve kültür bakımından yeni bir gelişme çağına gireceklerdi. Bunun için Toba çağında gelişerek Çin'e at getirmeleri bizi aldatmamalıdır. Zaten daha geç çağlar, bizi burada ilgilendirmemektedir.

3. Kore kuzeyinde durum daha da değişiyordu. Prof. Eberhard'ın dediği gibi Kore ve kuzeyinde, ziraat ile pirinç ekimi birinci derecede, sığır ve at besleme ise, ikinci derecede yer alıyorlardı (a.e., 33). Zaten Çin kaynaklarının verdiği bilgiler de, Kore ve kuzeyindeki atçılığın, daha geç çağlarda ağırlık kazandığını gösteriyordu: Pirinç ekerler, ipekçilik yaparlar, öküz ve ata binerler. “Küçük bir devlettir, ipekçilik ve ziraatla çok uğraşırlar, ağaçlardan yapılmış duvarları vardır, ata binerler, aile düzeni ile gelenekleri iyidir, Japonya'ya demir ihraç ederler (a.e., 1516). Aslında bu bölgenin ahalisinin, M.Ö. 205'de Çin'den gelmiş olmaları da, çok muhtemel idi. Dilleri de Çinceye çok benziyordu. “Ata ve öküze binme”, atın burada da bir lüks veya devlet malı olduğunu gösteriyordu. Buralara atın girmesinde, Çinlilerin de tesirleri olmuştu.

Cüce atlar hakkında verilen bilgiler de, yine Kore kuzeyindeki kavimler ile ilgili olarak geçiyordu. Üç kulaç uzunluğundaki mızraklarla savaşlar yaparlar, atları cücedir (a.e., 24). Kore yarımadasının güneydoğusundaki kavirlerde ise, nasılsa at kurbanı da görülmekteydi. Bilindiği üzere at kurbanı, Ortaasya kavimlerine ait bir inanıştır. At kurbanı veren ve Kore yarımadasında oturan bu kavimlerden Çin tarihleri ise, şöyle söz açıyorlardı: Hasır kulübelerde veya yeraltındaki evlerde yaşarlar. Ata binmezler. Atlardan ve sığırlardan ancak kurban hayvanı olarak faydalanırlar (a.e. 23). Ata binmeyen bir kavmin atı kurban olarak vermesi, olağan birşey değildir. Bu da bize gösteriyor ki Ortaasyadaki at kurbanı, Kore'nin en uç kıyı kesimlerine kadar sızmıştı.

4. Kore'nin kuzeyinde bulunan batı ve Hun tesirlerine açık olan Fu-yü gibi yan şehirli kavimler deki durum, biraz daha değişiyordu: İyi atları vardır. Şehirleri, ağaçtan yapılmış duvarlarla çevrilidir. Çiftlik yaparlar... Batıda Sienbilerle komşudurlar. Hunlar gibi kardeş karısı ve anneleri ile evlenirler (a.e., 17). Üvey anneleri ile evlenme, Proto-Moğolların güçlü kolu Sienbiler ile komşu olmaları, bu yarı şehirli kavimlerin erken çağlarda “Büyük Hun İmparatorluğu” ile bağlar kurduklarını gösteriyordu. Bu kavimler hakkındaki en sağlam bilgi ancak (SKC, 30)'da bulunur.

Mançurya'nın güneydoğularına inildikçe, artık Çin tesirleri çoğalıyordu. Örnek olarak Hsin-lo adını taşıyan kavimlerde Ortaasya ve Hun tesirlerini aramak zorlaşıyordu (a.e., 21; Franke, III, 75).

III- “DOMUZCU” PROTO-MOĞOLLAR

Güneyde, Kuzeyde ve Mançurya’da:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kitabımızda Proto-Moğollar diye an-
dığımız kavimler, Hunlar ile Mançurya’daki Tunguzlar arasında kalıyordu.
Bunların başlıca iki büyük kolu da, Wuhuanlar ile Sienbiler idi. Bunlara
geniş bir anlayışla “büyük kavimler grubu” da diyebiliriz. Türk ve Tunguz
dünyalarının arasında kalan bu kavimler, Türklerden atçılık ve Tunguzlardan
da domuzculuk bakımından ve uzun çağlar boyunca, derin tesirler almışlar-
dı. Konuyu ilk önce ortaya böyle koymak gereklidir. Artık bundan sonra,
vesikalardaki bilgileri daha açık olarak anlayabilir ve daha kesin olarak da
değerlendirebiliriz.

1. Proto-Moğolların yukarıda adlarını andığımız bu iki eski kolu güneye
indikçe, onların yerlerinde yeni yeni ve değişik adlarda birçok Proto-Moğol
kavimleri görülmeye başlamıştı. Tarih durmuyor, fakat eski ırklar ile soy-
lar da yaşama alanlarını pek değiştirmiyorlardı. Göktürlere komşu olarak
yaşayan Proto-Moğol Shih-wei, kavimlerinin, soğuk ve verimsiz bölgelerde
yaşayan kesimlerinde bile, ekonomideki ağırlık hâlâ domuza dayanıyordu.
Koyun yoktu, fakat sığır vardı. Elbise ve giyim ihtiyaçları ise, domuzun kılı
ile postundan elde ediliyordu: ... Öküz arabaları vardır. Kulübeleri, fundalar
veya örülmüş ağaç dalları ile yapılmıştır. Evlerinin damı deridendir. Ağaçtan
sallar ve deriden kayıklar yaparlar. Koyunları yok ve atları ise azdır. Büyük
domuzları yerler, derilerinden ise elbise yaparlar... (Bu betin, (TS. 219) dadır.
(CTS, 199B, 15b) ise, daha kısadır). Görülüyor ki bu kadar geri bir hayat
süren bu kavimler için “araba kültürü” biraz fazla idi. Bu tesirler daha çok
Türklerden geliyordu. Aslında Göktürk çağındaki Proto-Moğolların Shih-
wei kavim grubu, çok geniş alanlara yayılmışlardı. Bu akraba kavimleri, coğ-
rafya dağılışlarına göre sıralayıp ve kaynaklardaki bilgileri de, ona göre de-
ğerlendirmelidir. Nitekim bu kavimlerin Türklere yakın bir grubu için şöyle
deniyordu: Evleri Göktürklerin keçe arabaları gibidir, fakat üzeri hasırdandır.
Biz bu metinler üzerinde çok çalıştık. Burada da ayrıca geniş olarak duracak
değiliz. Proto-Moğollar, Türklerin yurtlu arabalarını taklid edebilmişlerdi.
Fakat koyun kültürüne yabancı olduklarından, çatılarını keçe yerine henüz
daha hasırdan yapıyorlardı.

2. Kuzeye gidildikçe at ve koyun büsbütün kayboluyor ve onların yerini, tamamı ile domuz alıyordu. Örnek olarak, Shih-Wei Proto-Moğollarının bile kuzeyinde yaşayan Ch'ü-ti-mi kavmi için, şöyle deniyordu: Kendileri iridir. Elbiseleri kısıdır. Toprağın içinden oyulmuş çukurlarda yaşarlar. Yalnızca domuz yetiştirirler. Ok uçları taştandır. Zırh ve kayıkları yoktur... Bu vesikaları, Prof. Eberhard değerlendirmiştir. (Randvölker, 65; ÇŞK, 108).

3. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu Proto-Moğol kavim grupları, uzun zaman Türk hakimiyetinde kalmış ve Türkler ile sıkı kültür bağları da kurmuşlardı. Örnek olarak Ku-mo-hsi adını taşıyan kavimler, artık Türk unvanlarını bile alıp kullanmaya başlamışlardı. Bunların besledikleri ev hayvanlarının içinde bile domuzun bulunması, üzerinde ayrıca durulması gereken bir noktadır. Toba çağında bile hâlâ bu kavimlerde at, sığır ve koyunun yanında, domuz da görülüyordu (a.e., 41).

4. Mançurya'da, at ve sığır azalıyor ve ekonomide onların yerini, domuz alıyordu. Örnek olarak Wu-chi kavmi için, Köpek ve domuz derisinden elbise giyerler, çok pistirler, temizlik bilmezler, av ile geçinirler, deniyordu. Çingiz çağında bile Moğolların pis ve temizlik bilmeyen bir kavim olmalarının sebepleri, onların ataları hakkında verilen bu haberlerden de anlaşılmaktadır. Yukarıda bu kavimler ile ilgili kaynakların yerlerini bildirdiğimizden, burada artık yeniden kaynak notları vermeyeceğiz. Tunguzların ataları sayılan Sus-hen kavmindeki durum ise şöyle idi: Atları, koyunları ve domuzları vardır. Ata binmesini bilmezler. Ata bir mal ve servet olarak değer verirler. Domuz kılından kumaş yaparlar... Tabutların önünde domuz kurban ederler... Kışın eritilmiş domuz yağı sürünürler. Yazın önlerine küçük bir bez örtünürler ve diğer yerleri ise açıktır... Domuz kılından kumaş yapan veya çıplak gezen bir kavmin, koyun nesine gerektiği? Bu, anlaşılamıyor. At ve koyun herhalde aristokratlar arasında görülüyordu.

Proto-Moğol kavimleri batıda, ister istemez Türklerin tesirleri altında kalıyorlardı. Doğuda ise, -belki de kendi ataları olan- doğu kavimlerinin izleri ile geleneklerini taşıyorlardı. Prof. Eberhard, bu konuda şöyle diyordu:

Bu kavimler, Güney Mançurya'da oturuyorlardı. Vesikalara bakılırsa, bu kavimler grubuna ait olan çeşitli kültürler arasında yakın bir birlik vardı. Bunun için de diğer komşu kültürlerden aynılıyorlardı. Bu kültürün, en eski

‘Tunguz kültürü’ olduğu da söylenebilir. Onlarda her ne kadar diğer ev hayvanları görülüyorsa da, bunlar arasında ağırlığı olan daha çok domuz idi. Bunun için Tunguz sözünün, Türkçe ‘domuz’ sözünden gelip gelmediği, burada da söz konusu edilebilir.

Sığır, bu kavimlerin ancak birkaç boyunda görülebilir. Diğerlerinde ise yoktur. Çift sürmek için bile, sığırdan yararlanamıyorlardı. Nitekim sabanı kendileri çekiyorlardı. Bazı boylarda at görülüyor, fakat binmek için kullanılmıyordu... Bu kavimlerin evlerinin toprak içinde bulunması da tipiktir (Randvölker, 32).

İşte domuzcu Proto-Moğolların durumu böyle idi. Şimdi biraz da Türklerde ve Proto-Moğollardaki sığır kültürünün gelişmelerini gözden geçirelim.

IV- PROTO-MOĞOLLARDA “SİĞİR” AZ:

Hunlar ile Karşılaştırma:

Sığır ve sığır besleme ile ilgili konular, çoğu yerde karşımıza bazı güçlükler çıkarmaktadır. Çünkü Çin kaynakları “sığır” sözü içine, manda ile yak öküzü de katmışlardır. Aynı güçlükle karşılaşan Prof. Eberhard, daha başka bir yol izlemiştir. Ona göre sığır ekonomisi, köklü ve sürekli görüntüsünü Hunlarda buluyordu (Randvölker, 484). Aslında her ailenin bir veya birkaç sığıra sahip olması, büyük bir sığır ekonomisi anlayışını taşımaz. Sığır ekonomisi esas mânâsını büyük sığır sürülerinde bulur. Çünkü bu sürülere sahip olan kavimler yaşayışları ile sosyal düzenlerini de, kendilerine ait olan bu mallarına göre düzenlemişlerdir. Böyle bir düzen ise yüzlerce, belki de binlerce yıllık bir gelişme ile tam bir olgunluğa erişebilirdi.

Kaynaklarımız Hunlar için, at, sığır ve koyun çobanıdırlar diye söze başlarlardı. Ancak biz bunlara, Altayların kuzeyinde yaşayan sığırcı Kırgız Türklerini de katacağız. Nitekim (HTS, 217B)’deki meşhur Kırgız bölümünde, Kırgızların develeri, sığırları vardır. Fakat sığırları pek çoktur. Zenginlerin birkaç bin sığın vardır, deniliyordu. Ayrıca bu Kırgız Türkleri, diğer Türk kavimlerinin hiçbirinde görülmeyen bir inek ata ya da inanıyorlardı. Bu gibi konuların derinliğine olarak burada incelenmesine imkân yoktur. Çinlilerin T’ie-lê dedikleri Töliş Türk kavimleri, Ortaasya’daki eski Hunların birer kalıntıları idiler. Bu Türk kavimlerinin bilhassa batı kesimleri, attan

çok sığır beslerlerdi. Prof. Eberhard da bu mesele üzerinde durmuştur CÇŞK, 78). Yine aynı Töliş kavimlerine akraba olan ve Çinlilerin Kaoch'e dedikleri büyük ve geniş Türk grupları ise, düğün hediyesi olarak at ve sığır veriyorlardı (a.e., 73). Zaten kavim adları da, yüksek tekerlekli arabalı olan bu kavimler, üzerlerine yurt koydukları arabalarını, sığırlara çektiriyorlardı. Çünkü Çince Kaoch'e kavim adı, yüksek veya büyük tekerlekli araba demektir. Fakat bu büyük Türk kavimler grubu içinde yer alan bazı kesimlerde ise sığır, ev veya sürü hayvanı olarak kayboluyordu. Örnek olarak Tu-po adını taşıyan bazı Türk kesimleri, kuzeydeki soğuk bölgelerde yaşıyorlardı. Demek ki iklim şartları da, sığırıcılığın gelişmesinde büyük bir rol oynuyordu. Bu da bize gösteriyor ki, sığırıcılığın gelişmesi için, uygun iklim şartları ile otlakların da bulunması gerekli idi. Ayrıca halkta sığır besleme geleneği ile bilgisi de, gelişmiş ve yerleşmiş olmalıydı.

Proto-Moğol kavimlerinde gelişmiş bir sığırıcılığı, Hunlar ile çok sıkı bağları olan Wuhuan adlı gruplarda görüyoruz. Aslında tarih sahnesine ilk olarak çıkan Proto-Moğol kavimleri de bunlar idiler. Fakat bu kavime ait gelenekleri içinde toplayan okuma parçamızda da görüleceği gibi, ana ailesi çağını yaşayan bu kesimlerde sosyal düzen de henüz daha yeteri kadar gelişmemişti (bk. s. 302). Bunların arkasında gelen ve Sienbi adını taşıyan büyük ve ünlü Proto-Moğol gruplarında ise, sığırıcılığın ne derece ilerlemiş olduğunu bilmiyoruz. Çünkü kaynaklarımız yalnızca onlardaki, yaban atları, yaban koyunları ve ren geyiğine benzeyen yaban inekleri'nden söz açmışlardı (bk. 2,c.). Sienbiler gibi büyük bir kavmin at ve sığır kültürlerine henüz daha erişmemiş olması, elbette düşünülemez, Belki de Çin tarihleri olağan görülen bu gibi şeylerden söz açmak istememişlerdi.

M.S. V. yüzyıldan sonra, Proto-Moğol kavimlerinde de sığırıcılık gelişmeye başlamıştı. Örnek olarak karışık ve geniş bir alana yayılmış olan geri Shih-wei kavimlerinde bile sığırıcılık, az da olsa gelişmeye başlamıştı. Prof. Eberhard, bu kavimlerde görülen öküz arabası'nı, haklı olarak Hunlardan gelmiş bir tesir olarak görüyordu (CÇŞK, 62). Çünkü Türkler, arabayı keçe evlerinin üzerine konduğu, bir altlık olarak kullanıyorlardı. Halbuki bu Proto-Moğol kavimlerinde ise keçe ve koyun kültürü hemen hemen yok veya çok azdı. Yukarıda verdiğimiz bir vesikada da görüleceği gibi bu Proto-Moğol kavimleri, araba üzerine koydukları evin üzerini hasırla örtüyorlardı. Ger-

çi Hunlar ile Göktürkleri, gezen evler bakımından taklid etmişlerdi. Fakat evi keçe ile kaplama yerine, üzerine hasır örtmekle Türk kültüründen eksik kalmışlardı. Bununla beraber kaynaklarımız şöyle diyorlardı: Atları yok, koyunları azdır. Daha çok sığırlardan yararlanırlar. Büyük domuzları yerler ve derilerinden de elbise yaparlar... Domuz postu giyinen bir kavimde ne derece büyük ve güdümlü bir sığır ekonomisi olabilirdi, bunu bilemiyoruz. Ancak Türklere yakın olan ve uzun zaman Türk idaresinde kalan kumohsi gibi yan Proto-Moğol kesimlerinde, sığircılık ve öküz arabalarını kullanma, çok daha gelişmiş bir durumda idi. Prof. Eberhard'ın, bunları büyük sığır ekonomilerine katmış olması, çok yerinde bir görüştür (Randvölker, 484).

Doğuya, yani Mançurya içlerine doğru gidildikçe, sığır daha da azalıyordu. Buralardaki durumu da, sürü ekonomisi bakımından ele almak gereklidir: Bazı kesimlerde at, bazılarında ise sığır var, az sayıda araba var, fakat tarladaki sabanları insanlar çekiyordu. Kore'ye ve güneye inildikçe sığıra, manda da karışıyordu. Prof. Eberhard'ın da dedikleri gibi Çin kaynaklarında sığırı mandadan ayırabilmek çok zordur (a.e., 484a). Bazı yerlerde öküze ve ata binme veya sığır kurbanı, gibi şeyler temelli bir sığır ekonomisinin işaretleri sayılamazdı. Bunun için Prof. Eberhard da buraları, ana ekonomi sistemi bakımından sığır besleme çevreleri içine almamışlardır (a.e., 484b).

Bununla beraber Tibet'in doğu ve batısında, -yak sığırları ile karışık olarak-, sığircılık epeyce gelişmişti. Bu da bizim konumuzun dışında kalmaktadır. Aslında Türklerin sürüleri içinde de yak sığırları vardı. Türkler bunlara veya yaban sığırlarına, kutuz derlerdi. Yak kuyrukları hiyerarşik bir sembol olarak, tuğların ve şapkaların saçaklarında da, kullanılırdı. Bizim hotoz sözümüz de köklerini, bu çok eski gelenekten almaktadır.

V- PROTO-MOĞOLLARDA “KOYUN ÇOK AZ:

Koyun, Keçe ve Halı Ekonomisi:

Koyuna dayanan ekonomilerde, keçe ve halı kültürü de gelişmiştir. Yünden yapılmış kumaş ve dokumaları da, bunlara katmak gereklidir. Yoksa hasır üzerinde oturup, ipekli kumaşlar veya domuz postu giyinen bir kavim, -koyuna sahip olsa bile-, “koyuncu” olamazdı. Prof. Eberhard bir kitabında yaptığı bir sıralamada, Asya ve Çin'deki koyuncu kavimlerin başına Hunları

koymuştur (Randvölker, 485) Zaten Hun mezarlarından çıkan süslü keçeler, yünlü elbiseler ile halıların bolluğu da bu görüşü destekler. Çin tarihlerinin, Hunlar yün örtüleri, yün kumaşlar ve çeşitli keçeleri ihraç ederler demeleri de bundan ileri gelir (a.e., 48). Çok iyi bildiğimiz bu gerçekler hakkında, ayrıca Çince metinler vermeyi gereksiz buluyoruz.

Ortaasya'da ikinci koyunculuk bölgesi de, Turfan ile Tanrıdağlarının çevreleri idi. Çin tarihleri Turfan halkı için, koyun sürüleri ile atlarını haydutlardan korumak için, korkularından gizli yerlerde otlatırlar, diyorlardı. Bu kayıtları gören Prof. Eberhard Tanrıdağlarını da, büyük koyun ekonomisi bölgelerinin başına almıştır (a.e., 58). Koyunculukta üçüncü sırayı ise, Kuzey Tibetliler alıyorlardı. Bilindiği üzere çok eski çağlarda Tibet kültürü Sarı ırmak kıvrımının içleri ile Alaşan bozkırlarının ortalarına doğru uzanıyordu. Hunlar da Kansu içlerine doğru inerek, Tibetlilerle bir kavimler konglomerası meydana getirmişlerdi. Bu kitabımızda Hun ve Tibet kavimlerinin güneydeki durumları üzerinde sık sık duracağız İsa'dan sonraki yüzyıllarda Proto-Moğol kavimleri de güneye doğru inmeye başladılar. Bundan sonra da, Tibet ve Proto-Moğol kavimleri yavaş yavaş karıştılar. Böylece Tuyuhunlar gibi bazı yeni kavim grupları meydana geldi. Bu bölgelerde, ayrıca koyuna tapma inancı da vardı (a.e., 70).

Kuzeydeki Kırgız Türklerinin mezarlarında da bazı koyun heykelleri görüyoruz. Kaynaklarımız ise, Kırgız Türklerinin sarı koyun'larından söz açıyorlardı. (HTS, 217B)'ye göre bunlar, yaban koyunu da olabilirdi. Bilindiği üzere Kırgız kültür çevresinde kurt ata yerine, inek ata ya da inanılıyordu. Aslında bu bölgede çeşitli Türk kavimleri ile kültür tesirleri nin üstüste yığılmaları (überlagerung) vardı. Bu bakımdan kültür yığılmalarına, koyuna tapma inancını da katabiliriz. Bu kültür çevresinde, halk keçe külah; fakirler ise kürk şapkalar giyiniyorlardı. Eğer koyun kültürü bu bölgelerde çok yaygın olsaydı, daha pratik olan keçe külahlar herkes tarafından kullanılırdı. Gerçi Kırgız Türklerinin başkanının çadırı keçedendi. Fakat halk arasında ağaç ve çitlerle yapılar daha yaygındı. Kırgızları burada hep Türk adı ile anıyoruz. Çünkü Yenisey'deki Orhun alfabesi ile yazılmış Türkçe yazıtlar, bu bölgede idi. Bundan da anlaşılıyor ki Kırgız Türklerindeki yün ve koyun kültürü, Hun ve Göktürk kültür çevresinde olduğu gibi halka kadar inmiyordu.

Batı Tibet’de oturan Tufan gibi kavimler de atçı idiler. Bundan dolayı onlarda, domuz ve köpeğin yanında koyunlarda, görülmesi, normal karşılanmalıdır (a.e., 92). Çünkü Tibet kavimlerinde köpek kutludur ve bunun için de köpeğe tapma çok yaygındır. Çin’in batısındaki Yünnan ile doğu Tibet dağlarında da koyun görülüyordu. Fakat köpek, maymun kurbanları ile birlikte falcılara da malzeme olan koyunun, bu gibi güney kültür çevrelerinin ekonomilerinde, ne derecede temel bir hayvan olabileceği çok şüphelidir (a.e., 98).

Proto-Moğol kavimlerinde de koyuncululuğun durumu, elimizdeki kaynaklara göre çok iyi değildir. Konuya ilk önce uzakdoğudan başlayalım. Kore ile Kore’nin batısındaki kavimlerde koyun çok az veya hiç yoktu (a.e., 485). Proto-Moğolların ünlü ve güçlü ataları Sienbilerin ise, yalnızca yaban koyunların dan söz açıyordu. Prof. Eberhard da metinlerdeki bu eksiklik üzerinde durmuştur (a.e., 46, 485). Tunguz kavimlerinin ataları olan Sushen kavimler grubunda ise, domuzun yanında koyun da anılmıştır (a.e., 3031). Ancak domuzcu kavimler de, nasıl büyük bir koyun ekonomisi olabilirdi, bu çok karanlıktır. Bundan başka Göktürkler ile içiçe girmiş Hsi (Kay veya Kayı?) gibi bazı Proto-Moğol (?) kavimlerinin kara feoyun’larından söz açılmış olması da, eski Moğol kültürünün kazanç tarafına yazılamazdı.

Keçe çadırlar ile keçe evli arabalar üzerinde de az yukarıda durmuştuk. Bu gezer evler, yalnızca Hunlar, Göktürkler ile Wusunlar gibi Tanrıdağların da yaşayan eski kavimlerde görülüyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Proto-Moğol Shih-wei kavimlerinde arabalı evleri hasırla örtülü idi. Bu da Türkleri taklit eden Proto-Moğol kültürünün bir eksikliği idi.

Koyun kemiğinden fal bakma: Bu gelenek eski Ortaasya ile Çingiz çağı Moğollarında çok yaygındır. Attila da savaşa başlamadan önce koyun kemiğini yaktırarak fala baktırmıştı. Türkler arasında çok tanınmış olan bu âdet üzerinde, geniş olarak duracak değiliz. Ancak niçin başka hayvanın değil de, koyunun kemiğinden fala bakılıyordu? Bu da herhalde eski koyunculuk kültürünün, bir hatırası olmalı idi. Çin’in güneybatısındaki Yünnan eyâletinde de koyun kemiğinden fala bakılırdı (Randvölker, 110). Ancak buradaki fal şekli ayrı idi. Hem de burası Ortaasya’dan çok uzaktı.

Koyun eti ve Türkler: M.S. 983-985 yıllarında Uyğurların başkenti Tufan ve Beşbalık’ı ziyaret eden Wang Yen-t’ê adlı Çin elçisinin bir görüşü,

gerçekten üzerinde durulacak bir noktadır. Ona göre, Uygurların zenginleri at eti, fakirleri ise koyun eti yerlerdi. Buna göre Türkler arasında koyun eti, o kadar lezzetli bir yiyecek sayılmıyordu. Uygurlar Çinli elçi için ise, günde bir koyun kesmişlerdi. Fakat Oğuz destanı içinde koyun, yiyecek olarak birinci sırayı tutuyordu. Oğuz boyları için ayrılan et payları, koyun üzerinde işaret edilmişti. Bu da Türklerin İslâmi yeti kabul etmeleri ile, yiyecek meselesinde nasıl bir gelişme çağına geçtiklerini gösteriyordu. Konumuzun dışına çıkmadan yine eski çağlara dönelim.

VI- PROTO-MOĞOLLARDA “KÖPEĞE TAPMA”

Köpek Kurbanı ve Derisi:

Burada hemen, “Hunlar kurtlara; Proto-Moğollar da köpeğe değer verirdi” gibi bir teoriye girişebiliriz. Fakat biz bu gibi meselelerde, acele edilmemesi inancındayız. Aslında Çin’in en eski yazılı vesikalarında Ch’üan-Jung, yani Çinlilerin köpek barbarları dedikleri bazı sınır kavimleri de vardı. Bu kavimlerden bazıları “köpek ata” ya da inanırlardı. Bunların çoğu ise, Tibetli idiler. Fakat çok eski kaynaklarda bütün Tibetlilerin köpek ataya inandıklarına dair yazılmış bilgiler de çok değildir. Zaten Prof. Eberhard bu mesele üzerinde çok derin ve şuurlu olarak durmuştur (ÇŞK, 115). Ancak bu eserde bulunmayan bazı noktalara da, bizim işaret etmemiz gerekmektedir. Bilge Kağan ile ailesi, Tibetlilerin köpekten türediklerine inanıyorlardı. Çin elçisine Tibetlileri küçümseyerek bunu söylemişlerdi. Çünkü Çinliler kurttan türeyen Türklere bir Çin prensesini gelin olarak vermemişlerdi. Buna karşılık, köpekten türeyen Tibetlilere vermişlerdi. Böyle bir şey olamazdı. Bilge Kağan ile ailesinin, daha doğrusu Göktürklerin görüşü böyle idi. Çok daha sonraki kaynaklarda, örnek olarak Ali Ekber’in Hitaynâmesi’inde de, Tibetlilerin Köpek ata ile ilgilerini görebiliyoruz.

Proto-Moğol’larda köpek kültü, Wuhuan adını taşıyan büyük kesimlerde görülüyordu. Bu kavimler grubu, Mete’nin yendiği Tunghuların en yakın ve büyük kolu idiler. Bu bölümde de sık sık belirttiğimiz gibi Wuhuanlar, Proto-Moğollar arasında ilk olarak tarih sahnesine çıkmış ve Hunlara karşı cephe almış ünlü bir kavimdi. Okuma bölümümüzde de görüleceği gibi Çin tarihleri bu kavmin gelenekleri hakkında şöyle diyorlardı: Ölüye bir köpek

ve bir de at kurban ederler. (Onlara göre) köpek ruhlara kılavuzluk ederdi. Onların inanışlarına göre ölen insanların ruhları Kızıl dağ dedikleri bir dağa giderdi. Bu yolculuk sırasında da köpek onlara yoldaşlık ederdi. Bu bilgiler hem (HHS, 120) ve hem de (SKC, 30) da vardır. Bilindiği üzere Hunlarda ve Türklerde böyle bir inanış yoktur. Prof. Eberhard buna benzer inanışları, ancak Mançurya'nın çok kuzeylerinde yaşayan Tunguz'ların Solon adlı boy-larında bulmuştur.

Görülüyor ki bu inanışın da kökleri, Ortaasya'ya veya Hunlara değil; Doğu Sibiryadaki Tunguzlara dayanıyordu. Konuyu daha fazla uzatmaya-çağız. Fakat ortada bir gerçek vardı. Çünkü Hunların doğusunda yaşayan kavimlerde köpek, onların ev ekonomilerinde de bir rol oynuyordu. Nitekim Çin tarihleri, Wu-chi adını taşıyan bir kavim için şöyle diyorlardı: Düğünlerde tören elbisesi olarak domuz ve köpek derisinden elbise giyerler. Pistirler. Av ile beslenirler (Randvölker, 32). Çok kuzeydeki Tunguzlar ile bazı geri kavimlerin, köpek eti yediklerini de biliyoruz.

VII- HUNLARIN “BABA AİLESİ” VE MOĞOLLARIN “ANA AİLESİ”

Şimdi çok mühim bir meseleye gelmiş bulunuyoruz. Hunlar ile Proto-Moğolların aile ve sosyal düzenleri de ayn idi. Mete ile Tunghular arasındaki savaş ve düşmanlığın ne kadar derin sebeplere dayandığını bundan da anlıyoruz. Yalnız Mete çağında değil; Çingiz Han çağında bile, Türkler ile Moğollar arasında böyle bir sosyal düzen aynılığı vardı. Moğollarda ana ata, yani, Emegen büyük bir rol oynuyordu. Çingiz Moğollarının kökleri de Alan-Ko'a adlı, bir kadın-ata'ya dayanıyordu.

Böyle bir giriş yaptıktan sonra, yine Mete çağına ve Mete'nin yendiği Tunghu veya Proto-Moğol kavimlerine dönelim. Eski çağlarda ana ailesinin en açık belirtisi, iç güveylik idi.

İç güveylik de iki türlü olurdu. Erkeğin ilk çocuk doğuncaya kadar kadının ailesi yanında kalması, eski çağlarda ana ailesinin en belirli bir görüntüsü idi. Örnek olarak Proto-Moğolların büyük kolu Wuhuanlardaki, evlenme âdetlerine ait vesikayı sunalım: Erkekler düğünden önce bir kadın seçerler, his (veya cinsiyet?) bakımından bir bağ kurarlar. Erkekler bundan sonra ka-

dını kaçırlar. Aradan altı ay veya yüz gün geçer. Evlenme anlaşması (veya nişan) için (bir aracı ile) hediye olarak at, sığır ve koyun gibi hayvanlar gönderirler. Nişan armağanı (olarak gönderilen ilk) hediyeler bunlardır. Bundan sonra damat (nişanlısı) ile birlikte, kadının ailesinin yanına giderdi.

(Kadın ailesi içinde) ayrılık gösterilmeksizin, ister büyük isterse küçük olsun veya (sosyal bakımdan) kendisinden aşağı olsun, damat tarafından herkes saygı görürdü. Kadının akrabaları ile karşılaşan damat, onları hergün selamlar ve saygılarını sunardı. (Artık bundan sonra damat), kendi babası ile annesini görse bile selâmlamazdı. Damat karısının evinde hizmet ederdi. (Karı koca), kadının ailesinin evinde, böylece iki yıl otururdu. (İki yıl geçtikten sonra ise), kadının ailesi onlara bol hediyeler verirdi. Ev, mal ve davar gibi şeylerin hepsi (evlilere), kadının ailesi tarafından verilirdi. Bundan dolayı da kocaların hayat düzenleri (yaygın bir gelenek olarak), kadının ailesi tarafından düzenlenirdi... Bu vesika, (HHS, 120) ve (SKC, 30)'dan birbirini tamamlama yolu ile alınmıştır.

Proto-Moğolların en gelişmiş kolu olan Wuhuanlarda “ana ailesi”, oldukça gelişmiş bir durumda idi. Serbest seçimle evlenme meselesi de, üzerinde ayrıca durulması gereken bir gelenektir. Tabu olarak bu metinlerde, Çince işaretlerin çok ince anlayış ve mânâ farkları da vardır. Bunlar, Prof. Eberhard'dan Türkçemize eksik ve yanlış olarak tercüme edilmiştir (Ç ŞK, 48).

1. Ek zogami:

Yani dışarıdan evlenme izlerini de yukarıdaki vesikada görebiliyoruz. Dayı veya ana ailesi hoş tutuluyor ve darıltmamak isteniyordu. Bu, Türklerde de vardır. Fakat Proto-Moğollarda ki durum başkadır. Onlarda, nikâhtan önce kızın serbestliği söz konusudur. Kızlık ile bizim ve Çinlilerin anladığı biçimde, bir namus anlayışı yoktu. Göktürk çağındaki Proto-Moğollarda bile bu gelenek devam etmişti. Örnek olarak soğuk bölgelerde yaşayan Shih-Weiler'de, Sözleşmeden sonra kızı kaçırlar. Çeyiz olarak sığır ve at verirler. Kadın, çocuğu doğuncaya kadar kendi evinde kalır. Dullar, bir daha evlenmezler (Randvölker, 43). Göktürkler ile Hunlarda böyle bir gelenek görmüyoruz. Toba çağında ve ondan sonra, Ortaasya'daki bazı Türk kavimleri,

T'ieh-lê adı ile anılmışlardı. Bunların Çin'e yakın bölümleri, Proto-Moğol Sienbiler ile karışmışlardı. Bu kavimler için Çin tarihleri şöyle diyorlardı: T'ieh-lêlerde, bir çocuk doğuncaya kadar kadınların kendi ailelerinin yanında oturmaları ile ölü gömme şekillerinden başka diğer bütün âdetleri, Göktürk geleneklerine benzer (a.e., 51). Bundan da anlaşılıyor ki Göktürkler'de, böyle bir aile hayatı yoktu. Aslında böyle birşey Türkler ile Çinlilerin ahlâk anlayışına da aykırı idi. En iyisi bu geri aile hayatının köklerini anlayabilmek için, "serbest seçimle evlenme" geleneklerini, kısa olarak gözden geçirelim:

2. Serbest seçimle evlenme:

Bu çeşit evlenmelerde tarihten önceki çağların izleri ve hatıraları vardır. Böyle gelenekler ancak çok geri kalmış topluluklarda görülüyordu. Serbest seçimle evlenmeyi Prof. Eberhard şöyle tarif ediyordu: Hiçbir görücü ve aracının yardımı olmaksızın yapılan bir evlenmedir. Bereket ve bahar bayramlarında olurdu. Hiçbir töre ve formaliteye gerek duymaksızın, aralarında eş seçerlerdi (a. e., 476). Bahar bayramlarında kız ve erkekler bir araya toplanıyorlar. Ailelerin haberleri olmaksızın, kim kimden hoşlanırsa, onu eş olarak seçiyordu. Affedersiniz ama, biz buna hayvanlar gibi bir birleşme de diyeceğiz. Eski Çin'de de Türkler gibi, aracılar ile ailelerin evlenmelerde rolleri büyüktü. Proto-Moğolların ilk olarak tarih sahnesinde görülen ve güçlü bir kolu olan Wuhuan'larda da, bu "serbest seçimle evlenme" izlerini görüyoruz. Yukarıda Türkçesini verdiğimiz vesikada, erkekler düğünden önce bir kadın seçerler, his (veya cinsiyet) bakımından bağ kururlar şeklinde yapılan giriş, bu geleneğin onlarda da yaşadığını göstermektedir. Yalnız Proto-Moğolların bu büyük kolunda, bu çeşit gelenekler biraz daha gelişmiştir. Bunlardan sonra gelip tarih sahnesine çıkacak olan Sienbilerde ise durum, daha şaşırtıcı idi. Bilindiği üzere bu ünlü ve güçlü kavim de, Proto-Moğol du. Bu bölümümüzün başında Sienbilerin gelenekleri ile ilgili bir kaynağın Türkçesini sunmuştuk. O kaynağın bir yerinde şöyle deniyordu: Onların dilleri ve gelenekleri Wuhuanlarınkı gibidir. Yalnız evlenmeden önce saçları kesilir ve başları kazıtılır. İlkbaharın 3. ayında Lo ırmağının yukarısında, büyük bir toplantı yapılır. (Saçları kesilir: SKC, 30). Serbest seçimle düğünleri (veya evlenmeleri)

burada olur. Yemek şölenleri verirler ve sonra da hep birlikte içerler. (HHS, 120). Bu metnin tamamını yukarıda vermiştik.

Proto-Moğollara bu gelenekler, Mançurya ile uzakdoğudan geliyordu. Batıda Hunların atlı birlikleri ile devlet anlayışından etkilenerek gelişen Proto-Moğol dünyası, soy ve atalarından gelen bu geri gelenekleri de devam ettiriyordu. Serbest seçimle evlenme geleneğinin kuzeydoğu Asya'daki ikinci örneği de, Kore'nin kuzeyindeki Kao-li, yani Kore kavmin de görülüyordu (Randvölker, 1920). Zaten Çin tarihleri de bu kavimler için, ahlâk töreleri yoktur, diyorlardı (a.e., 19). Çinliler Toba çağında Mançurya'nın kuzeyinde yaşayan kavimler için ise, ahlâksız sözünü kullanıyorlardı (a.e., 61). Tunguzların ataları olan Sushânlar ise kadınların ancak evlendikten sonra iffetlerini korurlar, deniyordu (a. e., 30). Serbest seçimle evlenmelerin en geri şekillerini Güney Çin kavimlerinde görüyoruz. Onlarda kızlar serbestçe dağlara gidip, erkeklerle içki içiyorlardı (a.e., 116). Eskiden hem Kore'de ve hem de Güney Çin de, her akşam aşk eğlenceleri yapılıyordu (a.e., 18). Fakat anlaşıldığına göre kuzeyde kadın evlendikten sonra serbest değildi. Sonradan Proto-Moğollar ile bağlar kurmuş olan Batı Tibet'teki Hsi-fan kavminde de, durum böyle idi (a.e., 88).

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, Hunlar ile Proto-Moğolların aile düzenleri arasında bile çok büyük ayrılıklar vardı.

3. Ana hukuku (Mutterrecht):

Prof. Eberhard'a göre, Proto-Moğolların büyük kolu Wuhuanlarda, "ana hukuku" vardı. Hocamızın görüşü, Çince metne ve bazı Çince işaretlerin mânâlarına dayanıyordu (a.e., 37). Burada bu gibi inceliklere inerek, konuyu uzatmayacağız. Aslında ana hukuku bu ileri Proto-Moğol kesimlerinde çok hafiflemişti. Bu çağlarda Tibette görülen ana hukuku ise, hâlâ eski şeklini devam ettiriyordu: ... Sağlam boy ve kabile başkanlığı sistemi yoktur. Organizasyon gevşektir. Kadınlara saygı duyulur ve politikadaki rolleri büyüktür. Cinsi hayatta serbestlik vardır. Kadınlar, kral veya kraliçe olabilirler (a. e., 86). Ana veya kadın hukuku ile idare edilen topluluklar böyledir. Proto-Moğollarda ise bu durum yoktur. Herhalde onların bu gelişmesinde komşuları olan Hunların, rolleri büyük olmuştu.

4. Levirat:

“Oğulların dul üvey anneleri veya ölen kardeşlerin karıları ile evlenme geleneğidir. Aslında Hunlarda ve sonraki Türklerde bu âdet, çok gelişmiş bir gelenek olarak görülüyordu. Amacı ise, ailelerin bölünmemesi ve kocaları ölen kadınlar ile yetim çocukların sefâlete düşmemeleri idi. Bu gelenek Proto-Moğollarda da yaygın olarak görülür. Proto-Moğolların büyük Wuhuan kolu, çok erken çağlarda Hunlar ile sıkı bağlar kurmuşlardır. Fu-yü ve Kao-li gibi Kore’nin büyük kuzey kavimlerinde de bu şekilde evlenmeler görülür. (SKC, 30)’da bu geleneğin çeşitli örnekleri vardır. Çocuksuz kalan üvey anneleri ile evlenirler. Büyük kardeş ölünce, küçük kardeş onun karısı ile evlenir, gibi... Prof. Eberhard, bu âdetler, Hunlar için tipiktir demekle yetiniyordu (ÇŞK, 30). Ölen kardeşinin karısı ile evlenip, onun yetim kalan çocuklarını kendi ailesi ve himayesi altına alma, tipik ve sosyal bir dayanışına örneğidir. Üvey anne ile evlenmelerin sebepleri ise, daha başkadır. Çin’de babanın haremine veya câriyelerine el koyma, hoş karşılanmıyordu. Ancak Osmanlı sarayında bile bir padişah ölünce, onun câriyeleri ne oluyordu? Bu soruya da henüz daha kesin bir cevap verilmiş değildir.

5. Sonuç:

Mete’nin yendiği Proto-Moğol Tunghu kültüründe görülen Hun tesirlerini, çok sayın hocamız Prof. Eberhard’ın görüşleri ile bitirelim: Tunghu kavimlerinin kültürü, diğer komşularından ayrılmakta idi. Bu daha çok, karışık bir kültür olmasından ileri geliyordu. Bu grupta adı geçen bütün kavimler, Hunların idaresi altında yaşamışlardı. Bunlardan bazıları sonradan Hunları kendi içlerine alıp kaynaştılar. Bazıları da Hunlara karıştılar. Bu karışmalar sonunda Hun kültürü ile çeşitli benzerliklerin görülmesi, elbette ki normal ve beklenen birşeydir. Ben kıımız eğlencelerinin, Hunlara ait bir gelenek olduğunu zannediyorum. Gök, güneş ve yıldızlara saygı gösterme de, Hun kültürünün izlerini taşımaktadır. Çeşitli bölümlerden yapılmış boynuz yaylar ise, Hunların her kesiminde görülür. Saçları kısa olarak kesme ile çeşitli kayış tokalarını da Hun kültürünün malları ve gelenekleri olarak kabul etmek zorundayız. Çünkü ele geçen buluntular, bunu bize böyle göstermektedirler (Randvölker, 38)...

ÇİNCE VESİKALAR

IV. BÖLÜM

MESE VE DOĞUDAKİ PROTO-MOĞOL DÜNYASI :

16-冒頓上馬令國中^中有後者^者斯^斯遂東襲擊東胡^{東胡}。東胡初輕冒頓^{冒頓}不為備。及冒頓以兵至擊大破滅東胡王而虜其民人及畜產。既歸...

17-烏桓者本東胡也。漢初匈奴冒頓滅其國餘類保烏桓山。因以為號焉。〔後漢書:九十〕....

18-以窮國之國其先為匈奴所破之。〔烏桓自為冒頓所破〔後漢〕〕

☆☆☆"ORMAN HUMLARI" KURULTAYI, HAYVAN VE İNSAN SAYIMI, ORMAN ÇEVRESİNE DONUP GÖÇ KURBAN VERME !

20 ●●● 亡亦立我百邑。余將賜女林胡之地。..... 左衽界(介)乘.....: 〔史記:四十三〕。

★★★ÇİN'İN KUZeyİNDEKİ ESKİ HUN KAVİMLERİ, GELENekLERİ
VE ESKİ ÇİN KRALLIKLARINA TESİRLERİ: (M.E.307):

21●●● 北有燕，東有胡，西有林胡。樓煩、秦、韓之邊，而無彊兵之救，是亡社稷，奈何？夫有高世之名，必有遺俗之累。吾欲胡服。樓緩曰：「善」。羣臣皆不欲。

★ HUNLARIN, PROTO-MOĞOL SİYENBİ'LER TARAFINDAN BATIYA İTİLMELERİ:

NOT: 25: a●烏丸鮮卑東夷傳第三十: "書載(漢書地理志) 詩稱獫狁孔熾), 久矣其為中國患也。秦、漢以來, 匈奴久為邊害。.....

NOT: 26: 鮮卑者, 亦東胡之支也, 別依鮮卑山, 故因號焉。其言語習俗與烏桓同。(魏書曰: 鮮卑亦東胡之餘也, 別依鮮卑山, 因號焉。其言語習俗與烏丸同。其地東接遼水, 西當西域。)

V. BÖLÜM

I. METE’NİN BİRİNCİ YÜEÇİ AKINI

1. Yüeçi Akınının “Değeri”:

Ortaasya tarihinde büyük kağanlıklar, Ortaas ya’yı elinde tutan diğer büyük bir kağanlığın yıkılması ve onun yerine, yenisinin kurulması ile başlamıştır. Göktürklerden Bumin Kağan da, Ortaasya’yı kontrolü altında bulunduran Juan-Juan Kağanı Ana-kuei’i öldürüp, kafatasından bir içki kâsesi yaptırdıktan sonra kağan ünvanını almıştı. Çin tarihleri Göktürk Kağanlığını Juan-juan devletinin yıkılması, kağanın öldürülmesi ve Göktürklerin M.S. 552’de başkentine oturmaları ile başlıyorlardı. Yeni kağanlığın kuruluş sembolü ise, eski kağanın kafatasından yapılan içki kâsesi oluyordu. Türk devlet geleneğinde görülen bu yaygın motif üzerine, kitabımızın sonunda yeniden döneceğiz?

Mete, Yüeçileri iki defa yenmişti. Ancak Yüeçi kralını öldürüp, kafatasından şarap kâsesi yapamamıştı. Yüeçi kralının öldürülüp, kafatasından şarap kâsesi yapılması, ancak M.S. 174’den sonra, oğlu tarafından gerçekleştirilmişti. Bu içki kâsesi, Hunlarda devletin en değerli bir sembolü olarak saklanmıştı. Mete’den 150 yıl sonra yapılan bir Hun-Çin antlaşmasında, Yüeçi kralının bu kafatasından, - bir yemin ve and âleti olarak-, Çin elçilerine bile, kırmızı veya şarap içirilmişti. Bu kafatasından şarap için Çin elçileri, barbar geleneklerine uydular diye, Çin’de çok ağır hücumlara uğramışlardı. Fakat Çin imparatoru, Hunlar ile arasını açmamak için, meseleyi kapatmıştı (bk. 2.c.). Bundan da anlaşılıyor ki Göktürkler gibi Hunlar da, kendilerini Ortaasya’da, Yüeçi devletinin bir mirasçısı gibi görüyorlardı.

Görülüyor ki, meseleyi daha geniş bir görüşle ele alınca, Mete'nin Yüeci akınının değeri, daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Mete daha önce niçin Yüecileri yenmemişti veya yenememişti de, bu işi oğluna bırakmıştı? Bunun şimdi, karşılığını verme durumunda değiliz.

2. "Mete'nin Yetiştirilmesi ve Yüeciler":

Yukarıda da Mete'nin babası tarafından, oğlunun Yüecilere nasıl rehin olarak gönderildiğini görmüştük. Güçlü bir devletin başı, daha az güçlü bir devlete, kendi oğlunu rehin olarak göndermez. Bundan da anlıyoruz ki Yüeciler, Hun Hakanı Tuman Han zamanında, Hunlardan daha güçlü idiler. Mete'nin Yüecilerin yanında ne kadar kaldığını bilmiyoruz. Mete'nin gençliği de, diğer büyük devlet kurmuş hakanlar, gibi efsane ile karışmıştır. Ancak Mete'nin görgü ve bilgisinin artması ile gelişmesinde, Yüeci'lerin tesirleri herhalde çok büyük olmuştur. Bu görüş, ilk önce B. Laufer tarafından ileri sürülmüştü. Laufer'in Mete ile ilgili görüşlerini, bu bölümümüzün sonuna, bir okuma parçası olarak koyduk. Yüeci'ler bu sırada, Kansu'nun bereketli topraklarında oturuyorlardı. Batı sınırları da, Tanrıdağları'nın doğusuna kadar uzanıyordu. Batıdan Çin'e giden veya uzakdoğudan batıya giden kervan yollarının hepsi de, Yüeci'lerin yurdunun içinden geçiyordu. Doğu ile batıyı birleştiren yollar üzerinde oturan, zengin ve varlıklı Yüecilerden, görgü ve kültür bakımından da, Hunlardan daha ileri olmaları gerekiyordu. Nitekim O. Franke de, Yüecilerin yerleri, Naşan dağlarının eteklerinde allüvyonlu ve bereketli ovalardı, diyordu (Geschichte, s. 329).

I. METE'NİN YÜECİLERE KARŞI YAPTIĞI AKINLAR

1. Birinci Yüeci Akını:

Yüeci akını, Mete'nin batıdaki en güç; fakat en verimli ilk basamağıdır. Yukarıda da gördüğümüz gibi Mete'nin babasının çağında da, doğuda ve batıda başlıca iki büyük devlet vardı: (Doğuda Proto-Moğol Tunghular güçlü; batıda ise Yüeciler. Hem güçlü ve hem de zengin idiler. (Vesika, 27) Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mete'nin kendi babası tarafından Yüeci'lere rehin verildiğine göre, Yüeci'lerin daha güçlü olmaları gerekiyordu. Ayrıca, başlangıçta Yüeci'lerin Hunları küçümsediklerini başka kaynaklar da söylüyorlardı:

Başlangıçta (Büyük Yüeci'ler) öyle güçlü idiler ki, bundun dolayı Hunlar küçümserlerdi. Mete tahta çıkınca, Yüecilere hücum etti ve onları yendi. (Mete'nin oğlu) Laosharig Han ise, Yüeci kralını öldürdü ve onun kafatasından, içki kâsesi yaptı. (Yüeci'ler) başlangıçta Tun-huang ile Ch'i-lien dağları arasında oturuyorlardı. Hunlar tarafından yenilince uzaklara kaçtılar. Ferganayı (Wan) aşp, batı da Toharistan'a hücum ettiler. Orasını da idareleri altına aldılar.. (SC, 123. 29). (bk. s. 325). Bu vesika üzerine çeşitli yerlerde duracağız ve Çince metnini de vereceğiz.

Mete tahta çıkınca, Yüeci'leri yendi dendiğine göre, 1. Yüeci akını Mete'nin kendisi tarafından yapılmış olmalı idi. 2. akın ise, M.Ö. 176'dan az önce, Mete'nin Sağ Bilge Prensi tarafından yapılmıştı (bk. s 327). 3. akın, Mete'nin oğlu tarafından yapılmış, Yüeci kralı öldürülmüş ve bundan sonra da Yüecilerin batıya göçleri başlamıştı.

II. METE'NİN AKINLARININ SIRASI

Mete'nin ilk akını, doğudaki Proto-Moğol dünyasını ezip, dağıtması ile başlamıştı. Bu ünlü ve kanlı akın hakkındaki ilk vesika söze şöyle başlıyordu: Mete ordusunu alarak ilerledi, Tunghu kralını büyük bir yenilmeye uğratarak, ezdi. Bundan sonra onların halkını esir aldı. Sığırları ile mallarını yağmaladı. Bu, Mete'nin akınları hakkında ilk vesikadır. Mete'nin harekete geçmesinden akının bitişine kadar olan bütün gelişmeler birkaç söz ile anlatılmıştır. Bu vesikanın değişik deyişleri ve sözleri üzerinde yukarıda durmuştuk.

Böyle başlayan Mete'nin akınları, artık bundan sonra aralıksız olarak devam edecektir. Ancak bu bilgiler, "Mete'nin gençliğine" ve hakanlığının, ilk yıllarına rastlayan haberlerdir. Bu sıralarda Çinliler, Mete'yi henüz iyi olarak tanımıyorlardı. Mete'nin ilk büyük akını olan doğu akını da, güzel bir destanla başlıyordu. Bunun üzerinde yukarıda geniş olarak durmuştuk. Doğu akını Mete'nin atını, hatununu ve toprağını isteme ile başlıyordu. B. Laufer'in de dediği gibi hikâyemsi, destanımsı (highly anectodal) idi.

Çin tarihleri destandan hemen tarihe geçiyorlardı. Bunun için de destanların sırasında bazı şüpheli noktalar kalıyordu. Görünüşe göre, Mete'nin destanından sonra yapılan akınlar, duygulu bir anlatış ve destan dilinden kurtulamayarak söylenmiştir. Bunun için de vesikalarda, akınlar arasındaki ara-

lıklar belirtilememiştir. Aşağıda metinlerini sunduğumuz Çince vesikaların derinliklerine inerek, bu akınları şöyle sıralayabiliriz:

1. Mete'nin doğu akını:

Doğuda, Tunghu veya Tunguzlara karşı yapılmış olan büyük akındır. Bu kitabımızda Mete'nin doğu akını üzerinde çok geniş olarak durulmuştur (bk. s. 172).

2. Doğu akınından sonra Mete'nin yurduna geri dönmesi:

Mete'nin Doğu akınını anlatan Çin tarihleri, Mete için, bundan sonra geri döndü, diyorlardı. Çin tarihleri sözlerine yine devam ederek, (Mete), batıya taarruz etti, Yüecilere gitti, diyerek akının yönünü de gösteriyorlardı. İşin zorluğu, metni doğru olarak noktalamadır. Mete'nin eve dönmesi, akınların bir basamağı veya aralığı gibi görülmüştür. Mete'nin Batıdaki akınları, Mete'nin eve dönmesinden sonra başlayacaktır. Zaten bütün bilgilerin hepsi, kısa bir satır içine sıkıştırılmıştır. Bütün metinleri, hep birden İngilizceye çeviren Parker gibi büyük sinologlar bile, Mete geri dönerken Yüecilere taarruz etti gibi, yanlış bir açıklama yolunu tutmuşlardır (China Review, XX, 8). Yüeci'ler Mete'nin yolu üzerinde değildir ki, onlara taarruz etsindi. Yüeci'ler, Mete'nin başkentinden binlerce mil uzaklıkta ve başka bir yönde oturuyorlardı.

Eve dönen Mete, ancak hazırlığını yaptıktan sonra, karşı ve tamamı ile ayrı yöndeki Yüecilere, bir akın yapabilirdi. Bunun için De Groot, (Mete) kendi devletine geri döndü gibi, bir anlayış ve anlatış yolunu seçmiştir (I, 52). Yakinef ise mânâyı, dönüşünde veya dönerek şeklinde geniş bir anlatışa bırakmıştır (I, 13). Ancak, bu araştırmacıların kullandıkları değerli bir kaynak vardır ki, meseleyi ancak o aydınlığa kavuşturabilmiştir. Bu da, (TSTC, II, s. 7) dir. Bu değerli kaynak, Mete'nin Yüeci akınından önce, yeniden, tekrar, bundan sonra karşılıklarını içine alan, Çince yu işaretini koymuştur. Böylece Mete'ye, doğu akınından sonra, bir dinlenme ve hazırlık zamanı tanımıştır (a. yer).

3. Mete'nin Yüeci Akını:

Bu kitabımızın, Mete ile oğullarına ait bölümlerinde, Yüeci'lere çok geniş bir yer ayrılmıştır. Yeri geldikçe, bu kaynağa yeniden ve sık sık dönülecektir. Ancak şunu da belirtmekte büyük bir yarar vardır: Tanrıdağlarının doğu etekleri ile Kansu'da yayılan Yüeciler, o çağlarda Çin'e çok uzak idi. Çinlilerin Yüeciler ile ilgili bilgileri de, ancak Mete ile başlamıştı. M.Ö. 139'da Hunlara karşı anlaşmak için, Yüecileri Yüecilerin nerede oturduklarını, tarihleri ve göçleri hakkında bir bilgisi yoktu. Bunun için Mete'nin Yüeci akınının Çin tarihlerinde karanlık bir destan halinde söylenmiş olması, normal görülmelidir.

Çin tarihleri, Mete'nin babası Tuman Han için giriş yaparken, Tunghu-Yüeci, yani bir kavimler İkili ile söze başlıyorlardı. Sıra, Mete'nin akınlarına gelince de bu iki kavim, eski söyleyişin bir yenilenmesi gibi, yine yanyana söyleniyordu. Tunghuları ezen Mete, batıya dönüp, Yüecileri de yeniyordu. Belki bunda, destanımsı anlatışın bir tesiri veya izi de vardı. Bundan sonra, Mete'nin Çin'deki akınlarına geliniyordu. Mete'nin Çin akınları, gerçek bir dil ile anlatılıyordu. Çünkü Mete'nin atlıları, Çin topraklarında dolaşmışlardı.

Yüecilere gelmişken, Mete'nin bu akınları hakkında O. Franke tarafından yazılmış görüşleri de sunmadan geçemeyeceğiz: Bundan sonra hırslı fa-tih, (yani Mete), batıya döndü. Kansu'daki kuzeybatı çıkış yollarında çeşitli savaşlar yaptı. Buralarda pek çok Hun kavimleri de vardı. Onların aşağılarında, (yani güneylerinde) ise (Tibetli) Kiang kavimleri yaşıyordu. (Mete için) efsaneler konusu olan, ünlü Yüeciler de burada bulunuyorlardı. Yerleri, Nanşan dağlarının eteklerindeki alüviyonlu ve bereketli ovalardı. Onlar Liangchou'dan Tunhuang'a kadar yayılmışlardı.

Mete ordusunu Yüecilere çevirdi. Savaş, korkunç bir kan banyosu halinde oldu. Yüeciler bu korkunç düşmanları ile komşuluk etmekten vazgeçerek, batıya gitmişlerdi (a. esr., 1, 329).

III. YÜECİLER ARASINDA YAŞAYAN HUNLAR

Yüecilerin, batıya doğru göçlerini incelemeye geçmeden önce, çok derin ve ince bir nokta üzerinde durmak istiyoruz: Yukarıda da bu konu üzerinde

durmuştuk (bk. 2. c.). Hunlar, yalnızca kuzeyin bozkırlarına sıkışmış, yalnız bir kavimler kitlesi değillerdi. Mete'den önce de, güneybatıda, Yüecilerin içinde bazı Hun toplulukları vardı. Daha açık söylemek gerekirse, Hunlar ile Yüeciler bazı yerlerde içiçe girmiş, belki de başlangıçtan beri birlikte yaşayan, Ortaasya'nın iki büyük topluluğu idiler. Yukarıda belirttiğimiz gibi bunu, O. Franke de hissetmişti. İki büyük atlı kavim olan Hunlar ile Yüecilerin böyle bir karışması normal görülmelidir.

Batılı araştırmacıların "İndo-Cermen" teorilerini destekleyebilecek herhangi bir iz veya bilgi de yoktur. Bununla beraber büyük ticaret şehirleri, Yüecilerin elinde veya kontrolünde bulunuyordu. Büyük ticaret yolları üzerinde yaşayan kavimlerde, her zaman çeşitli karışmalar veya dışarıdan girmeler olmuştur. Ayrıca büyük ticaret şehirlerinde, çeşitli yabancı tüccarlar kolonileri de otururlardı. Ancak bütün Çin kaynaklarının yazdıkları, Yüecilerin atlı ve hayvancı bir kavim ve geleneklerinin de Hunlar ile aynı oldukları idi. Yüeciler, Batı Türkistan ve Toharistan'a gittikten sonra bile, bu geleneklerini saklamışlardı.

Yüeci ülkesindeki Hunların varlığını, bundan sonraki bölümlerimizde de, sık sık göreceğiz. O. Franke Mete çağındaki Hunların yayıldıkları bölgeleri sınırlarken şöyle diyordu: Hunların, büyük duyguları ile dolu olan fatihleri, (yani Mete) batıya döndü. Kansu'da, kuzeybatıya doğru çıkan yollar üzerinde çeşitli savaşlar yaptı. Buralarda pek çok Hun kavimleri vardı. Onların aşağılarında, yani güneylerinde Çinlilerin K'iang dedikleri, Tibet kavimleri oturuyorlardı (A. esr., I, 329).

Görülüyor ki Hunları Ortaasya bozkırlarının kuzeylerinde yayılan bir devlet ve Mete'yi de bozkırlardan fırlayıp çıkmış bir göçebe başkanı olarak görmemiz doğru olamaz. Bu bakımdan Yüeciler ile Yüeci meselesinin iyiye anlaşılmış olması, Hunların tarihine başka bir açıdan bakmamıza yardım edecektir. Burada yalnızca Mete'nin Yüecilere karşı yaptığı akınları, gözden geçireceğiz. Yüecilerin eski yerleri ile göçleri üzerinde ise Mete çağında Ortaasya'nın etnik durumu ile ilgili bölümde duracağız.

Daha aşağıda sunacağımız vesikalar bölümünde de görüleceği gibi bütün Çin kaynakları, Yüecilerin ilk yerleri için Ch'i-lien dağları ile Tunhuang arasında oturuyorlardı, diyorlardı. Ch'i-lien, yani Tanrıdağları içinde aşağıda

ayrı bir bölüm sunduk (bk. s. 441). Yüecilerin batı sınırını, bugünkü Tanrıdağlarının doğu kesimlerine kadar uzatan Şiratori ile Matsuda'nın görüşlerini destekledik.

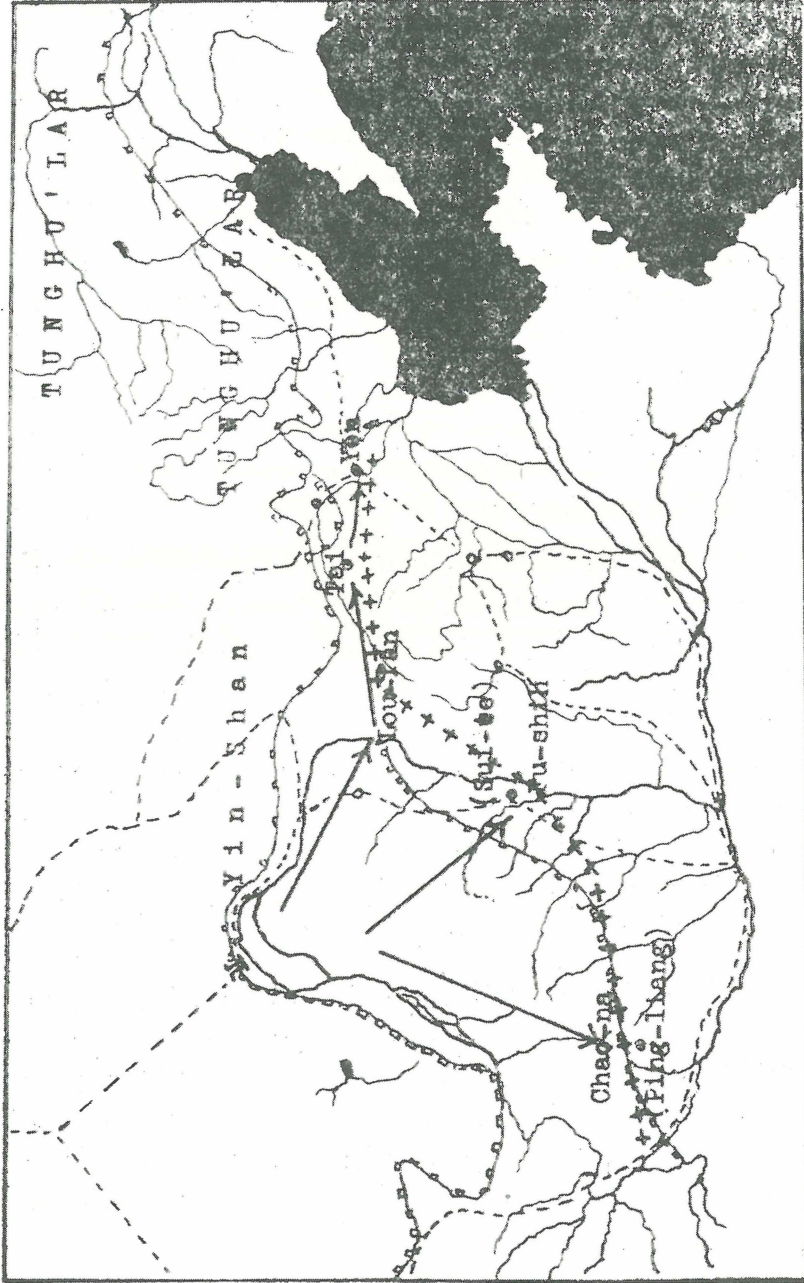
Küçük Yileçi'lerden söz açan Çin kaynakları ise Yüecilerin en eski yerinin Kansu'daki, Chiu-ch'üan ile Changyeh arasında olduğunu yazarlar. Böyle bir sınırlama, başka bir Çin kaynağında görülmemektedir. Hem de bunu, M.Ö. 88'de Küçük Yüecilere giden bir Hun elçisi söylüyordu. Tibet'in kuzeyindeki, Huangc-hung Yüecilerinden söz açan kaynaklar da, eski Yüecilerin yurdu için aynı sınırlamayı yapmaktadırlar (bk. HHS, 17'de, bu kaynakların tesiri altında kalmış olmalı idi.

M.Ö. 88'de Küçük Yüecilere giden Hun elçisi ile ilgili vesika şöyle diyor: M.Ö. 88 yılında, Hsien-ling vs... elçi göndererek Hunlar ile ilişki kurdular. Hunlar da bir elçi gönderdiler, elçileri Küçük Yüecilere kadar gitti. Elçi, Tibetlilere bilgi verirken şöyle dedi:

- Çin Generali Li Kuang-li 100.000 atlısı ile Hunlara teslim oldu. Tibet halkı ise, Çinliler tarafından çalıştırılıyorlar ve zahmet çekiyorlar. Chang-yeh ile Chiu-ch'üan başlangıçtan beri (pen) bizim yerimizdi, (veya toprağımızdı). Niçin hep birlikte (Çinlilere) hücum edip de, oraya yerleşmiyoruz?

Bundan da anlaşıyor ki, Hunların Tibetliler ile birleşmek istemelerinin tarihi, bir nesilden uzun, (yani çok eskidir). Eğer Hunlar, batı bölgelerinde harekete geçerlerse, biz de doğudan Wuhuan'ları kendi tarafımıza çekeriz: (HS, 69: 2973 - DG, II, s. 202). Burada Hun elçisi, hem Hunların ve hem de Yüecilerin, eski bir anayurtlarından söz ediyordu. Nitekim De Groot da bunu, (bezieht sich doppeldeutig), yani iki mânâda kabul ediyordu (II, 202) Ayrıca bk. Kuwabara, Cho ken no ensei, s. 1011; Haloun, 292, n. 6.

Hunlar İsa'dan sonraki yüzyılda da, Kansu'nun güneylerinden ve Yüecilerin eski yurtlarından, eüerini çekmiş değillerdi. Wei-lueh de görülen şu vesika, bu gerçeği göstermektedir: Tzu-lular, soy bakımından Hun idiler. (Hunlar), kendi kölelerinden olanlara, Tzu derlerdi. M.S. 25-55 yılları arasında Hunlar zayıfladılar ve bölündüler. Kendi köleleri de kaçıp Karasu'ya (Heishuei'e) saklandılar. Burası, Alaşan bozkırlarında (Hsi-ho) ve Chingch'eng, Wu-wei ile Chiu-ch'üan'ın kuzeyindedir. Batıya ve doğuya yayıldılar.

Harita 6: Mete'nin ilk Çin akını ve sınırları.

Sürülerinin arkasında su ve otlak arayıp durdular. Liang-chou da yağmalar yaptılar. Boyları yavaş yavaş çoğaldı. Birkaç on bin kişi oldular. Bunlar, doğudaki Sienbiler (Wepi) ile aynı değildirler. Onların akrabaları arasında Ta-hu (Büyük Hunlar?) ile Ting-ling'ler bulunur. Aralarına çok sayıda Tibetliler de karışmıştır. Onlarla birlikte otururlar. Çünkü onlar da eskiden Hunların kölesi idiler. Görülüyor ki vaktiyle Hunlara bağlı olan güney kavimleri, ayrı ırklardan ve ayrı kavimlerden olsalar bile, birbirlerinden ayrılmıyorlar ve hep birlikte geziyorlardı.

II. METE'NİN BİRİNCİ ÇİN AKINI

Hunların Çin'in kuzeyinde eski otlakları vardı. Bu topraklar Tuman Han zamanında, Çin sülâlesi tarafından Hunların elinden alınmış ve Hunlar kuzeye sürülmüştü. Mete tahta çıktığı ve Çin'e yöneldiği zaman, bu eski kan ve toprak davası, söz konusu idi. Mete'nin Çin'e doğru yönelmesinin sebeplerini anlayabilmek için, Hunların Kuzey Çin'deki eski topraklarını tanımak gereklidir.

I. HUNLARIN KUZEYÇİN'DEKİ ESKİ TOPRAKLARI:

Mete, doğudaki Proto-Moğol Tunghuları ve batıdaki Yüeçileri yendikten sonra, Çin'e döndü. Mete'nin babası Tuman Han, M.Ö. 215 yılından sonra, Kuzey Çin'deki toprakları ile otlaklarını kaybetmişti. Bundan sonra da Gobi Çölünün gerilerine, çekilmek zorunda kalmıştı. Bu kayıp, Hunlar için büyük bir çöküntü olmuştu. Tuman Han'ın öldürülmesinin arkasında, böyle bir sebebin bulunduğu da düşünülebilir. Mete'nin büyük bir güçle ortaya çıkmış olmasının sebepleri de buna dayanmış olabilirdi.

Zaten kaynağımızda, Mete'nin Kuzey Çin'de aldığı yerleri saydıktan sonra, Hunlar, (Çin'deki) Çin sülâlesi zamanında kaybettikleri araziye, böylece yeniden almış oldular, diyordu. Chia-İ adlı çok eski bir Çin yazarı, bu durumu çok güzel açıklıyordu. Chavannes'ın değer verdiği bu kaynağı, O. Franke biraz küçümser gibi görünür (III, s. 142). Fakat bu çağdaki durumu, bu kaynak kadar güzel anlatan, ikinci bir eser yoktur: Çin bundan sonra, kalelerin savunulması ve Çin duvarının yaptırılması için, General Mêng T'ien'i gönderdi. General Hunları, Çin sınırından 700 mil kadar ötelere itti. Böyle-

ce Hunlar, atlarını otlatmak için bile güneye inemediler. Onların en savaşçı kişileri bile, oç almak için yaylarını çekme güç ve duygusunu, kendilerinde bulamadılar: (Mem. historiques, II, s. 229)...

“Otlak davası” Hunların en fazla değer verdikleri bir mesele idi. Bunu da yukarıdaki kaynak, güzel bir dille ve açık olarak anlatmıştır. Bu konu üzerinde yukarıda da, durmuştuk (bk. s. 105). Şimdi burada yeni bir vesika daha vermek istiyoruz. Ünlü Çin İmparatoru Şi Huangti, kendisi ile oğlu için, en büyük tehlikenin kuzeyden geleceğini öğrenmişti. Kaynağımız bunu, biraz da fanatik bir dille şöyle anlatıyor: (M.Ö. 215’de) İmparator,... ile Shih üstadını, ölümlü olmayanları bulmak ve ölümü önleyen ilâçları aramak için gönderdi. Bundan sonra imparator, Çin’in kuzey sınırlarını baştan başa gezdi. Skang garnizonundan geçerek geri döndü. Yen devletinden gelen Lu adlı bir filozof, (doğudaki) denize gönderilmişti. Geri döndüğünde (imparatorla) Tanrılar ve ruhlar üzerinde konuşma imkânını buldu. Lut’u adlı bir kitap gösterdi. Bu kitapta şöyle yazılıydı:

Çin sülâlesi, Hunların (Hu) yüzünden, yok olacaktır! Bunun üzerine imparator, General Mênk T’ien in idaresinde, (Çin’in) kuzey sınırlarında Hunlara hücum etmek için, 30.000 kişilik bir ordu gönderdi. General, Sarı ırmağın güneyindeki araziye, Hunların elinden aldı.

214 yılında, kuzeybatıda Hunları geriye itti. Yü-chung’dan itibaren (eskiden) ırmak, doğuya doğru uzanıyordu. Yin-shan dağlarına gelince, yeniden düzeliyordu. Bu bölgede, otuz dört tane garnizon ili ve ilçesi yaptırdı. Irmağın yukarı kıyısına da, bir savunma duvarı yaptırdı. Bundan sonra general, ırmağı geçti. Kao-chüeh geçidini, Tao dağı ve Pei-chia’yı aldı. Orada da, yabancı kavimler için, savunma duvarları ile diğer yapılar yaptırdı. Suçlular ile mahkûmları, kurulacak olan bu ilçeleri yapmak için götürdü. Fakat bir kurban (?) verilemedi. Batıdan parlak bir yıldız doğdu (SC, 6): Mem. Hist. II, 168-169).

Bu vesika, biraz fanatik ve mistiktir. Fakat içinde, çok değerli gerçekleri toplar. Dikkat edilirse Çin akınları, daha çok kuzeybatıdaki Kao-chüeh geçidine yönelmiştir. Çünkü, Hunlara giden yol, buradan geçer. Buralarda az bir zamanda, yeni ilçeler kurulmuş ve içlerine de, Çinli halk yerleştirilmişti. Hunlar da, böylece otlaklarını kaybetmişti.

II. KUZEYDEKİ ÇİNLİ KRALLAR HUNLARLA BİRLİKTE

Ancak mesele, bu kadar basit değildi. Çin'in kuzeyinde, yüzyıllar boyunca çizilmiş Hun-Çin sınırları ile, Hunlarla birlikte yaşamış birçok Çinli halk vardı. Çin de, yeni kurulan Han sülâlesine karşı, Hunlardan yardım uman, kuzeyli Çin kralları ile derebeyleri bulunuyordu. Mete'nin birinci Çin akınına ait, yalnızca bir tane ve kısa bir vesikamız vardır. Bu vesikayı, yan kaynaklarla beslememiz ve meselenin önceleri hakkında, aydınlanmamız gereklidir. Bunun için, Mete harekete geçmeden önce, nerelere ne için gidileceği önceden planlanmış ve kaleler içten fethedilmişti.

Ayrıca Kuzey Çin'deki Çin kralları ile Hunların birleşerek, Çin'e karşı harekete geçmeleri ilk defa Mete çağında görülmüyordu. M.Ö. 318 yılında, Hunlar ile Çin krallarının birleşerek, Çin sülâlesine karşı nasıl harekete geçtiklerini gösteren, bir vesikayı sunmak istiyoruz: M.Ö. 318 yılında Yo-chih, Çin sülâlesinin veziri oldu. Han, Wei, Yen ve Ch'i devletleri Hunların başına geçerek, hep birlikte Çin devletine hücum ettiler. Çin devleti,... Chi adlı birini gönderdi... Seksen iki bin kişinin başını kesti: (SC, 5: Mem. Hist., II, 71). Kaynak, Çin devletinin başarısını çok büyütüyor. Fakat bir gerçek varsa, kuzey ordusunun ağırlığını, Hunların meydana getirdiği idi.

III. ÇİN VE HUN KAVİMLERİNİN TABİİ SINIRLARI

Çin'deki Hunlar ile Çinli Halk

Yukarıda, M.Ö. 300 yıllarında, Çin'in kuzeyinde bulunan Çin krallarının yaptıkları ordu ile silah ve elbise reformları üzerinde, geniş olarak durmuştuk. Bu Çin kralları, kuzeyden gelen Hun tehlikesine karşı durabilmek için, onlar gibi savaşmak zorunda kalmışlardı. Bu çağda, kuzey Çin'in tam olarak Çinlileşmiş olduğu da, söylenemezdi. Çinliliği yalnızca, saraylarda yaşayan Çin yazı dili ile gelenek ve törenleri temsil ediyordu. Aslında Çin'in kuzeyinde ve batısında yayılan bu krallar, birbirleri ile akraba idiler. Halka gelince, Sarı ırmak kıvrımının içinde, Hunlar daha çoktu. Doğuya doğru gidildikçe durum yine değişmiyordu. O. Franke 'ye göre, Tatung yaylalarında oturan halk, Türk köklerinden gelen Hunlar olmalı idiler. Atlı bir kavim olan bu topluluklar, çoğu zaman yabancı bir ırktan geliyorlardı (a. esri, I,

180). Başlangıçta, Çin topraklarının yerli halkı sayılan bu kavimler, büyük bir tehlike meydana getirmiyorlardı. Savunma duvarlarını, daha çok kendilerine karşı yapıyorlardı.

Kuzeye karşı gerçek ve ilk savunma duvarını M.Ö. V. yüzyılın ilk yarısında, batıdaki Çin Devleti yaptırıyordu. O. Franke'nin deyişi ile, Çin devleti, Türk asıllı Hun kavimlerinden görerek, ordularındaki savaş arabaları yerine atlı birlikleri, bu çağda almışlardı (I, 188). Bu büyük yapı ile Çinli-Sarı ırmağın kıyısındaki, Hun-Çin sınırını da, belirlemeye başlamışlardı. Hunların Mete'den önce, doğuda Tai ve Yen bölgelerinin ötelere kadar geçebildiklerine inanmak güçtür. Çinlilerin Yen devletinin içi ve kuzeyleri, daha çok Proto-Moğol Tunguların yayılma alanları olmalıydı.

IV. M.Ö. 270 AKINI VE HUNLARIN SINIRI

Mete'nin, Çin Akınının Amacı:

Hunların yurdu, Sarı ırmak kıvrımının orta ve kuzey kesimleri idi. Güney ve güneybatıya gidildikçe, Tibet kavimleri çoğalıyordu. Bu konular üzerinde yukarıda durmuştuk. Ancak M.Ö. 270 yılında Çin devletinin, büyük bir genişleme hareketi görülüyordu. Mete'nin 1. Çin akınına değerlendirebilmek için Çin'in bu genişlemesini gözden geçirmek gereklidir. Çin devleti, M.Ö. 270 yılında yabancı kavimleri kovmak veya O. Franke'nin deyişi ile yok etmek için büyük bir harekete girmişti (a.esr., I, 195). Bu hareketle, Lung-hsi, Peiti ve Shangchün çevreleri, yabancılardan temizlenmişti. Sarı ırmağın kıvrımı içinde surlar da, bu zamanda yapılmıştır. Bu bölgelere Çinliler de yerleştirilerek, Çin sınırı etnik bakımdan da, iyice pekiştirilmiştir.

Mete, 1. Çin akınında yalnızca bu sınırın dışındaki yerleri almış ve ondan sonra durmuştur. Yani Hunlar da M.Ö. 270 yılında çizilen sınırı kabul etmişlerdi . Fakat Hunlar, M.Ö. 215 yılında kuzey Çin'den büsbütün kovulmuşlardı Hunların kabul edemedikleri bu sınır idi. Mete'nin ilk akınının altında yatan başlıca sebep de, bu idi.

V. METE VE KUZHEY ÇİN'DEKİ ÇİNLİ HALK

Hunların Çin'deki Sınırları:

M.Ö. 212'de millî Çin sınırının çizilmiş olmasına rağmen, Çin köylüleri ile atlı Hunlar, hep birlikte yaşıyorlardı. Bu köylüler ile kuzeydeki Çin krallıkları, Mete ile anlaşıyorlardı. Bu anlaşmaların da, uzun bir geçmişi vardı. Prof. Eberhard'ın da dedikleri gibi, M.Ö. 7. yüzyıldan önce, hayvan besleyen Ortaasya ve Tibet ile bağları olan kavimler, Çin'de daha çoktu. Fakat Çin şehirleri ile garnizonları çoğaldıkça, bunların sayıları da azaldı. Çin tarihinde, koloni ve iskân politikası büyük bir rol oynamıştı. Zamanla Çin'in kuzey sınırları da, Çinliler tarafından iskân edildiler. Prof Eberhard, "Çin Tarihi" adlı kitabında şöyle diyor: Çin seddi, ordular için değil daha çok bu köylüleri korumak için yapılmıştı... Böylece, Çinliler ile Çinli olmayanlar arasında, sürekli bir sınır kurulmuş oldu. Fakat bu sınırlarda, tıpkı şehirlerde olduğu gibi, büyük pazarlar kuruluyor ve Çinliler ile Çinli olmayan kavimler, mallarını değiştirirlerdi. Böylece ticaret yapan iki grup buna alışıyorlar ve her ikisi için de faydalı oluyordu. Hatta göçebelerden at satın alıp, Çin'in içlerinde satan at tüccarlarına, çok rastlanıyordu (S. 60).

İşte konunun en ağır basan noktası budur. Yoksa Mete ve Hunlar, hatta Göktürkler, bilmedikleri topraklarda dolaşmıyorlardı. Yine bu meselenin iç yüzünü Prof. Eberhard'ın aynı eserinden okuyalım: Elimizde var olan bütün görüntülere göre, Hunlar ile Kuzey Çinliler arasında çok sıkı bağlar olduğundan, birçok Çinliler, Hunların tarafına geçmiş bulunuyorlardı. Hunların bu Çinlileri zanaatkâr, çiftçi ve memur olarak kullandıkları anlaşıyordu. Çünkü Mete, Hun soyuna dayanan; fakat Çinlilerinkine benzer bir devlet kurmaya karar vermiş görünüyordu (s. 87). Hunların yanına gidip hizmet eden Çinlilerden ve Mete ile anlaşılan Çin krallarından yeri geldikçe söz açacağız.

VI. METE'Yİ DESTEKLEYEN ÇİNLİ KRALLAR

O. Franke, Han sülâlesi kurulurken Çin'deki durumu şöyle anlatıyor: Az sonra Büyük Ch'i devletin, daha sonra en kuzeydeki Tai ve daha sonra da Şansi'deki Chao ve Han devletlerinin, isyanları bastırıldı. Hunlar,

Kuzey Şarısı'de yeniden akırüara giriştiler. Yani Çin sülâlesine karşı, sadık ve bağlı olmayan Çin krallarından da destek gördüler (a.esr.I, 270). Mete'ye karşı gösterilen bu desteklerin, vesika-ları da vardır. Ancak konuyu daha fazla uzatmak istemiyoruz.

VII. AKININ BAŞLAMASI VE SONU:

Mete'nin 1. Çin akını, rastlantı yolu ile yapılmış, bir yağma akını değildi. Bu akın, planlanmış, tam zamanında yapılmış ve Çin'in içinden destekler bulunarak, önceden hazırlanmış bir akındı. Fakat asıl amacı, kaybedilmiş olan Çin'deki Hun topraklarını ele geçirmektir.

Mete'nin 1. Çin akını ile ilgili tek Çin vesikası şöyle diyor: (Mete bundan sonra, yani Yüeci akınından sonra), güneye (doğru indi), Lou-fan ile Sarı ırmağın güneyinde bulunan Pei-yang krallıklarını aldı. (Doğuda), Yen ve Tai bölgelerine geçti. Çin sülâlesinin Generali Mêng T'ien'in almış olduğu, Hunların (eski) arazisinin hepsi, Çin geçitleri ve Sarı ırmağın güneyindeki kaleleri ile birlikte, (Hunlar tarafından) böylece alındı.

Hun sınırı, -(bugünkü P'ing-laing'in kuzeybatısındaki)-, Chao-na'ya ve (Sui-tê'nin güneydoğusundaki) Fu-shih'e kadar uzanmış oldu.

Anlaşıldığına göre Mete akınına, batıdaki Şansi'den başlamıştı. Kaynakta ilk olarak Lou-fan'dan başlanıp, Ordos'a doğru gidilmesi de bunu göstermektedir. Yüecilere ve Ortaasya'ya giden batı yolları ise, Fu-shih ve Chao-na'dan geçmekte idiler. Mete böyle bir anda, Ticari ve askeri yolları da kontrolü altına almıştı. Mete bununla da kalmamış, doğuya doğru da sınırlarını uzatmıştı. Hunların doğudaki uç sınırları olan Tai ve Yen bölgesi, kaynaklarda iki defa anılmıştır. TSTC'ye uyararak, bu doğu bölgelerini Mete'nin ilk olarak aldığı yerler olarak gösterdik. Bu vesikaları, Çinlilerin yaptıkları, eski Çin dipnotları ile birlikte sunduk.

III. METE'NİN KUZEY VE BATI AKINI

Mete'nin Birinci Batı Akını:

Mete, M.Ö. 201'de Çin'e akın yapmadan önce, öyle anlaşıyor ki, kuzeyi ile batısını güvenlik altına almıştı. Çin tarihleri, Mete'nin Çin İmparatoru

Kao'yu nasıl kuşattığını anlatmaya başlamadan önce, Mete'nin beş kuzey akınından, çok kısa olarak söz açarlar. Çince metin çok karanlıktır. Eski Çin notları da, bu metinde geçen kavimler hakkında fazla birşey söyleyememişlerdi. Bu çok değerli vesika şöyle diyor:

Bundan sonra (Mete), kuzeye döndü,

Hun-yü, Ch'üshê, Ting-ling, Kê-kun ve Hsin-li (adlı) ülke (veya kavimlerini, kendi) idaresine aldı.

Hunların soylu kişileri, ile büyük memurlarına hepsi, ona bağlandılar. Mete'ye bir bilge olarak saygı duyup, ağırladılar. 30 n.

Bu vesika Çin tarihlerinde, Mete'nin 1. Çin akınından sonra yer almaktadır. Bu sırada Mete, doğudaki Proto-Moğol güçlü Tunghular ile batıdaki büyük Yüecileri yenmiş bulunuyordu. Anlaşıldığına göre Mete, büyük Çin akınından önce, kuzeyi ile kuzeybatısını güvenliğe almak için, bir akın daha yapmıştı. Haloun'a göre, Mete bu akını M.Ö. 703 yılında yapmıştı (ZDMG, 1937, s. 245). Bu doğru olabilir. De Groot'a göre Mete, kuzeyindeki kavimleri idaresine aldıktan sonra, Türkistan'a dönmüş ve Kuça şehrini de almıştır. Gerçekten bu vesikada geçen Chü-sh', Kuça şehrinin eski Çince yazılışlarına, çok yakındır (a. esr., I, 62). Aşağıda da göreceğimiz gibi, Mete'nin Batı ve Türkistan akını, ayrı olarak anılmıştır. Bu görüşe P. Pelliot karşı gelmiştir (TP, 1923, s. 126). Ancak biz burada, De Groot'a hak vermek istiyoruz. Hunların kuzeyindeki Tundralarda yaşayan geri kavimlere karşı yapılan bir akının, Mete'nin biyografyasında birinci sırada yer almış olması, düşünülemez. Sonraki Hun hakanları kuzeye, yalnızca generallerini gönderirlerdi. Bu gerçektir.

Mete'nin Birinci Batı Akını, 1. Yüeci ve 1. Çin akınından sonra yapılmış olmalıdır. İkinci batı akını ise. M.Ö. 176'dan önce, Mete'nin Sağ Bilge Prensi tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. s...). De Groot konuyu geniş olarak ele alıyor ve bu akından sonra Mete'nin Avrupa sınırlarını arıyor. Diğer batılı araştırmacılar ise, Mete'yi Gobi çölünün batısına götürmemek için, akla gelmeyen spekülasyonlara başvuruyorlar. Bunları aşağıda göreceğiz.

Şimdi bu vesikada, adı geçen kavimler hakkındaki kaynakları, gözden geçirelim. İlk önce. M.S. 3. yüzyıl ortalarında Yü Huan tarafından düzenlenmiş olan ünlü Wei-lüeh'den bir parça okuyalım. Bu orijinal Çin kaynağında,

yukarıda adı geçen bütün kavimler hakkında, az çok bir bilgi bulacaksınız. Çin kaynağını, diğer bir Çin kaynağı ile açıkladıktan sonra, konu hakkındaki kendi yargılarımızı, daha rahatlıkla yakabiliriz:

I. ORTA VE BATI ASYA'DAKİ KAVİMLER TABLOSU (SKC, 30):

Okuma

Aşağıda Wei-lüeh'in tercümesini sunarken, konular birbirine karışmasın diye, her kavim ve yer için ayrı bir numara verdik:

(Kuzey yolu), bundan sonra kuzeybatıya doğru çevrilir:

1) Wusun'lara ve Semerkand Krallığına (K'ang-chü) gider. Bu devletler, eskiden de vardı; şimdi de değişmişlerdir.

1a) "Kuzey Wui ise, ayrı bir devlet gibidir. Semerkand Krallığı'nın kuzeyinde bulunur. (Yani Sirderya ile Talaş vadilerinin kuzeyinde).

1b) "Burada Liu devleti bulunur. Yen devleti de buradadır. (HHS'ya göre burası, "Alan devletinin (Yen-chai) kuzeyinde idi ve Semerkand Krallığına bağlı idi).

1c) Bundan sonra Alan (Yen-ch'ai) devletine gelinir. Bunun diğer bir adı da, A-Lan'dır. Bütün gelenekleri, Semerkand Krallığı'nda görüldüğü gibidir. Burası, batıda Ta-ch'in'e (Kırım yarımadası veya Bizans'la); güneydoğuda ise, Semerkand Krallığı ile komşudur. Onların ülkesinde çok değerli kürk hayvanları bulunur. Otlar ile suları izleyerek, hayvancılık yaparlar. Yakınlarında, büyük bataklıklar vardır. Bazı çağlarda, Semerkand Krallığı'na bağlı kaldılar. Şimdi, ise, hiçbir kimseye bağlı değildirler. (Bundan da anlaşılıyor ki Semerkand Krallığı (K'ang-chü) zaman zaman idaresine Hazar denizinin kuzeyine kadar uzatmıştı).

2) Hun boyları: Hute devleti, Pamir (Ts'ungling)'in (yukarısındaki) sıradağların kuzeyindedir. Wusunların, kuzeybatısına; Semerkand Krallığının ise, kuzeydoğusuna düşerler. 10.000 kadar seçme askerleri vardır. Hayvancıdır. Sürüleri ile gezerler. Çok güzel atları ve kürk hayvanları vardır. (İli havzasının kuzeybatısında bulunan bu devlet, Hunların Hu-chieh boyudur. Bir ara bu boyların şefi, kendisini Hun Hakanı olarak ilân etmişti), (bk. 2. c.).

3) Kırgızlar (Chienkun) (Hun çağında Kırgızlara bu ad verilirdi. Mete'nin 1. kuzeybatı akınında adı geçen Kê-kun kavmi, Kırgızların ataları olabilirler) "Chien-kun devleti, Semerkand Krallığı'nın kuzeybatısındadır. 30.000 kadar seçme askerleri vardır. Hayvancılardır. Sürülerini izleyerek gezerler. Kürk hayvanları çoktur. Çok güzel de atları vardır.

Anlaşıldığına göre Kırgızlar, bilemediğimiz bir sebepten dolayı, ana-yurtlarından atılarak dağıtılmışlardı. Bundan dolayı Hun çağında Kırgızlar için söylenen Chien-kun sözü çok geniş bir mânâ taşır. Kırgızların Göktürk çağındaki yurtları, Altayların kuzeyindeki Kem ırmağı kıyılarıdır. Ancak Çin tarihlerinde Göktürk çağında da, güneydoğudaki Hami şehri çevrelerinde bile Kırgızlara rastlanır. Yukarıdaki kaynakta Kırgızların Batı Asya'daki izlerini görüyoruz. Kırgızların dağılması ile ilgili teori Chavannes'a aittir (TP, 1905, s. 560n). Akıl ve mantık da bunu gerektiriyor.

Göktürk çağı kaynakları Kırgızlar için şöyle diyorlar. Kırgızlar, eski Chien-kunlardandırlar. Onların memleketi, Hami (İ-wu'nun batısında Karaşar'ın kuzeyinde Akdağ'ın ise, yanındadırlar (TS, 217B,7a). Yine aynı kaynak, Kırgızların Hun çağındaki dağılışlarını şöyle yazıyor. Kırgızlar, Hun hakanı Chih-chih tarafından (M.Ö. 46'da) kovalandılar. Kaçarak, Hun başkentinin 7000 mil batısındaki bir yere sığındılar. Burası Turfan ile Beş-Balığ'ın (Chü-shih) 5000 mil kuzeyindedir. Uygurların da, 3000 mil kuzeybatısına düşerler. Onlar güneyde, Tanman dağına dayanırlar (TS, a. yer). Kaynağa göre Kırgızların, M.Ö. 46'da Hun Hakanı Cici Han tarafından, kuzeye sürülmüş oldukları da düşünülebilir. Çünkü Cici Han, Kırgızların yerinde, başkent ve otağını kurmuştu.

4) Tinglingler: Tingling'lerin memleketi, (veya devleti), Semerkand Krallığı'nın (K'ang-chü) kuzeyindedir. (Bu krallık, daha çok Sirderya ile Talaş vadilerinin kuzeyini elinde tutuyordu). 60.000 seçme askerleri vardır. Hayvancılıkla geçinirler. Yukarıda anlatılan bu 'üç devlet'ten, (yani Hu-tê, Chien-kun ve Ting-lingler) en ortada olanı, Kırgızlar, (yani Chien-kun)'lardır. Bunların hepsi de, Hun İmparatoru'nun başkenti An-hsi (Orkun)'dan, 7000 mil uzaklıktadır. Güneyden, Turfan ile Beşbalığ'ın 'Atlı Beylik'ine olan uzaklıkları ise 5000 mildir. Güneybatıda, Semerkand Krallığı'nın (kuzey) sınırlarına

olan uzaklıklarına gelince, 3000 mil idi. Batıda, Semerkand kralının başkent ve sarayı ise, 8000 mil uzaklıkta kalıyordu.

“Bazılarına göre bu Tinglingler, Hunların kuzeyinde yaşayan Tinglingler ile aynı idiler. Fakat ‘Kuzey Tinglingleri,’ Wusunların batısına düşüyorlardı. Bundan dolayı onların ayrı bir kavim oldukları düşünülebilir. (Bu görüş Yü Huan tarafından ileri sürülmektedir).

5) Mete’nin Kuzey Kavimleri: Şimdi asıl konumuza gelmiş bulunuyoruz. Bu konuda da kaynağımız (WL), şöyle devam ediyor:

“Ayrıca Hunların kuzeyinde, Hunyü, Ch-ü-shê, Ting-ling, Kê-kun, Hsin-li’ler vardı. Bu kavimlerin hepsi, Kuzey denizi’nin (Pei-hai) güneyinde yaşarlar. Bundan dolayı bu kavimlerin, Wusunların batısındaki Ting-ling’ler ile aynı olmayacakları açıktır.”

6) Kuzey Tinglingleri: Wusunlar arasındaki yaşlıların anlattıklarına göre, Kuzey Tingling’leri arasında bir At Dizliler Devleti varmış. Bu adamlar vahşi kuşlara veya ördek seslerine benzer sesler çıkarırlarmış. Onların dizlerinden yukarı kısımları, insan vücudu imiş ve insan başı taşıyorlarmış. Dizlerinden aşağı kısmı ise kıllar ile örtülü imiş. (Oğuz destanındaki Kıl-Barak’lar ile karşılayınız). Onların diz kapağı, baldır kemikleri (tibias) ile ayakları, atları gibi imiş. Fakat, attan da hızlı koşarlarmış. (Krşl. Yunan mitolojisindeki Centauros). Fakat, cesur ve sert savaşçılardır.

7. Cüceler devleti: Semerkand Krallığı’nın, (K’ang-chü’nün kuzeyindedir. Orada yaşayan erkekler ile kadınlar, ancak üç ayak uzunluğundadırlar. Halkı kalabalık ve insanları çoktur. Burası, Alan (Yen-ch’ai) bölgelerinden çok uzaktır. (Kazan ve Moskova’nın kuzeyinde denmek isteniyor). Onlar hakkındaki bilgileri, ancak Semerkand Krallığı’nda yaşayan yaşlılardan öğreniyoruz. (Semerkand Krallığı idaresini, zaman zaman Hazar denizinin kuzeyine bazı gezginler, (Cücelerin) yurdunun içinden geçmişler. Semerkand Krallığına, uzaklığı, 10.000 milden fazla imiş. (Bu Cüceler hakkında bilgiler, başka Çin kaynaklarında da vardır. Bk, Chavannes, TP, 1905, 561n).

II. METE’NİN KUZEY BATI AKININDAKİ KAVİMLER

1. Hun-yü kavmi veya ülkesi: Eski Çin kommentarlarından SC, Suyin bu kavmin veya ülkenin, Hunların kuzeyinde bulunduğunu söylüyor. Bu sonuca

daha çok kaynağımızın, Mete kuzeye döndü sözüne dayanarak varmıştır. De Groot'a göre bu, Orhun adının, eski bir Çince karşılığıdır (I, 61). Haloun'a göre, M.Ö. 170'de Yüecilerin yanında görülen Kuan-yü adlı yer veya kavim adı ile aynı olmalı idi. Kuzeyde Mete'ye yenilerek güneye gelmiş olabilirdi (Üetsi. s, 248, n. 4). Vesikası ve temeli olmayan bir teoridir. Hun-yü, çok arkaik bir kavim adıdır. Eşi ve benzeri yoktur. Hunların kuzeybatısında oturmalı idiler.

2. Ch'ü-shê yer veya kavmi: De Groot'a göre Kuça şehri idi (I, 62). Pelliot, iki sözün ad olarak birleştirilmesine karşıdır (Pelliot, TP, 1923, 126). Ancak De Groot haklı olarak böyle büyük bir alanda, Mete'nin yalnızca Baykal gölünün kıyılarında buzların arasında dolaşıp durmuş olduğuna inanmamaktadır. Dileceğe, sinololuğa evet ama, her teorinin de bir mantığı olmalıdır. Ona göre bu çağda Türkistan'ın baş şehri Kuça idi. Bu sebeple Mete, oraya doğru yönelmiş olmalıydı. Biz bu görüşe katılıyoruz.

3. Kê-kun yer veya kavmi: De Groot, Hun çağında Çinlilerin Kırgızlar için söyledikleri Chien-kun kavim adı ile birleştirir (a. yer). Bizce en akla yakın teori budur. Çünkü Kırgızlar, hem Hun ve hem de Göktürk çağının belli başlı ve güçlü kavimlerinden biridir. Yukarıdaki Wei-lüeh'in kavimler tablosunda da, görüldüğü gibi Kırgızların adı, Tingling'ler ile birlikte geçiyordu. Ayrıca Hun Hakanı Çici Han, bu iki kavmi birlikte yenmişti. Çici Han'ın M.Ö. 46'daki bu akınını, Mete'nin bu 1. kuzeybatı akınına benzetmiştik (bk. 2 c.). Çici Han, batıda Kırgızları (Chien-kun) ve dokuz Kırgız boyu Çin'den yardım istemişti. Bu değerli Vesika, TSFYK'de buluyoruz. Anlaşıldığına göre Çici Han'ın bu akınından sonra Kırgızlar, batı ile kuzeye dağılmışlardı. Kuzeydekiler ise, Tinglingler ile karışmışlardı. Bunu da TS, 217B'den öğreniyoruz. Hun çağında Kırgızlar, Chien-kun adı ile anılıyorlardı. Ancak bunlar Hun çağında çok geniş bir yere yayılmışlar ve Tanrı dağlarının kuzeyini, Hami'den Aral gölüne kadar kaplamışlardı. Göktürk çağında ise, yalnızca Kem ırmağı ile yukarı Yenisey boylarında görülüyordu. 840 yılında Uygur Devletini yıktılar. Bundan sonra Çin sarayı onların adını, bu büyük zaferlerinden dolayı değiştirdi ve onlara Hun çağındaki büyük devletlerinin adını verdi. Böylece, Kırgız Devleti'nin adı, Chien-kun devleti oldu. Böylece Hun çağındaki Kırgızların adı, böylece bir defa daha açıklanmış oldu. Bu konu üzerinde fazla durmak istemiyoruz. Ancak, TSFYK gibi çok değerli bir kaynakta yeni olarak bulduğumuz birkaç vesikayı sunmadan geçemedik.

III. TİNGLINGLER HAKKINDA KROLONOJİK NOTLAR

Tingling adını taşıyan kavimler topluluğunun adı ilk defa yukarıda sunduğumuz Mete'nin kuzeybatı akınında görüyoruz. Konuyu kronolojik olarak sıralamaya geçmeden, Tingling adını taşıyan kavimler topluluğunun kimler olduğu üzerinde, bir tanıtma yapmak gereklidir:

Tingling adını taşıyan kavimler, kuzeyde yaşayan insanlardır. Hunların, Göktürklerin ve Kırgızların çok kuzeylerinde bulunan bütün kavimler için verilmiş tek ve yaygın bir addır. Maenchen-Helfen'in de dediği gibi, Göktürk yazıtlarında bu kuzey kavimleri 27 (?) ad ile adlandırılmışlardır. Çinliler ise, bunların hepsine birden Tingling deyip geçmişlerdir. Kuzeyin karanlık (zulmet) diyarları, eskilerce dünyanın öbür kıyısı sayılan kutba yakın yerlerin, çok eski devlerin soylarından geldikleri düşünülen insanları da, Çinliler tarafından Tingling adı ile anılmışlardır.

Bu kavimler hakkında böyle bir tanıtma girişi yaptıktan sonra, şimdi Hunlar ile ilişkileri olan Tinglingler üzerinde duralım: Mete tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra bu kavimlerin adı ikinci defa M.Ö. 101'de geçer. Çin elçisi Su Wu, Hun hakanı tarafından, Kuzey denizi veya Baykal (?) gölünün (Pei-hai) kuzeyine sürülmüştü. Bir süre sıkıntı çektikten sonra Hun hakanının küçük kardeşi ile karşılaştı. Hun prensi ile avlandı ve prens ona her şeyi veriyor. Fakat prens ölünce, adamları bırakıp gidiyorlar ve Hun elçisi yeniden sefalet içinde kalıyor. İleri de bununla ilgili bütün olup bitenlerle vesikaların tam tercümelerini aşağıda sunacağız (bk. 2.c.).

Kuzeydeki Hun idare düzeni de bu vesikadan anlaşılıyor. Kuzey, Hun hakanının kardeşine ulus veya ıkta olarak verilmiştir. Prens, durmadan avlandığına göre kürk toplama peşindedir. O, orada olduğu sürece, Tinglingler yerlerinden kımıldayamamışlardır.

M.Ö. 71'de Hun hakanı, Tanrıdağlarındaki Wusunlara yaptığı bir akından dönerken, büyük bir kış bastırıyor. Hunlardan pekçok insan ve hayvan ölüyor. Wusunlar batıdan, Proto-Moğol Wusunlar doğudan ve Hunların zayıflamasını fırsat bilen Tinglingler ise, kuzeyden hücum ediyorlar. Bu kuzey kavimleri, bilhassa at, koyun ve sığır yağması için geliyorlardı.

M.Ö. 63'de bu kuzey kavimleri, Çin-Hun savaşlarında zayıf düşen Hunların, bu durumundan yararlanan kuzeyli Tinglingler, yağma yapmak için sık sık Hun topraklarına inerler: M.Ö. 63 yılında Tinglingler Hun topraklarına

girmişler, üç yıl süre ile binlerce kişi ile hayvanı alıp götürmüşlerdi. Hun hakanı 10.000 atlı gönderdi. Onlara hücum ederek kovaladı. Fakat kimseyi yakalayamamışlardı. Bu kuzeyli kavimler, kuzeyin kar ve buzları arasında kayboluyorlardı. Çoğu zaman da Hunlar onları yakalayıp, yok ediyorlardı. (Ayrıca bk. DG, I. 202; Parker, XX, 123).

M.Ö. 49'da Tinglingler, en büyük darbeyi, Hun Hakanı Çiçi Han'dan yediler. Çiçi Han, Mete gibi hareket etmiş ve Ortaasya'nın üç büyük kitlesini, idaresi altına almıştı. Anlaşıldığına göre Kırgızları (Chien-kun) dağıtıp, onların yerinde otağını kurmuştu. İdaresi altına aldığı Tinglinglere, ne yaptığını ise, bilmiyoruz. Kendilerini sık sık Hun hakanı ilân eden, üçüncü Hun kavmi Wu-chiehlerin başına nelerin geleceklerini ise, ileride göreceğiz (bk. 2.C.). Eğer bu Wu-chieh kavmi, yukarıda tercümesini sunduğumuz Wei-lüeh'in kavimler tabiosu'ndaki Hute kavmi idiyse Çiçi Han'ın sınırları Aral gölünün kuzeyine kadar uzamış oluyordu.

Kuzey ve Batı Tinglingleri diye bir ayırmaya biz karşıyız. Bu ayırmayı, Wei-lüeh'i derleyen Yü Huan yapmıştı. Bunu yukarıda görmüştük. Doğuda da batıda da, en kuzeyde yaşayan kavimlere Çinlilerin Tingling dedikleri göz önünde tutulursa, mesele çözülmüş olur.

M.S. 85'de Hunlar iyice zayıflayınca, Tinglingler kuzeyden, Sienbiler de doğudan gelerek, Hunların yurdunu aldılar, (bk. s. 300). Hunların başkentine sahip olan Sienbiler, 3. yy. başlarında Tinglingleri yeniden kuzeye ittiler (Weichih, 30, 3a).

IV. DAHA SONRAKİ TİNGLINGLER HAKKINDA KAYNAKLAR

Çinlilerin Kuzey Asya kavimlerine, yaygın bir ad olarak, Tingling dedikleri üzerinde, yukarıda durmuştuk. Daha sonraki çağlarda bu kavimlerin adları, Türk ve Tölösler ile birlikte geçer. Anlaşıldığına göre Büyük Hun Devleti'nin zayıflamasından sonra, kök bakımından Türk olan bu kuzey kavimleri, güneye sızarak çeşitli yerlere yayılmışlardı. Kaynakları ön planda tutarak, bu kavimlerin güneydeki yayılışlarına bir göz atalım:

1. Uzakdoğuda:

Çin tahtında oturan Wang Mang, güneye sızan bu kuzey kavimlerini, Hunlara karşı kullanmak için T'ai-Chün'e yerleştiriyor. Ancak ikiyüzlü politikasını, burada da gösteriyor ve bu kavimleri kendinden soğutuyor:

Wang Mang (M.S. 623) Çin tahtını ele geçirdiği zaman, Hunlara akın yapmak istedi. 12 il ordusunu seferber etti. Doğu bölgelerinin komutanı Yen Yü'yü, Wuhuan ve Tingling gibi kavimlerden oluşan, ordunun başına geçirdi. (Bunların hepsi T'ai garnizonunda kamp kurdular. Onların kadınları ile çocuk larını ise, bu garnizonun bir ilçesinde rehin olarak tuttu.

Fakat bu kavimler burasının, suyu ile toprağından hoşlanmadılar. Ayrıca orada uzun zaman kalıp, ayrılamayacaklarından da korktular. Bunun için rahat edemediler. Oradan ayrılıp gitmek için birkaç defa izin istediler. Fakat Wangmang, onların ayrılmalarına izin vermedi. Bunun üzerine garnizonu bırakarak, başkaldırıp kaçtılar. Üstelik, yağmaya da başladılar.

Bundan dolayı garnizon ilçesinde onlardan rehin olarak tutulan kim varsa hepsi öldürüldü. Bundan sonra Wang Mang'dan öç almak için hepsi birleştiler. Hunlar da bundan yararlanarak, onların yiğit şeflerini kendi subayları olmaları için desteklediler. Bu kavimlerden geri kalanların hepsi, (Hunların) kontrolü altına girdiler veya onlara koşuldular (HHS, 120).

2. Türkler ve Tinglingler:

V. yüzyıldan sonra bu kuzey kavimlerinin adları, Türk Tölös (T'ie-lê) kavimleri ile birlikte geçer. V. yüzyılın başında, Tobalar ile birleşip, Juan juan'lara hücum eden Kao-ch'ê'lara, Tingling adı da veriliyordu (Nan Ch'i shu, 59, 1b-2a).

Bilindiği üzere Kao-ch'ê'lar, Türk kavimleridir. Toba çağında bu Türk kavimlerinin adı, Kao-ch'e Tingling şeklinde birleşik yazılır. Aynı veya birleşmiş iki boy gibi. Bundan cesaret alan Maenchen-Helfen, Tingling adı ile T'ieh-lê (Tölös) kavim adının aynı kökten geldiklerini ileri sürer (HJAS, 1943, s. 83). Gerçi bu iki Türk boyunun adlarının yanyana söylenmesi, onların birbirine yakınlığını gösterir. O. Franke de Tingling ile Tölös Türk kavim adlarının birbirlerine yakınlığı ve benzerliği üzerine yatkındır. Ona göre bu iki büyük topluluk, ırk bakımından birbirlerine yakın; fakat Proto-Moğol Sienbi'lerden ayrı idi. Bu her iki boy, Orhun'dan Çin'in kuzeyine, aynı zamanda göçmüş olmalı idiler (A. esr., D, s. 87; III, s. 249). Schreiber de ona uymaktadır (A. esr., 156).

3. Kuzeydeki Tinglingler:

İsa'dan sonraki 1. yüzyılın sonlarında, Sienbiler ile birlikte Hunları yenip Orhun bölgesini alan Tinglingler, 2. ve 3. yüzyılda artık buralarda iyice yerleşmişlerdi: Wuhuanlar, kendilerinde suç işleyenleri, Wusunlar Tinglinglerin güney batısında yayılan, ırmak ve dağların bulunmadığı, yılanların kaynaştığı, insanın yaşamasına imkân olmayan, ıssız bir çöle sürerler (HHS, 120; SKC, 30, Wei-chih için bk. Schreiber, s. 155). Bu vesikaya dayanarak, Tinglingler ile Proto-Moğol Wuhuanların batıya kaydıklarını ileri sürenler vardır. Ancak unutmayalım ki, bunlar arasında büyük Gobi çölü vardır. Bu vesikaya göre Tinglingler, Gobi çölünün kuzeydoğusunda oturuyorlardı.

Orhun bir ara, Tinglinglerin yurdu haline geliyor: (Sienbiler güçlenince). Kuzeyde, Tinglinglere; doğuda, Kore'ye (Fu-yüeh); batıda Wusunlara hücum ediyorlar ve Hunların eski yerinde (Orhun'da) oturuyorlar. Bu vesika da bize gösteriyor ki Tinglingler, Göktürk çağındaki Tölös ve Dokuz Oğuz Uygurlarının ataları idiler. Sienbilerin bu yükselişleri ile ilgili, ayrı bir bölümümüz vardır (bk. s. 209).

4. Güneydoğudaki (Kansu'da):

Yüeciler ile ilgili bölümümüzde de belirtmeye çalıştığımız gibi Mete'den önce de güneydoğuda ve Kansu'da Hunlar vardı. Daha sonraları buralara, kuzey kavimleri de sızmışlardı. Tzu-ular soy bakımından Hun idiler. Hunlar, kendi kölelerinden olanlara 'Tzu, derlerdi. M.S. 25-55 yılları arasında, Hunlar zayıfladılar ve bölündüler. Kendi köleleri de kaçıp, Karasu'ya (Heishuei) saklandılar. Burası, Alaşan'dadır (Hsi-ho)... Sonradan Liang-chou'da yağmalar yaptılar. Yavaş yavaş çoğaldılar ve birkaç on bin kişi oldular... Bunlar doğuda Wei-piler (Sienbiler) ile aynı değildir. Onların içinde, akrabaları arasında Tahular (Büyük Hunlar) ile Tingling'ler bulunur. İçlerine çok sayıda Tibetli de (Chiang) karışmıştır. Hep birlikte yaşarlar. Çünkü onlar da eskiden Hunların kölesi idi. (Ayrıca bk. TP, 1905, s. 525-526). TPKC, 116'ya göre, Tinglingler, M.S. 60'da Shachou'da, yani oldukça batıda oturuyorlardı. Sonradan doğuya gittiler (Ayrıca bk. Maenchen-Helfen, HJAS, 1943, s. 85). V. yüzyılda, Kansu'da yine görülüyorlar.

5. Türkistan Kuzeyindeki Tinglingler:

Yukarıda kuzeybatı Asya'daki Tinglingler üzerinde durmuştuk. Entere-san olanı, Liang çağında Doğu Türkistan'da, Şanşan bölgesinin kuzeyinde de Tinglinglerin anılmış olmasıdır. Bunlar herhalde Kaoçi-Tölös Türk boylarından başkaları olmasa gerekti: Mokuo (devletine veya şehrine) Han çağında Chü-mo denirdi. Seçme askerleri 10.000 kişiden fazladır. Kuzeyde Tinglingler ile komşudurlar... Batıda ise İran ile komşudurlar... (LS, Hsi-yü).

Geriye kalan bilgileri, Göktürkler adlı kitabımızda vereceğiz.

ÇİNCE VESİKALAR

V. BÖLÜM

27... 當是時東胡強而月氏盛，匈奴單于日頭曼(註一)。

29... 因使韓終侯公石生求仙人不死之藥。(646, 2a).

MÖTE'NİN KUZAY-BATİ ORTAASYA AKINI : (Vesikalar ve metinlere dâhil olan eski Çin notları):

30. 使北服渾庾、屈射(註一)、丁零(註二)、南昆、薪犁之國。於是匈奴貴人、大臣皆服，以冒頓單于為賢。

32. 郅支由是遂西破呼揭，堅昆，丁令，兼三國而都之。(漢書註四)。

VI. BÖLÜM

METE'NİN İKİNCİ BÜYÜK ÇİN AKINI (Çin İmparatorunu Kuşatması)

I. METE'NİN GÜNEYE DOĞRU İLERLEMESİ:

Mete birinci Çin akınında, M.Ö. 215'de Çin sülâlesi tarafından Hunların elinden alınmış olan toprakları geriye alarak, otlaklarını kurtarmıştı. Mete'nin bütün Çin'i zaptetmek gibi bir emelinin var olduğunu, sanmıyoruz, Ancak yeniden ele geçirdiği kuzey Çin'deki Hun topraklarında, eski dirlik ve düzenliğin kurulmasına uğraştığı da bir gerçektir. Diğer yandan Çin'de kurulan yeni Çin sülâlesine karşı da bir cephe kurmağa çalışıyordu.

Yukarıda, Mete'nin birinci Çin akınında, Kuzey Çin'de yaşayan birçok Çin kral ve beylerinin, yeni kurulan Han sülâlesine karşı, Mete'nin tarafına geçtiklerini görmüştük. Daha çok Hunlar Kuzey Çin'de ilerlerken, yerli halk ile beyleri, savaştan çok barış yolu ile elde etme yolunu tutmuşlardı. Mete, M.Ö. 201 yılında, Çin'in kuzeyinden güneye doğru ilerlerken, kaynaklar daha çok Orta Çin'de bulunan, Han Kralı Hsin üzerinde durmaktadırlar. Çin'de yeni kurulan Han sülâlesi iyi geçinmek isteyen bu kral ile Mete arasında, daha eskiden kurulmuş bir dostluk vardı. Ayrıca bu kral, Ta-yüan gibi büyük ve stratejik bir yeri elinde tutuyordu. Mete, bu kralı kuşatıyor ve artık denge politikasını bırakarak, kendi tarafına geçmesini istiyordu. Kral da kuşatmadan kurtulmak için, Mete'den ricada bulunuyordu. Çin imparatoru durumu anladı ve bu Han Kralı Hsin'e sert bir mektup gönderdi. Bunun üzerine kral, başkenti ile birlikte Mete'ye teslim oldu.

Mete'nin ordusu göneye doğru böylece ilerleyince, Kuzey Çin'deki Çin kralları ile derebeylerinin arazileri de, Mete'nin sınırları içine girmiş oldu.

Ancak Mete yeni Çin sülâlesine karşı halkı kendi çevresinde toplamak için, Kuzey Çin’de eskiden kurulmuş olan Chao Krallığı’nı, yeniden canlandırmak istiyordu. Mete böylece, Çinli halkı da yanına alıyordu. Yeni kurulan sülâlenin imparatoru Kai da bu durumu görüyordu. Ona göre çözülen kuzey sınırlarının da, artık bir birliğe kavuşturulması gerekti. Bunun için kendi komutasındaki bir ordu ile yürüdü. Ancak Mete’nin kendisini beklediğinden habersizdi. M.Ö. 201 yılında Mete’nin Kuzey Çin akını nasıl başladı? Şimdi bunları, Çin tarihlerinden okuyalım:

II. METE’NİN KRAL HSİN’İ KUŞATMASI

1. Kaynak, (HS, 93): Han Kralı Hsin, imparatorun emri ile T’ai Yüan’ın kuzeyine geldi. Yavaş yavaş Hunların içinde kalmıştı. Başkenti Chin-yang’da idi. Kral bir mektup yazarak, imparatora şu dilekte bulundu:

“- Benim memleketimin derisi, (yani kıyısı veya sınırı), tam sınırda bulunmaktadır. Hunlar birkaç defa (sınırdan) içeriye girdiler ve ta Chin-yang koruganlarına kadar sızdılar ve aştılar. Bunun için krallığımı, Mai şehrinden idare etmem için izinlerinizi dilerim”. İmparator ona izin verdi, O da başkentini Mai şehrine taşıdı. Bu vesika, M.Ö. 201’deki Hunların güney sınırlarını göstermesi bakımından değerlidir.

Hun Hakanı Mete, sonbaharda büyük bir ordu ile Kral Hsin’i kuşattı (Kaynakların anlatış ve söyleyişlerinden, Mete’yi henüz daha yeni tanıdıkları anlaşılıyor). Kral Hunlara kuşatmadan vazgeçmeleri için barış yolu ile birkaç kez elçi gönderdi. Bu sırada Çin imparatoru da krala yardım etmek için bir ordu göndermişti. Ancak (imparator), bu sırada kralın Hunlara birkaç elçi göndermiş olduğunu duydu. Bundan dolayı (kralın) ikiyüzlülüğünden şüphe edildi. Bunun üzerine İmparator, kralı sorguya çekmek ve cezalandırmak için bir elçi gönderdi.

Kral Hsin, Mete’ye teslim oluyor. Kral, kendisinin Çin’e karşı hep birlikte taarruza geçmek için bir anlaşma yaptı. Çin’e başkaldırdı ve (başkent) Mai şehrini, Hunlara teslim etti. Ondan sonra da T’ai-yüan eyâletine saldırdı. M.Ö. 200 yılının kışında (veya ekim ayında), Çin imparatoru orduyu kendi idaresine alarak, akına geçti. Kral Hsin’in ordusunu, T’ung-ti adlı yerde, yendi. Kralın generallerinden Wang Hsi’nin başını kesti. Bunun üzerine kral

da kaçarak, Hunlara teslim oldu. Bunun üzerine Çin imparatoru, adı geçen Çin kralına çok ağır bir mektup yazdı. Bu mektup, HS, 33,7'de yer almıştır. Ayrıca bk. DG, I, 65. Yukarıdaki vesika Kral Hsin'in biyografyasından, yani HS, 93'den alınmıştır.

2. Kaynak, (yani ŞÇ, 110), Mete'nin ilerlemesini kısa; fakat daha açık olarak anlatıyor: "Bu çağda Çin'de yeni kurulan Han sülâlesi, henüz yeni düzene girmiş ve yerine oturmuştu. Han Kralı Hsin ise başkentini, T'ai bölgesindeki Mai kentine taşımıştır...

"Hunlar, (M.Ö. 201 yılının eylül ayında), büyük bir güçle akına geçtiler. (Kralın başkenti) Mai kentini kuşattılar. Bunun üzerine kral, Hunlara teslim oldu. (Kralı böylece) elde eden Hunlar, onun ordusunu da komutalarına alarak güneye doğru indiler. Kou-chu dağlarını geçtiler. T'ai-yüan eyâletini aldılar. Öyle ki, Ching-yang'ın ta altına kadar indiler". (SC, 110).

3. Kaynak, (yani HS, PC, 1b, İla), bir imparatorluk biyografyasıdır. Tabii olarak Çin imparatorunun yanını tutmakta ve Mete'ye değer vermemektedir: "M.Ö. 201 yılının sonbaharının eylül ayında Hunlar, Han Kralı Hsin'i Ma-i kentinde kuşattılar. Kral, Hunlara esir düştü. (Bu kral esir düşmedi, Hunlara teslim oldu). Kışın ekim ayında (Çin) İmparatoru, T'ung-ti bölgesinde Kral Hsin'e hücum etti. Kralın bir generalinin başını kesti, (bk. HS, 33, 7b). Bunun üzerine Kral Hsin, kaçarak Hunlara sığındı... (HS. İB, İla). Bu metinlerde, karanlık kalan bir nokta vardır. Bu vesikanın devamı şöyledir: "Bu kralın generalleri... eski Chao Krallığı'nın soyundan gelen Chao-li'yi Chao Kralı olarak tahta çıkardılar. Ayrıca (Hunlara teslim olan) kralın askerlerini de topladılar. Hunlar ile birlik olup, büyük Han sülâlesine karşı, direndiler. İmparator, Ching-yang kentinden hareket etti.

Bu vesikaya göre, kralın Hunlara teslim olması üzerine tahtı boş kalmıştı. Bunun üzerinde çevresindeki generaller toplanarak, eski Chao Krallığı'nı kuruyorlar ve Hunlar ile birleşerek, Çin imparatoruna karşı savaşa giriyorlar. Prof. Dub s, HS, 93'deki bir eke dayanarak bunu kabul etmiyor. Prof. Dubs, bunların Hunlar ile birleşmediği görüşündedir (a. esr., I, s. 115, n.1). Ancak yukarıdaki yazı çok açıktır.

4. Kaynak, (TCKM'dur.) Buradaki kronoloji ve tarihlemeler, diğerlerine göre daha sağlamdır. Ancak daha fazla bir şey yoktur.

III. METE'NİN ALDATMA TAKTİĞİ

Mete'nin Çin imparatorunu kuşatması, en geniş ve açık olarak, SC, 93'de anlatılmıştır. Mete, Çin imparatorunun Hun öncüleri ile oyalarken, kendisi de geride konaklamış ve hücum etmek için en uygun zamanı beklemişti. Çin imparatorunun, Mete'nin varlığından haberi, ancak askerlerinin şiddetli bir soğukla kırılmasından sonra olmuştu. Başka bir deyişle, Mete varlığını imparatorun gücünün zayıflaması ile belli ettirmişti. SC, 93, İmparatorun Mete'ye bir elçi gönderdiğinden de söz açmaktadır. Resmi yazışmalar ile Çin'de Han sülâlesi gibi parlak bir çağı açan büyük bir imparatora yakışan süslü sözlerin arkasında ise, birçok gerçekler gizlenmiştir. Bu gerçekleri de ancak, (SC, 99HS, 43) deki General Liu Ching'in biyografyasında bulabiliyoruz. De Groot nedense, gerçekleri su yüzüne çıkaran bu bilgileri çevirmemiştir. Üstelik De Groot, Hunlar ve kullandıkları üstün askerlik taktikleri için ise, hilekâr kavim sözünü kullanmaktadır (I, s. 70).

Ancak gerçekler, bu ünlü Çin imparatorunun kumandan olarak, Mete'nin yanında çok zayıf kaldığını göstermektedir. Öncü Hun birlikleri ile oyalanan ve Mete'nin ana birliklerine doğru çekilen Çin imparatoru, Mete'nin pusuda kendisini beklediğini ancak son anda öğrenmişti. Aşağıdaki kaynaklarda da görüleceği gibi, Çin tarihinde büyük bir ünü olan İmparator Kao, komutanlık ve askerlik taktiği bakımından, pek fazla bir şey bilmiyordu.

Çin imparatoru, Mete'ye selâmlarını iletme ve veda etmek için, on kişilik bir elçilik gönderiyor; ancak diğer yandan da Mete'yi savaşa çağırıyor gibi yapıyordu. Mete, gelen Çin elçilerinin birer casus ve gözlemci olduklarını anlamıştı. Bunun için ordusunu, elçilerden gizlemişti. Yaşlılar ile çocuk yaştakileri toplamış, elçilere Hun askerleri imiş gibi göstermiştir. Ekonomik ve yiyecek, gücünü de örtmek için, yalnızca zayıf atlar ile arık sığırları ortada bırakmıştır. Bir gerçek varsa, Çin elçileri buna kanmışlardır. Bunun için de imparatora, Mete'nin akına geçemeyeceğini rapor etmişlerdi. İmparatorun ilk anda bu rapora kanıp veya kanmadığını bilmiyoruz. Ancak eğer buna kansaydı, General Liu Ch'eng'i yeniden Mete'nin yanına elçi olarak göndermezdi.

Ancak Çin imparatoru birşeyler hissetmiş olacaktı ki, elçi olarak Hunlara gönderdiği general henüz geriye dönmeden, harekete geçmiş ve Kou-chu dağına geçmişti. Yolda imparatorla karşılaşan elçi general, gerçek durumu

ve Mete'nin büyük gücünü, imparatora bildirmişti. Fakat imparator, askerini moralini bozuyorsun gerekçesi ile, generali zincire vurdurup, başka bir kentte göndermişti. General Liu Cheeng'in (SC, 99-HSğ 43)'deki biyografyası, Çin imparatorunu, gerçeklerden habersiz, Mete tarafından aldatılan, elçilerin raporlarına inanan bir kişi olarak sunmaktadır. Biyografya, bir destan dili ile yazılmıştır. Önce zincire vurulan bu general, İmparator Mete tarafından kuşatılınca, en yüksek bir mevkiye getirilmiştir. Şimdi vesikaları okuyalım:

(OKUMA)

1. Kaynak (SC, 93): Söze en resmi dille yazılmış kaynakla başlayalım. Protokol gereği olarak söylenmiş sözlerle gerçek durum kapatılıyordu. İşin iç yüzünü, bundan sonraki kaynaktan öğreneceğiz: “İmparator (bu sırada) Mete'nin, Tai ve Shang-ku bölgesinde konaklayıp (beklediğini) duydu. Kendisi de Ching-yang'da konakladı. Ayrıca Mete'ye, selâm ve vedâ için, elçi gönderdi. (Elçi ile), “şimdi artık bana taarruz edebilir”, diye kafa da tuttu.

2. Kaynak (SC, 99HS, 43): “M.Ö. 201 yılında, Han Kralı Hsin isyan etti. (Çin) İmparatoru Kao, orduyu kendi komutasına alarak, (krala) taarruz etmek için gitti. Ching-yang'a geldi.

“Hunlar ile Kral Hsin'in, hep birlikte kendisine taarruz etmek istediklerini duydu. (Bu da Mete'nin ana birlikleri ile pusuda beklediğini göstermektedir). İmparator buna çok kızdı ve Hunlara bir elçi gönderdi. (L. Wieger de bu elçi için, êşpion, yani casus sözünü kullanır: 1, s. 282). Mete, güçlü askerleri ile iyi beslenmiş sığır ve atlarını sakladı. Bunların yerine elçilere, yaşlılar ile çocukları ve zayıf sığırları gösterdi. On kişiden meydana gelen elçiler, imparatorun yanına döndüler. Hepsisi de, Hunlular akın yapamazlar diye rapor verdiler. (Herhalde İmparator buna inanmamış olacak ki), General Liu Ch'ing'i yeniden Hunlara elçi olarak gönderdi.

“Fakat imparator (elçi) generalin geri dönmesini beklemeden, 320.000 kişilik ordusunu harekete geçirdi ve kuzeye yöneldi. Geri dönen general, (yolda imparatora rastladı ve) şöyle dedi:

“- Eğer iki devlet birbirleri ile savaşılırsa, bunun acıları ile hatıraları, karşılıklı olarak belki uzun süre devam edecektir. (Yani her iki devlet de zarar görecektir). (Önceki elçiler Hunlarda), beslenmemiş hayvanlar, hastalıklar ve

yaşlılar görmüşlerdi. Bunların hepsi de hiç şüphe yok ki, bir hile ve kurnazlıktır. Ben (elçilerin bu söylediklerini) görmedim. Ben şu inanca vardım ki, (Hunlar) ana ve seçkin birliklerini saklamışlardı. Uygun bir baskın yapmak için, fırsat kollamaktadırlar. Hunlara taaruz etmemeliyiz. Ben, bu görüşteyim.

“Fakat bu zamanda imparatorun 300.000 kişilik ordusu, Kou-chu geçidini çoktan geçmişti... İmparator, (generalin) bu sözlerine çok kızdı ve onu şu sözlerle azarladı:

“- Ey, (eski) Ch'i Krallığı'nın kölesi. İyi konuş ve bir subay gibi ol. İyi düşünmeden ve iyi ölçmeden, söylediğin bu sözlerle benim ordumu, niye ürkütüyor ve savaş gücünü kırıyorsun?": General Liu, zincire vurularak, Kuang-wu kentine götürüldü. (Sonradan bu generalin sözleri doğru çıkınca, imparator tarafından, yeniden büyük bir mevkiye getirilecektir).

“İmparator, bundan sonra P'ing-chêng ch'eng kentine doğru gitti". Kaynağın geriye kalan bölümünü, bundan sonraki Mete'nin Çin imparatorunu kuşatması sırasında okuyacağız.

IV. HUN ÖNCÜLERİ, ÇİN İMPARATORUNU YORUP, METE'YE DOĞRU ÇEKİYORLAR

Hun Öncü Tümeni:

M.Ö. 200 yılında, Mete'nin Çin İmparatoru Kao'yu Peteng dağında kuşatması hakkındaki en geniş ve gerçek bilgi, Hun Kralı Hsin'in biyografyasında bulunur. Bu değerli biyografya, (SC, 93HS, 33)'de yer alır. Savaş öncesi ve savaş içinde, olup bitenlerin en iyi kronolojisini de, (TCKM) yapmıştır. İmparatorun biyografyası ile Hun bölümünde, (SC, 110) ise, birçok gerçekler gizlenmiş veya olanlar, kapalı olarak söylenmiştir.

Han Kralı Hsin'in Hunlara teslim olmasından sonra, dağılan generaller, yeniden toplandılar. Hunlarla birlikte imparatora karşı savaşmaya başladılar. Mete'nin öncü birliklerinden, 10.000 kişilik bir Hun ordusu da onlara katılıyordu. Mete'nin ana birlikleri arkada idi. İmparatorun biyografyasında ise, Çin ordusunun başarılı savaşlarından söz açılıyordu.

Hun öncüleri, yenilip kaçır gibi yapıyorlar ve imparator da onları kovalıyordu. Hun öncüleri Lou-fan bölgesine kayıyorlar, imparator da onların

peşinden gidiyordu. Bu bölge zaten, Mete'nin birinci akınında Hunlara katılmıştı. Mete ana birlikleri ile konaklamış, kuzeyde beklerken, imparator, on bin kişilik Hun öncülerinin, arkasından gidiyordu. İyice yorulan, üstelik çetin bir soğukla karşılaşp, on askerinden iki veya üçünün parmakları donan Çin imparatoru, ancak o sırada, Mete'nin kendisini beklediğini öğreniyordu. Şimdi bu olanları, çeşitli kaynaklardan okuyalım:

(OKUMA)

1. Kaynak (SC, 93): Çin imparatorunu yorup, Mete'ye doğru çeken Hun öncü birlikleri, hakkında en doğru bilgiyi veren kaynak, Han Kralı Hsin'in biyografyasıdır: (Diğerleri) Kral Hsin ve Mete ile anlaşarak, Çin (imparatoruna) hücum etmeyi planladılar. Hunlar, Sağ ve Sol Bilge (Hsien) Prenslerinin komutasında, 10.000'den fazla bir atlı birlik gönderdiler. (Çin imparatoruna baş kaldıran (Çinli) General Wang Huang ve diğerleri ile birleşip, (Yen-men'deki) Kuang-wu'da kamp kurdular. Chingyang'a kadar indiler.

Çin ordusu gelerek, savaşa girdi ve onları büyük bir yenilgiye uğrattı. Lishih'e kadar, onları kovaladı ve orada onları yeni bir yenilgiye daha uğrattı. (Li-shih, Fân-chou ve T'ai-yuan'ın batısındaki, bugünkü Yung-ning'dedir). Hunlar, (yanlarındaki Çinliler ile) birlikte, Lou-fan'ın kuzeybatısında, yenden harekete geçtiler. Burada da Çin ordusu, savaş arabaları ve atlı birlikleri ile hucuma geçti. Hunları yeniden yendiler. Hunlar, sürekli olarak yeniliyor ve kaçıyorlardı. (Hunlar sık sık imparatorun karşısına çıkıyorlar ve sonra da, yenilmiş gibi kaçıyorlardı). Çin İmparatoru, bu başarılarını değerlendirmek istediği sırada, Hun birlikleri kuzeye yöneldiler (Hun öncüleri herhalde Çin imparatorunu, Mete'ye doğru çekmek istiyorlardı).

2. Kaynak (SC, 110): Bu kaynakta, pusuda bekleyen Mete'nin Çin imparatorunu Hun öncü birliklerini nasıl yorduğunu ve kendisine doğru nasıl çektiğini, daha açık olarak görebiliyoruz. Burada, Mete'nin pusuda bekleyen esas ve anabirlikler'inden (ching) de söz açılmaktadır. Bu bilgiye göre, Çin imparatorunun kovaladıkları, Hunların zayıf öncü birlikleri idi. Yine bu kaynakta Çin imparatorunun, atlı birlikleri ile savaş yerine, Çin yaya ordusundan önce gitmişti. Yaya ordusu, imparatorun gerisinde kalmıştı. Bu, askerlik tari-

hinde bağışlanamaz bir yanıştır. Belki de Çin tarihleri bu sevk ve idare yanışını, imparatorun yenilmesine, bir özür olarak göstermek istiyorlardı. Şimdi bu değerli bilgileri okuyalım:

... Çin imparatoru Kao, ordunun komutasını bizzat kendi eline aldı. (Hunlara) hücum için harekete geçti. Fakat o kış çok soğuk olmuş ve çok da kar yağmıştı. On askerden iki veya üçünün parmakları donarak düşmüştü.

Mete, yenilgiye uğramış ve kaçıyormuş gibi (yang) hareket etti. Böylece Çin ordusunu aldattı. (Kaynakta bir yazış yanışı vardır. Notumuzda sunduğumuz SC ve HS metinlerinde, tırnakla verdiğimiz hsiang işaretini, yang işareti ile düzeltmek gereklidir (Ayrıca bk. DG, 1, 53).

Çin ordusu ise, Mete'ye taaruz etmek için (öncü) Hunları kovaladı. Mete ise, iyi ve güçlü birliklerini (ching) pusuda gizlemişti. (Çinlilere) yalnızca zayıf kuWetlerini göstermişti. (Esas ve ana birlikler için Çince, ching essential sözü kullanılmıştır.)

Bunun üzerine Çin imparatoru, çoğu yaya birliklerinden oluşan, 320.000 kişilik ordusu ve bütün güçleri ile (öncü) Hunları kuzeye doğru kovalamaya başladı. Çin imparatoru Kao, P'ing kentine, (kendi ordusundan) daha önce erişmişti. Çin yaya ordusu ise, henüz (yolda idi ve buraya) yetişememişti.

V. METE'NİN ÇİN İMPARATORUNU KUŞATMASI

Kuşatmadan önce: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Çin'de ünlü Han sülâlesini kuran İmparator Kao, askerlik bilgisi bakımından çok geri, daha doğrusu Mete ile karşılaştırdığımız zaman, Mete'ye göre çok geri olduğunu anlıyoruz. Daha önce imparatora isyan eden Çin beylerinin yanına on bin atlı bir Hun öncü ordusu katan Mete, imparatoru yormuş ve güçten düşürmüştü. Gerçi Çin tarihleri imparatorun, bu Hun tümenine karşı elde ettiği büyük başarılarından söz açıyorlardı. Ancak sonradan Mete'nin ana birlikleri ile pusu kurmuş olduğu duyulmuştu. Bundan da anlaşılıyor ki Mete, düşmanın yorma taktiği kullanıyordu. Yukarıda gördüğümüz gibi, bu öncü tümenin başına, Hunların sağ ve sol kanat ordularının başkomutanları sayılan, Hunların Sağ ve Sol Bilge Prensleri'nin atanması da, bu oyalama savaşlarına Mete'nin verdiği değeri gösteriyordu.

İmparatorun bu ön savaşlarda elde ettiği tek başarı, T'ai-yüan eyâletini elde etmiş olması idi. Yukarıda da gördüğümüz gibi imparator, Mete'nin savaşı planladığı P'ing kentine, kendi ordusunun ana ve yaya birliklerinden önce gelmişti. Böylece Mete'nin tuzağına düşmüştü. Hemen kuşatılmıştı. Kaynağımızdan da anlaşılacağı üzere, Çin ordusunun büyük bir kesimi yaya idi. Bunun için de imparatora yetişememişlerdi. Çin imparatoru kuzeyde, Mete'ye doğru ilerlediği zaman, 320.000 askeri vardı. Yaya askerler imparatora yetişememişlerdi. Mete'nin ise 300.000 kişilik ordusunun çoğu veya belki de hepsi atlı idi. Mete'nin yenilir gibi yapıp, düşmanı yanıltması bütün Çin kaynaklarında söylenmektedir. (SC, 110), biraz karanlık konuşuyor. Fakat (HS.94A) bunu açık olarak söylüyor. Mete'nin ana birliklerini gizleyip güçsüz birliklerini gösterdiği de kaynaklarda açık olarak anlatılmaktadır:

Çin ordusu, 320.000 kişi idi. Mete'nin ordusu ise, ilk ve ana kaynağımız olan SC, 100'a göre, 400.000 atlıdır. (HS, 94 A) bunu, 300.000 atlı olarak düzeltmişti.

VI. METE'NİN ÇİN İMPARATORUNU KUŞATTIĞI "PE-TENG" YAYLASI:

Bu yayla, herhalde savunmaya uygun bir yerdi. Bazı kaynaklar ise, Çin imparatorunun yalnızca bu yayladan geçmek istediğini söylerler. Kaynaklarda Peteng yaylası şöyle anlatılır: Peteng yaylasındaki kale (t'ai), bu dağın üzerindedir. Shou-chou eyâletinin, Ting-hsiang bucağının 30 mil doğusundadır. Bu bucak, Han sülâlesi çağındaki P'ing-ch'eng bucağı ile aynıdır. (SC, 110; Kuatichi, 314; DG, I, s. 64). HS, 28B, 8'e göre, P'ing-ch'eng kenti, Ta-t'ung'un doğusundadır. Pê teng ise, bu kentin iki veya üç mil yakınında bir kale idi... Yen-Men'e bağlıdır.

KUŞATMA BAŞLIYOR

Kuşatmanın nasıl başladığı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Kaynaklar yalnızca Mete, Çin İmparatoru Kao-yu yedi gün kuşattı, diye söze başlıyorlardı. Kuşatmadan sonra da, Hunların at renklerine göre dağın çevresini nasıl sardıkları, anlatılıyordu. Bu yedi günlük kuşatma sırasında Çin imparatoru, ne içten ve ne de dıştan, yiyecek elde edememişti. (SC, 8)'deki

imparatorluk biyografyası, imparator çıkıp gidemedi diye, durumu saygı ile kapatıyordu. (HS, D'de bu ayıptan hiç söz açılmıyordu. Bazı kaynaklar, Çin ordusunun aç kaldığından söz açıyorlardı. Bazıları ise, dışarıyı ile bağ kuramadı diyordu. Daha doğrusu Çin tarihleri bu ünlü ve büyük bir sülâle kuran Çin imparatorunun karanlık günlerini, çok kısa ve kapalı olarak anlatıyorlardı.

I. KAYNAKLAR:

Şimdi durumu, kaynaklardan okuyalım:

1. Kaynak (SC, 110): Mete, 300.000'den fazla askerden oluşan ana birliklerini serbest bırakıp (tsung), hücumu geçirdi. Çin İmparatoru Kao'yu, Pe-teng dağında yedi gün süren bir kuşatma altına aldı. Çin ordusu, (kuşatmanın) ne içinden ve ne de dışından, karşılıklı olarak ne bir yardım alabildi ve ne de yiyecek bulabildi.

2. Kaynak (HS, 1, 11b): Bu imparatorluk biyografyasında, savaşın tarafları üzerinde konuşulmamış ve konu çok kısa olarak bitirilmiştir. De Groot bu kaynağı kullanmamıştır (I, 67). Bu kaynakta sözü edilen, General Ch'en P'ing'in gizli planından ayrıca söz açacağız. Bu gizli plan, SC, 8'de yer almıştır. İmparator, yolda vurularak, başarılı savaşlar yaptı. Bu zaferlerinden yararlandı. Yenilenleri kovaladı. Ondan sonra kuzeye dönüp, Lou-fan bölgesine gitti. Çok çetin bir kışla karşılaştı. Öyle ki, on askerden iki veya üçünün parmakları dondu. Bunun için P'ing cheng'e gitti. Fakat orada yedi gün, Hunlar tarafından kuşatıldı. (General) Ch'en P'ing'in gizli planını kullandı ve böylece (Hunların) elinden kurtuldu.

II. HUNLARIN AT RENKLERİNE GÖRE KUŞATMALARI:

Hunların, renkler üzerindeki düşünceleri ile at renklerine göre yapılan bir kuşatmanın bize neler anlattıklarını, az sonra ayrı bir bölüm içinde inceleyeceğiz. Burada olup bitenleri bölmeden, kaynaklarımızı okuyalım: Hun atlı birlikleri, (Çin ordusunun çevresinde, şöyle düzenlenerek, yer) almışlardı: Beyaz atların hepsi, batı yönünde yer almışlardı. Mavi, (yani kır) atların hepsi, doğuda; bütün siyah atlar, kuzeyde; Kırmızı, (yani doru) atların hepsi de, güneyde yer almışlardı.

III. ÇİN İMPARATORU METE'NİN HATUNUNDAN YAR-DIM İSTİYOR:

Bunun üzerine İmparator Kao, bir kurtuluş ümidi bulmak ve Mete'nin hatun'nun (Yen-shih) aracılığını elde edebilmek için, gizli olarak çok değerli hediyeler gönderdi. (Gerçek durumu ancak Yen Shih-ku'nun notları ile anlı-yabiliyor ve böyle geniş olarak Türkçeye çevirebiliyoruz. Bu nottan anlaşıldı-ğına göre imparator, Mete'nin hatununa rüşvet göndermişti. Bunun üzerine hatun, Mete'ye şöyle dedi: Hatunun konuşması:

- İki hakan da, (yani Hun ve Çin hakanları), karşılıklı olarak birbirlerini sıkıştırıp, mutsuz etmemelidirler. Bugün Çin topraklarını elde etmiş olsanız bile, Siz ey Hun hakanı, (yani Mete), orada oturup (Çin'i) idare etmek için, eninde sonunda gerekli gücü bulamayacaksınız. Ayrıca Çin Hakanı, Tanrı gücüne de sahiptir. Ey hakan, (Yani Mete), Ne yaptığınızı, düşün ve tart.

Bu çok değerli vesikadan da anlaşılacağı üzere Hun hakanı da Göktürk hakanları gibi Tanrı tarafından kutlanmıştır. Fakat Tanrının bir elçisi veya resûl'ü gibidir. Çin imparatorlarının ise vücutları ile ruhları da mukaddestir. Hunlar da buna inanıyorlardı. Ayrıca bu konuşmadan, Hunların Çin toprak-larında bir devlet kurma isteğinin, bulunmadığını da anlıyoruz.

IV. HATUNUN METE'YE SÖYLEDİKLERİ:

(Notlar)

1. Konuşma ve Kaynaklar;

Mete'nin Hatunu, yani Hun imparatoriçesinin Mete'ye verdiği öğütleri, başlıca üç kaynakta görebiliyoruz. Üç kaynakta değişik olarak yazmıştır. En orijinal ve ana metin, herhalde SC, 110'da yer alanıdır. (Vesika, 38/1) Konuş-manın aynı metni, HS 94A'da da bulunur. Ancak hatunun Meteye söylediği, Çin topraklarını elde edebilsen bile, Ey Hun hakanı orada oturamayacaksın sözünden bazı ekler çıkarılmış ve metin gramer bakımından karanlık bir hale gelmiştir. (Vesika, 38/2) Mete'nin hatununun konuşmasının diğer değerli bir metni de, SC, 93 ile HS, 33'de bulunur. Konuşma, devrik bir cümle ile alın-mıştır. Bazı Çince işaretler de değişikdir. Fakat gramer ve anlatış, daha açık-tır. (Vesika, 38/3) Bilindiği üzere SC, 93, Mete'ye sığınan Han Kralı Hsin'e aittir ve orijinaldir. Yukarıdaki ana kaynaklarda, Çin imparatorunun mukad-

desliği, ya hiç anılmıyor veyahut da ikinci plana bırakılıyordu. Çin tarihçileri yaygın olarak, Çin imparatoru göğün oğludur, ayrıca kendisi de mukaddestir, onun toprağını alsak bile, elimizde tutamayız, diyerek Hun imparatoriçesinin sözlerini değiştiriyorlardı.(Vesika, 38/4) L. Wieger, daha çok bu klasik söyleyişi seçmiştir. (Textes hist., I. 238).

2. Hatun ve Devlet:

Mete'nin hatununun kocasına söylediği bu sözler, dünya tarihinde de büyük bir yer tutar. Çünkü 2200 yıldan beri Çin tarihinde bu hatun ile sözlerinin yeri çok büyüktür. Ayrıca Mete, hatunun isteğini de yerine getirmiştir. Hun hakanlarının, Çengiz Han devletleri ile Timur'larında olduğu gibi iki büyük hatunu vardı. Bu hatun, herhalde en büyük, kutlu hatun (Ch'üan-ku) olmalı idi. (bk. s. 157). Savaşlarda da Hakan ile birlikte idi.

Ayrıca bir kadının, komşu devletler ve devlet idaresi hakkında, bu kadar derin ve gerçek bir bilgiye sahip olması da, ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktadır. Demek ki hatunlar da, haremden devlet adamları gibi, eğitilmiş ve yetiştirilmişlerdi. Bugün Çin topraklarını elde etmiş olsanız bile, siz ey Hakan, orada oturup idare etmek için gerekli gücü kendinin de bulamıyacaksınız. Bu düşünce Göktürklerde de vardır. Konuyu uzatmayalım. Fakat Mete'nin hatunu çok kesin konuşuyordu. SC, 110 bu konuşmayı gramer bakımından da güçlendirerek şu deyişle büründürüyor: Bugün Çin topraklarını alabilirsin, fakat sonra..., diyerek olacakları anlatıyordu. HS'da bu açıklık yoktur. Çin'i idare edemeyeceği, güçlendirilmiş ve kesin bir gramer kuruluşu ile söylenmiştir. (Ayrıca bk. DG, I, 64).

3. Çin ve Hun Hakanı eş:

Mete'nin hatunu, Hun hakanı ile Çin imparatorunu eşit olarak görmektedir. Bunun için, iki Hakan'dan söz ediyordu. Mete'ye, Siz iki hükümdar derken, aralarında bir ayrılık göstermiyordu. Karşılıklı olarak birbirinizi sıkıştırıp, mutsuz olmayın derken, her ikisinin de ayrı ülke ve dünyalarının bulunduğunu söylemek istiyor ve orada mutlu olmalarını istiyordu. Sen Çin'i alsan bile idare edemezsin diyordu, Mete'ye. Çünkü Çin Çin imparatoruna ait, bir dünya parçası idi. (Vesika, 38/5)

4. Çin imparatoru mukaddes:

Göktürk devlet düşüncesine göre, Türk hakanı Tanrı tarafından kutlanmış ve Türk milleti yok olmasın diye, Hakan olarak tahta çıkarılmıştır. Tanrı veya göğün oğlu değildir, Tanrı'nın elçisi veya resûlü gibidir. Çin imparatoru ise, Tanrı veya göğün oğludur. Bunun için vücûdu da, mukaddestir. Çünkü Tanrı'nın bir parçasıdır. Mete'nin hatunu, bunu bastırarak belirtmek istiyordu. Mete'nin hatunu, başlıca iki nokta üzerinde duruyordu:

(1) Çin toprakları alınsa da, idare edilemez. Bu gerçek hayat ve devlet tecrübelerine dayanan bir görüştü. (2) Çin imparatoru mukaddestir ve "mukaddes bir güce" sahiptir. Hatun bunları söylerken, üstelik, fazla olarak (Ch'ieh) baskısını da yapıyordu. (Vesika, 38/6) Mete'de bunlar yoktu. Ancak buna rağmen Çin imparatoru, Mete'ye mektup yazarken onu saygılı ve yüksek tutuyordu. Her iki hakan da, kendi dünyalarında, ayrı birer üstünlüğe sahipti.

5. Planlama ve düşünme:

Hatun Mete'ye, bir işe başlamadan, düşün ve tart, diyordu. Çince de ch'a sözü, examine into Judicially demektir. Hatun, hakana duygularına kapılmasını öğütüyordu. (Vesika, 38/7)

6. Kuşatmanın kaldırılması:

Mete, hatunun öğütleri üzerine kuşatmayı gevşetti. Kaynaklarımızda, Ve Hatun'un sözlerini kabul etti, sözü kesin bir söyleyişle yer almıştır. (Vesika, 38/8) Hatunla Mete arasındaki konuşmalar, kaynaklarımızda tam olarak yer almamaktadır. Belki bunun başka sebepleri de vardı. Nitekim bu sırada, Han Kralı Hsin'in bazı generalleri Mete'ye yardıma gelmemişlerdi. Bu konuya, yeniden döneceğiz.

7. Orduda boynuz ve köşe:

Hun ordusundaki boynuz ve köşe sözleri üzerinde daha sonra durmamız gerekirdi. Ancak kaynaklarımız, Mete, karısının öğüdünü kabul etti ve kuşatmayı bir köşeden açtı (veya serbest bıraktı), diyorlardı. (Vesika, 38/9) Hun ordusundaki bu boynuz ve köşe değişimleri üzerine, yeniden döneceğiz. Bir köşe açılınca Çin imparatoru bütün askerlerine, okçuların serbest bırakılan köşeden, doğrudan doğruya ilerlemelerini emretti ve köşeden çıktılar. Bu konuya az sonra, yeniden döneceğiz.

V. AT RENKLERİNE GÖRE ORDU DÜZENİ

Kaynaklarımız, Mete'nin Çin imparatorunu kuşatmasına, birdenbire giriyorlar. Kuşatmayı olup, bitiriyorlar. Bundan sonra da Mete'nin at renklerine göre ordusunu nasıl düzenlediğini ve kuşatmayı nasıl tamamladığını anlatmaya başlıyorlar. Sanki gece başlayıp, gece bitmiş bir kuşatma gibi. Kuşatmayı anlatırken, doğuda kır, güneyde doru, batıda ak ve kuzeyde yağız atlar yer almışlardı. Çin'in bu felâketli günlerinde sanki en önde gelen şey bu imiş gibi, uzun uzun atları anlatıyorlardı. Demek ki bu, Çin için değişik bir gelenektir. Bu bilgi, yalnızca SC. 110'da bulunur. Fakat metinlere konan sonraki Çin notlarında, bu renkler üzerinde uzun uzun durulmuştur. Ancak bir gerçek varsa, Mete'nin bu akıl almaz ve üstün ordu taktığının, Çinlileri de şaşırtmış bulunduğunu ve bunun Çinliler için de yeni birşey olduğu idi.

Anlaşıldığına göre, Mete'nin atlı birlikleri, at renklerine göre düzenlenmişlerdi. M.S. 983-985 yıllarında Uygur başkentine giden Çin elçisi Wang Yent'e de bunu görmüştü. Uygurlarda mülkiyet, at renklerine göre düzenlenmişti. Herkesin at sürüsünün rengi ayrı idi. Sosyal ve ekonomik hayattan gelen bu gelenek, Mete'nin ordusunda da görünüyordu. Akkoyunlu, Karakoyunlu da, belki bu eski geleneğin, başka bir görüntüsü olabilirdi.

De Groot da bunu, eski Çin gelenekleri ile karşılaştırmıştır (I, s. 63). Ona göre, Mete'nin at renkleri ile bu atların dizildikleri yönler, en eski Çin düşüncesine de uygundu. (Vesika, 39) Çin'de dünyanın yönleri, renklerle gösterilmişti. De Groot'a göre Hunlar da, Çinliler gibi dünyaya uyup, yerleşerek, kendi savaş hareketlerinde başarıya kavuşmak istiyorlardı (s. 23). Büyük ve ünlü bir Sinolog olan De Groot, bir Çinli gibi düşünmektedir.

Hun ve daha sonraki Ortaasya orduları, Ortaasya'nın çeşitli halk kesimlerinden gelen, birliklerden meydana gelirdi. Bu kadar çeşitli birliklere ve onların başmdakilere, Çin düşüncesinin aşılınmış olabileceğini düşünmek çok zordur. Bunu, daha çok atlı kavimlerin pratik gelenekleri ile açıklamak gereklidir. Çince metinde adı geçen at renkleri de, Çin'de pek alışılmış sözler değildir. Bunun için eski Çin notları, bu renkleri çeşitli ve ayrı olarak açıklarlar. Bu notların da metnini, dipnotlarımızda sunduk. Örnek olarak, bazı renklerin açıklamalarını, notu yazarların adları ile birlikte sunalım:

1. Doğuda: -(a) Mavi at rengi (Notu yazar: Sochieh). -(b). Karışık renkli, düz olmayan renk (Notu yazar: Ch'êng-İ). -(c). Yüzü ve başı beyaz (Shou-wên), başı beyaz siyah at, mavi at, (": Yen Shih-ku). (2). Kuzeyde . a. Siyah at (": Li). (-b. Derin siyah (": Yen Shih-ku). (3). Güneyde Sarı kırmızı (": Sochieh). Bak. not: 39a-c.

METE'NİN KUŞATMAYI ÇÖZMESİ

(Çin İmparatorunun kurtulması)

Bütün kaynaklarımızda açık olarak görüldüğü gibi, Mete çok güçlü ve kendisinden de emindi. Çin imparatoru, Mete'nin bu kuşatmasından nasıl kurtulabilmişti? Aslında bu kurtuluş Çinliler için, yüzyıllar boyunca onur verici bir şey olarak sayılmamıştı. Çin tarihçilerinin, imparatorun kurtuluşunu daha az onur kırıcı göstermek için anlattıkları, rüşvet ve kıskançlık sahnelerinin incelenmesinin bu bölümün sonuna bırakacağız. (SC. 110)'a ise, ara bir kaynak girmekte ve Mete'nin kuşatmayı çözmesini, dışarıdan yardım gelmemesi ile yormaktadır. Fakat Çin İmparatorunun kurtuluşunu sağlayan general C'en P'ing'in biyografyasında, yani (SC, 93)'de, böyle bir sebep ile yeni bir kaynak girişi yoktur. Çünkü, kuşatmanın çözülmesi ile ilgili en geniş kaynak, bu biyografiyedir.

Aslında Çin imparatoru hayatını, şimdiye kadar gizli kalmış ve hiçbir zaman da öğrenilemeyecek olan, utanç verici bir ödeme ile yapmıştır. Buna, Çin tarihlerinde, General Ch'en P'ing'in gizli planı adı verilmiştir. Kuşatmanın çözülmesi ile ilgili vesikalar sunduktan sonra, bu plana da geniş bir yer vereceğiz.

Kuşatmayı çözmenin gerçek sebebi ise, Mete'nin de Göktürkler gibi, Çin'i idaresi altına almak istememesi idi. Bu politikasını, hatunun konuşmasından da açık olarak anlıyoruz. Bu, Mete'nin daha sonra politikası ile mektuplarında da görülüyor. Mete bu kuşatmadan sonra, 24 yıl Çin sınırlarına uğramamıştır.

Mete, ordusunu geri çekerek, kuşatmayı bırakmamıştır. Burada daha çok söz konusu olan, kuşatmayı gevşetme'dir. Mete yalnızca, bir köşeyi veya iki birliğin arasını hafifçe açmıştır. Hem de sisli bir havada. Sis dolayısıyla Hunları göremeyen Çinliler, ok yağmuru ile dışarıya çıkma yolunu seçmişlerdir. Fakat niçin? Metin çok eskidir. Eski Çin notları da, metni aydınlığa kavuşturamıyorlar. Eski Çin notlarına göre, yalnız yay ve mızrakla yürünüyor ve başka bir silah kullanılmıyordu. Gizli bir anlaşma, Çin imparatoruna gizli bir yol verme ve kuşatmadan gizli bir çıkış! Bunun sebepleri, pek anlaşılmıyor.

Anlaşıldığına göre Mete'nin hatununa da çok büyük bir rüşvet verilmiştir. Ancak rüşvet olarak verilen değerli şeyler, zaten kuşatmanın içinde yani

Hunların elinde ve kontrolünde idiler. Bunun için kuşatmayı açmaya sebep yoktu. Bazı kaynaklara göre, imparator general Ch'en P'ing'in gizli planını kullandı. İmparator kurtulduktan sonra bu plan gizli tutuldu. Dünyada hiç kimse, bu plan hakkında bilgi edinemedi. Bazıları da, bu davranış o kadar bayağı, âdi, garip ve kötü idi ki, bundan dolayı yasaklanmış ve hiç kimseye bilgi verilmemiştir. Bunları söyleyenler, Çinlilerdi. Bu konular ile ilgili vesikaları aşağıda sunacağız:

(Okuma)

I. KUŞATMA HAKKINDA KAYNAKLAR:

1. Kaynak (SC, 110): Mete, (daha önce), Han Kralı Hsin'in generallerinden Wang Huang ve Chao-li ile karşılaşmak ve birleşmek için sözleşmişti. Fakat onların birlikleri uzun zaman gelip, görünmediler. Bunun üzerine (Mete), onların Çin ile kendisine karşı birleşeceklerinden şüphelendi. Bundan sonra kansının öğütlerini de kabul ederek, (ordusunun) bir köşesini açtı ve kuşatmayı bıraktı.

Bunun üzerine İmparator Kao askerlerine, herkesin oklarını kullanmasını ve dışarıya doğru yönelmelerini, serbest bırakılmış köşeyi izleyerek, doğrudan doğruya dışarıya çıkmalarını emretti. En sonunda, (Çin) ordusunun ana birlikleri ile birleşilebildi. Bunun üzerine Mete de ordusunu topladı ve alıp, gitti. (Çin imparatoru) artık savaşı sürdürmek istemedi. (Vesika, 40/1)

2. Kaynak (SC, 93): General Ch'en P'ing'in biyografyası: İmparator bundan sonra P'inch'eng'e gitti. Oradan Pet'eng yaylasına geçti. Bu sırada Hun atlı birlikleri onu kuşattılar. Bunun üzerine imparator, (Mete'nin hatunu), Hun imparatoriçesine çok değerli hediyelerle birlikte bir elçi gönderdi. Hatun da (kocasını Mete'ye) şöyle dedi

- Şimdi sen Çin topraklarını elde edebilirsin. Fakat sen, Çin'i elinde tutarak, oturamazsın! İki hakan, karşılıklı olarak birbirlerini mutsuz etmemelidir! (Hun imparatoriçesinin konuşması burada daha açıktır. Fakat SC, 110'dan daha kısadır).

(Kuşatmanın) yedinci günü Hun atlı birlikleri, yavaş yavaş çekilip, uzaklaştılar. O sırada gök, kalın bir sis ve bulutla kaplandı. Çin elçileri Hun as-

kerlerini görüp, seçemediler. Bunun için de şuraya veya buraya gittiler. Bunun üzerine (Çin ordusunun), Orta muhafız birliklerinin komutanı General Ch'in P'ing, (Çin) imparatoruna şöyle bir dilekte bulundu:

- Hunların hepsi de, baştan aşağıya silahlanmış bulunuyorlar. En iyi okçularımıza, oklarını iki defa daha çok oklarını boşaltmalarını ve böylece yavaş yavaş yürüyerek, kuşatmadan kurtulmamız için emir verilmesini dilerim! (Bu her, askerlik taktığı ile ilgili çok karanlık sözlerdir. Bunun için eski Çinliler tarafından pek çok not yazılmıştır. Ancak, hepsi de birbiri ile çelişki halindedir). Bu yolla kuşatmadan kurtulup çıktılar. P'ingch'eng kentine gittiler. Hun atlı birlikleri de, kuşatmayı çözüp gittiler. Çin ordusu da geri döndü. (Vesika, 40/2)

Çin imparatoru kuşatmadan kurtulurken, ona yol açan ve kurtuluşunu sağlayanlardan biri de General Fan K'uai idi. SC, 95'deki biyografyasında, imparatorun kurtuluşu biraz daha açık olarak anlatılmaktadır. Ancak askerlik taktığı aynıdır.

Çin imparatoru kuşatmadan kurtulduktan sonra, kendisini yanıltan on elçiyi öldürmüş ve General Liu Ch'eng'e şöyle demişti "Ben sizin sözünüzü dinlemediğim için bu şehirde böyle bir felâkete uğradım." (Vesika, 40/3)

II. İMPARATORUN KURTULUŞUNU SAĞLAYAN 'GİZLİ ANDLAŞMA'

1. Kaynaklar:

İmparatorun kurtuluşunu sağlayan, sebeplerden biri olan Mete'nin hatununun konuşması üzerinde, yukarıda geniş olarak durmuştuk. Ancak Mete'nin hatununu böyle konuşturan gizli bir sebep de vardı. Kaynaklara göre, Çin imparatorunun çevresi sarılıp da Çin ordusu (yedi gün) aç kalınca, Çin Generali Ch'en P'ing, Mete'nin hatununun yanına, çok değerli hediyeler ile elçi olarak gönderildi. Ancak bütün kaynaklarda olduğu gibi, imparatorun kendi biyografyasında bile, İmparator, General Ch'en P'ing'in gizli planını kullandı ve böylece kurtulabildi, denmektedir. Bu generalin gizli planı ne idi? Bu generalin biyografyası, (SC, 56-HS, 40) da bulunur. Gene-alin biyografyasında şöyle deniyordu: İmparator, generalinin fevkalâde planını kullandı. Mete'nin hatununa, kuşatmayı çözmesi ve kendisinin kurtulması için elçi gönderdi. İmparator kurtulduktan sonra bu plan gizli tutuldu. Yeryüzünde

hiç kimse, bu plan hakkında bir bilgi edinemedi. İşte meselenin gerçek yanı ve işin içyüzü bu idi. Bu anlaşma devletçe gizlenmişti. Bu imparator, Çin'de 230 yıl hüküm sürmüş olanmış Çin tarihlerinde verilen bilgilerin gerçekle fazla bir ilgisi olmasa gerektir.

2. Anlaşma hakkında söylentileri:

Bu İmparator, Çin'de 230 yıl hüküm sürmüş olan büyük Han sülâlesinin kurucusudur. Bunun için Mete'nin kuşatmasından nasıl kurtulduğu, gizli tutulmuştur. Ancak Çin tarihleri durumu idare etmek için kurtuluşa romantik bir hava vermiş ve egzotik sahneler yaratmışlardır. L. Wieger bile, bu sahnelere inanmıştır (Textes hist., I, s. 283).

İmparatorun kurtuluşu ile ilgili söylentilerden biri şöyledir: General P'ing, çok güzel bir kadın portresi yaptırdı. Bu portreyi, (Mete'nin) hatununa göndererek şöyle dedi: - Çin'de bunun gibi güzel kadınlar pek çoktur. Şu anda bizim imparatorumuz, güç bir durumda bulunuyor. (Bunun için de bu kızları, Mete'ye) sunmak istemektedir. Bunun üzerine Mete'nin hatunu, (Mete'nin haremine) gelecek olan (bu Çin kadınlarının, Mete'nin yanında-ki) kendi sevgisi ile prestijini düşürebileceklerini düşündü. Bundan sonra da, kuşatmanın bırakılması için Mete'ye baskı yapmaya başladı. Belki de arada, böyle kıskançlık duyguları da olmuştur. Yen Shih-ku gibi büyük ve değerli kommentarcılar ise, hatuna büyük bir rüşvet verildiğinden söz açmışlardır.

3. General Ch'en P'ing planı:

Yalnızca (HS, 1B)'de anılan bu gizli plan, İmparator Kâo'nun, Mete' nin kuşatmasından kurtulduktan sonra, gizli tutulmuştu. M.S. 29 yılında ölen Huan T'an, yazdığı Hsindun'unda, şöyle diyordu . Bazıları derler ki General Ch'en P'ing, imparator Kaoyu, P'ing-cheng'deki Mete'nin kuşatmasını çözerek kurtarmıştır. Fakat onun bu aracılığı gizli tutulmuştur. Bu ipin ne olduğunu, yeryüzünde hiç kimse duymamıştır. Onun bu işte kullandığı hüner, hayret verici bir ustalıktır. Bunun için gizli tutulmuş ve başkasına duyurulmamıştır. O günkü durumu göz önünde tutarak, bu işin içyüzünü anlayabiliyor musun, diye bana sordular, ben de şöyle dedim: “- Bu davranma, o kadar bayağı, âdi, garip ve kötü idi ki, bundan dolayı bu anlaşma yasaklanmış ve kimseye haber verilmemiştir”.

İmparator Kao, (Mete tarafından) yedi gün kuşatıldığı zaman, General P'ing, hemen koşarak (Mete'nin) hatununun peşine düşmüştü. Bundan dolayı hatun da, Mete'ye karşı gelerek konuşmuş ve (imparator da) böylece serbest bırakılmıştır. Herhalde bu sırada General P'ing, (Mete'nin hatununa), şöyle söylemiş olmalıydı:

- Çin imparatorunun elinde, çok güzel ve ince kızlar vardır. Onların yüz ve vücut güzelliğini, yeryüzünde hiç kimse anlatamaz. Şimdi imparatorumuz, kuşatılmadan dolayı, çok üzüntülüdür. Hemen acele olarak bu kızlardan birini alıp, Mete'ye sunmak için birim göndereceğiz. Eğer Mete, bu kadınları görürse onları çok sevecektir. Onlara, büyük bir istekle sahip olmak isteyecektir. Bundan sonra da artık Mete'yi çok az görebileceksiniz. En iyisi bu kadınların buraya gelmelerini önlemektir. Bunun için de, imparatorun serbest bırakılmasıdır. Eğer imparator, kurtulur da giderse, bu kadınları da göndermeyecektir.

Hatun, bir kadındı. Bunun için de çok kıskançlı. Bunun için (General) P'ing, hatunun duyguları ile kıskançlığını kabarttı. Böylece imparatorun kurtulmasına yol açtı. Bu, gerçekten üstün bir başarıdır. Bunun için gizli tutulmuş ve yayılmamıştır. P'ei Yine göre, (M.S. 465-472), Mete'nin hatunu için Çinli kadınların resimleri yaptırılmış ve Hatuna gösterilmişti. Ayrıca bk. Dubs, a. esr., s. 116 n.

III. HUNLAR İLE ÇİN ARASINDA İLK ANDLAŞMA:

Çin İmparatoru ile Mete arasında, kuşatmanın hemen kaldırılmasından son bir barış antlaşması yapıldığı, (SC, 110) tarafından yazılmıştır. Bu antlaşmayı Çin imparatorunun elçisi olarak Hunlara giden, General Liu Ch'eng yapmıştı. Yukarıda da gördüğümüz gibi bu general Hunları çok iyi tanıyordu. M.Ö. 201 yılında, yani Mete'nin Çin imparatorluğunu kuşatmasından önce, Çin elçisi olarak Mete'nin yanına gitmiş ve Hunların çok güçlü olduğunu imparatora bildirmişti. Ancak imparator generale inanmamış ve onu zincire vurdurmuştu. Ancak kuşatmadan sonra imparator generalin haklı olduğunu anlamış ve ona büyük bir yer vermişti.

Şimdi Hunlar ile anlaşma için, aynı general elçi olarak gönderiliyordu. Ancak generalin biyografyasında, yani (SC. 89) da böyle bir ilk anlaşmadan

söz açılmıyordu. Anlaşma, Çin yıllık vergiye bağlandıktan ve bir Çinli prenses götürüldükten sonra, M.Ö. 197 yılında gerçekleşebilmişti. İmparator o kadar sıkışmıştı ki, kendisinin tek kızını bile Mete'ye göndermek istemiş, fakat Çin imparatoriçesi buna razı olmamıştı. Mete'ye sığınan Çinlileri isteye-memişti. Generalin bir konuşmasında, Hunların bir günde Çin başkentinin duvarlarının dibine gelebilecekleri söylenmiştir. Bunların hepsini, aşağıdaki vesikalarda okuyacağız:

Okuma: 1. Kaynak (SC, 110):

Kuşatmadan kurtulan Çin İmparatoru, ordusunun büyük bir bölümü ile birleşti. Mete ise, ordusunu düzene sokarak, alıp gitti. İmparator da ordusunu bir araya getirdi ve artık savaşa devam etmedi. (İmparator, sonuna kadar savaş isteği ile yola çıkmıştı). General Liu Ch'eng'i (Mete'ye) gönderdi ve onunla bir dostluk ve barış antlaşması yapıldı.

Hunlara teslim olan Çin generallerinin Çin'deki yağmaları (Daha önce Mete'ye sığınmış olan) Harı Kralı Hsin, artık Hunların bir generali oldu. (Hunlara sığınan eski Kuzey Çin Krallarından Chaoli ile Wang Huang gibileri ise, birkaç kez (Mete ile Çin arasındaki antlaşmayı bozdular T'ai ve Yün-chung gibi bölgelere girerek, yağmalar yaptılar. Han Kralı ile birlikte Tai bölgesini almak için plan yaptılar ve hücum ettiler. Bunun üzerine Çin (imparatoru) onlara hücum etmek için General Fan K'uai'yı gönderdi. General, T'ai, Yen-men ve Yün-chung gibi üç bölgeyi onların elinden aldı.

"Antlaşmanın yapılması" (Çin generallerinin isyanlarını bastıran general), Çin duvarından yukarı, (yani, Hunların toprağına), girmede. Bu sırada Hunlar, kendilerine teslim olmuş olan Çin generallerinin, Çin'e askerleri ile birlikte dönüp, (imparatora) teslim olabileceklerini düşündüler. Bunun için Mete, (onları memnun etmek için), T'ai bölgesinin çeşitli yerlerini yağmaladı.

Bu Hun akınları üzerine (Çin) İmparatoru rahatsız oldu. Bu General Liu Ch'eng'i Hunlara elçi olarak gönderdi. General (Çin) imparatorluk ailesinden bir prensesi de, "Baş Hatun" unvanı ile (Hunlara) götürdü. Gerçi Çinliler bir Çin prensesini Mete'ye "Hun imparatoriçesi" unvanı ile sunmuşlardı. Ancak Çin'in kendi kendine verdiği bu unvanlar, Hun gelenekleri ile hareminde geçerli değildi.

Ayrıca Çin Hunlara, her yıl belirli ölçüde ipekli kumaş, şarap, ipirinç ve çeşitli yiyecek maddeleri de verecekti. (Çin, böylece yıllık vergiye bağlanmış oluyordu). Böylece (iki hakan arasında), büyük ve küçük kardeş olarak, dostluk ve barış antlaşması yapılmış oldu. Ancak bundan sonra Mete, azıcık durmuş oldu.

2. Kaynak (SC, 99): Yukarıda anlatılanlar, Mete'ye elçi olarak giden ünlü Çin generali Liu Ch'eng in biyografyasında (SC, 99), daha geniş olarak anlatılmaktadır. De Groot nedense, Çin için iyi olmayan bilgi ve belgeleri kitabına almamıştır (1,70). Bu çok değerli biyografya, o çağda olup bitenleri, şöyle anlatmaya başlıyordu: (Kuşatmadan kurtulan) Çin imparatoru, savaştan vazgeçip, P'ing Ch'eng kentinden geri döndü. Han Kralı Hsin de kaçarak, Hunlara sığındı. (SC, 110): Hunların generali oldu, diyordu). Bu çağlarda Hun İmparatoru Mete'nin gücü sürekli olarak artıyordu. 300.000 ok çeken askeri vardı. Bir kaç defa kuzeydeki Çin sınırlarına girerek, (Çin'e) acı günler yaşattı. Bunun üzerine (Çin) imparatoru korktu ve çekindi. General Liu'dan (ne yapması gerektiğini) sordu. General de imparatora şöyle dedi:

(Burada Mete ile Hunlar aleyhinde söylenen bu uzun konuşmanın hepsini tercüme etmeyi gereksiz görüyoruz). Mete, babasını öldürerek, onun yerine tahta çıkmıştır. Anneleri ile de evlenmiştir (bk. 2.c.). Kaba kuWetle idare ederler (savaşta yenilmezler). Onlar insanlık sevgisi veya erdem yolu ile kandırılıp, döndürülemezler. Hunlar için uzun bir plan yapmalıyız. Böylece onların çocukları ile torunlarının kendimize bağlı kılınmış olalım...

İmparator, Bu nasıl olabilir? diye sordu: General de, şöyle dedi. - Sizin büyük kızınız olan prensesi, (Mete'ye vererek), evlendirelim. Ayrıca onlara her yıl (vergi olarak) değerli hediyeler verelim. Böylece Hun imparatoru sizin damadınız ve kızınız da Hun imparatoriçesi olmuş olur. Ondan doğan çocuklar ise, kuşkusuz veliaht olacaklar ve Mete'nin yerine geçmiş olacaklar. (Hun geleneği buna izin vermez). Bu, olamaz mı?...

(Çin) imparatoru bu görüşü beğendi ve buna 'iyi', dedi. Mete'ye de büyük kızını, (hatun olarak) göndermek istedi. Ancak İmparatoriçe Lü'nün, bir tek kızı vardı. O da, Hunlara verilir miydi? Bunun üzerine imparator, kendi büyük kızını değil; akrabalarından birinin kızını aldı ve 'Çin Büyük Prensesi' unvanı üe. Mete ile evlendirmek üzere, (Hunlara) gönderdi. Ayrıca, Genel

Liu'yu da elçi olarak gönderdi ve Hunlar ile 'dostluk ve barış antlaşması' yapıldı. Görülüyor ki bu andlaşma ancak M.Ö. 197 yılında yapılabilmıştır.

IV. METE'NİN YANINDAN DÖNEN ÇİN ELÇİSİNİN ÖĞÜTLERİ

Aşağıdaki vesika da bize gösteriyor ki, Hunlar bir gün içinde Çin başkentine inebilecek bir güce sahip idiler. (SC, 99) da yer alan bu görüşlere, nedense şimdiye kadar bir değer verilmemiştir: General Liu Ch'eng, Hunlarla dostluk ve barış antlaşması yapmak üzere, bir Çinli prenses ile birlikte Hunlara gönderildi. Elçi geri döndüğünde. (Çin) imparatoruna şöyle dedi:

- Hunların, Sarı ırmağın güneyinde sahip oldukları toprakların, Çin başkenti Ch'angan'a uzaklığı, 700 (Çin) mili, (250 km.) kadardı. Bir gece veya bir gündüz içinde (Hunların) hafif atlı birlikleri, Ch'in bölgesinin içine, (başkentin surlarının dibine) kadar gelebilirler. Bu bölge içindeki halkın sayısı azdır. Kuzeyde Hunlar ve doğuda da güçlü düşman (boyları) tarafından sarılmıştır... İmparator bu görüşü beğendi. Yüzbinden fazla asker arilesine oralarda tarla ve ev verip, buraya yerleştirdi. (SC, 99).

Kronoloji: Yukarıda M.Ö. 201'den sonra, Kuzey Çin'deki Çin karılarının birer birer Mete'ye nasıl sığındıklarını görmüştük. M.Ö. 197 yılında, orta kuzeydeki T'ai Kralı Ch'en de isyan ederek, Mete'ye sığındı (HS, 34). Bu isyanlar daha resmî bir kaynak olan (SC, 110) da az yer alır. Az sonra Çin imparatorunun köylüsü ve baba dostu olan Yen Kralı Lu Kuan da M.Ö. 195'de isyan etmişti. Bu isyana, (SC, 93-HS, 34) de çok geniş bir yer verilmiştir. Böylece arka arkaya, isyan eden Çin kralları, sığınmak için Mete'ye gittiklerinde, başka Çin kral, general ve elçilerini de bulmuşlardı. De Groot, bu kralların biyografyalarına çok geniş bir yer vermiştir (I, s. 7071). Bu arklara karşı, daha önce gitmiş olan, (SC, 95-HS, 41) deki başarıları da pek fazla abartılmıştır. İmparatorun köylüsü olan kralın isyanı için şöyle deniyordu:

Daha sonra Yen Kralı Luan, yeniden isyan etti. Kendisine bağlı on bin kişi ile giderek Hunlara teslim oldu. Şurayı, burayı yağmalayarak, Shangu'yun doğusunda kalan bölgeye rahat vermedi. Bu durum, (Çin) İmparatoru Kao'nun ölümüne kadar sürdü... (SC, 93-HS, 34).

ÇİNCE VESİKALAR

METNİN HATUNU VE METEYE ÖĞÜTLERİ :

38. 1. 閼氏乃謂冒頓曰:「兩主不相困,今得漢地,而單于終非能居之也。且漢王亦有神,單于祭之。」(史記-卷117) 2. 今得漢地,單于終非能居之。(漢書-卷94A) 3. 閼氏乃說冒頓曰:「今得漢地,猶不能居,且兩主不相危。」(史記-卷117) 4. 漢天子亦有神靈,得其土地,非能有之。 5. 閼氏乃謂冒頓曰:「兩主不相困。」(史記-卷117) 6. 且漢主有神。(史記-卷117) 7. 單于祭之。(史記-卷117) 8. 亦取閼氏之言。 9. 乃解(開)圍之一角。(史記-卷117) 10. 言滿引弓,弩注矢外,揮從解圍之隅(直角)(角直)以出去。

METNİN AT RENKLERİNE GÖRE KURULU ORDU DÜZENİ :

39. 1. 匈奴騎,其西方盡白馬,東方盡青駝馬。索隱駝音武江反,青駝馬,色青。正義駝字之「駝」不純也。說文云「駝」面類皆也。爾雅云:「黑馬面白也。」師古曰「駝」青馬也。 B. 北方盡烏驪馬。(北方盡驪) C. 南方盡騂馬。師古曰「騂」深黑,騂赤馬也。駝音拖,騂音先聲。西索隱說云:「騂黑也。」索隱案:詩傳云「赤黃曰騂」。

KUSATMA HAKKINDAKİ KAYNAKLAR :

40. 1. 於是高帝令士皆持滿傳矢外鄉,從解角直出。(史記-卷117) 2. 居七日,胡騎稍引去,時天大霧,漢使人往來,胡不覺。護軍中尉陳平言上曰:「胡者,今兵請令疆弩傳兩矢外鄉,徐行出圍,入平城,漢救兵亦到,胡騎遂解去。」(史記-卷117) 2a. 集解漢書音義曰:「言唯引弓,無雜仗也。」(史記-卷117) 3. 冒頓開圍一角,高帝出欲馳,嬰?國徐行,弩皆持滿外向,卒得脫。(史記-卷117)

VII. BÖLÜM

METE'NİN MEKTUPLARI

I. METE'NİN ÇİN İMPARATORİÇESİNE MEKTUBU

Çin'de devleti sağlam temellere oturtan ve Çin'i 230 yıl kadar elinde tutan Han sülâlesinin kurucusu, ünlü Çin İmparatoru Kao, M.Ö. 194 yılında öldü. Onun yedi yaşındaki oğlu, Hsiao-huei unvanı ile Çin tahtına çıktı. Güçlü ve köklü Lü ailesinden gelen imparatoriçe, devlet idaresini oğluna vermedi. Dizginleri elinde tuttu. Zaten klasik Çin düşüncesine göre oğlun malı, anne ve babasının malı olarak sayılırdı. Bundan dolayı bu küçük Çin imparatorunun adı, annesi ile birlikte geçmiştir. Bu imparator, M.Ö. 188 yılında öldü. Taht vâriissiz kaldı. İmparatoriçe, kocasının başka kadınlarından birinin oğlunu tahta çıkarır. Çünkü yine klasik Çin düşüncesine göre, ölen imparatorun diğer kadınlarından olan çocuklar da baş kadına, yani İmparatoriçe Lü'ye ait olurdu. Fakat az sonra tahta çıkarılan bu üvey oğul da öldürülür. Bundan sonra İmparatoriçe Lü, M.Ö. 187 yılından 179 yılına kadar, Kao-ho unvanı ile Çin tahtında oturur.

Mete ile birbirlerine karşılıklı mektup gönderen Çin imparatoru, işte bu İmparatoriçe Lü'dür. Aşağıda sunup incelediğimiz mektuplar, azıcık şüphelidir. Ancak içlerinde, büyük bir gerçek de vardır. Devletin resmî tarihleri ile arşivlerinde yer almıştır. Ana kaynağımız olan (SC, 110)'da bu mektuplardan yalnızca söz açılır. Mektupların metinleri ise, daha sonra yazılmış olan, (HS, 94A)'da verilir. Mektupların yazılış tarihleri belli değildir. Mete'nin diğer mektupları, Gök tarafından tahta çıkarılmış Büyük Hun Hakanı... diye başlar. Mete'nin buradaki mektubunda ise, böyle bir giriş yoktur. Bu mektupların, Çin devlet arşivinde saklandığına bakılırsa, böyle bir mektuplaşma gerçek idi. Ancak mektupların, ilk kopyaları kaybolmuş da olabilir. Sonradan Çinli yazarlar mektupları, söylentilere göre, hikâye veya yarı mitoloji dili ile,

kaleme almış da olabilirler. Çünkü Mete'nin ilk mektubunda, bir Hun hakanının kendisi için söylemeyeceği şeyler de vardır. Bataklıklarda doğdum, gibi... Metinleri açıklayan eski Çin notlarında bu sözler, yumuşatılmak istenmiştir. Metinlerle birlikte, bu eski Çin notlarını da Çince olarak, sunduk.

Ayrıca Mete, M.Ö. 174 yılında ölmüştü. Mektupta söylendiği gibi, Mete'nin, M.Ö. 192'den önce, kötürüm ve felçli olduğunu düşünmek, çok zordur. Bununla beraber Mete mektubunda dul ve yaşlı Çin imparatoriçesi ile âdeta alay etmiştir. Eğer orijinal mektupta bu sözler yoksa, Çinlilerin kendi imparatoriçeleri hakkında bu sözleri katabilmiş olmaları, düşünülemez. Mete, Çin imparatoriçesini savaşıla korkutur. Onunla evlenerek Çin'i de kendisine katmak istediğini söyler. Mete mektubunda, Çin'in gerçek sahibi imiş gibi, Çin'de gezi yapmak istediğini bildirir. Çin imparatoriçesi de, Mete'ye iki araba gönderir ve Mete'nin Çin'e ancak Çin arabası ile gelebileceğini hatırlatır. Mete'nin bu mektubu yazmakla, güttüğü bir amaç vardı. Fakat Çin tarih yazarları konuyu, bir trajedi oyunu halinde sergilemişlerdir. Şimdi bu mektuplaşma sahnelerini kaynaklardan okuyalım:

METE'NİN MEKTUPLARI

Çin sarayında görüşme: Mete'nin yazdığı mektuplar üzerine Çin Sarayında imparatoriçenin başkanlığında divan kurulmuş ve görüşme açılmıştı. Vezirlerden bazıları, mektubun ağır öldüğünü ve Hunlara karşı savaş açılmasını istediler. Ancak bunun çok tehlikeli olabileceği düşünüldü ve iş tatlıya bağlandı: (Çin İmparatoru) Kao öldü. (Onun yerine geçen) İmparator Hsiao-huei ile İmparatoriçe Lü çağında Han sülâlesi henüz yeni kurulmuştu. Bundan dolayı Hunlar, gittikçe gururla bir tavır içine girmeye başladılar. (HS'ya göre, gururlanan Mete idi). Anlaşıldığına göre bu sıralarda kendilerini diğerlerinden üstün görme davranışı bütün Hunlarda vardı. Nitekim SC 110, sözünü şöyle sürdürüyordu. Mete de, içinde Çin imparatoriçesi için, saygısız sözler bulunan bir mektup, yazıp gönderdi. Bunun üzerine (Çin) imparatoriçesi Mete'ye ordu ile taarruz etmek istedi. Fakat bütün generaller ile (vezirler imparatoriçeye) şöyle dediler:

- (Ölen Çin) İmparatoru Kao, hem bilge ve hem de savaşçı idi. Buna rağmen P'ing-ch'eng'deki (Mete' nin kuşatmasında), tehlikeye düşmüştü.

Bunun üzerine imparatoriçe, plan ve (kararından) vazgeçti. Bundan sonra artık Hunlarla, karşılıklı dostluk ve barış içinde kalındı. Aşağıda da göreceğimiz gibi imparatoriçe, General Chi Pu'nun konuşmasından sonra düşüncesinden vazgeçmişti. (SG, 110)'daki bu metin, (HS 94A)'da yoktur. Mete ile Çin imparatoriçesi arasında karşılıklı olarak gönderilen mektuplar ise, SC de yoktur. (HS, 94A,9b), konuya hemen şöyle başlıyor:

I. METE'NİN İMPARATORİÇEYE MEKTUBU:

Bu çağda, Mete'nin gururu gittikçe artmıştı. Bir mektup yazarak, İmparatoriçe Kao'ya gönderdi. Mete'nin mektubunda, şöyle deniyordu:

- Ben artık yalnız ve ayakları üzerinde duramayan bir hükümdarım. İrmaklar ve (bataklık) göller arasında doğdum, Sığırlar ve atlar arasında, geniş ovalarda (ve bozkırlarda) büyüdüm. Sık sık Çin şuurlarına geldim. Şimdi de, Çin'i ziyaret edip, (şöyle bir) gezmek istiyorum. Siz majesteleri de (bir dul olarak) yalnız oturuyorsunuz. Ben de tek başına, ayakları üzerinde duramayan (biri olarak), tamamı ile yalnız oturuyorum. Bizler, yani iki hükümdar için, artık bir mutluluk kalmadı. Bizim için teselli ve zevk olabilecek bir şey de yok. Sizin neyiniz varsa, (onu alarak); neyiniz yoksa, (onu vererek) karşılıklı değiştirmek istiyorum! (Ç. n. 42).

Mete Çin imparatoriçesine, sizinle evlenmek istiyorum, diyordu. De Groot, söze siz ile başlatmıştır. Parker ise ben ile başlamış ve bende ne varsa size verip, sizde ne yoksa onunla değişmek istiyorum diye, geniş bir çevirme yolunu denemiştir (a. esr., XX, S. 12).

Bu mektup, M.Ö. 192'den önce Mete tarafından yazılmıştır. Mete'nin ölüm tarihi ise, M.Ö. 174'dür. Mektubun yazıldığı sırada Mete'nin felçli olduğu pek düşünülemez. Ancak bu sırada Mete'nin iyice yaşlanmış olduğu anlaşıyor. Eski Çin notları, ayakları üzerinde duramayan bir hükümdarım, anlayışını çıkarıyorlar. Yoksa bu sözlerin kaba olarak karşılığı, harab olmuş, çökmüş demektir.

Mektubun Çince metni, Mete'yi kötüler bir söyleyiş ile yazılmıştır. Mete'nin kendi hayatı hakkında böyle bir mektup yazması, zor düşünülebilir. Bunun için Çin yazısına göre, bataklıklar arasında doğdum, diye anlaşılması gereken sözleri, eski Çin notları yumuşatmışlardır. Bataklığı, rutubetli,

nemli, diye açıklamışlardır. (Vesika, 42/2) Ortaasya'da rutubetin az olduğunu düşünen De Groot ise, bu sözü haklı olarak, ırmaklar ve göller arasında doğdum, diye çevirmiştir (I ,72) Hayvancı Hunların hayatı da bu mektupta, bir dereceye kadar görülmektedir. Mete, geniş otlaklar ve bozkırlar içinde atlar ile sığırların arasında büyüdüğünden söz açıyordu.

Mete'nin Çin imparatoriçesine, bir çeşit evlenme teklifi yaptığı bu mektubun yazılış sebebi de, pek anlaşılmıyor. Çünkü böyle kaba ve yersiz bir teklif düşünülemezdi. Hatta Mete sonradan imparatoriçe ye, Çinceyi bilmediğimiz için böyle yazdık, diye özür dilemişti. Halbuki Mete'ye sığınmış olan ve Çin yazısı ile protokolünü bilen, birçok Çinli kral, general ve bilge vardı. Herhalde onlar Mete'ye, gerekli yol ve yöntemleri gösterebilirlerdi. En iyisi bu karanlık noktaları bırakalım. Bu mektubun, Çin sarayında uyandırdığı öfkeler ile akıl yolunu seçen kişilerin, konuşmalarını okuyalım. (Vesika, 42/3)

II. MEKTUP HAKKINDA ÇİN SARAYINDA GÖRÜŞMELER:

İmparatoriçe, (bu mektuba) çok kızdı. Başbakan Ch'en P'ing ile birlikte, General Fan K'uai, Chi Pu ve diğerlerini çağırdı. Mete 'nin elçisinin, başının kesilip, kesilmemesi ile ordunun seferber edilerek, (Mete'ye) taarruz edip etmeyeceği üzerinde görüşme açılmasını emretti. (İlk iki generalin, İmparator Kao, Mete tarafından kuşatıldığı zaman, imparatorun kurtulmasında büyük yardımları olmuştu).

General Fan K'uai, şöyle konuştu: - Majesteleri, ben 100.000 kişilik bir ordu ile, Hun ülkesinin bir tarafından girip öbür tarafından çıkacağını ümit ediyorum! (SC, 100 ve HS, 37'ye göre, generallerin hepsi de, "bu düşünce doğrudur", diye cevap verdiler). İmparatoriçe, ne düşündüğünü General Chi Pu'ya da sordu. General ise, şöyle konuştu:

- Bu (General) Fan'ın başı kesilmelidir! (Kral) Ch'en Hsi isyan ettiği zaman, Çin ordusu 320.000 kişi idi. General Fan da, imparatorun büyük bir komutanı idi. O zaman Hunlar... imparatoru kuşatmışlardı. Niçin bu kuşatmayı açıp da, (imparatoru) kurtaramadı? Bütün dünya, (imparatorun bu kuşatılması sırasında), şöyle bir ağıt söylüyordu: P'ing-cheng kentinin duvarlarının dibinde gerçek bir acı var! Yedi günden beri yiyecek yok! Yaylarını ise hiç kimse kullanamıyor!

- Bu ağıtın seslerinin kulaklarımızda çınlaması halâ dinmemiştir! Orda aldığımız yaralar, henüz yeni yeni iyileşmektedir! Şimdi ise General Fan ben yüz bin kişi ile (Hunların) bir yanından girip, öte yanından çıkarım gibi, akılsızca sözler ile, devletimiz huzursuzluk ve karışıklığa sürüklüyor! Bu onun yüzümüze karşı söylediği tam bir sahtekârlıktır!

- Bu Kuzey kavimleri, tıpkı yırtıcı hayvanlar ile yırtıcı kuşları andırırlar. Ne onların iyi ve dostça sözlerinden, - (yani Mete'nin mektubundan) memnun olup, mutlu olabilirsiniz ve ne de kötü sözlerinden (birşey anlayıp) kızaabilirsiniz!

İmparatoriçe, 'bravo' diye bağırdı. Dışişleri sekreterine şu cevabı yazmasını emretti:

(SC, 100 ve HS, 37)'ye göre, bu konuşmada General Fan için çok daha ağır söylenmiştir. Hun tarihini doğrudan doğruya ilgilendirmediğinden, konuşmanın tamamını, diğer kaynaktan da buraya almada bir yarar görmedik. SC, 100'de imparatorun ordusu 400 bin olarak gösterilmiştir. Ayrıca general, Hunlar nâzik ve diplomatik dili bilmediklerinden, bu mektubu kızmayalım, demek istiyordu.

III. ÇİN İMPARATORİÇESİNİN METE'YE CEVABI:

Hun imparatoru, benim mütevazî devletimi, (veya fakirhânemi) unutmamışlar. Ayrıca, bir de mektup göndermeyi düşünmüşler. Benim alçak gönüllü devletim, şimdi korku ve dehşet içinde bulunuyor. (Herhalde imparatoriçenin yaşlanması dolayısıyla). Artık gücümün azaldığı bugünlerimde kendi kendime düşünüyorum. Çok ihtiyarladım. Nefes darlığım da var. Saçlarım ve dişlerim dökülüyor. Ayaklarım da, yürürken normal adımlarını kaybetti. (Çin'de imparatorlar, diğer insanlar gibi normal yürümezler. Bizim mehter takımlarında olduğu gibi sekerek yürürler. Çin imparatoriçesi Mete'ye, yaşlılığını ileri sürerek evlenemeyeceğini söylemek istiyor).

Siz Majesteleri Hun imparatoru, benim hakkımda yanlış bilgi edinmiş olmalısınız. Bundan dolayı bize güvenmeniz, yerinde olmaz. Ayrıca bundan dolayı benim mütevazî devletimin hiçbir suçu yoktur. Sizden özür dilemeyi, yerinde görüyorum. Ben, size lâıyk olmasa da iki takım atla çekilen, iki imparatorluk arabası sunuyorum. Onlara binerek gezebilirsiniz. (Vesika, 43)

Armağan edilen bu arabalar Mete'nin, artık ayaklarım üzerinde duramıyorum sözüne karşı verilmiş bir cevaptır. Bu arabalarla gezebilirsin. Ayrıca Mete, 'Çin'de bir gezi yapmak istiyorum', demişti. Mete'nin Çin içinde gezi yapması Çin'e sahip olması demekti. Çin bu arabaları Mete'ye göndererek, Çin'de şeref konuğu olarak, Çin imparatorluk arabaları ile gezebilirsin, demek istiyordu.

IV. METE'NİN ÇİN İMPARATORİÇESİNE CEVABI:

Mete, (Çin imparatoriçesinden gelen) bu mektubu alınca, yeni bir elçi gönderdi ve şu sözlerle özür diledi:

- Ben şimdiye kadar, Çin'de yürürlükte olan, görgü (li) ve nezâket (İ) yollarını öğrenemedim. Siz majesteleri imparatoriçe, bundan dolayı beni affederlerse, bana mutluluk verirler!

Mete, Çin imparatoriçesine bir at gönderdi. Yeniden dostluk ve barış kuruldu. (Vesika, 44)

Mete'nin neden böyle yumuşadığının sebebi pek anlaşılmıyor. Belki de ilk mektubunu, bir savaş sebebi bulmak veya Çin'in nabzını yoklamak için göndermişti. Çin'den çok yumuşak bir cevap alınca, meseleyi dostluk ve barışla kapamıştı. Ancak bir gerçek varsa Mete'nin, M.Ö. 192 yılından 176'ya kadar, Çin sınırlarında görünmediği idi. Bu zaman içinde, Çin tarihlerinde adı geçmemişti. Tabii olarak ufak tefek sınır yağmalarını bunun dışında tutmak gerektir. Mete'nin mektubu üzerine, Çin de imparatorluk ailesinden bir prenses göndererek onun gönlünü aldı. Prensesin gönderilişi ile ilgili haber, yalnızca (HS, 2,3a)'da yer alır. Bu yıl, M.Ö. 192 yılıdır:

M.Ö. 181-182 yılındaki küçük sınır yağmaları ise, şöyle olmuştu:

M.Ö. 182 yılının ilkbaharında Hunlar, Ti-tao'a hücum ettiler. O-yang'ı yağmaladılar. 181 yılı kışının ocak ayında ise, Ti-tao-u yağmaladılar ve 2000 kişiyi de esir olarak alıp, gittiler (CHS, 3, 4a; Dubs, a. esr., 199).

M.Ö. 192 yılından 177 yılına kadar, yani aşağı yukarı 15 veya 16 yıl, Mete'nin adı Çin tarihlerinde hiç geçmemektedir. Bu kadar uzun bir süre Mete nerede idi? M.Ö. 176'da Çin imparatoruna yazdığı mektubundan da öğreneceğimiz gibi Mete, Ortaasya ve batıyı alıp, birleştirmekle meşguldu.

Yine aşağıdaki mektubundan öğrendiğimize göre Mete, batıda eli ok yay tutan kavimleri idaresine alarak onları bir “Hun milleti” yapmıştı. Çin sınırlarında barış ve Ortaasya’da savaş ile birleştirme, onun 16 yılını almıştı. Bizce Mete’nin büyüklüğü buradadır. Ortaasya kavimleri, ondan aldıkları bu görgü ve tecrübe ile Göktürk devleti ile, diğerlerini de kurmuşlardı.

15 yıl sonra, yani M.Ö. 177’de, Mete’nin Çin sınırlarında yeniden adı geçmeye başlamıştı. Çin ile bağlar, yeniden kurulmuştu.

II. METE’NİN ÇİN İMPARATORUNA MEKTUBU (M.Ö. 176)

M.Ö. 176’dan az önce, ortada doğru dürüst bir sebep yokken Hunların Sağ Bilge Prensi Çin topraklarına giriyor, komutanları ile birlikte her yanı yağma ediyor ve binlerce kişiyi de sürükleyerek alıp götürüyordu. 15 yıllık bir barış devresinden sonra, Mete’nin böyle korkunç bir akını başlatmasının sebepleri nelerdi? De Groot buna bir cevap veremiyordu. Chavannes ise, meseleyi çok ince bir noktadan yakalayarak, açıklığa kavuşturabilmişti. Hunları bu kadar çok kızdıran bir sebep, ancak Çin’e sığınan Hunlar olabilirdi (bk. Mem. hist., I, 469) . Nitekim aşağıda tam bir tercümesini sunacağımız, Çin sarayında yapılan görüşmelerden de, bunu anlıyoruz. Hunlar, Çin sınırlarını bekleyen yalnızca yabancı askerleri yağmalıyor, öldürüyor veya binlercesini de sürükleyerek, götürüyorlardı.

Mete’nin mektubu’nu anlayabilmek için, bu hadiseleri bilmek gereklidir. Bu sırada Çin’den Mete’ye şikâyetler ulaşıyordu. Çin imparatoru da Mete’ye iki mektup yazıyordu. Bunun üzerine Mete de, bu ünlü mektubunu gönderiyordu. Mete’nin elçisi Çin imparatoruna mektubun içindekileri, söz ile de söylüyordu. Bu mektup, Hun tarihi ile sosyal hayatı ve düşünce tarihi bakımından bir hazinedir. Mete bu mektubunda Çin’i komşu ve bağlı bir devlet olarak görüyordu. Ortaasya’da, eli ok ve yay tutabilen kavimler hakkındaki görüşleri de, çok değerlidir. Kendi idaresi altına aldığı bu kavimler için onlar artık bir tek aile oldu veya hepsi Hun oldular gibi sözler söylüyordu. Bunların hepsini başka bir bölümümüzde ayrı ayrı inceleyeceğiz. Silah, asker ve at, bu üçlü prensip, Mete’nin ordu anlayışın da tamamliyordu.

Bu mektuplar o kadar açık, güzel ve içten yazılmıştır ki, bunları yeniden açıklamaya, herhangi bir gerek görmüyoruz. Mete bu mektuplarda, küçük-

lere büyüme ve yaşlılara da rahat yaşama imkânları arayan, bir hakan olarak karşımıza çıkıyor. Mete'nin, M.Ö. 201'de Çin İmparatorunu kuşatmasında olduğu gibi, 176 yılında, yani 25 yıl sonra da Çin topraklarında gözü yoktu. Yalnız Çin imparatoruna, subay ve askerleriniz, sınırlarımdan uzak dursun, diyordu. Onun öğündüğü, Ortaasya'da eli ok ve yay tutabilen kavimleri, kendi idaresi altında bir düzene koymuş olması idi. Bu düzen de, Göktürklerle, Selçuklulara ve hatta Osmanlılara kadar devam edecektir. Şimdi kaynakları okuyalım:

I. HUNLARIN SAĞ BİLGE PRENSİ'NİN AKINLARI:

(Çin) İmparatoru Wên-ti (M.Ö. 179-156) tahta çıktığı zaman, (Çin ile Hunlar arasında) dostluk ve barış antlaşmaları yeniden düzenledi.

177 yılının mayıs ayında, Hunların 'Sağ Bilge Prens'i', Sarı ırmağın güneyindeki bölgeye gelip oturdu. (İmparatorluk yıllığı SC, 10'a göre, mayıs ayında Hunlar, Pei-ti sınır ilçesine girdiler. Sarı ırmağın güneyinde yağma yaptılar. Shan-chün bölgesinde de yavaş yavaş yağmaya başladılar. Sınırları korumak için yerleştirilmiş Çin yabancı askerlerinin bazılarını öldürdüler ve bazılarını da alıp, götürdüler.

Bunun üzerine İmparator, Başbakan Kuan Ying'e, 85.000 kişilik, atlı ve savaş arabalı bir ordu alarak, Kaonu'ya doğru yola çıkmasını ve Hunların 'Sağ Bilge Prens'i'ne hücum etmesini emretti. (Çin ordusunun geleceğini hisseden) Hun Prens'i, hemen Çin sınırından dışarı çıktı (SC, 110).

Çin imparatorunun, Hunların 'Sağ Bilge Prens'i'nin bu akınları dolayısı ile yaptığı konuşma ve verdiği savaş emri, imparatorluk yıllıklarında, yani (SC 437, 10)da vardır. Bu konuşma ile savaş buyruğunu, (HS, 94A) da kendi Hun bölümüne almıştır. Konuşma şöyledir:

II. ÇİN SARAYINDA GÖRÜŞME:

İmparator şöyle dedi: (M.Ö. 177 yılının haziran ayında):

- Çin ile Hunlar, büyük ve küçük kardeşler olarak, birimiz diğerimizin sınırını aşmamak üzere, antlaşma yapmıştık. Bundan dolayı da Hunlara her yıl cömertçe ve çok değerli armağanlar göndermiştik. (Bu antlaşma Mete ile

Çin arasında, M.Ö. 192 yılında yapılmış ve Çin M.Ö. 177 yılına kadar, yani 15 yıl Hunlara yıllık vergi vermişti).

Halbuki şimdi Hunların ‘Sağ Bilge Prensi’ kendi devletini bırakarak, kendine bağlı halkı ile geliyor ve Sarı ırmağın güneyinde bize ait olan toprakları alarak oturuyor. Bu hareket bizim eski dostluk ve barış antlaşmamıza uygun değildir. Sınırlarımız içinde, şuraya buraya gidiyor. Memur ve askerlerimizi yakalayıp öldürüyor. Sınırlarımızı koruyan yabancı askerlerimizi alıp götürüyor. (Bunlar herhalde Mete’ye başkaldırıp, Çin’e sığınan Hunlardı. Bk. Chavannes, Mem. hist., II, 469). Böylece onların kendi eski kurtlarında oturmalarına engel oluyor. Sınırdaki memurlarımız onun arabalarının tekerlekleri altında eziliyor. (Bu tercüme, De Groot’un düzeltmesine göredir, bk. s... 13. Halbuki Hunlarda, savaş arabası yoktur. Parker ise, metni anlamamıştır, bk. XX, s. 13).

Ayrıca yağma ve akınlara da giriyorlar. Bu büyük bir küstahlık ve ahlâk, (tao)-yolunu çiğnemedir. Aramızdaki sürekli, (15 yıllık) antlaşmayı da, ortadan kaldırmaktadır. Sınırdaki askerler, seferber edilsin.

85.000 kişilik bir ordu, hemen Kaonu bölgesine doğru hareket etsin. Ordu, başbakan Kuan Ying’in komutasında, Hunlara taarruz etsin!

Hunlar geri çekildiler (SC, 10; Mem. hist., II, 468).

Bundan sonra Çin imparatoru Çin içinde büyük bir gezintiye çıkar. Ancak bu sırada Ch’i-peı Kralı isyanı eder. Çin imparatoru, bu isyanı bastırma derdine düşer. Hunlara karşı göndermek istediği başbakanı da yardımına çağırır. İşte bu sırada Çin sarayına, içinde çok yeni bilgiler bulunan ünlü mektubu gelmiş olur:

III. METE’NİN ÇİN İMPARATORUNA MEKTUBU

176 yılında Hun İmparatoru (Mete), Çin’e şu mektubu gönderdi:

‘Gök tarafından tahta çıkarılmış, Büyük Hun İmparatoru (Şanyü), Çin imparatorlarının iyi olup olmadıklarını saygı ile sorar. Daha önce majesteleri benimle barış ve dostluk üzerinde görüşürlerdi. Yazdığınız mektupta, duyduklarınızı da (bana) bana bildirirdiniz. Böylece (sizinle) anlaşır ve mutlu olurum.

Fakat sınırınızdaki memurlarınız, (benim) ‘Sağ Bilge Prensime’ hücum etmişler ve kötü davranmışlar. Sağ Bilge Prensime de, benim iznimi almadan, Hou İ-lu-hu Nan-chi ile diğer (Hun komutanlarına, sınırındaki) Çin subaylarına karşı dostça olmayan hareketler yapmak için taktik kullanmalarına, izin vermiş. Böylece iki hakan arasında anlaşmayı bozmuş ve aramızdaki kardeşçe ilişkilerimizi kesmiştir.

Siz majestelerinin, içlerinde şikâyet bulunan mektupları, bana iki kez geldiler. Ben de bir elçi ile yazılı bir cevap verdim. Fakat (elçim) dönmediği gibi, (herhangi bir) Çin elçisi de bana gelmedi.

Bundan dolayı (Çin) imparatoru bize dostça davranmadılar. (Böylece) komşu devletimiz, (yani Çin) bize bağlı kalmamış oluyordu. (Burada Mete Çin’i, kendisine bağlı ve tâbi bir devlet olarak kabul ediyor).

Antlaşmamız, yalnızca küçük memur (ve subaylar) yüzünden bozulmuştu. Bunun için, ‘Sağ Bilge Prens’imi cezalandırdım. Yüeci’leri arayıp, onlara taarruz etmesi için, batıya gönderdim.

Tanrı’nın, (veya Göğün), lütuf ve inâyeti ile, pitbay ve askerlerimin üstün yetenek ve erdemleri ve, dayanıklı atlarımın üstün gücü ile (Sağ Bilge Prensime), Yüeci’leri (hemen) ezerek, yendi. Hepsinin başını kesip, öldürdü. Bize bağlı kıldı ve idaremiz altına alıp, oturttu. (SC, ile HS’un çeşitli yayınlarında, değişik noktalamalar yapılmıştır, bizce en doğrusu, böyle olmalıdır).

Bundan sonra Loulan, Wusun, Hu-kai ile, bunlardan başka, onların yakınlardaki, - veya yanındaki-, Yirmi altı devletin hepsi alındı ve düzene kavuşturuldu. (Hun devlet düzeninin Ortaasya ve Doğu Türkistan’da da kurulmuş olduğunu söylemek istiyor).

Bunların hepsi artık ‘Hun’ oldular. (Parker’e göre bunlar, ‘Hun imparatorluğunun birer bölümü oldular’. (B, cl esr, XX, s. 14). Bizce doğrusu, hepsinin, birer ‘Hun yurttaşı’ oldukları idi).

Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler, ‘bir tek aile halinde’ birleştiler.

Kuzeydeki (ülkeler), benim (güçlü) idarem altında kesinlikle kuruldu ve düzenlendi. (Çin’de birçok şehirleri içinde toplayan büyük eyâletler, Chou adı verilir. Mete burada kuzey ve batı ülkelerini, kendisinin birer eyâleti veya chou’u olarak kabul ediyor).

Ordumun silahlarını artık (çıkartıp), rafa kaldırmak, - (veya astırmak) -; subay ve askerlerimi dinlendirip, (mutlu yaşatmak); atlarımı besiyeye almak istiyorum! (Mete, askerleri ile atlarını, aynı sırada görüyor).

(Ayrıca) eski hesap (ve düşmanlıkları) bir yana bırakmak, böylece eski antlaşmalarımızı yenilemek, sınırda yaşayan halkı, huzur ve rahata kavuşturmak, başlangıçta (ilişkilerimiz) nasıl idiyse, yeniden kurmak istiyorum.

Küçükler, büyümeleri için gerekli (çevreyi) elde edecekler. Yaşlılar (ve büyükler) ise, kendi yurtlarında sessiz ve (rahat), yaşayacaklardır. Nesillerden nesillere, (bütün Hunlar), barış ve mutluluk içinde (kalacaklardır).

Majestelerinin ne düşündükleri ve istekleri hakkında (bilgi) elde edemedim. Bunun için benim İç Saray Vezirim Hsi-fu Ch'ien'i, yazılı bir bir mektubu size sunması için gönderiyorum. (Mete'nin bu veziri, bir Çinliye benziyor. Parker'e göre bu elçi, imparatorun doğum gününü kutlamak için gönderilmişti. Mektup da, Çince yazılmıştı, A. esr., s. 14. olabilir).

Ayrıca size bir deve, iki binek atı, (sekiz attan oluşan) iki takım araba atı, sunmak istiyorum:

Eğer Majesteleri Hunların, Çin savunma duvarlarına yaklaşmalarını istemiyorlarsa, subayları ile orada yaşayan halkın, (duvarlardan) biraz daha uzakta oturmaları için, emir buyursunlar.

Elçim size gelince, lütfen onu (alıkoymayıp), gönderiniz. Elçim altıncı ay, - (yani haziranın) -, ortasında, (sınırdaki) Hsin-wang adlı yerde olacaktır. (Vesika, 45) (Buna göre Hunlarda, elçi ve ulakların, ne zaman ve nerede olabilecekleri, kesin olarak hesap ediliyordu).

IV. ÇİN SARAYINDA TOPLANTI

Mete'nin mektubu gelince, Çin sarayında bir toplantı yapıldı. Konuyu savaş ile mi; yoksa barış yolu, ile mi çözümlenin doğru olacağı üzerinde bir görüşme açıldı. Büyük Çin vezirleri ile kontlarının hepsi, şöyle dediler:

- Mete, Yüeci'leri henüz yenmiş bulunuyor. Bu başarısına güvenerek, (belki de) kendisinin yenilmez olduğunu düşünecektir. (Kısl. DG, 1, 77. Parker'e göre ise, 'Meteye bunun için bir savaş açmak doğru değildir', s. 14).

Hunların ülkesini almış olsak bile, bataklıklar ve tuzlu çöllerle kaplı olan (onların yurtlarında) yaşayamayız. En iyisi, (Hunlar ile) barış ve dostluk kurmaktır!

Çin (sarayı), bu görüşü doğru buldu.

V. ÇİN İMPARATORUNUN METE'YE MEKTUBU

M.Ö. 174 yılında Çin Hunlara, aşağıdaki mektubu gönderdi:

Çin İmparatoru, Hunların büyük hakanı'nın, esenlik ve mutluluk içinde olup olmadığını, saygı ile sorar:

Elçi olarak gönderdiğiniz İç Saray veziri Hsi-fuch'ien gelerek mektubunuzu sundu. Mektubunuzda, şöyle diyorsunuz:

Sağ Bilge Prensim benim iznimi almadan Hou İ-lu-hu Nan-chi ile diğer (Hun komutanlarına, sınırdaki) Çin subaylarına karşı dostça olmayan hareketler yapmak için izin vermiş. Böylece iki Hakan arasındaki anlaşmayı da bozmuşlar ve aramızdaki kardeşçe ilişkileri kesmişler. Bundan dolayı Çin, barışı daha fazla devam ettirmedi. Komşu devletler, (birbirlerine) daha fazla sadık kalamadılar. (Bu sözler, Mete'nin esas mektubu ile HS'da yoktur). Antlaşmalarımız, küçük memurlar tarafından bozulmuştur.

Ordumun silahlarını artık (çıkartıp) astırmak; subay ve askerlerimi dindirmek, atlarımı besiye almak, eski düşmanlıkları bir yana bırakmak, eski antlaşmaları yenilemek, sınırdaki halkı huzur ve rahat içinde yaşatmak, küçüklere büyümeleri için, yaşlıların kendi yurtlarında sessiz (ve rahat) yaşamaları için gerekli imkânları vermek, nesilden nesile barış ve düzen içinde yaşatmak istiyorum, diyorsunuz!

Bu isteklerimizi büyük bir sevinçle karşıladım. Çünkü eski ve kutlu (Çin) imparatorlarının düşünceleri de böyle idi. Ben, Hunlar ile büyük ve küçük kardeşler gibi bir antlaşma yapmış ve bunun için (Hun) Hakanına çok değerli armağanlar göndermişim. Antlaşmaların bozulması ve kardeşçe dostlukların sona erdirilmesi, şimdiye kadar hep Hunların tarafından gelmiştir.

Sağ Bilge Prensinizi, yapmış olduğu suçlardan dolayı, önce affediyorsunuz. Siz, Hun hakanı, onu cezalandırmıyorsunuz! (Çin'de, İmparatorun yaş günü ile genel af dışında, başka af çıkarılamaz. Parker de bu nokta üzerinde durmuştur. A. esr, XX, s. 172). Eğer (Hun) hakanı, mektubunda yazdıkları

duygularını doğrulamak istiyorlarsa, bütün komutanlarına antlaşmalarınızı bozabilecek bir suç işlememeleri için, açık ve kesin olarak emir versinler! Böylece Hakanın mektubunda (söylemek istediği) iyi duygular ile saygı, doğrulanmış olur.

Elçimiz, buna şunu da söyleyerek bildirdi:

Siz, hakanları, bazı devletlere karşı, generallerinizin bizzat başlarına geçip, savaşıyormuşsunuz. Bununla üstün liyakat ve her türlü erdeme hak kazanmış bulunuyorsunuz! Ordu işleri ile uğraşmakla da, çok yoruluyor ve zahmet çekiyorsunuz!

Bu armağanları, Hun hakanı ile (sizin) İç-Saray Veziriniz I-yeh-che'nin giymeleri için, hediye olarak gönderiyorum. (Vesika, 46)

VI. METE'NİN MEKTUBU HAKKINDA NOTLAR

M.Ö. 176'dan az önce Hun ve Çin ilişkilerinin bozulması üzerine, Mete'nin Çin imparatoruna yazdığı mektup havayı yumuşatmıştı. Bu mektup gerçekten ünlüdür. Çünkü Mete'nin, M.Ö. 192'den 176 yılına kadar neler yaptığı hakkındaki bilgileri içinde toplar. Aynı zamanda tek kaynaktır. Çin imparatoru ise Mete'nin bu mektubuna cevabını M.Ö. 174'de, yani Mete'nin ölümünden az önce yazmıştır. Bu mektubu da az önce okuduk.

Hun elçisi: Mete, mektubunu Çin'e getiren Hun elçisinden söz açıyor. Mektubu getirip, bu mektuba karşılık Çin imparatorunun armağanlarını götüren elçi ise, imparatorun mektubunda, ayrı bir adla yazılıyor. Her ikisi de Hunların içsaray nazırı idi. Acaba ikinci bir elçi daha mı vardı? De Groot'a göre tek bir Hun elçisi vardı. Yalnızca adları yanlış yazılmıştı (I, s. 79n). Bizce aynı elçi, Mete'nin mektubunda adı, Çin cevabında ise İ-yeh-che memuriyet unvanı ile anılmıştı.

Armağanlar: (1) Mete'nin Çin imparatoruna gönderdiği armağanlar arasında bir deve ile bir binek atı, baş sırayı alıyorlar. Bunlar, Hunların birer sembolü gibidirler. (2). Hunların araba atı yetiştirdiklerini de, ancak bu mektuptan öğrenebiliyoruz. Çin imparatorunun armağanları ise Çince metnin düz bir tercümesinden pek anlaşılmamaktadır. (3). Mete'ye gönderilen, on altın işlemeli ipek elbiseyi, Çin imparatoru giyinirdi. Bundan da anlaşıyor ki

Çin imparatoru Mete'yi, kendine eşit ve gerçek, büyük bir Hakan olarak kabul ediliyordu. (4). Çin tarafından Mete'ye gönderilen armağanlar arasında, bir saç tokası (P'isu) üzerinde de durmak gereklidir. Eski Çin notlarının da belirttikleri gibi bu altın tokalar, kıvrılmış ve örgülü saçlar için kullanılırdı. Mete'den 500 yıl sonra da, aynı ad ile Sienbi ve Tu-yühun gibi Proto-Moğol kavimlerinde görülmüştü. Kadınlar saçlarına altından iğneler takar ve saçlarını örerek, aşağıya doğru sarkıtırlardı. Saçlar, arkaya doğru atılırdı. Midye kabukları da saçlara iliştirilirdi. Bu konuda (CS)'da epey bilgi vardır. Bu çeşit tokalar, Mete'nin, doğuda yendiği büyük düşmanı Tunghu kavimlerinde de görülür. Çinlilerin P'isu dedikleri bu toka, M.Ö. IV, yüzyılda, kuzey Çin'de yabancı bir süs eşyası olarak görülüyordu. Bu konu üzerinde aşağıda yeniden duracağız.

ÇİNCE VESİKALAR

VII. BÖLÜM

42-46 • METENİN ÇİNLE MEKTUPLAŞMASI:

METENİN ÇİN İMPARATORUNA MEKTUBU:

- 42 • 高祖崩，孝惠呂太后呼漢初喪，故匈奴以驃騎將軍及為善高后。言高后欲擊之，諸將曰：「人馬卒賢武，然尚困於平城。」於是高后乃止，復與匈奴和親。

● 高祖世孝惠高后時，冒頓沒驍，迎為善，使使遣高后，曰：

「孤獨之居，生於沮澤之中，長於平野牛馬之域，數至邊境，

願遊中國，陛下獨王，孤獨獨居，兩主不樂，無以自厚，願以所有易其所無。」

★ METENİN ÇİN İMPARATÖRİÇESİNE MEKTUBU:

- 43 • 高后大怒，召丞相及樊噲、季布等議斬其使者，發兵而擊之。樊

噲曰：「臣願得十萬家橫行匈奴中。」● 問季布曰：

「噲可斬也，前發兵於代，其兵三十二萬，噲為上將軍，

時匈奴用高后於平城，噲不能解圍。天下歌之曰：『平城之下亦誠

苦，七日不食，不能解圍。今歌噲之聲，木石傷，疾者弗起。』而噲欲搖動天下，妄言以十萬家橫行，是而謾也。且夷狄望如禽獸，得其善言不足喜，惡言之不足怒也。」高后曰：「善。」令大將張敖報書曰：

「單于不王，弊邑賜之以善，弊邑恐懼，退日自固，年老氣衰，髮齒墮落，行步失度，單于過禮，不足以自守。弊邑無罪，宜在見赦，竊有御車二乘，馬二匹，以奉常駕。」

★ ÇİN İMPARATÖRİÇESİNİN METENE MEKTUBU:

- 44 • 冒頓得書，復使使來謝曰：

「本當聞中國禮義，陛下幸而赦之。」因獻馬為和親。

至孝文即位，復修和親，其三年，復匈奴右賢王入居河南地為寇。（漢書九十上）。

VIII. BÖLÜM

ORTAASYA'DA KAVİMLER GÖÇÜ

I. ORTAASYA VE TÜRKİSTAN'IN ALINMASI

Türkistan, Hunlar için, niçin değerli ve gerekli idi?

Ünlü Japon araştırmacısı K. Shiratori'nin görüşlerinden seçmeler:

Türkistan'daki ziraat şehirleri, Hunların sağ kolu idi. -Devlet, oradan besleniyordu.- Hunlar, geniş ziraat hayatına ilk defa buradan giriyorlardı. -Batı şehirleri, devletin sürekli ve dengeli olarak devam etmesi için gerekli idi, - Batı şehirleri Hun Devleti'nin bir yiyecek deposu ve hâzinesi idi. - Hun Devleti'nin, sürekliliği ve kaderi (the destiny), batı şehirlerinin varlığına bağlı idi. - Hunlar, ticaret yollarının batıya açıldığı Loulan'ın kontrolüne büyük bir değer veriyorlardı... (bk. K. Shiratori, Hsiu-t'u Wang., TB, T, S: 4-6).

Japonlarda bugüne kadar gelen sağlam ve tarafsız bir araştırmacı nesli vardır. Shiratori, Kuwabara, Matsuda ile devam eden bu zincir, Masao Mori ile noktalanır. Zaman zaman kendi görüşleri ile de çelişkiye düşen Shiratori'nin kurduğu okulu, Matsuda noktalamış ve temeline oturtmuştur. Batılı araştırmacılar ise, İndo-Cermenlerin izlerini sürerler. Bu yüzden zaman zaman elleri kolları bağlanır ve gözleri de kapanır. Japonlara baskı yapan böyle bir sebep yoktur. Buna bir örnek vermek için bölümümüze Japon Shiratori'nin görüşleri ile başladık.

I. METE'NİN MEKTUBUNA GÖRE ORTAASYA VE TÜRKİSTAN AKINI:

Kitabımızda bu mektup üzerinde sık sık durmuş ve bu mektubun eski Hun tarihi için, bir hazine değerinde olduğunu belirtmiştik. Bu mektubu, Ortaasya tarihi bakımından ve biraz daha değişik bir anlayışla yeniden sunalım:

... (İzinsiz Çin sınırına girmesinden dolayı), Sağ Bilge Prensini cezalandırdım. Batıya, Yüceği'leri arayıp taarruz etmesi için gönderdim. Tanrının lûtfu, subay ve askerlerimin üstün yetenekleri, atlarımın gücü ile Yüceği'leri ezerek, hemen yendi. Onların hepsinin başını kesti, öldürdü veya teslim aldı.

"Loulan, Wusun, Hu-chi eh ile onların komşuları olan '26 krallığı', (birliğe kavuşturup), idarem altına aldım.

Onların hepsi (artık) Hun oldular. 'Yay çeken (okçu) kavimler'in hepsi, tek bir 'aile' halinde birleştiler. 'Kuzey eyâleti', böylece idarem altında kesinlikle kuruldu. (Vesika, 47/1)

Bu mektupta adı geçen kavim adlarını espase olarak dizdirdik. Yay çeken kavimler, tek bir aile, Kuzey eyâleti gibi deyimleri ise, tırnak içine aldık. Şimdi bize ve çeşitli görüşlere göre akın yolunu (itinerary) izleyelim:

Akın Yolları:

Mektuba göre akın yolu, şöyle sıralanmaktadır: (1). Yüceği'ler. (2). Wusunlar (3). Hu-chiehler (Uygurlar?). (4). 26 krallık veya devlet (Doğu Türkistan'da).

Şimdi yukarıdaki kavim ve devlet adlarının yerleri ile göç yollarını, bize ve diğer görüşlere göre belirtmeye çalışalım:

(1). Yüceği'ler: Yüceği'lere bu kitabımızda geniş bir bölüm ayırdık. Buna göre Yüceği'ler, Kansu'nun alluviyonlu topraklarından, Tanrıdağları'nın doğusuna kadar uzanan geniş bölgeyi ellerinde tutuyorlardı. Japon Matsuda'ya göre, Yüceği'lerin yerlerinden sökülüp, batıya doğru itilmeleri bu çağda başlamıştır (bk. s. 35-36). Mete'den sonra da İli boylarına giden Hun birlikler, onları büsbütün batıya itmişlerdi. Bizce bu görüş doğru olabilir. -(2) Wusunlar: Kitabımızda, bunlar hakkında da ayrı bir bölümümüz vardır. Japon Shiratori, Wusunların Tanrıdağları'nın doğusundaki bozkırlarda hayvancılıkla yaşadıklarını daha önce belirtmiştik. (Wusun, s. 111). Çünkü Mete'nin mektubundaki akın yoluna göre Hun birlikleri, Loulan'ı aldıktan sonra Wusunlara gelmişlerdi. Ünlü Loulan şehri de, Doğu Türkistan'ın doğu kapısında bulunuyordu. Japon Matsuda konuyu daya yerine oturtmuş ve Wusunların Beşbalıg'da, Tanrıdağları'nın kuzey eteklerinde oturmuş olmaları sonucuna

varmıştır. Bu görüşünü de Tang çağında yazılmış Shih-tao-chih adlı esere dayandırmıştır. Bu görüşünü de Tang çağında yazılmış Shih-tao-chih adlı esere dayandırmıştır (A. esr., s. 36). SC, Wusunlar, Hunların batısında küçük bir devlettir, diyordu. G. Haloun da buna dayanarak, Wusunların Dobnor ile Altay dağları arasında olabileceklerini düşünüyor (ZDMG, 91, s. 296). Bizce de bu görüşler doğru olabilir. Eskiden, Wusunlar ile Yüçilerin Kansu'da birlikte oturdukları hakkındaki görüş bugün eskimiştir. Franke de bu eski teoriyi destekler (3). Loulan üzerinde az sonra daha geniş olarak duracağız. (4). Hu-chieh adlı Ortaasya kavmi üzerinde de duracağız. De Groot bunları hep 'Uygurlar' adı ile adlandırmıştı. Bu çağda ve bu yerlerde Uygurların bulunduğunu düşünebilmek çok zordur. Ancak De Groot'un bu isteği ve katırası için, bazan soru ile bunları Uygurlar diye adlandırdık.

II. LOULAN: (Ticaret Yollarının Doğu Kapısı):

Loulan, Doğu Türkistan'ın doğusunda, çöllerin ve tuzlu bataklıkların ortasında kalmış bir yerdir. Ancak Çin'den batıya giden İpek yolu ile diğer ticaret yolları Loulan'ın içinden geçmek zorundadır. Kervanlar buradan çıktıktan sonra büyük çöllerin içinden geçeceklerinden, su ve yiyecek gereklerini Loulan'dan alırlar. Burada bataklık tuzlu göle, Lobnor adı verilir. Sonradan bu şehre veya şehirler bölgesine Şanşan adı da verilmiştir.

Met'e'nin Loulan'ı alışı ile ilgili olarak, A. Hermann, şöyle diyor: (Met'e'nin mektubunda), ele geçirilen devletlerin anlatılışındaki tutuma bakılırsa, Loulan'ın alınışının Hun hakanı için ne kadar değerli olduğu açık olarak görülür. Yoksa elde edilen birçok devletlerin arasında, burasının adının anılarak söylenmesine bir gerek yoktu. (Loulan, s. 89).

Ünlü Çin elçisi Cang Çien, Çin imparatoruna verdiği raporunda, Loulan şehri üzerinde dikkatle durulmasını öğütlemişti. Cang Çien'in gezmesi M.Ö. 125'de sona erince, Çin ile batı arasında kervanlar artık sık sık gidip, gelmeye başladılar. Hunlar buna karşı geldiler ve mücadele başladı:

M.Ö. 121 de, yani Elçi Cang Çien'in gezisinden dört yıl sonra, Ortaasya'ya giden Çin kervanlarından ilk acı sesler ve şikâyetler geldi. Aslında bu şikâyetler yüzyıllar boyunca dinmeyecektir. Ancak bu ilki idi. Çinliler kervanları, elçi-kervan anlayışı ile düzenliyordu. 121 yılında Loulan'da

bulunan Hun hakanının gözcü ve casusları, Loulan kralına Çin kervanlarının önünü kesmelerini emrettiler. Bu, elçi Wang K'uei'in kervanı idi. Bunun üzerine Çin imparatoru kesinlikle emir verdi. Elçiler imparatora bu devletin savunma duvarlarının bulunduğunu; ancak askerlerinin az olduğunu ve kolayca Çin tarafından yenilebileceğini bildiriyorlar. Bunun üzerine Çin sarayı General Chao Ponu'yu gönderiyor. General Loulan'ı yeniyor ve Çin sınırları ile orası arasında, -çöllerin ortasında kaldıkları için- pek fazla bir işe yaramayacak savunma kuleleri yaptırıyor. Bu kuleleri, A. Stein, bulmuştur. Çin ordusu gidince, Hunlar Loulan'a yine inmişlerdir (bk. 318).

M.S. 109 yılında işin aslı büsbütün ortaya çıkar. Loulan kralı Çin'e bağlanır. Fakat Hunlar zorlarlar. Kral bir oğlunu Hunlara, diğerini de Çin'e rehin olarak verir. Çin, bir ordu gönderir. Hunlar, Çinlilerin önünü keserler. Sonradan Çin sarayına giden Loulan kralı şöyle demişti: -iki büyük devlet arasında bulunan küçük bir devlet, iki büyük devlete birden bağlanamaz!... Ancak büyük ticaret yollarının üzerinde bulunan bu krallığın Çin ile Hunlar arasındaki denge siyaseti yüzyıllar boyunca sürüp gidecektir. Çin'e rehin olarak gönderilen bazı kralların oğulları öldürülmüşlerdi. Bunun için halk da Çin yanını tutmuyordu. Nitekim M.Ö. 92 de yeniden Çin ile Loulan arasında yeni hadiseler patlak vermişti?

Loulan Krallığı ile ilgili vesikalar, kronolojik bir sıralamaya göre bu kitabımızda yer almıştır? Ayrıca A. Hermann da, olup bitenleri, bir öz halinde vermiştir (Loulan, s. 80-90).

Hunlar, yalnızca Loulan'a değil; batıya doğru Kuça'ya kadar uzanan bölgeyi kontrol altında tutmak istemişlerdi. De Groot, M.Ö. 127-122 yılları arasındaki hadiselerle göre bu durumu iyi değerlendirmiştir (H, s. 172). Ancak Çin siyaseti Loulan krallarını, anne tarafından zamanla Çinlileştirilmiştir. M.S. 119'da bile, Hunların Loulan meselesini bir prestij konusu yaptıklarını, Çinlilerin Çinli anneden gelen krallara da güvenmediklerini, General Pan Yung'un sır konuşmasından öğreniyoruz (TP, 1909, s. 249).

M.S. 3. yüzyılda iki Loulan doğmuştu. 1. güney yolunda, 2. de orta yolda idi. Hami'nin 120 mil güney batısında kurulan bu Loulan, Şaşa'dan kaçan kişiler tarafından kurulmuştu. Eski Loulan veya Şaşa şehri Çin tarafına geçtikleri için, Hunlar ve diğer yabancılar bu şehre kendi dillerinden Na-chi adı takmışlardı. (Bk. TP, 1905, s. 234 n; Pelliot, BEFEO, III, s. 71-68).

III. HUNLARIN İLİ HAVZASI İLE ALTAYLARA UZAMASI:

Mete'nin mektubundaki akın listesinin sonunda yer alan, Hu-chieh adlı bir kavim vardır. Bu kavmin kimler olduğunu ve nerelerde oturduklarını, -azıcık olsun- belirleyebilirsek, Mete'nin batısının hakkında hafif bir aydınlık tutmuş olacağız. Bu kavmin adı Mete'nin mektubunda geçtikten sonra, Çin kaynaklarında bir daha da görünmüyor. Yahut da adının geçmesi için bir sebep de ortada bulunmuyordu.

M.Ö. 49 yılında Hun Hakanı Cici Han batıya doğru bir akına çıktı. Bu akını kaynağımızdan okuyalım.

1. Kaynak: (Wusunlar tarafından) Cici Han'a karşı 8.000 atlı gönderildi. Wusunların gücünün büyüdüğünü ve kendi elçisinin de geri dönmediğini gören Cici Han, ordusunu düzene sokup, Wusunlara hücum etti ve onları yendi.

"Kuzeyde Wu-chieh kavmine doğru döndü ve onlara da hücum etti. Wu-chieh'ler, ona teslim oldular.

"Bundan sonra ordusunu alarak, batıya gitti. Chien-hunlarını (Kırgızları) yendi.

"Ondan sonra kuzeye döndü ve Tingling kavmini, kendi idaresine aldı.

"Bu üç devlet onun idaresini kabul ettiler... - (Cici Han), Wusunları bir kaç defa daha giderek yendi. Onlar üzerinde, sürekli olarak zafer sağladı.

"Chien-kun (Kırgızlar) doğuda, Hun hakanının başkentine 7000 mil uzaklıktadır, Güneyde Turfan, Beşbalığ'a olan uzaklıkları ise, 5000 mildir. Cici Han, başkentini oraya kurdu (HS, 94 B: 3800; DG, I, 221)

2. Kaynakta, bu kavmin adı Wt chieh değil, Huchieh şeklinde yazılmıştır. Bu yazılış, Mete'nin mektubundaki yazılışa uygundur: (Çin) İmparatoru Hsüan'dan (M.Ö. 73-48) önce, Hunlar arasında karışıklıklar çıktı. (Kendilerini Hun hakanı ilân eden) beş Hun hakanı, tahta çıkmak için, kendi aralarında vuruştular.

"Cici Han çekilerek batıya doğru gitti. Hu-chieh, Chien-kun ve Tingling kavimlerini yendi.

"Bu üç devleti kendi idaresinde birleştirdi. Otağını (veya başkentini) de, orada kurdu (HS, 70: 3008; DG, I, 227).

Cici Han'ın 'akın yolu' göz önünde tutulursa Cici Han, Hu-chieh ulusuna, aşağı yukarı İli havzası ile Büyük Altay dağlarında karşılaşmaktadır. Aynı

adı, yani Hu-chieh veya Wu-chieh adını taşıyan bir Hun boyu vardır ki, onu bununla karıştırmak, ne derece doğru olur, bilemiyoruz.

3. Kaynak ise, aynı adı taşıyan Hun boyu ile ilgilidir. Bu vesikanın tarihi öncelerden daha eskidir. M.Ö. 58-55 yıllarına aittir: Bu sırada batı bölgelerinde bulunan Hu-chieh Prensi geldi, İ-li Tang-hu'su ile aralarında anlaşıp ve antlaştılar. (Bu ünvanın İli ırmağı ile bir ilgisi bulunup, bulunmadığını bilmiyoruz. Yazılışı, ırmağın adı ile aynıdır). Bundan sonra (Hunların) Sağ Bilge Prensi'nden gidip özür dilediler... Bunun üzerine (Hun hakanı) Tu-ch'i Han, Sağ Bilge Prensi'ni öldürdü. Yanlış bir iş yaptığını anlayınca, dönüp İ-li Tang-husu'nu da öldürdü.

"Bunun üzerine Hu-chieh prensi korktu. (Hun hakanına) isyan ederek kaçtı. Kendisini 'Hu-chieh Hun hakanı' (Şanyü) ilân etti... (Böylece Hun hakanlarının sayısı beşe yükseldi,, asıl Hun hakanı onlara hücum etti). İkisi kuzeybatıya doğru kaçtılar ve kuWetlerini, (onunla) birleştirdiler, (bk. HS, 94a; DG, I, 210; kaynağın tam tercümesi ve metni için bk. 2. cilt).

4. Kaynak, M.Ö. 3. yüzyılın ortalarına aittir. Bu kaynakta Hute adı ile geçen kavmin, Mete'nin mektubundaki Hu-chiehlerle bir ilişkisinin olabileceğini, Japon araştırmacı Matsuda da düşünmüştür. (A. esr., s. 35). Gerçekten çince yazılışları birbirine çok yakındır. Ayrıca her iki kavim de, Asya'nın orta ve batı kesimlerine düşmektedir: Hut-êler Pamirlerin (Ts'ung ling kuzey indedirler. Wusunların kuzeybatısına ve Semerkand Krallığının da (K'ang-chü), kuzeydoğusuna düşerler. Halkı hayvancılık ile geçinirler. Sürülerini izleyerek gezerler. Bu memlekette çok iyi türden atlar yetişir. Zerdava türünden kürk hayvanları da çoktur. (Ayrıca bk. SKC, 30:863; TP, 1905, s. 559). Japon Matsuda'ya göre bunlar, İli havzasına yakın yerlerde oturmalı idiler. Ayrıca bunların batılarında yer alan Tinglinglerde, T'ieh-lê Türk topluluğundan olmalı idiler (s. 35).

Bu vesikalardan da anlaşılıyor ki, 'Mete'nin mektubunda' yer alan Hu-chieh kavmini bulabilmek için İli havzasına kadar gelmek gereklidir.

Bu kavim hakkında bazı çok eski notlar da vardır. SC Chêngl'nin bir notuna göre, M.Ö. 481-256 yıllarında Wusunlar ile Hu-chieh'ler, Kua-chou'un kuzeybatısında oturuyorlardı. Kua-chou ise Wusunların elinde idi. Bu notun kaynağı pek bilinmiyor. Kua-chou, sonraki Sha-che'dur. (Ayrıca bk. Şiratori, Hsiu-t'u, s. 23).

Tanrı Dağlarının Doğusu, “Barköl”ün Alınışı:

Tanrıdağları'nın doğusunda bulunan ve çok stratejik bir bölge olan Barköl'ün Hunlar tarafından ilk defa alınışı hakkında, (HHS, 118) de, çok eski ve arkayik bir vesika vardır. Anlaşıldığına göre burası, Mete'nin hakanlığının ilk çağlarında almış olmalıydı. Çünkü Hunlara, çok yakındır. Hunlar yüzyıllar boyunca burasını, batıya yaptıkları akınlarda bir yığınak yeri olarak kullanmışlardır. Vesika şöyle diyor: Barköl'de (P'u-lei) güzel atlar yetişir. Başlangıçta büyük bir devlet (veya ülke, kuo) idi. Batı memleketleri, henüz daha Hunlara bağlanmamış iken, bu devletin kralı Hunlara bir saldırıda bulunmuştu. Kralın bu tutumuna kızan Hun hakanı, onlardan 6000 kişiyi toplayarak, A-o adlı bir yere sürmüştü. Hun Dev-leti'nin Sağ bölgesinin bulunduğu bu yerde, onların eski yurtları ile ilişkileri kesilmişti. Bunun için bu devlette de A-o, denmişti. Buradan Beşbalığ'a (Chü shih), at ile 90 günde gidilir. (Demek ki bu yer epey doğuda veya güneydoğuda bulunuyordu). Halkı, fakir ve yoksuldu. (Hunlardan), dağlar arasındaki boğazların içlerine kaçtılar ve orada bir devlet kurdular. (HHS, 118, 19b; TP, 1907, 209).

II. DOĞU TÜRKİSTAN'IN ALINIŞI

YİRMİALTI KRALLIK VE TÜRKİSTAN:

Mete, “Yirmialtı Krallık'ı da idaresi altına aldığından söz etmektedir. Mektupta, bir yanlışlık dolayısı ile Yirmialtı Krallık sözü yer almıştır. Doğrusu “Otuzaltı Krallık”tır. Bu yanlışlığın sebeplerini Japon Matsuda çok güzel açıklamıştır, Zaten bunu aşağıdaki kaynaklarımızda da göreceğiz. Hunlar hiçbir zaman Türkistan'ın ticaret ve ziraat şehirlerine giderek, yerli bir halk gibi oralarda oturmamışlardır. Beş balığ'ı bunların dışında saymak gereklidir. Bu şehirleri yerli beylerinin idaresine bırakmış, sıkı bir kontrol altında tutmuş ve Hun garnizonlarını da şehirlerin dışında tutmaya dikkat etmişlerdir.

Yukarıda Japon Şiratori'nin görüşleri ile bu bölüme bir giriş yapmıştık. Türkistan'ın Hunlar için neden büyük bir değer taşıdığını, yukarıdaki giriş içinde, öz olarak vermiştik. Bundan dolayı aynı konuya yeniden dönmeyeceğiz. Yalnız Doğu Türkistan değil yukarı Batı Türkistan'da başlangıçtan beri Hunlara bağlı idi. M.Ö. 36'da Çin generali Kan Yenshdu konuşurken şöyle diyordu: “Batı memleketleri, başlangıçta Hunlara bağlı idi; Şimdi de

Cici Han'ın ünü ve gücü, ta uzaklara kadar yayıldı". Ancak Göktürkler gibi Hunlar da, bu büyük ticaret ve ziraat şehirlerini, "vassal bir idare" ile idare etmişlerdi.

Aşağıdaki vesikalar, başlıca Çin kaynaklarının, "batı memleketleri" adlı bölümlerinin girişlerinden alınmıştır. Bu girişlerde, Türkistan'ın 36 krallıktan başlayarak nasıl geliştiğini; aynı zamanda Çinlilerin Türkistan hakkındaki temel görüşlerinin neler olduğunu, açık olarak göreceğiz:

OKUMA

Türkistan:

1. Kaynak (HS, 96 A, Ia): Batı ile ilişkiler ilk defa İmparator Hsiao Wu ile başladı. Başlangıçta burası, 36 devlet'ten oluşuyordu.

Sonradan yavaş yavaş bölündü ve 50 den fazla devlet doğdu. (İsa'dan önce ve İsa'dan sonraki 6 yıllarında, bu devletlerin sayılan 55'e yükseldi. (Vesika, 49/8) Bu (devletlerin) hepsi, Hunların batısında. Wusunların ise, güneyinde bulunur.

"Güney ve kuzeyinde büyük dağlar vardır. Ortasında ise bir ırmak akar. Doğudan batıya uzunluğu 6000 mil; kuzeyden güneye genişliği ise, 1000 mildir. Doğuda, Çin ile sınırdadır. Yümen ve Yang (Çin) geçitleri ile kapanmıştır. Batıda ise, Pamir sıradağları (Ts'ung-ling) ile sınırlanmıştır..." (Krşl. De Groot, II, s. 46; Matsuda, s. 37).

2. Kaynak (SKCWL, 30, 895): "Batı memleketlerinin çeşitli devletlerine giden yollar, Çin'deki Han sülâlesinin başlangıcında açılmıştı. Önceleri, -(yani bu yılların açıldığı çağda) -, Batı memleketlerindeki devlet (veya beyliklerin) sayısı, 'Otuz altı' idi. (M.Ö. 6-M.S. 5 yılları arasında ise), bunla nın sayısı "Elli devlete" çıkmıştı (Doğrusu, 55'dir).

"M.S. 25-26 yılları arasından başlayarak, günümüze kadar (durum) daha da değişmiştir. Bu devletler, kendi aralarında biri diğeri tarafından yutulmuş veya yıkılmıştır. Böylece, bugün bunların sayısı, "yirmi"ye kadar inmiştir". (SKCWL, 30: 895; TP, 1905, s. 528).

3. Kaynak (HHS, 118, 1a): "Çin İmparatoru Wu zamanında (M.Ö. 140-87), Batı memleketleri, Çin idaresine girmiş oldu. Bu sırada, (Batı memleketlerinde), "otuz altı krallık" bulunuyordu. Çin imparatorluk idaresi, buraları, korumak ve idare edebilmek için, elçilerden oluşan bir askeri komiserlik kurdu.

“M.Ö. 7349 yılları arasında bu komiserlik unvanı değiştirildi ve yerine, bir ‘genel valilik’, (Tu-hu), kuruldu.

M.Ö. 48-33 yıllarında da, Wu ve Chi adlarını taşıyan, iki komutanlık kuruldu. Bu iki komutanlık, Ön Turfan Beyliği’nin başkentinde, Çinlilerden oluşan, ziraatçı kolonileri idareye memur edildi. (Ön Turfan Beyi, Çinlilerin Chiao-ho dedikleri, bugünkü Yar-Hoto’da bulunuyordu. Çin kolonileri ise, Turfan’ın 70 mil doğusundaki Kara-Hoço’da yerleştirilmişlerdi.

“M.Ö. 6-M.S. 5 yılında ise, batı memleketleri parçalandı ve “Elli beş devlet”e bölündü”: (HHS, 118 1a; TP, 1907, S. 153-155).

4. Tarım ırmağı: Bu ırmak, Türkistan’ın ana damarıdır. Bundan dolayı onun hakkında, ana kaynaklarımızdan iki vesika seçerek, sunmayı yararlı görüyoruz: “(Türkistan’ın) güney ve kuzeyinde çok yüksek dağlar vardır. Ortasında ise bir ırmak bulunur. Güneyindeki dağlar, Chin-ch’een’den (Çin’e) girerler. Çin’deki Naşan dağları ile birleşirler... (Türkistan’da) iki ayrı su vardır. Ayrı kaynaklardan çıkarlar. Bunlardan birincisi, (yani Kaşgar suyu), Pamir sıradağlarından çıkar ve doğuya doğru akar. İkinci ırmak, (yani Hotan suyu) ise, güneydeki dağların eteklerinden çıkar. Kuzeye doğru akar. Bundan sonra Pamirlerden gelen, (Kaşgar suyu) ile birleşir. Bundan sonra her iki ırmak doğuya doğru akarlar. (En sonunda) Lobnor gölüne dökülürler. Lobnor gölüne, Tuzlu bataklık’da denir. (HHS, 118, 5b; TP, 1907, S. 168-169).

Mete çağındaki Loulan, bu Lobnor gölü veya Tuzlu bataklık kıyısında bulunuyordu.

III. İKİNCİ YÜEÇİ AKINI VE YÜEÇİLERİN GÖÇÜ

Hunlara yenilen Yüeçilerin batıya göçleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi Dünya tarihinin büyük bir kavimler hareketini doğurmuştur. Yüeçilerin batıya kayması ile Ortaasya, Batı Türkistan, Afganistan ve Hindistan’ın kuzeyinde büyük bir kavimler hareketi başlamıştı. Büyük İskender’den sonra buralarda devletler kurmuş olan Grek kolonileri yerlerinden sökülüp atılmıştı. Tanrıdağları’nın batı kesimlerinde oturan Saka’lar, Yüeçilerin önünden, panik halinde güneye doğru kaçtılar ve Afganistan ile Hindistan’ın kuzeyinde bazı yeni devletçikler kurdular. Hunların idaresi altına girmiş olan Wusunlar, Hun hakanının buyruğu ile Yüeçilerin peşlerinden gittiler. Onları

Tanrıdağları'nın batısındaki yeni yurtlarından da söküp, güneybatıya doğru ittiler ve onların yerinde oturdular. Yüeciler Toharistan'a yani Amu suyunun güneylerine inip, orada yeni bir devlet kurdular. Daha sonraları Hindistan'ın kuzeyine geçecek olan Yüeciler, Kuşan İmparatorluğu'nu kuracaklardı. Kuşan Devleti Hindistan'ın ilk bağımsız devletidir. Bu devlette Buda dini ile kültürü gelişecek ve yeniden doğuya doğru yayılacaktır (bk. s. 124).

I. YÜECİLERİN SAKALARI KOVMALARI:

Yüeciler batıya doğru göç edince, Tanrıdağları'nın batı kesimlerinde Saka kavimleri ile karşılaştılar. Sakalar hakkında Yunan ve Latin kaynaklarında verilen bilgileri öz halinde bir araya getirmiştik (bk. s. 335). Yüeciler Sakalar ile karşılaştınca onları yendiler. Sakalar da güneybatıya doğru kaçmak zorunda kaldılar. Batı Türkistan ile Afganistan'daki, -Büyük İskender zamanında kurulan-, Grek devletleri ile kolonilerini dağıttılar. Bölümlerinden bazıları ise, ta Keşmir'e kadar indiler. Bu göç sırasında Saka ların hepsi birden güneye inmiş değildi. Sonradan Wusunların yurdu olan batı Tanrıdağları ile kuzey Pamir de, göç edemeyen Sakaların bir bölümü de orada kalmıştı Yüecilerin Sakaları yerlerinden söküp atmaları ile ilgili üç vesika şunlardır.

1. Yüecilerin Sakaları Yenmeleri:

“Wusunların yurdu, başlangıçta Saka'ların yeri idi. Yüeciler batıya geçtiler, Saka kralını, -(veya Saiwang'ı)- yenerek sürdüler. Saka kralı da güneyde Hindistan'a (Hsientu) indi. Büyük Yüeciler de onların yerinde oturdular. (HS, 96 A: 3901) (ayrıca bk. DG, II, 125).

2. “Bu zamanda Yüeciler, Hunlar tarafından çoktan yenilmişlerdi. (Yüeciler) batıda Saka kralına, -(veya Sai-wanglara)- hücum ettiler. Sakalar güneye kaçtılar ve göçerek uzaklara gittiler. Yüeciler de onların yerinde oturdular (HS. 61)”. Bu vesika (HS, 61)'den alınmıştır. Yukarıda (HS, 96A)'dan aldığımız vesika biraz daha geniştir. Sakaların Hindistan'a indiklerinden de söz açmaktadır.

3. Sakalar, keşmir'de; Yüeciler, Toharistanda

“Daha önceleri Hunlar Yüecileri yenmişlerdi. Yüeciler batıya doğru git-tiler ve Toharistan’ın (Chi-pin) idaresini ele geçirdi. Sakalar bölündüler ve dağınık olarak oturdular. (Bundan dolayı) ayrı ayrı birkaç devlet kurdular.

“Kaşgar’ın (Sulo) kuzeybatısındaki Hsiu-hsün ile Chüan-tu (bölgeleri) başlangıçta onlara, (yani Sakalara) bağlı idiler. Bunun için bunların hepsi, Saka soyundan gelirler (HS, 96A). (HS, 96A)’nın Yüeci bölümünden alman bu vesikada Yüecilerin Tanrıdağlarının batı kesiminde sakaları yenmelerinden söz açılmamıştır. Ancak Sakaların kuzey Hindistan’a gidişlerinden sonraki tarihleri daha açık olarak anlatılmıştır. Kaynağımızda söylendiği gibi sakalar güneye indikten sonra dağıldılar. Sakaların öncülleri Kuzey Hindistan’daki Keşmir’e kadar giderlerken, bazı bölümleri de Afganistan ile doğu İran’da bazı Saka devletçikleri kurmuşlardı. Burada Sakalardan Ortaasya’da geri kalan kavimlerin, etnik bir haritası da verilmektedir.

4. Yüecilerin, Toharistan’a geçişleri:

Bu sırada (Wusun) Kralı Kunmo güçlenmişti. Kendi babasını öldüren (Yüecilere) hücum etmek için, Hun hakanından izin istedi. Batıya doğru gitti. Yüecilere hücum ederek (onları) yendi. (Bunun üzerine) Yüeciler batıya doğru (yeniden göçe başladılar. Toharistan’a (Tahsia) gittiler (HS, 61).

Wusun Kralı da kendi halkını topladı. Onların yerinde, -(yani Tanrıdağlarında. İsiğgöl çevresindeki Yüecilerin yerinde)- oturup, kaldı. Ordusu ve savaş gücü, gün geçtikçe çoğaldı. (HS, 61: 2692)”.

5. “Tanrıdağlarında kalan Yüeciler”

hakkındaki tek bilgiyi ise, yalnızca (HS, 96B)’nin Wusun bölümünde buluyoruz. Bu vesikaya göre batıya göçen Yüecilerin bir bölümü de göçememiş ve Sakalar gibi Tanrıdağları’nda kalmışlardı: Bundan sonra Wusun Kralı Kun-mo, Büyük Yüecilere hücum etti ve onları yendi. Büyük Yüeciler batıya göçtüler. Toharistan’ı (Tahsia) idareleri altına aldılar. Wusun Kralı Kun-mo da onların yerinde oturdu. Bunun için, Wusunların içinde (güneye göçmeyen) Sakalar ile büyük Yüeci soylarının kaldığı söylenir. (HS, 96B, 3901; De Groot, II, 125)”.

OKUMA

II. ÇİNLİLERİN HUNLARA KARŞI ANLAŞMAK İÇİN YÜEÇİLERİ ARAMALARI:

“Çin imparatoru, Çin’e teslim olan Hunlardan soruşturma yaptı. (Çin’e sığınan Hunların hepsi), Hunların Yüeçi kralını yendiğini ve onun başından içki kabı yaptıklarını haber verdiler. Yüeçiler kaçıp gittiler ve Hunlara karşı içlerinde her zaman bir öç duygusu beslediler. Fakat hiçbir zaman birleşip de (Hunlara karşı) hücum edemediler.

“Çin bu sırada Hunlar (ile komşuları) yok etme işi ile uğraşmak istiyordu. (Çin’e sığınmış olan Hunların) bu sözlerini duyunca, Yüeçiler ile ilişki kurup, elçi göndermek istedi. Fakat yol kesinlikle (ve yalnızca) Hunların topraklarından geçiyordu. (Çin imparatoru), elçi olarak gönderilebilecek birini aradı. Saray Memuru Chang (Ch’ien) bu vazifeyi üzerine aldı. Yüeçilere elçi olarak gönderildi. Elçiliğe ayrıca kendisi Hun (veya Batı Türkistanlı biri) olan ve vaktiyle T’angf ailesinin yanında köle bulunan, Kan-fu da katıldı.

“Hep birlikte Lung-hsi’den yola çıktılar. Hunların içinden geçtiler. Hunlar onları yakaladılar. Hun hakanına gönderdiler. Hun hakanı, gözaltına alınan (Çin elçilerine) şöyle dedi: “Yüeçiler bizim kuzeyimizde oturuyorlar. Çin onlara nasıl bir elçilik gönderebilir? Eğer ben, (Çin’in güneydoğusundaki) Yüehlere bir elçi göndermek istesem, (onların kuzeyinde bulunan Çin) bize izin verir mi?”

“(Hun hakanı Çin elçisini) ondan fazla yıl yanında tuttu. (Elçiye bir Hun) kadım verdi ve (elçinin bu kadından) bir oğlu oldu. Fakat elçi, (Çin imparatorunun kendisine verdiği) elçilik belgesini (veya bastonunu) sakladı ve kaybetmedi. (SC, 123). (SC, 123)’den aldığımız bu vesika da bize gösteriyor ki M.Ö. 139’da Çin, Yüeçiler hakkında kesin bir bilgiye sahip değildi. Çin tarihinde yer alan Yüeçilerin batıya göçleri ile ilgili bilgiler, daha çok iletme yolu ile derlenmiş bilgilerdi.

III. YÜEÇİLERİN YERİ:

(Çin Kaynaklarına Göre)

Yüeçilerin göçü, dünya tarihine yeni bir yön veren, Ortaasya'dan Hotan'ın içlerine kadar uzanan geniş bölgelerin etnik haritasını değiştiren büyük bir kavimler hareketidir. Bunun üzerine yukarıda da durmuştuk. Şimdi Yüeçilerin batıya göçleri ile ilgili vesikaları inceleyerek, doğru ve yanlış olanlarını gözden geçirelim:

1. "Yüeçi" adı, bazı eski Çin notlarına göre, eskiden Yüeh-shih veya Yüeh-chih şeklinde de okunmuş olabilirdi. Yüeçilerin adı hakkında pek çok spekülasyon yapılmıştır. Bu görüşleri eski bir yazımızda toplamıştık. Biz burada yalnızca Çin vesikaları üzerinde duracağız.

2. "Yüeçiler hakkında en eski vesika": Çin tarihlerinde Yüeçilerin adından ilk defa, Mete'nin babası Tuman Han'ın ortaya çıkışı dolayısı ile söz açılır ve şöyle denir: "Proto-Moğol) Tunghular sürekli olarak güçlü ve Yüeçiler ise çok kuWetli idiler.

3. Kaynağımızın metnini notlayan Ch'êng İ, Kua ti chi'ye dayanarak, Yüeçilerin yerini daha çok kuzeybatı Kansu'ya alıyor ve "Liang, Kan, Su, Yen ve Su-chou gibi yerler başlangıçta Yüeçilerin ülke ve devletinin yerleri idi", diyor.

4. Mete'nin babası Tuman Han'dan söz açılırken "(Tuman, sevgili cariyesinin oğlunu veliaht yapmak istedi ve) bunun için Mete'yi, Yüeçilere rehin olarak gönderdi", deniyor. Bundan da anlıyoruz ki Yüeçiler bu sırada Hunlardan daha güçlü idiler.

5. Mete'nin ilk Yüeçi akını hakkındaki vesika şöyle diyor: "Mete, ordusu ile yürüdü ve Tunghu kralını büyük bir yenilgiye uğrattı. Onların halkı ile mallarını yağma edip ellerinden aldı. Bundan sonra hemen geriye döndü. Batıya hücumu geçti ve Yüeçi'lere gitti. Bundan sonra da hemen Mete'nin kuzey Çin akınına geçiliyor. (SC, 110)'da görülen, "Bundan sonra (doğudan) geri döndü, batıda hücumu geçerek Yüeçilere erişti" gibi bir incelik ve yorumu diğer kaynaklarda pek görmüyoruz, (bk. 5, n. 1, 2). TSTC de, Mete'nin doğu akınından sonra bir aralık veriyor ve batıdaki Yüeçi akınına, ondan sonra başlatıyor.

Bu duruma göre Mete'nin başlangıçta yaptığı üç akın görülmektedir: 1. Doğuda Proto-Moğol Tunghu lara; 2. Batıda Yüecilere; 3. Güneyde, Çin'e karşı yaptığı akınlar. Fakat batıda Yüecileri yendiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Şiratori de, Mete'nin Yüecilere karşı yaptığı birinci akının varlığını kabul ediyor (Wusun, s. 114). G. Haloun ise, bu inceliğin farkında değildir.

6. Yüeciler hakkında bize bilgi veren bir diğer eski ve değerli vesika da, Hunların Sağ Bilge Prensi'nin otağını nerede kurulmuş olduğunu anlatan bir metindir. Bu büyük Hun prensinin yeri anlatılırken şöyle deniyor:

"Hunların Sağ Bilge Prensi ve Generali, (Hunların) batı bölgesinde, Shang-chün (ilinde) oturuyor ve batıya doğru, Yüeciler ile Ti ve Ch'iang (Tibetliler) gibi (kavimlere) kadar uzanıyordu. HS'dan ise "Yü-çi" sözünü görmüyoruz veya kaldırılmıştır. Belki de bu çağda Yüeciler artık batıya gitmişlerdi. HS, bunun için onların adlarını anmıyordu. Fakat SC'deki bu belge çok eskidir. Sonradan yazılan metne, eski bir kaynaktan alınıp ve katılmış gibidir (bk. s. 248). Bu değerli vesika bize şunu öğretiyor ki, "Hunlar Yüecileri yendikten sonra onların yerine, batı bölgelerini idare eden, Hunların büyük Sağ Bilge Prensi'ni oturtmuşlardı".

7. Mete'nin mektubunda Yüeciler: Bilindiği üzere, Mete'nin bu ünlü mektubu Çin imparatoruna, M.Ö. 176'da yazılmıştır. Yukarıda bu mektup üzerine geniş olarak durmuştuk (bk. s. 297). Mete, mektubunun bir yerinde, Çin imparatoruna şöyle diyordu: "(Aramızdaki antlaşmayı bozduğu için), Sağ Bilge Prensi'mi cezalandırdım. Yüeci'leri araması ve onlara hücum etmesi için gönderdim. Tanrı'nın bizi kutlu kılmış olması, subay ve askerlerimin alplığı, atlarımın gücü ile Yüecileri kesin olarak yendim. Onların hepsinin ya başlarını kestim veyahut da esir ve teslim aldım. Ayrıca, Loulan, Wusun, Huchieh (gibi kavimler ile), onların yanında bulunan yirmi altı krallığı, (yani Doğu Türkistan'ı) alarak, (orada gerekli) dirlik ve düzeni kurdum (bk. s. 325). Bu değerli vesikayı, biraz kısa olarak, TFKY'de de buluyoruz. Burada da açık olarak görülüyor ki, gerek Mete ve gerekse Çinliler daha çok Yüecilerin yenilmesine değer veriyorlardı. Mete bu mektubunda, Doğu Türkistan'ı bile içine alan geniş, batı bölgelerini de aldığından söz ediyordu. Ancak bunlar, ikinci derecede bir haber olarak ele almıyordu. Bu vesikaya göre Wusunlar, Yüecilerin batısında ve Batı Türkistan ile Loulan yakınındaki çorak yerlerde yaşar görünüyorlardı.

8. Çin sarayında görüşme açılıyor ve Mete'nin bu mektubu değerlendiriliyordu. Bazı Çin vezirleri, Mete'nin mektubu dolayısı ile, Çin imparatoriçesine şöyle demişlerdi: "Hun Hakanı (Mete), Yüce'i'leri yeni olarak yenmiş bulunuyor. (Mete), bu zaferden yararlanarak, (kendisinin) yenilmez olduğunu da gösterecektir. Eğer biz Hunlara (hücum edip), onların ülkesini almış olsak bile, bataklık ve çorak olan (Hunların yurdunda) oturamayız. En iyisi onunla dostluk ve barış kurmamızdır". Bu görüşü, imparatoriçe de kabul etti. Bu vesikadan da anlaşılıyor ki Yüce'ilerin yenilişi, Çin için de büyük bir oluş olarak kabul edilmişti. Bunun için, M.Ö. 170'de Mete'nin mektubuna karşılık olarak yazılan Çin imparatoriçesinin mektubunda, -öyle deniyordu: Sağ Bilge Prensinizi batıya gönderip Yüce'ileri yendiğini ve onların hepsini, (kendi idareniz altında) düzenlediğinizi söylüyorsunuz".

9. Chang Ch'ien'in seyahatnamesi, -biraz geç olmasına rağmen-, Orta-asya tarihi bakımından en değerli bir kaynaktır. Bu ünlü Çin elçisi ve gezgini kendi raporunda Yüce'iler hakkında şöyle diyordu: "-(Yüce'iler), konar göçer bir devlettir. Hayvanlarını izleyerek dolaşırlar. Gelenekleri Hunlar ile aynıdır. Onların okçu askerlerinin sayısı, yüz veya iki yüz bin kadardı. Eski çağlarda o kadar güçlü idiler ki, bunun için Hunları küçümserlerdi. Fakat Mete tahta çıkınca onlara hücum etti. Yüce'ileri yendi. Hunların (ikinci) hakanı Lao-shang (M.Ö. 174-160) ise, Yüce'i kralını yendi ve onun kafatasından içki (veya kırmızı) kâsesi yaptırdı.

"Yüce'iler başlangıçta, Tun'huang ile Chi-ilien arasında oturuyorlardı. Hunlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldıktan sonra, (yerlerinden) uzaklaşıp, gittiler. Fergana'yı (Yüan) aştılar. Batıda Toharistan'a (Tahsia) hücum edip, onları idareleri altına aldılar. Sonradan Amuderya (Wei) suyunun kuzeyinde başkentleri vardı. Burası, krallarının sarayı oldu. (SC, 123) Diğer kaynaklardan fazla olarak burada, başlangıçta Yüce'ilerin Hunlardan daha güçlü oldukları, kesin olarak M.Ö. 174'den sonra yenildikleri ve Yüce'ilerin ilk yerleri hakkında değerli bilgiler vardır.

IV. YÜCE'İLERİN İLK YURDU VE GÖÇLERİ:

M.Ö. 126 yılına ait, (TSTC, 18, 10)'da verilen bilgiler, Çin tarihlerinde yer alan Yüce'i bölümleri ile gezi raporlarındaki haberleri bir araya getirmiş ve yeni bir kompozisyon halinde sunulmuştur: "Başlangıçta Çin'e sığınan

Hunlar, şunları anlattılar: ‘Yüeciler eskiden Tun-huang ile Ch-i-lien arasında oturuyorlardı. (Bu girişi, (SC, 123)’ün başında da görüyoruz. Bu bilgiler sonradan yenileri ile karışarak (SC, 123, 9) yeniden ortaya çıkmaktadır).

“Hunlardan Mete, (Yüeci’lere) hücum ederek, onları yendi. Hun Hakanı Lao-shang (M.Ö. 174-160) ise Yüecilerin kralını öldürdü ve onun kafatasından bir içki kâsesi yaptırdı. (Yüecilerin) çoğu kaçarak uzaklara gittiler. Bunun için Hunlardan öç almak istediler. Fakat bir türlü birleşip de, (Hunlara) hücum edemediler.

(Bundan sonra Hunlara karşı anlaşmak için Yüecileri arayan ünlü Çin elçisi Chang Ch’ien (Cang Çien) Sergana’ya geliyor: “ (Elçi) Cang Çien, Yüecileri Ferganalılara sordu. Onlar da (elçiyi) Semerkand’a yolladılar. (Semerkandlılar da elçiyi), daha güneyde bulunan Yüecilere gönderdiler. Büyük Yüecilerin kralı daha önceleri Hunlar (Hu) tarafından öldürülmüş, onun yerine veliahtı tahta çıkarak kral olmuştu”.

(SC, 123)’de ise “Kızı tahta çıkarak kral olmuştu”, denmektedir. Ortaasya kavimlerinde bir kızın tahta çıkarak kral olması görülmüş birşey değildir. Bu vesika da bize gösteriyor ki Yüecilerin göçleri bir panik halinde olmamıştı. Eski kral Hunlar tarafından öldürülünce, onun büyük oğlu babasının yerine kral olarak tahta çıkmıştı.

Coğrafya bölümlerinde, diğer haberleri toplayarak bize aşağı yukarı aynı bilgileri veriyorlar. Yalnız kompozisyon ve görüş açısı biraz daha değişik oluyor. (HS, 96A) şöyle diyor: “Onların, (yani Yüecilerin) devleti, konargöçerdir. Gelenekleri, Hunlar ile aynıdır. Okçu askerlerinin sayısı, yüz binden çoktur. Bundan dolayı onlar çok güçlü idiler ve Hunları da, küçümserlerdi. (Bu bilgiler, Mete çağı ile ilgili olmalıdır).

“Mete onları yendi. Daha sonra da (Mete’nin oğlu) Hun Hakanı Lao-shang, Yüecilerin kralını öldürdü ve onun başından bir içki kâsesi yaptırdı. Bunun üzerine (Yüeciler) uzaklaşarak gittiler. Fergana’yı (Ta-yüan) aştılar. Batıda, Toharistan’a (Ta-hsia) hücum ettiler. Onları kendi idareleri altına aldılar. Amuderya’nın (Wei) kuzeyinde bir başkent kurdular. Kral saraylarını da orada yaptırdılar”. (Bu kaynak, Yüecilerin bir süre için Tanrıdağlarının batısında oturduklarından ve oradaki Saka kavimlerini nasıl kovduklarından hiç söz açmıyor).

Küçük Yüeciler “(Yüecilerin) küçük bir bölümü, onlarla birlikte (batıya) gidemediler. Nanşan dağları ile Tibetliler (Ch’iang) arasında kaldılar. Bundan dolayı onlara, ‘Küçük Yüeci’ adı verildi”.

V. ESKİ ÇİN NOTLARINA GÖRE YÜECİLERİN YURDU:

Eski Çin tarihlerinde Çinliler tarafından yapılmış olan notlar veya eski metin şerhleri, metinlerin anlaşılması bakımından çok büyük bir değer taşırlar. Yer adlarının karşılığı, adların okunuşu ve sözlerin anlattığı değişik manalar bakımından, yukarıdaki vesikaları biraz da bu notların süzgecinden geçirelim:

12. Yukarıdaki vesikalarda da gördüğümüz gibi bütün kaynaklar Yüecilerin Tun-huang ile Ch-i-lien dağları arasında oturuyorlardı. (TSTC, II, 610)’daki bir not, bu coğrafya tanıtmasına değişik bir yorum getiriyor: “Tun-huang, Chang-yeh ili demektir. Hunlar, Yüecileri yendikten sonra, kendi Hunya prenslerini oraya gönderdiler. Prens Yüecilerin (eski) yerinde oturdu. Çin buraları (Hunların elinden) alınca, burada chün düzenini kurdu”. Bu not, bir mantık düzenine göre yazılmıştır. Gerçek de böyledir. Ayrıca Tun-huang ile Chang-yeh’i birleştirmekle de, (HHS, 117)’deki çelişkiyi ortadan kaldırmak istenmektedir, (bk.).

13. “Başlangıçta Yüeciler, Tun-huang’ın doğusunda, Ch’i-lien dağlarının batısında oturuyorlardı. Tunhuang, bugünkü Sha-chou idi. Ch’i-lien dağı ise, Kan-chou’un güneybatısında bulunuyordu”. Chêng İ tarafından yapılan bu yorum da Yüecileri Kansu’nun küçük bir yerine sıkıştıran bir “dar bölge teorisi” idi. O. Franke ve De Groot bu görüşün tesiri altında dadırlar. Şiratori ile Matsuda ise Ch’i-lien dağlarını, Tanrıdağları ile birleştirerek, Yüecilerin sınırlarını batıya doğru genişletmişlerdir.

14. “Liang, Kan, SİM, Şa, vb. gibi choular başlangıçta Yüeci devletinin yeri idiler. HS’ya göre ise onlar, Ch’i-lien ve Tun-huang arasında oturuyorlardı”. Bu da yine Cheng İ’nin, SC, 123, 3’de verdiği bir not ve yorumdur. Burada Yüecilerin eski yerlerini biraz daha genişletmiş ve bütün Kansu’yu onlara vermiştir.

Ana Çizgileri ile Yüecilerin Göçü

Batı Kayıaklarına Göre:

Yüecilerin göçlerini öz olarak ve ana çizgileri ile şöyle sunabiliriz:

1. Yüecilerin Hunlar tarafından yenilmesi ve krallarının öldürülmesi.
2. Yüecilerin Wusunlara hücum etmeleri ve Wusun kralını öldürmeleri.
3. Yüecilerin Isıggöl ile Tanrıdağları'nın batı kesimlerine gitmeleri.
4. Burada, Sakaları yenmeleri ve onları Batı Türkistan ve Semerkand (Soğdiana) çevrelerine göç etmeye zorlamaları.
5. Yüecilerin, Isıggöl ve Tanrıdağları'nın batı kesimlerindeki Sakaların yerlerinde yerleşmeleri.
6. Wusunların Yüecilere hücum edip yenmeleri ve onları güneybatıya doğru göç etmeye zorlamaları. Wusunların, Yüecilerin buradaki yerlerine yerleşmeleri.
7. Yüecilerin Semerkand (Soğdiana) bölgesine gelmeleri.
8. Sakaların da, Yüecilerin önünden Amuderya'yı geçip Baktriya (veya Tahsia, Toharistan'a) yerleşmeleri.
9. Yüecilerin Semerkand, yani Soğdiana'da, oturup, Amuderya'nın güneyinde Bakteriya veya Toharistan'ı kendilerine bağlamaları.
10. Başkentleri, Amuderya'nın kuzeyinde idi. M.Ö. 128'de buraya gelen ünlü Çin elçisi Chang Ch'ien böyle diyordu.
11. Baktriya'nın da ayrı bir başkenti vardı. M.Ö. 128'de burası da, Lan-shih, yani "Çivit pazarı şehri" adı ile anılıyordu. Bu başkent, bugünkü Kunduz bölgesinde olmalı idi. Çin kaynaklarında Baktriya'nın çeşitli başkentlerinin çeşitli adlarını görebiliyoruz. Bu şehirler E. Chavannes tarafından incelenmiştir (TP, 1907, s. 189n).
12. "Göçün tarihlenmesi" (Kronoloji): Çin elçisi Chang Ch'ien, M.Ö. 139'da Hunlar tarafından yakalandığı zaman Yüeciler henüz Hunların kuzeyinde, yani Tanrıdağları'nın batı kesimlerinde oturuyorlardı. M.Ö. 125'de elçi Hunların elinden kaçıp buraya geldiği zaman, Yüecileri bulamamıştı. Yüeciler Batı Türkistan'a geçmişlerdi. Bu duruma göre Yüeciler Batı Türkistan'a, M.Ö. 139 ile 125 yılları arasında geçmiş olmalı idiler.

13. “Yüceçi göçünün Part Devleti’ndeki izleri”: Part Kralı II. Phraat, kuzeyden, Sirderya boylarından inen kavimlerle savaşmış. Bu savaşlar, M.Ö. 138-128 yılları arasında olmuştur. Part Kralı II. Phraat bu sırada Suriye Seleküslerinden Kral Antiochos’la da savaşa girer. Part kralı bu defa kuzeydeki göçebe kavimlerini, Saka veya İskitleri yardıma çağırır. Böylece Antiochos başarısız kalır. Batı Türkistan ile Baktriya’yı alamayınca da Hindistan’a yönelir ve Hindistan’ın bazı kuzey kesimlerini ele geçirir. Böylece Grek kolonileri için de Hindistan yolu açılmış olur.

Kendi yardımları ile Antiochos’u yenen kuzeyli göçebeler, bu defa Part Kralı Phraat’a karşı dönerler. Tarihçi Justin’e göre, bu göçebeler Part ülkesini yağmalarlar. Kuzeyli göçebelerin bu yağmaları Part Kralı II. Phraat için bir yıkım olur ve M.Ö. 127’de onların önünde eriyip gider. M.Ö. 124’de ölür.

14. “Yüceçilerin önünden kaçan Sakaların Batı Türkistan ve Afganistan’a inmeleri” .

Part Kralı II. Phraat, Albert Herrmann’a göre M.Ö. 130’dan önce kovuldu. Çünkü bu tarihte bir sikkesi artık Margiana’da basılmıştı (a. esr, 1618), Gutschmidt de, Baktriya’yı Part kralının elinden alanların, Sakalar olduğu görüşündedir (a. esr, 71). Baktriya’nın bu yeni sahipleri, Yüceçilerin önünden kaçan sakalardı. Baktriya’daki Part Kralı Phraat Soğdiana, yani Semerkand bölgesini ise, M.Ö. 135’de kaybetmişti “M.Ö. 135 de Soğdiana’dan geçen Sakalar, M.Ö. 130’da ise Partları Baktvraya’dan kovarak orada yerleşmişlerdi. Yüceçiler de az sonra onların arkasından gelip,. Soğdiana, yani Batı Türkistan’a yerleştiler”. A. Hermann’ın kurduğu bu göç sırası, hem Çin ve hem de batı kaynaklarına uygundur (a. esr., a. yer).

Grekler, Pencâb’a yani Hindistan’ın kuzeyine indiler. Zaten bu Grekler Kral Antiochos’un Hind akını ile, Hindistan yolunu öğrenmişlerdi.

Sicistan’a inen Sakalar ise, M.Ö. 127-112 yılları arasında, yani Part Kralı Phraat’ın oğlu Artaban zamanında görülüyorlar. Sakalar buraya Pamir üzerinden mi yoksa Yüceçilerin önünden kaçarak Batı Türkistan yolu ile mi geldiler? Batı kaynakları, Pamir üzerinde bulunan Saka Amyrgae adlı büyük Saka kitlelerinden ve bunların Hindistan’a göçlerinden söz açıyorlardı. Bunun için klasik kaynaklara bağlı araştırmacılar bu görüşten vazgeçmek istememişlerdir. Fakat aynı kaynaklar Sirderya’dan güneye inen Saca raucae bir kavimden de söz açıyorlardı.

Hindistan'a M.Ö. 75'de inen Saka Kralı Maues, Puşkalavati şehrini aldı ve buradaki Grek devletine son verdi.

VII. YÜEÇİLER, AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN'DA:

"Kuşan devletinin Hindistan'ın kuzeyinde kuruluşu": Çin tarihlerine göre, Yüeçilerin Batı Türkistan'a gelişlerinden yüzyıl sonra Kuşan devletini kurdular. Yüeçiler, hayvancı ve atlı bir kavim idi. Atlı kavimler, şehirli devletleri idareleri altına aldıkları zaman, eski feodal düzenin devam etmesini daha uygun görmüşlerdi. M.Ö. 128'de batıya gelen Çin elçisi, Yüeçilerin halâ atlı konargöçerliği sürdürdüklerini yazıyordu. Devlet ise "Beş Yabgu" tarafından idare ediliyordu. Bu yabgular belki Yüeçi; belki de yerli feodal liderlerdi. Bu incelikleri bilmiyoruz. (HHS, 118), onlar için şöyle diyor: "Yüeçilerin Toharistan'daki (Ta-hsia) devleti, beş Yabguluğa bölünmüştü. Aradan yüzyıl geçti. Bunlar arasında Kuşan Yabgusu Kuzula Kadpises, diğer dört Yabguyu idaresine aldı ve Kuşan Devleti'ni kurdu. Part Krallığının bir bölümü ile Kabul ve Keşmir'i de (Chi-pin) aldı.

"Oğlu Vimâ Kadphises ise, Hindistan'ı aldı. Yüeçiler bu çağda çok güçlü idiler. Diğer ülkeler onların kralına 'Kuşan Kralı dediler. Çin ise onları yine eskisi gibi 'Büyük Yüeçiler' diye adlandırdı". (Ayrıca bk. Chavannes, TP, 1907, s. 189-192). Kaynağımızın, Kuşan Devleti Yüeçilerin gelişinden 100 yıl sonra Kuşan Devleti kuruldu demesine rağmen devletin, M.S. 25-50 yıllarında kurulduğu anlaşıyor.

Batı ve Çin kaynaklarında bulunan bütün bilgiler ile araştırmalar için bk. B. Ögel, "Yüeçiler" DTC Fak. Dergisi, 1957, s. 247-278.

VIII. YÜEÇİLERİN GÖÇÜNDEN ÖNCEKİ BATI ASYA KAVİMLERİ:

1. "Sakalar":

Yukarıda da gördüğümüz gibi Yüeçiler Tanrıdağları'nın batı kesimlerine gelince, Sakalar ile karşılaşmışlardı. Onları yenerek göçe zorlamışlar ve böylece Sakaların yurdunda oturmuşlardı. Çin tarihlerinde Sakalar, Sai veya Sai-wang yazılışı ile anılırlar. Bazı görüşlere göre Sai'ler, esas Sakalardı. Sai-

wang'lar ise, Sakaların bir kuzey ve batı kolu idi. Yüeciler ile ilgili olan Çin vesikalarında daha çok Sai-wang adı geçmektedir. Yukarıda tercümelerini sunduğumuz Çin tarihleri, "Sakaların güneye göçüşleri" hakkında başlıca üç tanıtma yaparlar. 1. Yüecilere yenilen Sakalar, Hindistan'a (Hsien-tu) gittiler (HS, 96B, 1a). -2. Sakalar, güneydeki uzak memleketlere gittiler (HS, 61 2b). -3. Sakalar, Keşmir'e (Chipin) gittiler (HS, 96A 2b).

Görülüyor ki Çin tarihleri daha çok Sakaların Batı Türkistan üzerinden yaptıkları göçler üzerinde durmuşlardı. Yukarıda da belirtildiği üzere Sakaların kitle halinde bulundukları yer daha çok Pamir ile Trans Alay dağları idi. Nitekim kaynaklarınız, Kaşgar'ın batısındaki Hsiu-hsün ve Chüan-tu gibi yerlerin eskiden Sakalara ait olduklarını söylüyorlardı. Yüecilerin önünden kaçmayan veya kaçmaya gerek görmeyen Sakalar, sonradan bu yerler Wusunların eline geçince onların halkına karışmış veya onlara bağlanmışlardı.

Grek ve İran kaynakları Sakalardan VI. yüzyıldan sonra söz açmaya başlamışlardı. Sakalar İran Kralı Kyros'u yenmişlerdi. Ünlü İran Kralı Darayos'da Sakalara karşı bir akın yapmıştı. Bu akınlar hakkında Behistun yazıtlarında da bilgi verilmiştir. Yunan ve İran kaynakları Sakaların başlıca iki kolundan söz açarlar. Bunlar, Saka Tigraghauda ve Saka Haumavargah Sakaları idiler. Sakaların bu iki kolunun nerelerde oturdukları, henüz kesin olarak gösterilememiştir. Ptoleme, Sakaların Fergana, Pamir ve Himalaya boyunca yayıldıklarını söylemekte idi. Bu doğru olabilir. Ancak bunların en aktif kolları, Fergana ile Sirderya ötesinde oturan Sakalardı. Hunların önünden kaçan Yüeciler de, Sakaların bu kolları ile karşılaşmışlardı. Prof. Herzfeld'e göre kuzeydeki bu Sakalar, Büyük İskender'in gelişine kadar bu yerlerini değiştirmemişlerdi. İskender buralara geldiği zaman Sakalar, hem Soğdiyana, yani Semerkand bölgesini ve hem de Sirderya'nın ötesini kaplıyorlardı.

"Sakaların güneye göçleri" üzerinde de epey geniş olarak durulmuştur. Sakaların Yüecilerden önce güneye göçmüş oldukları pek düşünülmemektedir. W. A. Smith, Hint metinlerine dayanarak Sakaların göçünü M.Ö. 150 ile 100 yılları arasına koymuştu. Bu da Yüecilerin göç çağına rastlamaktadır. Sakaların, Sicistan'a bundan önce gelmiş olmaları, oldukça şüphelidir.

Bibliyografya: Behistun inscriptions (British Museum), coll. 74. Gutschmid, Geschichte Irans, s. 140. A. Hermann, Sacaraucae, Tocharoi (Pauly's

Wiss. Real Enz., s. 1616, 1637). Herzfeld, Sakastan, AM, I, s. 11. Marquart, Eranşahr, s. 140. A. Smith, Sakas in North India, ZDMG, 1907. F. W. Thomas, JRAS, 1906, s. 181...

2. “Sakaların göçü” (Batı kaynaklarına göre):

Yukarıda Sakaların Sirderya boylarında güneye doğru göçlerini Çin kaynaklarından görmüştük. Yüecilerin önünden kaçan Saka göçlerinin Baktriya’daki ilk tesirlerini, Ökratid zamanında görmekteyiz. Yüecilerin gelişi Kral Ökratid zamanına rastlar. Bu çağa ait batı kaynaklarını derleyip toplayıp sunan Gutschmidt’e göre, bu çağda Baktriya’daki Grek Devleti çok zayıf düşmüştü. Kuzeybatıdan gelen konar göçer kavimlerin baskısı ise onları büsbütün telâşa düşürdü. Bundan yararlanan Part Kralı Mitridat, Yunanlılara karşı akınlarını daha sıklaştırdı. Az sonra Baktriya Grek Devleti’nin Part Kralı Mitridat’a bağlandığını görüyoruz. Bu çalkantılar sırasında Ökratid öldürülür ve yerine oğlu Heliocles geçirilir. Bu da fazla yarar sağlamaz. En sonunda Baktriya’daki Grek Devleti Partlar tarafından yıkılır.

Az sonra Baktriya’nın, -bilinmeyen bir kavim tarafından-, Partların elinden yeniden alındığı görülmektedir. “Baktriya’yı Partların elinden alanlar kimlerdi?” Bu sorunun cevabını batı kaynaklarında bulamıyoruz. “Cambridge History of India” daki Kronolojiye göre bu çağ, Yüecilerin Sakaları yenme zamanına rastlıyordu. Baktriya’yı Partların elinden alanlar da Sakalar olmalı idiler.

Strabon, “Partların Kral Ökratid’i devirdiğini, İskid’lerin ise silah gücü ile Baktriya’nın bir bölümünü ele geçirdiklerini”, yazıyordu (XI, 2). Bu İskitler, Sakalar olmalı idiler. Yine Strabon, Soğdiyana, yani Semerkand bölgesinin Greklerin elinde bulunduğu çağdaki sınırlarını çizirken şöyle diyordu: “Sirderya ırmağı (Yaxart), Soğdiyana ile konar göçerleri birbirinden ayırır”. (Aynı yer). Başka bir yerde ise, “Sirderya (Yaxart), Sakalar ile Soğdiyana’yı birbirinden ayırır”, diyordu. Bundan da anlaşılıyor ki Sakalar, Sirderya’nın ötesinde yaşıyorlardı. Herzfeld bunu, İran kaynaklarına göre de doğrulamıştı (Sakastan, s. 9-10).

“Efendi Sakalar” ile “Köle veya bağlı Toharlar” gibi sözler de, Grek devletinin yıkılmasından sonra batı kaynaklarında görülmeye başlar. Bu deyişler üzerinde az sonra duracağız. Anlaşıldığına göre Yüecileri, Wusunlara yenil-

melerinden sonra, Batı Türkistan'a gitmişler ve Sakalar da onların önlerinden Baktriya veya Toharistan'a kaçmışlardı.

Bibliyografya: Charpentier, ZDMG, 1917, s. 350-3. R. Grousset, I.Histoire de L'Extreme Orient, I, 54. Gutschmidt, Aynı eser. Herzfeld, Sakastan, AM, II, s. 910 Marquart, Das erste Kapitel der Gatha Ustavati, Orientalia, 193, s. 43. B. Ögel, DTC Fak. Dergisi 1957, s. 263 vd.

3.“Part devleti ve Yüeciler”:

Part Kralı II. Phraat'ın, M.Ö. 138 ile 128 yılları arasında Sirderya'nın ötesinden gelen konar göçer kavimlerle savaştığını görüyoruz. Az sonra Suriye Seleküs Kralı Anliochoş doğuya doğru gelir. Bu defa Phraat onunla savaşmaya başlar. Ona karşı kuzeydeki konar göçer kavimlerinden de yardım ister ve böylece Antiochus'u yener. Fakat kuzeyli göçebelerin Part Devleti'nin topraklarına girmiş olması, Kral II. Phraat'a çok pahalıya mal olur. Part ülkesi Sakalar tarafından görülmemiş bir şekilde yağma edilmeye başlar. Kral onlara karşı koymak ister. Fakat elinden hiçbir şey gelmez. Böylece M.Ö. 128-127 yıllarında Batı Türkistan ile Toharistan, Part Devleti'nin elinden çıkar. Sakalar ile Partlar arasındaki bu savaş bir hediye meselesinden çıkmıştı. Ancak Yüecilerin Batı Türkistan'a göçleri de bu tarihe rastlamaktadır. Ünlü Çin elçisi Chang ch'ien bu tarihte Isıggöl bölgesine geldiği zaman, Yüecileri orada bulamamış ve batıya göçmüş olduklarını öğrenmişti. Batı Türkistan ile Toharistan'ın bu karışıklıklar sonunda Part Devleti'nin elinden çıkmış olması da, Sakaların ve onların arkasından da Yüecilerin gelmeleri ile ilgili görülmüştür.

Bibliyografya: Bütün batı kaynakları Gutschmidt'in Geschichte İrans adlı eserinde toplanmıştır, bk. s. 58. Diğer araştırmalar için bk. B. Ögel, Aynı esr., s. 269.

4.“Grek devletleri”:

Büyük İskender'den sonra, büyük ticaret yollarının geçtiği Batı Türkistan ile Afganistan'da Greklerin birçok askerî kolonileri kuruldu. İskender'in

ölümünden sonra bu yerlerin idaresi, Selefküs'ün eline geçmişti. Baktriya Satrapı Diotodos isyan etmiş ve bağımsızlığını ilân etmişti. Bu sırada İran'daki Partların başında ise 1. Arsak bulunuyordu. Az sonra Soğdiana, yani Semerkand satrapı hücum ederek Baktriya'yı idaresi altına aldı. Bu karışıklıklar devam ederken, Baktriya'da Kral Demetrios idareyi eline aldı ve sınırlarını genişletti. Kral Demetrios'un çağında Grek Devleti'nin sınırları kuzeydeki Büyük Hun İmparatorluğu'nun sınırlarına yaklaşmıştı. Hatta Demetrios, Gutschmidt'in görüşlerine göre, Ortaasya'yı kendi devletine, katmak için bazı planlar bile hazırlıyormuş. Onun amacı daha çok, Çin sınırlarına kadar uzayıp ve böylece Ortaasya'daki ticaret yollarını kendi kontrolü altına almakmış (bk. Gutschmidt, a. esr, s. 44-45). Bu çağda tarihçi Plin, bazılarına göre Hunları Phuni adı ile anıyordu. Ona göre "Hunlar (Phuni), Toharlar ile Attakor'lar arasında yaşıyorlardı". Yeri ve tarihi belli olmayan bu karanlık notlar, araştırmacılar için bitip tükenmeyen bir spekülasyon kaynağı olmuşlardır. Bununla ilgili, birbirleri ile çelişen çeşitli görüşler üzerinde durmayacağız.

5. Grek devletinin yıkılışı,

Part Kralı Mitridat tarafından gerçekleştirilmişti. Baktriya'daki Grek Kralı Ökratid öldürülmüş ve onun yerine tahta oğlu Heliocles çıkmıştı. Fakat Yüecilerin göçleri ile bu kralın da adı artık duyulmaz olmuştu. (Bk. Charpentier, ZDMG, 1917, s. 53-56. Gutschmidt, a. esr. s. 44 vd. Araştırmalar için bk. B. Ögel, a. esr., s. 261 vd.).

6. Hindistana giden Grekler,

Pencâb bölgesinde yeni bir devlet kurdular. Greklerin Hindistan'a gidişleri, aşağı yukarı Sakalar ile Yüecilerin batıya geçiş tarihleri olan M.Ö. 127 tarihine rastlar. Daha önceleri Kral Antiochos'un Hindistan'a yaptığı bir akın, Grek kolonilerine Hindistan yolunu öğretmişti. M.Ö. 75'de Saka Kralı Maues, Hindistan'a indi ve Puşkalavati şehrini aldı. Bundan sonra da Hindistan'daki Grek devletine son verdi.

IV. WUSUNLARIN BATIYA GÖÇLERİ:

Mete çağındaki büyük “kavimler göçü” sırasında adı geçen ikinci büyük Ortaasya kavmi de Wusunlardır. Burada sözüme M.Ö. 176-160 yılları arasında Wusunların başından geçenlerle ilgili ve destan dili ile yazılmış bir kaç Çin vesikası ile başlayacağız. Wusunlar, Yüeciler ile komşu idiler. Bunun için Wusunlar tarihi, Yüecilerinki ile çok yakından ilgilidir. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi’nin 1948 ve 1957 yıllarında Wusunlar ile Yüeciler hakkında iki yazı yayınlamıştı (1948: s. 259-280. 1957: s. 247-278). Bu yazılarda, bilinen bütün vesikalar ile problemleri ele almıştık.

Mete ve oğlu çağında bu kavimlerle yapılan savaşlar ile bundan sonra görülen panik halindeki büyük göçler, çok güzel efsaneler ile de süslenmiştir. Bunlar hakkında da çeşitli fikir spekülasyonları yapılmıştır. Okuyucularımızın herhangi bir baskı altında kalmamaları için belgelerin asıllarını sunacağız. Birinci ve daha eski kaynağımız olan (SC, 123), biraz daha kısadır. İkinci kaynağımız (HS, 61) ise sonradan yazılmıştır. Yeni bulunan bilgiler ile konuyu biraz daha genişletmiştir. Fakat her iki kaynaktan da çok güzel bir “Kurt efsanesi” yer almıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Yüecilere ilk darbeyi vuran, Mete olmuştu. Yüecilere kesin ve son darbe ise, M.Ö. 174-160 yılları arasında Mete’nin oğlu tarafından vurulmuştu. Bunu da ancak ikinci kaynaktan öğrenebiliyoruz.

1.Wusunların göçü:

Mete’nin oğlu Yüecileri eziyor ve Yüeci kralının başından içki kâsesi yaptırıyor. Korku ve panik içinde kaçan Yüeciler, yolları üzerinde bulunan Wusunları yeniyor ve krallarını da öldürüyorlar. Efsaneye göre kralın küçük oğlunu bataklığa atıyorlar. Onu gören bir kurt ise çocuğu besliyor. Bu efsane-nin bütününe aşağıda okuyacaksınız. Ondan sonra Yüeciler Tanrıdağları’nın batı kesimindeki Isıggöl kıyılarına gidiyorlar. O çevrelerde yaşayan Saka kavimlerini yeniyorlar. Sakaların yerlerine oturuyorlar. Yüecilere yenilen Wusunlar ise Hunlara sığınıyorlar. Hunların yanında güçlendikten sonra Hun hakanından izin alıyorlar. Yüeciler den öç almak için, Yüecilere hücum edip, yeniyorlar ve onları batıya sürüyorlar. Ondan sonra da Yüecilerin yerlerinde oturuyorlar. Aslında Wusunların Yüecileri yalnız başına yenebilecek bir güce sahip olduklarını sanmıyoruz. Bu sırada Hunların uç şehirleri ile garnizon-

larında vazifeli olan Wusunlar, herhalde Hun ordusunun da yardımını görmüşlerdi.

2. “Wusunların yeni yeri”, -Yüecileri batıya ittikten sonra-,

Tanrıdağları’nın batı kesimleri ile ısıgöl’ün kıyıları oluyor. Buraları daha önce bir Saka yurdu idi. Bunun için kaynaklarımızın kesin olarak belirttiklerine göre, Wusun ülkesinde, batıya kaçamayan Sakalar ile bazı Yüeci kesimleri de Wusunlar ile birlikte yaşamaya devam ediyorlar”. Bunun için M.S. 7.yüzyılda, -yani oldukça geç çağlarda yazılmış- bazı Çin notlarında sözleri geçen mavi gözlü ve sarı saçlı insanlar, Wusunlar ile birlikte yaşayan Sakaların kalıntıları da olabilirler. Batılı araştırmacılar yalnızca buna değer verirler. Bu inceliğe dikkat edecek olan okuyucularımızın, batıda yapılan fikir spekülasyonlarının seline kapılmayacaklarını umarız. Bunun için biz, bu konudaki Japon araştırmalarına daha çok değer verdik. Batı Türkistan’a geçen Yüeciler, Amuderya’nın kuzeyinde başkentlerini kuruyorlar Toharistan, -veya eski Baktriya’yı da-, idareleri altına alıyorlar.

3. “Wusunların göçü ve kronoloji” meseleleri de karanlıktır.

Aslında bu karanlığın sebebi de araştırmacıların yeni görüşler ileri sürmek için besledikleri istek ve hevesten ileri gelir. Elimizde başka kaynaklar bulunmadığına göre, durum hiç de o kadar karanlık değildir. Çin elçisi Cang Çien M.Ö. 139’da Hunlar tarafından yakalandığı zaman Yüeciler henüz daha Tanrıdağları’nda idiler. Elçi, M.Ö. 128’de Hunların elinden kurtulup batıya gittiği zaman Yüecileri Tanrıdağları’nda bulamamıştı. Akla en yakın olanı, Wusunların Tanrıdağları’na, M.Ö. 139 ile 128 yılları arasında göçmüş olmalarıdır.

4. İlk haberler:

Wusunların adı ilk olarak, Mete’nin M.Ö. 176’da Çin imparatoriçesine yazdığı mektupta geçer. Bu mektup üzerinde yukarıda uzun uzun durmuştuk. Wusunlar ile ilgili bölümünde ise şöyle denilir: “Sağ Bilge Prensime, Yüecileri arayıp hücum etmesi için batıya gönderdim. Tanrının lütfü, asker ve atlarımın gücü ile Yüecileri yendi ve hepsini kılıçtan geçirdi. Hepsi teslim

oldu. Wusun, Loulan, Hu-chieh ile onların sınırındaki 26 krallığı idarem altına aldım ve oralarda dirlik ve düzenlik kurdum. Hepsi Hun oldular. Ok ve yay tutabilen kavimlerin hepsi bir aile halinde birleşti. Kuzeydeki memleketler, benim idarem halinde ve dirlik içindedir...” (bk. s. 297). Bu mektupta Wusunların adı Loulan ile birlikte geçmektedir. Loulan, Doğu Türkistan’ın doğusundaki Lobnor idi. Batılı araştırmacılar da bir Indo-Cermen hastalığı vardır. Bunun için en açık meseleleri bile, kendi isteklerine göre karıştırırlar. Halbuki bu vesikaya dayanan Japon Şiratori şöyle diyor: “Wusunlar ile Loulan yanyana söylendiğine göre, Wusunlar Lobnor yakınlarında olmalı idiler. Bu verimsiz topraklarda fakir ve göçebe hayatı sürüyorlardı. Yüeciler ise Kansu’daki bereketli topraklarda yaşıyorlardı” (Wusun, s. 113). 1956’da kitabını yazmış olan Japon Matsuda’nın görüşü ise daha geniştir. O, Mete’nin mektubunda geçen kavimleri şöyle sıralar: “Yüeciler, Kansu’da. Loulan, Doğu Türkistan’ın doğusunda. Wusunlar, Tanrıdağlarının kuzeydoğu eteklerinde. Hu-chieh ise bir Altay kavmi idi... M.Ö. 177-176’da Hun idaresi altına girdiler... Mete, Tanrıdağlarının doğusunu alıyor... Oğlu Laoshang da İli havzasını kendine kattı (s. 412)”. Vesikaların söyledikleri de bunlardır. Mete, büyük bir imparatorluk kurmuştu. Bunun için sınırları genişletmek gereklidir. Yoksa bazılarının yaptığı gibi Mete’nin bütün hareketlerini Kansu gibi dar bir yere sokup yakamızla kavga etmeye gerek yoktu.

Wusunların tarihi ile ilgili bilgileri, kronoloji sırasına göre yeri geldikçe Hun tarihinin içine koymuştuk. Şimdi onların başlangıcına ait bilgileri kaynaklardan okuyalım:

WUSUNLAR

1. Birinci Kaynak: (SC, 123: 3168)

“Bendeniz, Hunların arasında bulunurken, sun kralının adı Kun-mo idi. Babasının, Hunların batısında küçük bir devleti vardı. Hunlar (onlara) hücum ettiler ve onun babasını öldürdüler. (HS, 61’e göre Wusun kralının babasını, Yüeciler öldürdü):

I. Kurt efsanesi: “ (Küçük bir çocuk olan kralın oğlu) Kun-mo’yu ise, (öldürmeyip), canlı olarak otların içine attılar. Kara bir kuş (Karga?), çocuğun üzerine doğru uçtu ve ona et verdi. (Sonra da) dişi bir kurt geldi ve (çocuğu) emzirdi. Hun hakanı buna şaşıtı ve onun Tanrı tarafından kutlanmış olduğunu düşündü. Onu otlar arasından aldırdı ve büyüdükten sonra (kendisi) ordusunda komutan yaptı. (Hun ordusunda) çok defalar başarı gösterdi. Bunun üzerine Hun hakanı, (ölen Wusun kralının oğlu bu) Kun-mo’ya, kendi babasının halkının idaresini yeniden verdi. (Hunların batı bölge başkentinin koruma komutanlığına tayin etti.

2. Wusunların güçlenmesi: “(Wusun) Kralı Kun-mo, (kendi) halkını topladı ve geliştirdi. Komşu küçük kentlere hücum edip aldı. Birkaç on bin kişilik okçu ve asker yetiştirdi. Savaşlarda tecrübe kazandı. Hun hakanı öldükten sonra, (Wusunların) Kralı Kun-mo halkını geri çekerek (Hunlardan) uzaklara gitti. Kendi kendisini kral olarak tahta çıkardı. (Bundan sonra) artık Hun sarayındaki kurultaya gitmedi. bk. s. 442). (Bunun üzerine) Hunlar atlı birlikler göndererek (Wusun kralına) hücum ettiler. Fakat (onu) yenemediler.

“(Hunlar Wusun kralını) bir Tanrı gücünün tuttuğunu ve kendilerinden uzaklaştırdığını sandılar. Bunun için onu yine (Hun) idaresine girmiş saydılar. (Artık bundan sonra) daha büyük bir akında bulunmadılar”.

2. İkinci kaynak: (HS, 61: 2692)

“Çin elçisi Chang Ch’ien söylüyor”: “- Ben Hunlar arasında bulunurken, Wusun kralının adının Kun-mo olduğunu duydum.

Wusunların ilk yurdları ve eski tarihleri “(Wusun Kralı) Kun-mo’nun babası Nan-tou-mi, başlangıçta Ch’i-lien ile Tun-huang arasında, Yüeciler ile birlikte oturuyordu. (Yen Shih-ku-ya göre, “Wusun devleti, Ch’i-lien dağının doğusunda, Tun-huang’ın batısında bulunuyordu. Bu duruma göre Wusunlar çok batıda, yani Tanrıdağlarının güneydoğusunda oturmalı idiler).

“Yüeciler onlara hücum ettiler. (Wusun Kralı) Nan-tou-mi’yi öldürdüler. (Böylece) onların yerini ele geçirdiler. Bunun üzerine onların halkı da Hunlara kaçtılar.

Kurt efsanesi: “Wusun kralının oğlu, henüz yeni doğmuştu. (Oğlanın) hocası (veya lâlâsı) Pu-chiu Yabgu, çocuğu kollarının arasına alarak kaçtı ve çalılarının içine koydu. Onu beslemek için yiyecek aramağa gitti. Döndüğünde (çocuğu) bir dişi kurdun emzirdiğini gördü. Gagasında et parçası tutan bir kara kuş (veya karga?) da, (çocuğun) çevresinde dolanıp duruyordu. Yabgu bunu görünce, çocuğun kutlu olduğunu anladı. Onu alarak Hun hakanına gitti. Hun hakanı onu görünce çok sevdi. Ağırladı ve büyüttü.

(HS, 61’in haberi daha doğrudur. Hunlar tarafından yenilen Yüeciler batıya kaçarken önlerine çıkmış olan Wusunları yenmiş olmalı idiler. (HS, 123) ise Wusun kralını Hunların yenmiş olduklarını söylüyor, Hunların Wusunları hem yenip ve hem de korumaları, biraz gariptir. (HS, 61)’in metnini aşağıdaki notumuzda sunuyoruz. (HS, 61) Wusunların anlatmaya şöyle devam ediyor:

“(Yüecilerin öldürdüğü Wusun Kralının oğlu) yetişkin olunca, Hun hakanı babasının halkını ona verdi. Orduya general yaptı. Bir kaç da başarı kazandı.

Yüecilerin batıya kaışı: Bu zamanda Yüeciler, Hunlar tarafından çoktan yenilmiş bulunuyorlardı. (Yüeciler) batıda Saka kralına, -(veya Saiwang adlı Saka koluna)-, hücum ettiler. Saka kralı güneye kaçtı, uzaklara giderek göçtü. Yüeciler de onların yerinde yerleştiler.

Wusunların Yüecileri yenmesi: “Bu sırada (Wusun Kralı) Kun-mo güçlenmişti. Kendi babasını öldüren (Yüecilerden) öç almak için, Hun hakanından izin istedi. Batıya doğru gitti ve Yüecilere hücum ederek onları yendi. Yüeciler (bunun üzerine) batıya doğru yeniden göç ettiler. Toharistana (Tahsia) gittiler. (Wusun Kralı) Kun-mo da kendi halkını topladı ve orada,

-(yani Yüecilerin Isıggöl çevrelerindeki yerinde)-, oturup kaldı. Ordusu ve savaş gücü, gittikçe çoğaldı.

Wusun devletinin kuruluşu “Hun hakanı ölünce (Wusun kralı), Hunların sarayına, -(veya başkentini)-, yeniden gidip ziyarette bulunmak ve Hunlara hizmet etmek istemedi. (Hunlar da Wusun kralında) bir Tanrı gücü bulunduğuna inandıklarından, ondan uzak durmaya çalıştılar.

Wusunlar, Hunlardan ayrılıyor (HS, 96AJ: “(Wusunlar) çok güçlü ve zengin bir devlet oldular. Daha önceleri Hunlara bağlı idiler. Sonra ise gelişerek büyüdüler. (Komşularını) idareleri altına aldılar. Bundan sonra da (Hun) sarayında yapılan kurultaya, artık gitmek istemediler. (Hunlara bağlı devletler, Hun sarayındaki kurultaya gelmek zorundadırlar).

Sınırları: “Doğularında Hunlar, kuzeybatılarında Semerkand (K’ang-chü) Krallığı, batılarında, Fergana (Ta-yüan) vardır. Güneyde ise, - (Doğu Türkistan’ın Uç-Turfan ve Aksu gibi)-, surlarla çevrili şehir devletleri ile komşudurlar.

Yüecileri yenmeleri ve batıya doğru göçe zorlamaları “Bundan sonra Wusun Kralı Kunmo, Yüecilere hücum etti ve yendi. Büyük Yüeciler de batıya göç ettiler. Toharistan’ı, idareleri altına aldılar. (Wusunlar arasında kalan, Saka ve Yüeci kalıntıları) “Wusun Kralı Kunmo da, (Yüecilerin bırakıp gittikleri) yerinde oturdu. Bunun için Wusunların içinde, - (Batıya göçemeyen) - Saka ve Büyük Yüeci soylarının kaldığı söylenir”: (HS, 96 A: 3901; DG, II, 125).

Saka ve Yüeciler Keşmir’de (HS, 96A: 3884): Daha önceleri Hunlar Yüecileri yenmişlerdi. Yüeciler batıya doğru gittiler. Toharistan’ın (Tahsia) idaresini ellerine geçirdiler. Saka kralı da Keşmir’i idaresi altına aldı. Sakalar bölündüler. Dağılarak oturdular. Bunun için ayrı ayrı birkaç devlet kurdular.

Kaşgar’ın (Sulo) kuzeybatısındaki, Hsiu-hsün ve Chüan-tu, başlangıçta onlara, (yani Sakalara), bağlı idiler. Bunun için bunların hepsi Saka boyundan gelirler. (Bk. HS, 96A: 3884).

I. WUSUNYURDU VE GELENEKLERİ:

1. Wusunlar, M.Ö. 176’dan az önce Hun idaresi altına alınmıştı. De Groot, aşağıdaki satırların o çağla ilgili olduğu görüşündedir (II, s. 15). Gerçekten metin bize de biraz eski görünüyor. Bu bilgiler, SC, 123’de yer alır:

Wusunlar, Fergana (yani Ta-yüan'ın) 2000 mil kadar kuzeydoğusunda otururlar. Konar göçer bir devlettir. (Kendi) hayvan sürülerini izleyerek yaşarlar. Gelenekleri Hunlar ile aynıdır. Okçu askerlerinin sayısı birkaç onbin kadardır. Cesur ve savaşçı kişilerdir. Önceleri Hunlara bağlı idiler. Sonradan güçlendiler. Bağımsız oldular. Bundan sonra da H un sarayındaki toplantı (veya kurultaya) gitmek istemediler. (SC, 123, 25).

2. Çiçi Han ve Wusunlar: Aşağıda Çiçi Han ve çağı üzerinde çok geniş olarak duracağız (bk. s. 2.c.). Çiçi Han'ın Semerkand kralının yardımına gelişi, yani M.Ö. 40 sıraları, Wusunların en güçlü zamanlarına rastlar. Semerkand Kralı Çiçi Han'ı Wusunları yenmek ve kendi devletini genişletmek için çağırmıştı: (Semerkand Krallığı, yani) K'ang-chü, diğer devletlere karşı kendilerini güçle desteklemesi ve (Wusunları da Semerkand Krallığı'na) katması için, (Hunlar ile Çiçi Han'ı) çağırdı. Çiçi Han, (Semerkand Krallığı'nı), birkaç defa kendi ordusu ile destekleyerek, Wusunlara hücum etti. (Çiçi Han ordusu ile) Wusun Krallığı'nın çok derinlikleri ile içlerine girdi. Onları başkenti olan Kızıl Vadi (Ch'i-ku) kentine kadar gitti. Halkın birçoğunu öldürdü. Birçoğunu da hayvanları ve malları ile birlikte alıp getirdi. Wusunlar, alman ve yağma edilen insanlar ile hayvanlarını geri almaya cesaret edemediler. Wusunların batı sınırları, adeta boşaldı. Bin millik bir arazi içinde oturan, artık hiç kimse kalmamıştı. (HS, 70: 3009; DG, I. 229).

3. Wusun ve Sienbi sınırı: İsa'dan sonraki 2. yüzyılda, öyle anlaşıyor ki kuzeye ve doğuya doğru epey genişlemişti. Wusunların kuzey ve doğusunda, Wuhuan ve Tingling gibi uzak kavimlerin adları geçiyordu Wuhuanlar kendi suçlularını, Wusunların kuzeydoğusunda ve Tinglinglerin güneybatısında yer alan, ırmaklar ile dağların bulunmadığı ve yılanların kaynaştığı, insanların yaşamalarını sürdüremeyecekleri sisiz bir çöle sürerlerdi, (Schreiber, 155).

Yine aynı kaynağımız, yani Wei-lüeh, Sienbilerin güçlü çağlarını anlatırken, "Wusunların, Sienbilerin batı sınırında" olduklarını yazıyor. Sienbilerin batıya bu kadar yayılmış olmaları çok zordur.

II. KURTEFSANESİNİN TAHLİLİ:

1. Efsanedeki Türk Motifleri:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Wusunlar ile ilgili Kurt efsanesi, bir türeyiş destanı değildir. Yeni bir Wusun devletinin kuruluşu ile ilgilidir. Başlıca

iki kaynakta yer alır. (HS, 61)'de yer alan vesika, yazılış bakımından açık, geniş ve daha orijinal görünmektedir. (SC, 123)'de ise efsane daha kısa anlatılmıştır. Öldürülen Wusun kralının oğlu küçük olduğu için Yüeciler tarafından çalılarının içine atılmıştır. (SC, 123) böyle diyor. Ayrıca bu kaynak Wusun kralının Hunlar tarafından öldürüldüğünü de söylüyor. (HS, 61) ise daha sonraki söylentileri de göz önünde tutarak yeni bir metin ele almıştır. Ona göre Wusun kralını Yüeciler öldürmüştür. Kralın başbakanı yerinde olan Yabgu'su, çok küçük olan çocuğu alarak kaçırmıştır. Kaynağa sonradan yapılan notlarda, çocuğu kaçıran Yabgunun, dadı veya süt annesi gibi, bir atabey, lala veya bir eğitici babalık rolünde olduğu söyleniyor. Yabgunun adı kaynağımızda Puchiu Yabgu olarak geçiyor. Yine eski Çin notlarına göre Yabgu, bu kişinin bir memuriyet unvanı; Puchiu ise onun öz adı idi. Yenshihku'nun notlarına göre ise, Yabguluk Wusunlarda büyük bir memuriyet idi. Sayıları bir tane değildi. Çin'deki Sağ ve Sol generaller gibi, rütbelerine göre sıralanmışlardı. De Groot, çocuğa et vermek isteyen kuşu ise, karga olarak tanıtıyor (II, 23). Ancak kaynaklarda "kara kuş" deniliyor ve daha fazla bir açıklama yapılmıyor. Kısaltılmış olan (SC), "kuşun ağzında" et tutuyordu diyor. (HS) ise bunu düzelterek, "gagasında et tuttuğunu" söylüyordu. Bazı eski Çin notları ise, küçük bir çocuğun çalılarının arasına atılmasının Tanrı'ya ve insanlığa karşı bir haksızlık olduğunu ve bunun için de bir kuşun kızgınlıkla, -belki de Tanrının bir elçisi olarak-, çocuğa yardım etmek istediğini, yazıyorlardı. Ancak eski Çin notları bu kuşun uçarak yardım yapmak istediğini, üzerine bastırarak belirtiyorlardı. Hem kuş ve hem de kurt, eski Türk dini ile sonraki Şamanizme göre, Tanrının birer sembolü veya ervah idiler.

2. Yabgu veya atabeylik:

Yüeciler tarafından öldürülen Wusun kralının küçük oğlunu Puchiu Yabgu kollarının arasına alarak kaçırıyor. Eski Çin notlarına göre bu Yabgu süt anne gibi çocuğun yetişmesine yardım eden bir eğitici babalıktır. Türklerde şehzadelerin yanında bulunan atabey ve lâlâlar hakkında geniş bir bilgimiz vardır. Yine bu notlara göre Wusun Devleti'nde bir tek Yabgu yoktur. Sağ ve Sol generallere benzer çeşitli yabgular vardır. Bu duruma göre Puchiu da, yabgunun öz adı değil; bir ünvanı olmalıdır. Nitekim Wusun kralına damat olan çok soylu bir yabguyu da göreceğiz (bk. s. 2.c.). Yüecilerde Beş Yabgu, bir baş şehre dayanan birer feodal bey idiler. Wusunlar ise konar göçerdiler ve

şehir hayatı yoktur. Belki de Wusun yabguları, boylara dayanan askeri feodal komutanlar idiler.

Wusunların yeri bakımından da bu yabgu unvanı ayrı bir değer taşır. Yabgu, daha çok batı Türkistan ile ilgili bir unvandır. Hunlarda yalnızca bir Yabgu görülür. O da Batı Türkistanlıdır (bk. s. 2.c.). Bu duruma göre Wusunlar eskiden de, Batı Türkistan'a çok yakın veya orası ile yakın ilişkileri bulunan bir yer de oturuyorlardı.

3. Wusunların 2. Yeri:

Yukarıdaki bilgilerin ışığında yeni bir sonuca varıyoruz: Wusun Kralı Kunmo yetiştikten sonra Hun hakanı onu sınırdaki şehirlerin öncü komutanlığına tayin ediyor. Bu vesikanın yukarıda tercümesini yapmış ve Çince metin de vermiştik. Ayrıca bu kaynakta Kral Kunmo'nun komşu şehirleri alıp, kendi devletine kattığından söz açılıyordu. Bu duruma göre Kral Kunmo'nun yerinin Doğu Türkistan şehirlerine yakın olması gerekiyordu. Japon Matsuda, Shih-tao Ch'ye dayanarak Wusunların ilk yerlerinin, Beşbalık çevreleri olduğunu ileri sürüyor (s. 411). Bu, doğru olabilir. Wusunların ilk yerleri önceleri biraz güney ve doğuda olsa bile, ikinci yerlerinin böyle olması gerekiyor. Yüceçilere kolaylıkla hücum edebilmek için onlara yakın olmalı idiler.

Japon Şiratori Yüceçilerin M.Ö. 176'ya kadar Hunlara bağlı kaldıklarını, bu tarihte isyan etmeleri sebebi ile Mete tarafından cezalandırıldığını da düşünüyor (Wusun, s. 116). Yüceçilerin Wusun kralını o zaman öldürebileceğini de görüşlerine katıyor. Öldürülen kralın oğlunun Yüceçilerden öd alınmasının da Laoshang zamanında olabileceğini söylüyor (a. esr., s. 117). De Groot'a göre ise bunların hepsi Mete'nin babası Tuman Han zamanında olmuştu (II, 24n). Böyle bir kronoloji kurmak çok zordur.

4. Wusunların sonraki yeri:

Bu konu üzerinde fazla durmayacağız. Wusunların başkentleri "Kızıl vadi" (Ch'ih-ku), Isıggölün güneyinde bulunuyordu. Bu şehirden Göktürk çağında TS, 43B'de söz açar. Bu şehir üzerinde Chavannes da durmuştur (Docu ments, s. 9, 558). Doğu Türkistan'daki Uç-Turfan'dan kuzeye giden

yolun, Isıggöle vardığı yerdedir. Japon Matsuda da bu konu üzerinde çok geniş olarak durmuştur (s. 197-199). De Groot da gerekli vesikaların hepsini tercüme etmiştir.

5. Hunların Tanrıdağı Yüeci ve Wusunların tarihi dolayısı ile (Ch'i-lien dağlarının adı sık sık geçmişti. Eski Çin notları bunun Hun dilinde gök veya Tanrı demek olduğunu söylüyorlar. Kansu'nun, Hunların elinden alınması dolayısı ile bu dağlara da ayrı bir bölüm ayırdık. Bazılarına göre bu dağlar Kansu'da bulunuyordu. Japonlara ve bize göre ise bu dağlar bugünkü Tanrıdağları olmalı idi. Yüeci ve Wusunların ilk yerlerini bilmek için, Hunların Hunya ve Hsiut'u prensliklerinin yerlerini de bilmek gereklidir. Bu Hun prenslikleri de aynı bölümde yer almıştır.

IX. BÖLÜM

YÜKSELME ÇAĞI

I. METE’NİN OĞLU (M.Ö. 174-160)

Hunların Mete çağındaki üstünlükleri ile yükselişleri, oğlu çağında da devam eder. Ancak bir ayrılıkla: Mete, M.Ö. 200’de Çin imparatorunu kuşattıktan sonra, 15-16 yıl Çin sınırlarında görünmemiş ve Çin tarihlerinde de, bu çağın içinde adı geçmemişti. Mete’nin değer verdiği yön, daha çok batı ile Ortaasya idi. Mete çağında, Çin sınırına yağma için inen Hun birlikleri de, -hemen hemen yok denecek sayıda-, az görünüyordu. Hun prensleri ile Hun boyları ve etnik grupları, çok sıkı bir disiplin altında idiler. Çin tarihlerinde, kendi kendine inen Hunlardan da söz açılmıyordu. Bu disiplin, oğlu çağında da, kısa bir süre için devam etmişti.

Mete’nin oğlunun da babası gibi batı ile Ortaasya’ya, Çin sınırlarından da çok değer verdiği bir gerçektir. Ancak Batıda neler yaptığını, pek iyi bilmiyoruz, kaynaklardan Mete’nin oğlunun, “Yüeci kralını öldürüp, başından içki kabı yaptığını”, öğreniyoruz. Bu, Hunların güneybatısı ile Tanrıdağlarının doğusunun düşmanlardan tamamıyla temizlendiğini gösterir. Yüeciler hakkında ayn bir bölümümüz vardır, bk. s. 326). Bu, Yüecilerin Hunlardan yedikleri, 3. ve son darbedir. Bu savaşlar, nerelerde olmuştu? Japon Matsuda’ya göre bu savaşlar, Tanrıdağları ile İli havzasının, Hun idaresi altına girmesinin, son bir provasası olmalıydı. Çünkü bu, Yüecilerin batıya doğru 3. kaçışları idi. Batılı araştırmacılar ise, ne Mete’yi ve ne de oğlunu, Gobi Çölünün batısına götürmeye niyetli değildiler. Bununla beraber De Groot, Hunların bu çağdaki Avrupa sınırlarından söz etmektedir. Ancak bu, Mete’nin oğlu çağında henüz erkendir.

Mete’nin oğlu da hakanlığının ilk 8 yılını, batıda geçirmiş gibi görünüyor. M.Ö. 174 yılında tahta çıkan bu Hun hakanı, Çin sınırlarında ancak M.Ö. 166’da görünmüştü. Bundan da anlaşılıyor ki Mete’nin oğlu babası gibi

kendini ilk önce, -babası Mete'nin deyişi ile, Batıda "Yay çekeabilen kavimlerin, tek bir aile ve Hun olma işlerine vermişti.

Mete'nin oğlunun "adı da efsane ile karışmıştır". Yukarıda bunun üzerinde de genişçe durduk. Çin tarihleri bu hakanın biyografyasına, ünlü "Hun vezirinin konuşmaları" ve öğütleri ile başlamaktadır. Biz de bu sırayı bozmadık. Biyografya'nın 2. bölümü ise, M.Ö. 166'da hakanın, 140.000 atlı ile Çin sınırlarına inişi ile ilgilidir. Hun hakanının bu akında, ne bir toprak ve ne de bir savaş isteği görülmemektedir. Zaten Çin'in de ona karşı gitmeye, ne bir gücü ve ne de bir isteği vardı. Ancak büyük yağmalar, insan avı, esir ve köle toplama, Çin'i büyük bir korku içinde bırakmıştı. Anlaşıldığına göre Hunların "İş gücü" eksikliği, böyle tamamlanıyordu. Çünkü Hunların büyük bir imparatorluk için gerekli insan sayıları azdı. Bunun Hun vezirinin konuşma ve görüşmelerinden de öğreneceğiz.

M.Ö. 166 akını, aynı zamanda bir "Devlet yağması" idi. Bu aşağıda Hun vezirinin konuşmalarında da göreceğimiz gibi, Çin'in Hunlara verdiği 'yıllık vergi'nin gecikmesinden ileri gelen bir tepki de olabilirdi. Mete'nin hakanlık çağında, izinsiz Çin sınırına inebilen Hunlar görülmemiştir veya kaynaklarda adları geçmemiştir. Ancak M.Ö. 166-164 yılları arasında, "Hun boyları ile prenslerinin yağmaları", daha doğrusu "kişi yağmaları", çok sıkı görülmeye başladı. Aşağıda bunun üzerinde de ayrıca duracağız.

"Çin imparatorunun Hun hakanına yazdığı mektup" ise, şaheser ve tadına doyumaz bir okuma parçasıdır. Bu mektupta, "Mete'nin sözleri ile görüşleri" de yer almıştır. Bu sözler, daha önce Hun hakanından gelmiş olan fakat kaynaklarda bulunmayan bir Hun mektubundan alınmış olabilirler. Çin devlet yazıcıları bu mektupta, Çin ve Hun devlet anlayışı ile felsefesini birleştirerek, kaleme almış gibidirler.

"Çin ordusunda, Hun ordu düzenine göre yapılması gereken reform" hakkındaki raporlar ise, bu bölümün 4. okuma parçasını oluşturuyor. Çok eski ve arkaik bir metindir. Çok eski birkaç kısa tercümesi vardır. Fakat Hunların "ordu taktikleri" hakkında çok değerli bilgiler bulunur. 5. okuma parçamız ise ünlü Çin generali Li Kuang'ın biyografyasından seçilmiş bölümlerdir. Bu Çin generali Hunlara karşı bir başarı kazanamamıştı. Ancak

Hunlara karşı gitmiş olması bile onun hayatım efsaneleştirmiş ve vücudunu da mukaddesleştirmiştir. Bu parçada da, Hunların günlük hayatları ile ordu taktikleri hakkında, çok değerli bilgiler bulacaksınız.

“Hun Vezirinin konuşmaları”, kaynaklarda olduğu gibi bizim de bölümümüzün başına geçti. Bir okuma parçası hâlinde sunduğumuz bu metin, Hunların sosyal hayatı ve halk ile devletin, bir bütün olarak nasıl işlediğini gösteren tek ve çok değerli bir vesikadır. Bunu iyice okumadan, ne Göktürkleri, ne Selçukları ve hatta, ne de Osmanlıları anlıyabiliriz. Hunlarda halk, Çin’de ve Avrupa’da olduğu gibi sık sık angaryaya koşulan bir serf veya köle değildir. Savaşa, kendi ailesinin korunması ve savunması için, kendisinin ve bütün ailesinin isteği ile gider. Aile de, askere giden kendi çocuklarını destekler.

Barışta ise, herkes evine döner, hiçbir devlet baskısı olmadan çalışır, dinlenir ve gelecek bir savaş için güç kazanırdı. Çin’de ise, devletin hizmet ve angaryalarından bunalan halkta, savaş için ne güç ve ne de bir istek kalırdı. Buna benzer nice güzel şeyleri, -her Çince söze değer vererek ve tartarak yapıp sunduğumuz-, aşağıdaki tercümemizde bulacak ve duyacaksınız.

Şimdi en iyisi, “Hun vezirinin görüşlerini”, kendi ağzından dinleyeceğiz.

Tahta çıkışı: “Hemen sonra Mete öldü ve yerine oğlu Chi-yü, (veya Kiyok) tahta çıktı. Unvan ve lâkabı, “Yaşlı ve üstün”, (yani Lao-shang) olarak anılırdı.” (Vesika, 65/1)

I. METE’NİN OĞLUNUN ADI:

Mete’nin yerine geçen oğlu da büyük bir hakandır. De Groot’a göre bu ikinci Hun hakanının adını, Kiyok veya Kiyük şeklinde okumak gereklidir. Bu çağla ilgili etimolojik yargılar şüpheli ve karanlıktır. Ancak, De Groot’un bu görüşüne de saygı duymak gereklidir. Anlaşıldığına göre bu hakanın adı, mitolojik bir kökten gelmektedir. Çünkü çok eski çağlarda, Çin’in kuzeydoğusunda yaşayan ve adları, bu Hun hakanının adına benzeyen bazı kavimler de vardı. O Franke ile De Groot (s. 6) bu kavim adının, “Hun” sözünün ilk yazılış şekillerinden biri olduğu üzerinde birleşmişlerdi. Parker de, Çin’in kuzeyindeki bu eski kavmi, “Tartares” olarak anmıştır (XX, s. 2).

Mete'nin oğluna bu ad, herhalde Hun gelenek ve inanışları dışında, bir raslantı olarak verilmemiş olsa gerekti. Nitekim Mete'nin oğlunun bu adı üzerinde yazılmış, bazı eski Çin notları da vardır. Bu notlar da, adı açıklamak için, mitolojik çağlardaki Hun adlarında görülen işaretleri seçmişlerdir. Bu adın kuruluşunda, iyice bilemediğimiz, Hun geleneklerinin bir baskısı olsa gerekti.

“Yaşlı ve üstün” mânâsını ise, Çince işaretlerin karşılıklarına göre çıkarabiliyoruz. İşaretlerin seslerine göre bu adı, “Lao-shang” diye de okuyabiliriz. De Groot'un da dediği gibi, Hun dilinden bir adın, Çince işaretler ile transkripsiyonu da olabilirdi (I, s. 80). “Yaşlı ve üstün” anlayışının, Türk geleneğinde ne gibi bir yeri olabilirdi? Bu hakanın, Mete'nin oğullarının en büyüğü olması bakımından, şehzadelerin “ağa”sı olabilirdi. Göktürkler ile Selçuklular da, şehzadelerin ağabeylerine, “ece” veya “eçi” diyorlardı. Metindeki eski Çin notlarında bunu destekleyen görüşler de yok değildir. Ancak Türkçemizdeki “üstün” karşılığı olarak kullanılan işaret, Çince, “mukaddes” anlayışı içinde kullanılır. Ancak ortada bir soru daha vardır. Bu hakanın niçin iki adı vardı? Acaba Lao-shang, ölümünden sonra kullanılan bir adı mıydı? Nitekim Batu Han öldükten sonra, artık herkes ona, “Sayın Han” demişti.

En eski kaynağımız olan (SC, 110) ‘Lao-shang Chi-yü Han, ilk kez tahta çıktığı zaman’, diye söze başlıyor ve hakanın iki adını birden veriyordu. (HS, 94A) ise, hakanı, yalnızca Chi-yü adı ile anıyordu. Chi-yü, bu hakanın eski veya öz adı, Lao-shang ise, Hakanlık unvanı olabilirdi. Nitekim TC ise, yalnızca Lao-shang Han (Shan-yü) diyerek söze başlıyordu. Çingiz Han'ın unvanı, devletin kurucusu olarak, “Han” idi. İkinci Han oğlu ögedey'e ise, “Ögedey Ka'an” demişti. Bu Hun hakanı da, ikinci bir han idi. (bk. ç. n. 65,16).

II. ÜNLÜ BİR HUN VEZİRİ VE GÖRÜŞLERİ (M.Ö. 169)

“Hakan tahta çıkar çıkmaz Çin imparatoru, kendi imparatorluk ailesinden bir prensesi, hakanın hatunu olsun diye, (Hunlara) gönderdi. (Vesika, 65/7) (Aslında bu kız, gerçek bir prenses değil vassal krallardan birinin kızı idi. Hun hakanlarına gönderilen bu Çinli prensesler, Hun hakanlarının gerçek büyük hatunu olamamışlar ve çocukları da tahta çıkamamışlardı) (bk. n. 64).

“(Ayrıca Çin imparatoru), Yen bölgesinde doğmuş ve (Çin sarayında) harem ağası olan, Chung Hang-yüeh adlı bir vezire de, (Hunlara gönderilecek) prensesin yanında gitmesini emretti. (Yen bölgesi, uzun zaman Hun idaresi altında kalmış ve Hunların çok bulunduğu bir bölgedir. Çin imparatoru bu vezirin Hunlara yakın olması ve belki de Hun kanı taşımasından dolayı onu, Hunlara elçi olarak gitmesi için zorlamıştı.

“Fakat Vezir (Hunlara) gitmek istemedi. Çin ise, onu getirmeye zorladı. Bunun üzerine vezir, şöyle dedi:

“- Eğer kesinlikle gitmem gerekiyorsa, belki Çin için üzüntü veren ve dert çıkaran bir kişi olurum”. (Anlaşıldığına göre bu Çin veziri, Hunları iyi tanıyan ve Hunların yanında saygı ile prestiji olan bir kişi idi. Eğer Hunların yanına gidecek olursa, Hunların yanını tutup, Çin’e karşı çalışacağını, açık olarak söylemişti. Buna rağmen Çin, O’nun elçi olarak gitmesini zorla istemişti. Bunun sebebi, anlaşılamıyor).

Vezirin Hun hakanına öğütleri: “Vezir, yola çıkıp, (Hunların başkentine) gidince, orada Hun hakanının buyruğu altına girdi. Hun hakanı ile dost oldular ve çok iyi anlaştılar. (Hakanın yanında) yüceldi (ve saygı gördü. Başlangıçta Hun hakanı, işlenmiş veya işlenmemiş Çin ipeklileri ile Çin yemeklerinden çok hoşlanmıştı. Bunun için de Çinli vezir, Hun hakanına şöyle demişti:

“- Hunların (bütün) insan sayısını (toplasanız), Çin’deki bir ilin (chün) (nüfusu) kadar bile olmaz. (Halkın çokluğu) bakımından Çin, daha güçlü sayılır. Ayrıca Çin’in giyinmeleri ile yiyecekleri de, (Hunlarınkinden), büsbütün ayırdır. (Bunun için onları kullanarak) Çin’e dayanarak, Çin’e bağlı kalmak, doğru değildir. (Onları Çin’den almak için bir gerek duymamalısınız).

“- Şimdi, siz majesteleri, Hun hakanı, âdet ve geleneklerinizi değiştirir, Çin mallarına sahip olmak isterseniz, (kendi gereklerinizi karşılayabilmek için), Çin mallarının onda ikisini satın almak zorunda kalacaksınız! Böylece Hunlar tamamıyla, (ihtiyaçlarını karşılamak için), Çin’e bakacak ve Çin’in (ekonomik) tesiri altına girecektir. (Vesika, 65/11)

“- (Giyeceklere gelince), Çin ipeklileri ile giyimlerini satın alsanız bile, (Siz Hunlar), çalılar ve dikenler arasında, hep at üzerinde dolaşmaktasınız. Giyecekleriniz ile pantolonlarınız, (az zamanda), çalılar arasında bütünü ile

yırtılmış olacaktırlar. Nitekim bunun en güzel bir örneği, (Çin giyeceklerinin Hunların) keçeli ve vatkalı, şimdiki ceketleri kadar sağlam ve iyi olmayışıdır.

“- (Yiyeceklere gelince), Siz Çin yiyeceklerini elde etmiş olsanız bile, (onlar az zamanda) tükenenler veya atılmış olacaktırlar. Bunun örneği de, sizin kırmızı ve yoğurdunuzun (Vesika, 65/13) ne kadar elverişli olduğudur”. Yakinef (s. 56) ile De Groot’un (s. 81) anlayışları doğrudur. Parker, haklı olarak metne konmuş olan eski Çin notlarını kabul etmemiştir (XX, s. 15). Atın yoğurdu kırmızı, ineğinki ise, yoğurtur. Bunun için Çince de hem kırmızı ve hemde yoğurt, aynı işaretlerle yazılmıştır. Parker de böyle anlamıştır (n. 181).

“Nüfus sayımı”: “(Bundan başka Çinli vezir), Hun hakanının sağında ve solunda oturan mâiyetine, halkın ve hayvanların sayımına ait defter tutmayı da öğretti”. (Aslında Hunlar, 5. ayda, yani mayıs ayında yapılan büyük kurultaylarda, insan ve hayvan sayımını yaparlardı. Bunu aşağıda göreceğiz. Anlaşıldığına göre bu vezir, defter tutma geleneğini getirmişti). (Vesika, 65/14)

“Mektup yazma örneği”: “Çin’in Hun hakanına gönderdiği mektuplar, 1. ayak uzunluğunda bir rulo idi. Mektup söze şöyle başlıyordu:

“- Çin imparatoru, Hunların büyük hakanının, esen ve mutlu olup olmadığını saygı ile sorar”. Bundan sonra da (gönderilen) armağanlar ile diğer şeylerden söz açılıyordu. Vezir, Hun hakanının göndereceği mektubun, 1.2 ayak, (yani Çin imparatorunun mektubundan) daha büyük olmasını öğütledi. Ayrıca, kullanılacak mührün de, daha enli ve daha uzun olmasını söyledi. Gönderilecek cevap da, gururlu bir dil ile, şöyle kaleme alınmalıdır, dedi:

“- Gök ve yer tarafından hayat verilmiş; gün ve ay tarafından tahta çıkarılmış, ‘Hunların büyük hakanı’, Çin imparatorunun mutlu ve esen olup olmadıklarını, saygı ile sorar! (Vesika, 65/15) Bundan sonra da, gönderilen hediyeler sayılmalı ve diğer şeyler söylenmelidir dedi”. (Mete’nin mektubu, Hun gelenekleri bakımından daha orijinaldir. Ay ile gün, Türk ve Hun geleneklerinde, ikinci derecede kalır. Hunlarda esas olan göktür. Ancak bu Hun vezirinin, Hunların inanış ve geleneklerine aykırı bir mektup örneği verdiği de düşünülemez. Bu mektubun girişi, Göktürklerin, “Tengride bolmuş”, yani “gökte olmuş” deyişine biraz benzer. Ancak Göktürklerde “yer” ikinci derecede kalır. Vezirin amacı, Hun hakanını, Çin imparatorundan daha üstün

göstermek idi. Bunun için Hun hakanına Çin imparatorunun kullanmadığı, daha üstün unvanlar vermişti. Ancak bunu yaparken, Hun geleneklerine karşı geldiği inancında da değiliz).

“Askerlik hizmeti ve halk”: “(Bir ara Hunlara bir Çin elçisi gelmişti). Çin elçisi konuşurken şöyle dedi:

“- Hunların geleneklerinde, yaşlılara az değer verilmekte ve onlara karşı gerekli saygı gösterilmemektedir! “Vezir, Çin elçisini susturdu ve şöyle dedi:

“- Çin geleneklerine göre, Çinlilerin yerleştirildiği kolonilerde veya Çin garnizon bölgelerinde, (seferberlikte) orduya, (savaş için gençler) girerler. Bu (gençler savaşa) giderlerken onların yaşlı akrabaları arasında sıcak tutan ve en iyi elbiseleri ile yağlı ve en iyi yiyeceklerinden vazgeçen veya (askere giden gençler onları) yolda yesinler, içsinler (ve giysinler) diye, hediye eden bir kimse bulunabilir mi? “Bunun üzerine Çin elçisi, “Evet doğru, (bulunamaz)”, dedi. Vezir, konuşmasına (yine şöyle) devam etti.

“- Hunlarda ‘ordu hizmeti’ ve savaş, açık olarak bir ‘meslek’ gibi kabul edilir. Yaşlılar ile zayıflar (ve çocuklar), silah kullanamazlar. Bundan dolayı (yaşlılar), yağlı ve en iyi yemekleri kendi ‘savunma’ ve korunmaları için, güçlü ve savaş yapabilenlere verirler. Böylece baba ile oğul gerçekten, birbirlerini karşılıklı ve sürekli olarak, korumuş ve savunmuş olurlar. Sen, Hunların (kendi) yaşlıların küçük gördüklerini, nasıl söyleyebilirsin?”

“Aile düzeni ve devlet” . “Bunun üzerine Çin elçisi, (konuyu değiştirerek) şöyle dedi:

“- Hunlarda baba ile oğul, aynı bir kubbeli keçe çadır içinde oturup ve yaşıyorlar. Ayrıca babalar ölünce oğullar, (babalarından geriye kalan) anneleri ile evleniyorlar. Kardeşler ölünce de küçük kardeşler, geriye kalan dulların hepsini yanlarına alıp, onlarla evleniyorlar. (Vesika, 65/16) Rütbe ve mevki işaretlerini gösteren ne bir şapka ve ne de bir kemer taşıyorlar. Ne bir saray ve ne de saray ile ilgili seremoni ve törenleri var! (Çin de, kumalar ile câriyeler de anneler ile Hunlarda ise dullar sokakta kalmasınlar diye, oğullar onları yanlarına alırlardı. Ancak burada kullanılan Çince işaret te tam bir anne değildir. Bunun için Parker, haklı olarak bu işareti, ‘üvey anne’ yani stepmother olarak çevirmiştir: XX, s. 16).

“Bunun üzerine (Hun) veziri, (Çin elçisine), şöyle cevap verdi:

“- Hunların gelenekleri şöyledir: Kendi sürülerini yerler ve süt ile yoğurt içerler. (Ayrıca hayvanlarının) derilerini de giyinirler. Sürüler, otla beslenirler ve süt içerler. Bunun için (Hunlar da), mevsimlere göre sürülerini izleyerek, şuraya veya buraya giderler.

“Tehlikeli zamanlarda, gerekirse herkes atına biner ve oklarını kullanır. Tehlike geçip, barış gelince de, herkes yeniden mutlu olur ve rahatlığa kavuşur. Onlar, karşılıklı bir anlaşma içinde olduklarından, idareleri zor değildir. Bunun için, işler kolay yürür. (De Groot’a göre “Devlete karşı olan vazifeler, zoraki ve angarya şeklinde yapılmadığından, işler kolay yürür”. Parker’e göre ise, “doğrudan doğruya ve kolay olarak idare edilebilirler (?)”).

“Hakan ve Vezir arasındaki ilişkiler basittir; bunun için de sürekli olarak sürüp gider. Bütün bir devletin idaresi, âdeta tek bir vücut gibidir. (Vesika, 65/18, 19)

“(Evlenmelere gelince), Babalar, oğullar veya büyük kardeşler ölünce, onlardan geriye kalan dul kadınlar ile evlenirler. Çünkü onlar, soy ve nesillerinin dağılıp, kaybolmalarından çok korkarlar. (Wylie’nin, s. 418’deki anlayışı yanlıştır. De Groot’a göre bu söz, “Çünkü her kişinin bir kaybı, aileyi yaraldığından, buna karşırırlar” (I, s. 82). Parker ise bunu şöyle anlatıyor (XX, s. 16): “Onlar kendi soy ve aile adlarının kaybolmasından, korkarlar). Aralarındaki bütün karışıklıklara ve anlaşmazlıklara rağmen, aile ve soyadlarının tam ve kurulu olarak durmasına dikkat ederler. (Vesika, 65/20)

(Çin’deki ailelere gelince): Gerçi Çin’de şimdi erkekler, (geleneklere karşı gelerek), babaları ile kardeşlerinin dul karıları ile evlenmezler. Fakat Çin’de akrabaların çoğu bölünmüş (ve birbirlerine yabancılaşmışlardır). Hatta öyle ki (akrabalardan biri, bir diğerini öldürebilmektedir. (Kendi ailelerinden) ayrılıp, ailelerini de değiştirebiliyorlar. Çin’de artık herkes bu yolu izlemektedirler. (Demek ki Hunlar, akrabalarını öldüremiyor ve ailelerini de değiştiremiyorlardı).

(Çin’deki ahlâk ve kanunlara gelince): “Ayrıca (Çin’de) ahlâk yolu ile kanunlar, (yani Li ve İ), yıpranmıştır. İdare edenler ile idare edilenler, birbirlerine kin ve düşmanlık dolu gözlerle bakıyorlar. (Angaryaya gelince): “Çin’deki ev ve sarayların yapımında, angarya ve zorla çalıştırılan yaşayanların güçleri

de artık tükenmiştir. Çin’de halk güçlerini, giyinmek ve yemek için, tarla sürme ve ipek böceği yetiştirmeye verirler. Ayrıca kendi kendilerini savunmak için, savunma duvarları yapmak ve yeni kentler de kurmak zorundadırlar. Bunun için (Çin’deki) halk tehlike zamanında, ne döğüş ve ne de savaş için, (vakit bulunarak) eğitilmiş olamazlar. Barış zamanında ise, o kadar yorgundurlar ki, (kendilerinde) mesleklerine verebilecek bir güç bulamazlar.

(Çin elçisi, Hun geleneklerini küçümseme!): “- İşte böyle! Sen, ey topraktan yapılmış kulübelerde yaşayan kişi”! (Vezir, Hunların çadırlarını, Çinlilerin toprak evlerinden üstün görüyor).

Daha fazla konuşma! Gevezelik edip, saçmalama! Bu (süslü Çin) elbiseleri içinde, (gevezelik) edip duracağına, susmasını bil! Sen, ey yüksek bir (Çin) memuru şapkasını taşıyan kişi! Katı (konuşmalar yaparak), ne diye (Hunlara) bahaneler buluyorsun?” (Vesika, 65/20, 21)

(Hun vezirinin konuşması burada bitiyor. Bundan sonra Çin elçisine bazı öğütler verecektir. Vezirin konuşmasının son bölümü karanlıktır. Bu son bölüm hakkında eski Çin notlarında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalara dayanan De Groot, s. 83 de geniş bir tercüme yapmıştır. Biz de bu yolu izledik. (Vesika, 65/23) Parker ise şöyle yorumluyor. “Sen, ey toprak evlerde yaşayan kişi! Güzel elbiseler giymiş, onların içinde gevezelik eden şu kişiye bak! Senin giydiğin bu şapkanın, o halde yararı nedir?” Yani, yüksek memur elbisesi ile şapkasını giymişsin ama konuşmasını bilmiyorsun! Çinlilerde çok konuşmak, bir erdem (tao) sayılırdı. Hun veziri, Çin elçisine bunu hatırlatıyor. Parker bu konuşmanın, Atilla’nın veziri Oneges ile Bizans elçisi Priscus arasında geçen görüşmelere çok benzediğini söylüyor: (a.esr, s. 16n).

(Hun vezirinin, Çine öğütleri): “Bundan sonra Çin elçisi, (Çin hayatının iyilikleri) hakkında görüş alış verişi yapmak isteyince, Hun Veziri Yüeh, elçinin sözlerini birden kesti ve şöyle dedi:

“- Çin elçisi, artık daha çok konuşma! Çin’den Hunlar için daha çok ipekli kumaş, pirinç ve maya (bira mayası?) getirmeye bak! Bu gibi şeylerin sayılarının çok ve çeşitlerinin de iyi türden olmalarına dikkat et! Böylece işi bitirmiş ve (anlaşmazlıkları kapamış) olursun! Buna rağmen, yine de konuşmak istiyor musun? (Eğer bu şeyleri) iyi ve tam olarak getirirsen, işi bitirmiş (ve vazifeni yapmış) olursun! Eğer iyi hazırlanmaz (ve istenenleri göndert-

mezsen sonuç), acı ve kötü olur! O zaman siz de, harman zamanının gelmesini bekleyin! O zaman bizim atlı birliklerimiz, harmanlarınızı çiğneyecekler ve böylece harmanlarınızın da sonu gelmiş olacak!”

“(Hun Veziri Yüeh), gece gündüz durmadan Hun hakanına, Çin topraklarından yararlanmak için gerekli olan her şeyi öğretti.”

(Wylie’nin s. 419’daki geniş anlayışına göre son söz şöyledir: “Taneler olgunlaştığı zaman, tarlalarınız bizim atlı birliklerimiz tarafından çiğnenmiş olacaklar böylece tabii felâketlerden daha büyük sefâlet ve acılar doğmuş olacaktır!” Parker ise bu ‘ekonomik taktiği’, Atilin Hunları ile karşılaştırmaktadır (bk. S. 186).

II. HUNLAKIN BÜYÜK ÇİN AKINI (M.Ö. 166)

Met’e’nin oğlu, M.Ö. 174 yılında Hun tahtına çıkmıştı. Çin sınırlarında ise, ancak M.Ö. 166 yılında, yani 8 yıl sonra görünmüştü. Bu ikinci Hun hakanı 8 yıl süre ile nerede idi? Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu süre içinde Hun hakanı, batıdaki Hun idaresini pekiştirme işleri ile uğraşıyordu. “Yüeci kralının öldürülmesi ve onun başından bir içki kabının yapılması”, Hunların 8 yıllık batı savaşlarının bize ulaşan seslerinden ancak biridir.

M.Ö. 166 yılında Met’e’nin oğlu, 140.000 atlı ile Çin sınırlarında görünür. Bu Hun akınında, Met’e’nin Çin akınlarında olduğu gibi, “Hunların eski topraklarının, Çin’den geri alınması” gibi, büyük bir dava da görülmemektedir. Akın, âdeta bir gösteri gibidir. Ancak iş ve ziraat yapmasını bilen kişiler ile sanatkâr Çinlilerin toplanarak götürülmesi de gözden kaçmıyordu. “İnsan sayıları az olan Hunlar, yetişkin iş gücüne” büyük bir gerek duyuyorlardı.

Bunun yanında Çin’de sarayları yıkma ve Hun öncü birliklerini Çin’in en içlerine gönderme yolu ile, Çin’de panik de yaratıyorlardı. Çin imparatoru ise, morali yıkılan halk ve devleti güçlendirmek için, kendi baş komutasındaki bir ordu ile Hunlara karşı gitmek istiyordu. Ancak imparatoriçenin ağlama ve sızlamaları karşısında bundan vazgeçmişti. Çin imparatorunun bu sızlanmaları ile şikâyetlerini, aşağıdaki kaynaklarda okuyacağız.

Hun hakanı ise, Hun ordusunun başında olarak, bazan Çin sınırlarına giriyor ve bazan da geri çekiliyordu. Kesin bir çatışmaya girmek istemiyordu. Toprak alma isteği de göstermiyordu. Bizce bunun en iyi açıklamasını, Hun

vezirinin yukarıdaki konuşmasında görüyoruz. Eğer, Çin Hunların istediklerini vermezse, taneler olgunlaştığı zaman Çin tarlaları, Hun atlıları tarafından çiğnenecektir... deniliyordu. Şimdi akını, kaynaklardan okuyalım:

Hun Akınları:

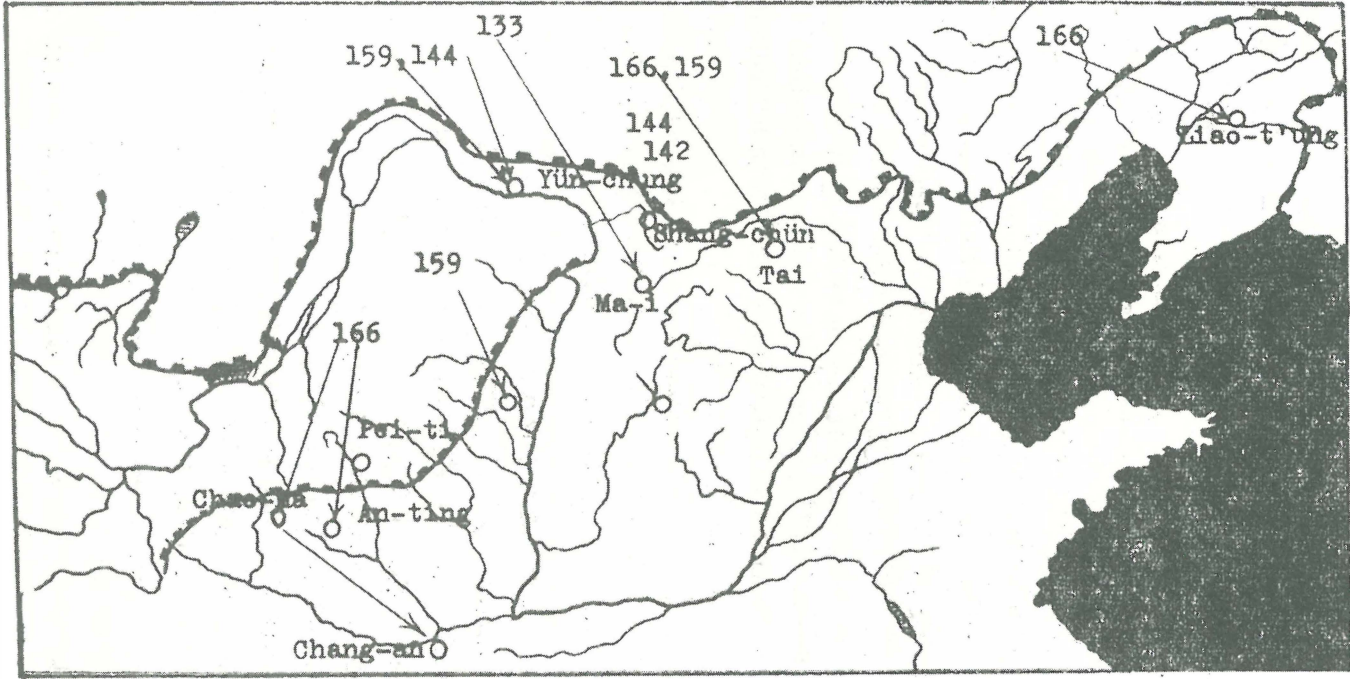
1. “M.Ö. 166 yılında Hun hakanı (kendi idaresindeki) 140.000 atlı ile Chaona ve Hsiaokuan’a girdi. Peiti askeri valisini öldürdü. Halktan pek çok kişiyi esir aldılar, mallar ile sığırları yağma ettiler, (bk. harita,). (Hunlar çalıştırmak için güçlü ve kuvvetli Çinlileri esir alıyorlardı). Daha ilerleyerek P’eng-yang’ a geldiler. (An-ting bölgesindeki) Huei-chug sarayını yakmak için askeri birlikler gönderdiler. (Vesika, 67/3) (Hunların saray yakmaları çok az görülür. Herhalde bunun sembolik bir anlayışı vardı).

“Hunların ‘öncü birlikleri’ böylece Yung ev Kanch’üan bölgelerine kadar ulaşmışlardı. (Bundan da anlaşılıyor ki Hun akınları Çin başkenti Ch’ang-an’a yönetilmişti. Hun öncüleri başkente epey yaklaşmışlardı. Krşl. DG, 1, s. 83n).

2. Hun hakanı geri çekiliyor: (Bundan sonra kaynaklar Çin’de savaş hazırlıklarından ve yeni generallerin atanmalarından söz açarlar. “Hun hakanı bir aydan fazla bir süre Çin duvarlarının içinde kaldı ve ondan sonra gitti. Çin ordusu da, onu izleyerek duvarların dışına çıktı ve sonra döndü. Fakat savaşmak ve öldürmek için kimseyi bulamamıştı. (Vesika, 67/4) (Bundan da anlaşılıyor ki Çinliler bir ay içinde Hun hakanına yanaşamamışlardı. Hun hakanı da Çin ile bir çatışmaya girmek istememişti. SC, 110, bunu Çin’in bir başarısı olarak gösteriyor. Fakat işin aslı öyle değildi. SC, 10 ile HS, 4 ise şöyle diyorlardı):

“... (Çin) imparatoru orduya moral vermek için, komutayı eline almak istedi. Orduyu teşvik etmek, onlara (gerekli) bilgileri öğretmek, ayrıca subaylar ile askerlere armağanlar vermek istiyordu. İmparator, ordunun komutasını ele alarak Hunlara hücum etmek de istedi.

“Fakat bütün vezirler ile devletin ileri gelenleri, onu bu düşüncesinden caydırmak istediler. Ancak imparator onların hiçbirinin sözünü dinlemedi. Fakat ana imparatoriçe, kesinlikle imparatorun (bunu yapması için) zorladı ve imparator da vazgeçti. (Vesika, 67/5)

Harita 8: M.Ö. 166-140 yılları arasındaki Hun akınları.

3. Hun hakanının yurduna dönmesi ile Hun akınları durmamıştı: “Hunların baskısı günden güne biraz daha çoğaldı. Hunlar, her yıl Çin sınırına girdiler. Halkı öldürdüler ve esir alıp, götürdüler. Pek çok mal ve hayvan yağma ettiler. Yün-chung ve Liao-t’ung bölgeleri çok zarar gördü. T’ai bölgesindeki kayıplar ise, 10.000 kişiye ulaşmıştı. (Vesika, 67/6) (HS, T’ai bölgesini anmıyor). Çin bundan dolayı çok sıkıntı çekti. Elçi ile bir mektup gönderdi... (Bu mektuplaşmayı az sonra sunacağız).

4. Çin saraylarındaki görüşmeler: “(Çin imparatoru, Hunlara karşı bizzat kendisi yürümek istedi. Fakat kocasına karşı gerçek bir sevgisi olan imparatoriçe, buna karşı geldi. Onu tehlike ve yorgunluğa atılmaktan alıkoydu. (Vesika, 67/7) General Chang Hsiang-yü, (Hunlara) karşı gönderdi. Fakat Hunlar, yalnızca yağma için geldiklerinden, Çin ordusu daha yetişmeden, yağmaladıkları şeyleri alıp, yurtlarına götürdüler.

“İmparator, iki başka Çin generalini Hunlara karşı göndermek istedi. Fakat bu generallerin Hunlara karşı zafer kazanmış olan, ne Lien Pu ve ne de Li-Mu değerinde generaller olmadıklarını imparatora söylediler. Bunun üzerine imparator da şöyle dedi:

“- Ah! Eğer bu (eski) iki generale sahip olsaydık. Hunlardan hiç korkmayacaktık!” (Vesika, 67/8) (TCKM’e göre bu konuşma, M.Ö. 166 olmuştu. Bu vesikada bize gösteriyor ki Çin sarayında, başta imparator olmak üzere, herkes Hunlardan çok çekiniyorlardı.

I. ÇİN İMPARATORUNUN HUN HAKANINA MEKTUBU (Bk. n. 66):

Şimdi, M.Ö. 162’de Çin imparatorunun, Mete’nin oğlu olan Hun hakanına yazdığı mektuba geliyoruz. M.Ö. 166 yılında Hun hakanının kendi ordusunun başına geçerek, yaptığı büyük Çin akınından söz açmıştık. Bir savaş gösterisi biçiminde yapılan bu akında Hun hakanı, ne bir toprak isteğinde bulunmuş ve ne de Çin ordusu ile doğrudan doğruya bir çatışma isteğinde bulunmamıştı. Ancak korkunç bir yağma ile güçlü ve çalışabilecek Çinlilerin, “iş gücü” için toplanarak Hunların yurduna götürülmesi, Çin sarayına büyük bir korku salmıştı. Bunun sebebi ne idi? Yukarıda bu akının altında yatan başlıca sebep olarak da, Hun veziri’nin bir sözünü hatırlatmıştık. Vezir, “eğer

Çin yıllık vergilerini vermezse, taneler olgunlaştığı zaman, Çin tarlaları Hun atlıları tarafından çığnenecektir” demişti.

Ancak Hun hakanı yurduna döndükten sonra da, -(yani M.Ö. 166165 den sonra da)-, Çin sınırındaki Hun yağma akınları durmamıştı. Bundan da anlaşılıyor ki Mete’nin oğlu, artık babası gibi, büyük Hun prensleri ile Hun boylarının başında bulunan şeflerin yağma hırslarını, pek fazla dizginleyemiyordu. Çin imparatoru da mektubunda, “bazılarının kendi halkını çoğaltma ve arazilerini büyütme istekleri” nden söz açıyordu. Ancak kaynaklara göre Hun hakanı da, yeni bir barış çağının açılmasının da yanlısı idi.

“Elçilikler” karşılıklı olarak, M.Ö. 164’den sonraki yıllarda, gidip, geldiler. Karşılıklı mektuplar gönderildi. Çin imparatorunun mektubunu aşağı da okuyacağız. Ancak bu mektuptan öğrendiğimize göre, Hunlar ile Çin, bu mektuptan önce, birçok anlaşmazlıkları çözmüşler ve bir andlaşmaya doğru gitmişlerdi.

Mektubun İçindekiler:

I. “Hun ve Çin sınırı”nın belirtilmesi, mektubun başlangıcında yer alıyor. Çin imparatoru şöyle diyordu: 1) “Çin duvarının kuzeyindeki yay çeken kavimler”, Hun halkı veya Hun milleti idi. 2) “Çin duvarının güneyindeki, -bir üniforma gibi-, şapka giyen ve (ipekli) kuşaklar bağlayan, tarlalar da çift süren, ipekli kumaşlar dokuyanlar” da, Çin halkı olacaktı. Hunlarm düzensiz yağma ve akınları da duracaktı.

II. Çin imparatorunun mektubunda, ‘Mete’nin tesirleri” de, açık olarak görülmektedir. Çin imparatoru M.Ö. 162’de yazdığı bu mektubuna, Mete’nin M.Ö. 176’da yani 14 yıl önce yazmış olduğu mektubundan, bazı sözler ve parçalar almaktadır. Çin imparatorunun mektubunda geçen Mete’nin bu sözlerini şöyle sıralayabiliriz: 1) “Silahlarımızı yerlerine asalım”. -2) “Askerlerimizi dinlendirelim”. -3)“Atlarımızı besiyeye çekelim”. -4) “Herkes bolluk, mutluluk ve dirlik içinde olsun”. -5) “Yaşlılar dinlensin, küçükler büyüsün”. -6) “Herkes kendi işine sahip olsun”.

III. “Çin imparatorunun dilekleri”de, mektubun son bölümünde yer almaktadır. En iyisi bunları, mektuptan okumaktır:

Mektup:

Mektuptan önce elçilerin gelmesi: Çin, Hun alanlarından rahatsız oldu ve Hun hakanına bir elçi ile bir mektup gönderdi. Hun hakanı da Tang-hu rütbesinde bir elçi ile Çin imparatorunun mektubuna karşılık verdi ve teşekkür etti. Bundan sonra barış için görüşmeler yeniden başladı. (İki yıl sonra), M.Ö. 162’de, (Vesika, 67/9) Çin imparatoru Hun hakanına (yeni) bir elçi ile şu mektubu gönderdi: (bk. Çince n. 66):

“Çin imparatorundan, Hun hakanına mektup”: “Çin imparatoru Hun hakanından, esen ve mutlu olup, olmadıklarını saygı ile sorar:

“Elçileriniz Tang-hu, Chü-ch’ü, Tiao-chü-nan ile İç Saray veziri Han Liao, bize iki at getirdiler. Onların bize kavuşması ile, (armağanlar) saygı ile kabul edilmiştir.

“Benden önceki imparator, durumu şöyle düzenlemişti: ‘Çin duvarının kuzeyinde yaşayan, ok ve yay çeken devletlerin hepsi, Hun hakanının buyruğunda kalacaklardı. ‘Çin duvarının içinde kalan, (Çin memurlarının) şapkasını giyen ve kuşağını kuşanan aileler’ ise, (bizim buyruğumuzda kalacak). Bunu, ben de uygun görüyorum. (Vesika, 67/10) Böylece bize bağı olan kavimler, çift sürecekle, kumaş dokuyacaklar, ok atıp, avlanacaklar ve böylece yiyecekleri ile elbiselerini de etmiş olacaklardır.

“Oğullar, babalarından ayrılmaya gerek görmeyecekler. İdare eden ve edilenler, birbirlerine karşı zor ve şiddet göstermeden, düzen ve dirlik içinde olacaklar!

“İşittiğime göre bazı kötü düşünceli kimseler, yağma hırsı ile (dolu), sorumsuz, kanunlar ile her türlü erdeme sırtlarını dönmüş olanlar, aramızdaki andlaşmayı bozmak istemişler, on binlerce halkın hayatını düşünmeksizin (tehlikeye) atmışlar), böylece iki Hakanı (birbirinden) ayırmak istemişlerdir. Artık bütün bu olanlar, geçmişte kalmış olsunlar!

“Mektubunuzda diyorsunuz ki, ‘dostluk ve barış kurulmuştur. Her iki hakan da iyi ilişkilerden dolayı mutludurlar. Ayrıca silahlarımızı asalım, askerlerimizi dinlendirelim ve atları da besiyeye alalım. Nesilden nesile herkes, bolluk ve mutluluk içinde kalsınlar. Birlik içinde, yeni bir barış çağı başlasın. (Vesika, 67/11)

“Ben de buna çok sevindim. Mukaddes insanlar da her gün kendilerini yemlerlerdi. Böylece her şey yeniden ve taze olarak başlardı.

“Böylece, ‘yaşlılar dinlenebilirler, çocuklar da büyüyebilirler, herkes kendi başına ve işine sahip olur, Tanrı’nın kendisine verdiği hayatı tamamlar’.

“Ben ve siz, Hun hakanı, her ikimiz de bu yolu izleyelim! Tanrı’nın buyruğunu yerine getirelim! (Halkımıza) karşı olan sevgimizi, nesilden nesile sürdürelim! Bu vazifeyi herkes, sonsuza kadar birbirine versin! Göğün altında yaşayan herkes, onu sevsin ve yararlansın!

“Çin ve Hunlar, (iki) komşu ve eşit devletlerdir. Hunlar, kuzeyde otururlar. Bu yıl kış, öldürücü soğuklar ile erken gelmiş bulunuyor. Bundan dolayı memurlarına Hun hakanı için pirinç, arpa, sırma ile işlenmiş kumaş, eğrilmiş veya eğrilmemiş ipek ve diğer şeyleri, yıllık bir sayı üzerinden vermelerini emrettim. (Bu, Çin’in Hunlara verdiği yıllık vergidir).

“Şimdilik yeryüzünde, büyük bir dirlik, asayiş ve düzen görülüyor. On binlerce halk, mutluluk içinde yaşıyorlar. Eğer dönüp de geriye bakacak olursak, olup biten (kötü) şeylerin, küçük sebepler, dar anlayışlı devlet adamlarının yanlış tutumları yüzünden doğduğunu görürüz. Fakat bunlar, bizim kardeşçe dostluğumuzu, bozamamışlardır!

“Benim işittiğime göre gök, insanların yalnız bir bölümünü örtmez. Yer ise, yalnızca bir bölümünü taşımaz. Ben ve siz, Hun hakanı, her ikimiz de, eskiden olanları unutalım (ve bırakalım)! Büyük erdem ve fazilet yolunu (tao) izleyelim! Eski kinlerimizi, yok edelim ve sonsuza kadar söndürelim! Böylece, her iki devletimizin halkı, bir ailenin çocukları gibi olsun. Yine böylece, (halkımız) deniz altında yaşayan balıklar, kaplumbalar; gökte uçan kuşlar, böcekler... kadar çok olsunlar. Barış için yaşasınlar, gelişsinler, tehlikelerden korunsunlar. Onların geleceği, Tanrı’nın kader yolunun (tao), “Doğanlar kalmaz (ölürler)” buyruğuna bağlı kalacaktır!

“Böylece her ikimiz de, önce olup bitmiş olan şeyleri bırakıyoruz. Bunun için benim yanıma sığınan Hunlar ile, yine benim yanımda esir olarak bulunan Hunları, geri veriyorum. (Vesika, 67/12) (Hunlar, Çin’e sığınan Bunlara çok kızar ve büyük hadiseler çıkarırlardı). Hun hakanı, artık bana Changni ve arkadaşlarından da söz açmayınız. (Bunlar, Hunlara sığınıp, sonradan Çin tarafından yakalanıp, öldürülen Çinlilerdir).

“Biz, eski çağlardaki Çin imparatorlarının yaptıkları andlaşmaların, açık ve kesin olarak kurulduğunu ve verdikleri sözden, asla dönmediklerini biliyoruz.

“Ey Hun hakanı! Eğer sizin dilediğiniz dünyada barış ve dostluğun yayılması ise, aramızda bu dostluk kurulduktan sonra, bu dostluğu ilk önce Çin bozmayacaktır. Hun hakanı! Bunun üzerinde düşününüz!”

II. ÇİN İMPARATORUNUN FERMANI:

Çin imparatorunun Hun hakanına yazdığı mektup, burada bitiyor. (bk. n. 66).

Çin imparatoru, Hun hakanını bu mektubu yazdıktan sonra, andlaşmanın Çin içinde yürürlüğe konması için şu buyrultu ve fermanı çıkardı.

“Hunların büyük hakanı”, bana yazdığı mektubunda, barış ve dostluğun artık kurulmuş olduğunu bildirmiştir. (Vesika, 67/13) (Hun hakanının yazdığı mektup, kaynaklarda yoktur). Başiboş kişilerin, kendi halkını çoğaltma ve topraklarını büyütme gibi tutumları olmayacaktır. Hunlar artık Çin duvarının içine girmeyecekler; Çin’liler ise, duvarın dışına çıkmayacaklardır. Her kim bu andlaşmayı bozarsa, idâm edilecektir. Bundan sonra ne kadar uzun olursa, her iki taraf için de yararlı olabilecek kadar uzun, bir dostluk içinde kalınacak ve bu dostluk bozulmayacaktır. Ben de böyle uygun görüyorum.

“Bu, bütün imparatorluk içinde ilân edilmeli ve herkes tarafından açıkça bilinmelidir!” (SC, 110). “Bu yıldan itibaren, barış ve dostluk kurulmuştur!” (SC, 10; HS, 4, 17a). (b.ç.n. 67).

Bu metnin en iyi tercümesi, Chavannes, Mem. hist., II, 483’de bulunur. Diğer tercümeleri için bk. Yakinef, I, 58; De Groot, I, 88; Dubs, I, 264.

OKUMA

III. ÇİN'DE HUN ORDU DÜZENİNİ ALMA İSTEĞİ

Hun akınları çoğalmaya başlayınca Çin sarayında telâş baş göstermişti. Bunun üzerine, bilge bir devlet adamı olan Ch'ao TS'o, veliaht ailesinin baş vezirliğine getirildi. Bu vezire, "Bilgi bohçası" diyenler de vardır. Bu vezir, Hunlara karşı korunmanın yolları hakkında, daha önceleri İmparatoriçe Kao-ya da çeşitli mektuplar yazmıştı. "Çin ordu düzeni ile savaş taktiklerinde bir reform yapılması gereğini bildirmişti". Bu vezir, aynı konularda çeşitli mektuplar yazmıştır. Ancak mektupların çoğunda, sık sık aynı görüşler yenilenmiştir. Bunun için biz mektuplardan seçmeler yaparak sunmayı, daha yararlı gördük.

Mektupların çoğu, (HS, 49) da, yeni vezirin biyografyasında yer alır. Tarihi oldukça eski olan mektuplar da vardır. Bazı mektuplar, TCKM'de M.Ö. 170; TSTC'de ise M.Ö. 169 yılına ait bilgiler arasında yer alır. M.Ö. 158 yılında yazılmış, mektuplar da vardır.

O.Franke'nin de dediği gibi bu vezir, M.Ö. 140 yılında bile Çin sarayında söz sahibi idi (I, s. 293). Şimdi Çin ordusunda, Hun ordu düzeni ile reform isteyen bu ünlü Çin vezirinin mektuplarından bazı seçme parçalar sunalım:

Çin Vezirinin Ordu Reformu Hakkında Raporu:

"Hunlarını yurdu": "Çin geleneği, yabancıları, yabancılara karşı savaş-tırmaktır. Şimdiki Hunların yurdu ile savaş taktikleri ise, Çin'den büsbütün ayırdır. (Hunların ülkesinde) inilip çıkılan dağ yamaçları, girilip çıkılması gereken dar boğazlar, uçurumların kıyılarından giden çok tehlikeli yollar vardır. (Vesika, 67/15) Bu boğaz ve geçitlerden Çin atları geçemezler!"

"Hunların askerlik taktiklerine gelince": "Hunlar at üzerinde dörtlü gi-derlerken bile, ok atabilir ve yay kullanabilirler. Çinli atlılar bunu yapamazlar!"

(Hunlar), ne rüzgâr, ne yağmur, ne açlıktan ve ne de susuzluktan korkarlar. Çinliler ise, bunları yapamazlar! Bu Hunların, çok uzun çağlardan beri gelen, eski yetenekleridir. (Vesika, 67/16) Biz (Çinlilerin gücü ise, düz ve engelsiz arazide, hafif savaş arabalarına koşulan hızlı atlara dayanır. (Vesika, 67/16a) Bu (arabaların gelişi) ile Hun ordusu paniğe uğrar. Ayrıca (Çin) arabaletleri de, oklarını çok uzaklara atabilirler). (Ancak bu yaylar çok ağır, taşınması ve kurulması zordur. Hunların yayları ise uzun atamazlar. Bizim yaya askerlerimiz, silah elde ve açık olarak hücum edebilirler. Hunların yaya askerleri ise bunu yapamazlar. (Hunlarda zaten yaya askerleri yok denecek kadar azdır). Bu da, (yani yaya asker taktiği de), Çinlilerin uzun zamandan beri gelişmiş yetenekleridir... (Vezir, bundan sonra Çin taktiğini uzun uzun ögmeye başlar. Ancak Çin ordusunun Hunları düz ovada yakalayamayacaklarını da, arada bir belirtir. Bununla birlikte, mümkün olduğu kadar Hunlar ile karşı karşıya gelinmemesini söyler ve bu konuda imparatora şu öğütleri verir) .

“Yabancı asker” kullanma: “Fakat (Hunlara) karşı yenilme, sizin imparatorluk prestijiniz için, çok kötü olacaktır. Bunun için savaşın risk ve tehlikelerine girmeyiniz! Şimdi bize, kendileri de kuzeyli Hu (Hun) olan İç’ü kavimleri de gelip teslim olmuş bulunuyorlar (bk. s....). Onların yiyecek, giyecek ve eski gelenekleri de, Hunlarınkı gibidir. Onlara iyi zırhlar ile elbiseler giydirin ve onları, iyi oklar ve iyi yaylar ile kuşatınız. Böylece onları, sınırımızın birer muhafızı yapınız. Başlarına da, onların geleneklerini iyi tanıyan, kendisini sevdiren, geniş görgülü bir general tayin ediniz. General, tehlike sırasında bu yardımcı Hun birliklerini hemen harekete geçirsin. Çin’de ise, Çin ordu düzeni ile Çin askerî taktiğini devam ettiriniz. Bu iki çeşit ordu, bir elbisenin içi ve dışı gibi yararlı olacaktır.

“İmparator bu görüşü de benimsedi. Ancak hiçbir şey yapmadı”.

Çin sarayında görüşme: “Bu çağda Hunlar, Çin ile anlaşma yapmış olmalarına rağmen, Çin sınırını geçiyorlar, sürekli baskın yapıyorlar ve çok zarar veriyorlardı. Fakat imparator, savaş konusunda bir karar veremiyordu. Daha doğrusu savaş yolu ile Hunların üzerine, gidilemiyordu. İmparator, Hun akınlarını durdurmak için. (Çin) devlet büyüklerinin görüşlerini öğrenmek üzere bir toplantı yaptı. (M.Ö. 170:TCKM’e göre). Savaş işleri ile ilgili daireden Ch’ao Tso, şöyle dedi...”.

Savunma, eğitim ve silah: "...Eğer düşman çok yakınımızda bulunuyorsa, şu üç şeyi elde edip, geliştirmeniz gereklidir: 1.si, (sınır) bölgelerinizi güçlendirmeli ve takviye etmelisiniz. 2. si, savaş için iyi eğitilmiş ve disiplinli birlikler bulundurmalısınız. 3.sü, zamanı gelince yararlanmak için, silah depoları kurmalısınız.

'Savaş Kanunları' kitabında şöyle deniyor: "Eğer iyi silaha sahip olmadan savaşmak istiyorsanız, bu, düşmana teslim olmak demektir. Kötü askerler ile savaşmak isteyen generaller ise, kaybedeceklerine inanmalıdırlar". Tecrübesiz subaylar, hakanlarını yenilgiye uğratırlar. Hakanlar da iyi subayları seçmezlerse, onların devletleri de bir gün çökecektir. Düşmanın gücü ile yurdunu iyi tanımak, askerlikte başta gelen bir noktadır..."

Hunların hareket üstünlüğü: "Hunların savaş taktikleri, bizimkinden oldukça ayrıdır. (İnsanı) şaşırtan bir hız ile, en yalçın dağlara tırmanır ve aşağıya inerler. Seller ile en derin ırmakları, (elbise ile) yüzüp geçerler. Rüzgârlara, yağmurlara, açlığa ve susuzluğa dayanırlar. Her türlü arazide (veya tehlikede) hiç durmaksızın, zorlu bir yürüyüş yaparlar. Onların atları, en dar yarıklardan bile geçmeye alıştırlar".

Hunların, dağlarda üstünlüğü "Yay ve ok kullanmada, tecrübe ve hünerleri çoktur. Her attıklarını vuracaklarından emindirler. İşte Hunlar böyledir! Şaşılacak derecede büyük bir çabukluk ve kolaylıkla hücum ederler ve geri çekilirler. Onlar, boğazlar ile dar geçitlerde, bize her zaman üstünlük sağlayacaklardır.

Ovada Çin üstünlüğü: "(Ovalarda) bizim savaş arabalarımız, onların üstesinden her zaman gelecektir. Atlılarımız da ovalarda onları her zaman yenebileceklerdir. (Hunları yakalayabilirlerse!) Onların yayları, bizimkiler kadar güçlü değildir. (Vezir, ağır Çin arabalelerinden söz açıyor. Hunların herşeyleri hafiftir). Hunların mızrakları da çok uzun değildir. Zırhları ile örtünmeleri de bizimkinden az dayanıklıdır. Karışık (savaşta), bizim birliklerimizin katılığı ile sertliğine, (Hunlar) dayanamayacaklardır. (Hun ve Türk askerlik taktiklerinde, kişi kişiye karşı veya iki ordunun birbirine karışmış olarak savaşma şekli yoktur).

'Kale savunması'nda, Çin üstünlüğü: "Ayağı yere koyarak, silah kullanma yolu ile savaşma, mızrak ve kargı tutma, cephe alma gibi hareketler, kuşatma

ve kuşatılma sırasında yapılır. Bu gibi manevralar, yalnızca Çin birliklerine göredir. Hunlar bunları bilmezler. (Bu doğrudur). Bunun için (Hunlar) bize dayanamazlar. Böylece bizim birliklerimiz beş (gücünde) ise, onların güç oranı, üç olacaktır.

Çin ordusunda ‘Hun askeri’ kullanma: “Diğer bir konuya gelelim: Bizim idaremiz altında yaşayan binlerce Hun vardır. Onların savaş şekli de Hunlarınkı gibidir. Aynı zamanda aynı ırktan gelmektedirler. Cesur birer asker olarak yetişmeleri için, onlara bizim yaptığımız silahlar ile arabalarımızı verelim. (Hunlarda ‘savaş arabası’ yoktur). Kendi taktikleri ile savaş yapmasını öğrensiner. Onları, bütün gücümüzle destekleyelim! Böylece, Hun askerleri gibi savaşan, Çin ordusuna da sahip olmuş olacağız. (Hunlar) gibi savaş eğitimi yapan birlikler kuralım. Onlar, sınırlarımızı korumuş olsunlar. (Çin’in içinde bulunan) akrabalarını baskınlara, göçe zorlamalara veya açgözlü yağmacılara karşı garanti etsinler”.

İmparator, bu görüşleri benimsedi. Hun ve Çin asıllı birkaç bin aileyi sınıra yerleştirdi. (Sınırdaki) insanlar çoğalınca, onlar için evler ve depolar yapmak da gerekiyordu. Bunun üzerine savaş veziri olan Ch’ao Ts’o, sınırların, yiyecek ve (silah) gerekleri için de şöyle dedi...”.

Hunlar hızlı savaşıyorlar ve kötü havalara alışkınlar: “Hunlar üç kez Lung-hsi’ye kadar indiler. Kentleri yıktılar. Halkı öldürdüler. Sığırları yağma ettiler. İnsanlarla hayvanları alıp götürdüler. Çin atlıları, sarp ve yolsuz, dağlık bölgelerde inatla (Hunların) arkalarından gittiler. Ancak Hunların gerilerinde kalıp, onlara yetişemediler. Çin askerleri ise Hunlar gibi açlık, susuzluk ve kötü havalar ile yorgunluğa dayanamadılar. (Vezir, askeri taktik yüzünden Hunlara yenildiklerini söyleyebiliyor). Ancak bütün bunlara rağmen Hunlar düz ovalarda ve uygun arazilerde, savaş arabalarımız ile hızlı atlı birliklerimiz tarafından yenildiler. (Düz ovalarda Hunlar savaşa girmiyorlar). Çinliler, çok uzaklara ok atan güçlü yayları (arabetleri?), uzun mızrakları, sağlam göğüs zırhları ve keskin kılıçları ile üstünlük sağladılar.

Bundan da anlaşılıyor ki Çinliler (Hunlarla) karşılaştıkları zaman, attan inip, yaya olarak, sıra tutup, kılıç ve mızrakla çok iyi savaşılabirler. (Hunlar, böyle bir savaşa girmiyorlar). Ayrıca Çin savaşlara, on kez daha güçlü birlikleri sürebilir. (Bundan da Hunların sayıca az oldukları anlaşılıyor). Uygun bir

taktik kullanılırsa, her zaman ve her yerde, zafer bizim olacaktır...” (bk. ç. n. 67, 1516).

Vezir bundan sonra, Çin’de, yaşayan, Hunlar ile akraba olan ve Hunların savaş taktiklerini kullanan kavimlerin, sınır birlikleri olarak düzenlenmesi yolundaki görüşlerini yenilemektedir. ‘Çin askerî kolonileri’, Hunlara karşı Çin sınırlarında daha önce kurulmuştu. Aynı plan, M.Ö. 170’de bu bilge Çin vezirinin öncülüğünde yeniden başladı. Vezirin koloniler hakkında görüşleri, Wieger tarafından tercüme edilmiştir (I, s. 345-349). En son kısmı da kısa olarak De Groot’un kitabında bulunur (I, s. 85). De Groot nedense bu raporlara fazla dokunmamıştır.

IV. HUNLARIN “KARTAL OKÇULARI”:

Çin Generali Li Kuang’ın adı, Çin tarihi ile edebiyatında büyük bir yer tutar. Onun adı, Çin kahramanlık edebiyatında binlerce yıl unutulmamıştır. Adı, destanlar ile şiirlere konu olmuş, heykelleri ise, Çin mabedlerinde yer almıştır. Gençliği hakkındaki bilgiler, efsane ile kanşmıştır.

Bu ünlü Çin generalinin gençlik çağına ait, yani M.Ö. 166-141 yılları arasındaki hayatını, (SC, 109HS, 54)’e göre aşağıda sunuyoruz. Tabii olarak Çinliler burada general, üstün bir doğuş ve yaratılışa sahip olarak anlatmışlardır. Ancak bu arada o çağdaki Hunlar hakkında bilgiler vermekten de geri durmamışlardır.

Kaynakta, “Kartal okçuları” diye tanıtılan üç Hun askeri, Çin sarayı tarafından tayin edilen bir Çinli komutanı, bir anda bozguna uğratmışlardı. Ayrıca Hunların hücumu geçmeden önce ne kadar dikkatli olduklarını ve ne gibi çeşitli tabyalar kullandıklarını da, yine bu bilgilerden öğreniyoruz.

Hun komutanlarının “beyaz ata bindikleri” de, yalnızca bu kaynakta söylenmektedir.

OKUMA

Çin Generali Li Kuang'ın Destanı:

Generalin Hunlar ile savaşları: “General Li Kuang Lung-hsi’deki, Ch’ing-chi bölgesindedir. M.Ö. 160 yılında Hunlar, Hsiao-kuan’a hücum ettikleri zaman general, soylu bir ailenin oğlu olarak, iyi eğitilmiş atlı ve okçu Çin birlikleri ile, Hunlara karşı savaşa girdi. Bir Hun komutanı ile bir çok askeri esir aldı... (Daha sonra), Shang-ku bölgesinin askerî valiliğine getirildi. Gece gündüz durmadan Hunlar ile göğüs göğüse savaş verdi. Çin’e bağlı devletlerin daire müdürü Kunya Kung Sun, bir gün imparatora şöyle dedi: “- Yetenek ve Tanrı vergisi bakımından, Li Küang gibi ikinci bir kişi, bir daha dünyaya gelmez. Kendi isteği ile düşmanla o kadar çok savaşıyor ki, onu kaybedeceğimizden korkuyorum!” Bunun üzerine imparator onun yerini değiştirerek, Shang-chün valiliğine tayin etti. Generale daha sonra, sınırdaki illerin valiliği de verildi. Daha sonra da Lung-hsi, Pei-ti, Yen-men, T’ai-chün ve Yün-chung gibi (çok geniş bir bölgeyi içine alan) illerin valisi olarak tayin edildi...”

“Hun kartal okçuları”: “Hunlar, Shang-chün’e büyük bir akın yaptılar, (bk. DG, I, s. 90). İmparator, generali izleyerek Hunlar ile savaşa girmesi için, tercübeli askerlerle, saraydan soylu bir kişiyi gönderdi. General Kuang, birkaç on Çinli askeri ile birliğinden ayrıldığı bir sırada, üç Hun askeri gördü ve onlarla yakın bir savaşa girdi. Üç Hun askeri geri dönüp, -daha doğrusu at üzerinden giderken vücutlarını geriye çevirip-, ok attılar. Saraylı komutanı yaraladılar ve on Çinli askerin hepsini de öldürdüler. Bunun üzerine saraylı komutan generale gitti, ve Hun askerlerinden dolayı yakındı. General Kuang da ona, “-Bunlar kartal okçuları’dır”, dedi. (“Kartal okçusu” sözü, daha çok okçulara takılan kartal tüylerinden ileri gelmiş olmalıdır. Bazı eski Çin notlarına göre, ‘bu oklarda büyük karakuşların kuyruklarından çıkarılmış yelekler’ kullanılırdı. Yine bazı eski Çin notlarına göre ise, yalnızca “iyi ok atan kişiler için söylenen bir tanıtma”, idi).

“Bunun üzerine general, emrine 100 kadar atlı aldı ve Hunların ‘kartal okçularını’ izledi. Hun (okçuları bu çarpışma sırasında), atlarını kaybetmiş, yaya yürüyorlardı (Eski Çin notlarına göre, âdeta at üzerindeymiş gibi çok hızlı yürüyorlardı). (Böylece general), birkaç on mil onların arkasından gitti. Ondan sonra (askerlerini) sağ ve sol kanada ayırdı. Yayını eline alarak, kendisi (üç Hun askerine) ok attı. Üç Hun askerinden hemen ikisini orada öldürdü. Üçüncüsünü de canlı olarak yakaladı. Bunların gerçekten, Hunların “kartal okçuları” olduklarını öğrendi. (Okçunun) ellerini bağladıktan sonra, atma atladı.

Hun savaş taktiği: “Bu sırada bir kaç yüz Hun atlısı ortaya çıktı. (Hunlar) General Kuang’ı gördüler ve onu tuzağa düşürmeyi düşündüler. Hepsini aların haline girip, dağın üzerine çıktılar ve orada savaş düzeni aldılar. (Bunu gören generalin bölüğü), korkuya kapıldı. Vakit geçirmeden, hemen ayrılıp, gitmek istediler. Bunun üzerine general şöyle dedi.

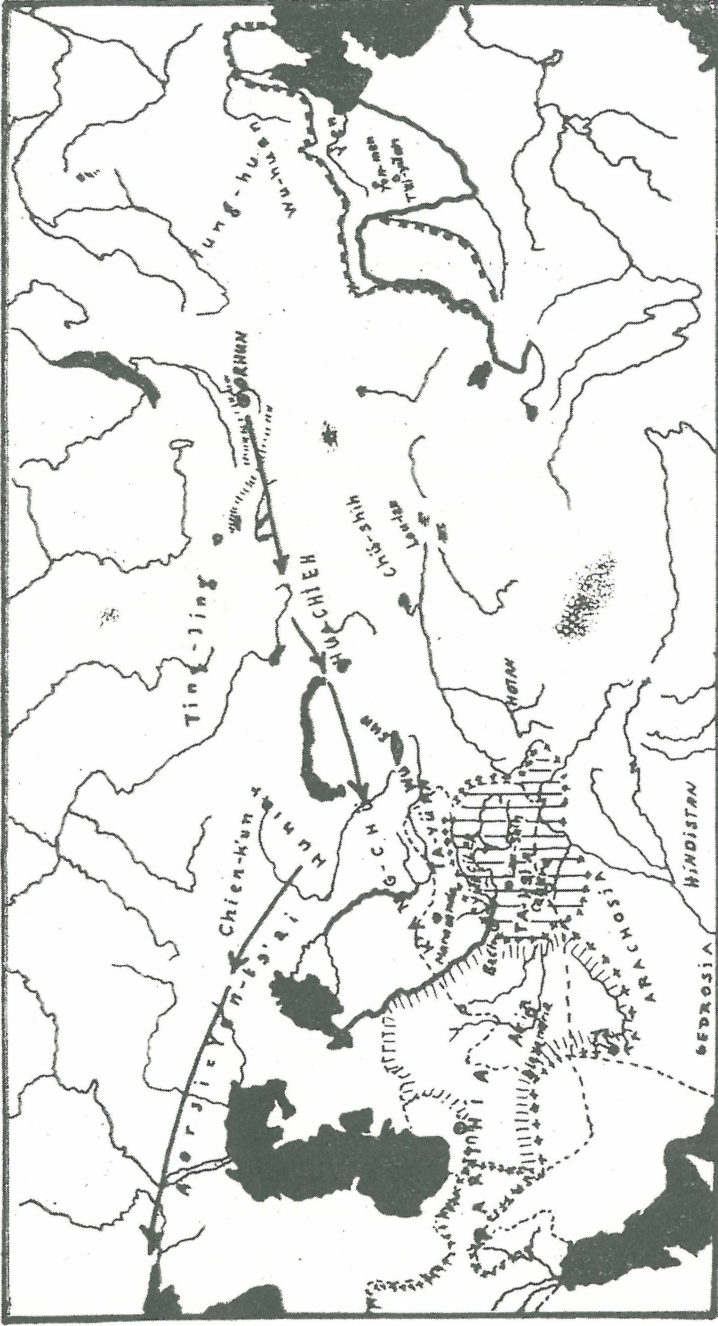
“- Biz ana birliklerimizden birkaç on mil uzaktayız. Eğer biz yüz kişi kaçacak olursak, Hunlar bizim peşimizden gelirler ve hepimizi okla öldürürler. Burada kalmanızı emrediyorum!” (Bu biyografya efsane dolu bir kahramanlık destanıdır. Bundan dolayı olup bitenleri dikkatle değerlendirmek gereklidir). Yine general, şöyle devam etti: “Hunlar bizim, Çin ordusunun büyük bir bölümü olduğumuzu sanacaklar; bundan dolayı bize hücum etmeye cesaret edemeyeceklerdir. (Yen Shih-ku’nun notlarına göre: “Biz onlara hücum etmezsek, onlar da bize hücum etmezler”) .

“Beyazatlı Hun subayı”: “Bundan sonra general atlılarına ‘ileri’ diye bağırdı. Çin atlıları iki mil kadar gidip, (Hunların) yakınlarında durdular. Bundan sonra general, “- Herkes atlarından insin ve eyerlerini çıkarsın”, dedi. Bunun üzerine Çin askerleri ise şöyle bağırdılar: “- Hunların sayıları çok, üstelik yakındalar, böyle birşey nasıl yapılabilir?” General de şöyle dedi: “- Gerçi Hunlar yakındadır. Biz onları gözleyeceğiz. Biz atlarımızın eyerlerini çıkarmakla, onlardan korkmadığımızı göstereceğiz. Böylece onların kuşku-larını kesinleştireceğiz!”

“Bunun üzerine Hun atlıları hücumla geçmekten çekindiler ve cesaret edemediler. Bir Hun komutanı beyaz bir ata bindi ve (Çinlilerin) durumunu yakından görmek için ilerledi. (Yen Shih-ku’nun notlarına göre. “Hun ko-

mutanları, beyaz bir ata biniyorlardı”). General, (onu görünce) atına atladı. Ondand fazla atlısı ile ona hücum etti. Hun büyüğünü öldürdü ve beyaz atını da okladı. (Burada beyaz at, bir rütbe sembolü gibi görünüyor. Çingiz Han’ın atı da beyaz idi). General bundan sonra kendi birliğine döndü ve atının eyerini çıkardı. Bütün askerlere atlarını serbest bırakmalarını ve kendilerinin de dinlenmelerini emretti. Böylece akşam oldu. Hunlar da emin olmadıkları için, hücum etmeye cesaret edemediler. Hunlar, Çin ordusunun kendilerini gece yarısı yanlarından vurabileceğinden korktular. Bundan dolayı toplanıp, gittiler. General de, şafakla birlikte esas Çin ordusuna döndü...”.

Böylece yukarıda bir Çin kahramanlık destanı okuduk. Hunlar ile ilgili olan bu destan, Hunların günlük hayatları ile ordu düzeni ve askeri taktikleri hakkında bize çok değerli bilgiler vermektedir. Ancak bu güzel parçayı okuyan okuyucularımızın bunun bir kahramanlık destanı yarıefsane olduğunu unutmamalıdır.

Harita 9: M.Ö. 140-125 yıllarında Orta ve Önasya

ÇİNCE VESİKALAR

IX. BÖLÜM

METNİN OULU

MÖNŞİN OULUN VƏZİRİ VƏ MÖNŞƏSİ

64 ● 後漢書卷一百一十五 南匈奴傳第五十五 詔曰老上單于。 [後漢書卷一百一十五 南匈奴傳第五十五]

徐廣曰：「一云後漢書第二卷。自後漢書以第別之。」

老上稽顙單于初立。孝文帝遣使還塞。塞上公主為單于開。使宜者其人。中行說博公主。說不欲行。漢遣使之。說曰：

「卿成行也。為漢患者。」中行說既至。漢降單于。單于甚幸之。

初。匈奴時漢。曾與匈奴中行說曰：

「匈奴人家不能勝漢之一郡。然所以為憂者。以衣食異。無所於漢也。今得漢。俗如漢。漢物不通。則匈奴盡歸。漢莫得漢。增其。以恥。單于中衣。皆與匈奴。以示不如。漢之完善也。得漢。物皆去也。以示不如。漢之優美也。」於是說教單于左右。以計謀其人。要切。

漢遣使。以尺一寸。解曰：「匈奴。以尺一寸。解曰：『匈奴。以尺一寸。解曰：』」所。中行說。令單于。漢書。以尺一寸。解曰：「匈奴。以尺一寸。解曰：」

「天地所生。日月所置。匈奴。以尺一寸。解曰：『匈奴。以尺一寸。解曰：』」所。中行說。令單于。漢書。以尺一寸。解曰：「匈奴。以尺一寸。解曰：」

「漢。以尺一寸。解曰：『匈奴。以尺一寸。解曰：』」所。中行說。令單于。漢書。以尺一寸。解曰：「匈奴。以尺一寸。解曰：」

「匈奴。以尺一寸。解曰：『匈奴。以尺一寸。解曰：』」所。中行說。令單于。漢書。以尺一寸。解曰：「匈奴。以尺一寸。解曰：」

「匈奴。以尺一寸。解曰：『匈奴。以尺一寸。解曰：』」所。中行說。令單于。漢書。以尺一寸。解曰：「匈奴。以尺一寸。解曰：」

ÇİN İMPARATORUNUN METENİN OĞLUNA MEKTUBU :

66 • 孝文帝二年，使使遣匈奴書曰：

「皇帝敬問匈奴大單于無恙。使當戶且居雕渠鞬，郎中韓遂遺朕馬二匹，已至敬愛。先帝制，長城以北，引弓之國，受命單于。長城以內，冠帶之室，朕亦制之，使萬民耕織射獵衣食，父子無離，臣主相安，但無暴逆。今聞漢恩，民貪降，來道取己利，倍義絕約，忘萬民之命，離兩主之驩，然其事已在前矣。書曰：『三國已和親，兩主離說，寢兵休卒養馬，一世昌黎，閭閻更始。』朕甚嘉之，聖人著日新，改作更始，使老者得息，幼者得長，各保其首領而終其天年，朕與單于俱由此道，順天恤民，世世相傳，施之無窮，天下莫不咸使。漢與匈奴鄰國之敵，匈奴處北地寒，殺氣早降，故詔使遺單于秋幣金帛絲絮，它物歲有數，今天下大安，萬民熙熙，朕與單于為之父母，朕追念前事，薄物細故，謀臣計失，皆不足以離兄弟之驩。朕聞天下頓履，地不偏載，朕與單于皆捐往細故，俱蹈大道，墮壞前惡，以圖長久，兩國之民若一家子，元元萬民，不及點簞，上及飛鳥，踐行喙息，蠕動之類，莫不就安利而辟危殆。政來者不止，天之道也。」

俱去前事，朕釋逃虜民，單于無言章尼等，朕聞古之帝王，急於分明而無貪言，單于紹先，天下大安，和親之後，漢國不先。

單于其察之！」

單于既和親，於是制詔御史曰：

「匈奴大單于遺朕書，言和親見已定，亡人不足以益眾廣地，匈奴無入塞，漢無出塞，犯今約者殺之，可以久親，後無咎，俱便，朕之許也。」

MEKTUP HAKKINDA NOTLAR VE M.Ö.166 HUN AKINI :

- 67 ● 1. 朝那蕭關班志朝那縣屬安定郡。應
 劭曰：「史記：故我朝之也。蕭關在朝那界。」 - 2. 中宮
 虜人民畜產甚多。3. 使奇兵入燒回。帝親
 4. 漢逐出塞即還。不能令賜軍太后入邊。5. 帝將止。畜患
 自勞軍群臣諫皆不聽。皇太后最書。6. 匈奴遣使不聽。吾獨文奴之。卒養馬。13. 和親已與中
 虜甚多。使使不聽。吾獨文奴之。卒養馬。13. 和親已與中
 之乃使臣諫曰：「嗟！自收敬問引弓之休虜定。匈奴地形中國之射中國人。之弗與也。此匈奴之
 群臣曰：「嗟！自收敬問引弓之休虜定。匈奴地形中國之射中國人。之弗與也。此匈奴之
 自收敬問引弓之休虜定。匈奴地形中國之射中國人。之弗與也。此匈奴之
 帝城北至朕寢釋言和親。今匈奴出入溪澗且馳且射中國人。之弗與也。此匈奴之
 城以室說朕釋言和親。今匈奴出入溪澗且馳且射中國人。之弗與也。此匈奴之
 驩說朕釋言和親。今匈奴出入溪澗且馳且射中國人。之弗與也。此匈奴之
 12. 朕釋言和親。今匈奴出入溪澗且馳且射中國人。之弗與也。此匈奴之
 15. 今匈奴出入溪澗且馳且射中國人。之弗與也。此匈奴之
 16. 且馳且射中國人。之弗與也。此匈奴之
 勞飢渴不困中國人。之弗與也。此匈奴之
 技也。 (漢書四十九)。

X. BÖLÜM

METE'NİN TORUNU (M.Ö. 160-126)

I. METE'NİN TORUNU VE ÇİN POLİTİKASI:

Mete'nin torunu tahta çıktıktan sonra, Çin ile barış 4 yıl daha sürer. M.Ö. 159'da Hun akınları yeniden başlar. Hunlara karşı üç Çin generali gönderilir. Ancak Hunlar akın yönünü değiştirirler. Böylece Çin savaş planları da alt üst olmuş olur. Çin ordusu yeniden toparlanıp, harekete geçtiği zaman, Hunlar işlerini bitirmiş ve Çin sınırını aşmış olurlar.

Çin bu sırada, İmparator Wen'in idaresinde yaşıyordu. Barış siyasetine büyük değer veren bu Çin imparatoru, Çin'i ekonomi bakımından çok zenginleştirmişti. Onun çağında Konfüçyanizm de çok gelişmişti. Bunun için Çin, bu gibi sınır çatışmalarını, barış yolu ile çözmeye çalışıyordu.

"Hunlar için sınır pazarlarının kurulması": Çin' de ekonomik gelişme, Hunlar ile olan ilişkileri de, bu kanalla sokuyordu. M.Ö. 156 yılında, Hunların gelip alışveriş yapmaları için, "sınır pazarları" açılır. 152 yılında Hun sarayına gönderilen armağanlar ve Çin'li bir prenses ile Hun hakanının gönlü alınır.

"Çin'deki memur isyanları", bir ara savaşı çağırır ve başlatır gibi olur. Çin'de memurlar, güçlü ve soylu bir kitle meydana getirmişlerdi. Kuzeydeki Çin derebeyleri ise, memurların güçlenmelerinden zarar gördüler. Bunun için birleşerek, yeni tahta çıkmış olan Çin İmparatoru Ching'e (M.Ö. 157-141) karşı, isyan ettiler ve Hunları da yardıma çağırdılar. Ancak isyân bastırılınca, mesele de kapanmış oldu.

"Hunlarda iç kavgaların ilk izleri" de, M.Ö. 148'de görülür. Bazı Hun beyleri, Çin'e sığınmak isterler. Çin'de bundan yararlanmak ister ve Hun beylerini kabul eder. Böylece Çin'de, eski barış siyasetinin çizgilerinden ayrılmış olur.

Hunlardaki bu taht kavgaları, gittikçe geliştikçe ve M.Ö. 129'da, büsbütün su yüzüne çıkacaktır.

“Çin sarayının ikiye ayrılması”: Çin'e sığınan Hun beylerinin kabul edilmesi, bardağı taşırmıştı. Çünkü Çin'de, Hunlara karşı savaş yanlıları da çoğalmıştı. Hunlara karşı, çeşitli savaşlarda bulunmuş Çin Başveziri General Han Ankuo ise, barışın bozulmasını istememektedir. Aşağıda tam bir tercümesini sunduğumuz bu “başvezirin konuşması”, muhakkak okunmalıdır. Barış yanlısı olan başvezir, “Atlarına dayanan Hunlar kuş sürüleri gibidir, onları yakalayamayız, yakalamamıza da bir sebep yokken eski çağlardan beri onlar zaten Çin'e bağlı olmamışlardı”, diyordu. Hunların gücünü göstermek için de, “Mete Çin imparatorunu kuşattığı zaman, dinlenmek için atlarının eyerlerini aldırılmıştı, eyer yığınları, surlarımızdan daha yüksek olmuştu”, diyerek, savaşı önlemek istiyordu. Buna rağmen onun sözleri dinlenmedi ve başvezir istifa etti. Bundan sonra, 70 yıl sürecek olan sonuçsuz Çin ve Hun savaşları, hem Çin'i ve hem de Hunları çökertecekti.

“Tanrının elçisi” bu akında, Hun hakanını sık sık uyarmıştır. Hun hakanı Çin akınlarında, Tanrı'nın kendisi ile beraber olduğunu ve Tanrı elçisi ile kendisini uyardığını, iki defa söylemiştir.

Haberler ve Kaynaklar:

M.Ö. 141'de ünlü Çin İmparatoru Wu'nun tahta çıkışı ile Ortaasya ve Hun tarihinde, uzun ve kanlı savaşlar çağı başlayacaktır:

Mete'nin torunu, Chün-ch'ên Hakan'ın tahta çıkışı: “Dört yıl sonra, (yani M.Ö. 160'da), (Mete'nin oğlu) Lao-shang Ch'i-yü Han (Şanyü) öldü. Onun yerine oğlu Chün-ch'ên, Hun hakanı olarak tahta çıktı. (Vesika, 69/1)

“Hun Veziri Chung Hang-yüeh, bu hakana da hizmet etti. Buna rağmen Çin İmparatoru Wen, Hunlar ile dostluk bağları kurabildi. (Kaynak, veziri savaş yanlısı olarak göstermek istiyor).

1. M.Ö. 159 Hun akını:

“Bu hakanın tahta çıkışından 4 yıl sonra Hunlar, Çin'le olan dostluk bağlarını bozdular. (Vesika, 69/2) (HS, ya göre bu akın, 1 yıl sonra, yani M.Ö. 157'de oldu). Hunlar, Shang-chün ile Yün-chung'a, 30.000'er kişilik

(iki ordu) ile büyük bir akın yaptılar. (Vesika, 69/3) Pek çok kimseyi öldürdüler ve birçoklarını da alıp götürdüler. Bunlara karşı Çin, üç general gönderdi. (Bu Çin generallerinin yer ve yönleri, yalnızca SDC, 10'da belirtilmiştir. Çin ordusunun başlıca üç yığınak yerinde toplanmaları planlanmıştı: 1.si Şensi'deki Pei-tide, 2. ve 3. sü de, T'ai bölgesinde toplanacaklardı. Fakat Hunlar yeniden ve başka yönden hücumu geçince plan bozuldu).

"Hunlar, T'ai bölgesindeki Kou-chu'dan yeniden akına geçince haber, ateş kuleleri yolu ile Çin başkentine kadar geldi. Bunun üzerine üç Çin komutanı harekete geçti. Çin ordusu ancak birkaç ayda sınıra vardı. Fakat Hunlar Çin duvarının ötesine geçmişlerdi. Bunun için Çin ordusu geri çağrıldı. (Vesika, 69/4)

2. "Çin sınırında Hun pazarları":

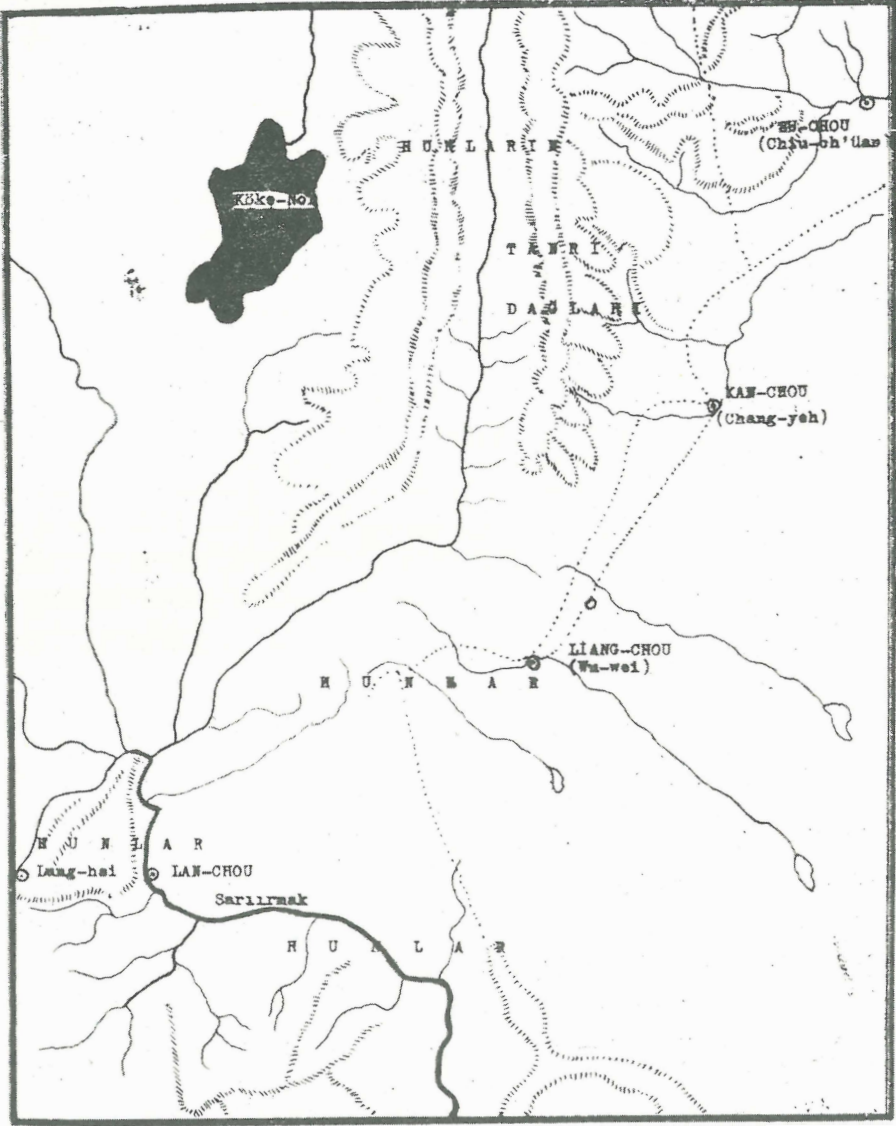
"MS. 156'da, yani bundan bir yıl sonra, Çin İmparatoru Wen öldü ve yerine İmparator Ching geçti. Bunun üzerine (Çinli) Chao kralı (veya derebeyi), Hunlara gizlice bir elçi gönderdi. Bundan sonra da Wu ile Ch'u derebeyleri ile birlikte isyan ettiler. Hep birlikte Çin sınırına girmek istiyorlardı. Fakat Çin ordusu, Chao kralını kuşatıp, yakaladı. Bunun üzerine Hunlar da akından vazgeçtiler.

"Bundan sonra İmparator Ching ile Hunlar arasında bir dostluk anlaşması yapıldı. İmparator, Hunlar ile gidiş ve gelişleri sağladı ve (sınırdaki) Hunlar için 'pazarlar' açtı. (Vesika, 69/5) Hun hakanına çeşitli armağanlar ile bir de Çinli prenses gönderdi. (HSPC'ye göre prenses M.Ö. 152 yılında gönderilmişti. Ayrıca bk. DG, I, s. 52).

3. Bazı Hunların Çine sığınmaları

"M.Ö. 148 yılının şubat ayında, barış andlaşmasının olmasına rağmen, Hunlar Yen bölgesine akın yaptılar.

-Mart ayında ise '2 Hunbeyi', Çin'e sığınmak için çevresindekiler ile birlikte geldiler... Daha sonra Hun büyüklerinden Sulu ile beş adamı da gelip, Çin'e teslim oldular. (Vesika, 69/6) (Bazı kaynaklar, 6 Hun beyi diyorlar). İmparator, daha sonra Çin'e sığınabilecek diğer Hun beylerini teşvik etmek için, onlara büyük unvanlar verdi.

Harita 10: Hunların "Sağ kanat" bölgesi.
(M.Ö. 121'den önce)

4. Çin sarayının ikiye bölünmesi:

“Bunun üzerine Vezir Chou Afu, şöyle dedi (bk.SC, 57HS, 40):

“Siz majesteleri, kendi hakanlarına yüz çevirip, bize teslim olanları, onurlandırılıyorsunuz! Bundan sonra, size bağlılık göstermeyecek olan vezirlerinizi nasıl cezalandırabilirsiniz? İmparator da: “- Vezirin bu görüşü, geçerli değildir”, dedi. (İmparator savaş yanlısı idi).

DURAKLAMA ÇAĞI

II. ÇİN'DE İMPARATOR WU'NUN TAHTA ÇIKIŞI:

Şimdi ünlü Çin İmparatoru Wu-ti çağına geliyoruz. M.Ö. 141 yılında Çin tahtına çıkan bu imparatorla, yalnız Çin tarihinde değil; bütün Asya tarihinde de yeni bir çağ açılıyordu. Ancak bu çağda da, Çin için en büyük tehlike ve engel, Hunlar idi. Bunun için İmparator Wu'nun kafasını en çok kurcalayan mesele de Hunlar olmuştur.

M.Ö. 157-141 arasında, -yani Çin İmparatoru Ching çağında-, bazı Hun-Çin çatışmaları olmamış değildi. Ancak Çin, bu savaşların büyümesine dikkat etmiş ve Hunları hoş tutmuştu. Zaten bu imparatorun çağı, Çin'in ekonomi bakımından en çok geliştiği bir çağdır.

M.Ö. 141'de Çin tahtına İmparator Wu çıkınca, durum değişti. Yeni imparator, savaş yanlısı idi. Çin'in bu yeni savaş politikasını haklı gösterebilecek bazı büyük sebepler de, yok değildi.

III. ÇİN'DE “SAVAŞ POLİTİKASI”:

Çin'in yeni “savaş politikası”nın sebepleri: Çin'in bu yeni politikası, yalnızca imparatorun katılığından ve savaşı sevmesinden ileri gelmiyordu. Bunun, gerçekten büyük sebepleri vardı. Bunları en iyi belirten de, Prof. Eberhard olmuştur (Çin Tarihi, s. 93). Asya, Çin ve Hun tarihinde yeni bir çağ açacak olan bu sebepleri sıralayarak, sunmaya çalışalım:

1. Askerlik bakımından:

Çin İmparatoru Wen'in güttüğü ekonomik politika sonunda, Çin başkenti ile çevresi, çok zenginleşmişti. Hunların, Ordos bölgesi ile kuzey

Şansi'den yaptıkları akınlar ise, Çin başkentinin yakınlarına kadar iniyordu. Böylece başkent ile çevresindeki çok zengin ve değerli hinterlandı, tehlikeye düşürüyordu. Bu tehlikeli durum Çin'de, birkaç defa yaşanmıştı.

Kuzeydoğu Çin, (yani Şansi), çok dağlıktı. Bunun için Hun atlıları hiç görünmeden Çin başkentinin yakınlarına kadar inebiliyorlardı. Kuzeybatı Çin, (yani Şensi) ise, içinde insan bulunmayan bozkırlar ile kaplıydı. Bunun için boş bozkırlardan inen Hun atlıları, Çin başkentinin hemen yanbaşıında, birdenbire ortaya çıkabiliyorlardı. Bu, Çin için tehlikeli bir durumdu.

2. Ticaret bakımından:

Batı ticaretinin yoğunlaşması ile, Çin'in önünde yepyeni bir ufuk açılmıştı. Bu sırada, batı ticaret yolları açılmış ve Çin başkentine, her yandan değerli mallar gelmeye başlamıştı. Ortaasya ile ticaret de çoğalmıştı. Bu ticaretten yalnızca tüccarlar değil; ticaret yollarının geçtiği yerlerdeki, Çin memurları da büyük kazançlar elde ediyorlardı.

Fakat bu sırada batıya giden yolların hepsi, Hunların elinde bulunuyordu. Hunlar, istedikleri zaman yolları kesebiliyor veya değiştirebiliyorlardı. Batı Çin'deki Çin memurlarının tek isteği ise, kervanların güvenlik içinde gidip gelmeleri ve Hunlar tarafından yağma edilmemeleri idi. Ticaret yollarının kontrollerinin, Çin'in eline geçmesi ile bu Çin memurlarının da, büyük yararları olacaktı.

3. Hun-Tibet anlaşması ve yolların kesilmesi korkusu:

Batıya giden bütün kervan yolları, Kansu'dan geçiyordu. Kansu da, gerek halk ve gerekse idare bakımından, Hunların elinde idi. Bu çok zengin ve değerli bölgeyi, İki Hun prensi idare ediyordu. Bu iki prenslik, M.Ö. 121'de Çinlilerin eline düşeceklerdi. Ayrıca Hunlar, güneydeki Tibet kavinden ile anlaşarak, Çin'in içlerine kadar inebilirlerdi. Yolların geçtiği bu transit bölge, kesinlikle Hunların elinden alınmalıydı. İmparator Wu'nun tahta çıkması ile yapılan bu plan, 20 yıl sonra, yani M.Ö. 121'de gerçekleşecek ve Kansu Hunların elinden çıkacaktı.

4. Hunlara vergi vermenin yarattığı, “onur” meselesi:

Çin her yıl Hunlara, belirli bir ölçüde vergi veriyordu. Eskiden barışı korumak için, böyle bir fedakârlık gerekiyordu. Ancak Çin, o günden bugüne kadar, zenginleşmiş ve güçlenmişti. Artık bu vergi işine bir son vermek gerekliydi. Aşağıda da okuyacağımız gibi, bir Hun generali, durumu aşağı yukarı şöyle anlatıyordu. “Çin, Hunlara bütün hâzinelerini verse bile, Hunlara yaranamazdı. Fakat Hunların alacağı ağır bir ok yarası, Çin için daha yararlı olabilirdi”.

IV. METE’NİN TORUNU CHÜN-CH’EN HAN (M.Ö. 160-126)

Kişiliği:

Met’e’nin oğlu 14 yıl hakanlık ettikten sonra öldü ve yerine oğlu, vani Met’e’nin torunu geçti.

“Hun İmparatorluğunun uzun ömürlü olması”nın bazı görülür sebepleri de vardı: “İlk hakanların uzun süre yaşamış olmaları”, devletin yerine oturmasını sağlamıştı. Göktürk Devleti’nde de Tanrı’nın, İstemi ve Mohan kağanlara uzun ömür vermesi, bu devlet için de büyük bir tâlih olmuştur. -2. “Bilge ve büyük vezirlerin hizmette bulunması”: Bu Türk devletlerinde, ekonomiden tutunuz da, bürokrasi ve devlet yazışmalarına kadar, hatta savaş bile bu büyük vezirlerin kontrolü altında idi. Bu büyük Hun vezirinin görüşleri üzerinde, bundan önceki hakan ile ilgili bölümümüzde çok geniş olarak durmuştuk. Üç büyük Türk kağanına hizmet etmiş olan, Göktürk Veziri Tonyukuk da, bu Hun veziri gibi, soy bakımından Çinli idi. Ayrıca bu Hun veziri ile Göktürk vezirinin, devlet anlayışı ile idaresi bakımından, aralarında benzerlik de vardır. Her ikisi de, “Çin ekonomisine bağlanmamayı ve savunmada şehirlere çakılıp kalmamayı”, öğütlemişlerdi. “Türk geleneklerini, Çin geleneklerine üstün görmüşlerdi”.

Bu Hun hakanı, M.Ö. 160-126 yılları arasında, yani 34 yıl gibi uzun bir zaman Hun tahtında oturmuştur. Kendisi, Met’e’nin torunu idi. Yani ordu ve aile düzeni ile disiplini bakımından, Met’e’nin geleneği ile yetişmişti. Veraset bakımından, dedesinden kalan taht için, herhangi bir tartışma olmadı. Hakanlığının başlangıcı ile ortalarında, taht kavgaları ile iç karışıklıklar da görülmedi. Bundan dolayı da, devlet içindeki otoritesi, töre ve geleneklere göre, kesin ve katı olmalıydı.

Ancak olup bitenler şunu gösteriyor ki, dedesi Mete'de ve hatta babasının da görülen oturaklı ve büyük devlet adamlığı, onda pek fazla görülüyordu. Devlet içinde ve hanedan arasında baş gösteren karışıklıklar ile kavgalar da, Hun İmparatorluğu'nda ilk defa, M.Ö. 148'de su yüzüne çıkıyordu. Çin'e sığınan Hun beyleri, hakanlarına karşı geliyorlar ve Çin'in Hunlara karşı güttüğü, yeni savaş politikasını destekliyorlardı.

M.Ö. 141 ve 235'de yaptığı Çin akınlarında takındığı tutumlarda, dedesi ile babasının sahip oldukları, büyük imparatorların onur ve azametine yakışmayan hareketlerdi. Yağma yapmak için, büyük Çin şehirlerinin çevrelerinde dolaşıyordu. Düşmanın kurduğu pusuları, rastlantı yolu ile anlayınca da, Tanrı kendi elçisi ile bunu bana haber verdi, gibi sözlerle kendini avutuyordu. Dedesi ile babası gibi büyük Hun imparatorlarını tanıyan bizler için, bu hakanın böyle hareketleri, oldukça hafif gelmektedir.

Çin, ekonomi bakımından çok güçlenmişti. Ayrıca M.Ö. 141'de Çin tahtına Wu-ti gibi, gerçekten büyük ve hırslı bir imparator oturmuştu. Çin şimdiye kadar, yıllık vergiler ile Çin akınlarını savmaya veya hiç olmazsa, azaltmaya çalışmıştı. Yeni imparator tahta çıkınca, savaş yanlıları ağır basmaya başlamışlardı. Buna rağmen Hun politikasında, yeni bir düzenleme ve değişiklik görülüyordu.

Ancak bir gerçek varsa, bu hakan zamanında Hunların güçleri ile savaş üstünlüklerinin, azalmamış olması idi. M.Ö. 135'de, Çin'in büyük bir emek ve masraf karşılığında seferber ettiği Çin ordusunun aldığı sonuç, tam bir bozgun oldu. Buna rağmen Çin imparatoru, hırsla ve inatla, M.Ö. 125 yılına kadar, Hunlara karşı üstüste yeni akınlar yaptırmıştır. Ancak bu savaşlar için Çin tarihlerinde, Çin ordusu eriyip gitti, Çin generali ordusunu kaybetti veya Çin generali ordusunu bırakıp kaçtı gibi, sözlerden başka birşey geçmiyordu. Hun ordusunun, sayıca da üstün olduğu anlaşılıyor. Nitekim Çin Generali Su Shieh için, kendisinden on defa daha güçlü Hun ordusu ile savaştığından söz açılıyordu.

Hunlar merkezde güçlü idiler. Ancak Kansu gibi uzak ve büyük Hun illeri, Hun başkenti ile Hunların Ortaasya'daki ordu yığınaklarından, büyük çöllerle ayrılıyor ve çok uzakta kalıyordu. Kansu, Çin'in batıya açılan bir kapısı ve hem de Çin'in yanibaşında idi. Hunların bu batı ili, kaderi ile başbaşa ve yalnız kalacak, M.Ö. 121'de ise, Çin'in eline düşecektir.

Dolayısıyla Hun politikası, Çin sınırları ile güneydeki Kansu'dan, batıya doğru kayacaktır.

II. BÜYÜK SAVAŞLAR VE DURAKLAMA (M.Ö. 139-129)

I. ÇİN İMPARATORU WU-Tİ'NİN TAHTA ÇIKIŞINDA HUNLAR:

İmparator Wu tahta çıktığı zaman (M.Ö.141), (Hunlar ile daha önce yapılmış olan) dostluk ve barış andlaşmalarını, kabul etti. Ayrıca sınırdaki 'ticaret' ilişkileri ile 'açık pazarları' da destekledi. Hunlara, cömertçe armağanlar verdi ve yardımda bulundu. Hun hakanlarından, en aşağı tabakadaki Hun halkına kadar herkes Çin ile dostça yaşadı ve Çin duvarına serbestçe gidip, geldi.

1. Tüccarlar, hakanı kandırıyor:

Çinlilerden, Mai kentinde oturan Nieh-yih adlı bir kişi, 'kaçak mal' çıkarıyor ve Hunlar ile gizlice ticaret yapıyordu. Ayrıca Hun hakanını da, böyle malların çok olduğunu söyleyerek, tahrik ediyordu. (Her halde Hunların daha önce tasarladıkları bir akın planı vardı. Bu da bir sebep oldu). En sonunda Hun hakanı ona inandı ve kentteki malları ele geçirmek istedi. 100.000 kişilik bir ordu ile harekete geçti. (Yenmenin bir ilçesi) olan Wu-chou'da girdi.

2. Başarısız bir Çin planı:

Çin'de (hakana karşı), Mai kentinde 30.000 kişilik bir ordu ile 'pusu' kurdu. Çin Başkomutanı Han An-kuo, emrindeki dört general ile birlikte, Hun hakanını tuzağa düşürmek için saklandılar.

Hun hakanı Çin sınırına girdi ve Mai kentine 100 mil kala durdu. Sığırların başıboş dolaştıklarını; başlarında ise çobanlarının bulunmadığını gördü. Durumu anladı ve hemen karakol kulesine hücum etti. Bu sırada orada bulunan Yen-men kenti muhafızı, Hun hakanının hücum ettiğini görünce, kaçtı ve karakol kulesine girdi. Hun hakanı böylece, Çin savaş planını öğrenmiş oldu. Hakan kuleyi aldı ve içindekileri öldürmek istedi. Fakat kuledeki (Yen-men) muhafızı, Çin ordusunun nerede saklandığını söyledi.

3. Tanrı'nın elçisi ve Hakan:

Bunun üzerine Hun hakanı şöyle bağırdı: “- Ben zaten bundan kuşku-
lanmıştım!” Bundan sonra da ordusunu toplayıp, geri döndü. Geri dönerken
de şöyle dedi:

-Benim bu komutanla karşılaşmam, ‘Tanrı’nın isteği’ ile olmuştur. Tanrı
haber vermek’ için bunu bana gönderdi! Bunun içinde kendisine teslim olan
muhafıza, ‘Gök Prensi’, (T’ien wang) adını verdi. (Vesika, 69/8) (Tanrı tara-
findan gönderildiği için).

“Hun hakanı, Mai kentine girer girmez hücum etmek için hazırlandı.
Fakat Hun Hakanı gelmişti. Bunun için Çin ordusu, hiçbir şey yapamadı.
(Diğer bir) Çin Generali Wang Ch’ui, T’ai bölgesinden Hun ağırlıklarını
hücum etmek için harekete geçti. (Vesika, 69/9) Fakat Hun Hakanının geri
döndüğünü duydu. Askeri çoktu. Ancak cesareti yoktu. Yola çıkmadı. Çin
sarayı bu generalin savaş planını uygulamadığı sonucuna vardı ve ölüme
mahkûm etti.

4. Eski anlaşma bozuluyor:

“Hunlar bundan sonra artık Çin ile olan dostluk ve barış andlaşmalarını
bozdular. Çin sınırındaki illere sürekli olarak akın yaptılar ve çok zarar ver-
diler. Bununla beraber Hunlar, Çin sınırındaki ‘pazar yerlerini’ çok seviyor ve
beğeniyorlardı. Çin ise, Hunlar ile ilişkilerin kesilmemesi için, bu pazarları
kapatmamıştır”.

II. ÇİN’İN HUNLARA KARŞI SAVAŞ POLİTİKASI:

(SC, 108-HS, 52): “Han An-kuo’nun biyografyasından”: M.Ö. 135 yı-
linda Hunlar, dostluk ve barışın yeniden kurulması için Çin’e gelmişlerdi.
İmparator, vezirlerini toplayarak, durumu görüştü. ‘Yabancı Kavimler ile İliş-
kiler Veziri’ Wang Ch’ui, Yen kentinde doğmuştu. Hun sınırlarında valilik
yapmış ve Hunlar hakkında geniş bir tecrübesi vardı. İmparatora şöyle dedi:

-Çin ile Hunlar arasındaki barış, ancak bir kaç yıl sürdü. Ondan sonra
Hunlar, barışı bozdular. Onlara hücum etmek, herhalde en doğru bir yol olsa
gerektir!

Hun Gelenekleri Hakkında bir Konuşma:

Bunun üzerine, General Han An-kuo, ona şöyle bir cevap verdi:

-1000 mil uzakta (bulunan bir düşmana) savaş açmakla bizim ordumuz bir yarar ve başarı elde edemez! Şimdi Hunlar, kuzey kavimlerinin (Jung) at (cinslerinin) ayaklarındaki güce güvenmektedirler. (Vesika, 69/10) Onlar, yırtıcı hayvanların duyguları ile şurada burada dolaşmakta; 'kuş sürüleri' gibi uçmaktadırlar. (Vesika, 69/11) Bunun için onları yakalamak ve idaremiz altına almak çok güçtür. Onların topraklarını alsak bile, bu bizim büyümemize hiçbir yarar vermeyecektir! Onların halkını idaremiz altına almakla bizim gücümüz de artmış olmayacaktır.

Çünkü onlar, en eski çağlardan beri, bize hiçbir zaman bağlı olmadılar. Çin'den birkaç bin mil uzaklıkta bulunan (bir düşmana karşı) zafer kazanmak için, askerlerimiz ile atlarımızı tüketmiş olacağız. Böylece düşman, ordumuz için tam bir bozgun hazırlamış olacak! (Daha sonraki Çin akınları, gerçekten de tam bir bozgun ve tükenme olmuştur).

En güçlü yaylarımızın atış gücü azalacak; oklarımız ise, en ince bir kumaş olan ipeklileri bile delemeyecek bir duruma gelecek! En sonunda bir rüzgâr, herşeyi sona erdirecek, bir kuğunun tüyünü bile öteye üfleyemeyecek. (Vesika, 69/12)

Başlangıçta bütün güçlerimi harekete geçirmek doğru değildir. İşin sonunda, bütün gücümüz, tükenmiş olur. Hücuma geçme, öğütlenmemelidir. Bunlar, barış ve dostluk yollarından daha iyi olamazlar!

Vezirlerin çoğu, Vezir An-kuo'nun bu görüşlerinden yana oldular. Böylece herkes, dostluk ve barışın kurulması için karar aldılar. (Ayrıca bk. DG, I, s. 98). M.S. 134 yılından sonra, Hunlar ile iyi dostluk ilişkilerinin kurulmuş olduğu hakkında raporlar geldi. Sarayda görüşme açıldı. General Wang Ch'ui, yine Hunlarla savaş istedi. An-ku ise ona şöyle cevap verdi

2. Konuşma: Ankuo, ona şöyle cevap verdi:

- Bu doğru değil! (Çin) İmparatoru Kao, Mete tarafından P'ing-cheng kentinde kuşatıldığı zaman, Hunlar gelmişler, (dinlenmek için) atlarının eyerlerini çıkararak yığmışlardı. Hunların eyer yığınlarının yüksekliği, bu kentin duvarlarından daha yüksek olmuştu. (Vesika, 69/13) (Eyer alma, ordunun dinlenmeye çekilmesi demektir. Hunların, Çin ordusuna değer verme-

diklerinden dinlenmeye çekildiklerini ve eyer sayısına göre de Hun atlıların ne kadar çok olduklarını söylemek istiyor).

Çin ordusu, yemeden, içmeden bu kuşatma içinde kaldı. Bütün dünyada, (yani Çin'de), ağıllar ve şiirler söylendi. (İmparator) bu kuşatmadan kurtulsun ve yeniden tahtına otursun diye. Fakat hiç kimse bunu büyük bir utanç sayıp, onun öcünü almak istemedi.

Bu kutlu imparator, yalnızca kendi devletinin yararlarını düşünmüştü. Kendi öc duygularını, kendi nefsinden uzaklaştırmıştı. General Liu Ch'eng ile (Mete'ye bin fund altın göndermiş ve Hunlar ile barışı kurmuştu. Bunun meyvalarım ise, Beş İmparator, (yani İmparatoriçe Lü ile İmparator Wen, Ching ve Wu) toplamışlardı. (Vesika, 69/14)

Daha sonra İmparator Wen, Kuang-Wu'daki Shang vadisinde, Hunlara karşı küçümsenmeyecek bir zafer elde etti. Fakat bu da uzun sürmedi. Sürekli bir savaş halinin yararlı olmadığını gördü. O da, (Hunlar) ile yeniden barış kurdu. Bu iki kutlu (imparatordan) örnek almalıyız ve (Hunlar ile sürekli) savaş halini sürdürmemeliyiz!

Bunun üzerine General Wang Ch'ui ise, ona şöyle cevap verdi:

-(Senin bu söylediğin de) gerçek değildir! Benim işittiğime göre, beş kutlu imparatorundan hiçbiri Saray protokolünü bırakmadılar ve geleneği izlediler. İmparator Kao, P'ing-ch'eng kuşatmasının (Mete'ye) karşı öcünü almaya gitmediyse, bunu gücünün yetmemesi sebebiyle, yapmadı. Fakat (Şimdi) sınır bölgelerindeki akınlar o kadar çoğaldı ki, (Hunlar tarafından) devrilen yüklü Çin arabaları, kısa aralıklarla birer tabut gibi, gözün görebildiği yerlere kadar, uzayıp gidiyor. İnsanlık, bunun için, de (Hunlara karşı) savaşı istiyor! Bu sözler karşısında An-kuo da şöyle cevap verdi:

-İdare ettiğimiz geniş ülkeler ile halkın dilekleri değersiz gösterilemez! Çin, onlar için de sorumluluk yüklenmiştir...

-Hunlar, savaşçı ve savaş seven insanlardır. Bir fırtına gibi ortaya çıkarlar ve şimşek gibi de kaybolurlar! Hayvan sürülerine sahip olan, ağaç ve boynuzdan yapılmış yayları ile avlanan, ot ve suları izleyerek gezen bu kavimleri, bizim gibi 'oturak' bir kavim, idaresi altına nasıl alabilir? Bu kavimlere karşı, bir savaş politikası gütmemeliyiz. (Vesika, 69/15) (Bu sözler, Hurdarı tarif eden en güzel bir tanıtımdır). (Bk. HS, 52: 2401; DG, 1, s. 99). Wang Ch'ui ise, bu sözlere şöyle cevap verdi:

-Cennet kuşları uçarken, rüzgârdan yararlanırlar. Bunun için kutlu Çin imparatorları da, iyi fırsatları hiç kaçırmamışlardır. (En eski Çin İmparatorlarından) Mu ve Ch'in, kuzeyli Jung kavimlerinin dizginlerini, kendi başkentinden idare etmişti. Fırsat bulunca da, batı Jung'larını yenmiş, (yurtlarını almış ve ülkesinin genişletmişti. General Meng T'ien ise, kuzeydeki (Çin) sınırlarını Sarı ırmağa kadar genişletmiş ve bir duvar yaptırmıştı. Bunun için, 'Hunların atlarını, Sarı ırmaktan sulamaları', uzun zaman gerçekleşememişti. Gerçek şu ki Hunlar, ancak zor ile idare altına alınabilirler. İnsanca bir tutum, onları yola getiremez! Çin'in sonsuz zenginliklerini versek bile, güçlü bir yayın açtığı yara kadar tesirli olamayız. (Yani Hunlar vergi vermekle, onları durduramayız. Onlarla savaşla yara açalım). ... Bunun için Hunlar ile savaşa başlamaktan, kaçınılmaz! (HS, 52; DG, I, s. 100).

III. ÇİN SARAYINDA SAVAŞ KARARI (MÖ. 135):

Yukarıdaki görüşmelerden de anlaşılacağı üzer" yeni tahta çıkan Çin İmparatoru Wu, Hunlara karşı savaş açma kararını kafasına koymuştu. "Hunlar ile barış yolunu deneyelim" diyenlerin sözlerini, hiç dinlemiyordu. İmparatorun bu isteğini bilen General Wang Ch'ui, Hunlara karşı savaş açılmasını, ısrarla savunuyordu. Büyük bir asker ve devlet adamı olan Han An-kuo ise, Hunlar ile bir savaşın, çok tehlikeli olabileceğini söylüyor ve barış yolunu gösteriyordu. Görüşmeler sonunda, savaş isteyenlerin isteği yerine gelmişti. Hunlar ile ilk savaş, bir meydan savaşı değil; Hun hakanını pusuya düşürme şeklinde olacaktı.

Bundan sonra ordu seferber edilir ve herkes yerini alır. Fakat Hun hakanı durumu anlar ve geri çekilir. Böylece Çin'in 300.000 kişilik bir orduyu kurup, harekete geçirmek için yaptığı masraf ve emekler de, boşa gitmiş olur. Bu savaş, büyük bir skandal ve imparator için de, büyük bir onur meselesi olmuştu. Yukarıda sunduğumuz Çin sarayında yapılan görüşmelerden de anlaşılacağı gibi, imparatoru bu savaşa sokan General Wang Ch'ui idi. Savaş başladıktan sonra ise durumun, saraydan görüldüğü gibi, olmadığı anlaşıldı. Zaten generalin, güçlü Hun ordusuna karşı yapabileceği başka birşey yoktu. Bundan dolayı general, ölüme mahkûm edildi. İmparatorun annesine sine başvuran general, başka bir kurtuluş yolu göremeyince, kendi hayatına son

vermeden başka bir yol bulamadı. Şimdi, bu çok güzel “Saray görüşmeleri” ile savaşın gelişmelerini, (SC, 109HS, 52)’den okuyalım:

1. Hunlara karşı savaş kararı:

Hunlara karşı savaş yerine banşm kurulması istenir. Fakat bir faydası olmaz. Bunun üzerine, Cenerai Wang Ch’ui şu savaş planı,, imparator tarafından da uygun görülür:

-Hunların ülkesine girerken hiçbir fırsatı kaçırmamalıyız. İlk önce, Çin’in güzel ve değerli şeyleri ile hakanın hırsını kabartıp, Çin sınırına çekmeliyiz. Bu sırada, sarp dağlar ve yalçın kayalarla çevrili bir yerin arkasına, cesur atlılarımız ile askerlerimiz yerleştirelim. Hakan, böylece sağ ve solundan sarılmış, ön ve arkasından da kapatılmış olur. Bundan sonra da elimize esir düşer! “İmparator, güzel dedi ve bu planı kabul etti.

2. Hakana karşı tuzak:

General Han Ah-kuo, Nieh İ adlı birisini Hun hakanına gönderdi ve (Hakana) şöyle dedi:

-Biz, Mai kentinin (Çin) idarecisini öldürüp, kenti sizin elinize düşürebiliriz. Böylece kentteki değerli şeyleri elde etmiş olursunuz! Hakan ona güvendi ve inandı. Onun bu planını yapmaya söz verdi. Ondan sonra elçi, (gizlice) yine geri döndü. Fakat yolda yakalandı ve başı kesildi. Kesik baş ise, Mai kentinin duvarlarına asıldı. Hakanın (generale) gelen elçisi de böylece inandırıldı. Bundan sonra (general) hakana bir mektup yazarak şöyle dedi:

Mai kentinin idarecisi (chang-shih), artık ölmüş bulunuyor. Hemen gelebilirsiniz! Hakan, 100.000 atlı İle Çin duvarını geçti ve wu-chou koruganlarına girdi. Yaya, atlı ve okçu askerler ile savaş arabalarından oluşan, 300.000 kişiden fazla Çin ordusu, Mai kentinin yakınındaki vadilere saklandı. General Li Kuang, seçkin atlı birliklerin komutanı idi... Generallerin hepsi, Başkomutan Han An-kuo’nun emrinde toplanmışlardı. Hakan, (yağma için) kente girer girmez, Çin orduları, harekete geçecekti. General Wang Ch’ui, Hsi ve Li Kuang gibi (Çin) komutanları ise, T’ai ilinin valisini izleyerek Hunların gerideki ağırlıklarına hücum edeceklerdi. Görülüyor ki 300.000 kişilik Çin

ordusu, 100.000 atlı Hun ordusunun karşısına doğrudan doğruya çıkmaya cesaret edemiyordu.

3. Hakanın tuzağı anlaması:

Hakan yola çıkarak, Çin duvarında Wu-chou kentine girdi. Mai kentin-den 100 mil kadar bir uzaklıkta durdu. Yol üzerinde, atından inip avlandı. Bu sırada yazıda başıboş otlayan hayvanlar gördü. Fakat insan olarak hiç kimse ortada yoktu. (Vesika, 69/16)

4. Hakan ve Tanrı'nın elçisi:

Bunun üzerine (Hun) hakanı kuşkuya kapıldı. Ateşle işaret veren bir Çin karakol kulesine hemen hücum etti. Wu-chou kentinin komutan yardımcısını (orada) yakaladı. Ona işkence yapıp durumu sordu.

Oda şöyle dedi: “- Birkaç yüz bin kişilik bir Çin ordusu, Mai kentinin altında saklanmıştır!” Bunun üzerine hakan, sağ ve solunda yer alan çevresine şöyle dedi:

-Neredeyse Çinliler tarafından harcanmış olacaktım! Bundan sonra (hakan), ordusunu geri çekilme düzenine soktu ve Çin duvarını aşarken de şöyle dedi:

-Bu komutan yardımcısını yakalamam herhalde, ‘Tanrı’nın işidir!’ Çinli komutan yardımcısına, Gök Prensi (veya Gök Beyi), (T’ienWang) unvanı verilmesini emretti. (Vesika, 69/17) (Bu metin yukarıda, başka hadiselerin arasına sokularak, bir defa daha geçmişti. Ancak burada, olup bitenlerin devamı da vardır). (HS, 52: 3862, DG, I, s. 101).

5. Çin ordusunun başarısızlığı:

Pusuda bekleyen Çin ordusuna, hakanın geri çekilip, gittiği haberi geldi. Çin ordusu (Hunların) peşinden Çin duvarına kadar gitti. Fakat (Hunlara) yetişemeyeceğini anlayınca bıraktı. 30.000 kişilik bir Çin ordusunun başında bulunan General Wang Ch’ui, hakanın Çin ordusu ile karşılaşmadığını duydu. Hun ordusunun arkasındaki ‘ağırlıklara’ hücum etmek istedi. (Önceki savaş planı böyle idi). Ancak bu, Hunların ‘ardçı’ en seçme askerleri ile savaşmak demekti. Emrindeki ordunun bu (hücumda) yenilmesi kesin idi.

Bunun için orduyu harekete geçirip, (Hunlara) hücum edemedi. (Savaşın baş ‘kundakçısı’, bu generaldi).

Böylece bütün savaş hazırlıkları, başarısızlıkla sonuçlandı. İmparator, Hun hakanının ağırlıklarına hücum etmemesi ve kendi isteği ile savaşı bırakmasından dolayı, generale kızdı.

6. İmparatorun kızması:

(İmparator kızıp, ölüm cezası verince, savaş kundakçısı) general şöyle dedi:

“Ben önceleri, düşman Mai kentine girip, bizim kuvvetlerimizle savaşa tutuştuktan sonra, Hun hakanının ağırlıklarına hücum ederek, zaferi sağlamayı üzerime almıştım. Böyle bir hücumda, başarı elde edebilirdim. Fakat hakan, işin farkına vardı ve geri döndü. Bunun için 30.000 kişi ile ona hücum edemedim. Böylece bu ayıbı da yüklendim. Geri döndüğümde, başımın kesileceğini kesinlikle biliyordum. Ancak majestelerinin 30.000 askerini, sağ ve salim olarak koruyabildim!

İmparator generali saraydaki savaş mahkemesine verdi. Mahkemenin kararı şöyle oldu: “General Wang Ch’ui, savaştan çekilmiş olması sebebi ile ölüme mahkûm edilmiştir! (Bundan sonra General kendini öldürmüştür. Yukarıda da açık olarak görülüyor ki Çin ordusu, henüz Hunların karşısına çıkabilecek bir durumda değildi). (Bk. HS, 52: 3862; DG, I, s. 102).

IV. HEYKELE OK ATAN HUNLAR:

M.Ö. 142 yıllarında dururken, Türk Kültür Tarihi bakımından değerli bir haberi vermeden geçemeyeceğiz. M.Ö. 144-142 yıllarında Çin’e karşı iki büyük Hun akını olmuştu (Bk. Dubs, I, 328). Bu sırada bazı Çin generalleri de sivrilmeye başlamıştı General Chih Tu, Yen-men valisi idi. Bazı Hun akınlarını durdurmuştu. Onun ölümünden sonra Hunlar, Yenmeni yeniden ele geçirmişlerdi. Bu generalin, (HS, 90)’da ki biyografyasında şöyle deniyordu:

General, Hunların ilerlemesi üzerine sınır bölgelerinde yerleşti... Ölümüne kadar Hunlar Yenmen’e yaklaşmadılar. (Ölümünden sonra) Hunlar

(Yenmene) geldiklerinde, (bu Çin generalinin) bir heykelini yaptılar. (Hun) atlılarının (bu heykele) ok atmaları emredildi. Fakat Hunlardan hiçbiri, heykeli tam ortasından vuramadılar. Hunlar bunu görünce, ürktüler ve korkuya kapıldılar.

Eski Çin notları bu heykelin ağaçtan yapıldığını söylüyorlar. Bu, Oğuz destanı'ndaki ok atma yarışlarına da benziyor. Hunların Kansu'daki Hsiut'u Prensligi'nde, Hunların Göge kurban verdikleri altın heykelin, Hunların büyük düşmanı, Çin sülâlesi İmparatoru Şi Huangti'nin heykeli olduğunu söyleyenler de vardır (bk. s. 446). Bu bakımdan aralarında ufak benzerlikler vardır.

ÇİNCE VESİKALAR

I. BÖLÜM
MÖZELİ VE KÖRÜKÜ VE ÇAĞI

6900 1. 後四歲，老上稽粥單于死，子單于立。
 落單于，既立，集解徐唐曰：「後元三年。」 2.
 單于立，一歲。集解徐唐曰：「後元三年。」 3. 後六年冬，匈奴三萬人入上郡，三萬人入雲中。集解徐唐曰：「後元三年。」 4. 匈奴亦去遠塞，漢失亦罷。集解徐唐曰：「後元三年。」 5. 景帝復與匈奴和親，通關市。集解徐唐曰：「後元三年。」 6. 其後匈奴王徐盧等五人降漢。集解徐唐曰：「後元三年。」 7. 上欲侯之以勸後王，大曰：「彼背其主降陛下，陛下侯之，即何以責人臣不守節者乎？」上曰：「丞相議不可用。」乃卷封徐盧等為列侯。集解徐唐曰：「後元三年。」 8. 單于大天驚，曰：「吾疑之。」乃引兵遠出。集解徐唐曰：「後元三年。」 9. 將單于恢部出代，擊胡輜重。集解徐唐曰：「後元三年。」 10. 安國曰：「千里而戰，兵不獲利。今匈奴負我馬之足，懷禽獸之心，遠徙急舉，難得而制也。」集解徐唐曰：「後元三年。」 11. 且疆弩之極，矢不能穿魯縞。集解徐唐曰：「後元三年。」 12. 御史大夫安國曰：「不然，臣聞高皇帝嘗圍於平城，匈奴至者投鞍高和，城者數所。集解徐唐曰：「後元三年。」 13. 故乃遣劉敬奉金千斤，以結和親，至今為五世利。集解徐唐曰：「後元三年。」 14. 高帝身被堅執銳，蒙霧露，沐霜雪。集解徐唐曰：「後元三年。」 15. 未至馬邑百餘里，行掠幽，徒見畜牧於野，不見一人。單于怪之。集解徐唐曰：「後元三年。」 16. 攻烽燧，得武州尉史，欲刺問尉史。尉史曰：「漢兵數十萬伏焉。」下單于，顧謂左右曰：「幾為漢所賣。」乃引兵遠出。塞曰：「吾得尉史，乃天也。」命尉史為天王。集解徐唐曰：「後元三年。」

XI. BÖLÜM

BÜYÜK HUN-ÇİN SAVAŞLARI (M.Ö. 129-128)

Çin Ordusunun Bozguna Uğraması:

Çin İmparatoru Wu (M.Ö. 141-86), savaşı seven ve savaş yanlısı; fakat gerçekten büyük ve ünlü bir Çin hakanıdır. Çin tahtına çıktığı 12 yıldan beri Çin ordularını savaş için hazırlamış ve Hunlara karşı büyük akınlar düzenlemişti. Bununla beraber yukarıda da görüldüğü gibi, Hunlara karşı gözle görülür bir zafer elde edememişti.

Çin tarihlerinin bütün övmelerine rağmen, aşağıdaki bilgiler de gösterecektir ki bu imparator, sonraki savaşlarda da Hunlara karşı bir zafer elde edememişti. M.Ö. 129 akınından sonra Çin’de, yeniden Hunlara karşı büyük bir seferberlik ve savaş hazırlıklarının yapıldığı görülür.

Dört büyük Çin generali, Hun başkentine giden yollar üzerinde bulunan, dört kuzey Çin kentinden yola çıkarlar. Komutanlardan yalnızca biri, yani General Wei Ch’ing, küçük bir başarı kazanır. Diğer ikisi ise, Hunlar karşısında, yenilmeye uğrar. Ünlü General Li Kuang ise, Hunlara esir düşer. “Li Kuang destanı”ndan bir bölümü, aşağıda ayrıca sunacağız.

Kuzeydoğuda ise Çin orduları, tam bir dağınıklık ve panik içindedir. Bu sırada, -M.Ö. 133 yılındaki Hun-Çin savaşlarında Çin başkomutanı olan, Han An-kuo’nun, Hunlara esir düştüğü haberi de gelir. Sonradan, yeniden kurtulduğu duyulur. Ancak, imparator, onun bütün rütbe ve unvanlarını elinden alır.

Hunların, M.Ö. 134 yılındaki Hun-Çin savaşlarından beş yıl sonra yaptıkları bu akınlar, M.Ö. 129’da yeniden büyük bir savaş çağının başlamasına sebep olacaktır. Bu sırada olup bitenleri, şimdi Çin kaynaklarından okuyalım:

I. HUNLARA KARŞI BAŞARISIZ BİR ÇİN AKINI (M.Ö. 129):

“Mai kentindeki savaşlardan 5 yıl sonra, (M.Ö. 129 yılının) sonbaharında, Hunlar Shang-ku kentine girdiler. Çin memurlarını öldürdüler ve halkı esir alıp götürdüler. (İstekleri), Çin duvarında Hunlar için açılan pazarlara, on biner asker ile hücum etmek idi.

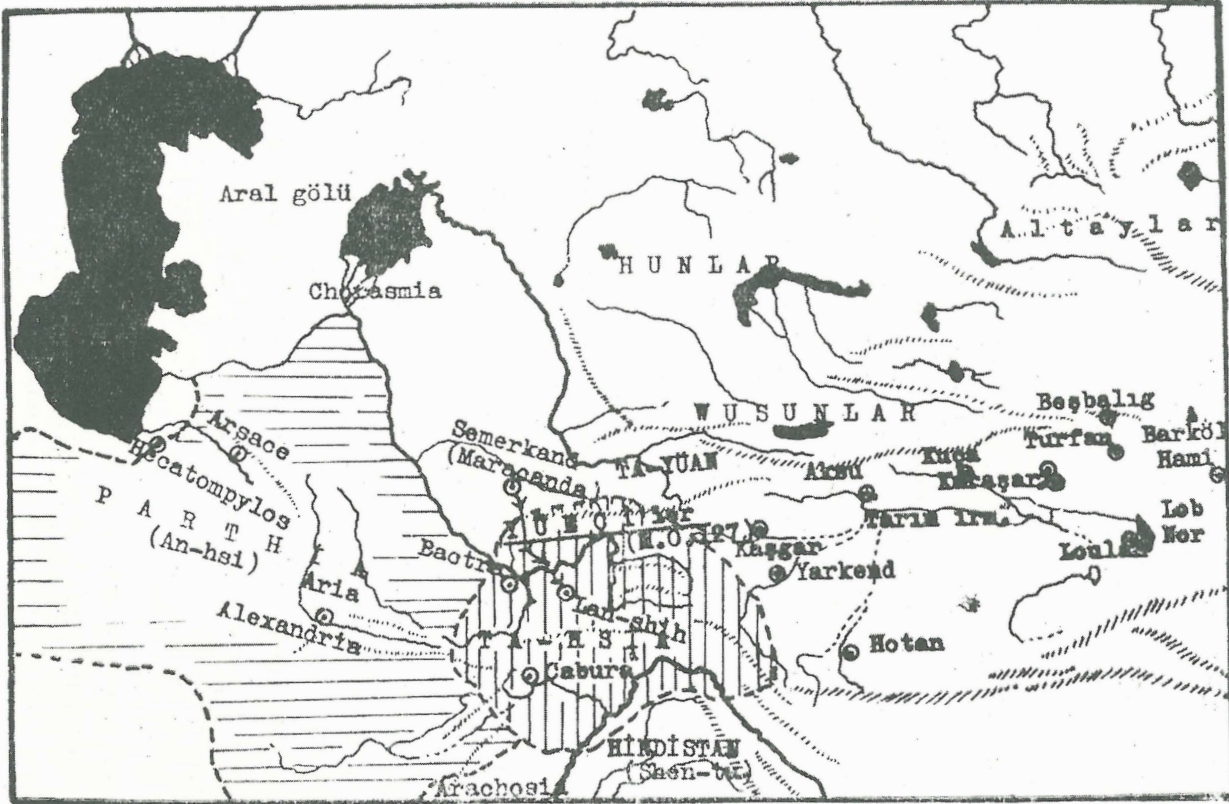
Bunun üzerine Çin orduları, dört büyük bölüm halinde, şu ‘dört yönden’, harekete geçtiler: 1). General Wei Ch’ing, Lung-ch’eng kentine gitmek üzere, Shang-ku’dan yola çıktı. (Hunlardan) ancak 700 kişi yakalayabildi. -2). General Kungsun Ho, Yün-chung kentinden yola çıktı. Fakat hiçbir şey el ele edemedi. -3). General Kungsun, (sonradan?), T’ai bölgesinden yola çıktı. 7.000 kişilik bir Hun birliği tarafından bozguna uğratıldı. -4). General Li Kuang, Yen-men’den hareket etti. Hunlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve ayrıca general esir alındı. Sonradan (Hunların elinden) kaçarak, kurtuldu. (Son üç general) hapse mahkûm edildiler. Ancak diyet verip kurtuldularsa da, rütbe ve unvanları alındı ve âdi birer vatandaş oldular”. (Görülüyor ki Çin orduları tam bir bozguna uğramışlardı).

M.Ö. 129 Hun akınları: “ (129 yılının) kışında Hunlar birkaç kez (Çin) sınırlarını geçerek yağma yaptılar. Bundan dolayı imparator, General Han-kuo’yu buralarını korumak için gönderdi. (HSPC’ye göre sonbaharda).

“Ertesi yıl (M.Ö.128), 20.000 kişilik bir Hun ordusu geldi. Liao-hsi valisini öldürdü. 2.000 kişiyi de esir alarak götürdü. (HSPC’ye göre 3.000 kişi).

“Hunlar, Yü-yang ve Yen-men’e de indiler. Bu bölgenin komutanı (An-kuo)’yu yendiler. 1.000 atlı ile generali kuşattılar. Generalin 1.000 atlısını ise, tamamen öldürdüler. Yen’deki Çin beyi ile birlikleri onun yardımına gelemediler. Bundan sonra Hunlar geri çekildiler. Hunlar, Yen-men’e girdikleri zaman, binden fazla kişiyi öldürmüş veya almış gitmişlerdi”. (SC, 110: 2906). (SC, 108, 6a-b’ye göre, General An-kuo’nun esir düştüğü haberi gelir. Sonra da kurtulduğu öğrenilir. General, iyi bir komutan olmasına rağmen, gözden düşer. Çünkü Çin’de şart olan, başarıdır. Bu savaşlar, SC, 108, 6’a’da daha geniş olarak anlatılmıştır. Ayrıca bk. DG, I, s. 106 vd.).

Bunun üzerine imparator General Wei Ch’ing’ in 30.000 kişilik bir ordu ile Yen-men’den hareket etmesini emretti. General Li Hsi de, T’ai bölgesinden yola çıktı... (Çin ordularının Hunların arkasından yaptıkları bu izlemeler, Hun sınırına girince, duruyordu). (Bk. SC, 110: 2906)

Harita 10a: Ortaasya'da Hunların yayılışı.

II. GENERAL Lİ KUANG'IN DESTANI

Okuma (I)

Ünlü Çin Generali Li Kuang'ın biyografyası, yan destan dili ile yazılmıştır. Bu destanın başından, bir okuma parçasını, yukarıda vermiştik (bk. s. 373). Ancak bu destan dilinin altında, birçok tarih gerçekleri ile gelişmeler de yok değildir. Üstelik Hunlar da, büyük Çin askerlerini tanıyor ve onlara karşı ayrı bir saygı duyuyor ve gösteriyorlardı. Çin generali de, Hunların kendi düşmanı olmalarına rağmen, Hunlara karşı iyi duygular besliyordu. Bir Hun çocuğunun altında iyi bir atın ve belinde de iyi bir yay ile kamçının bulunması generalin de hoşuna gitmiş, ve bunu, zevkle anlatmıştı. Generalin biyografyasının, M.Ö. 128 yılına ait bir bölümünü, (SC, 109-HS, 54)'den alarak, aşağıda sunacağız:

“Bundan sonra Çin ordusu, Hun hakanını tuzağa düşürmek için, Mai kentinde pusu kurdu. Kentin çevresindeki vadilerde sakladı. General Kuang, bu sırada seçme atlıların komutanı idi. Fakat Hun Hakanı durumu anladı ve geriye çekildi. Böylece Çin orduları, hiçbir başarı elde edemedi.

Dört yıl sonra general, Yen-men'den yola çıkarak Hunlara hücum etti. Hunlar, General ile savaşp, onu yendiler ve esir ettiler. Hun hakanı generalin nasıl yetenekli ve büyük bir insan olduğunu duymuştu. Bunun için çevresindekilere şöyle dedi:

“- Onun hayatını bağışlayın! Hapse atın; fakat hoş tutun!” diye emir verdi. Hun atlıları onu yakalamışlardı. Fakat bu sırada general, yaralanmıştı. Bunun için onu, İki atın arasına bağlanmış bir yatak içine yatırdılar. (Vesika, 71/4) (Bu durum, düşmanları olsa bile, Hunların değerli kişilere karşı gösterdikleri saygıyı anlatıyor). Hunlar, birkaç on mil kadar gittikten sonra generalin ölmüş olduğunu gördüler. (Kendisini ölü gibi gösteren general, gözü ile çevresine bakınırken), güzel bir ata binmiş bir Hun çocuğu gördü (Yaktan) hemen sıçradı. Çocuğu atın üzerinden itti. Çocuğun belindeki yayı ile kamçısını da aldı ve kaçtı.

“On mil kadar, güneye doğru dörtlü gitti. Orada, kendi birliklerinden geriye kalanlardan bazıları ile birleşti. Onları düzene koyarak, Çin sınırından içeriye girdi. Onu esir alan Hun atlılarından birkaç yüz kişi, generali izlediler. Generale oldukça da yaklaşmışlardı. Fakat general, çocuktan aldığı yay ile Hunlara ok attı. Bunun üzerine Hunlar da gerilediler.

“General Çin’e dönünce, yargılanmak için savaş divanına verildi. Askerlerinden çok kayıp vermişti. Ayrıca düşman eline de düşmüştü. Bunun için ölümle cezalandırılması gerekiyordu. Diyetini verip kurtuldu. Ancak rütbe-leri ile unvanlarının hepsi alındı...

“Az sonra, (M.Ö. 128) yılında Hunlar geldiler ve Liao-hsi valisini öldürdüler, (bk. yukarı). General An-kuo’yu da yendiler. General, Yo Pei-p’ing’e çekildi. Bunun üzerine imparator, buraya vali olarak General Kuang’ı tayin etti. Generalin buraya Vali olarak tayin edildiğini duyan Hunlar, şöyle bağırdılar:

“ ‘Çin’in uçan generali!’ Bunun için (Hunlar) umutlarını yitirdiler. Bu kente birkaç yıl akın yapmadılar” (SC, 109-HS, 54; DG, I, s. 105).

III. ÇİN İMPARATORUNUN FERMANI

(M.Ö. 129’da, Hunlara karşı yapılan Çin akınında, Çin ordusu dört kol üzerinden hareket etmişti. Bu dört ordunun yola çıktıkları şehirler, Orhun’a giden büyük yollar üzerinde bulunuyordu. Bu akının yönü ile yollar üzerinde, -Çin tarihi bakımından-, diğer araştırmalarda geniş olarak durulmuştur (bk. DG, I, s. 103). Yaratılış bakımından savaş hırsı ile dolu, katî; fakat gerçekçi bir kişi olan Çin İmparatoru Wu, bu akında kendi ordularının uğradığı bozgunu, bir türlü hazmedememişti. Bunun üzerine çok kızmış ve ayrıca bir ferman da, çıkarmıştı. Savaşın gelişmesi hakkında fermana verilen bazı bilgileri diğer kaynaklarda bulamıyoruz. Bu ferman, M.Ö. 129 yılına ait, (HSPC)’deki imparatorluk biyografyasında bulunur:

“Çok eski çağlardan beri bize bağlılık göstermeyen İ ve Ti gibi (kuzey kavimlerinin) soyadlarından gelen Hunlar, sınırlarımıza o kadar çok akın yaptılar ki, komutanlarımı bütün birlikleri ile onlara göndermek zorunda kaldım. Eski çağlarda, ancak birliklerin güçleri tamamlandıktan sonra seferberlik yapıldı. Fakat bu kez düşmanın akını o kadar âni oldu ki, hemen harekete geçmek zorunda kaldılar. Komutanlarım ile subaylarım, gerçi epey zamandan beri ilgi kurmuş ve anlamışlardı. Askerler ile subaylar arasında karşılıklı bir güven de kurulmuştu. Fakat T’ai bölgesi Komutanı Ao ile Yen-men Komutanı Li Kuang, kendilerine verilen taktiği geliştiremediler. Kuzeydeki benim küçük memurların, kanunlarıma uyarken, bu büyük komutanlar

sorumluluklarına, bağlı kalmadılar. Düşüncesiz ve tedbirsiz tutumlara girdiler. Birliklerini tehlikeye sürdüler. Savaş güçlerini törelere göre kullanarak, bundan yararlanmadılar. Birbirleri ile ilişki kuramadılar. Birliklerine verilen emirlere göre, bütün güçleri ile sevkedip, kullanamadılar.

Büyük ve küçük komutanların eksikleri, bunlardan doğdu. Büyük ve küçük komutanların hepsi, sarayda kurulacak, 'Savaş Divanı'nda yargılanıp, kanunlara göre cezalandırılacaktır! Benim insanlık sevgim ile kutluluğum, bunları bağışlamayacaktır. Eğer benim adamlarım cezalandırılıp, böylece bir talihsizliğe düşerlerse, üzülürüm. Ancak herkesin bu kirden temizlenmesini ve böyle yapılmasını istiyorum. Eğer cezalandırılacak olurlarsa, kanun karşısında bu, saygı ile karşılanmalıdır...

Yenmen ve T'ai'da savaşa giren askerleri ise suçluların içine almıyor ve affediyorum!" (Ayrıca bk. DC, I, s. 104).

IV. BİR ÇİN HUKUKÇUSUNUN GÖRÜŞLERİ

Aşağıda, edebiyatçı ve Çin'de hukuk reformunda büyük hizmetleri geçen, Chu Fuyen'in görüşlerini sunuyoruz. Kendi karşısına çok kimseyi almıştı. Bunun için de, pek çok düşmanı vardı. Sürekli olarak "Hunların, Çin idaresi altına alınamayacağı" görüşünü savunur ve bunun için de, savaşa son verilmesini istiyordu. Hunlara karşı Çin ordularının arka arkaya yenilmeleri, savaş yanlıları ile askerlere hücum etmek için, onun elinde yeni bir koz olmuştu. Onun biyografyası, (SC, 112)'de bulunur. O. Franke de, onun görüşlerine geniş bir yer vermiştir (a. esr., I. s. 293, 298). Biyografyasından seçmeler yolu ile onun görüşlerinden bazılarını, aşağıda sunacağız:

"-Bir ülke büyük olsa bile, eğer savaşı seviyorsa, sonu kesinlikle perişanlık olacaktır. Bir imparatorluk çok güçlü olsa bile, eğer düşüncesizce savaşlar yapacak olursa, yine kesinlikle tehlikeye düşecektir. Öfkeye kapılan bir kişiye, akıl ne gerek! Silahlar, uğursuz aletlerdir. Savaşçılar, ölçü tanımazlar. Aşağıdaki halk ise, kaynaklarını kaybederek zayıflar ve pişmanlık duyar. Çin sülâlesi, sayısız savaşlarla, çeşitli devletleri yutmuştu. General Mêng T'ien'i ise, Hunlar ile savaşa gönderilir. 1000 mil genişliğinde bir araziye aldı. Fakat sonunda görüldü ki, buralar bataklık, tuzlu yerlerdi ve ziraat için uygun olan topraklar değildi.

“Askerlere yiyecek ve giyecek, büyük bir güçlkle, kuzeydeki ırmaklardan taşındı. Gönderilenlerin, ancak otuzda biri, istenilen yerlere gönderilebildi. Kuzeydeki ‘Çin kolonileri’ne gelince: Erkeklerin emekleri yiyeceklerini; kadınların dokudukları kumaşlar ise, giyeceklerini karşılayamıyordu. Yoksulluk ve sefalet, onların yaşamalarına el vermiyordu. Böylece Çin sülâlesine karşı her yanda memnuniyetsizlik baş gösterdi.

Hunların gelenekleri: “O çağlardan beri, birçok nesil ve kuşakların tecrübeleri ile öğrenildi ki, Hunlar hâkimiyet altına alınıp, idare edilemezler! Akın, yağma ve ‘geri çekilme’, onların hayatıdır. Tanrı’da böyle emretmişti ki, Shun, Hsia, Shang ve Chou gibi Çin sülâleleri, Hunları, idareleri altına almayı, denememişlerdi. Hunları, hayvanları ile başbaşa bırakmışlar ve onlara bakmamışlardı.

“Şimdi, Siz, (eski) Çin sülâlelerinin geleneklerini unutuyor, şimdiki bu düşüşümüzü, eski bir inançmış gibi göstermek istiyorsunuz!” Bu güzel konuşmadan sonra, Chu Fuyen’in mevkii yükseltildi. Buna rağmen savaş, yine de durmayacaktır. Ayrıca bk. TSTC, M.Ö. 128, S. 599-600.

II. BATIDA HUNLARIN GERİLEMESİ

(M.Ö. 129-124)

Ünlü Çin Generali Wei-Ch’ing, M.Ö. 127’de, Hunlara karşı yeni akın denemelerine başlamıştı. Sarı ırmağın güneyinde, bir çeşit temizlik karakteri gösteren bu savaş, Çin tarihleri tarafından, biraz fazla büyütülmüştür. Çin tarihlerinde, bu akın sırasında olup bitenler de, bir destan dili ile anlatılmıştır.

Yer adları için, eski Çin sülâlesi çağında söylenen deyişler kullanılmış ve âdeta, Çin sülâlesi çağında o bölgeleri Çin’e katan General Meng T’ien gibi yapılmış ve ona özenilmiştir. Bununla beraber Çin artık Hunlara karşı, gerçekçi bir savaş politikası gütmeye başlamıştı. Savaşa başlamadan önce, Sarı ırmak kıvrımının batısındaki Sho-fang’a, kitle halinde Çinlileri yerleştirmeye ve yeni “Çin kolonileri” kurmaya koyulmuştu. Burası, “Hunların Sağ Bilge Prensligi’nin veya beylerbeyliği’nin, doğu sınırı idi.

Böylece Çin, “Hunların sağ kolu” sayılan, Hunların Sağ Bilge Prenslisine hücum meydana getirmiş oluyordu. Bu sırada, bölgenin batısına doğ-

ru bazı Çin akınları da, olmuştu. Bu arada Hun ve buna benzer bazı “Hun beylikleri”de, Çin hücumuna uğramışlardı. Ancak Hunların Sağ Bilge Prensi, 127 ve 125 yılları arasında, bunun öcünü almak isteyecektir.

Ayrıca Kuzey Çin’de yaşayan, epey bir sayıda, Hunlar da vardı. General Çin’deki bu Hun beyliklerinin varlıklarını tanımış ve onları da yanına almıştı. Böyle yeni ve değerli bir haberi, bize ancak aşağıdaki vesikalar vermektedir.

Aslında bu sırada Hun İmparatorluğu, Ortaasya’da güçlü ve rahat idi. Bunu, ünlü Çin elçisi Chang Ch’ien’in gezi raporunda da öğreniyoruz (bk. 2. c.). Bu durumda, bu generalin, Sarı ırmağın çok kuzeyine ve çok batısına geçmiş olacağı, pek düşünülemez. Şimdi olup bitenleri, Çin kaynaklarından okuyalım:

Akınlar:

Hun ve Çin akınları: “M.Ö. 127 yılının aralık ayında Hunlar, Sangku ve Yüyang bölgelerine akın yaptılar. 1000’den fazla kişiyi öldürdüler veya esir alıp, götürdüler (HSPC’ye göre). İmparator, General Wei Ch’ing ile (HS’ya göre) Li Hsi’yi gönderdi. Yün-chung’dan akına başladılar, Kao-ch’üen geçidinden ilerlediler. -Batıya doğru, Hun (Hun beyliğine) gittiler... Böylece, Sarı ırmağın güneyindeki bölgeyi aldılar. (Sonraki Hun akınları, bu bölgenin tam olarak alındığını göstermemektedir). -Shofang ve Wu-yüan il idaresini kurdular. -Yazın, 100.000 kişi, (başka yerlerden alınarak) Sho-fang’a yerleştirildi. (Bu, büyük bir harekettir). (bk. HSPC, yıl: 127).

Çin’deki Hunbeylikleri: “M.Ö. 127 yılında General Wei Ch’ing, Yün-chung’dan batıya doğru yola çıktı. Lung-hsi’ye geldi. Sarı ırmağın güneyindeki, Louhuan ve Peiyang’daki Hun beylerine hücum etti. (Bu, çok değerli bir vesikadır. Böylece Sarı ırmağın güneyindeki bölge, Hunların eline geçmiş oldu. -Sho-fang ilini ve idaresini kurdu. Çin sülâlesi zamanında, General Meng T’ien tarafından yapılmış olan surları, yeniden onardı.

Hunlara arazi verme: “Shang-ku ilindeki Shang p’i, (HS’ya göre) Tou-p’i ile Tsao-yang bölgesini Hunlara bıraktı. Bu yıl, M.Ö. 127 yılı idi. (General, Çin topraklarında oturan Hunları, büsbütün dışarı sürmek istemiyor.

I. HUN AKINI ÇİN, ÇİN'DE ALT YAPILARIN HAZIRLANMASI

(Okuma, 1): Çin'in batısındaki Kansu'nun, allüviyonlu ovaları ile zengin otlakları, Hunların eski bir yurdu idi. Ancak, "Çin'in batıya açılan tek kapısı da, yine burası idi. Ünlü Çin İmparatoru Wu'nun tek isteği, bu kapıyı Çin'e mâl etmek ve açmaktı. Aşağıdaki vesika, gelecek yıllarda yapılacak olan, "Çin'in batı akınları için alt yapılarının nasıl hazırlandığını" göstermesi bakımından, çok değerlidir.

Bu vesikanın içinde yer alan "imparatorun fermanı" ise, gelecek için düşünülen "Çin planını", ortaya koymaktadır. İmparator Wu, burada kendisini, Çin sülâlesinin ünlü hakanı, Şi Huang-ti'nin yerine koymaktadır. Yeni kurduğu illere, onun çağındaki yer adlarını veriyor ve gelecek savaşlar için, kendi idaresini oturtuyordu. "Yeni akınları besleyecek üsler" için, yüzbinlerce kişiyi getirip, oralara yerleştiriyordu. Çin, bu gibi büyük işlerde tecrübeliydi. Şimdi (SC, 111)'deki vesikayı okuyalım. Ancak Hunlar, Çin ordusundan çok güçlü idiler:

"M.Ö. 128 yılının sonbaharında general Wei Ch'ing, 30.000 atlı ile yola çıktı ve Hunlara hücum etti... Ertesi yıl Hunlar, Liao-hsi'ye hücum ettiler ve valisini öldürdüler. Yü-yang kentinde ise, 2000 kişiyi alıp götürdüler. -General Han An-kuo'yu ise, yenilmeye uğrattılar. -Çin Sarayı, General Li Hsi'ye, T'ai bölgesinden çıkarak, Hunlara hücum etmesini buyurdu. -General Wei Ch'ing'in ise, Yün-chug'dan ilerlemesini emretti.

"General, doğuya doğru, Kao-ch'üeh geçidine gitti (bk. s. 55). Sarı ırmağın güneyini aldı ve Lung-hsi'ye kadar ilerledi. Hunları öldürdü veya esir aldı. Yüz bin kadar sığırlarını ele geçirdi. (Bunlar, savunmasız Hunlardır). (Hunların Pei-yang ve Lou-huan beyliklerini aldı (bk. s. 257). - Sarı ırmağın güneyinde, Sho-fang ilini kurdu... Bunun üzerine imparator, aşağıdaki 'fermanı' çıkardı:

(İmparatorun fermanı): "- Hunlar, Tanrı'nın buyruğuna uygun olarak düzenlendi. İnsanların karşılıklı ilişkilerinde görülen, karışıklıklar da giderildi. Yaşlılara kötü davranma, memurlarımıza hücum etme, yağma ve bas-kın, adeta (Hunların) bir işi ve zenaatı haline gelmişti. (Hunlar), yabancı

kavimleri de bize karşı ayaklandırdılar. Onlardan asker alarak, sınırlarımızdaki düzeni bozmak için, bize karşı plan yaptılar. Bunun için onların işledikleri suçları cezalandırmak için, ordum ile generallerimi gönderdim. Nitekim kutlu kitap Shih-ching'de şöyle deniyordu: “- Hsieh-yün'ler, -yani Hunların ataları-, en son parçalarına kadar ezilmelidirler! (Bundan sonra 'imparator, savaş hakkında açıklama yapıyor. Savaşların yapıldığı yerlerin adlarını da, eski Çin sülâlesindeki adları ile anıyor. Yeni Sho-fang kentinin adını, eski Çin kitaplarından alarak koyuyor) .

“Savaşa çıkan savaş arabalarımın sayısı tamdır. T'ai-yüan'a kadar çıktılar. Kuzeyin her bölgesini (Sho-fang), duvarla çevirdiler. (Yeni yapılan Çin duvarları). - General Wei-ch'ing, kendi (garnizonunun) batısında bulunan, Sarı ırmağı aştı. Kao-ch'üeh geçidine kadar ilerledi. 2300 baş esir aldı. Ayrıca Hunların azık ve ağırlık arabaları ile sığır ve mallarını ele geçirdi. Batıya gidip, Sarı ırmağın güneyini bize kattı. Yü vadisindeki Çin duvarı boyunca düzen kurdu. -Ts'eling üzerinden, Liang-pei ırmağını, kesip, geçti. - Ponı'de savaştı. 'Huli'leri yendi. (Bunlar, Çin'de yaşayan, bir Hun beyliğidir). Ağır ve hafif savaşçıların başını kesti. Saklanan ve pusu kuranları esir etti. Bunların sayısı, 3071 kadardı. Savaş esirlerini zincire vurdu. - Yüzbinlerce at, koyun ve sığır, sürülüp getirildi... Böylece halkım, 3000 aile daha çoğaldı”. (Görülüyor ki general, yalnızca Sarı ırmak kıvrımının içinde asayiş kuruyor. Ds Groot'a göre, Orhun'a gitti (s. 108). Orhun'la ilgili bir yer adı geçmiyor).

II. BATIDA YENİ ÇİN İSKÂN VE ULAŞTIRMA POLİTİKASI

(Okuma II): M.Ö. 127'de Çin ordularından, bazı zafer haberleri gelince, yukarıda bir konuşmasını daha verdiğimiz hukukçu Chu Fuyen, yumuşamış ve sevinmişti. Bunun için, yeni projeler ileri sürdü. Fakat söylediği projeler, çok büyüktü. Ancak Hunlara karşı, savunma işlerini kökten çözmek isteyen imparator, Wu, bu projeleri kabul etti. Adı geçen ve yüzbinlerce Çinlinin, yeni olarak yerleştirildiği Sho-fang koloniler bölgesi, onun teklifi üzerine kuruldu. Ayrıca Çin'in batısında bulunan bu merkez, ırmaklar yolu ile doğudaki okyanusa da bağlandı. Konuşma, şöyledir:

“Sarı ırmağın güneyindeki bölge, çayırılık ve verimlidir. Aynı zamanda Hunlara karşı korunması da kolaydır. Burasım Çin'in bir gezinti yeri yap-

lım. Bu plan, askeri hareketlere karşı gereği, daha da azaltacaktır. Çin'i büyütecek ve korkunç Hun ırkını yok edecektir..."

Bu projeyi dinleyen vezirlerin hepsi, bunu gerçekleştirmenin çok zor olduğunu söylediler. Fakat imparator, vezirleri dinlemedi ve onun görüşlerini benimsedi. Böylece Sho-fang eyaleti yapıldı. Duvarlar ve hendekler kazıldı. Irmağın önü (?) kapatıldı. Irmaklar üzerinden yeni kurulan kentlere kadar, ulaştırma işleri düzene kondu.

Irmak üzerinden ulaştırma sistemini kurmak için, (Çin'in doğusundaki) Şantung'dan batıya kadar, (pek çok insan çalışarak) zahmet çektiler. Yapılan masraflar ise, çok büyük sayılara yükseldi. Bunun için, hazine de boşaldı...", (bk. SC, 112; TCKM, 128. yıl; L. Wieger, I. 393 vd.; O. Frank e, I, s. 337).

III. HUN HAKANI NIN KARŞI AKINI (M.Ö. 127-124)

Yukarıda da gördüğümüz gibi Çin, batı yolları ile batı kapısını açmak için, büyük ve köklü hazırlıklara girişmişti. Akına geçmeden önce batı sınırındaki kendi içini temizlemiş ve buralarda Çin idaresini, yerine oturtmuştu. Sarı ırmağın batıya açılan bozkırlarındaki boş yerlere ise, yüzbinlerce Çinli halkı yerleştirerek, Sho-fang gibi yeni iller ve yerleşme merkezleri kurmuştu. Burasını, ırmaklar yolu ile doğudaki büyük okyanusa bağlamıştı. Büyük kitleler hâlinde, yeni iskân yerleri ve Çin kolonileri kurma işinde, Çin'in eski deneme ve gelenekleri vardı.

M.Ö. 124 yılında Çin, batıya doğru ordu ile ilk girişimini yapıyordu. Batıdaki Kansu'nun alüviyonlu ovalarında ve zengin otlaklarında Hunlar, üstün güçlerine dayanarak, yüzyıldan beri güven içinde yaşamışlardı. Hunların "Sağ Bilge Beylerbeyi" veya prensi, burada oturuyordu. Fakat Hun beylerbeyi M.Ö. 124'de, böyle bir Çin baskısının olabileceğini, düşünememişti. Sarhoş olup, uyuştuğu bir gece, birdenbire Çin Generali Wei Ch'ing'in baskınına uğradı. Kendisi kurtuldu, ancak bir çok Hun soyluları ile generalleri, Çinlilerin eline düştü. Çinlilerin eline düşen Hunların listesi, Çin kaynaklarında verilmiştir. Hun devlet teşkilâtı bakımından, değerli birer vesika olan bu bilgiler, kitabımızın sonunda değerlendirilecektir. Ayrıca bu bilgileri, burada da biraz olsun, değerlendirmeye çalışacağız.

Bu Çin baskını ile batıdaki Kansu bölgesindeki Hunlar, moral bakımından ilk darbeyi yemiş oldular. Burası Hun başkenti ile Ortaasya'daki Hun ordu yığınaklarına, çok uzaktı. Üstelik aralarında büyük bir çöl de vardı. Şimdi, M.Ö. 124'deki Çin akını ile, Hun beylerbeyinin karşı akınlarma ait kaynakları okuyalım:

III. HUNLAR BATIDA BASILIYOR

I. HUN AKINLARI:

1. Hun akınları: “(Yeni) Hun Hakanı tahta çıkınca, o yılın yazında birkaç on bin atlı ile T'ai bölgesine girdi. Vali Kung Chü, (HS'ya göre, Kung Yu), Hunlar tarafından öldürüldü. Binden fazla kişiyi esir alarak götürdü. Sonbaharda da Yenmen'e girdi. Yine binden fazla kişiyi öldürdü veya esir aldı. Ertesi yıl da T'ai, Tinghsiang ve Shang bölgelerinin her birine, ayrı ayrı otuz biner kişilik ordularla akın yaptı”. (Görülüyor ki 127 Çin akını, fazlaca büyütülmüştür).

2. Hunların, 'Sağ Bilge Beylerbeyi, yeni Çin yapılarına karşı çıkıyor: Hunların, 'Sağ Bilge Beylerbeyi', Çin'deki Sarı ırmağın güneyinde bulunan bölgenin elinden alınmasına ve ayrıca Sho-fang'da kurulan yeni Çin (koloni bölgesine) kızdı. Bundan dolayı sık sık akınlar yapmaya ve Çin sınırlarını yağmalamaya başladı. Bundan sonra Sarı ırmağın güneyine girdi. Sho-fang bölgesine sık sık akınlar yaptı. Çin memurları ile halkı, ya öldürdü, ya da esir alıp götürdü”.

II. ÇİN, HUNLARIN “SAĞ BİLGE BEYLERBEYİ”Nİ BASIYOR:

1. Kaynak (SC, 110): M.Ö. 124 yılının ilkbaharında Çin, General Wei Ch'ing'e, 'Büyük General' unvanını verdi. Emrindeki 6 komutan ve 100.000 asker ile Sho-fang ve Kao-Chüeh bölgelerinden yola çıktı.

Hunların 'Sağ Bilge Beylerbeyi', Çin ordusunun kendisine hemen yetişip, gelemeyeceğini sandı. İçki içerek sarhoş oldu. (Çünkü Çin ordusu, henüz Çin duvarının dışına çıkamamıştı). Çin ordusu, Çin duvarının dışına

çıktı. 60 veya 70 mil kadar ileriye doğru gitti. Gece, Hunların ‘Sağ Bilge Beylerbeyi’ni kuşattı. Hunların Sağ Bilge Beylerbeyi, büyük bir paniğe kapıldı. Hemen kaçarak kendi canını kurtardı. Seçme Hun atları da her tarafa dağılarak, onu izlediler. Böylece kurtuldular. (Anlaşıldığına göre burası, Hunların ailelerinin de bulunduğu bir kamp yeri idi. Bunun için, yalnızca askerler kaçabilmişlerdi).

Çin ordusu, Hunların Sağ Bilge Beylerbeyi’nin halkını esir aldı. Esir alınanların sayısı, kadın ve erkek 15.000 kadardı. Ayrıca ondan fazla, ‘Küçük Prens’ler de ele geçirilip esir edildi”. (Bunlar, 2. derecede Hun prensleri veya beyleri olmalıdır). (bk. SC, 110; DG, I, s. 112).

2. Kaynak: (SC 111-HS, 55), Wei Ch’ing’in biyografyasına göre . “M.Ö. 124 yılının ilkbaharında, Çin sarayı, generali 30.000 kişi ile Kao-chüeh geçidinden, (Hunlara akın eden) dışarı çıkmasını emretti. Onun emri altında, şu generaller vardı: General Su Chien, Li Chü, Kungsun Ho vi Li Ch’ai. Bu generallerin hepsi de onun emri altında idiler. Birliklerin hepsi, Sho-fan bölgesinden dışarı, (batıya doğru?) çıktılar. (Emir, kuzeydeki Kao geçidi için veriliyor; fakat birlikler, batıdaki Sho-fang’dan çıkıyorlar. (Ayrıca iki Çin kolordusu da), Çin’in kuzeydoğusundaki Liao-hsi’den yola çıkıyor...

Hunların Sağ Bilge Beylerbeyi Çin ordusunu karşılamak için hazırlandı. Fakat Çin ordusunun hemen oraya ulaşacağını ummadı. Bunun için içip, sarhoş oldu. Çin ordusu gece, Hunların kamp yerine ulaştı. Beylerbeyini kuşattı. Beylerbeyi, paniğe kapıldı. Gece karanlığından yararlanarak kaçtı. Onunla birlikte, yalnız çok sevdiği bir cariyesi ile birkaç yüz atlısı, kuşatmayı yaparak kuzeye doğru kaçtı.

Hafif Çin atlı birliklerinin komutam Kao Ch’eng ile diğerleri, (Hunların Sağ Beylerbeyini) birkaç on mil kadar izlediler. Fakat ona yetişemediler. Beylerbeyinin (emrinde bulunan) küçük beylerinden on kişiyi esir aldılar. (Yen Shih-ku’nun notlarına göre bunlar daha küçük ‘generaller’ idi. De Groot, ‘Unter vassal’ diyor, s. 113. Vassal, Hun değildir. Halbuki bunlar Hun beyleri veya generalleri idi).

(Hun Beylerbeyinin), kadın ve erkek olmak üzere, 15.000 kişilik halkını ele geçirdiler. Ayrıca bir milyona yakın (?) hayvan elde ettiler.

“Bundan sonra general (Wei Ch’ing), ordusunu düzenleyip geri döndü. Çin sınırından içeri girdi. Kendisini, imparatorun gönderdiği bir elçi karşıladı. Büyük Generallik (Generallissimus) ile çeşitli unvanlar verildi”. (Aşağıdaki ferman, SC, 110’dakinden daha geniştir:

İmparatorun fermanı . “Büyük General Wei-Ch’ing, orduyu kendi kişiliği ile güderek, Hunları büyük bir yenilgiye uğrattı. Ondan fazla Hun beyini esir aldı. Bunun için, kendisine ve ailesine, şunları veriyorum... (Anlaşıldığına göre Hunlar, bu on beyinin esir alınışına, büyük bir değer veriyorlardı. Metinde, bundan sonra diğer Çin generallerine verilen yeni unvanlardan söz açılır. Ancak General Hun Yüeh için söylenen sözler arasında, ‘Hunların savaş geleneği bakımından, bazı değerli bilgiler vardır).

General Han Yüeh, Büyük Generali izleyerek, Yühun, (HS, ya göre, T’ienhun)’dan yola çıktı. Hunların, “Sağ Bilge Beylerbeyi”nin otağına gitti. Onun (otağ) bayrağının altında göğüs göğüse çarpıştı ve Hun Beylerini esir aldı. Bunun için, kendisine şunları veriyorum”.

III. HUNLARIN, “OTAĞI, BAYRAĞI VE TUĞU” HAKKINDA NOTLAR:

Bu akında, başlıca üç yer adı geçmektedir. Sho-fang ili üzerinde durulursa, Hunların ‘Sağ bilge beylerbeyinin otağ yeri’nin, Alaşan dağlarında kurulmuş olması gerekir. Ancak bu akın yolunda, bir yeri olmamasına rağmen, Kao-ch’üeh geçidinin adı da geçmektedir. Buna göre otağın biraz daha kuzeyde bulunmuş olması gerekir. Ancak asıl akın, daha güneydeki Sho-fang’dan başlamıştı. Bu metinde, M.Ö. 325-298 yılları arasındaki Çin akınlarında adı geçen, eski yer adları sıralanmıştır. Bu metin, De Groot tarafından da incelenmiştir (I, s. 35). Bu kaynak, kitabımızda da yer almaktadır (bk. s. 58). De Groot, M.Ö. 124 akınında Çin ordusunun Chüyen, yani Edsin-Göl’e kadar gittiğine inanıyordu (I, s. 114). Fakat bir gece içinde yapılan bir Çin baskını için burası çok uzakta kalmaktadır.

Tuğ veya otağ bayrağı: Kaynakta da görüleceği üzere, Çin generali Han Yüeh, Hunların Sağ Bilge Beylerbeyi’nin otağına geliyor. Hunların “kuyruklu otağ bayrağının altında”, göğüs göğüse döğü şüyor ve Hun beylerini esir alıyor, (bk. not. 5). HS, 55, kuyruklu tuğ bayrağı için ayrı bir işaret veriyor.

Fakat Yen Shih-ku kendi notlarında, her iki işaretin de aynı olduğunu yazıyordu. Yine Shih-ku aynı notunda, bunun, Hunların Büyük General bayrağı olabileceğine de, işaret ediyor. Ancak metinde kullanılan bütün Çince işaretler, Çince bayrak değil, tuğ işareti idiler.

Bundan da anlaşılıyor ki Hun komutanları, en son ve en büyük savaşı “otağ tuğu”nun altında veriyorlardı.

IV. İKİNCİ KARŞI HUN AKINI

(123'te Çin Ordusunun Büyük Bozgunu):

Arka arkaya hazırlanan büyük Çin akınları, doğrudan doğruya merkezdeki Hunlara karşı, zafer elde edememişlerdi. Bu savaşlar böylece, 50 yıl daha sürüp gidecektir. Merkezde çok güçlü olan Hunlar, uç illerinde ise, henüz gaflet içinde idiler. Bundan dolayı bir yıl önce, M.Ö. 124'de, Hunların “Batı ili” olan Kansu'da, Hunların Sağ Bilge Beylerbeyi, Çin baskınına uğramıştı. Gerçi Çin'in bu ilk baskında, bir toprak kazancı olmamıştı. Fakat Hunlar, asıl tehlikenin buradan gelebileceğini, hesaplayamamışlardı. Ayrıca Kansu, Hunların başkenti ile Ortaasya'daki ordu yığınaklarından çok uzakta kalıyordu. Üstelik, Hun başkenti ile bu batı ili arasında, büyük çöller de vardı. Hunların bu zengin ili, Çin'in hemen yanı başında idi.

Fakat orta cephe Hun ordusu, her zaman büyük ve her zaman üstündü. Hırslı ve kalbi, Hunlara karşı öç duyguları ile dolu; fakat gerçekten büyük ve ünlü bir kişi olan Çin İmparatoru Wu, M.Ö. 123 yılında Hunlara, karşı yeni bir akın daha düzenlemişti.

İmparator Wu'nun büyük emeklerle hazırladığı M.Ö. 123 savaşı, Çinliler için bir skandal oluyor ve büyük bir bozgunla bitiyordu. Ünlü Çin generallerinden bazıları, ordularını kaybediyor, bazıları ise, Hunların eline esir düşüyordu. Atlı Çin kolordusu da bozguna uğruyordu.

Bu savaştan sonraki, Çin sarayında yapılan yargılamaların tutanaklarını da, aşağıda sunuyoruz. Yargılama sırasında, ordusunu kaybeden General Su Chien için, elinden başka bir şey gelemezdi diye, beraat kararı çıkıyordu. Buna rağmen imparator, onu tutuklatıyor; fakat sonra, yine sınıra gönderiyor, emrine yeni bir ordu veriyor ve yeni bir akına çıkartıyordu. Çünkü bu generaller, kendisine gerekli idi.

Hunların, çölün kuzeyine ve batısına doğru çekilmeleri: Batı Türkistanlı bir Çin generali de, bu akında görülüyordu. Yabgu unvanını taşıyan bu general Hunlar tarafından esir alındı. Hunlara esir düştükten sonra ise, Hun hakanının yanında çalışmaya başladı. Dünya görüşü ile bilgi ve görgüsü çok genişti. Bunun için Hun dış politikası ile askerlik taktiklerinin, yeni duruma göre düzenlenmesinde, büyük hizmetleri geçmişti. Çünkü Çin, ünlü İmparatoru Wu zamanında, hem askerlik gücü ve hem de ekonomi bakımından, büyük bir gelişme sağlamıştı. Yeni ve güçlü Çin, Çin sınırında oturacak her Hun Hakanı ile Çin sınırların da bulunan Hun garnizonları için, çok tehlikeyi olabilirdi. Bunun için yabgu, Hun hakanına Çölün kuzeyine çekilmesini öğütledi.

Hun tarihinde yeni bir çağ açacak olan bu çekilme taktiği, Hunların yönlerini güneyden, batıya doğru çevirmiş olacaktı. Kansu'daki Hunların "Sağ Bölgesi" ise artık belirlenmiş olan kaderine boyun eğecekti. Çünkü orası, Çin'in hemen yanı başında ve batı kapısında bulunuyordu. Üstelik kendisini, Hun başkenti ile Ortaasya'daki Hun ordu yığınaklarından, büyük çöller ayırıyordu. Hun hakam ise, hâlâ çağların rahatlığı içinde, belki de buradan gelebilecek bir tehlikeyi düşünmüyordu. Nitekim M.Ö. 121'de buralar, Çin eline düşünce, vazifelerini yapmadıkları için, buradaki Hun beylerini cezalandırmak istemişti. Halbuki onların yapacağı, fazla bir şey yoktu. Bu konuya az sonra yeniden döneceğiz. Şimdi, M.Ö. 123 yılındaki Hun-Çin savaşları ile ilgili kaynakları okuyalım:

Kaynaklar (Okuma):

1. Kaynak:

"Hunlar, 124 yılının sonbaharında, 100.000 atlı ile T'ai bölgesine hücum ettiler. Garnizon komutanı Chu Ying'i öldürdüler, 1000 kişiyi de alıp götürdüler.

123 yılının şubat ayında General Wei Ch'ing, 100.000 den fazla atlı ve 6 ordunun komutam olarak, Ting-hsiang'dan yola çıktı. Birkaç yüz mil ilerledi Hunlara hücum etti. 19.000 Hun askerini öldürdü veya esir aldı. Bu savaşta iki Çin komutanı 3.000 kadar askerini kaybetti. (Çin ordusu bozuluyor). Çin sağ kanat komutanı General Su Chien, kaçmak zorunda kaldı ve ordusunu kaybetti. Binden fazla asker kayboldu.

Çin komutanı Yabgu'nun Hunlara esir düşmesi: Çin öncü komutanı Yabgu Chao Hsin'in ordusu başarı kazanamadı. Hunlara teslim oldu. Yabgu adlı bu komutan, eskiden bir 'Hu', -yani (bir Batı Türkistanlı)-, küçük bir kraldı. (Gelip), Çin'e teslim oldu. Çin sarayı da ona 'yabgu unvanı verdi. (Kendisi Çin ordusunda), öncü birlikleri ile sağ kanat komutanlığını izleyen serbest (Chia-tu) generali idi. Hun hakanına teslim olunca, askerlerinin hepsi de Hunların eline geçti. Hakan da ona, 'Yabgu' unvanı verdi. Ayrıca onu, 'ikinci derecede prens' veya '2. hakan' tayin etti. Büyük kız kardeşi ile de evlendirdi. O da artık bundan sonra hakana yardım etmeye ve Çin'e karşı öğütler vermeye başladı.

Yabgu, Hun Başbakanı oluyor: "Yabgu hakana, (Gobi) çölünü geçerek, çölün kuzeyinde oturmasını öğütledi. (Demek ki Hun hakanı bu sıralarda, Çin sınırlarında oturuyordu). Eğer Çin ordusu, (Hunlara karşı) yürüyecek olursa, böylece zayıflamış ve yorulmuş olacaktı. Ondan sonra da Çinliler, kolaylıkla yenileceklerdi. Bunun için hakanı, Çin duvarının yakınlarında (Hun askerlerinden) hiçbir kimsenin bulunmamasını öğütledi. Hakan da bunu yerinde buldu".

2. Kaynak:

(General Wei Ch'ing'in biyografyasına göre) (SC, 111): "M.Ö. 124 yılında Hunlar, T'ai bölgesine hücum ettiler. Burasının başkomutanı Chu Ying'i öldürdüler.

123 yılının sonbaharında Büyük General Wei Ch'ing, Ting-hsiang'dan hareket etti. (Emrindeki Çin generalleri şunlardı) . 1. Kungsun Ao, 2. Kungsun Ho, 3. Yabgu Chao-hsin, 4. Su Chien, 5. Li Kuang, 6. Li Chü. Bunların hepsi, büyük generalin komutasında idiler. - Birkaç bin baş kestikten sonra geri döndüler. - Bir ay sonra yine hepsi, Ting-hsiang'dan çıkıp, Hunlara hücum ettiler. On bin kadar baş ve esir aldılar. -Sağ kanat komutanı Su Chien ile öncü komutanı Yabgu, 30.000 atlı ile Hun Hakanının ordusuna ayrı ayrı hücum ettiler.

Çin ordusu eriyor ve Yabgu Hunlara sığmıyor: Savaş bir günden fazla sürdü. Fakat Çin ordusu, hemen hemen eriyip, büsbütün yok oldu. Çin öncü birliklerinin komutanı yabgu, eski bir 'Hu', -yani Batı Türkistanlı veya Ku-

zey Türkistanlı) - idi. Çin'e teslim olmuşa ve Çinde ona, 'yabgu' ünvanını vermişti. Yabgu Hunlara teslim olunca, bu defa Hun hakanına büyük bir istekle bağlandı. Hunlar onu kendi kadrolarına almaya söz verdiler. O da ilerde kalan 800 atlısı ile giderek, Hun hakanının buyruğuna girdi.

Çin bozgunu ve Çin sarayında yargılama: Sağ kanat komutanı Su Chien, ordusunu kaybetmişti. Sonra da geriye dönerek, başkomutan ile birleşti... Yargı Chou Pa, General Su Chien'e verilecek ceza için başkomutana şöyle dedi:

-Siz başkomutan olarak savaşa çıktınız. Fakat emrinizdeki komutanlardan hiçbirini cezalandırmadınız. Bu, general Su Chien, ordusunu bırakarak kaçtı. Onun başını hemen kestir de, komutanlık gücünü göster!

Bunun üzerine yargıçlardan Hung ile An ise, şöyle dediler: "- Bunu yapmayınız! Askerlik kanunu şöyle diyor: 'Küçüklerin yenilmesi, büyüklerin de düşman eline düşmesini gerektirmez! General, birkaç on bin askeri ile Hun hakanının birkaç yüz bin askeri ile karşılaştı. (Hun ordusunun on misli büyük olduğunu söylemek istiyor). Hunlar ile bir günden fazla, bütün askerleri ile ölünceye kadar, göğüs göğüse döğüştü. Onun kalbi çift ve yüzü de iki tane değildir. Bunun için, yine kendi isteği ile bizim aramıza döndü diye, başını keserek, kötü bir örnek olmuş oluruz. Bundan sonra hiç kimse başının kesilmemesi için (yurduna) dönmek isteğini duymayacaktır!" (Görülüyor ki Çin ordusu büyük bir asker kaybı vermişti).

Başkomutan ise, şöyle konuştu: - Cezalar, vicdanımızla derin olarak düşündükten sonra verilmelidir. Bu bakımdan yanlış bir iş yapmadım. Bundan kuşku yoktur. Bununla benim gücüm ve disiplinim de zarara uğramış değildir. Gücümü ve yetkimi göstermek için duygularıma kapılma, benim devlet memuriyeti ile ilgili anlayışıma karşıdır. Yetkime dayanarak generalin başını kestirmiş olsaydım, bunu yapmak elimde olsaydı bile, devletimizin sınırları dışında onun başını kestirmek, imparatorumuzun bana vermiş olduğu onur ve mevki ile bağdaşmazdı. Ben durumu, (ilk önce) imparatorumuza sunmak zorundayım. Buna, (imparatorumuz) karar verecek ve gereğini o yapacaktır. Bunu, (benim gibi) bir devlet memuru yapamaz! Gereği, (imparatorluğun) takdirlerine göre yapılır. En doğrusu, bu değil midir?" (Krşl. DG, I, 118).

Herkes, “çok doğru”, dedi. Bunun üzerine General Su Chien tutuklandı ve imparatorun köşküne götürüldü. Daha sonra da sınırdan çıkarılıp, akına gönderildi”. (Yani, yine generalliği ve emrine ordusu verilip, savaşa gönderildi. Çünkü imparatorun bu sırada Hunlara karşı bu gibi generallere gereği vardı). (Kırl. HS, 55; DG, 1, s. 118).

I. GENERAL HO CHÜ-P'İNG M.Ö. 123 HUN SAVAŞINDA:

Ünlü Çin Generali Ho Chü-p'ing, Çin ile Ortaasya ve belki de, dünya tarihinin en efsaneleşmiş bir askeridir. En büyük zaferi de, Kansu bölgesini Hunların elinden almış ve Çin'e batı kapılarını açmış, olmasıdır. Tarihte ve efsanedeki kişiliği, Çin ve Hun gelenekleri ile karışmıştır. Unvanları, mezarı, heykelleri, Hun diliyle söylenmiş veya Hun geleneklerini andırıyordu. Çin imparatoru ona, P'iao-yao unvanı vermişti Ancak Çin dili ile bürokrasisinde böyle bir unvan görülüyordu (bk. n. 12). Bu, Hun dilinden, bir unvan olmalıydı.

M.Ö. 123'de Çin ordusu, Hunların karşısında büyük bir bozguna uğramıştı. Çin tarihlerine göre bu general, savaş sırasında bazı Hun büyüklerini, esir almayı başarmıştı. Ancak bu generalin hayatının yarı efsane ile karışık olduğunu da, unutmamamız gereklidir. Generalin ilk başarısı için çıkarılan, imparatorluk fermanı'nı, aşağıda sunuyoruz. Bu fermana, generalin esir aldığı Hun büyüklerinin kimler oldukları, birer birer yazılmıştır. Bu vesika, Hunların aile düzeni ile devlet idaresinin aydınlanması bakımından, ayn bir değer taşır. Bunun için, eski Çin notlarını da katarak, adı geçen Hun büyüklerini birer birer değerlendirmeye çalıştık. Fermanın sonunda, 123 Çin bozgunu da yeniden ele alınmaktadır. Şimdi generalin, (SC, 111-HS, 55)'deki biyografyasından, bu savaşla ilgili bilgileri okuyalım:

1. Generalin ilk akını:

“M.Ö. 123 yılında imparator, Başkomutan (Wei Ch'ing'in) büyük kız kardeşinin oğlu, henüz 18 yaşındaki Ho Chü-p'ing'i, içsaray müfettişi (intendant) tayin etti.

İyi ok atar ve ata binerdi. Başkomutan ile birlikte iki akına da gitmişti. Soğukkanlı ve cesur bir asker olduğundan, imparatorun fermanı ile ona

P'iao-yao unvanı verildi. (Bu unvan Hun dilinden olabilir krşl. DG, I, 118). (Hunlar ile savaş sırasında), bir ara ana ordudan ayrılmış ve düşman avına çıkmıştı. Bu çıkışta o kadar başarılı olmuştu ki... İmparator onun için şöyle demişti:

2. İmparatorun fermanı:

- Ho Chüp'ing, 2028 düşman başı ile esir elde etti. Ayrıca 'devlet veziri (Hsiang-kuo) olan bir (Hun) Tang-hu'sunu esir etti. Ayrıca Hun hakanının, 'büyük babasının soyundan', Chi-jo-houch'an'ın başını kesti. Bunlardan başka Hun hakanının babasının küçük kardeşi (veya küçük amcası), Lo-ku-pi'yi esir etti.

3. Bozgunun bilançosu:

(Ferman, devam ediyor): -İki defa orduda başarı kazanmıştır. Bunun için kendisine, şunları veriyorum... O yıl (Çin), kendi ordusunda iki generali kaybetti. Yabgu ile ordusunu kaçırdılar. Çin ordusu fazla bir başarı kazanamadı. Bunun için başkomutana da fazla bir unvan verilmedi. (Çin merkezindeki Hunlar ile savaşta, daima başarısız kalıyor). Çin sağ kanat komutanı Su Chi-en, saraya geldi. İmparator onu idam ettirmedi. Ancak diyet vererek cezadan kurtuldu. Ancak ünvanları elinden alınarak, sıradan bir vatandaş oldu. (Bu general, daha önce affedilmişti. Fakat Hunlara karşı başarısızlığı sürünce, yeniden cezalandırılmıştı. Buna rağmen imparator, böyle bir askeri gözden çıkaramamıştı).

4. Ünlü elçi Cang Çien, "klavuzluk" ediyor:

Başkomutanın yanında, Chan Çien de vardı. İmparator onu Toharistan'a (Tahsia) elçi olarak göndermişti. Hunlar tarafından yolda yakalandı ve uzun zaman Hunların yanında kaldı. (Şimdi ise artık orduda), general olarak hizmet ediyor. Elverişli, sulak ve otlu yerleri çok iyi biliyordu. Ordu (istediğini) elde edebiliyor, yiyeceksiz ve susuz kalmıyordu. Bunun için onun daha önceki elçiliği, uzak ülkelerde başarı kazanmak için çok yararlı oluyordu. Bunun için imparator ona, 'Po-wang kontu' unvanı verdi".

NOTLAR: Esir düşen Hun büyükleri hakkında: 1. Chi-jou-hou, “Hunların atalarının bir soyudur. -2. HS’ya göre Ch’an, büyük babanın adıdır. -3. Chi-jou da bir unvandır. İ Chieh’in eski notlarına göre, bu bir Hun kontluğu (Hu-hou) idi. -4. Eski notlara göre Lu-ko-pi, Hun hakanının “küçük amcası”nın adıdır. -5. Su Chieh’in notlarına göre ise, “küçük amcası” demektir. -6. Yen shih-ku’nun notlarına göre, Lo-ku onun adı, Pi ise unvanıdır. Belki, “Beg” olabilir.

II. HUNLARIN SOL KANADINDA ÇİN BOZGUNU (M.Ö. 121):

Yukarıda da gördüğümüz gibi, İmparator Wu çağında Çin, Hunlara karşı savaşı, daha çok batıda yoğunlaştırıyordu. Kuzeydeki Hun ana kuvvetlerine karşı kullanılan Çin taktiği ise, daha çok yağmalanan Çinli halkının zararlarını azaltmaya yöneliyordu. M.Ö. 121 yılında, Çin’in batıda elde ettiği zaferler, Çin’i cesaretlendirmiş olacak ki, kuzeydoğuda da yeni bir Çin akını başlamıştı.

Aslında Hunların, esas güçleri ile zenginlikleri batıda idi. Kuzeydoğuda ise geleneğe göre, Hun hakanının oğlu veya veliahtı, Sol Bilge Beylerbeyi veya prensi olarak, Proto-Moğol kavimlerinin başında bulunuyordu. Bu kavimler Mete’den beri, Hunların düşmanı idiler. Bundan dolayı bu kavimler, Büyük Hun İmparatorluğu’nun doğu kanadını, durmadan zayıflatıyorlardı.

Bundan sonra artık Çin, Hunların sol veya doğu kanadına bağlı olan bu Proto-Moğol kavimlerini Hunlara karşı kışkırtma politikasına girişecek ve doğuda, Hun İmparatorluğu’nu çökertmeye çalışacaklardır.

Şimdi, Büyük Hun İmparatorluğu’na M.Ö. 121’de yönelen, başarısız ilk büyük Çin akınına ait vesikaları okuyalım. Bu sırada Hunların Sol Bilge Beylerbeyi henüz Çin sınırında oturuyordu. M.S. 119’dan sonra ise, bu beylerbeyi, çölün kuzeyine çekilecektir. Savaşın, Çinliler için acıklı olan sonucu ise burada, ünlü Çin Generali Li Kuang’ın destanından okuyacaksınız:

Kaynaklara göre:

1. İki Çin generalinin kuşatılması: “O yıl, (yani M.Ö. 121’de) Hunlar, T’ai ve Yen-men bölgelerine akın yaptılar. Yüzlerce kişiyi öldürdüler veya sürükleyerek, alıp götürdüler.

Çin sarayı General Chang Ch'ien ile Li Kuang'ı gönderdi. Her ikisi de Yu Pei-p'ing'den yola çıktılar. Hunların, "Sol Bilge Prensi" ne hücum ettiler. Sol bilge Prensi, General Li Kuang'ı kuşattı. Generalin kuşatılan askerlerinin sayısı 4000 kadardı. (SC PC'ye göre, üç bin Hun öldürülmüş). Askerlerinin yarısı, neredeyse ölmüştü. Bu arada onlar da epey öldürmüşlerdi. Tam bu sırada General Chang, onun yardımına yetişti. General Kuang, askerlerinin ölmüş olmasına rağmen, kurtulabilmişti. (Onların yardımına), General Kungsun Ao, daha sonra Ho Chü-p'ing de yetişti. (Başkomutan) Ao, her ikisinin de ölümle cezalandırılmasını emretti. Fidyeye vererek kurtuldular. Ancak unvanları geri alındı". (SC, 110: 2907; DG, I,s. 132 vd.).

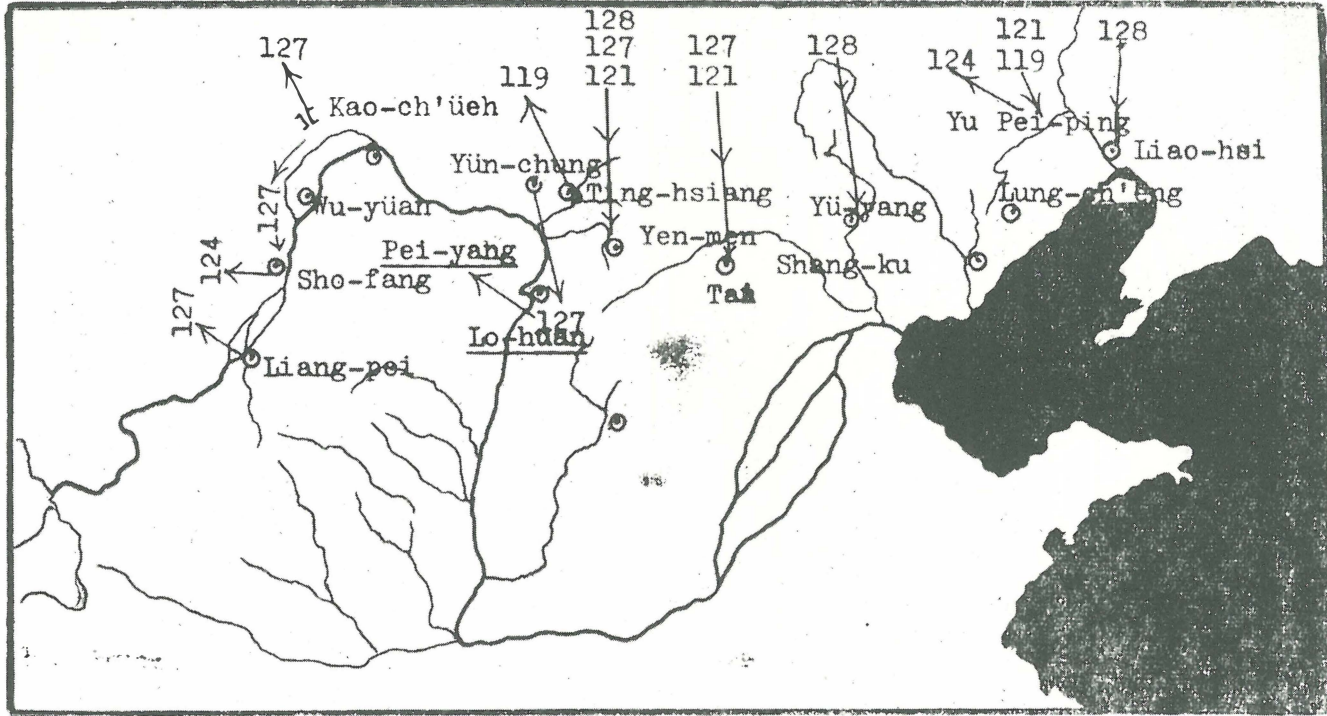
Ana kaynağımız olan SC, 110, durumu kısa ve biraz da karanlık olarak sunuyor. General Ho Chü-p'ing'in, SC, 11'deki biyografyasına göre ise savaş şöyle gelişmişti: "Her iki general de ayrı ayrı yollardan çıktılar. Her ikisinin de amacı, Hunlara taarruz etmektir. General Li Kuang, emrindeki 4000 atlı ile savaş yerine daha önce geldi. General Chang ise, 10.000 atlısı ile geç kaldı.

Hunların "Sol Bilge Prensi", birkaç on bin atlı ile General Li Kuang'ı kuşattı. General iki gün dayandı. Fakat askerinin yarısı öldü. Buna rağmen Hunlardan da epey kimse öldü. General Chang gelince, Hunlar çekilip gittiler". (SC, 111: 2931).

2. Li Kuang'ın destanında: "... General Kuang ile Chang, ayrı ayrı yollardan çıktılar. Birkaç on mil kadar yürüdüler. Hunların "Sol Bilge Prensi ", 40.000 atlı ile General Kuang'ı kuşattı. Generalin askerleri çok korkmuşlardı. General, kendi oğlu Kan'a, Hunların içlerine girerek, hücum etmesini söyledi. Oğlu Kan, birkaç düzine atlı ile Hunların içine girdi. Çevresi sarılınca, geri çekildi ve (babasının yanına) döndü. (Bu giriş, Hunların savaş gücünü ölçmek için de olabilir). Ondan sonra da babasına, '- Bu Hunlar ile başa çıkmak kolaydır', dedi ve böylece askerlerini cesaretlendirdi.

Hunların ok yağmuru: General askerlerini, yüzleri dışarıya çevrilmiş olarak, bir 'halka' halinde, düzenledi. Hunlar, yavaş yavaş hücumla geçtiler. Çinlileri, bir 'ok yağmuruna tuttular'. Böylece Çin askerlerinin yarısından fazlasını öldürdüler. Çinlilerin ise okları artık tükenmişti. General askerlerine yaylarını ellerinde tutmalarını ve atmamalarını emretti. Kendisi de eline, 'büyük sarı yayını' aldı. Hunların aşağı rütbeli bir komutanı ile birkaç Hun askerine attı.

Akşam olduğu zaman subayların yüzünde, âdeta insan yüzü kalmamıştı. Yalnızca general enerjisini kaybetmemiş ve birliklerini yerinde tutabilmişti. Ancak asker, son umudunu da yitirmişti. Ertesi sabah yine bütün güçleri ile savaşa girdiler. General Chang'ın askerleri yetişince, Hunlar da kuşatmayı bırakıp, gittiler...". (SC, 109: 2873; HS, 54:. 2445; DG, I, 130-131).

Harita 11: M.Ö. 121-110 yıllarında Hun ve Çin ordularının giriş ve çıkış noktaları.

XII. BÖLÜM

HUNLAR, “SAĞ KANAT” BÖLGELERİNİ KAYBEDİYORLAR

(Çin’in batı kapısı ile İpek yolu, Çin eline geçiyor)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kansu’da çok eski çağlardan beri Hun soyundan gelen, kalabalık halk yığınları yaşıyorlardı. Mete’den önce buraları, Yüeçi devletinin toprakları idi. Fakat soy bakımından, her ikisi de hayvancı olan bu kavimler arasına, kesin bir sınır koymak, çok güçtür. Kansu, Çin’in hemen yanı başında ve bir batı kapısı idi. Çinliler buraya Ho-hsi, yani “Sarı ırmağın batısı” diyorlardı. Bu söz Türkçeye sonradan, Kaşi şeklinde girmiştir. Aşağıda Çinlilerin Ho-hsi sözünün, tarih ve coğrafya bakımından sınırlarını belirleyen, ayrı bir bölüm koyduk. (bk. s...). Eski çağlarda bu sözün mânâsı, Çin’in çok içlerine, yani Wei ırmağına kadar uzanıyordu. Bu ırmak üzerinden Çin’e giden yollar ise kısaca, Çin’in büyük kültür ve devlet başkentlerine uzanıyordu.

I. BATIDA ÇİN AKINLARI (M.Ö. 121):

Çok eski çağlardan beri bu yoldan Çin’e, çeşitli akınlar ile kültür tesirleri girmişti. Bunlara Avrupalılar, şimdiye kadar hep İndo-Cermen demişlerdi. Neye dayanarak söylediklerini bilmiyoruz. Ancak M.Ö. 3. yüzyılda bu bölge, -yazılı vesikalara göre-, yalnızca “Yüeçi-Hun” topluluklarının bir yuvası idi.

Vesikaların hepsi aşağıdadır. M.Ö. 221’den çok önceleri, Çin başkentlerinin yanında, Kan-ch’üan’da yaşayan, eski Hunlardan bile söz ediliyordu. Bunlar Çin sülâlesi tarafından, batıya itilmişlerdi. M.Ö. 122’de batıya doğru Çin akınlarının başladığı zamanda bile, Çin başkentine giden Wei ırmağının hemen yukarısında, Hunların öncü karakolları başlıyordu. Nitekim ilk büyük savaşların, Lung-hsi çevrelerinde yapılmış olması da, bunu gösteriyordu.

Hunların göğe kurban verdikleri altın insan heykeli de, Çin sınırındaki bu büyük savaşlardan sonra, Çinlilerin eline geçti. Bu heykel, Hunların Kansu'daki "Doğu Prensligi" olan, Hsiu-t'u Prensliginde bulunuyordu. Bu prenslik hakkında, Japon K. Şiratori'nin, çok geniş bir araştırması vardır. Hunların göğe kurban verme gelenekleri ile bu altın heykel meselesi, kitabımızın sonundaki kültür konuları içinde de ele alınmıştır. Bu Hun heykelinin de, çok eski bir geçmişi vardır.

İki Hun Prensligi'nin yerleri ile gelişmeleri hakkında yapılmış iki araştırmamız da, bu bölümümüzün sonunda yer alacaktır. Kansu'nun alüviyonlu ovaları ile zengin otlaklarını, ayrıca İpekyolu'nun ana transit yolunu ellerinde tutan bu prensliklere, lâyük oldukları değeri vermek gereklidir. Oturdıkları yerin gereği olarak, "yabancı kültürlerin buradaki Hunlara sızmış olabileceği" de düşünülmüş ve bunun üzerinde de, ayrıca durulmuştur. Doğudaki Hun prensliğinin adı, Çinlilerin yazışı ile, Hsiu-t'u; batıdaki nin ise, Hun-ya veya Hun-hsieh idi. Doğunun başkenti, zengin Liangchou'da; batıninki ise, Kanchou'da bulunuyordu. Japon Şiratori'ye göre, zenginlik ve gelenek bakımından batı, doğuya bağlı olmalıydı. Bizce de, bu görüş doğrudur. Birinci Çin akınında Çin ordusu, doğu prensliğinin içinden geçmişti. Ancak doğu Hun prensinin Çin ordusu karşısında, savaş alanını bırakmadığı da anlaşıyordu. Ta ki, batı prensi tarafından öldürülünceye kadar.

"Hunların Sağ Bölgesi" veya "Batı bölgesi" diye anılan bu iki Hun prensliği, Hun hakanı tarafından gönderilen, "Sağ Bilge Beylerbeyi" veya prensi tarafından idare ediliyordu. Bu büyük prens, Hun hakanının yakın bir akrabası olurdu. İki yerli prens ise, boy temeline dayalı, babadan oğula verasetle gelen beylikler olabilirler. Ancak bununla ilgili, elimizde hiçbir vesika yoktur. Bu iki değerli ve büyük Hun prensliği, Hunların elinden çıktıktan sonra Çinliler, Hunların sağ kolu kesildi, sözünü kullanmışlardır. Bundan sonraki gelişmeler de gösterecekti ki, Hunların sağ kolu, artık batı ve Tanrıdağları olacaktı.

"Hun başkentinden uzak olmaları Kansu'daki bu iki Hun beyliğinin, kötü kaderini önceden belirlemişti. Çünkü bu beylikler, hemen Çin'in yanında ve Çin'in batı kapısında bulunuyorlardı. Üstelik kendilerini, Hun başkenti ile Ortaasya'daki Hun yığınaklarından büyük çöller ayırıyordu. Kendilerine

yardım gelmesi zordu. Nitekim de öyle olmuştu. Hun hakanı da, buradan gelebilecek bir tehlike üzerinde fazla düşünmemişti veya eli uzanamamıştı. Zengin topraklar ile ticaret yolları üzerinde yaşayan bu Hun beylikleri, çeşitli sebeplerle yumuşamışlardı. Onları, Hun hakanı adına idare eden, Hunların “Sağ Bilge Prensi”, M.Ö. 124’de Çin Generali Wei Ch’ing’in baskınına uğrayıp çekilince, buralar büsbütün otoritesiz kalmışlardı.

Çinlilerin başarısı, daha çok ünlü Çin Generali Ho Chü-p’ing’in, yaratılış ve şu üstün yeteneklerine bağlı idi: (1). Generalin, üstün bir yaratılışa sahip olması. -(2). Atlı birliklerde, hızlı, çevik, yorulma bilmeyen Hunların savaş stratejisini, çok iyi kullanabilmiş olması. -(3). Çin’e sığınmış Hun generalleri ile buralarını çok iyi tanıyan, Cang Çien gibi gezginlerden yararlanmış olması. -(4). Büyük Hun ordu yığınaklarına karşı değil de; Çin’in içlerinden çıkarak, İpekyolu üzerinden, Hunların yan bölgeleri olan Çin’in içlerinden çıkarak, İpekyolu üzerinden, Hunların yan bölgeleri olan kentlere hücum etmesi. -(5). Ortaasya’daki ana Hun kitlelerinden uzakta kalmış bereketli ovalarda ve İpekyolu üzerinde oturan, Hun hakanının yardımından uzak, çeşitli kültür tesirleri ve zenginliklerle yumuşamış Hun beyliklerine hücum etmesi, generale bu başarıları sağlamıştı.

Birinci akın sırasında, Çin generali, zengin ve büyük doğu prensinin topraklarında savaşmış ve Hunların altın heykeli’ni ele geçirmiştir. Ancak bu prensin, yenilip, ezildiğine dair bir iz yoktur. İkinci akın ise, batı Hun prensliğine karşı olmuştur. Hun prensleri arasındaki asıl panik, Hun hakanının onları çağırıp, ölümle cezalandırmak istemesinden sonra doğmuştur. Prensler bundan korkup, Çin’e sığınmak istemişlerdi. Fakat nedense doğu büyük prensi, bundan vezgeçmişti. Bu arada iki Hun prensi arasında çarpışma olmuş ve batı prensi, doğu prensini öldürmüştür. Bundan sonra Çin’e yüz bin kişilik bir Hun göçü başlamıştır. Çin imparatoru bundan korkmuş ve başkomutanı onları karşılaması için göndermiştir. Tarihin ne garip cilvesidir ki, Çin’e teslim olmaya gelen Hunlar arasında savaş başlamış ve batı Hun prensi yakalanarak, Çin sarayına götürülmüştür. Formalite gereği, kendisine büyük unvanlar verilmiş, Büyük Okyanusun kıyılarında bir tımar hediye edilmiş ve Hun kitlelerinden çok uzaklara gönderilmiştir.

Doğu büyük prensinin hatunu ile iki oğlu ise, Çin sarayında tutulmuştur. Aşağıda doğu prensinin büyük oğlunun, Çin tarihlerinde ayrı olarak yer alan biyografyasından, baza seçme parçalar sunacağız. İki metreden daha uzun boyu, duruşu, bakışları ve geniş bir at bilgisi ile ünlü Çin İmparatoru Wu'nun sevgi ve saygısını kazanan bu prens, uzun yıllar imparatorun arkadaş ve danışmanı olarak Çin'de yaşamıştı.

Hunlar Çin'e gelince, bazı Çin vezirleri bunların köle olarak kullanılmasını teklif ettiler. Fakat imparator, ileriye görerek, Hunları okşama yoluyla yerleştirmeye çalıştı. Bu akınlardan sonra, Kansu'nun boşaldığı da, bir gerçektir. Çin orada yeni ilçeler kurmuştu. Ancak bu, yeterli değildi. Sonradan, batısındaki Wusunlar davet edilmiştir. Fakat onlar da gelmemiştir.

Aşağıda bazı ek araştırmalar da sunuyoruz. Kansu'daki iki prensliğin yeri ile gelişmeleri, Hunların Tanrıdağları ile bazı coğrafya meseleleri, bu ekler arasında yer almaktadır.

I. BİRİNCİ BATI AKINI:

Birinci batı akını dolayısı ile adları geçen, Hun Beylikleri üzerinde yazdığımız aşağıdaki notlar, bize Hun tarihi bakımından çok değerli bilgiler vermektedir İpekyolu üzerindeki Hun ve Çin sınırı, Çin başkentine çok yakındı. Hunlar Kansu'da bu yol üzerinden Çin'in en içlerine kadar girmiş ve sızmışlardı. M.Ö. 121'de Çin akını başlarken, Hun topraklarında bulunan ve yerlerini haritada bulamadığımız, pek çok yer adı geçer. Yukarıdaki notlarımızda, bu yer adlarından bazılarını bulduk. Bunlardan bir tanesi bile, Hunların Çin'in içlerine, ne kadar girmiş olduklarını gösterir. Çin'in içlerinde bulunan bu yerlerin çevrelerinde, Çin ile Hun askerleri arasında, büyük savaşlar olmuştu. Ancak Çin generali bunlara gelmeden önce, Hunların elinde bulunan, başka yerleri de almak zorunda kalmıştı. Bu ilk yerler arasında, bir Beş Hun Beyliği de sayılıyordu. Çin başkentinin hemen batısında, Beş Hun Beyliğinin varlığını da, düşünmek gereklidir. Ancak bize göre bu, yol üzerindeki (itinerary) yer adları sırasının, değişmelerinden doğmuş bir yanlışlık da olabilir. İlk büyük savaş, Çin'in batı kapısı ve kalesi olan Lung-hsi'de başlamıştı. Ancak burası da Çin başkentine, çok uzak bir yer değildi.

Elçi Cang Çien'in de bu akında, belki bir yardımı olmuştu. Çünkü az önce verdiğimiz bir vesikada, elçinin yollar ile otlakları ve suları iyi bildiği; bundan dolayı ordunun, yiyeceksiz ve susuz kalmadığı söyleniyordu. Elçi, bu yollardan gidip gelmişti. Ayrıca burada on yıl, Hunların elinde tutsak olarak da, kalmıştı. Fakat nedense kaynaklarda, bu ünlü Çin elçinin hiç adı geçmiyordu.

Anlaşıldığına göre uzun zamanlardan beri, Kansu'nun alüviyonlu ovaları ile zengin otlaklarında ve büyük ticaret yolları üzerinde yumuşamış olan Hun beyleri ve prensleri, savaşçılıklarını da oldukça yitirmişlerdi. Hun ordusu gibi, hafif bindirilmiş atlı birlikte ilerleyen General Ho Chü-p'ing, Hun prenslerini âni olarak bastırmış ve yenmişti.

Kaynaklar:

1. Kaynak (SC, 110) "Hunların Çin akını". Hunlara sığınan Yabgu'nun öğütleri üzerine Hunlar, çölün kuzeyi ile batısına doğru çekilmişlerdi, Bu taktik, Hunları yakalamak için gelecek Çin ordularını, çölü geçirterek yormak ve kuzeyde onları, kolayca yenmek için yapılmıştı. Ancak M.Ö. 122 yılında yapılan küçük bir Hun akını, bardağı taşırılmıştı. Ayrıca Çin ordusunda Ho Chü-p'ing gibi bir general de yetişmişti. Hun akınının kuzeyden gelmiş olmasına rağmen, Çin orduları bu akına, akın yönlerini batıya çevirerek cevap vermişlerdi. M.Ö. 122 akını Çin tarihlerinde, şu kadarcık bir yer alıyordu:

(OKUMA)

“M.Ö. 122 yılında, (HS’ya göre Mayıs ayında), Hunlar 10.000 kişi ile Shang-ku’ya girdiler. Birkaç yüz kişiyi alıp götürdüler.

Çin’in “Batı akını”: “M.Ö. 121’de Çin sarayı, General Ho Chü-ping’i akına gönderdi. - General, 10.000 atlı ile Lung-hsi’den yola çıktı- Yen-ci üzerinden 1000 mil kadar ilerledi. -Hunlara taarruz etti. Hunlardan, 18.000 kadar esir ve baş aldı. (HS’ya göre, 8.000 kişi). -Hunların, Hsiu-t’u kralını yendi. Onun Göge kurban verirken kullandığı, ‘altın heykeli’ ele geçirdi”.

2. Kaynak (SC, 111-HS, 55): “General Ho Chü-p’ing, M.Ö. 121 yılının ilkbaharında, 10.000 atlı ile yola çıktı. -Lung-hsi’den ilerledi. Başarıya doğru ilerledi. Bunun üzerine imparator şöyle dedi:

(İmparatorun fermanı): “1. General askerlerini Wu-li dağının üzerinden geçirdi. (DG’ye göre, Hu-li). -2. Su-pu’da savaştı. (Bir Hun boyu veya bu soy adını taşıyan bir Hun prensi olabilir). -3. Hu-nu (ırmağını) geçti’ -4. Beş prensin devleti, içinden geçti. -5. Ağırlıkları ile nakliye kollarını, bütün yorgunluklara ve güçlüklerle rağmen, bırakmadı. -Onun bu umudu, Hun Hakanının oğlunu yakalamaktı (DG’a göre, ‘Hunların Sağ Bilge Beylerbeyi’ni yakalamaktı’. Bu, doğrudur). -6. Altı gün Hunlar ile göğüs göğüse savaştı. -7. Bin mil uzunluğundaki Yen-chi dağlarını aştı. -8. Kao-lan’ın altında, göğüs göğüse ve kısa silahlarla, insanlığın kökünü kazıyan bir sistemle savaştı. (Bu, yalnızca HS’da vardır). -9. Chê-lan Hun prensini öldürdü. -10. Lo-hu prensinin başını kesti. (HS’ya göre, ‘Lo-hou’. Bu daha doğru olmalıdır). - Enerji ve güç dolu askerlerimiz düşmanı yok ettiler. Bunun için ordumuz zarar görmedi. Ayrıca çok esir aldılar. (Bu sözler SC’de yoktur).

“- 11. Hun-shieh prensinin oğlunu, bu arada vezirleri (Hsiang-ku) ile komutanlarını (tu-wei) esir aldı. Ayrıca 8960 baş ve esir aldı. -12. Hsiu-t’u (Hun) prensinin, ‘Göge kurban vermek, için kullandığı, ‘altın insan heykeli’ni ele geçirdi.

Bütün bunlara rağmen, ordusunun ancak onda yedisini kaybetti. Generalin bu başarıları için, 2250 ailelik bir tımar veriyorum.

NOTLAR: (Savaş yerleri ve Hun beylikleri):

1. Wu'li: İki türlü yazılışı vardır. Yen Shih-ku'nun notlarına göre, burası dağlık bir bölgedir ve bir dağı aşma söz konusudur M.Ö. 127 yılında General Wei Ch'ing de, Kao-ch'ueh'den yola çıkarak batıya gitmiş ve Fu-li adlı bir yere gelmiştir. Ayrıca De Groot'un da bulduğu gibi (s. 108), Alaşan dağları üzerinde bir Ho-li dağı da vardır. De Groot, aynı yazılışla yazılmış bir ırmağı da klasik kaynaklarda bulmuştur (I, s. 22). Ancak bu çağda, Çinlilerin bilgisi, bu kadar uzağa gidememişti.

2. Su-pi: Hun boylarından birinin soyadından gelen, yüksek bir Hun memuriyet unvanıdır. Yalnız buradaki yazılışı değişiktir. Eski Çin notlarından SC Su-yin ile Yen Shih-ku, bunun bir Hun boyunun veya soyadının olabileceğinin farkına varmışlardır. Yine metinlere not düşenlerden Ts'ui Hao ise, "bunun yalnızca bir Hun boy adı olabileceği üzerinde durmuştur. Diğer notlara göre ise bu, bir Hun prensliği" idi. Bundan dolayı da bu ad, bir Hun devlet memuriyeti olmalıydı.

3. Hu-nu: Bu ad, çok eski klasik Çin kaynaklarında, Çin'in kuzey ve batısındaki, yabancı kavimlere verilen bir addı. Çok yaygın olarak görülüyordu. Ancak metne ve Chin Chao'nun düştüğü notlara göre, bu bir ırmak adı olarak da geçiyordu.

4. Kao-lan: Burada, yer adlarının sıralanması, biraz şüpheli görünüyor. Bu akın yolu üzerinde en iyi tanıdığımız yer, Kao-lan ırmağıdır. Bu da yalnızca, HS'da görülüyor. M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Yang Shao'ya göre burası, Lung-hsi'ye bağlı, Pai-shih ilçesinde bulunuyordu. Bu yer adını, HS, 28B, 2a'da da görebiliyoruz. Yine metne not düşenlerden Su Lin'e göre ise, "Hunların Orta dağı (Chung-shan) geçidinin adıdır. En değerli not düşenlerimizden Yen Shih-ku ya göre burası, yalnızca bir dağdır. "Orta dağ" dendiğine göre burası, Hun başkomutanının bir "Otağ yeri" de olabilirdi.

5. İki Hun Beyliği: Bu beyliklerden birincisi. Chê-lan'dı. Yen Shih-ku'nun düştüğü notlara göre bu, Hunların (bu bölgedeki) ana veya orta boyu idi. Anlaşıldığına göre bu boyun hatıraları ile izleri, Sienbi'ler buraya geldik-

ten sonra da unutulmamış ve Sienbilerin en soylu boyları, bu adı alarak devam ettirmişlerdi. Bu yer adlarının hep “-lan” eki ile bitmesi üzerinde de, ayrıca durulmalıdır.

İkincisi ise, Lu-hu beyi veya beyliği idi. SC, 111, bu beyliğin adını Lu-hu; HS, 55 ise Lu-hou yazar. HS 4’deki yazılışın sonundaki “-hou” eki ise, Hun unvanlarında daha çok görülür. Chang An’ın düştüğü notlara göre her ikisi de, Hun devleti (veya beyliklerinin) adı idi.

II. İKİNCİ BATI AKINI:

M.Ö. 121 yılının yazında yapılan bu Çin akını ile, Kansu’daki Hunların batı prensliği -yani Hun-ya veya Hun-hsieh prensliği de-, sona ermiş oluyordu. Bu prensliğin başkenti olan Kan-chou şehri almıyor ve Çin ordusu şehrin güneyindeki, Hunların sürülerini yaydıkları, Tanrıdağına (Ch’i-lien kadar iniyordu. Bu bölgede zengin ve varlık içinde yaşamış olan Hun prensleri, ünlü Çin generali Ho chüp’ing’in, Hun silâhları ile donanmış ve Hun prensleri, ünlü Çin generali Ho Chü-p’ing’in, Hun silahları ile donanmış ve Hun ordu taktiğini kullanan hafif atlı birlikleri karşısında eriyip, gitmişlerdi. Buradaki Hunlara, Hun başkentinden de herhangi bir yardım gelmemişti.

Birinci akında güneyden, Hun başkentinden gelişen Çin akını, şimdi yön değiştirmişti. Çin ordusu bu defa, Kansu’nun ortalarına, kuzeyden inmişti. Alaşan bozkırlarından Edsingöl’e gelen Çin ordusu, vadiler yolu ile, batı Hun prensinin başkenti, Kan-chou şehrine girmişti. Oradan da daha iç kesimlere girmiş, Hunların Tanrıdağını almış ve Küçük Yüceçilere kadar gelmişti.

Anlaşıldığına göre Çin ordusunda hizmet eden, iki tane de “Hun komutanı” vardı. Bu Hun generalleri, daha önce Çin’e sığınmış olmalı idi. Hun ülkesi ile ordu taktiğini çok iyi bilen bu Hun askerleri, Çin ordusuna öncülük edince, Hun beylerinin durumu iyice güçleşmiş olacaktı.

Aşağıdaki vesikalarda, Çin ordusuna teslim olan Hun aristokrasisinin, geniş listeleri vardır. Hun sosyal tarihi bakımından bu vesikalar, çok büyük bir değer taşırlar, Şimdi Çin ordusunun “ikinci akını”nı, vesikalardan okuyalım:

Kaynaklar:

1. Kaynak (SC, 110):

“(M.Ö. 121 yılının) yazında General Ho Ch’ü-p’ing, General Kungsun Ao ile birlikte, Lung-hsi ve Pei-ti bölgelerinden, birkaç on bin atlı ile yola çıktılar. (Bu duruma göre Çin ordusu, biri güneyden, diğeri de oldukça kuzeyden olmak üzere iki yoldan ilerliyor). 2000 mil kadar ilerlediler. Orada Hunlara hücum ettiler. -Chü-yen’in (Edsin göl) içinden geçtiler.- (Hunların Tanrı dağı) Ch’i-lien dağına aldılar. Otuz binden fazla baş ve esir aldılar. -Ayrıca ikinci derecedeki Hun prensleri ile daha aşağı rütbedeki 70 Hun be-yini esir ettiler.

2. Kaynak (SC, 111-HS, 55):

(M.Ö. 121 yılının) yazından General, General Gungsun Ao ile birlikte, Pei-ti bölgesinden yola çıktılar. (Burada ise, yalnızca kuzey yolu söyleniyor). ...Hunların ülkesinin) derinliklerine girdi. General Ao ise, yolunu şaşırdı. Bir daha buluşamadılar. -General, Chü-yen’i aştı ve Ch’i-lien dağına gitti. (SC, 111 yalnızca bu dağı ulaştı diyor). Orada pek çok baş ve esir aldı. İmparator bu başarıyı, şöyle ilân etti:

(İmparatorun Fermanı): “- General, Chün-chi ırmağını geçti. (SC 4’de yok). -Chü-yen havzasını aştı. -Ondan sonra Küçük Yüce’lere ulaştı. -Ch’i-lien (Tanrı dağı) aldı. -Lu-te’de bir savaş verdi. (SC’de yok). -Hun Hakanı (Şanyü?) Tan-huan ile Chiu-t’u’yu, vezirleri ve komutanları esir aldı. Esir veya başı alınanların sayısı, 30.200’ü buluyordu. (HS, 55’e göre, “kendi istekleri ile teslim olanlar, 20.500; savaşla esir veya başı alınanların sayısı ise, 32.000 kişi idi”). -(Esir alınanlar): 5 prens, 5 prenslerin anneleri, Hun hakanının hatunu, (hakanın hatunu, Hunların bu taşra ilinde ne geziyor?), 59 prens oğlu veya çocuğu, Tang-hu ve komutan olarak, 63 kişiyi esir aldı. Öyle oldu ki, (Hun) ordusunun onda üçü yok oldu”.

NOTLAR:

(1). İkinci akın hakkındaki imparatorluk fermanı, birinci akının tekrarı gibi görünüyor. (Krşl. DG, I,s. 124). Ancak yer adlarında, fazlalık ve değiş-

meler vardır. -(2). İkinci akında general, değişik bir yol izliyor, Chün-chi ve Chü-yen havzalarından, Kansu'ya çıkıyor. Belki de Alaşan bozkırlarından gelen general, kuzeydeki Edsin-Göl'den, güneye iniyordu. Hu-nu ırmağı, burada olmalıydı. Japon Şiratori, Chün-chi ile Yen-chi dağlarını, aynı görüyor. -(3). Chün-chi ırmağı, eski Çin sözlüklerinde, Jen olarak okunuyor. -(4). Hun-ya prensliğinin adı, bazan Hun-hsieh şeklinde yazılıyor. De Groot, Hun-ya prensliğinin adı ile Chün-chi ırmağının adlarının, aynı olduğu görüşündedir. De Groot'un bu görüşünü (I, s. 124), kabul etmek çok zordur.

Hun prensliğinin başkenti: General, 121 yılının yazında, yani ikinci akında, son olarak Lu-te adlı bir yerde savaş veriyor. Ondan sonra bölge hakanı ile diğerlerini esir alıyor. Değerli kaynağımız (HS, 28B, 3a)'ya göre burası o zamanki Chang-yeh ve bugünkü Kan-chou'nun başta gelen bir ilçesi idi. Metne not düşüren Cheng Shih de, bunu böyle belirtiyor. Yen Shih-ku'nun ünlü notlarına göre ise, burası Hunların orta yeri, yani başkenti idi. Sonradan Chang-yeh ili, burada kuruldu ve Hunların bu adını aldı.

Diğer kaynaklar:

1. Küçük Generaller:

Başkomutan General Ho Chü-p'ing'le birlikte akma çıkan küçük rütbeli generallerin savaşları ise şöyle anlatılıyor. Bu vesika, teslim olan Hun büyüklerinin listelerini verme bakımından çok değerlidir: "General Chao Punu, (yani Hunları yenen Chao), iki defa başkomutanla savaşa girdi. (Hunların), Supu prensinin başını kesti". (Başkomutan, bu hun beyi ile başka yönde savaşmıştı (DG, 1, s. 121). Hunlarda hem boy ve hem de soyadı olan bu adı taşıyan komutanlardan, herhalde birkaç tane vardı. Kaynağa not düşen Ch'eng İ de, aynı görüştedir). - Bundan sonra (Hunların) Chi-ch'ieh (veya Chi-chü) prensine hücum etti.

Altı binbaşıyı, -(kaynak, 'binlik altı gene rai' diyor)-, esir aldı. (Hunlarda, 1000 atlıya kumanda eden 'binbaşılık kuruluşu bu vesika ile ortaya çıkıyor. HS, 55, 'sağ binlik general', diyor.

Bir prens, bir prensin annesi ile onların yanında bulunan, 41 prens oğlunu da, çevresi ile birlikte ele geçirdi. (Nedense bu akınlarda, Hun prensleri ile beylerinin hatunlarından değil de; hep annelerinden söz açılıyor. Yine

binbaşılık kuruluşuna dönelim: SC, Suyin'in düştüğü notlara göre, Çin'de 1000 atlı birliklere komuta eden binbaşılara benzemektedir. Ona göre bunlar, "Hunlarda, beylik veya prenslik unvanı idi.

2. Bir Hun komutanı:

Bu akın sırasında Çin ordusunda, bir de Hun soyundan gelen bir komutan görülüyor. Anlaşıldığına göre bu Hun komutanı daha önce Çin'e sığınmıştı. Çinlilerin birdenbire başarı kazanmış olmalarının bir sebebi de bu olsa gerektir. Bu komutanın adı, yalnızca SC, 111'de görülür. Metinde, "Chü-wang", yani "Chü Beyi" adı ile görülür. Kaynağa not düşen Hsü Kuang'a göre bunun, Kou beyi olarak okunması gereklidir. Bu da bir Hun adıdır. Kaynak şöyle diyor: General Chü-wang (bey) ile Kao-Pushih, başkomutanı izleyerek (Hunların), Hutü-t'ü (veya Huyü-chi) adlı beyini, oğlu ve çevresi ile birlikte, 11 kişi olarak esir aldı. (DG, I, s. 125'e göre, beyin 11 oğlu (?) vardı. Ayrıca, 1768 kişi de ele geçirdi).

3. İmparatorun başkomutanı övmesi:

- Bütün komutanlar arasında, askerler ile atları, bu general kadar hiç kimse idare edememiştir. General, her zaman en iyi olanı seçmiş ve (Hun) ülkesinin en derinlerine kadar, başarı ile girmiştir. 'Büyük Ordu'nun başında, en iyi atlılarla durmuş, ayrıca Tanrı ondan kutluluğunu esirgememiş, bunun için de hiçbir güçlük ve felâkete uğramamıştır. (Buradaki 'büyük ordu', General Wei Ch'ing'in ordusudur). Kendisine yetişemeyen veya istenilen yere zamanında gelip buluşamayan generalleri, hiçbir zaman cezasız bırakmamıştır. Gün geçtikçe kişiliği yükselen ve yücelen general, böylece (eski komutanı gibi), 'Büyük General' rütbesine sahip oldu". (SC, 111 . 2931; HS, 55: 2481; DG, I, 124 vd.). Başkomutan ile yola çıkan Çin generali Kungsun Ao, yolunu şaşırmış ve bundan dolayı ölüme mahkûm edilmişti. Sonradan affa uğradı. İmparator, bundan söz açmaktadır.

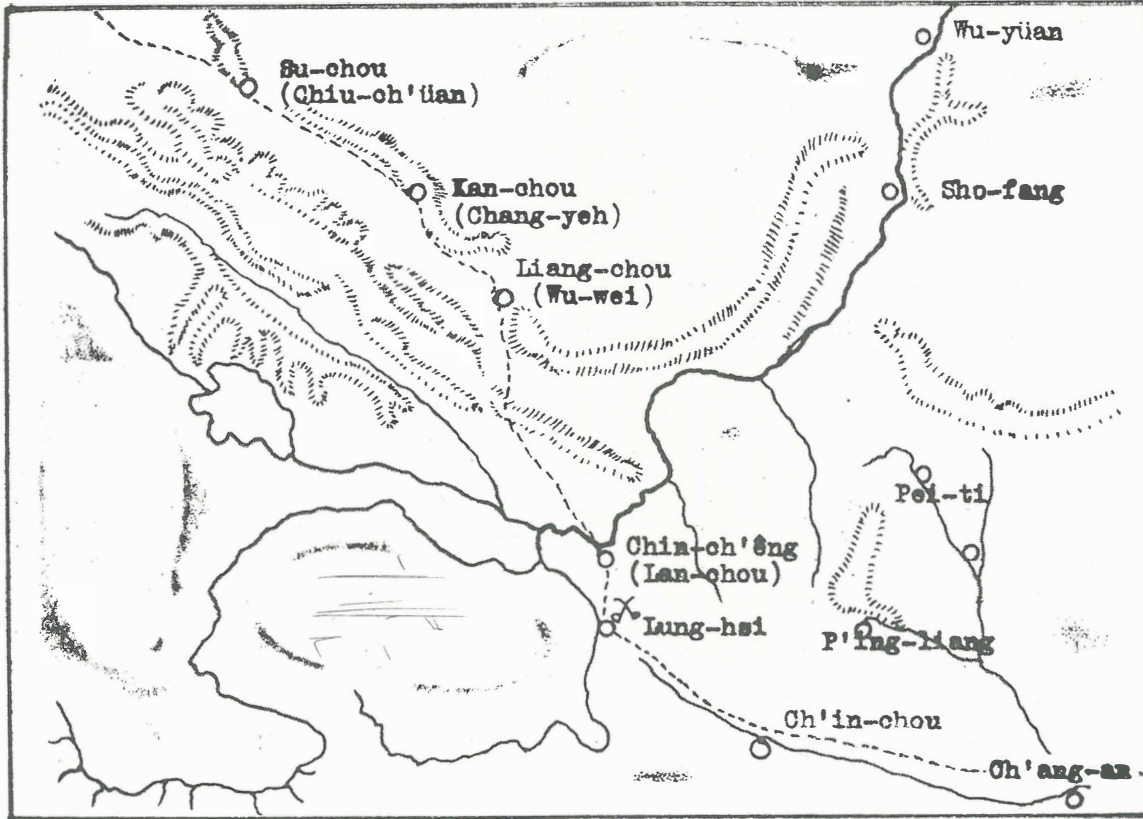
III. ÜÇÜNCÜ BATI AKINI:

Üçüncü akın, daha çok Hunları bir boşaltma ve temizleme hareketidir. Anlaşıldığına göre Hun prensleri, henüz savaş güçlerini yitirmemişlerdi. An-

cak Hun hakanı, onları bu yenilmeden dolayı cezalandırmak istedi. Bundan korkan, her iki prens de, Çin'e teslim olmak istediler. Fakat sonradan, doğu prensi pişman oldu. Bunu gören batı Hunya prensi ise onu öldürdü. Onun da halkını alarak Çin'e doğru yürüdü. Çin imparatoru, Hunların bu bahane ile Çin'e gelip, yağma yapmalarından korktu ve onlara karşı, başkomutanı gönderdi. Gerçekten de Hunlar, Çin ordusunu görünce hemen geri çekilme hareketine başladılar, Fakat Hunlar, geç kalmışlardı. Hunların, Hun-ya prensi yakalandı. Çin sarayına götürüldü. Oradan da, Büyük Okyanus kıyısındaki, uzak bir yere sürgün edildi.

Bu arada prensleri ile birlikte Çin sınırlarına gelen Hunları, -ki Çin tarihleri onlar için, 100.000 kişi diyorlar-, Çin imparatoru onları, arabalarla ve izzet ikram ile, Çin sınırları içine yerleştirdi. "Hunların köle olarak kullanalım" diyen Çin vezirlerine ise, şiddetle karşı çıktı. Çünkü Çin imparatoru yeni bir hadisenin çıkmasını istemiyordu. İmparator, fermanında bir milyon kişinin, Çin'e bağlandığından söz açıyordu.

Bir gerçek varsa, o da, Kansu'nun Hunlardan boşaldığı idi. Bununla ilgili vesikaları aşağıda sunuyoruz. Yine kaynaklarımızın dedikleri gibi, Kansu'da, Çin'den unvan almış, bazı Hunlar da vardı. Fakat bunların sayıları, çok azdı:

Harita 12: M.Ö. 121'de Hunların sağ kanadına Çin akınları.

OKUMA

1. Kaynak: (SC, 110):

Hun Hakanı Çin'e yenilen Hun prenslerini cezalandırmak istiyor: "(M.Ö. 121 yılının) sonbaharında Hun Hakanı, (Hunların) 'batı bölgesinde oturan Hun-hsien ve Hsiu-t'u Hun prenslerini onbinlere Hun hakanının öldürölüp veya esir edilmelerinden dolayı onlara çok kızdı. Onları, (Hun başkentine) çağırıp, cezalandırmak istedi. (Bu yanlışlıktır. Aşağıdaki metinde düzeltilmiştir).

Bunun üzerine iki Hun prensi korkarak Çin'e teslim olmak istediler. Çin sarayı (bunu duyunca), Başkomutana elçi gönderdi ve gidip, onları almasını emretti. Fakat bu sırada iki Hun prensinden biri olan Hun-hsieh, diğeri Hsiu-t'u prensini öldürdü. Onun halkını da alarak geldi ve 40.000 kişi ile Çin'e teslim oldu. Fakat teslim olanların sayısı, 100.000 olarak adlandırılmıştı (Hunların sayısı oldukça yüksek).

(Hunların) Hun-shieh prensi böylece elde edildikten sonra, artık Çin'in Lung-hsi, Pei-ti, ve Ho-hsi gibi bölgelerindeki Hun akınları çok azalmıştı. (Bu yer adlarına göre, bu Hun prensliklerinin Çin sınırları da ortaya çıkmış oluyor). - Bundan sonra, Çin duvarının doğusunda oturan yoksul Çin halkı alınarak, Hunların elinden alman biralara yerleştirildi".

2. Kaynak: (SC,. 111-HS, 55):

1. "Hun hakanı, (kendi devletinin), 'batı bölgesinde bulunan Hun-hsieh prensinin, Çinlilere birkaç defa yenilmesine ve onbinlerce kişi ile seçme atlı askerlerinin kaybolmasına çok kızdı. (Demek ki Çinlilere asıl yenilen kesim, batıdaki Hun-hsieh prensi idi. Yine kaynağımızın bildirdiğine göre bu prens, Kansu'nun batı bölgesinde oturuyordu.

2. Batıdaki Hun prensi Çin'e teslim oluyor Hun hakanı kızdı ve Hun-hsieh prensini çağırarak ve bu suçundan dolayı cezalandırmak istedi. (HS,

55'deki metin kısaltılmıştır). Bunun üzerine her iki Hun prensi de Çin'e teslim olmak için, plan yaptılar. (Bunun için Çin'e) bir elçi göndermek istediler. Fakat daha önce Çin sınırındaki yollar ile sınır bölgeleri hakkında bilgi edinmek için (ayrı) bir elçi gönderdiler. Çin'e bağlı yabancı kavimlerin işlerine bakan Çin veziri Li Hsi, bu sırada Sarı ırmağın yukarısında bir savunma duvarı yaptırıyordu. Hun prensi Hun-hsieh'in gönderdiği elçi ile karşılaştı ve onu yakaladı. Bu durum atlı bir posta ile imparatora duyurdu. İmparator bunu duyunca, (Hun prenslerinin) teslim olma bahanesi ile Çin'e gelip yağma yapmalarından korktu. Bunun üzerine başkomutana ordusunu alarak, (Hun prenslerini) karşılamasını emretti. General Sarı ırmağı geçince Hunların Hun-hsieh prensini karşısında buldu. DG, 1, s. 127'ye göre, Hunlarla Lan-chou'da karşılaştı. Demek ki Hunlar güneyden Çin başkentine doğru gidiyorlardı).

3. Doğu prensi öldürülüyor:

Burada metinde bir boşluk görülüyor. İki Hun prensinden bir olan, doğudaki Hun prensine ne olmuştu? (TSTC, 19), herhalde (HS, 68)'den alma yolu ile bu boşluğu şöyle dolduruyor (Her iki Hun prensi de, Çin'e teslim olmaya karar verdikten sonra doğudaki prens) Hsiu-t'u, pişman oldu. Bunun üzerine (batı Hun prensi) Hun-hsieh onu öldürdü ve halkını da alarak, kendisine kattı. (Bundan sonra SC, 110, şöyle devam ediyor) (Batı Hun prensi) ile yardımcı generali, Çin orduşunun daha çok olduğunu gördüler. Hunların çoğu, (Çin ordusunu görünce), Çin'e teslim olmaktan vazgeçip, geriye dönmek istediler. Fakat Çin generali hızla Hunların içine girdi...". (SC, 110: 2482; DG, I, 127). Hunlar demek ki, Çin'e daha çok yağma için geliyorlardı).

4. Batı Hun prensi, Büyük Okyanusun kıyısına sürgün ediliyor

"Çin Başkomutanı sür'atle Hunların içine girdi ve Hun-hsieh prensi ile karşılaştı. Kaçmak isteyenlerden, 8000 kişinin başını aldı. Prensi de yakalayıp, yalnız olarak Hun başkentine gönderdi. Halkının ise, hepsini topladı ve Sarı ırmağın bu tarafına, (yani Çin tarafına) geçirdi. Teslim olan Hunların sayısı 100.000'den fazla idi. Ancak ortalama olarak onlara, yüz bin denmiş-

tir. Hun prensi Çin başkentine geldiği zaman, imparator ona birkaç yüz bin armağan ile, on bin kişinin yaşadığı bir yeri (Hun prensine) hediye etti. Ona ayrıca, 'T'aying Kontu' unvanını verdi". (SC, 111: 2933; DG, I, s. 127). Bundan da anlaşılıyor ki Çin, bu prensi kendi halkından uzak tutmak için, Büyük Okyanusun kıyısında bulunan, Fing-yüan ilçesine sürgün etmişti. Bunu, HS, 28B, 31ab ile HS'nun dipnotlarından öğreniyoruz.

5. Çin imparatorunun, Başkomutan Ho Chü-p'ing hakkındaki, fermanı

Çin imparatoru, başkomutanın başarılarından dolayı bir ferman çıkardı ve şöyle dedi: "General, kendi ordusu ile 'batı memleketleri prensi Hun-hsieh'e karşı savaştı. Bu Hun prensi ile halkını, bütün soyları ile birlikte emrine aldı. Kendi ordusunu da, her bakımdan yetiştirdi ve doyurdu. Onbin okçusu ile düşmanı, işitilmemiş bir şekilde cezalandırdı. Sekiz bin baş ve esir aldı. Ayrı ayrı devletlerin, 'Otuziki kralı', ona teslim oldular. Savaşırken, ne kendi askerlerini öldürttü ve ne de kendisi bir yara aldı. Bir milyon kişi ümidini yitirip, bize bağlandı. Bu ne büyük bir başarıdır ki, Sarı ırmak kıyılarında artık kimse, bize bir zarar veremeyecek ve böylece de, sonsuza kadar bir barış kurulmuş olacak! Bunun için generale, şunları... veriyorum".

6. Hunlar Çin'e yerleştiriliyor:

(Çin sarayında görüşmeler): Hun Prensi Hun-hsieh, Çin'e teslim olduktan sonra (Çin) imparatoru teslim olan Hunları, (Çin'in içlerine) taşımak için 20.000 araba istedi. Fakat ilçelerdeki memurların yeterli paraları yoktu. Atları bulmak için, para gerekli idi. Bu da yapılamadı. Bunun üzerine imparator kızdı. Başkent Veziri Chi Nan da imparatora şöyle dedi:

'-Bu Hunlar, kendi efendilerine hıyanet edip, Çin'e teslim oldular, İllerin onları, normal yollar ile, belki de yürüterek bir yerden başka bir yere götürmeleri yeterli görülmelidir. Bunun için bütün imparatorluğu altüst etmeye, ne gerek var? Yabancılar için Çin halkını zora koşup, kötülük yapmak, doğru mudur?". (Bundan da anlaşılıyor ki imparator Hunlardan çekiniyor ve onları kızdırmadan, Çin'in içlerine dağıtmak istiyordu)". Bundan sonra imparator

bir şey demeden sessizce düşündü... Hun prensinin halkı gelince, vezir yine konuştu ve şöyle dedi:

“- Bu gelen Hunlar, vaktiyle sürekli olarak sınırlarımıza akın yapmışlardı. (Sınırlarla) ilişğimizi kestiler, askerlerimizi öldürdüler. Onlar âdi bir köle yapılmalıdır. Onlarla savaş yapmış ve ölmüş asker ailelerine dağıtılmadırlar... Böylece boş kasabalarımız dolmuş olur. Halkı doyurmak için de bu Hunlar, zora tutulmalıdırlar. Oğulları öldürülenlerin zararını, onları öldürenlere ödetelim. Bu doğru değil mi? Bunun için, sizin bu tutumunuzu doğru göremiyorum!”

İmparator biraz düşündü ve vezire şöyle dedi: “-Vezirin bu sözleri, uzun zamandır duymadığım, bir saygısızlıktır!...” vezirin söylediklerini, böylece kabul etmedi”.

7. Kansu, Hunlardan boşalıyor:

“Başkente gelen ve bölümler halinde teslim olan Hunlar, Çin duvarının dışında, beş ilçe (chün) halinde yerleştirildiler. Irmağın güneyinde yer aldılar. Eskiden olduğu gibi ‘Beş Bağlı Devlet’ (Shu-kou) oldular. (Çin sülâlesi çağındaki geleneğe uyularak kurulan ‘Beş ilçe’ veya devletler şunlardı: Lung-hsi, Pei-ti, Shang-chün, Sho-fang ve Yün-chung. Metne düşülen eski Çin notları bunu böyle belirtiyorlar).

“(Çin’in içlerinde ve doğusundaki) Chin-ch’êng ırmağının batısından, batıda Nanşan dağlarına kadar; oradan da (Doğu Türkistan’daki) Lobnor’a kadar uzanan bölge, Hunlardan boşalmış oldu”. (HS, 50; De Groot’da yoktur).

8. Cang Çien’in “gezi raporunda” ise şöyle deniyor.

“Hunya (veya Hun-hsieh) Hun prensi, M.Ö. 122(?) yılında, bütün halkını alarak gelip Çin’e teslim oldu. (Çin’in batısındaki) Chin-ch’eng kenti ile Alaşan (Ho-hsi) ‘nin batısından, Lobnor’a kadar uzanan bölge, Hunlardan boşaldı. Gerçi (Çin’den) unvan alan buradaki bazı Hunlar, (Çin’e) zaman zaman geldiler. Fakat bunların sayıları çok azdı”. (SC, 123: 3167; HS, 61: 2691; Hirth, s. 100, De Groot, II. s. 22).

9. Aynı gezi raporu, 3. Çin akını için ise şöyle diyor:

“Aynı yıl (M.Ö. 122) Çin, General Ho Chü-p’ing’i (Hunlara) karşı gönderdi. General Hunların ‘batı bölgesi’ni aldı. Birkaç onbin Hun’u ele geçirdi. Ch’i-lien dağlarına kadar ilerledi (a.yer.)”. (De Groot, “Hunları Batı duvarında (?) yendi” diye açıklıyor II, s. 22. Hirth ise, daha doğru olarak, Hunların batı başkentini aldı”, diye açıklıyor: a.esr., s. 100. HS, 61 ise, “Hunların batı sınırını aldı”, diyor).

IV. BİR HUN PRENSİNİN PORTRESİ:

Aşağıda bir Hun prensinin, çok uzun boyu, duruşu, bakışları, aile terbiyesi, at bilgisi hakkında geniş bilgi veren, çok değerli bir vesikayı sunacağız. Ünlü Çin İmparatoru Wu (M.Ö. 141-86), bu Hun prensini yanından ve imparatorluk arabasından ayırmamıştı. Prens aldığt terbiye, nezâket ve protokol bilgisi, bunun için yeterli olmuştu.

“Uzun boylu Hunlar” hakkındaki, tek vesika da budur. Verilen ölçülere göre Hun prensinin boyunun, 294 cm. olması gerekiyordu. Ancak normal düşünülürse, prensin boyunun 2 m. den aşağı olmadığı anlaşıyordu. Vesika başlangıçta, “vazife şuuru” üzerinde de duruyor. Haremde atlar gösterilirken, kadınlara gözü kaymayan tek at bakıcısının, yalnızca o olduğunu söylüyordu. Kaynağımız prensin bu kişiliğinin, ‘Anne ve aile terbiyesi’nden ileri geldiğini de, çeşitli örneklerle vurguluyordu.

O. Franke, ünlü Çin İmparatoru Wu’nun, yabancıların yetenek ve cesaretlerini değerlendirdiğini söylüyor ve tek örnek olarak da, bu Hun prensini gösteriyordu (I, s. 396). Eski araştırmacılar L. Wieger ise prensi, “eşi bulunmayan bir at binicisi” olarak tanıtmakta ve değerinin, bundan ileri geldiğini ileri sürmektedir (II, s. 29). De Groot ise, - her zaman olduğu gibi-, Hun prensinin bir barbar olduğunu ve bu kadar çok değer, gerçek olarak verilmeyeceği görüşündedir (I, s. 133).

Bir gerçek varsa bu prensin, uzun zaman Çin imparatorunun yalanında bulunduğu idi. Çin vezirlerinin dedikleri gibi imparator, “bir Hun çocuğu keşfetmiş” ve onun at ile savaş bilgisinden, geniş ölçüde yararlanmıştı:

Okuma:

“Chin-jin-ti: Asıl adı Jih-ti’dir. Chin ise onun Çin unvanıdır. (Kansu’daki Hunların, doğu prensi) Hsiu-t’u’nun büyük oğludur. Bir unvanı da, Weng-shu idi.

“İmparator Wu-ti, General Ho Chü-p’ing’i (M.Ö. 121 yılında, (‘Hunların sağ bölgesi’ni almak için göndermişti. General bu savaşta çok baş ve esir almıştı. Ayrıca (Hunların) Hsiu-t’u prensinin, ‘kurban törenlerinde kullandığı altın heykeli de ele geçirmişti. O yılın yazında General, daha batıya doğru ilerlemiş, Chü-yen’i geçmiş ve Ch’i-lien dağlarını alarak, büyük bir zafer kazanmıştı.

“Hun hakanı batıdaki Hun-shieh ve Hsiu-t’u (Hun) prenslerinin, Çin ordularına karşı birkaç defa yenilmelerine çok kızmış ve onları çağırarak, ölümle cezalandırmak istemişti. Bunun üzerine Hun prensleri korkmuş ve Çin’e teslim olmak istemişlerdi. Fakat sonradan, (Doğudaki Hun prensi) Hsiu-t’u pişman olmuş ve (batıdaki Hun prensi) Hun-hsieh tarafından öldürmüştü. (Rütbede, doğudaki Prens, daha üstündür. Onun halkını da katarak, gelmiş ve Çin’e teslim olmuştu. Çin sarayı ise, onu en yüksek bir kontlukla onurlamıştı. (Çin, Hun prensine kontluk vermiş ve sonra da bu ünvan ile, Büyük Okyanusun kıyısındaki uzak bir yere sürmüştü (bk. yukarı).

Prensin hayatı: (Doğudaki Hun prensi Hsiu-t’u’nun oğlu” babası Çin’e bağlanmak istemediğinden dolayı öldürülünce, annesi prenses ve küçük kardeşi ile birlikte Çin sarayına geldi. Ona bir onur kemeri verildi. İmparatorluk haremi ile tavlâ’sında vazifelendirildi. Bu sırada kendisi henüz 14 yaşında idi.

“(Prensin Çin sarayına gelişinden) epey sonra, İmparator Wu bir dinlenme gezintisi yaptı. Bu arada atları görmek istedi. Arka Sarayın (önünde) durdu. Sarayın odaları câriyeler ile dolmuştu. (Hun prensi) Jih-ti, birkaç düzine seyis ile birlikte atları, imparatorun bulunduğu merdivenin önüne getirdi. Atları gezdiren seyislerden hepsinin gözleri, haremdeki kadınların üzerine takıldı. Onlar içinde yalnızca Hun prensi, göz ucu ile olsun, kadınlara bakmadı, prensin boyu, 8 ayak, 2 parmaktı. (Çin ayağı, 0.3581’di, parmağı ise, bunun onda biridir. Buna göre Hun prensinin boyunun, 293.63 cm. olması gerekir. Çağlara göre değişen ölçüler ile biraz da büyütme göz önünde tutulursa, prensin boyunun 2 metrenin üstünde olması gerekir).

“(Hun prensinin) duruşu ile bakışları, sert ve dürüst idi. Ayrıca baktığı atlar da, o kadar besili, sağlıklı ve o kadar güzel idiler ki, imparator şaşıtı ve bunun kim olduğunu sordu, (prens de) soylu ile akrabalarını anlattı. (Hun prensi, Çin) imparatorunun o kadar ilgisini çekti ki imparator ertesi gün ona, yıkanma aletleri ile bir elbise ve şapka armağan etti. Ayrıca imparatorluk) tavlalarına da, müfettiş olarak tayin etti. Daha sonra da onu, ‘Yedek Atların Generali’ ve ‘Saray Kapısının Büyük Veziri’ tayin etti. (Bu Çin İmparatoru Wu, savaş ve askerlik işlerinden çok iyi anlayan birisi idi. Ayrıca at ve atlıların eğitimi üzerinde de bizzat dururdu).

“Hun prensi (Çin) imparatoruna o kadar yakındı ki, onu geçmişi ile suçlama, hiç kimsenin aklından geçmiyordu. İmparator, onun sözüne çok güveniyor ve ona çok sevgi gösteriyordu. Prense, çeşitli armağanlar ve paralar veriyordu. İmparator dışarı çıktığı zaman, imparatorun arabasında yer alırdı. İmparator çevresindeki Çin büyükleri ile akrabaları, onu kıskanırlar ve şöyle derlerdi:

“Majesteleri! Rastlantı yolu ile bir ‘Hun çocuğu’ keşfettiniz! Onu ne kadar çok ağırlıyor ve değer veriyorsunuz!” İmparator bu sözleri duydukça, onu daha çok ağırlıyor ve daha çok hediyeler veriyordu.

“Hun prensinin annesi, metod ve prensipler üzerinde o kadar iyi yetiştirmiş ve eğitmişti ki, imparator bunu duyunca heyecanlanmış ve (kadını) çok beğenmişti. (Anne prenses) ölünce, Kan-ch’üan sarayında (annesinin bir resminin yapılmasını ve “Hsiu-t’u (Hun) prensinin hatunu” diye bir yazıtın yazılmasını da ferman ile emretmişti. Hun prensi, annesinin bu resmini her gördüğünde, diz çöküyor ve ağlıyordu.

“Her iki Hun prensi de, -(yani her iki kardeş de-, imparatorun sevgisini kazanmıştı. Bunun için İmparatorun oyun çocukları ile arkadaşları oldular. Sürekli olarak onun yanında bulundular.

“(Prensin babası olan Hun prensi) Hsiu-t’u, Gök Tanrısına “altın heykel” ile kurban verdiğinden, imparator ona Çin soyadı olarak, Çin, (yani altın) soyadını verdi. (Bu Hun prensi, imparatorun ölümüne kadar yanından ayrılmamış ve bir veziri olmuştu. Mang Ho-lo adlı bir imparatoru öldürmek için uykuda hücum etmişti. İmparatorun hayatını kurtaran bu Hun prensi ol-

muştı). “Çin Büyük Veziri Huo Kuang, ona kızını vermişti. Bundan olan iki oğlu, sonradan imparatorluk muhafız birliğine girmişti. Kardeşi (Hun prensi) Lun ise, kontlukla ağırlanmıştı”. (HS, 68. Ayrıca bk. DG, I, 132).

II. BATI HUN PRENSLERİ

I. HUNLARIN “TANRIDAĞLARI”:

Çin tarihlerinde Ch’i-lien yazılışı ile geçen büyük bir dağ veya sıradağlar, eski Çin notlarına göre, Hun dilinde “gök” veya “Tanrı” demektir. Bu dağların adı, Hun tarihinde sık sık geçer. Nitekim, yukarıdaki bölümümüzde de bu dağlar, büyük bir rol oynuyorlardı. Aşağıda da göstereceğimiz gibi, Hunlar bu adla, iki ayrı dağı anmışlardı. Bunlardan birincisi Kansu’nun güneyindeki, zengin otlaklara sahip dağlardır. Kansu ile Nahşan dağları arasında kalırlar. Hunlar bu dağları kaybedince, bu dağlar için ağıt düzmüşlerdi. Bu vesikaları da aşağıda vereceğiz. Diğeri de, Ortaasya’yı ikiye bölen, büyük Tanrıdağlarıdır. Çinlilerin Hunlara karşı yaptıkları akınlarda bu ad, her iki sıradağlar için de söylenmiştir. Konuyu böyle geniş olarak ele aldıktan sonra, şimdi ayrıntılara girebiliriz:

Bizi burada ilgilendiren daha çok Kansu’nun Hunların elinden çıkması ile ilgili kaynaklardır. Bunun için, General Ho Ch’ü-ping’in akın yolunu izlemekle ise başlayacağız. Böylece Hunların güneydeki bu zengin yurtları ile coğrafyası hakkında, daha kesin bilgiler elde edebiliriz.

I. General Ho Ch’ü-ping’in akın yolu ve Tanrı dağı: I - (1).General Lung-hsi’dan çıkıyor ve batıya doğru bin mil alıyor. -(2). Yen-chi dağına aşıyor ve Hunları yeniyor. -(3). Burada Hunların Hsiu-tu adlı prensliğinin altın heykelini elde ediyor.

II. -(1). Yazın, -biraz daha kuzeyden- , Pei-ti ve Ho-chi-hou’dan yola çıkıyor. -(2). 2000 mil batıya doğru yürüyor. -(3). Chü-yen (Edsingöl) bataklığını geçiyor. -(4). Ondaki sonra Ch’i-lien dağına aşıyor. -(5). Hunlardan 8000 esir ve 10 tane de küçük Hun prensini esir alıyor.

III. -(1). Sonbaharda: Hun hakani, Çinlilere karşı yenildikleri için, Kansu’yu ellerinde tutan Hun-ya ve Hsiu-tu Hun prenslerinin cezalandırarak, öldürülmelerini istiyor. -(2). Doğudaki Hsiu-tu Hun prensi, batıdaki

Hun-ya prensini öldürüyor. Onun adamlarını da yanına alarak gelip, Çin'e teslim oluyor. -(3). Bundan sonra, Çin'in batı sınırlarına yapılan Hun akınları, kesiliyor. Çin tarihlerinin de dedikleri gibi, "böylece Hunların sağ kolu kesilmiş oldu". \

Yukarıdaki yer adlarını harita üzerinde bulmak mümkün değildir. Ancak Çinlilerin izledikleri akın yolu incelenince, hangi yerin veya hangi dağın, nereden sonra geldiğini görebiliyoruz. Chü-yen'den, Ch'i-lien dağlarına inen Çin generali, Hunlara kesin darbesini vurabilmişti. Böylece Hunlardan 8000 kişi ve 10 da Küçük prensi esir alabilmişti. Bundan da anlaşılıyorki, Hunlar daha çok bu dağın çevrelerinde toplanmışlardı.

Hunların "Tanrıdağı" Hakkında Eski Çin Notları:

1. Dağın adının Hun dilindeki karşılığı: "Ch'i-lien dağları, Tanrı dağları (T'ien-shan)'dır. Hunlar, Tanrı'ya, (veya göğe) Ch'i-lien derler. Ch'i sesi, "shih" olarak da söylenir". (Yen Shih-ku, Hs, 55, 8).

2. "Başlangıçta Yüeciler, Tun-huangın doğusunda; Ch'i-lien dağının ise batısında oturlardı Tun-huang, şimdiki Sha-choudur. Ch'i-lien dağı ise, Kan-chou'un güneybatısında bulunuyordu. (Cheng İ: SC, 123 2162). Bu not daha çok, SC ile HS paralelindedir.

3. "Bu dağ, Chang-heh ile Chiü-ch'üan arasındaki sınırın yukarisındadır. Doğudan batıya doğru uzunluğu, 200 mil; güneyden kuzeye olan genişliği ise, 100 mil kadardır. Orada her türlü ağaç vardır' Otları ile suları boldur. Kışın sıcak, yazın ise serindir. Orası, her türlü hayvan yetiştirmeye uygundur". (Shih-chi Soyin: 110). Bu not, yukarıdaki 2. nottan daha eski ve köklü bir karakter gösterir. HS, 69 ile HHS, 118 paralelindedir.

4. "Bu dağ, Tanrı dağı (T'ien-shan)'dır. Hunlar, Tanrı'ya veya göğe (Ch'i-lien derler. Chang-yen'in kuzey batısındadır". (TSTC, 18, 10, s. 610). Yazarı belli olmayan bu notun sahibi, 2. ve 3. notları birleştirmiştir.

5. Akdağ ve Tanrı dağı: "Ch'i-lien, Tanrıdağının adıdır. Buna Akdağ da denir". (SC S..... Akdağ, Ortaasya'daki büyük Tanrıdağların arasındadır. Japon Şiratori'nin yararlandığı, "Hsiho-shih"de şöyle deniyor "Akdağ üzerinde çok güzel ağaçlar bulunur. Hunlar ona Tanrıdağı (T'ien-shan) derler.

P'u-lodan 100 mil kadar bir uzaklıktadır". Kaynak bu dağın Barköl'de, yani Tanrıdağlarının doğu ucunda bulunduğunu söylüyor. Bir bölümü kaybolmuş olan değerli Kuati-chi adlı kaynak ise, şöyle diyor: "Tanrıdağlarının diğer bir adı da Ak dağ'dır. Ona şimdi Chüloman dağı derler. Bugünkü Hami (İ-Wu) şehrinin 150 mil kuzeyindedir". (bk. Şiratori, Wusun, s. 105). Görülüyor ki bu kaynaklarda, Tanrıdağlarının doğu uçlarında, duruyorlar. Fakat bunlar, geç kaynaklardır.

6. Hunların, Tanrıdağı için yaptıkları ağıt: "Bu dağ, Chiu-ch'üan ile Chang-yeh arasındaki bölgenin yukarisındadır. Doğu ile batı arasında 200 mil, kuzey ile güney arasında da 100 mil büyüklüktedir. Su ve otları çoktur. Beş türlü... ağaç yetişir. Kışın sıcak, yazın ise serindir. Sığır yetiştirmeye elverişlidir. Hunlar bu iki dağı, -(yani Ch'i-lien ile Yen-chi dağlarını)- kaybettikleri zaman yas tuttular ve şöyle dediler: "- Ch'i-lien dağını kaybettik, artık altı türlü hayvan ve sığırımız yetişmeyecek, ne acıklı! Bizim Yen-chi dağını kaybettik. Kadınlarımız ile kızlarımız, renklerini kaybettiler! "Ch'i-lien dağının adı Tanrı veya gök dağıdır. Buna Akdağ da denir". (SC Su-yin, bu notu Hsi-ho-chiu-shih'den alıyor). Wei Ch'ao'nun notunda ise bu dağ, "Chang-yeh ilindedir", demekle yetiniliyor. Dağlar için söylenen bu ağıt hakkında başka bir not daha verilmiştir.

Hunların Yenci dağı:

Hunların güneydeki, yani Kansu'daki eski yurtlarında bulunan Tanrı dağı ile Yen-chi dağının Çinliler tarafından alınması ile sağ kolları kesilmişti. Bu dağın adı da, hiç şüphe yok ki Hun dilindendi. Eski Çin notları, bu dağın adının çeşitli okunuşlarını da, veriyorlar. Bu dağın adının, Çilien, yani Tanrıdağı ile birlikte geçtiğine göre, her iki dağ da birbirlerine yakındı. Hunlar ağıtlarını, bu her iki dağ için, birlikte düzmüşlerdi. Çin Generali Ho Chu-ping, önce Yen-chi dağını aştıktan sonra, Tanrıdağına gelmişti. Bu duruma göre bu dağ, ya daha doğuda veyahut da daha batıda idi.

Kuati-chi'ye göre, "Yen-chi dağının bir adı da Sharıtan idi. Kan-chou'daki Shantan ilçesinin, 50 mil kadar güneydoğusundadır". Hsiu-tu Hun prensliğinin "altın heykeli"nin bu dağ üzerinde ele geçirilmiş olması mümkündür, (bk. K. Shiratori, On the territory of the Hsiungnu Prince Hsiutu Wang and

his metal statues for heaven vorship, Toyo Bunko, II, s. 12). Bu duruma göre, Hunların Hsiu-tu prensliğinin sınırları, batıda Kan-chou'a kadar uzanıyordu.

Göktürk çağından Hunların Tanrıdağı olan Ch'i-lien, daha çok Kilo-man (?), yani Shih-lom-an şeklinde görülüyor. TS, 40, bu dağın Hami'nin yakınında olduğunu söylüyor. E. Chavannes de, bu dağ üzerinde durmuştur (Documents, s. 18n, 305). Göktürk çağında, bu dağın çeşitli yazılışları vardır. (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Shiratori, Wusun, s. 103-110).

Chü-yen bataklığı da bu savaşlarda, bir yer tutuyordu. Bu bataklığın adı da Hunların Tanrıdağı ile Yen-chi dağının yanında geçiyordu. Eski Çin not yazarlarından Wei-Ch'ao'ya göre burası, "Chang-yeh, (yani Kan-chou)'da bulunuyordu". Bu görüş biraz şüphelidir. O. Franke'nin de belirttiği gibi, Kuati-chi' nin notu daha doğru olmalıydı (a. esr., III, s. 184). Buna göre burası, Kan-chou'un 1530 mil kuzeydoğusunda bulunuyordu. Bu durumda Chü-yen Etsingöl'den başka bir yer değildi.'

SAĞ (BATI) HUN PRENSLİKLERİ

(Hsiu-t'u ve Hun-hsieh Prensliği)

Bu bölümde de göreceğimiz gibi, M.Ö. 112 yılına kadar, Hunların sağ veya batı bölgesi diye adlandırılan yer, Kansu'da bulunuyordu. Bundan sonra bu yerler Çin'in eline düştü ve Hunlar buraları boşalttılar. Hunların bu zengin ili başlıca iki prenslik tarafından idare ediliyordu. Aşağıda bu iki büyük Hun prensliğini incelemeye çalışacağız. Bu iki Prenslik şu noktalardan dolayı, Hun tarihi için büyük bir değer taşıyorlardı: -1. En verimli ovalar ile yaylalar, onların elinde idi. -2. Batıya giden tek İpekyolu, onların illerinden geçiyordu. -3. Çin'in batıya açılan kapılarını onlar kontrol altında tutuyorlardı. -4. Doğudaki Hun Prensliği (Hsiu-tu), Çin başkenleri nin bulunduğu orta Çin'e kadar uzamıştı. Bunlar ancak Çin sülâlesinden sonra batıya itilebildiler. -5. Türklerde din törenlerinde kullanılan ve tös adı verilen heykelcikler doğu prensliğinde bir altın adam heykeli şeklinde yapılmıştı. Onun yanında göğsü kurban veriliyordu. Yüksek Çin teknik ve kültürü ile Türk geleneklerini uyuşturmuşlardı. -6. Bu prenslikleri yenen Çin, Hunların sağ kolunu kestik, demişlerdi. -7. Bu bölgeyi boşaltan Hunlar, yavaş yavaş batıya doğru yöneleceklerdi. Şimdi bunlar hakkındaki vesikaları aşağıda okuyalım:

II. HUNLARIN HSIU-TU PRENSLİĞİ

Altın Heykelli Prenslik:

Kültür bölgelerine yakın en eski Hun prensliği: Bu prenslik Hun tarihinin en eski derinliklerinden bize ses veren bir Hun kuruluşudur. Bu prens her zaman olduğu gibi Çin'in ortalarına kuzeyden değil; güneybatıdan ta Çin'in içlerine, kültür merkezleri ile Çin başkent çevrelerine girer. Orta Çin'deki büyük başkentlerinin yanında Kan-ch'üan adlı büyük bir mabed ve saray vardır. Eski çağlarda Hunlar burada oturur ve Gök Tanrısına kurban verirlermiş. Çin sülâlesi bu Hunları batıya itmiş ve böylece bu topraklar artık Çin'in olmuş. Bundan sonra da Hunlar, yanında göğ'e kurban verdikleri altın heykellerini, batıya yani Kansu'ya götürmüşler.

2. Hun prensliğinin yeri: İpekyolu üzerindeki bu Hun prensliğinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi Çinliler bir altın adam heykeli ele geçirmişlerdi. Bunun için eski bir Çin notu şöyle diyordu: Hunların göğ'e kurban verdikleri yer, ana bölge olarak, Yün-yang Kan-ch'üan dağının altında bulunuyordu. Çin sülâlesi tarafından bu yer, (Hunların) elinden alındı. (Hunlar bunun üzerine) Hsiu-t'u prensliğinin sak, (yani batı) bölgesine gittiler. Bundan dolayı Hsiu-t'u Hun prensliğinin göğ'e kurban verdiği 'altın adam', burada bulunuyordu": (HS, Yi-ni). Bu çok değerli not üzerinde duran O. Franke de, Yün-yang ile Kan-ch'üan adlı yerlerin, Hsien-yang'ın yakınlarında olduğunu belirtiyor (a. esr., III, s. 143). Bu duruma göre Hunlar, eskiden Çin'in çok içlerine doğru girmişlerdi. Burada Çin'in, ünlü bir mabedi ile sarayı da vardır.

Bu konuda başka bir değerli Çin eseri ise, şöyle diyor: Burası, Yün-yang ilçesinin kuzeybatısına, 90 mil kadar bir uzaklıkta bulunur. Başlangıçta burası, Hunların 'göğ'e kurban verdikleri' bir yer idi. Çin sülâlesi, bu yeri (Hunların elinden) aldı. Hunlar bundan sonra Hsiu-t'u (Hun) prensliğinin sağ bölgesi'ne gittiler. Bu Hun prensliği, çok eskiden beri Hunların sağ, yani batı bölgesinde miydi? Yoksa Çin sülâlesi tarafından yenilip, kovulduktan sonra mı, buraya gelip yerleşti? Bunu bilmiyoruz. Fakat bu Hun prensliğinin, eskiden beri batıda olması ve Çin'in içindeki Hun arazisinin de buna bağlı bulunması, bize daha kuvvetli görünüyor. Bu vesikada ayrıca Yung-chou'un geçmesi de, yukarıdaki birinci notu daha sağlamlaştırmaktadır. O. Franke'ye göre Çin sülâlesi burasını aldıktan sonra kuzeye uzanan düz yol yaptırdı (a.

esr., III, s. 143). Japon Şiratori'nin bu konu üzerindeki görüşleri, daha yukarıda belirtilmişti (bk. s. 446).

Bu Hun prensliğinin yeri kesin olarak, (HS, 28B) yani bu kaynağın coğrafya bölümü ile ortaya çıkıyor. Çünkü bu Hun prensliğinin yeri, Çinliler tarafından alındıktan sonra, birer Çin ili haline getirildi. Bu kaynağa göre, burası, Hsiutu-hsien, Wu-wei, -(yani Liang-chou'da) bulunuyordu. Bu vesikaya De Groot da, büyük bir değer vermiştir. Aynı kaynak başka bir yerde de şöyle diyordu: Wuwei ili (prefecture), önceleri Hun prensi Hsiu-t'u'nun yeri idi. Bu il, M.Ö. 107 yılında, İmparator Wu-ti tarafından kuruldu.

3. Prensliğin değeri: Bu Hun prensliğinin bulunduğu Wu-wei ile batısındaki bölgeler, Kansu'nun en zengin ve en verimli yerleridir. Daha batıya gidildikçe çöller çoğalır ve toprak da yoksullaşır. Japon Şiratori, doğudaki bu Hun prensliğinin, batıdakinden daha üstün olduğu görüşündedir (Toyo Bunko, II, s. 2324). Aynı zamanda, Çin'in batı kapıları da bir Hun ileri karakoludur. Ancak Çinlilere yenilen Hunya Hun prensi, daha önce Çin'e teslim olduğu için, Çin kaynakları buna değer vermişlerdir. Hsiut'u Hun prensi Çin'e teslim olmak istememişti. Bunun için batıdaki prens onu öldürüp, Çin'e teslim oldu. Bundan dolayı da, Çin sarayındaki değeri yükseldi.

O.Franke, bu Prenslik için şöyle diyordu: (Çin generali) Ho Ch'ü-ping'in Liang-chou da altın bir Hun heykeli bulmuş olması, onun hatırasını büsbütün canlandırmıştı. (Bugünkü Kan-chou'daki) Kan-ch'üan'da bir sarayın içine bu altın insan heykeli kondu ve önünde de tütsü yakıldı. Bazı Çin notları, bunun budist bir gelenek olduğunu söylerler. Fakat bunu destekleyebilecek, fazla bir belirti yoktur (a. esr., I, 343). Bu konudaki diğer bilgiler, Hunlara karşı yapılan bu Hun akını dolayısıyla verilmiştir.

III.HUN-HSİEH (VEYA) HUN-YA HUN PRENSLİĞİ:

Kansu'nun batısında bulunan bu Hun prensliği, ünlü Çin generali Ho Ch'ü-ping'in Hunlara karşı yaptığı akın sonunda, Hunların elinden çıkmış ve böylece Hunların sağ kolu kesilmişti. Bu prensliğin adı, Çin kaynaklarında çeşitli yazılışlar ile yazılmıştır.

1. Prensliğin yeri: Bu Hun prensliğinin yeri ile ilgili en değerli kaynağımız, yine HS, 28B'dir. Bu kaynak eski Çin sülâlesinin batıdaki sınırları üzerinde dururken, şöyle diyordu: "Wu-wei, (yani Liang-chou)'un batısı, ön-

celeri Hun prensleri Hun-ya ile Hsiu-t'u'ya aitti. İmparator Wu zamanında, buraları Hunların elinden alındı. Orada, dört tane yeni Chün (prefecture) kuruldu. Çin ile batı memleketler arasındaki ulaştırma için, yeni yollar yaptırıldı Aynı kaynak başka bir yerde de, Changyen chün, (yani Kan-chou), Hunya Prensini yeri idi. Japon Shiratori bu nota, büyük bir değer vermiştir (Toyo Bunko, II, s. 17). Ona göre Kansu'nun doğusunda, Hunların Hsiut'u prensliği; doğusunda ise Hunya prensliği bulunuyordu (a. esr., s. 20). Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu doğrudur.

2. Hun prensliğinin boşalması: Bu Hun prensliğinin yerinin, Wusunların eski yeri olduğu üzerinde, birçok görüşler ileri sürülmüştür. Aslında bu prensliğin doğu sınırı belli ise de, batı sınırının Hami ve Tanrıdağlarına doğru uzanması normaldir. Eski bir Çin notuna göre, Wusunlar ile Hu-chienler, Kua-chou'un kuzeybatısında oturuyorlardı (Chêngi: SC, 110). Wusunların eski sınırı doğuda buradan başlayıp, batıya doğru uzanmış olabilirdi.

Bu bölgeler Çin tarafından alınınca, tamamıyla Hunlardan boşalmıştı. Bunun üzerine Çin boşalan bu yerlere, Wusunları getirip yerleştirmek istedi. Böylece Hunlara karşı, Wusunlardan yakın bir destek bulmuş olacaktı. Bu konuda kaynaklarımız şöyle diyorlar: Aynı yıl Çin sarayı, General Ho Ch'ü-ping'i 'Hunların batı başkentini' alması için gönderdi. General, birkaç on bin kişiyi esir aldı ve Ch'i-lien dağına kadar ilerledi. M.Ö. 121 yılında, Hunların Hunya Prensi, halkını yanına alarak geldi ve Çin'e teslim oldu. Chin-chen, (yani Lan-chou) ile Kansu'nun batısı (Ho-hsi), Nanşan dağları boyunca, ta tuzlu göle (Lobnor?) kadar uzanan bölge, Hunlardan tamamı ile boşaldı. Wusun kralının babası öldürüldükten sonra, bir kurt tarafından beslenen oğlunu Hun hakanı Hunların (buradaki) batı başkentine oturtmak istemişti... Hun hakanının ölümünden sonra, Wusun kralı (batıya doğru) geri çekildi" (SC, 123, 60).

Bu vesikadan da anlaşılıyor ki Wusunları önce Hun hakanı, Hunlardan boşalan batı başkentine yerleştirmek istemişti. Bundan sonra da aynı istek Çinliler tarafından yemlenmektedir:

"Hun hakanı Çin tarafından, henüz yeni olarak yenilmiş bulunuyordu. Bunun sonucu olarak da, Hunların Hunya prensliğinin yeri, tamamen boşalmış ve orada artık insan kalmamıştı. Hediyeler verdikten sonra... Wusunlara

doğuya göçmelerini ve (Hunların eski) Hunya prensliğinin yerine yerleşmelerini, teklif edelim. Eğer bu isteğimizi kabul edecek olurlarsa, durum daha da iyi olmuş olacaktır. Böylece, Hunların sağ kolunu kesmiş olacağız (SC, 123, 66)". Çin, Hunlardan boşalan bu yerlerin Wusunlar tarafından doldurulmasını çok istiyordu. Hatta kaynağımızda şöyle deniyordu: Elçi Chien, imparatorun isteğini şöyle açıkladı "Eğer Wusunlar doğuya göçüp Hunya prensliğinin yerine gidebilirlerse, Çin (Wusun Kralı) Kun-mo'ya eş olmak üzere bir prenses gönderecektir. Fakat bu sırada Wusun devleti bölünmüş ve kral da yaşlanmıştı (SC, 123, 69)". Hunya veya Kunya Hun prensliği'nin adına benzer bazı Çin adları da vardır. Bunları, birbirine karıştırmamak gereklidir.

IV. HUNLARIN BATI BÖLGESİ VE İKİ HUN PRENSLİĞİ

Hunların Batı Bölgesi, Batı Kansu idi. Aslında Kansu, Çin'in en içlerine kadar gider. Bunun için Japon Matsuda bu bölgeyi, "Kansu'nun batı bölümü" diye sınırlamıştır (a. esr., s. 411). Kansu'nun bu batı kısmına Çinliler Ho-hsi, yani "Sarı ırmağın batısı" derler. Burası başlıca üç bölgeye ayrılır:

-(1). Doğuda zengin ve hayvan beslemeye çok elverişli Liang-chou. -(2). Ortada Kan ve Su-chou. -(3). Batıda ise, arazisinin çoğu çöllerle kaplanmış bulunan, Sha-chou vardır. HS, 28B, Ho-hsi için şöyle diyor: "Çok geniş bir arazidir. Fakat içinde insan azdır. Çayırırla kaplıdır. Bunun için bölgenin başlıca kaynağı sığırlardır.

En zengin yeri, doğudaki Liang-chou idi. Eski bir Çin coğrafya kitabı, burası için şöyle diyordu: Liang-chou da aşılması güç geçitler ve dağlar vardır. Fakat toprağı bereketlidir. Han sülâlesi çağından beri, Ho-hsi'ye Çin kolonileri gönderildi. Başkenti bir ara Kutsang oldu (Tu-shih-fang-yü-chi-yao, 63)". Bu başkent için bk. s... Ayrıca bk. Şiratori, (TB, II, s. 21).

Fiyatı: 52,00 TL